ALEXANDRU GAFTON

EVOLUŢIA LIMBII ROMÂNE PRIN TRADUCERI BIBLICE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

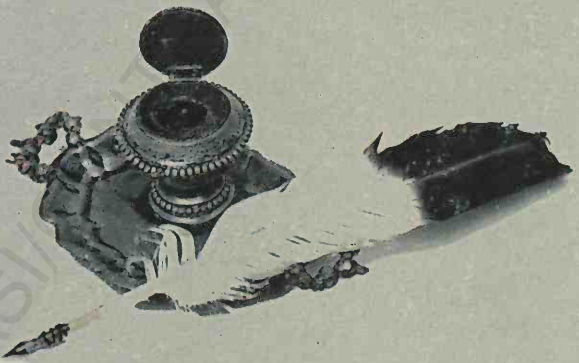

II 343.709

EDITURA UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI

CENTR. UNIV.
„IINESCU" IAŞI
II 343.709

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Alexandru Gafton

EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE PRIN TRADUCERI BIBLICE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Redactor: MARIANA PRICOP
Coperta: AL. CVASNÂI

ISBN 973-9312-84-5

© EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA", 2001
6600 – IAȘI, STR. PĂCURARI NR. 9, TEL./FAX: (032) 11 49 47

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Alexandru Gafton

EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE PRIN TRADUCERI BIBLICE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Studiu lingvistic asupra *Codicelui Bratul* în comparație cu *Codicele Voronețean*, *Praxiul Coresian* şi *Apostolul Iorga*

235266

347482
B.C.U. IASI

ADO

BCU IAȘI CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA“
IAŞI – 2001

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
GAFTON, ALEXANDRU
Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea / Alexandru Gafton. - Iaşi : Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 2001
p. ; cm.
Bibliogr.
ISBN 973-9312-84-5

811.135.1

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

0. Elaborată inițial ca studiu lingvistic la ediția de text a *Codicelui Bratul*, lucrarea de față a suferit modificări structurale și de conținut, ca rezultat al cercetărilor întreprinse pe un material mult mai amplu. Necesitatea aprofundării studiului provenea din caracteristicile fundamentale ale temei, care urmărea, în special, evoluția limbii române, trăsăturile incipiente ale aspectului literar, contribuția traducerilor biblice la edificarea acestui aspect.

1. O astfel de temă cerea, cu necesitate, apelul la alte ediții de text, studierea altor text vechi românești, apelul la lucrări de sinteză.

2. Edițiile de texte constituie sursa fundamentală de material care temeinicesc orice aserțiune referitoare la evoluția limbii, conferă îndreptățire sintezelor de istorie a limbii sau scrierilor cu caracter teoretic, asupra limbii române privite din perspectivă diacronică. De aceea, ediția și-a propus, printre altele, să se constituie într-o sursă de material, utilizabilă de către toți cercetătorii limbii. Acesta, de altfel, este unul dintre motivele pentru care ediția de text la *Codicele Bratul* a fost separată de prezentul studiu.

3. Avînd în vedere complexitatea temei, studiul lingvistic a fost privit nu ca un scop în sine, încercînd să fie o contribuție situabilă la baza unei cercetări mai ample și care încearcă să aducă tot mai multe lămuriri în ceea ce privește evoluția limbii române, precum și asupra edificării și caracteristicilor vechii române literare.

4. Abodarea subiectului a fost preponderent prospectivă dar beneficiind și de punctul de vedere retrospectiv, mai cu seamă în acele situații în care alte posibilități de analiză, clarificare și interpretare a materialului lipseau.

5. Cu toate că, sub aspect structural, s-a operat o separație între studiul grafiei și cel fonetic (primul fiind integrat *Studiului filologic* aparținînd ediției de text), capitolul de fonetică încearcă să valorifice toate datele rezultate în urma studierii nivelului scris al ediției de text, pe cele oferite de alte ediții ale textelor secolului al XVI-lea, precum și pe cele din unele lucrări cu caracter teoretic.

6. Aprofundarea nivelului gramatical a scos, încă o dată, în evidență dificultățile unei analize la nivel sintactic, mai ales în cazul unor traduceri. Din acest motiv, cu excepția unor aserțiuni, înaintate

cu prudenţă, componenta gramaticală a scrierii se centrează pe observarea dinamicii compartimentului morfologic.

7. Nivelul lexical, deosebit de complex, adeseori contradictoriu, prin concluziile prime pe care le impune, reflectă în mod semnificativ caracterul de traduceri şi compilatoriu al unor asemenea scrieri. Acest fapt contribuie, indirect, la particularizarea unora dintre procesele formative care au guvernat edificarea aspectului literar al vechii române. O analiză comparativă a unora dintre caracteristicile traducerilor în discuţie a pus în evidenţă numeroase elemente, atît pentru a se urmări conceptul 'idiom de traducere', cît şi pentru a observa modalităţile de acţiune ale traducătorilor şi revizorilor epocii.

*

Asumîndu–ne toate lipsurile prezentei lucrări, trebuie, totodată, să mulţumim pentru părţile ei bune celui care ne–a iniţiat în ştiinţa istoriei limbii, ne–a călăuzit apoi în anii doctoratului, domnului profesor doctor Vasile Arvinte, cel care ne–a acordat privilegiul de a ne considera printre elevii Domniei sale şi de a ne transmite învăţătura necesară accesului în comunitatea ştiinţifică.

Mulţumim, totodată, domnilor prof. dr. Constantin Frâncu, prof. dr. Dragoş Moldovanu, prof. dr. Eugen Munteanu, cei care, de–a lungul anilor, au manifestat interes în ceea ce priveşte nivelul nostru de pregătire, pentru preocupările noastre în plan ştiinţific şi, în nenumărate rînduri, au răspuns cu solicitudine nedumeririlor cercetătorului în formare, încurajînd explorarea de noi posibilităţi şi perspective de abordare a chestiunilor de specialitate. Adresăm un cuvînt de mulţumire membrilor Catedrei de limba română şi lingvistică generală din cadrul Facultăţii de Litere de la Universitatea „Al. I. Cuza", din Iaşi, care, prin atitudinea colegială şi stimulativă, au sprijinit demersul nostru ştiinţific.

În mod special, mulţumim domnului prof. dr. Vasile Ţâra pentru generozitatea deosebită cu care a apreciat teza noastră de doctorat, pentru caldele îndemnuri de a urma anumite direcţii în procesul de revizuire a acesteia în drumul spre tipar.

De asemenea, ţinem să mulţumim pentru eforturile făcute de conducerea Editurii Universităţii „Al.I. Cuza", sprijinul deschis şi total pe care domnul prof. dr. Andrei Hoişie ni l–a acordat în vederea publicării acestei lucrări.

1. Vocalism

1.1.0.1 Velarele *ă* şi *î*. Deşi are un anumit grad de relevanţă în încercarea de a prezenta vocalele româneşti *ă* şi *î*, problema localizării acestora rămîne, în continuare, rezolvată în două moduri diferite[1]. Fără argumente suplimentare în sprijinul vreuneia dintre cele două poziţii, pe baza argumentelor deja emise de mai mulţi lingvişti, în cercetarea de faţă sunetele româneşti *ă* şi *î* vor fi considerate vocale velare nerotunjite, rezultate ale dezvoltării unor propensiuni ale substratului[2].

1.1.0.2. Datorită situaţiei existente în vechile texte româneşti, calea prin care se face apelul la grafie, în căutarea corespondentelor corecte ale slovelor ъ şi ѫ, se constituie în petiţie de principiu[3]. De

---

[1] Pentru această chestiune v., de exemplu, Popovici *Vocalele*, p. 47, Popovici *Fiziologia*, p. 26-27, Puşcariu *Consideraţiuni*, p. 9-10, Idem, LR II, p. 78, Petrovici *Trăsăturile*, p. 211, Idem *Influenţa*, Avram *Nazalitatea*, p. 35, Rusu *Structura*, p. 32, 66 şi urm., autori care susţin, cu diferite nuanţe, că vocalele *ă* şi *î* sînt centrale. Aceeaşi opinie apare şi la alţi autori care, însă, nu poartă discuţii speciale asupra chestiunii.

Opinia cealaltă, conform căreia vocalele *ă* şi *î* sînt velare, apare la autori precum: R. Sbiera, în *Fiziologia vocalelor româneşti ă şi î*, publicat în „Convorbiri literare", XXXVIII, 1904, p. 390 ş.u. (apud Puşcariu *Consideraţiuni*, p. 9), OR II, p. 4, 8, Philippide *Un specialist*, p. 77, C. Diculescu, în *Originile limbii române. Studii critice — Rezultate nouă*, în AA XXIX (1906-1907), p. 513-673, la p. 598, v. şi 648 şi urm. de asemenea la G. Weigand, E. Gamillscheg, O. Nandriş, Gh. Ivănescu, V. Arvinte şi alţi istorici ai limbii.

[2] OR II, p. 13 şi urm., 55-56, opinie care dezminte pe cea anterioară, formulată de acelaşi învăţat, în *Principii*, p. 18-20, Lambrior *Studii*, p. 52, Petrovici *Influenţa*, p. 5-6, 34, Idem, *Unitatea dialectală*, p. 92, C. Poghirc, *Vocalele rom. ă, alb. ë, bulg.* ъ, în SCL XI (1960), p. 657-660, Nandriş, p. 47, 53, CIG, p. 46-73, Vasiliu 1968, 50-52, 58, 126-130, Avram *Nazalitatea*, p. 24-55, 57-63, Ivănescu *Istoria*, p. 403, 406, Idem, *Închideri*, G. Brâncuş, *Vocala ă*, în *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Bucureşti, 1995, p. 67-74.

[3] A. Philippide arătase că, pornind de la consideraţii asupra grafiei, este imposibil de ştiut dacă realitatea fonetică încifrată este /ă/ sau /î/, (OR II, p. 14). Asupra necesităţii ca rezultatele analizei grafice să se obţină doar sub controlul foneticii s-a pronunţat şi B.P. Hasdeu, care susţinea că: „Pînă şi pe terenul limbilor moarte, studiul literei trebuie necontenit controlat prin studiul sonului, care poate să demonstreze o imposibilitate fiziologică acolo unde este o posibilitate grafică, sau — mai cu

aceea, în încercarea de stabilire a existenţei sau neexistenţei a două vocale velare în secolul al XVI-lea, pentru a nu se ajunge exclusiv la argumente extrase din studiul grafiei, este necesar apelul la argumentele extrase din observarea naturii acestor vocale în limba română, precum şi din aplicarea unor principii de fonetică şi de istorie a limbii[4]. Neidentitatea a două sunete nu conduce în mod obligator la apariţia a două foneme, în sensul că procesele evolutive din limbă, prin care apar şi funcţionează două sunete nu înseamnă în mod necesar apariţia unei noi unităţi distinctive[5]. De asemenea, nu se poate vorbi despre nevoi ale sistemului, care ar fi apărut după secolul al XVI-lea, întrucît este inexplicabilă lipsa acelor nevoi pînă atunci, ştiut fiind că această opoziţie are un randament funcţional destul de slab şi astăzi[6]. Nici opinia existenţei pînă tîrziu (secolul al XVI-lea) a două

---

deosebire — poate să restituie o realitate fonică lăsată fără semn în alfabet." (B.P. Hasdeu, *Laletica sau fiziologia sonurilor*, în B.P. Hasdeu, *Studii de lingvistică şi filologie*, Editura Minerva, Bucureşti, 1988, ed. G. Brâncuş, vol. II, p. 274.

[4] O astfel de deosebire poate fi de acceptat doar în situaţiile în care se constată că autorii de texte utilizează în mod diferenţiat şi nuanţat cele două semne, aşa cum se întîmplă la Dosoftei (în *Dumnedzăiasca liturghie* sau în *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, de asemenea, v. Arvinte *St.lingv., Deut.*, p. 4a), ceea ce, însă, nu permite negarea existenţei a două sunete diferite într-o epocă mai veche, în care grafia nu este un model de utilizare ordonată a unui sistem grafic coerent constituit pe baza unui sistem fonetico-fonologic limpede şi bine studiat.

[5] Este semnificativ faptul că, pe urmele altor lingvişti, de altfel, A. Martinet, cel care pledează pentru adoptarea criteriilor formale, „purement linguistiques comme celui de la pertinence distinctive" (v. Martinet *Economie*, p. 32) observă consecinţele ce pot decurge de aici, arătînd că validitatea sistemului care descrie realitatea derivă nu din conformitatea lui cu această realitate, ci cu teoria, care este mai „ordonată" decît realitatea limbii (*ibid.*, p. 33-34).

[6] Din punct de vedere teoretic şi speculativ, felul în care funcţionează astăzi şi în care, probabil, a funcţionat opoziţia *ă/î* în limba română ar putea să însemne că, mai degrabă, este vorba despre un sunet foarte vechi, pe care limba l-a păstrat ca pe un atavism de care baza de articulaţie nu s-a putut dispensa. Randamentul funcţional este doar unul dintre factorii care pot determina anumite „alegeri" în limbă, şi nu unul hotărîtor. De altfel, A. Martinet arăta că două foneme vecine nu tind în mod necesar să se confunde numai întrucît opoziţia lor are un randament funcţional scăzut (*ibid.*, p. 58, v. şi p. urm.); reciproca este valabilă. Pe de altă parte, din aceeaşi perspectivă, vocala *î* poate fi considerată şi o vocală relativ nou apărută, ca o dezvoltare, în anumite condiţii şi contexte, a vocalei *ă*, la populaţia dintr-o anumită arie lingvistică.

sunete (*ă* şi *î*) reprezentante ale unui fonem *∂* nu este de acceptat[7]. În acest sens, Al. Rosetti[8] consideră că limba română dezvoltă varietatea *î* mai tîrziu întrucît, în secolul al XVI-lea, „din punct de vedere fonologic, *î* apare ca un fonem cu două realizări: *ă* şi *î*"[9]. Această vocală ar apărea ca urmare a existenţei şi a manifestării în limba română a unei tendinţe de posteriorizare a vocalelor neaccentuate, fenomen provocat de un *n* următor[10]. S-ar admite astfel că fenomenele fonetice se petrec cu repeziciune, că a existat o perioadă în care existau trei sunete avînd acelaşi timbru: *∂*, *ă*, *î*.

1.1.0.3. Observînd propensiunile bazei de articulaţie a limbii române, S. Puşcariu va vorbi despre o „predilecţie pentru articulaţia dorsală a limbii", de unde rezultă vocalele *ă* şi *î* şi va numi *sonus vicarius* sunetul produs în pauză şi care poate ajuta la articulare — prin intercalare — în cazul anumitor grupuri consonantice dificile pentru limba română[11]. Importanţa acestui sunet este relevată încă de A. Philippide, care va vorbi despre „sunet implicit"[12]. Acesta va face distincţia între un sunet apărut în momentele în care organele articulatorii trec de la o articulaţie la alta, pe care îl numeşte „legător" (a cărui natură ţine de cea a sunetelor pe care le leagă) şi sunetul care însoţeşte articulaţiile altor sunete (sunet implicit, a cărui natură ţine de cea a sunetelor între care apare dar, mai cu seamă, de poziţia pe care o iau organele articulatorii în stare de repaos[13].

---

[7] V., de exemplu, A. Avram, *Sur le rapport entre les voyelles neutres et la nasalité*, în RRL XIII (1968), p. 567-573. Ideea aceasta apare şi în Sala *Contributions*, p. 92-93, 189-194, 234-235, 245, acceptate fiind argumentele aduse în CIG.

[8] Acest lingvist încadrează vocalele *ă* şi *î*, în seria centrală (Rosetti *Introducere*, p. 67), şi se referă la originea lui *ă* dintr-o perspectivă balcanică, arătînd că sunetul ar putea fi anterior diftongării vocalelor *é* şi *ó* (Rosetti *Istoria*, p. 226-227).

[9] V. Rosetti *Istoria*, p. 412, 624-625; v. şi p. 348.

[10] *Ibid.*, p. 362, 590-591. De altfel, acest autor consideră că *î* din *în-* era o „variantă a unei consoane nazale, arhifonemul N, şi nu avea independenţă fonologică" (*ibid.*, p. 361). Afirmaţia este de acceptat, alături de precizarea că, la iniţială, arhifonemul respectiv se realiza ca *n* sau *ă* (*ibid.*, p. 348 – opinie susţinută încă în *Recherches*, p. 55-57, 83-84), dar şi *î*, ceea ce se susţine şi prin notaţiile din textele vechi.

[11] V. şi LR II, p. 150-151, 174-175. În acest caz, fie limba română nu era formată în secolul al XVI-lea, fie *i* exista deja. V. şi Bărbulescu *Individualitatea*, p. 170-171.

[12] V. Philippide *Principii*, p. 37, OR II, p. 323.

[13] V. Philippide *Principii*, p. 333-34. Distincţia va fi apoi valorificată şi nuanţată de Gh. Ivănescu, în *Stări şi schimbări în legătură cu vocala implicită* şi în *Timbrul*

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

1.1.0.4. O analiză amănunțită a contextelor și a valențelor acestora în a genera vocalele *ă* și *î* apare la E. Vasiliu[14]. Acest lingvist susține ideea conform căreia două sunete, deși diferite din punct de vedere fizic, pot fi identice din punct de vedere al funcției de comunicare (Vasiliu 1968, p. 22), și pe aceea a raportului de dependență, care se stabilește între categorii și nu între membrii anumiți ai categoriilor (*ibid.*, p. 30). Primul argument irefutabil în favoarea teoriei că vocala *î* exista în secolul al XVI-lea se constituie ca atare în demonstrația făcută de E. Vasiliu, care arată, după H. Tiktin, A. Philippide, G. Ivănescu și V. Arvinte[15], că una din căile pe care apare vocala *î* este fenomenul depalatalizării șuierătoarelor[16]. C. Frâncu demonstrează că formele verbale și pronominale având *î-* apar, în dialectul dacoromân, înainte de secolul al XVI-lea și după secolul al XIII-lea cînd, în unele regiuni ale acestui domeniu, în formele atone începe să dispară *–u* concomitent cu trecerea de la encliză la procliză. Generalizarea se petrece lent, mai puțin în Moldova, unde ritmul vorbirii grăbește acest proces[17]. Această cale de apariție a vocalei *î*, prin delabializarea vocalei rotunjite *–u*, în situații precum *cumu*, *cîndu* + pronume conjunct, este semnalată și de V. Arvinte[18]. Mergînd pe direcția deschisă de A. Philippide, Gh. Ivănescu arată că *î* a apărut înainte de secolul al XVI-lea (aproximativ între secolele al X-lea și al XIV-lea), evoluția *ăn* > *în* fiind anterioară epentezei lui *i* în

---

vocalic implicit al consoanelor, LGR, p. 80-86, respectiv, 87-96. Oarecum pe aceeași direcție, A. Avram va vorbi despre „vocală nedeterminată" (în *Sur la notion de voyelle indéterminée*, în „Scritti linguistici in onore di Giovan Battista Pellegrini", Pisa, 1983, p. 1065-1072), pe care o va defini ca vocală lipsită de element prin care se definește, mai puțin cel care constituie însăși natura vocalei, și pe care o distinge de „vocala neutră", denumire rezervată descrierii fonetice a unui sunet neutru (vocală sau consoană), produs de organele articulatorii într-o poziție apropiată de cea de repaos (p. 1065). Acest autor mai arată că *ə* este neutru din punct de vedere fonetic, fonologic fiind nedeterminat în vechea română și determinat astăzi (p. 1070). De asemenea, vocala nedeterminată are trăsături distinctive comune tuturor fonemelor vocalice și nu se confundă cu fonemul nedeterminat care, prin definiție, nu are nici o trăsătură care l-ar putea alătura vreunei clase de foneme.

[14] În Vasiliu 1965 și Vasiliu 1968.

[15] V. *infra*.

[16] V. Vasiliu 1968, p. 50-54, 126-128.

[17] V. Frâncu *Formele*.

[18] V. Arvinte, *St.lingv.Gen.*, p. 54b, Arvinte, *St.lingv. Ex.*, p. 6a.

cuvinte precum *cîine*, *pîine*[19]. Aducînd argumente care arată că, în vechea bulgară existau vocale mediale corespunzătoare vocalelor româneşti în discuţie, E. Petrovici consideră că în secolele VI-VIII, datorită acestor vocale, sistemul fonologic românesc ia un aspect asemănător celui slav[20]. Ca şi O. Densusianu sau S. Puşcariu, E. Petrovici invocă drept argument al vechimii lui *î* în limba română forme precum **creştîn*, **fil'în*, **gl'înde*[21]. Din cealaltă perspectivă, nu trebuie neglijat cazul unor onomatopee, precum *br* (*brr*, *bîr*), *bzz* etc., discutate de către S. Puşcariu[22]. Observînd că, deşi aceste sunete pot fi articulate relativ uşor de orice vorbitor nativ de limba română, în momentul în care imitaţia nu se mai face „de façon interjective, comme «racine pure»", în cazul derivatelor verbale aşadar, se petrece o schimbare în sensul că, nici aici, precum în cazul pronumelor atone ori al construcţiilor precum *acel mpărat*, care pot fi pronunţate ca atone, dar nu pot fi notate întocmai (cauză din care nici nu se notează), nu există pentru limba română altă posibilitate de redare decît prin *î*. Totodată, se observă că, şi în astfel de situaţii, româna alege în mod firesc sunetul *î*, pe care S. Puşcariu îl consideră a fi realitatea fonetică ce înlocuieşte spontan sonoritatea unei consoane.

1.1.0.5. Analizînd situaţiile (contextele) care conduc la apariţia vocalelor *ə* şi *î*, M. Sala arată, cu argumente care apar şi la A.

---

[19] V. Ivănescu, *Istoria*, p. 403, 406, de asemenea, Idem, *Închideri*, p. 101-107. V. şi Gh. Ivănescu, *Note lingvistice. Mînînc*, în BIFR I (1934), p. 163-165. Tot în acest cadru trebuie amintit şi toponimul *Răbîia* < sl. *rabînja*, pe care Gh. Ivănescu îl prezintă la p. 167-168 în cadrul aceleiaşi secţiuni a publicaţiei anterior citate.

[20] V. Petrovici *Influenţa*, p. 5, 6.

[21] În Petrovici *Unitatea dialectală*, p. 92, unde se afirmă că „reflexul *i* al lui *a* în poziţie nazală după sunet palatal este o dovadă că în româna comună lat. *an* a atins deja faza *în*". De asemenea, v. Bărbulescu, *Individualitatea*, p. 321-323.

[22] În *Les onomatopées dans la langue roumaine*, în ELR, p. 315-351. La rîndul său, O. Nandriş, prezentînd alternanţa *ă/î* în cuvinte precum *a bîjbîi*; *a cîrîi*; *a se bîlbîi* etc., arată că timbrul vocalei din silaba mediană este condiţionat aici de cel al vocalei din radical care, la rîndul său, este „fonction de l'interprétation personelle d'un bruit extérieur qu'on essaie de reproduire" (*lucr.cit.*, p. 57). S-ar cere explicat aici sensul sintagmei „interprétation personelle", întrucît nu trebuie lăsat deoparte faptul că şi în acest tip de situaţii intervine un fenomen de socializare, de normare în cadrul comunităţii lingvistice, în legătură cu fenomenele de percepţie şi reprezentare, precum şi cu baza de articulaţie.

Avram[23], că, în perioada românei comune nu exista un /î/, fonologizarea opoziției [ă] / [î] având loc abia după secolul al XVI-lea.

> În *Contributions*, comentînd rezultatele cercetărilor lui D. Şandru, M. Sala arată că: „intéressant encore est le fait que dans ce parler, les voyelles [ă], [î] deviennent [e], [i] pour les mêmes raisons qui ont déterminé le maintien de [e] et [i] non transformés en [ă] respectivement [î]: *teți*, au lieu de *tăți*, *mey* au lieu de *măi*, *skermena* au lieu de *scărmăna*" (p. 112) şi, tot acolo: „le nombre des formes hypercorrectes avec [i] au lieu de [î] est assez grand: *bătrin*, *griu*, *riie* (...) *singe*". Forme precum acestea din urmă, deşi utile discuției întrucît permit într-o măsură redusă explicația prin asimilație, nu pot fi totuşi asociate în vederea susținerii calității de sunet rezultat prin hiperregresiune pentru [e], [i] în seria aici discutată. Dacă, însă, se consideră că velarizarea prin *r* s-a petrecut în toate graiurile ce au cunoscut acest sunet, atunci trebuie acceptat şi pentru cazuri precum *reu* şi *riu*[24] calitatea de forme apărute prin falsă regresiune, pe teritoriul dacoromân, la rigoare, exceptîndu-se aria bănățean-hunedoreană[25]. Dacă urmaşii lat. *rivus* şi *reus* ar fi sunat *riu* şi *reu*, şi dacă se acceptă că opoziția [ă] / [î] s-a fonologizat abia începînd cu secolul al XVI-lea, etapa ce ar fi urmat ar fi fost una de confuzie, întrucît ambele forme ar fi trecut la **rîu*. Dacă formele în discuție aparțin graiurilor „minoritare" mai sus delimitate, la celelalte acestea doar radiază. Dar, mai trebuie ținut seamă de un fapt important: chiar şi la bănățeni, formele *riu*, *reu* nu apar cu o frecvență foarte ridicată. Apariția acestora, alături de formele *rîu* şi *rău*, pe de o parte, şi de *singe*, *simbătă*, *ridică*, pe de altă parte, permite stabilirea unor similitudini cu unele situații din *Appendix Probi*[26] şi semnifică reacții care apar la noile rostiri[27].

Existența sunetului [î] pentru secolul al XVI-lea este certă. În ceea ce priveşte distincția, pe care cei chemați să o noteze între cele două vocale velare nerotunjite o făceau prin grafie, aceasta nu era suficient de bine reflectată în texte. Lipsa unor distincții clare cu

---

[23] La p. 63, 92-93, 189-190, 191, 234-235, 245 a *lucr.cit.*, dar v. şi CIG, p. 49.

[24] Aceste două cuvinte apar foarte des, în multe texte, aparținînd la diferite zone ale teritoriului dacoromân, cu ambele fonetisme, puține situații înregistrînd un fonetism unitar, caz în care apare vocala velară.

[25] Autorii GD arată (p. 203) că nu este sigur că *i* din *riu* ar fi etimologic în Moldova (aşadar, se consideră că aceasta ar fi o zonă velarizantă încă din perioada de începuturi a limbii române), în vreme ce Al. Rosetti consideră că sunetul este păstrat în *riu*, iar în *ripi*, din Suceava, la 1428, ar fi vorba despre *î* > *i* (*Istoria*, p. 417).

[26] Unde apar indicații precum: *miles* non *milex* (p. 197); *aries* non *ariex* (p. 198); *locuples* non *locuplex* (p. 199); *poples* non *poplex* (p. 199), reacții la evoluția fonetică *cs* > *s*, care a condus la apariția unor forme precum rom. *lăsare* < *laxāre*.

[27] Totodată, nu trebuie neglijată posibilitatea prezenței, în situațiile *rîu*, *rău*, a unor grafii conservatoare, care ar urma modelul din textele copiate.

urmări în plan fonologic (sau care să reflecte situaţia din planul respectiv), precum şi posibilitatea reală, în destul de multe contexte nefixate, de a articula ambele sunete a putut conduce la utilizarea mai multor semne pentru cele două unităţi. De aici, însă, nu se poate deduce că *ă* şi *î* nu erau sunete delimitate şi că, în anumite contexte, apariţia unuia dintre ele nu era neuzuală. La transcrierea CB s-a utilizat semnul î pentru redarea unei realităţi (un alt motiv de ordin convenţional ar fi fost neîntemeiat şi arbitrar ales) din textul popii Bratul. Vocala velară nerotunjită închisă era redată în epocă prin mai multe mijloace, datorită situaţiei complexe a acesteia. Posibilitatea ca acest sunet să cunoască o rostire mai deschisă, ceea ce-l apropia de /ă/ (situaţie constatată şi astăzi în unele graiuri, precum cele din Moldova de nord şi Bucovina), nuanţele diferite pe care le putea dobîndi în funcţie de vecinătăţile în care apărea, diferitele relaţii cu primitivii din care provenea sînt doar cele mai importante date care îi conferă un grad ridicat de complexitate.

1.1.1. Urmaşul lat. *manus* cunoaşte reflexe diferite în trei texte, *Codicele Bratul* prezintă exclusiv forme de tipul: *mînile* (FA XX, 34), *mîni* (FA XXI, 11), de asemenea *Codicele Voroneţean*: *mînrule* (FA XXI, 11), în vreme ce *Praxiul coresian* cunoaşte doar forme precum *mîinile* (FA XXI, 11). Urmaşul lat. *panem*, însă, are şase atestări în CB sub forma *pîine* (FA II, 46; p. 432/8), doar o singură dată apărînd *pîne* (Mat. VII, 9). În CV termenul este reprezentat prin forma *pînre* (FA XX, 11), în CP apărînd conform nomei sudice, ca în CB: *pîine* (FA XX, 11). Singurele ocurenţe în CB ale urmaşelor lat. *canem* şi *mane* se înregistrează prin *cîniloru* (Mat. VII, 6) şi *mîne* (Iac. IV, 14)[28].

1.1.2. Această deosebire între cele trei texte se continuă şi pentru un cuvînt precum urmaşul lat. *anima*, în CV înregistrîndu-se exclusiv sub forma *înrema* (FA XXVIII, 27), CP şi CB redînd acest cuvînt prin *inima* (Iac. I, 26), dar CB atestă şi forma *înimile* (1Ioan III, 21), singularul fiind atestat în AI: *înima* (Gal. IV, 6).

1.1.3. Forme precum *lînged*, *lîngoare*, *a lîngezi* cunosc în principalele texte o evoluţie identică pentru prima silabă: *lîngedul* (Iac. V, 15), *lîngori* (FA XIX, 12), *a lîngezi* (FA IX, 37) în CB, *lîngori* (FA XIX, 12), *lîngedu* (FA XXVIII, 8), *lîngedul* (Iac. V,15),

[28] În CV apare forma *mînre*.

lîngedzeaşte (Iac. V, 14) în CV, şi *lîngezii* (FA V, 15) în CP, unde nu se întîlnesc toate formele care apar în CB şi CV.

1.1.4. Urmaşii lat. *ambŭlo, -āre* apar cu velara nerotunjită la iniţială[29]: *îmblă*! (FA III, 6), *îmblătorii* (422/9) *îmbletele* (Iac. I, 11), pentru CB; *îmblaiu* (FA XX, 25), *îmbletele* (Iac. I, 11), pentru CV; şi *îmblă*! (FA III, 6) pentru CP.

1.1.5. Velara provenită din posteriorizarea vocalei palatale închise apare nelabializată încă la urmaşii lat. *ĭmpleo, -ēre, ĭnflo, -āre*: *împlu-se* (FA XIX, 29), în CB, *împlură*, în CV, *se împlu*, în CP[30]; *împflară-se* (FA V, 33), în CP şi CB.

1.1.6. Vocala *ă* neaccentuată se păstrează încă într-o serie de cuvinte, deşi apar şi situaţii în care evoluţia şi-a continuat cursul. Astfel se petrec lucrurile cu substantivul *nisip*[31], care cunoaşte două ocurenţe în CB şi tot atîtea în CP, *năsipu*, respectiv *năsip* (FA XXVII, 39, 41), însă aici fonetismul nou apare mai repede decît în cazul următor[32]. O situaţie similară prezintă şi verbul *a risipi*[33] care, împreună cu derivatele sale, apare în toate textele studiate, mai puţin în AI, exclusiv cu fonetismul *ă*: *răsipi-se* (CB, CP— FA V, 37), *răsipiriei* (CB— 1P I, 1), *rrăsipiriei* (CV— 1P I, 1), *răsipirea* (CP— *Sp. la 1Ioan* 187/19). Deşi acţiunea contextului, prin fenomenul asimilaţiei, nu este de neglijat, probabil că aceasta se manifestă mai tîrziu în texte[34].

---

[29] Pentru o prezentare a concluziilor obţinute de alţi cercetători v. GD, p. 104. Asupra vechimii şi repartiţiei variantelor cu velară rotunjită şi nerotunjită v. GD, p. 106. V. OR II, p. 96, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 51b-52a.

[30] Trebuie precizat că acest cuvînt apare cu mai multe sensuri în CB, CV, şi CP. Alături de cel curent în secolul al XX-lea, cu referire la un recipient, sau, figurat, la sufletul, mintea etc. cuiva, el mai apare şi în contexte precum „se şi bucuria voastră fie *împlută*" (CB— 1Ioan I, 4), sens redat de CP prin „de şi bucuriia noastră să fie *deplină*"; „*împlîndu-se* patruzeci de ani" (CB— FA VII, 30), „*împlundu-se* 40 de ani" (CP). Tot aici trebuie consemnat şi un vocativ precum *împlute!* (CB— FA XIII, 10), redînd sl. **испльнѣ**, *plinul* (CP), în încercarea de a reda sensul 'o, tu, (cel) plin de...'.

[31] V. Provenit din bg., sb. *nasip* (< vsl. *na-sŭpŭ*) (v. Scriban sv, Mihăilă *Împrumuturi*, p. 99, 242).

[32] V. Arvinte, *St.lingv. Gen.*, p. 65a.

[33] Provenit din sl. *ras-sypati*, v. Scriban, sv, TRDW, sv, Mihăilă *Împrumuturi*, p. 99.

[34] V. BDLR, p. 384, Arvinte *ibid.*

1.1.7. Un cuvînt de proveniență maghiară, precum actualul *a locui*[35] și derivatele sale apare redat în principalele versiuni ale *Apostolului* cu fonetismul caracteristic secolului al XVI-lea, de altfel singurul: *lăcuiaşte* (FA X, 32), *lăcuitoriul* (2I I, 9) în CB, *lăcuimu* (FA XXI, 7) în CV, *lăcuia* (FA I, 19), *lăcuitori* (FA II, 5) în CP.

1.1.8. Termeni de origine latină, dar și slavă, apar frecvent cu fonetisme derivate direct din cel etimologic: *păreate* (CB, CV, CP— FA XXIII; 3); *blăstemul* (CB, CV— Iac. III, 10); *blăstemămu* (CB, CV—Iac. III, 10), iar în CP apare substantivul *blăstăm* (FA II, 30), *blăstem* (Iac. III, 9, 10) atît ca verb, cît și ca substantiv; *nărod* (CB, CP— FA I, 15); *nărocită* (CP, CB— FA XII, 21); *nărociții* (FA XXV, 23) în CV.

1.1.9. Pronumele personale neaccentuate de persoana a III-a singular și a II-a plural[36] apar în CB sub forma *lă* (*Sp. la Fapte* 2/10, FA IV, 35), dar și *li* (2P I, 1), *vă*, în *cade-vă-se* (FA XIX, 36), *curățîndu-vă-le* (1P I, 22)[37].

1.1.10. Un cuvînt precum *dimineață* este redat cu constanță, în cele trei texte care îl conțin, sub o aceeași formă: *demîneața* (FA X, 23) în CB, *demînreață* (FA XXIII, 20) în CV, *demîneață* (FA V, 21) în CP.

1.1.11. Ca urmare a acțiunii fenomenului asimilației, sau din alte cauze, uneori, *î–* neaccentuat trece la *u* în CP care, față de forma din CB și CV: *întunearecu* (FA XXVI, 18) prezintă *untunearec*. Cu toate acestea, fenomenul nu este general întrucît, pentru *întunearecu* (CB— FA XXI, 20), respectiv *întunearece*, redînd vsl. тьма 'millia', CP prezintă *întunearece*, *întunecatului untunearec* (CP— 2P II, 17), *întunearec untunecat* (CP— Iuda, 13), „*untunearec* de îngerii săi" (CP— Iuda, 14).

---

[35] V. Scriban sv *lăcuiesc*, DER sv *locui*. Cu toate acestea, trebuie reamintită cu acest prilej și întîmpinarea făcută de Philippide explicației prin maghiară, care consideră că nu este necesar apelul la un etimon maghiar, evoluția *o* neaccentuat > *ă* neaccentuat fiind destul de des întîlnită la cuvintele românești moștenite (v. Philippide *Principii*, p. 111).

[36] V. Rosetti *Istoria*, p. 498.

[37] V. Philippide *Principii*, p. 24, Densusianu *Istoria* II, p. 117. Această trăsătură va mai apărea, mai mult ca un arhaism, și în ms. 45 și ms. 4389 (v. Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 73b, *Lev.*, p. 9b, *Deut.*, p. 15a).

1.1.12.1. Alternanța *a/ă* funcționează în textul CB *împarte* (*Sp. la 1Ioan*, 322/17) / *a împărți* (FA XVI, 6), dar există și situații în care se înregistrează trecerea lui *ă* la *a*, fie că este vorba despre vocală neaccentuată, fie că este vorba despre poziție accentuată, fie că este vorba despre păstrarea vocalei etimologice[38]. În această situație, un *á* apare în: *chemariei* (*Sp. la 1Ioan* 323/12-13, *Sp. la Iuda* 379/12; 380/15[39]), *cîrciumarițe* (FA XXVIII, 15), *cugetariei* (FA XVII, 29), *întrariei* (FA XIII, 24), *lăsarea* (FA V, 31), *lăsați* (FA IV, 23), *lăsăciune* (FA VIII, 43), dar *lăsarile* (FA XX, 1), *pasările* (FA X, 12), *rugarile* (FA I, 14), *talpele* (FA III, 7; XII, 8). Comportamentul vocalei neaccentuate protonice apare în: *calarii* (p. 234 pe margine)[40], *fațarnice* (Mat. VII, 15), *frație* (2P I, 7), sau în forma verbală *vreți îmbraca* (Mat. VI, 25).

1.1.12.2. Pentru situația în care se poate invoca o eventuală influență sau păstrare a fonetismului etimologic, exemplele sînt mai numeroase: *hranește* (Mat. VI, 26), *a izbavi* (2PII, 9) față de *izvăvi-vă-vreți* (1P I, 18), *izbăvirea* (*Sp. la 1P* 296/15), *izbăvitoriu* (FA VII, 35), *masline* (Iac. III, 12 —CB, CV, CP), *rastignit* (FA V, 30), *spăsenie* (*Sp. la 1P* 297/12-13), care prezintă și varianta *spasenie* (1P

---

[38]Pentru acest fenomen v. și explicațiile date de Al. Rosetti, în *Istoria*, p. 489. Pentru *ă* > *a* v. *ibidem*, p. 449, autorul elimină din discuția aceasta cazurile în care apariția vocalei *a* s-ar putea datora influențelor paradigmei, ocupîndu-se aici doar de situațiile în care prezența vocalei s-a putea datora unui alt *a* dintr-o silabă următoare. În felul acesta, însă, dincolo de faptul că rămîn în afara cadrului situații precum *batut*, se elimină nu doar explicația prin influența străină (căreia, fără a i se contesta un anumit rol, oricum nu i se poate acorda rolul de cauză sau o pondere însemnată în mecanismul fenomenului), ci și cea care conjugă factorul poziție în cuvînt, evidențiat de Al. Rosetti, cu factorul poziție în paradigmă. Pentru rolul și influența exercitate de etimon v. Densusianu *Istoria* II, p. 54. V. OR II, p. 96-97.
În ceea ce privește această chestiune, este de amintit opinia conform căreia acest *a* este străvechi (v. ELR, p. 183-184), iar textele vechi reflectă un *a* păstrat (v. Bărbulescu *Curentele*, p. 68, PS.S, p. CXXVIII-CXXIX, Nandriș, p. 50, Rusu, p. 39-42).

[39] Este de menționat că un fragment din această *Spunere*, de la p. 379 este reluat la pagina următoare, unde se constată mai multe modificări de ordin gramatical și fonetic în cadrul cuvintelor utilizate, dar nu și pentru termenul acesta, ceea ce, de altfel, nu permite concluzii ferme în vreun sens.

[40] Cu același fonetism, *calarii* apare și în CP (FA XXIII, 32), în CV apărînd *călarii*.

I, 10)[41], *rani* (FA XVI, 23). Nu toate situaţiile aici încadrate permit ipoteza unei acţiuni conjugate, a factorului extern şi intern. Faptul că elemente împrumutate prezintă acelaşi comportament, în funcţie de accent, precum elementul moştenit, indică un grad ridicat de asimilare a acestora de către sistemul limbii române.

1.1.12.3. Consecvent se arată CB într-un alt caz, în raport cu textele paralele. Faţă de „ferecatu e bărbatul cela ce rabdă *năpăstile*, că *năpăstuitu* fiindu (...) «de la Zeul *năpăstuitu* sîntu». Zeul amu nu e *năpăstuitoriu*, nu *năpăstuiaşte* elu niminile, cineşcu *năpăstuiaşte*-se de ale saleş pohtiri" (CB— Iac. I, 12-13), CV prezintă: „cela ce rreabdă *năpasti*; că cela ce va fi *năpăstuitu* (...) «de la Dumnedzeu *năpăstuitu* sîntu». Că Dumnedzeu amu nu e *năpăstuitoriu* rrealeloru, nu *năpăstuiaşte* elu niminrile (...)", „închiporate *năpăsti*" (1P IV, 6), în CV: „în totu chipul în *năpăsti*", în CP: „în toate chipurele *năpăşti*". În toate ocurenţele acestui verb se înregistrează, în CV, forme cu *ă* neaccentuat protonic, în vreme ce substantivul apare, în toate ocurenţele sale, exclusiv cu vocala *á*. În textul coresian, unde apar: *năpaste* (2P II, 9) alături de *năpăstile* (FA XX, 19)[42] *năpăşti* (1P I, 7)[43], se înregistrează alternanţa *a/ă* accentuaţi.

> Probabil că mai degrabă decît că ar fi vorba despre o normă regională, în acest caz se poate spune că avem a face cu un exemplu de situaţie în care limba căuta forma optimă de plural pentru un cuvînt împrumutat, mai des utilizat la singular, şi care nu avea modele în rîndul termenilor proprii limbii române. Dacă se are în vedere posibilitatea ca, din diferite motive — dintre care nu trebuie omis cel al frecvenţei cuvîntului, ori posibilitatea ca acesta să nu fie singur în seria sa —, într–o anumită arie lingvistică, s–a ajuns mai uşor la o formă acceptată ca dominantă, care apoi a putut fi acceptată şi în alte regiuni, se poate vorbi, în acest sens, de faptul că norma respectivă a fost

---

[41] Deşi apar *spăsitoriul* (Iuda 25), *a vă spăsi* (FA XV, 1), *spăsi-te-veri* (FA X, 6), cazurile cu *a* fiind sporadice, este de menţionat că, în ansamblu, situaţiile în care vocala *ă* este notată rămîn destul de rare. În CV, din cele 11 ocurenţe ale acestor forme (este vorba despre: *spăsenie* şi *spăsitor*) doar într-o singură situaţie apare *ă* notat. În CP de asemenea, apare *spasenie* (FA IV, 12), acest text conţinînd însă, aproape exclusiv, grafii cu prescurtare referitor la *ă*. Instructivă poate fi o situaţie precum прослажвита (1P, I, 8), care ar putea constitui un rezultat al influenţei etimonului.

[42] În CB apare *năpăsti*, în CV *năpăstile*.

[43] În CB apare *năpăsti*, în CV *năpasti*.

adoptată şi promovată după ce procesul se produsese într–o anumită regiune[44].

1.1.12.4. Reprezentative pentru tipul acesta de schimbare sînt două forme, una moştenită, cealaltă de origine slavă. Pentru verbul *a frămînta*, fie că se are în vedere un etimon cu *e* (< lat. *fermentāre*)[45], fie că se pleacă de la un etimon cu *a* (< lat. *fragmentāre*)[46], o formă precum *framîntatu* (CB— 1Cor., V, 7) prezintă vocala *a* din prima silabă ca rezultat al unei evoluţii *ă* > *a*, de tipul celei aici prezentate. În celălalt caz, *proslaviţi* (CB— 1Cor. VI, 20) dar *proslăviţi* (CP), se poate avea în vedere nu doar o influenţă a etimonului, ci şi manifestarea fenomenului *ă* > *a*[47]. Pe de altă parte, în CB se întîlnesc situaţii precum *păharul* (414/ 4) care pot ilustra fie un reflex *ă* al lui *o* etimologic, fie o închidere a lui *a* la *ă*[48].

---

[44] Într–un sens, aceasta este situaţia, în general, a normelor din cadrul unei limbi, atunci cînd ele reprezintă căi de manifestare şi evoluţie a limbii, provenind din resursele interne ale acelei limbi. Din acest motiv, ar fi uşor impropriu să se vorbească despre norme — cu referire la o aceeaşi limbă — în momentul în care acestea sînt concepute ca forme particulare şi cvasi–exclusive ce aparţin diferitelor arii delimitabile lingvistic, pe criterii numai aparent stricte.

[45] V. PEW, 641, dar v. şi ELR, p. 208, Scriban, sv *frămînt*, TRDW, sv.

[46] V. CDDE, sv.

[47] Pentru această evoluţie v. OR II, 96-97, R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: ă protonic > a*, în SCL V (1954), p. 63-85, Nandriş, p. 50-51, Sala *Contributions*, p. 61-62, unde se modifică considerabil limitele stabilite de A. Philippide pentru acest fenomen, GD, p. 70-76, I. Gheţie, *În legătură cu a protonic din cuvinte de tipul* ***barbat, ca(d)zut***, în SCL XXIV (1973), p. 545-549, ILRL, p. 87-88, vezi şi PS.S., p. XXXVI, CXLIII, N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Teodorescu şi Codicele Marţian*, 1914, p. 96, Vasiliu 1968, p. 57, Rusu, *Structura*, p. 37-42. Dintre cele trei texte comparate, CB prezintă cele mai multe exemple de acest fel. Pentru situaţia din CS v. p. 160, pentru situaţia de mai tîrziu, reflectată în BB, v. Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, p. 2a, *Lev.*, p. 2b.

[48] Asupra etimologiei şi evoluţiei acestui cuvînt nu există o părere unanimă. Deşi, din concluziile cercetătorilor care s-au ocupat cu diferite ocazii de acest cuvînt, se arată că este unul dintre elementele lexicale cu etimologie multiplă, cu excepţia acceptării faptului că relaţiile se stabilesc cu limbile slave şi cu cea maghiară, opţiunile sînt împărţite. În Cihac II, sv, se înşiră forme din limbi slave, maghiară şi albaneză, cu fonetismele *e*, *o*, *u*, în CADE, sv, se extrage forma din srb. *pehar*, DER, sv, dă „sb., cr., slav. *pehar*", după Miklosich şi Cihac, trimiţînd apoi la alb. *pëhar* şi magh. *pohar*, iar Scriban, sv, trimite la ruteană, poloneză, cehă, sîrbă, bulgară, maghiară „care se reduc la germ. *pëchar*, *bëchar*, ngerm. *Becher*"; sursa germană, alături de celelalte, este avută în vedere şi în TRDW. V. şi ILRL, p. 88. V. şi CS, p. 160.

1.2. Vocala *e*. Fonetica vocalei [e] ridică numeroase probleme datorită multiplelor evoluţii pe care aceasta le-a suferit, precum şi a posibilităţilor sale de a se situa în contexte variate. Anumite particularităţi ale acestui sunet vocalic au putut conduce totodată, şi la numeroase oscilaţii de natură grafică.

1.2.1.1. Vorbind despre fenomenul alunecării sunetelor *e* şi *i* neaccentuaţi, A. Philippide arată[49] că, deşi trecerile de la un sunet la celălalt trebuie să fie supuse unor legi, este dificil în acest caz ca ele să poată fi surprinse. Textele *Apostolului* din secolul al XVI-lea reflectă cu destulă fidelitate această situaţie. Precum în alte texte româneşti vechi, urmaşul latinescului *neque* apare cu diferite fonetisme: *nice* înregistrează trei ocurenţe în CB— Iac. V, 12, în textele paralele apărînd *nece*[50]. Cele mai multe ocurenţe le înregistrează, în CB, forma *nece*[51], dar alături şi de *nici*. Aceasta din urmă se înregistrează, în mod exclusiv, în *nici(o)dinioară* (FA XXIV, 7), însă, în cadrul pronumelui nehotărît *nici unul* înregistrează alternanţa *nece / nice*. Apariţia tuturor acestor fonetisme arată că, în secolul al XVI–lea, existau în limbă mai multe variante. Probabil că, sub aspect diatopic, se poate vorbi de preferinţe şi este posibil ca asemenea oscilaţii să fi fost mai frecvente în scriere decît în vorbire.

1.2.1.2. Alături de *nu vă grijirieţi* (Mat. VI, 33), CB înregistrează şi forma *nu vă grijereţi* (Mat. VI, 31)[52], de asemenea, alături de *ucisetu* (FA III, 15), apare *ucesetu-l* (FA II, 23), precum şi — dacă nu este o simplă grafie — dubletul *zilile* (FA VI, 1) faţă de *zelele* (FA VI, 1). Numai cu un fonetism apare *cu priliju* (FA XXVII, 3)[53]; o singură

---

[49] În *Principii*, p. 22-23, v. şi Densusianu *Istoria* II, p. 71, Sala, p. 57 şi urm., precum şi BDLR, p. 105-109, 164, GD p. 89-95, unde se discută şi asupra răspîndirii în teren a fenomenului. De asemenea, pentru situaţia din textele mai complexe v. CS, p. 161-162, precum şi Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 52b-53a.

[50] În CB, fie singur, fie în compuşi, *nece* este bogat atestat, însă, în versiunile paralele, de regulă unui *nice* din CB îi corespunde *nece*, care este singura formă în CV. Încă o dată, şi sub acest aspect, CB se prezintă neunitar, înregistrînd forma cu ambele fonetisme chiar pe aceeaşi pagină. AI conţine forma (ca adverb) doar în trei locuri, datorită suprascrierii africatei lecţiunea fiind lipsită de valoare certă.

[51] Pentru acest motiv, se poate considera că, sub acest aspect, varianta cea mai veche era mai frecventă în limba lui Bratul, sau în norma sa scrisă.

[52] Acest ultim caz este ilustrativ pentru felul în care compartimentul fonetic se lasă influenţat de factorul morfologic.

[53] Avînd o singură ocurenţă în întreg CB.

ocurență în tot CB, o înregistrează *pohterile* (2P I, 4), alături de *pohtiri* (Iac. I, 14).

1.2.1.3. Poate cea mai bogată prin ilustrațiile pe care le oferă este situația reprezentată de verbul *a trimite* și substantivul corespunzător. Oscilațiile pe care acestea le prezintă se referă la vocalele din primele două silabe, așadar atît la varietatea accentuată, cît și la cea neaccentuată. CV prezintă cea mai mare coerență internă sub acest aspect, atît formele verbale, cît și cele substantivale conținînd în prima silabă exclusiv vocala *e*: *tremitea* (FA XXIV, 26). Chiar dacă nu se poate explica de ce nu apare mereu *e*, diftongat sau nu, în silaba a doua poate apărea și *i tremițu* (FA XXII, 21), *voiu tremite* (FA XXVI, 17), dar *tremeatere* (55[r]/4, 6). Se mai întîlnesc forme precum: *tremease* (CB— FA III, 26; CP— FA IX, 17), dar și *trimease* (CB— FA III, 13; CP— FA XVIII, 27)[54], *tremeatere* (CB— *Sp. la Iac.*, p. 267/17; CP— FA XXIII, 25). CB prezintă, însă, și un substantiv precum *trimeaterea* (*Sp. la IP*, p. 289/6). Participiul *tremeșii* apare în ambele texte (CB— FA X, 17; CP— FA X, 21), dar primul conține și forma *trimeșii* (FA X, 21), iar celălalt, *tremișii* (FA X, 17), însă singularul *trimesul* (FA I, 25). În FA X, 20 apar, la Coresi, *am tremis ei*, iar la Bratul, *eu tremiș ei*, care conține și varianta *tremeș* (FA X, 33). De asemenea, CB mai prezintă substantivul *tremițătoare* (FA IX, 2). Analiza comparată a tuturor ocurențelor și contextelor substantivului și verbului în discuție permite afirmația că diferitele fonetisme înregistrate nu pot fi considerate ca aparținînd unei anumite arii lingvistice, nu pot fi atribuite, eventual, mai multor persoane și pot fi considerate ca fiind coexistente în epocă în calitate de variații ale unor teme. În situația în care s-ar putea constata o oarecare consecvență în utilizarea unui singur tip de fonetism, aceasta ar putea indica mai degrabă o aplicare deliberată a principiului consecvenței în scris.

> În limbă există asemenea situații în care o variație la nivel fonetico-fonologic — explicabilă prin fonetică evolutivă — privește baza de articulație a comunității tuturor vorbitorilor unei limbi[55].

---

[54] În CP există doar cîteva forme care conțin vocala *i* în prima silabă.

[55] ALR s.n., vol. VII, h. 1922 *trimit; trimiți* și 1923 *trimite, trimitem*, nu prezintă decît în pct. 95 și 353 (ambele hărți) forme cu *e* în prima silabă. Silaba accentuată, însă, cunoaște o varietate de fonetisme (*é, ié, i* etc.), ceea ce este în măsură să indice, și

1.2.1.4. Pluralele *oaminii*, *oaminilor* (FA III, 9, XIX, 4) conţin *i* în silaba a doua, în vreme ce, în CV şi CP, substantivul în discuţie prezintă doar forme cu fonetismul *e*. De asemenea pentru derivaţi (de data aceasta, vocala neaccentuată în discuţie se află în poziţie protonică): *firea omineascǎ* (Iac. III, 7), *fiiul ominescu* (FA VII, 55), textul coresian prezintă fonetismul *e*. Situaţiile în care acest substantiv apare în CB cu fonetism *e* (precum în FA V, 12; XI, 20; 414/1-2) sînt puţin numeroase.

1.2.1.5. Pronumele negativ *nimic* apare, în CB, ca şi în textele paralele, sub forma *nemică* (FA IV, 21; XX, 20), însă, spre deosebire de situaţia prezentă în CV, în CB şi în AI se înregistrează şi pronumele cu celălalt fonetism: *nimică* (FA VIII, 24; XXVI, 31, respectiv Gal. IV, 1). Pentru acest cuvînt, CB se apropie de textele paralele în sensul că aproximativ o treime din ocurenţele acestui pronume o reprezintă forma cu fonetism *e*.

1.2.1.6. Formele verbale din paradigma verbului *a conteni* prezintă, în CB, aceeaşi oscilaţie. În felul acesta se înregistrează formele verbale: *cunteniră* (FA IV, 21), *se cuntenim* (FA IV, 17), substantivul *contenemîntu* (FA IV, 17) alături de *cuntiniră* (FA V, 40), *cuntinim* (FA V, 28), respectiv *cu continimîntu* (FA V, 28) şi *spre cuntinimîntul* (FA IV, 29).

1.2.1.7. Paradigma verbului *a veni* înregistrează, alături de formele, cele mai frecvente, cu vocala *e*, cazuri în care apare vocala *i*, fapt care se întîlneşte şi în celelalte texte analizate. Dacă, însă, în FA XXVIII, 16, CB prezintă forma *venimu*, celelalte texte conţin forme cu fonetism *i*, fapt care nu se mai întîlneşte în FA XX, 6, unde CB prezintă, ca şi CV, o formă cu *e*, iar Coresi prezintă forma de perfect (pers. I pl.) *vinem*. În FA XX, 14 şi FA XXVIII, 23, CB prezintă *vinemu*, respectiv *vineră*, precum apare la Coresi[56], avînd drept corespondent în CV formele *venremu*, respectiv *venriră*. Există exemple care pot confirma faptul că unele dintre aceste manifestări ale trecerilor de la *e* la *i* şi de la *i* la *e* ar putea reprezenta şi fenomene

---

prin repartiţia relativ neomogenă a acestor fonetisme, oscilaţiile şi influenţele pe care le–a suferit acest *é*.

[56] Mai puţin *u* final pentru forma de persoana I, care este slab atestat în textul coresian.

produse pe baze analogice, conform particularităţilor unui grai conservator.

1.2.1.8. Urmaşul lat. *anima* apare redat în CB atît prin *inema* (FA XXVIII, 27), cît şi prin *inima* (Iac. I, 26)[57], oscilaţie care nu se înregistrează în CV, unde apar exclusiv forme cu *e* neaccentuat postonic: *înrema* (Iac. I, 26), dar care este frecventă în CP, unde apar atît *inima* (Iac. I, 26) cît şi *inema* (FA V, 3).

1.2.1.9. Ocurenţe mai puţin numeroase înregistrează forme care apar în CB: *alexendreascâ* (FA XXVII, 6) şi *alixendrescu* (FA XXVIII, 11), *deşederatul* (1Ioan II, 16) alături de *deşideraiu* (FA XX, 33), *diştinge*, cu o ocurenţă (FA XX, 10) faţă de *deştinse* (FA VII, 15)[58], *duciţi-vă* (Mat. VII, 23) faţă de *să duceţi* (453/6, 10) sau *se duceţi-vă* (FA XXVII, 21) etc.[59], *să lipeşti* (442/8-9) alături de *lepeaşte-te*! (1Cor. VI, 17).

1.2.1.10. Cu un singur fonetism apar, în CB, forme ale verbului *a privi*: *previndu-l* (FA XXVIII, 6), care, la Coresi are drept corespondent forma *previia*, iar în CV forma *prăvindu*, indicativului *previţi* (CB— XXVIII, 26) îi corespunde la Coresi infinitivul cu acelaşi fonetism[60], *a previ*, în vreme ce în CV apare o formă precum *prăviţi*. CP conţine, şi el, o formă cu velară: *prăvindu* (FA I, 10).

1.2.1.11. Întrucît, alături de *dereptatea* (Iac. I, 20), *dereptu* (FA IX, 16) sau *dereptea(d)ză-se* (*Sp. la Iac*, 266/14-15), care apar în toate versiunile în discuţie[61], apar şi *direptăţiei* (CB —Iac. III, 18)[62], *Direptul* (CB —FA III, 14, cu referire la Isus), este greu de spus dacă

---

[57] Acest ultim fonetism apare şi în AI: *înima* (Gal. IV, 6).

[58] Care apare alături de *deştense* (FA XXI, 10).

[59] O asemenea oscilaţie, alături de anumite carenţe în stăpînirea slavonei, ar explica şi apariţia în textul slavon a formei de viitor **БѫДЕМЪ** atît cu **Е**, cît şi cu **И** (p. 353/2, 4).

[60] Ceea ce nu se mai întîmplă sub FA III, 12, unde formei *previţi*, din CB, CP îi răspunde prin *priviţi*.

[61] Sub acest aspect, AI conţine doar forma verbală *direptămu-ne* (Gal. III, 24).

[62] Formă căreia, în versiunile paralele, conţinînd exclusiv forme cu fonetism *e*, îi corespunde *dereptăţiei*. Merită amintit faptul că adjectivului *nederept* (FA I, 18) din CP, în CB îi corespunde *nediriptăţiei*, care conţine două elemente prin care forma se abate de la standardele textului: probabil că datorită vocalei *e* din prima silabă şi a lungimii cuvîntului, în silaba a treia este notat un *i* care nu are temeiuri, apoi africata apare durificată, prin **ѫ**, corectat ulterior prin trémă.

fenomenul sincopării[63] (care nu apare în toate textele în discuţie) se produce sau nu după trecerea lui *e* la *i*.

1.2.1.12. Prezenţa fonetismului etimologic în cazuri precum *prevegheare* (FA V, 18) (< lat. *per vigil(i)o*)[64] şi *a preceape* (FA XVII, 29) (< lat. *percipio*)[65] se constată încă, ambele cuvinte evoluînd ulterior spre forme conţinînd *pri-*, aşadar în direcţia închiderii lui *e*. Probabil că păstrarea acestui sunet nu este lipsită de orice legătură cu prefixul sl. *prě-*, destul de frecvent în vechile texte româneşti şi apărînd într-o multitudine de contexte a căror analiză indică un grad ridicat de confuzie între urmaşul lat. *per* şi prefixul de origine slavă[66].

1.2.1.13. Forme caracteristice subdialectului muntenesc prezintă oscilaţia în discuţie în *maţili* (1P I, 13), cu o singură ocurenţă, alături de *maţele* (FA III, 2; 1Cor. VI, 13)[67]. Interesantă este alternanţa fonetică prezentă în *nu iubiriţ* (1Ioan II, 15) alături de *nu iubiremu-ne* (1Ioan III, 18), întrucît reflectă nu doar două modalităţi diferite de exprimare a imperativului negativ (unul arhaic, aparţinînd, probabil, „originalului", celălalt aparţinînd copistului), ci şi două fonetisme care, mai întîi, trebuie judecate sub aspect diacronic şi apoi diatopic.

1.2.2.1. Pentru înţelegerea situaţiei diftongului *eá-e*, în CB, punctul de plecare în discuţie trebuie să-l constituie o analiză a grafiei. Lăsînd deoparte cazurile în care se întîlnesc greşeli de scriere, precum şi situaţiile în care slova ѣ avea în mod cert valoare de diftong, au fost relevate şi situaţii care pledează în favoarea valorii [*e*] a respectivei slove. Cel puţin în unele regiuni şi în unele texte, se poate constata că slova ѣ apare cu această valoare, caz în care prezenţa slovei poate fi pusă şi pe seama tradiţiei[68]. Constanţa cu care această slovă apare în *besearecă* sau *leage* nu poate constitui un argument suficient pentru a susţine pentru aceasta valoarea de diftong

---

[63] V. BDLR, p. 110-111, Ivănescu *Istoria*, p. 113, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 53b, II, p. 4b.

[64] V. DER, Scriban, PEW sv *priveghez*.

[65] V. Scriban, PEW sv *pricep.*, de asemenea Philippide *Principii*, p. 39.

[66] Pe de altă parte, v. o formă precum *priiubire* (Iac. II, 11), cu un fonetism al prefixului care nu este singular în text.

[67] V. şi forma *praznicile* (FA XVIII, 21), cu o singură ocurenţă în CB.

[68] Pentru o analiză detaliată a evoluţiei *ea-e* > *é-e*, însoţită de o critică nuanţată a opiniilor deja exprimate v. Ivănescu, *Problemele*, p. 217-235. V. şi CIG, p. 13-24, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 50–51.

atît timp cît aceeaşi slovă va mai apărea cîteva secole ca notaţie, în mod cert pentru vocala *e* şi numai accidental avînd efecte asupra rostirii. Cu excepţia situaţiilor în care, în context identic, se înregistrează notaţii prin slova є, precum în алєџєрєа (*Sp. la Fapte*, 2/13), există cazuri în care notarea slovei ѣ, în împrumuturi de origine slavă sau chiar din textul slavon tradus, se datorează imaginii grafice a cuvîntului împrumutat. Grafii precum *smѣrenie* (Iac. I, 10), *smѣritul* (Iac. I, 9), presupun un ѣ cu valoare /*e*/, apariţia lui fiind determinată de prezenţa aceleiaşi slove în textul tradus[69]. Cu toate acestea, se poate presupune la cărturarii români, ştiutori de slavonă, o rostire apropiată de modelul imitat[70]. În acest sens, este de remarcat o ruptură ca aceea din cazul numeralelor: *patrusprăzeace* (FA XXVII, 33) faţă de *zece* (1Cor. VI, 16). De asemenea, comparînd o formă precum *ţeară* (FA VII, 40), cu substantivul articulat *ţara* (FA VII, 29)[71] se poate crede că avem a face cu două stadii evolutive între care se poate presupune un anumit interval de timp, ceea ce ar putea însemna că prima grafie trebuie să aparţină originalului (ori copiei anterioare), cea de-a doua fiind a popii Bratul. Deosebirea constatată poate fi pusă şi pe seama unei diferenţe de ordin diatopic sau distratic. Faptul că această dublă grafie nu apare şi în cazul substantivelor *faţa* (FA VI, 15) şi *fata* (FA VII, 21) nu se datorează exclusiv sensibilelor diferenţe dintre contextele fonetice ci, mai curînd, faptului că, pentru asemenea cuvinte, nu preexista un model cu labiodentala în poziţie moale. Acesta este şi motivul pentru care la genitiv ori la plural apare slova ѣ: фѣцєєи (FA III, 13), фѣцѣлє (XIII, 50)[72]. Deosebirea menţionată, între *ţară* şi *ţeară*, fie şi numai pentru că apare în acelaşi text, la acelaşi scriptor, indiferent de cauzele ei prime, rămîne un exemplu de normă nefixată, prezentînd variante compatibile din punct de vedere al coocurenţei în scrierea şi vorbirea aceluiaşi individ.

---

69 Situaţia se aseamănă mult cu aceea în care prezenţa unui ѫ în traducere se datorează existenţei sale în textul slavon şi nu unei valori fonetice prin care acesta s–ar fi diferenţiat de ъ.

70 V. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 50b–51a.

71 Cuvînt a cărui evoluţie trebuie să fi urmat aproximativ calea *tĕrram* > **tiérra* > *ţeáră* > **ţăáră* > *ţáră*.

72 Cf. Arvinte *St.lingv. Deut.*, p. 11.

1.2.2.2. Un alt caz este cel al etnonimului cu care este desemnat poporul ales, **wєрѣю** (FA XVIII, 24) **wєрѣи** (FA XXI, 20), unde notaţia nu are nici o bază fonetică, doar una grafică, în acelaşi fel explicîndu-se şi situaţia pluralului *beaţi* (FA II, 15)[73].

1.2.2.3. În cazuri precum *realele* (FA VIII, 22) sau *stealele* (FA XXVII, 20) probabil că, la rigoare, se poate accepta că notaţiile prin **ѣ** redau un diftong.

1.2.2.4. Formele verbelor *a pierde* şi *a pieri* reflectă anumite evoluţii ale diftongului *ea*. Pentru primul verb, indicativul prezent de persoana a III-a singular, *piiarde* (Iac. I, 11), apare ca o consecinţă a evoluţiei *é* > *ié* > *ieá* > *i(i)a*, fapt care nu se întîlneşte în cazul infinitivului *a piarde* (FA IV, 12), ori al conjunctivului *se piarză* (2P, III, 9). Este posibil ca diferenţele acestea să se datoreze aplicării sporadice a regulii lui Constantin Filosoful cu privire la nenotarea preiotării lui *a*. Cu toate acestea, se poate face raportarea la alte cazuri, de notare exactă a pronunţiei, fenomen care nu se manifestă cu consecvenţă. Aceeaşi ar putea fi situaţia şi în formele *piare* (Iac. V, 15) şi *piiare* (1P, I, 7), ambele de prezent[74]. Un caz precum *pierdu* (*Sp. la Iuda*, 379/19), alături de *piardere* (FA XXVIII, 16) face dificilă corectarea unei greşeli precum cea din **пирдємь** (1Ioan, I, 8) dar, întrucît diftongul *ia* apare în poziţie *e*, se poate considera că omisiunea priveşte slova **а** sau **ꙗ**, şi nu slova **є** (sau **ѥ**).

1.2.2.5. Unele forme verbale conţin sufixul *–iaşte*, caracteristic limbii române vechi. Aceste cazuri, deşi cel mai frecvent întîlnite: *lepeaşte-te*! (FA VIII, 29), *iubeaşte*! (FA 1I II, 15), *pocăiaşte-te*! (FA VIII, 22), *holteiaşte* (FA X, 18), *chinuiaşte* (Ioan VIII, 6) etc. nu sînt singurele întrucît, alături de acestea, apar situaţii precum *priimeşte* (FA VII, 58), *lăcuieşte* (FA XXI, 24), *chinuiescu-se* (Iac. III, 7), *veseleşte* (p. 445/5) sau conjunctivul prezent de persoana a III-a singular *se cheme* (*Sp. la Iac.*, 267/9), ori cel cu valoare de imperativ *să o blagosloveşte!* (448/10, 13).

1.2.2.6. Şi în cazul formelor nominale lucrurile stau asemănător, alături de *mîngîiarea* (FA IX, 31) apare genitivul *mîngîieriei* (FA XIII,

---

[73] Pentru etnonim şi compararea sa cu alte denumiri v. Arvinte *St.lingv. Ex.*, p. 36b–37a.

[74] Asupra fenomenului despicării, v. Puşcariu LR II, p. 142-143, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 50, *Ex.*, 2b-4a, *Lev.*, p. 2a—2b.

15), alături de *viaţeei* (FA I, 15) se întîlneşte *vieţeei* (FA XVII, 2). Pentru urmaşul lat. *mulierem*, care apare în mod obişnuit cu diftongul *ia* (FA XVI, 14), se întîlnesc şi grafii care indică evoluţia acestuia (*mulierem* > **mul'iare* > *muieáre* > *muiáre* > *muiére*), ca în мѣєрє (p. 440/17), мѣєрн (FA VIII, 12)[75], ceea ce poate indica nu neapărat o evoluţie, sau coexistenţa a două stadii de limbă în aceeaşi epocă, ci şi coexistenţa a două variante în aceeaşi normă. Pe de altă parte, textul CB prezintă exclusiv *miare* (442/7) şi *fiare* (FA VIII, 23).

1.2.2.7. Pronumele personal feminin de persoana III plural apare scris *ia* în vreme ce masculinul corespondent apare scris *elu*. Probabil că această deosebire are cauze de ordin fonetic. Forma de masculin cunoştea la iniţială pronunţia cu *ie*. În cazul formei de feminin, însă, grafiile indică o rostire [ia]. Fenomenul acesta este normal pentru fonetica limbii române şi apare în cuvinte precum *iască* (> lat. **esca*), *piatră* (> lat. *pĕtra*) etc.

1.2.2.8. Cu toate că textul CB conţine pentru acest pronume doar forme cu *i*, existenţa unei oscilaţii între diftongii *ia* şi *ie* neaccentuaţi este trădată de forme precum *oaia* (FA VIII, 32), *oile* (442/12), dar *oaie* (Ioan VII, 15), *iartă* (445/7-8), dar *iertarea* (457/3), *iase* (Iac. III, 10), *să iasă* (456/17), *se iasă* (FA XVII, 3), dar *ieşiia* (FA VIII, 7) *ieşi* (FA VII, 4), *să ieşimu* (FA XVI, 10), *se ieşire* (FA XVII, 15), *a ieşi* (FA XIII, 42), *să ierneze* (FA XXVII, 12). Prezenţa unei grafii єсть (CB— FA VI, 2; XV, 14), cu *eá–e* > *é–e*, este de natură să indice o pronunţie ca aceea actuală.

1.2.2.9. Urmaşul lat. *debitorius*[76] este reprezentat în CB prin forma cu fonetismul *deatoriu*[77] (1I II, 6) cu pluralele *detori* (*Sp. la IIoan*, 323/5) şi *deatori* (Iac. III,8), dar apar şi *dator* (454/17-18), *datornici* (Ioan XIII, 6). Forma cu *a*, caracteristică textelor munteneşti[78], apare la Coresi: *datori* (FA XVII, 29), pentru care CB prezintă varianta *nedeatori*.

1.2.2.10. Adjectivul şi pronumele posesiv de persoana I singular are în mod obişnuit forma *mieu* (FA XV, 17). Curentă în limba

---

[75] Acesta din urmă cunoaşte alte 13 ocurenţe, alături de pluralul *muiari* (p. 405/18-19).

[76] V. PEW, DER sv *dator*, dar v. şi Scriban sv *dator*.

[77] Dacă şi în acest caz se interpretează ѣ ca *ea*.

[78] V. BDLR, p. 162-163.

română veche[79], această formă nu este unică. Alături de ea, în CB, apare o formă precum *miu*: *Duhul miu* (FA II, 18)[80]. CP conține forma în același verset, dar și în (FA II, 17, 26, 31)[81]. În unele texte vechi posesivul apare în contexte în care regentul acestuia este lipsit de articolul hotărît enclitic, ceea ce conduce la asemănări cu situația din vorbirea familiară și neîngrijită de astăzi. Astfel, alături de exemplul din CV, se mai pot cita din PO *domnu miu* (57/12), *tată miu* (63/28), *păcatu miu* (140/8)[82], DÎ *frate-miu* (VIIIb, 1, XIV, 7), *nepotu-miu* (X, 7). Conform ipotezei Densusianu-Rosetti[83] *miu* < *mieu*. Situația din CB, precum și altele, din PO: *al miu moșten* (50/19), CS: *numele miu* (4^{v}/5), *veșmîntul miu* (4^{v}/10), *Tatăl miu* (46^{v}/12), *domnul miu* (95^{v}/16), DÎ: *mai marele miu* (I, 1^{r}/10), *capul miu* (II, 8), *trupul miu* (X, 3) reprezintă cazuri în care avem a face cu un posesiv ce nu mai poate fi considerat conjunct deoarece urmează unei forme articulate, ceea ce înseamnă că accentuarea nu mai permitea reducerea triftongului *ieu* la *iu*[84]. Cele două forme pronominale, *miu* și *meu*, cunosc o strînsă relație în sensul că ambele apar atît după cuvînt articulat cu articolul hotărît enclitic, cît și după cuvînt nearticulat. Pronumele *meu* este bogat atestat în secolul al XVI-lea, în DÎ: *al meu* (VII, 1), *zapisul meu* (LX, 2), *văru-meu* (XLII, 8), CS: *cuvîntul meu* (1^{v}/13), *numele meu* (19v/11-12)[85]. Probabil că *mieu* este forma românească cea mai veche, provenită[86] din lat. *meus*. În urma unui fenomen de acomodare, se ajunge la *mio*, atestat în graiuri, dar nu în

---

[79] Pentru această chestiune și pentru atestări v. Densusianu *Istoria* II, p. 23, 39, 119, 244, 245, Rosetti *Istoria* p. 328, 466-467.

[80] Și în CV se înregistrează tot o singură ocurență a acestei forme: *domnu miu* (FA XXV, 26).

[81] Studiul paralel al acestor două texte arată că forma în discuție apare mai fidel la Coresi, însă, în versete care reprezintă citate, fragmente din *Vechiul Testament* (*Ioel* și *Psalmi*). Este probabil ca aceste locuri să reprezinte, pentru traducătorul *Faptelor*, citate preluate din alte traduceri, de bună seamă mai vechi decît a sa.

[82] Transcrierea *păcatul miu* ar putea fi o scăpare a autoarei ediției din 1968, care confundă spiritul lin cu un *l* suprascris.

[83] V Constantin Frâncu, *Din istoria „genului personal": vechimea posesivelor scurtate în limba română*, în LR, XXVI (1977), p. 233-237.

[84] De fapt, este vorba despre contragerea diftongului *ie* cu *u*.

[85] Aici apare alături de pluralul *îngerii mei* (11^{r}/14, 12^{r}/17).

[86] V. Vasiliu 1968, p. 41, Nandriș, 59-64, 95-99, 208-210, Sala, p. 141-142, 201-204, 207, 210.

texte, care suferă apoi închiderea la *miu*. Evoluția a mers pe două căi: *mieu* > **mio* > *miu*, respectiv *mieu* > *meu* prin reducerea diftongului *ie* la *e*[87]. Esența formei *miu* stă în accentuare, „utilitatea" ei fiind dată de posibilitatea de a apărea alături de elemente precum *taică-miu*, în vreme ce forma *meu* apare alături de articolul *al* sau de forme articulate precum *tatăl meu*.

1.2.3.1. În mod firesc, evoluția varietăților accentuată și neaccentuată ale vocalei *e* urmată de nazala dentală nu a fost aceeași și nu pare a se fi petrecut în același ritm în toate contextele, după cum nu s-a petrecut cu aceeași viteză în toate ariile lingvistice. În principiu, termenii de origine slavă nu prezintă evoluții care să creeze noi rezultate față de acelea obținute prin evoluția elementului latin, ei încadrîndu-se, într-un fel sau altul, în tiparele create de evoluția elementului latin. Deosebirile stau în felul în care elementul slav se încadrează în aceste tipare[88]. Studiul textelor care cuprind variații ale lui *e* în poziție nazală indică, pe lîngă deosebiri date de diferitele contexte în care acest sunet se putea afla, și o dinamică diferită la evoluțiile din diferitele arii dialectale în care fenomenul apare. Deși început încă înaintea apariției primelor texte în limba română[89] și în ciuda posibilității ca, în multe cazuri să fie vorba despre simple grafii[90], se poate afirma că fenomenul închiderii lui *e+n* la *i* și la *î* — chiar pentru secolul al XVII-lea —, prin felul în care textele îl

---

[87] Cf. ILRL, p. 99 unde, după ce se oferă exemple și se observă că textele prezintă coocurențe ale acestui posesiv cu mai multe fonetisme concurente, se consideră că *mieu* s-a redus la *meu*, *miu* fiind, de asemenea, o formă rezultată din reducerea formei pronominale *mieu*.

[88] Pentru această problematică v. OR II, p. 36-39, Bărbulescu *Individualitatea*, p. 250-306, PS.S, p. CXXXII-CXXXIV, Densusianu *Istoria* II, p. 18-19, 21, 41, 46-49, CIG, p. 25-37, Avram *Nazalitatea*, p. 33-47, 55-63, 66-74.

[89] V. Ivănescu *Istoria*, p. 403, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 52a-52b.

[90] V. Rosetti *Istoria*, p. 453-454, de asemenea, A. Procopovici, *Despre nazalitate și rotacism*, în AA, XXX (1907-1908), p. 265-306, autor care, citînd un studiu al lui Byhan se pronunță pentru lecțiunea *i* în loc de *e* (p. 275, nota). Această chestiune este abordată și de C. Diculescu, în *st.cit.*, p. 606, 608-609, unde, dincolo de unele etimologii discutabile, chiar greșite, care scad sensibil valoarea argumentației, se consideră că evoluția *en* > *în* reprezintă o excepție de la evoluția *en* > *in* dar, totodată autorul crede că alternanța din *vînd / vinzi*, *cuvînt / cuvinte* este posterioară fazei cu velară (*lucr.cit.*, p. 607, 610).

reprezintă, era încă un fenomen în desfăşurare, cel puţin în unele graiuri de tip nordic[91].

1.2.3.2. Texte aparţinînd secolului al XVI-lea, precum versiunile *Apostolului*, prezintă şi ele acest fenomen ca fiind în desfăşurare. Un tablou al situaţiei, aşa cum se reflectă în CB, CP şi CV ar putea indica, prin frecvenţa cu care apar formele avînd *e*, că este vorba despre un fenomen ale cărui cauze nu sînt exclusiv de natură grafică[92]. Alături de formele cu *în*, predominante, apar destul de des forme avînd *én*, textul care conţine cele mai numeroase forme cu *én* fiind CP (*vengerea ce venge*, 1Ioan V, 4), apoi CB, care prezintă o distribuţie a formelor uşor favorabilă primului fonetism. CV oferă cele mai puţine exemple de păstrare a unui *é+n*[93]. Se înregistrează astfel: *cuventul*[94] (CB— FA VIII, 4), *cuventele* (CP— FA II, 22), dar şi *cuvinte* (CB, CP— XX, 2) plural care, în CV, nu apare decît cu acest fonetism[95]; *diştinse* (CB— FA XX, 10), dar *deştense* (CB— FA XXI, 10), *deştens-au* (CB— FA X, 3), *deştenseră* (CP— FA XIV, 11); *împense*, *învenge-vreţi* (CP— FA VII, 27; 1Ioan IV, 4), *veşminte* (CB— 1P III, 3) şi *veşmente* (CB— p. 452/7). Cîte o singură dată apar la Bratul *credenţa* (p. 2/17—18), *creştenul* (454 pe margine) *mente* (p. 417/7-8) (dar alături de *minte* (p. 444/9), acesta tot cu o ocurenţă, şi *aducere aminte* — 417/10), *semenţe* (FA XXVI, 7), *veşmente* (452/7). Spre deosebire de aceste trei texte, fragmentele din AI nu oferă nici un astfel de caz de *e* păstrat în poziţie nazală, aici apărînd exclusiv: *cine*, *credinţa*, *din*, *minte*, *sine*. Pe baza celor de mai sus, se poate afirma că în limbă existau şi există cuvinte ale căror variante fonetice sînt compatibile, la acelaşi vorbitor.

---

[91] V. Frâncu *Limba*, p. 60, s, unde apare „pielea *asenului*" (55^{v}/3).

[92] V. Rosetti *Recherches*, p. 64-65, v. şi PS.S, p. CXXXIII, Densusianu *Istoria* II, p. 47.

[93] În CV, din şase ocurenţe ale verbului *a vindeca*, doar una conţine fonetismul *i*: *vindecaţi-vă* (Iac. V, 13), celelalte prezintă fonetismul din *vendecă* (FA XXVIII, 8), în vreme ce CB nu prezintă decît forme cu *i*, atît pentru verb, cît şi pentru substantiv. Această distribuţie, însă, nu permite stabilirea unei relaţii între fonetism şi accent.

[94] Formă care, în opinia noastră, se datorează mai degrabă unei reacţii pe baze analogice şi care ar pleda în favoarea explicaţiei lui Al. Rosetti, dar tot în acest text apare şi forma verbală *cuventezu* (1Cor. VII,17).

[95] Fonetismul acesta apare şi în textele neliterare: *cuvente* (FA XVIII, 15).

Existența în CB a unei forme precum *mîntu* (FA XIV, 18) pentru indicativul prezent persoana a III-a pl. a verbului *a minți*, se înregistrează alături de forma *ascultămintului* (1P I, 14).

1.2.3.3. Pronumele *cine* apare și sub forma *cene* în CB (1Ioan II, 10) și CP (1Ioan II, 22), de asemenea *mene* pentru *mine*, în CB (FA I, 11), în CP (FA I, 4), dar și în CV, unde *menre* (FA XX, 23) este mai frecvent întîlnit decît *minre* (FA XXII, 21). Cu cîteva ocurențe apare *sene* pentru *sine* (FA XX, 24) (pentru acest pronume, cel din urmă înregistrîndu-se, în CB, în majoritatea situațiilor). O oarecare frecvență o înregistrează și forme neaccentuate precum: *den* (CB— FA II, 2; CP— FA I, 11), *dentru* (CB— FA I, 22; CP— FA I, 9), *pren* (CB— FA II, 46; CP— FA V, 15, text în care apare și *prentre* FA IX, 15), dar formele avînd *i* reprezintă regula în toate versiunile.

1.2.3.4. O distribuție asemănătoare se constată pentru *e* neaccentuat, aflat în aceeași poziție: *cumenecaiu-me* (p. 413/8-9), *păminteasca* (Iac. III, 15)[96], pentru CB; *menciună* (1Ioan II, 4)[97], *vendecară-se* (FA II, 11; VIII, 7), *vendecatul*, în CP; de asemenea, în CV, din șase ocurențe ale verbului respectiv doar una conține fonetismul *i* (Iac. V, 13 *vindecați-vă*).

1.3.1. Vocalele *o* și *u*. Forma articulată a urmașului lat. *sors*, *tis* apare redată *sortea* (FA I, 17), *soartea* (FA I, 26), la plural înregistrîndu-se *o* > *u*: *surții* (FA I, 26). Termenul nu apare în CV, la Coresi înregistrîndu-se doar sub formele *soartea* și *sorțile* (FA I, 26). Fenomenul închiderii poate fi considerat ca accidental, mai ales dacă se are în vedere că un alt substantiv, împreună cu care acesta are paradigmă comună, avînd în etimon tot un *ó*, și anume urmașul lat. *mors*, *-tis*, mai bine reprezentat în CB, nu înregistrează această închidere[98]. În același sens se pot cita și exemple precum: *noptea* (FA XVI, 33; XVII, 10), față de „miază*noapte*" (FA XX, 7), *aprope* (FA IX, 38), față de *aproape* (FA XXVII, 8), *se întorcă-se* (FA XX, 3), față

---

[96] În același loc în CV apare *pămenteşti*.

[97] În CV apar *nu menţireți* (Iac. III, 14), *menciuri* (1P III, 10), dar și *minciuri* (1P II, 22).

[98] De altfel, pentru forma de singular, mai degrabă, trebuie avută în vedere o valoare /oa/ pentru ѳ, iar pentru forma de plural, este mai probabil să fie vorba despre omisiunea celei de-a doua părți a slovei ѡ, fenomen destul de des întîlnit în acest text, cu atît mai mult cu cît cuvîntul apare la finală de rînd.

de *întoarse* (FA VII, 42), *se întoarcă* (FA XIII, 8), *întoarse-se* (FA IX, 40). În aceste cuvinte, CV nu prezintă decît fonetismul cu vocala *o*. De asemenea, în *cimpoilor* (1P IV, 3). Probabil cu acoperire în rostire apare, în CB, alături de *Ioan* (FA I,13) *Ion* (*Sp. la IIoan*, 319/6)[99].

1.3.2. Deşi înregistrează ocurenţe în care lat. *o* trecuse la rom. *u*, verbul *a pune* prezintă alături de situaţii precum: *a-i pune* (FA V, 15), *puseră* (FA VIII, 17), *puseră-ş* (FA V, 18) şi forme cu *o*: *a-l pone* (FA II, 30), *poseră-i* (FA V, 27), faţă de *puseră-i*, la CP, şi *poseră* (FA VII, 57) faţă de *puseră* la CP. Este posibil ca aceste grafii din CB să trădeze o încercare de a fi fidel textului copiat, ori redarea unei pronunţii mai puţin îngrijite. Cu toate acestea, este mai verosimilă ipoteza unei omisiuni grafice, precum în cazul mai sus prezentat. În acelaşi fel apare, în celelalte texte, forma de persoana I singular a indicativului prezent, notată *puiu* la Bratul, *poi* la Coresi şi *poiu* în CV[100] (1P, II, 6).

1.3.3. Lat. *nūbĭlum* a cunoscut următoarea evoluţie în limba română: **nueru* > *nuăru* > *nuor*(*u*) > *noor*(*u*) > *nor*. Rezultatul acesta se întîlneşte în graiurile de tip sudic, în vreme ce, în graiurile de tip nordic, de la faza *noor*(*u*) se ajunge la *nour*[101]. CB prezintă două etape ale acestei evoluţii: *nuorii* (Iuda, 12) şi *nooru* (FA I, 9). CP prezintă varianta *nuor*[102] (FA I, 9).

1.3.4. Mult mai numeroase apar oscilaţiile pentru varietăţile neaccentuate, atît în ceea ce priveşte elementul moştenit, cît şi pentru cuvintele împrumutate.Verbul *a cunteni* apare cu fonetism *u*: *a cunteni* (Iac. III, 8), *cunteniră* (FA IV, 21), *se cuntenim* (FA IV, 17), de asemenea în CV: *cuntiriră-se* (FA XXI, 32). Substantivul, însă,

---

[99] Firește, în toate aceste situaţii se poate considera, deopotrivă, că avem a face cu ѻ = [oa]. Chiar dacă această situaţie contrastează cu majoritatea, în care se notează ѡа, ѻа, nu se poate exclude ipoteza ca notaţia cu ѻ să reflecte o realitate fonetică, după cum nu se poate elimina complet nici ipoteza ca aceeaşi notaţie să reprezinte o simplă grafie (urmare a unei omisiuni sau a valorii ѻ = [oa]). Ambele ipoteze sînt verosimile, nedemonstrabile în mod irefutabil şi acceptabile conform criteriilor grafice şi fonetice. Nici una dintre cele două ipoteze nefiind cerută de o presupusă coerenţă a textului sau de alte imperative orice supoziţie rămîne ca atare.

[100] Autoarea ediţiei transcrie *pui*.

[101] V. BDLR, p. 119, Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 54a, *Ex.*, 4b-5a.

[102] Al. Rosetti aşează această formă printre cele generate de hiatul *u-ă* şi vorbeşte, în acest caz, despre o „grafie generală", dar precizează că ea redă un fonetism (Rosetti *Istoria*, p. 462).

apare cu fonetismul etimologic, în CB: *contenemîntu* (FA IV, 17), *continimîntu* (FA V, 28). Relaţia aceasta, valabilă doar pentru CB, poate fi considerată ca datorată copistului, mai ales dacă se face raportarea la fragmentul: „cu continimîntu se cuntenim" (pentru care, la Coresi, apar *oprire*, respectiv *oprim*). Şi aici însă, apare *contenirĕ* (FA IV, 21)[103].

1.3.5. Păstrat, *o* mai apare în forma verbală *nu domiria-se*[104] (FA II, 12, V, 24), precum şi în forma participială *nedomirit* (FA XXVI, 24), în vreme ce la Coresi se întîlneşte *nu se domiria* (FA II, 12).

1.3.6. Alături de formele care conţin vocala *o* închis la *u*, în *cuvînt*, forma verbală corespunzătoare apare cu *u* în *cuventezu* (1Cor. VII, 17), dar şi cu *o* în *covinteazĕ* (*Sp. la 2P*, p. 319/17).

1.3.7. Urmaşul latinescului *lĕvo, -āre* apare sub următoarele forme: *lua-se-va* (FA VIII, 33), *să luaţi* (451/15), dar şi *luom* (Iac. II, 25), *luo* (FA I, 17), *luo-se* (FA I, 9), *se* (...) *luom* (2I I, 8), ceea ce indică nu o alternanţă *a/o*, ci dezvoltarea unui element semivocalic epentetic de timbru semivocalic *u*, avînd rolul de a evita hiatul. Prin asimilaţie, *ă* este labializat, păstrîndu-şi gradul de deschidere.

1.3.8. Pot fi considerate „firești" oscilaţii precum *ogoadă* (CB— FA VI, 5, CV— FA XXIV, 27), *ogodinţă* (FA XII, 3), *voru ogodi* (1Cor. VII,32), alături de *va ugodi* (1Cor. VII, 34), *neugodinţă* (FA VI, 2), *ugodire* (FA XVII, 25), forme mai vechi, în cadrul cărora nu se manifestă fenomenele întîlnite în alte asemenea elemente de origine slavă, precum *ogor, a omorî*.[105] Oscilaţii de acest tip se întîlnesc şi în cuvinte de origine latină precum *ospătă* (FA X, 23), *ospăţu* (423/1-2), alături de *uspătă* (FA XXVIII,7), *uspăţu* (454/6). CV şi CP prezintă doar forme cu fonetismul *u*: *uspătă* (FA XXVIII,7), pentru CV şi *uspătă* (FA X, 23), *uspeaţe* (FA XXVIII, 7) pentru CP. De asemenea

---

[103] Alături de evoluţia *o* > *u* din forma verbală *a conteni* Diculescu consideră că vocala se păstrează datorită „originii dialectale" a termenului (Diculescu, *lucr.cit.*, p. 643). La pagina următoare, însă, autorul arată că „în popor" există şi forme cu *u* „care era mai vechi".

[104] Textul slavon din CB conţine de altfel acest verb, dar este de crezut că acest *o* nu se închisese încă. Pentru etimologia cuvîntului, v. DER SV *domiri*, Scriban, SV *domiresc*.

[105] V. Densusianu *Istoria* II, p. 73.

într-o formă pronominală cu *ó*: *lor* (FA IV, 29), *loru* (FA XIII, 19) alături de *lur* (1I III, 18), *luru* (Mat. VII, 20)[106].

1.3.9. Oscilația între *sadochei* (FA XXIII, 6) și *saduchei* (FA XXIII, 7) ar putea ține de grafie, legată fiind de necunoașterea termenului. Acoperire în limbă poate avea o formă precum *rușață* (442/4), unde *o* neaccentuat s-a putut închide precum în alte exemple. De asemenea în *murmîntul* (FA II, 29), *murminte* (FA VII, 16) — singurele ocurențe ale urmașului lat. **monimentum* în CB, față de CP, unde apare exclusiv *mormîntul* (FA II, 29), respectiv (FA VII, 16), *îngrupat fu* (FA II, 29), *îngrupară-l* (FA V, 6), *îngrupătorii* (FA V, 9), *îngrupătorii* (FA V, 10), în CB, toate aceste forme verbale apărînd și în CP. Același fonetism se înregistrează în *durmindu* (FA XII, 6) și *adurmi* (FA XIII, 36). Accidental, probabil în urma unei disimilații, apare *u* (< *ă* > *e* > *ĭ*) în *vătumăturile* (1P II, 24).

1.3.10. Forma verbală *cuperi-va* (Iac. V, 20), care în CV se înregistrează cu fonetism *o*, *coperi-va*, pentru care la Coresi apare *se vor acoperi*, prezintă închiderea lui *o* însă, la Bratul, se înregistrează și *acoapere* (1P IV, 8), iar în textele paralele *coapere*; derivate precum *cupereminte* (FA XX, 9), în CP *acoperimîntu*[107], *cuperemîntul* (FA XV, 16)[108], *descuperi-se* (1P I, 13), *descuperise* (1P I, 12), *descuperemîntul* (1P I, 7)[109], în CV *descuperitul*, *descuperi-se*, respectiv *descoperitul*, apar la Bratul tot cu fonetism *u*, iar în *coperemîntul* (FA VII, 43)[110] apare *o*. Această serie, care prezintă destul de mare consecvență la Bratul și mai puțin în CV[111] ilustrează

---

[106] CV și CP conțin doar forme cu *o*; de altfel, această formă cu fonetism *u* este minoritară în CB.

[107] Pentru care CV prezintă *podu*.

[108] Pentru care, la Coresi apare *crovul*.

[109] Pentru toate aceste forme Coresi prezintă *deșchisul*.

[110] Pentru care Coresi prezintă *crovul*.

[111] Ceea ce o determină pe autoarea *Studiului lingvistic* la CV să considere că fonetismul cu *o* apare sporadic și este refăcut (p. 115). Opinia coincide cu aceea a lui I. Gheție, exprimată în ILRL, p. 93-94, unde se consideră că, în cazuri precum acesta, *o* trece spontan la *u*, acolo unde *o* încă apare, faptul datorîndu-se refacerii sale prin analogie, mai ales de ordin paradigmatic. O opinie care trebuie amintită este cea a lui C. Diculescu care, discutînd evoluția lui *o* neaccentuat la *u* și observînd unele „restricții", consideră că acestea sînt date de contextul fonetic, prin analogie cu baza de derivare (*lucr.cit.*, p. 646-647). La acestea din urmă, însă, autorul constată unele abateri pe care, ca și în alte situații, le consideră ca avîndu-și rădăcinile încă în latina

destul de bine, prin formele ei, trecerile în ambele sensuri şi se pare că acestea nu constituiau exclusiv nişte manifestări de ordin grafic[112]. Datorită necunoaşterii etimologiei cuvîntului, mai greu este de discutat o oscilaţie precum cea din *pruncul* (CB— FA III, 26; IV, 25; 30), alături de *pronciul* (FA XX, 12) sau *proncul* (FA III, 13). Cu toate acestea, însă, oscilaţia poate fi admisă în seria de mai sus.

1.3.11. Velara *o* nu pare a se fi delabializat încă în *propaste* (< vsl. пропасть) (419/19-20).

1.3.12. Este posibil să avem a face cu un *o* păstrat în *fromos* (FA X, 28), deşi predomină formele cu fonetism *u*, precum în *frumos* (1P I, 6). Adjectivul *frumos* apare ca atare în CV, CB[113] şi la Coresi. Substantivul *frumuseţe* nu apare, însă, în nici unul din aceste texte[114], fără sincopa lui *o* latin. Fonetisme precum *neroginita* (1P I, 23), pe acelaşi rînd cu *ruginiei* (1P I, 23), alături de *neruginoasă* (1P I, 4), *nerugină* (1P III, 4) ori *închiporate* (1P I, 6; 1P IV, 10) alături de *închipurîndu-vă* (1P I, 14) constituie, probabil, grafii ce redau o realitate fonetică. Mai dificil de explicat în acelaşi fel ar fi o formă precum *cestoro* (449/15), succedat de *cestoru* (449/16)[115], dar se poate considera că astfel stau lucrurile în *Aposu* (422/19), alături de *Apusu* (Mat. VIII, 11), *gonoiul* (Mat. VII, 4), alături de *gunoiul* (Mat. VII, 3), *bucoră-să* (CP— FA II, 26), *potrejune* (CP— FA II, 27) sau, invers, în *tuţi* (Mat. VIII, 21), alături de *toţi* (Mat. VIII, 16).

---

populară. De altfel, pentru acastă evoluţie, C. Diculescu apelează la izvoarele latinei populare şi citează, printre altele, ***formica non furmica***, din *Appendix Probi* (v. în *Grammatici latini*, ex recensione Heinrici Keilii, vol. IV, pars 1, Leipzig, 1864, p. 197), precum şi forma *corpuram* din C.I.L., III.

V şi Densusianu *Istoria* II, p. 61, Rosetti *Istoria*, p. 448. Pentru teoria repartiţiei dialectale Nord-Sud a fonetismelor *u/o* v. GD, p. 108.

[112] Cf. PS.S, p. XXXI, XLIX, CXXXVII.

[113] În FA X, 28 se înregistrează фромос, grafie care nu poate fi considerată greşită, deşi constituie singura atestare a acestui cuvînt cu fonetismul *o*. V. şi CS, de pildă, unde celor două ocurenţe ale formei *frumos* li se alătură 8 ocurenţe (toate în acest text) ale substantivului *frumuseţe* avînd vocală velară.

[114] Şi, probabil, aceasta este situaţia pentru toate textele secolului al XVI-lea. Pentru secolul următor, interesant este un diminutiv precum *frumuşăl*, care apare în BB, ms. 4389, *Ex.* 2,2 (v. Arvinte *St.lingv., Ex.*, p. 8a). În BB *frumuseaţe* apare în ms. 4389 (*Deut.* 28, 56). V. şi PS.S, p. CLXXIV.

[115] Se poate avea în vedere aici şi o greşeală de grafie.

1.3.13. Din cele 18 ocurenţe, cuvîntul *preot* apare în două situaţii cu fonetism *u*: *preuţii* (FA IV, 23, V, 24), întocmai ca la Coresi; *preut* (FA XXIII, 5), precum în CV[116], text care înregistrează acest fonetism în toate cele 7 ocurenţe ale cuvîntului în discuţie. Oscilaţia din cadrul acestui cuvînt, înregistrată pentru un sunet neaccentuat, posttonic, în CB şi în textul coresian, este caracteristică vechii române literare[117] şi apare şi în BB[118]. O asemenea deschidere a vocalei etimologice este, de regulă, caracteristică textelor de tip sudic şi bănăţean-hunedorene[119].

1.3.14. O oscilaţie care apare şi în alte texte vechi (CS CP, dar nu şi în CV) se referă la cazuri precum *destoinicu* (*Sp. la 1P* 297/2), *nedestoinic* (FA XIII, 46), dar *dostoiaşte-se* (FA XVI, 21).

Aceste fapte trădează anumite oscilaţii, relativ frecvente în textele secolului al XVI-lea, ele înregistrîndu-se şi în celelalte versiuni al *Apostolului*, dar şi în alte texte din secolul al XVI-lea[120]. Este dificil de susţinut cu argumente că ar fi vorba despre păstrarea fonetismului etimologic, oscilaţiile indicînd un fenomen în desfăşurare. Datorită felului în care se grafia slova ȣ, dar şi ѹ, nu sînt puţine situaţiile în care o grafie cu ο nu redă în realitate un fonetism *o*, ci rămîne o simplă grafie[121] în care a fost omis celălalt element al slovei ѹ şi, mai rar în ȣ. Ca şi în alte cazuri de acest fel, apar fenomene inverse, grafii cu ѹ, mai rar cu ȣ, pentru situaţii în care, în mod vădit, nu poate fi vorba de un asemenea fonetism, ci de *o*[122].

---

116 La Coresi apare *vlădică*.

117 V. CS, spre exemplu.

118 V. discuţia în Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, p. 5a.

119 V. observaţiile făcute de autorul *Studiului lingvistic* în *Ex.*, p. 5a, unde se arată că, în ms. 45 al *Exodului*, cuvîntul *preot* apare exclusiv cu fonetismul etimologic. V. şi BDLR, p. 116-117, ILRL, p. 95.

120 Precum *poiu*, în CS (73^{v}/13).

121 Cum este cazul, la Bratul, în două din numeroasele ocurenţe ale principalului adverb de negaţie, care apare notat но (FA VII, 5; XXIII, 9), de asemenea în cîteva situaţii în care pentru *după* apare notat *dopă* (1P I, 17), alături de obişnuitul *după* (FA III, 17), sau în сомно (FA XX, 9) unde, în mod cert avem a face cu o omisiune, ca şi în îчепорѫ (FA II, 4), unde primele cinci slove ale cuvîntului încheie un rînd, următoarele două plasînd-se la începutul rîndului următor. De altfel, din destul de numeroasele ocurenţe ale acestui cuvînt şi ale derivatelor, aici avem a face cu singura situaţie în care apare *o* pentru *u*. Comparabilă este situaţia verbului *a purta* care doar în FA IX, 8 apare scris *porta elu* (în CP *purta-l*).

122 În acest sens, există două opinii. Prima este exprimată de I.A. Candrea, în PS.S, CXXXVII şi de O. Densusianu, în *Istoria* II, p. 36, 50, 62 şi conform căreia acolo

1.4. ***U* final** apare destul de des în CB, mai rar decît în CV şi mult mai frecvent decît la Coresi, unde se întîlneşte sporadic. Faţă de CV, unde *–u* se înregistrează cu o regularitate apreciabilă, în CB nu se constată acest fapt decît în cazul anumitor forme, în special cînd sunetul apare precedat de o consoană sau de un grup de consoane. În contextul *muta cum liquida* se înregistrează şi în CB acest sunet precum în CV[123]. În general, în formele verbale de gerunziu şi participiu[124] *–u* apare notat cu consecvenţă ridicată: *aibîndu* (FA I, 12), *fiindu* (FA III, 2), *mergîndu* (FA I, 10), *purtatu* (FA II, 2), *răbdîndu* (FA I, 14), *stîndu* (FA I, 10), *venitu* (FA VII, 29), *vrăjindu* (FA VIII, 9) etc. În formele nominale şi verbale personale, *-u* apare doar în anumite contexte şi cu oscilaţii: *apostoliloru* (*Sp. la Fapte* 2/19), *chipu* (FA I, 11), *mustu* (FA II, 13), *pămîntulu* (FA IV, 24), *un vasu* (FA XI, 5), apoi *fapt-aiu* (FA IV, 24), *firşescu* (FA XX, 24), *greşescu* (*Sp. la Iloan* 323/6). *U* final mai apare şi în forme adjectivale şi adverbiale: *cîndu* (FA I, 13), *împrejuru* (FA XIV, 19), *preoţescu* (FA IV, 7), *pre suptu* (FA II, 5), *totu* (FA II, 21), *mai vîrtosu* (*Sp. la Fapte* 1/16). De asemenea, sunetul apare în AI, în general, în formele verbale de gerunziu şi participiu[125] unde apare notat cu

---

unde se întîlneşte *o* pentru *u* şansele cele mai mari le-ar avea explicaţia care susţine că, pentru regiunile de care ţin respectivele texte, trebuie admisă pentru *u* o „pronunţare specială care se apropia de *o*, din care cauză scriitorii ajunsese să confunde deseori în scris ambele sunete" (I.A. Candrea, *loc.cit.*). Cea de-a doua interpretare, care aparţine lui Al. Rosetti, apare în *Recherches*, p. 55 şi în *Istoria*, p. 448. Acest lingvist susţine că această confuzie are o justificare fonetică în cazurile în care este vorba despre varietăţile neaccentuate ale celor două sunete în discuţie, situaţie care constituie şi punctul de plecare al notaţiilor alternante *o/u*, *u/o* cînd este vorba despre varietăţile accentuate. Pentru lecţiunea *u* în cazul grafiilor cu ◊, v. Procopovici, p. 275, nota. V. şi I. Rizescu, *Consideraţii asupra alternanţei u / o din vechile texte româneşti*, în SCL, XVII (1966), p. 495-499, de asemenea, Istrate *Nepos*, p. 65, Viciu *Glosar*, p. 43.

[123] Asupra acestei chestiuni v. Bărbulescu *Fonetica*, p. 310-320, Densusianu *Istoria* II, p. 63-65, Petrovici *Corelaţia* 1952, p. 147-149, CIG, p. 39-45, Rosetti *Istoria*, p. 458-460 şi 639-660, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 54b, *Ex.* p. 6a, ILRL, p. 95-96.

[124] Este vorba fie despre forme libere, fie despre situaţii în care gerunziile şi participiile respective intră în componenţa unor forme verbale perifrastice sau compuse.

[125] Este vorba fie despre forme libere, fie despre situaţii în care gerunziile şi participiile respective intră în componenţa unor forme verbale perifrastice sau compuse.

consecvenţă ridicată: *fiindu* (Gal. IV, 1), *chemîndu* (Gal. V, 26), *zăvidindu* (Gal. V, 26), *slujitu* (Gal. IV, 8). În formele nominale şi verbale personale, *-u* apare doar în anumite contexte şi cu oscilaţii: *D*[u]*hulu* (2/14)[126], *Zeulu* (Gal. IV, 7), apoi *şerbu* (Gal. III, 28), *în deşertu* (Gal. V, 26) *trupulu* (Gal. V, 24). În AI *cîndu* (Gal. IV, 3), *suptu* (Gal. III, 25; IV, 2). O analiză amănunţită a ocurenţelor lui *–u* în cele trei texte nu permite formularea unei poziţii tranşante[127]. Prin amestecul de particularităţi care aparţin unor graiuri diferite, precum şi, eventual, unor epoci diferite, CB face parte din categoria textelor care, deşi ridică mari probleme de interpretare a datelor, permit o observare atentă a căii pe care limba, dar şi scrierea, au evoluat, oferind posibilităţi sporite pentru o mai nuanţată rezolvare a chestiunilor teoretice pe care singure le ridică. Acest text permite cercetătorului să se situeze într-un unghi cu o mai mare deschidere, ceea ce generează o altă perspectivă decît cea oferită de CV, text incomparabil mai unitar, deşi este unanim acceptat că la acesta au lucrat cel puţin trei copişti.

Ceea ce este numit *u final* constituie rezultatul producerii mai multor categorii de modificări fonetice[128]. Există un *–u* care putea fi vocalic, în situaţia în care vocala de legătură *-u-* devenea finală în urma căderii articolului şi era astfel pronunţată întrucît pe această cale se menţinea opoziţia articulat/nearticulat, caz care ţine aşadar de cauze morfologice, *–u* fiind un substitut de articol, precum în *totu* ori în *împrejuru*. Există apoi un *–u* care apare, spre exemplu, în forme participiale şi care nu are o prea mare îndreptăţire din punct de vedere etimologic. Mai greu explicabil, deoarece apare din cauze de ordin fonetic, acest *–u* reprezintă mai degrabă un apendice sonor care

---

126 Este de menţionat că acest cuvînt este notat prin дх҃ьлȣ. Chiar dacă nu se face corelaţia (nenecesară, de altfel) cu grafiile дх҃ȣлȣи (4/3) şi дх҃ȣль (4/11), este greu de spus dacă este sau nu îndreptăţită o interpretare ь = u, dat fiind că lecţiunea cuvîntului nu poate fi alta decît *duhulu* şi ţinînd seamă de faptul că nu se constată situaţii, cel puţin pentru acest cuvînt şi în secolul al XVI–lea, în care ambele vocale din primele două silabe să lipsească. Nu ar fi de neconceput ca, în acest caz, să fi fost utilizat ь cu valoarea [u]. Cazul rămîne aparte, o altă interpretare neavînd argumente.

127 V. Ivănescu *Istoria*, p. 333.

128 În acest sens sînt deosebit de preţioase nuanţările aduse de Al. Rosetti în *Recherches*, p. 74-75.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

urmează (şi nu care însoţeşte) consoana surdă. Prin prezenţa sa, acest *–u* impune articularea consoanei care tinde să dispară. Apariţia şi după sonore este ulterioară şi se datoreşte unei tendinţe de regularizare care, ca orice fenomen natural, poate să lase în urmă cazuri de neacoperire. Tot aici s-ar încadra şi forme nominale precum *mustu*. Este foarte probabil că valoarea acestui sunet era de *u* ultrascurt şoptit[129].

Dintr-un element vocalic de legătură, cum apare în кѫмѹль, întîlnit în CP (FA X, 38), se va dezvolta *î-* (protetic). Acest element poate fi constatat în CP, text care se dovedeşte a fi refractar faţă de *–u*. Dacă se ia în discuţie şi chestiunea grafiei, trebuie arătat că nu se poate pleca de la premisa că notaţia ѹ (eventual ѫ) ar putea fi luată în calcul ca o bază solidă pentru a se susţine existenţa unui *–u*, întrucît ar surprinde notaţiile ъ, ь[130], pentru aceleaşi cuvinte ori pentru altele în contexte cît se poate de asemănătoare. O astfel de ocurenţă a unui ier se înregistrează în multe texte vechi şi, precum în multe alte situaţii, acest tip de alternanţă se încadrează în unul dintre tipurile cele mai complicate, tocmai datorită posibilităţii create de a se argumenta astfel ambele poziţii (care, de altfel, reies tocmai din analiza deosebită a acestor grafii). Se poate avea în vedere ipoteza promovată recent de Gh. Chivu, autorul ediţiei la CS[131]. În acest caz, problema care ar trebui lămurită este aceea a explicării termenului „uz lingvistic" deoarece acesta ar putea acoperi mai multe concepte.

De asemenea, nu se poate nega existenţa unui timbru vocalic *u* în cazurile în care apar notaţii ѹ / ѫ. Toate acestea, însă, nu constituie temeiuri pentru a considera că ierurile semnalizau în astfel de cazuri un *–u*.[132] Faptul că se pot întîlni ambele notaţii, atît cu ѹ / ѫ, cît şi prin ieruri, sau posibilitatea ca nici unul din aceste semne să nu apară este în măsură să indice confuzia în notare a unui segment fonetic care, pe lîngă faptul că îşi pierdea răspîndirea la nivelul formelor, atît în

---

[129] După cum consideră şi Gh. Chivu în CS, p. 165.

[130] I. Bărbulescu a demonstrat cu prisosinţă şi autoritate că această interpretare este o eroare perpetuată datorită autorităţii celui ce a făcut-o (v. Bărbulescu *Fonetica*, p. 312 şi urm.).

[131] La p. 148-149.

[132] Aşa cum concede Al. Rosetti (în *Recherches*, p. 80) la capătul unei analize atente.

graiuri cît şi în vorbirea îngrijită, devenea tot mai mult un element de tradiţie grafică.

1.5. *I* **final** apare notat în *Codicele Bratul* mai ales după *ţ* şi, mai rar, după *ş*: *grăindu-şi* (FA II, 6), *însuşi* (FA II, 34), dar şi *însuş* (FA VII, 15), *cineşcu de voişi* (FA II, 38), dar *şi agonisirea-ş şi avuţiia-şi vindea* (FA II, 45), apoi *morţi* (FA III, 15), *spuneţi!* (FA IV. 18), *pare-ţi* (FA VIII, 20) sau *vreţi* (FA V, 28)[133].

I final mai este notat şi în singularul *curelari* (FA XVIII, 3), unde este vorba despre ufmaşul sufixului de agent *–árius*, cu *–u* căzut. Acest ultim fapt este în măsură să arate că copistul încerca să evite *–u*. Formele care conţin sufixele *–árius* şi *–órius* mai apar încă şi în secolul al XVII-lea[134], durificarea lui *-r-* producîndu-se treptat dinspre graiul sudic spre cele de tip nordic[135]. La rîndul ei, finala în *–u* constituie şi ea o particularitate arhaică ce dispare mai repede în alte situaţii decît în cazul acestor două sufixe. O formă precum singularul *curelari*, mai sus citat, poate indica o pronunţie în care căzuse *–u* şi se menţinuse pronunţia moale a vibrantei, dar există şi situaţii precum *ceriu* (FA I, 10; IV, 12)[136]. Nu este neobişnuit faptul că acest *r* moale apare în sufixele *áriu* şi *-óriu*.[137] Notaţiile, care apar şi în CP, cărora lui *–i* scurt îi corespunde и arată că ier nu avea neapărat această valoare. Faptul acesta nu face ca *i* final posttonic şi postconsonantic, asilabic, să poată fi considerat plenison, ci arată că ier putea fi o simplă notaţie, lipsită de valoare fonetică, iar timbrul vocalei era notat deoarece se auzea, aşadar consoana avea un timbru palatal. Alternanţa grafică dintre и şi ь, precum şi situaţiile în care, datorită suprascrierii consoanei finale ar putea permite recitirea unui *i*, sau nu permite notarea acestuia ori a unui ier, pot fi un indice al caracterului palatal al consoanei precedente. În asemenea cazuri, acestui ier trebuie să i se acorde valoarea pe care fonetica istorică o cere aici.

---

[133] Pentru notarea sau nu a lui *–i* în BB v. şi Arvinte *St.lingv., Ex.*, p. 12a.

[134] V. BDLR, p. 154, Arvinte, *St.lingv. Gen.*, p. 65b, *Ex.*, p. 14b-15a.

[135] V. Arvinte, *St.lingv., Gen.*, p. 65a.

[136] Pentru ultima, în CP apare *ceri*.

[137] A. Philippide arată (în OR II, p. 105) că păstrarea acestui *r* în sufixele derivative se datoreşte fenomenului pe care acesta îl numeşte diferenţiere, aşadar unui factor de ordin analogic, prin care sistemul şi-a protejat fizionomia.

1.6. Fenomenul hiatului. Merită amintite unele situaţii care se creează în contextele unde intră în contact două vocale. Grafiile par a arăta că, atunci cînd două vocale velare, ambele rotunjite, una rotunjită, cealaltă nerotunjită, sau o velară rotunjită şi un *a* intră în contact, există posibilitatea apariţiei unui sunet mai greu de redat în scris[138].

1.6.1. Un caz ar fi cel al substantivului *văduvă*, care nu a fost întîlnit în cele trei versiuni decît cu forma de plural: *văduele* (CB— FA IX, 39), *văduole* (CB, CV, CP— FA Iac. I, 27), dar şi *văduo* (CB, CP— FA IX, 41). Probabil că această ultima formă, mereu însoţită de un determinant, purtînd o marcă de număr, servea şi la exprimarea singularului. Dacă, însă, se are în vedere etimonul cuvîntului, lat. *uĭduua*, trebuie acceptat că finala era rezultat al unei labializări, o acomodare[139]. Prin caracteristicile ei morfologice, finala a fost simţită ca marcă a pluralului. Existenţa pluralului *văduele* indică faptul că procesele morfologice de adaptare au funcţionat şi la acest nivel încadrînd forma la declinarea femininelor, adică acolo unde desinenţa de singular este *-ă*. Oscilaţia *e/o*, unde primul sunet este în limba română o desinenţă a declinării I, în vreme ce celălalt nu este decît un sunet rezultat din evoluţia fonetică, atestă nu doar existenţa unui dezechilibru ce se cerea reparat, ci şi faptul că limba începuse deja să pună în funcţiune principiul reparatoriu al analogiei. Succesiunea de vocale *u-ă* (cu *ă* cerut de cauze de ordin morfologic), una incomodă, impunea echilibrarea formei sub aspect fonetic, ceea ce a condus la dezvoltarea unui element semiconsonantic. Acest tip de acomodare[140] avea să ducă la apariţia consoanei labiodentale, sunet care conţine un punct de sprijin în articulaţie. Probabil că, în perioada discutată, acest sunet se apropie mai mult de o spirantă bilabială sonoră decît de spiranta labiodentală sonoră din secolul al XX-lea. Faptul creează, însă, dificultăţi de notare, atît datorită noutăţii sunetului, cît şi datorită caracterului său încă vag şi labil. După discuţia de la p. 24-25, într-un

---

[138] V. şi situaţiile prezentate de Al. Rosetti în *Istoria*, p. 462-463.

[139] Precum în cazul *una* > **uă* > *o*.

[140] V. M. Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, 1933, care la p. 185, după ce arată că asimilaţia constă în extinderea uneia sau a mai multor mişcări articulatorii dincolo de domeniul lor originar, sintetizează: „L'assimilation obéit une seule loi: *la loi du plus fort*" (s.a.).

alt context, O Densusianu arată[141] că o grafie precum *văduvă* nu poate reprezenta o realitate în secolul al XVI-lea, ci o „greşeală de transcriere, deoarece textele din secolul al XVI-lea nu cunosc decît forma *văduo*". Textele atestă prin grafie dezvoltarea unui element epentetic care urmează să substituie prima vocală a hiatului. Multe grafii care prezintă acest hiat notează vocala *u* sau o semivocală de acelaşi timbru care se dezvoltă ca element epentetic, prin slova ѡ. Obişnuit, această slovă apare pentru a semnala vocala *o*, sau diftongul *oa*, roluri pe care le îndeplinea şi slova ѻ. Cu toate acestea, nu este de înlăturat ideea unei utilizări preferenţiale a slovei ѡ în contexte în care semnala astfel un sunet vag şi labil, dar lipsit de un corespondent grafic[142]. Situaţii precum ѧ ѧѡѡрѧ *dooara* (CB— FA X 15) sau вѣдѡ — în care ѡ poate semnala un diftong ascendent al cărui prim element este o semivocală de timbru *u* care cunoaşte o pronunţie ce o apropie de stadiul de semiconsoană — reprezintă grafii care notează elementul labial ce precedă, precum în graiurile actuale, vocala *o* în asemenea contexte[143].

1.6.2. Un exemplu precum *avut-av* (Mat. XXVI, 7) stă alături de *carevare* (CB— FA IV, 12), *varecarele* (CP); *varecine* (CP— 1Ioan, II, 1); *vare... vare* (CB— 1Cor. V, 11) şi multe alte asemenea pronume, bogat atestate de textele vechi[144]. Diferenţa principală dintre prima

---

[141] V. *Istoria* II, p. 89.

[142] V. în CIG, p. 84-87, o analiză care, dincolo de unele concesii, neagă şansele oricărei demonstraţii care ar încerca să promoveze o altă opinie decît cea a autorului şi situează cercetarea pe poziţia cea mai sigură, dar de la început declarată ca perfectibilă. Nu se poate accepta nici perfecta nivelare între ѻ şi ѡ, care reiese din Bărbulescu *Fonetica*, p. 403. Rămîn de judecat şi grafiile, împreună cu valorile acestora, din *Lonka Rywly*, *Rywsor* (Mihăilă *Dicţionar*, p. 148).

[143] Cf. şi evoluţia lat. *deorsum* < *deuorsum*.

[144] Foarte circumspect se arată O. Densusianu faţă de o formă precum *luva*, „rostire specială" pe care o notează lapidar, după ce aminteşte de o „particularitate grafică ciudată" (к pentru *u*) (v. Densusianu *Istoria* II, p. 37, 67) şi pe care, în alt loc (p. 89), o consideră rezultată din „epenteza lui *v*". Prudenţi se arată şi autorii GD (p. 112-114), care, ca majoritatea celor care s-au ocupat de chestiune, începînd cu I. Bărbulescu, înclină să considere că este vorba despre o influenţă străină. În puţine rînduri, E. Petrovici atestă existenţa unor treceri de la *u* semivocalic la unele labiale, fenomen care are curs în unele regiuni (SDT, p. 37). Exemplele sînt suficient de numeroase, atît pentru perioada de care ne ocupăm, cît şi pentru epoci ulterioare, fenomenul apărînd

formă şi celelalte constă în aceea că, în primul caz, *v* din auxiliar nu se regăseşte în etimon[145]. Cu toate acestea, trebuie menţionat că aceste forme pronominale coexistă cu cele de tipul *oarecarele* (CB— FA V, 1; CP— FA V, 25).

Formele ce conţin relativul pe primul loc sînt mai vechi şi, probabil că în secolul al XVI-lea constituiau nişte arhaisme încă în uz, care îşi pierduseră valorile ca îmbinări, mai ales datorită faptului că însuşi verbul din componenţă evoluase din punct de vedere formal. Pronominalizarea construcţiei a fost, de altfel, posibilă tocmai datorită pierderii valorii pe care forma verbală o avea[146]. Consecinţa directă a acestor schimbări a fost trecerea relativului pe locul al doilea. Din punct de vedere fonetic, labiodentala a putut să se menţină intactă, după pierderea relaţiei cu forma verbală, datorită poziţiei sale în cuvînt. După antepunerea secvenţei *vare-*, apare cel de-al treilea rînd de forme: *oarecare*. Dispariţia consoanei este generată pe cale fonetică, de slăbirea articulaţiei acesteia şi apariţia unui element labiovelar *^{w}o*. Evoluţia care a avut loc la iniţială, după ce relativul trece pe locul al doilea, ar fi în acest caz: *va-* > **wa-* > *ua-* > *-^{w}oa-* > *oa-*. Forme atestate de textele vechi: *înlăuntru* (CB, CP— FA V, 23), *înlontru* (CB— Mat. VII, 15), *lountru* (PO— I, 25), alături de *înlăuntru* (PO— I, 15), *de lontrulu* (PS.S— 102, 1), sau formele citate tot acolo în aparatul negativ: *luontrulu* (129_{43}), *lăuntrulu* (210_{34}), *lootrulu* (210_{34}), oferă date asupra unor dificultăţi de notare ale unui cuvînt care cunoştea uşoare variaţii. Acestea se datorau unor oscilaţii în rostire. Forme precum *decătruo* (CB— Iac. IV, 1) şi *încătruo* (CB— Iac. III, 4) nu sînt decît notaţii pentru finala [^{w}o][147]. La fel ar trebui considerate şi situaţii precum стѣwа (FA VII, 43) sau тоwатѫ (FA III, 16), unde elementul w apare pregnant. Un caz precum зɪѡw (FA XII, 18), alături de forma articulată зɪѡа (FA XVI, 13) — dacă beneficiază

în mai multe puncte ale Transilvaniei. Cf. şi *dănovara* EV.SIB. 25v. Un exemplu precum *Clavdie* (CB— FA XVIII, 2) poate ieşi din discuţie.

145 OR II, p. 625, TRDW, DER SV *oare*. V. şi GD, p. 260-261.

146 O situaţie asemănătoare se înregistrează şi pentru un alt pronume nehotărît, curent în secolul al XVI-lea, format printr-o modalitate afectivă similară, şi anume *neştine*, *nescui*, *neşchit*.

147 V. şi PS.S, p. CLIII-CLIV, de asemenea I. Pătruţ, *Rostirea nouă, două etc.*, în *Omagiu Iordan*, p. 661-665.

de o privire retrospectivă —, indică oscilaţia dată de problemele surprinderii exacte prin grafie ale acestui sunet, nici el foarte stabil[148]. În aceeaşi serie s-ar încadra şi forma *şchiuop* (FA III, 3).

2. Consonantism

2.1. Fenomenul velarizării. Grafiile care apar în textele studiate indică faptul că acest complex fenomen fonetic s-a manifestat pe diferitele arii ale domeniului dacoromân cu intensităţi care au oscilat de la o zonă la alta. Forţa cu care fenomenul a acţionat în limba română este deosebită, condiţiile în care acesta se petrece fiind relevante în acest sens[149].

2.1.1. Velarizarea prin labiale. Spre deosebire de celelalte velarizări, acest fenomen este unul condiţionat de natura vocalei din silaba următoare celei în care se află consoana labială împreună cu vocala care se velarizează[150]. Fenomenul se petrece anterior secolului al XV-lea şi, dincolo de situaţiile în care rezultatele sale se înregistrează pe întreg teritoriul dacoromân, apar numeroase cazuri în care velarizarea aceasta nu se întîlneşte decît în arii nordice, destul de bine delimitate[151]. Cum este şi firesc, versiunile paralele ale *Apostolului* din secolul al XVI-lea prezintă deosebiri sensibile şi în ceea ce priveşte acest fenomen.

2.1.1.1. Tratamentul oclusivei bilabiale surde se observă, în CB, într-o formă precum *topăscu-se* (< vsl. топити)[152] (418/14). Tendinţa către rostirea dură a labialelor se observă şi în cazul formei verbale *să nu se spare* (455/8), unde avem a face cu un *a* păstrat. CP

---

[148] Atrage atenţia o grafie care, dacă nu încearcă reproducerea unei rostiri, conţine o greşeală, dar una semnificativă, precum зиѡаѡ (2P II, 9). De asemenea, саѡ́, între саѹ şi саѹ, pentru *sau*, toate trei în acelaşi verset (1Cor. V, 10).

[149] V. OR II, p. 55; cf. şi Nandriş, p. 19, passim, care deseori vorbeşte despre limba română ca despre o limbă cu caracter velarizant.

[150] V. OR II, p. 40-43, Ivănescu *Problemele*, p. 242, GD, p. 124-125, Arvinte *St. lingv.*, *Gen.*, 59b-60a.

[151] V. GD, p. 125, unde se află şi o succintă prezentare a mai multor opinii asupra desfăşurării fenomenului, BDLR, p. 124-129, ILR, p. 100-101.

[152] V. TRDW sv *topi*.

înregistrează, şi el, fonetismul derivat direct din cel etimologic: *se spăreară* (FA XVI, 29)[153].

2.1.1.2. Corespondenta sonoră prezintă o anumită consecvenţă, pe texte, în cazul verbului *a besedui* (v. *infra*). Tendinţa către labială moale, în CB şi CP, şi către bilabială dură, în CV, se poate ilustra cu ajutorul unui alt cuvînt. Urmaşul lat. *basilica* apare urmat de *ă* etimologic[154] în textul cel mai conservator: *băsearecă* (CV— FA XXI, 29), în vreme ce CB prezintă *beseareca* (FA— XIX, 40), *beseareciei* (FA— XIX, 39), acesta fiind singurul tip de fonetism care apare şi în CP.

2.1.1.3.1. Pentru cazul bilabialei *m* textul CB prezintă substantivul *mărgătorii* (FA IX, 7), care apare şi în AI sub formă nearticulată *mărgători* (Gal. III, 29), paradigma verbului *a merge*[155] conţinînd mai multe situaţii care redau un *m* urmat de vocală velară. Alături de formele cu *e*, curente în CB, apar: *să margă* (p. 440/4) şi *se margă* (FA XVII, 14; p. 234 pe margine, FA XXIII, 32). CP înregistrează o singură formă de acest fel, în *mărgînd* (FA I, 10), pentru care CB prezintă *mergîndu*. Doar acest mod verbal apare cu velară şi în CV: *mărrgîndu* (FA XXII 6, XXVI, 12).

2.1.1.3.2. Oscilaţii, la ambele numere, apar pentru un cuvînt precum urmaşul lat. *camisia*, în CB, unde *cămaşe* (Iuda, 23), *cămăşile* (FA IX, 39) sînt dublate de *cămeaşa* (FA XII, 8), *cămeşile* (FA XIV, 13).

2.1.1.3.3. CB înregistrează şi o formă verbală precum *priimăscu* (Mat. VII, 8) rezultată tot printr-un fenomen de velarizare. Probabil în urma contactului cu altă normă, care putea fi aceea a „originalului" copiat, apare, în CB, un fonetism precum cel al pronumelui

---

[153] V. TRDW sv *speria*, PEW 1615, Scriban sv *sperii*, CADE sv *speria*, toate indicînd acelaşi primitiv pentru vocala în discuţie.

[154] S-a folosit aici termenul *etimologic* nu pentru a desemna sunetul din primitiv, ci pe cel rezultat în mod nemijlocit ca urmare a manifestării legilor fonetice care au guvernat contextul fonetic respectiv, adică sunetul rezultat, în mod direct, prin evoluţie fonetică naturală, din cel primitiv. O astfel de utilizare a termenului de metalimbaj este utilă avînd în vedere că pot apărea şi forme hipercorecte.

[155] Pentru etimologia cuvîntului v. CDDE, DER, sv *merge*, PEW, Scriban, sv *merg*. Pentru explicarea schimbării de sens v. şi Rosetti *Istoria*, p. 183.

neaccentuat *me* (FA VIII, 31), deşi în numeroase alte ocurenţe acesta se înregistrează cu labială dură[156].

2.1.1.3.4. Un caz unic este cel al formei de plural *jurămînte* (449/16), care trebuie pusă alături de *ascultămintului* (CB— 1P I, 14)[157], de singularul *pămînteasca* (Iac. III, 15)[158], dar şi cel al substantivului *măsărătatea* (456/21), acesta alături de *measerii* (456/16) şi *mesereare* (Iac. III, 17)[159], situaţii care ilustrează felul în care acţiunea analogică, greşit orientată, poate duce la apariţia de forme incompatibile prin fonetismele lor cu locul în paradigma cuvîntului pe care îl reprezintă. Asemenea forme pot oferi indicaţii şi asupra faptului că respectiva normă literară nu era fixată.

2.1.1.4.1. Bogat ilustrat este şi cazul fricativei labiodentale sonore, care este urmată de vocală velară în mai multe situaţii. Deşi urmaşul lat. *venio, -īre* prezintă în mod obişnuit, în toate textele în discuţie, forme cu *e* ori cu *i*, CB înregistrează forme precum *văniră* (FA IV, 23), *vănită* (FA VII, 7). Faptul că ar putea fi vorba în aceste două situaţii nu de o eventuală valoare *e* a slovei ѣ[160], ci de o grafie avînd corespondent în rostire, poate fi ilustrat şi de o formă precum *venătă* (448/4), unde nu se poate presupune un *é* păstrat ca în cuvintele de tipul *mens, -tis*[161], ci unul produs prin regresiune. Tendinţa către velară, în acest context, este evidentă în CP, unde se înregistrează: *avăm* (FA XI, 3; 1Ioan, V, 15), *văm vie* (Gal. V, 25), *văşmînt* (FA XII, 21)[162]. Existenţa acestor exemple în CP s-ar putea datora unor scăpări la revizie, cu atît mai mult cu cît acelaşi text înregistrează şi celălalt fonetism, caracteristic celorlalte două texte. Chiar dacă se are în vedere ca textele revizuite să fi aparţinut unui

---

[156] În CP, forma apare cu velară, însă, spre deosebire de CB, în acest text ea nu este conjunctă.

[157] În celelalte două texte apare *ascultămîntului*.

[158] Corespondenţii din textele paralele sînt *pămenteşte* (CV) şi *pămînt* (CP).

[159] V. paragraful care prezintă vocala *e*.

[160] Această opinie necesită prudenţă şi este insuficient susţinută cu argumente concrete (v. Bărbulescu *Fonetica*, p. 304). Principiul enunţat acolo de autor: „nu tot ce e scris trebue să fie şi în limbă aşa cum e scris, căci póte să fie şi ortografie ceva", acceptabil sub aspect teoretic, nu poate fi ilustrat convingător cu acest exemplu.

[161] Pentru cronologia acestor fenomene v. OR II, p. 41.

[162] Corespondentul din CB este *veşminte*, în CV, de asemenea, apar doar forme cu vocala *e*.

stadiu mai vechi de limbă, ori unei alte arii lingvistice, aparţinînd unor regiuni nordice, aceste oscilaţiile indică o normă nefixată, chiar la nivel regional[163].

2.1.1.4.2. Fonetismul etimologic se înregistrează în *învălire* (1P III, 3)[164], în vreme ce *vinticel* (FA XXVII, 40) reprezintă doar rezultatul unei hiperregresiuni.

2.1.1.4.3. Pronumele personal neaccentuat de persoana a II-a plural în dativ apare astfel în CB: *cade-vă-se* (FA XIX, 36), de asemenea în CP: *nu cumu vă să pare voao* (FA II, 15).

2.1.1.5. Alături de fonetismul din *famen* (FA VIII, 27), în CB, CP conţine *famănul*, îndreptăţit din punct de vedere etimologic[165].

2.1.2. Şuierătoarele *ş* şi *j*. Chestiunea şuierătoarelor în limba română veche a beneficiat de o atenţie pe măsură din partea istoricilor limbii, opiniile acestora, însă, rareori coincid[166]. Discutată de Tiktin[167] şi apoi, în cadrul Şcolii ieşene, de către A. Philippide[168], această chestiune este pe larg tratată de G. Ivănescu[169], cel care îşi aduce probabil cea mai mare contribuţie la înaintarea, pe o cale corectă, a cercetărilor asupra sunetelor *ş* şi *j*. Notaţiile care apar în textele vechi indică posibilitatea unei rostiri moi a şuierătoarelor în toate ariile lingvistice. Mai cu seamă în Ţara Românească, Banat-Hunedoara şi sudul Transilvaniei apar şi notaţii care indică, însă, o rostire dură a acestor sunete[170]. Pe baza textelor, A. Philippide extrage concluzii

---

[163] Într-un sens numai, situaţia este asemănătoare cu aceea din *a văcui* şi *vac*, pentru care v. Puşchilă, p. 27.

[164] Pentru etimologia acestui cuvînt v. Scriban sv *învălesc*, DER, TRDW sv *înveli*.

[165] Pentru etimologia acestui cuvînt v. CDDE, PEW, DER, Scriban, sv *famen*. Dacă nu se datorează influenţei pluralului — explicaţia cea mai plauzibilă —, forma din CB ar putea fi considerată ca rezultînd în urma unei reacţii de hipercorectitudine sau, mai degrabă, situaţiei vocalelor *e* şi *i* neaccentuate, dialectele suddunărene înregistrînd forme cu *i*.

[166] V. Densusianu *Istoria* II, p. 40-41, 52, 55, Ps.S., p. CXXXIX şi urm., Rosetti *Istoria*, p. 445, 449, Rosetti *Recherches*, p. 50, 66, Petrovici *Corelaţia* 1950, p. 172-220, Vasiliu 1968, p. 50-52, 106-109, GD, p. 175-187, BDLR, p. 160-166, Rusu, p. 154-163, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 56b-59b.

[167] În *Studien zur rumänischen Philologie*, erster theil, Leipzig, 1884, p. 99-115.

[168] V. OR II, p. 46-48.

[169] În Ivănescu *Problemele* p. 236-272.

[170] V. cele spuse de I. Gheţie în GD, p. 178 şi urm., ILRL, p. 107. Asupra oscilaţiilor *elă* după *ş, j*, v. Densusianu *Istoria* II, p. 52.

asupra cronologiei şi evoluţiei fenomenului, care ar indica prea multe oscilaţii la moldoveni, fapt remarcat de G. Ivănescu[171] şi E. Vasiliu[172]. Considerînd că problemele legate de cronologia fenomenului şi etapele parcurse de acesta în evoluţia sa au beneficiat de analize pertinente în lucrări ale unor autori precum G. Ivănescu[173], I. Gheţie[174], V. Arvinte[175], rămîn de subliniat unele aspecte ale chestiunii. În urma evoluţiei de la latină la română, aceste două consoane noi se rosteau cu timbru palatal în toate ariile româneşti. Fenomenul durificării nu s-a produs concomitent în toate ariile[176], însă, această situaţie din vorbire nu se reflectă cu fidelitate la nivel scris. Şuierătoare muiate apar în toate textele, dar nu aceeaşi este situaţia pentru cazul şuierătoarelor dure. În plus, există texte în care apar, în distribuţie aproximativ egală, ambele tipuri de şuierătoare, precum şi texte în care predomină fie şuierătoarele muiate, fie cele dure, chiar în cadrul aceleiaşi arii lingvistice. În acest sens sînt fundamentale observaţiile şi nuanţările făcute de G. Ivănescu. Una dintre acestea se referă la notaţiile care apar după şuierătoare (ѧ, ѣ, ѥ), în momente şi în arii lingvistice în care *ş* şi *j* duri sînt caracteristici. De aceea, relaţia care există între grafie şi redarea pronunţiilor prin grafie este deosebit de importantă[177]. Totodată, este necesar să se ţină seama în încercările de corelare dintre aria lingvistică şi cea cultural-geografică de răspîndirea diatopică şi diastratică a fenomenului[178].

---

[171] V. Ivănescu *Problemele*, p. 240-241, 253-254, care arată că tocmai chestiunea cronologiei absolute constituie punctul slab în discuţia legată de şuierătoarele *ş* şi *j*.

[172] V. Vasiliu 1968, p. 107-110, 131-132.

[173] În *op.cit.*

[174] În GD, p. 178 şi urm.

[175] Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 56b; în acest *Studiu lingvistic* se discută şi asupra amestecului de forme velarizate şi nevelarizate, care există în texte şi în limba română literară, fapt datorat şi unor factori de ordin grafic. Lucrul acesta este valabil, de altfel, şi pentru un texte precum CB. Vezi şi V. Arvinte, *Împrumuturi de origine germană (săsească) în română. III. Etimologia cuvîntului perjă*, în ALIL, t. XXXI (1986-1987), p. 160.

[176] Se poate presupune că, în producerea acestui fenomen — mai mult decît în cazul altor fenomene fonetice, poate — un rol important l-a avut vocala implicită.

[177] V. Ivănescu *Problemele*, p. 263.

[178] Cf. *ibid.*, p. 243 şi urm.

2.1.2.1. Complexitatea chestiunii discutate aici se reflectă din plin în formele care apar la analiza nivelului fonetic al CB. Modul în care se constituie paradigma verbală impune anumite constrîngeri care în general sînt respectate în compartimentul fonetic. Apar astfel: *greşaşte* (1Ioan II, 1)[179], *grijaşte* (Mat. II, 34)[180], *se nu înşale* (1Ioan, III, 7), *păşaşte* (FA VIII, 29), *se şază* (FA VIII, 31), *se* (...) *slujaşte* (1P IV, 11)[181], *svîrşaşte* (*Sp. la Iac.* 267/16-17)[182], alături de *deşerta-va* (1Cor. VI, 13), *se deşertă* (*Sp. la 2Ioan* 321/16), *greşimu* (Iac. III, 2)[183], *greşi-va* (Iac. II, 10), *grijiţi* (Mat. VI, 28), *grijescu-se* (1Cor. VII, 33), *înşelatu-vă* (FA V, 9), *şezu* (FA IX, 40), *sfîrşiră* (FA XII, 25), *slujindu* (FA XIII, 2), ceea ce îndreptăţeşte cele susţinute de G. Ivănescu[184].

2.1.2.2. Distribuţia aceasta nu este confirmată, însă, de situaţia unui verb precum *a înşela*. Alături de *se nu înşale* (1Ioan III, 7) şi *înşelatu-vă* (FA V, 9) apar şi *nu înşălareţi-vă* (Iac. I, 16). Bănuiala că este posibil să avem a face cu o formă cu şuierătoare dură în rostirea copistului, sau în cea a traducătorului, este întărită de fonetismele pe care le prezintă formele nominale corespunzătoare: *fără înşălăciune* (435/7-8, 13), *cu înşălăciuni* (2P III, 17), urmate, însă, de adjectivul *înşelătoarele* (Iuda, 13) şi locuţiunea *cu înşielucini* (413/1-2).

Problema ridicată de verbul *a înşela* şi corespondentele nominale este oglindită cel mai bine de textul coresian, cea mai echilibrată versiune a *Apostolului* din secolul al XVI-lea. În acest caz, nici în CP nu mai există un singur fonetism. Distribuţia care apare aici este în favoarea formelor cu şuierătoarea muiată, dar substantivul *înşelătorii* (FA XVII, 18), împreună cu adjectivul *înşelătoriu* (1 Ioan, IV, 6) şi cu pluralul *înşelăciuni* (2P II, 3), apare alături de adjectivul *înşălătoriu* (*Sp. la 1Ioan* 188/17) şi de *înşălători* (*Sp. la 2P* 175/5)[185].

---

[179] Aceeaşi formă apare şi în CV şi CP (Iac. III, 2)

[180] În CV apare *grijaşte-se* (1P V, 7).

[181] Situaţia este aceeaşi ca în nota precedentă, neidentităţile referindu-se la alte aspecte ale formei.

[182] Natura şuierătoarei este identică în acelaşi punct din CV şi CP.

[183] V. nota precedentă.

[184] În Ivănescu *Problemele*, p. 244-245. În AI apare *slujitu* (Gal. IV, 8).

[185] În AI apare *înşelă* (Gal. VI, 4). Pentru etimologia acestui cuvînt care, probabil, urmează evoluţia *siella* > **şieuă* > *şeauă* > *şea*, precum şi pentru forme ale celor

2.1.2.3. Formele substantivale, adjectivale şi adverbiale înregistrează oscilaţii care se supun într-o mai mică măsură unor cauze de ordin morfologic. Adverbul *aşa* (FA XXVI, 29) în toate textele şi în toate ocurenţele apare exclusiv cu *ş* dur. Acelaşi lucru se poate constata şi în cazul numeralelor *şase* (FA XI, 2) şi *şapte* (FA XXVIII, 14)[186], atît cînd apar singure, cît şi compuse, precum şi substantivul *şarpe* (FA XXVIII, 14).

2.1.2.4. Oscilaţia se poate întîlni şi în cazul unor derivate. Astfel, alături de adjectivul *deşartă* (Iac. I, 26) şi locuţiunea *cu deşerţie* (FA XXVII, 10)[187], apar formele *deşartelor* (FA IV, 25)[188], *deşerta-se* (FA XVII, 21)[189], *în deşertu* (p. 455/2)[190]. În CV formele adjectivale de feminin conţin şuierătoarea urmată de velară *deşarrtă* (Iac. I, 26), singura formă de masculin care apare în text, la vocativ, fiind *deşarrte*! (Iac. II, 20)[191]; formele adverbiale, însă, apar cu *ş* urmat de vocală palatală: *deşerrtu* (Iac. IV, 5)[192].

2.1.2.5. Şuierătoarea *ş* apare cu rostire dură în *greşală* (FA XXV, 16), *fără greşale* (Iuda 24)[193] în toate cele patru ocurenţe ale sale din CB. CV prezintă, în ambele ocurenţe ale formei de singular (FA, XXV, 16), acelaşi fonetism ca şi CB, la plural situaţia fiind aceeaşi (Iac. V, 16), de asemenea în CP[194].

2.1.2.6. Substantivul *şerb* prezintă o situaţie interesantă în CB. Astfel, formele de masculin apar precum urmează: *şerbu* (2P I, 1),

---

două concepte care au la bază acelaşi etimon, 'piesă de harnaşament', 'regiune lombară', v. PEW 871, 1490, Scriban, DER SV *şa*, TRDW SV *şale*, respectiv *şa*.

[186] Cel dintîi nu apare sub nici o formă în CV, ambele fiind întîlnite în CP.

[187] Precum în CV (*cu multă deşerţie*). La Coresi apare *cu multă deşerţii*, formă care, din punctul de vedere al chestiunii de faţă, rămîne ilustrativă.

[188] Precum în CP.

[189] La Coresi *se deşerta*.

[190] Precum în AI (Gal. V, 26).

[191] În CB şi CP vibranta este *r*.

[192] V. nota precedentă.

[193] În CB (Iac. V, 16) apare substantivul *greşalele* unde, se pare, copistul a notat iniţial ѕ, apoi a încercat să-l corecteze în ѧ, după care a şters şi a lăsat acel spaţiu scriind în continuare. Nu este imposibil ca situaţia să se datoreze unei defecţiuni de ordin grafic sau hîrtiei.

[194] Atît pentru singular (FA XXIII, 29), cît şi pentru plural (*Sp. la Ioan*, 188/20).

şerbii (FA II, 18)[195], cele de feminin conţinînd *ş* dur: *şarbă* (FA XVI, 16), *şarbele* (FA 18). Situaţia aceasta se întîlneşte întocmai şi în CP. În CV nu apar decît forme de masculin care, însă, prezintă aceleaşi caracteristici cu formele din CB şi CP. AI prezintă *şerbul* (Gal. IV, 1) şi forma verbală *şerbiţi* (Gal. IV, 3).

2.1.2.7. Un fonetism dominant nu apare în CB pentru cuvîntul *cămaşă*. Amestecul apare atît la singular: *cămaşe* (Iuda, 23) (precum singularele *grije*[196] — 1Cor. VII, 32 —, *uşe*[197] — FA V, 9 —, acesta alături de *uşa* — FA XII, 14), dar şi *cămeaşa* (FA XII, 8), cît şi la plural: *cămeşile* (FA XIV, 13), dar şi *cămăşile* (FA IX, 39). Acest cuvînt nu apare în CV. La Coresi apar *cămaşă* (Iuda, 23), *cămăşile* (FA IX, 39).

2.1.2.8. În urma analizei comportamentului şuierătoarelor, se poate afirma o mai mare coerenţă internă a textului coresian, apoi a CV şi un mai mare amestec de forme în CB. De asemenea, CB infirmă ipoteza unor norme cu un ridicat grad de coerenţă internă, întrucît formele circulau şi, fiind valide din punctul de vedere al limbii române, ele nu erau respinse, chiar în cadrul aceluiaşi text, decît în măsura în care contraveneau flagrant unei norme înrădăcinate. Probabil că viteza de evoluţie mai lentă, constatată, în general, în textele nordice, este răspunzătoare pentru amestecul de şuierătoare care apare aici. În vreme ce, în textele sudice, norma pare a se fi fixat deja, în acest secol, la şuierătoarele muiate, în textele nordice fenomenul era în desfăşurare, abandonarea vechilor deprinderi fiind încă în curs. Apariţia formelor cu ambele tipuri de rostire, atît în

---

[195] Apare şi pluralul *şirbii* (FA XVI, 17), fonetismul de aici interesînd, însă, discuţia asupra oscilaţiei *e/i*.

[196] CV prezintă *grijă* (1P V, 7).

[197] În CV apare *uşe* (Iac. V, 9), formă care, în *Indicele* ediţiei, este considerată ca fiind de plural (p. 481), aşa cum pare să o arate şi contextul în care apare cuvîntul în această versiune a *Apostolului* („între *uşe*"); în *Studiul lingvistic*, însă, forma pare a fi considerată de singular, întrucît este comparată cu singularul „*grijă* nu *grijea*" (p. 134); acelaşi text conţine, însă, şi forma articulată de plural *uşile* (XXI, 30) aşa încît ar trebui să se considere că în acest cuvînt, în CV, *ş* apare muiat şi că singularul nearticulat este *uşe*, ca în celelalte două texte, iar pluralul este *uşi*. Acest substantiv apare şi la Coresi cu singularul nearticulat *uşe* (FA IV, 9), articulat *uşa* (FA XIV, 27) şi pluralul *uşi* (FA III, 10), uşor de observat ca atare şi după forma de genitiv-dativ *uşiei* (FA XII, 6). V. şi ILRL, p. 114-115. În acest context, apare ca remarcabilă o formă precum singularul *credinţe*, din CB (FA XIV, 8).

textele nordice, cît şi în cele sudice, poate indica o influenţă din partea unui agent ţinînd de cealaltă zonă. Acest fapt este, însă, posibil într-o chestiune care reda o deosebire atît de frapantă, datorită faptului că vechea rostire nu era complet revolută (ci cel mult arhaică) în nici una dintre cele două zone. În plus, pentru cei aflaţi în contact cu textele, aceste fonetisme prezentau încă rezonanţe familiare.

2.1.3. Velarizarea prin *s* şi *z*. Caracteristic graiurilor de tip nordic, acest fenomen se înregistrează deja în textele secolului al XVI-lea, probabil concomitent cu durificarea şuierătoarelor[198]. Textele înregistrează în această privinţă un amestec de forme, aparent datorat pătrunderii formelor velarizate în arii lingvistice care nu prezintă această trăsătură ca pe o caracteristică. Una dintre consecinţele vizibile ale manifestării acestui fenomen, datorată contactelor dintre diferitele arii lingvistice româneşti, este apariţia formelor hipercorecte. Deşi, uneori, acestea par uşor de catalogat ca atare, există situaţii în care — tocmai datorită prezenţei concomitente în acelaşi grai a formelor velarizate şi nevelarizate —, distincţiile între forme hipercorecte şi forme care nu rezultă în urma unei regresiuni sînt dificil de operat. Cauzele pentru care această întrepătrundere este posibilă s-ar putea afla în aceea că, în limba română, consoanele pot fi articulate cu două timbre: velar şi palatal[199], ceea ce înseamnă că, cel puţin anumite norme, cum este cea a CB, nu erau caracterizate de unitate în acest sens.

2.1.3.1.1. Fenomenul durificării, datînd din epoca românei comune[200], care a condus la modificarea timbrului vocalei următoare (*e* > *ă*, *i* > *î*) — un fenomen cu urmări şi în plan gramatical —, a fost cunoscut de toate graiurile dacoromâne, însă cu intensităţi diferite. Amestecul constatat în textele secolului al XVI-lea[201] nu constituie o particularitate apărută în acea vreme. Pe de altă parte, unele cazuri, precum: *singe* (care, de obicei, apar în graiuri velarizante), chiar dacă

---

198 V. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 61b, de asemenea BDLR, p. 137-138.

199 V., în acest sens, teoria lui G. Ivănescu, după A. Philippide, în LGR, p. 80-96.

200 V. Petrovici *Sinarmonism*, p. 102.

201 Cf. Densusianu *Istoria* II, p. 91, unde se arată că studiul textelor nu conduce la concluzia că acestea ar prezenta consecvenţă la nivelul fonetismelor, că evoluţia fonetică înaintase cu viteze diferite în diferitele arii lingvistice şi că particularităţile care ar putea îndruma spre o anumită epocă pot înşela prin aceea că ele reprezintă uneori arhaisme păstrate.

nu reprezintă norma, nu au justificare etimologică, altele, precum *simbătă*, nu pot primi o justificare fonetică, fără, însă, a li se putea contesta existența, fie ea și efemeră[202].

2.1.3.1.2. CB conține forme verbale care prezintă, în context velarizant, atît fonetismul *e*, cît și *ă*: *curseră* (FA III, 11), *puseră* (FA IV, 7), *întoarseră-se* (FA XXI, 6), *nu-l înțeleaseră* (FA XIII, 27), *semănatu-se-au* (*Sp. la Iac.* 265/19-20), *unseși* (FA IV, 27).

2.1.3.1.3. Combinația din *mutase-să* (FA VII, 2), alături de *înțeleasără* (FA XXVIII, 1), *mearsără*, (FA V ,22), *sparsără* (FA XIV, 13), *zisără* (FA V, 29), ar putea reflecta felul în care un copist/revizor, copiind un text cu un anumit prestigiu pentru acesta și care conținea, în general, forme acceptabile din punctul de vedere al normei sale, reușea să introducă unitate în acel text. Pe de altă parte, norma căreia acesta înțelegea să i se supună nu era una fixată, cu repere solide. Din acest motiv, mai ales în cadrele generale ale fenomenului velarizării, apar formele hipercorecte, nemotivate de etimon, precum în *se lăsemu-ne* (FA XXVII, 21), sau *lăsemu* (FA XXI, 3) — acesta din urmă, față de *lăsămu* (FA XXVII, 41). Velara apare de obicei în forme verbale precum: *sînteți* (FA III, 25), *sîntu* (FA IX, 5), dar se înregistrează și *sintu* (453, 16), *sinteți* (Ioan, XIII, 6), după cum, alături de *sîmbătă* (FA XIII, 44) și *sîmbete* (FA XVII, 2), se întîlnește *sembete* (FA XX;7).

2.1.3.1.4. Față de forma curentă în CB, *sînge* (FA II, 19), se înregistrează variații precum: *cu singe* și *cu senge*, în același verset (1 Ioan V, 6) sau *sengele*, formă care apare în versetul următor[203], în vreme ce CV și CP prezintă exclusiv forme cu fonetismul *î*.

2.1.3.1.5. Dacă în siuațiile de mai sus este vorba despre forme hipercorecte — rezultat al unui grai mai permisiv (poate de tranziție), cu o normă mai puțin stabilă —, oscilații precum *seară* (FA IV, 3) și

---

[202] O. Densusianu consideră că este posibil ca astfel de grafii să reprezinte rostiri reale (în Densusianu *Istoria* II, p. 48); este semnificativ, de altfel, că acest autor consideră forme precum *Zeu*, *Dumnezeu* ca fiind refăcute, *ibid.*, p. 18. De asemenea v. Rosetti *Istoria*, p. 456-457, ale cărui motivații, însă, sînt mai greu de acceptat. V. și BDLR, p. 139-140, 170, 172-173, GD, p. 173. Forme ca acestea se pot auzi și astăzi, chiar la persoane născute în mediu urban, avînd studii medii.

[203] În care forma verbală *sîntu* se înregistrează de două ori.

asară (FA VII, 28) se datorează unui alt tip de interferenţă a două norme[204].

Primul tip opune formei cu fonetism etimologic o formă creată de vorbitor pe baza unei analogii. În cazul în care fonetismul este compatibil cu etimonul (precum în *reu* sau *riu*) numai frecvenţa sa în text poate confirma dacă acesta este propriu normei textului[205]. Cel de-al doilea tip se diferenţiază de primul prin aceea că, prin ambii termeni, reproduce două fonetisme create de limbă prin evoluţie firească, active şi curente în două norme diferite. Oscilaţiile acestea sînt foarte interesante prin îmbinările celor două cazuri, unde fiecare dintre acestea prezintă doi termeni. Este greu de spus cu certitudine dacă CB este sau nu un text propriu-zis velarizant întrucît, dincolo de formele velarizate, el reflectă şi promovează o normă identificabilă, în linii mari, în majoritatea graiurilor româneşti[206], adică un rezultat cvasigeneral al evoluţiei limbii române.

2.1.3.1.6. Oscilaţii se pot, însă, înregistra şi în alte situaţii, precum *seamănă-se* (Iac. III, 18), dar *samănă* (428/20-21). Textul CP prezintă aceleaşi oscilaţii ale formelor nominale şi verbale, chiar o tendinţă evidentă de utilizare a velarelor: *sămănătură* (*Sp. la Iac.* 142/4; Iac. I, 1)[207], *sămănînd* (Iac. III, 18)[208].

2.1.3.1.7. Ilustrativ pentru amestecul celor două fonetisme, dar fără a depăşi prin frecvenţă anumite limite, este cazul morfemului de conjunctiv şi cel al pronumelui reflexiv. Dacă cel din urmă apare, în CB, numai cu fonetism *e*, cel dintîi apare cu ambele fonetisme, în

---

[204] V. şi Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 62a.

[205] Pentru primul exemplu, CV oferă numai această formă, ea aparţine aşadar normei textului, consecvenţa cu care apare fiind un indice al compatibilităţii dintre norma copistului, cea a textului copiat şi, eventual, cea curentă în spaţiul şi timpul destinatarilor copiei.

[206] Este vorba despre cuvinte precum: *sămînţa* (FA VII, 6) — acesta este singurul fonetism al acestui cuvînt, pluralul prezentînd alternanţa (în AI apare *semînţe* — Gal. III, 29 —, iar la Coresi apar exclusiv forme cu velară) —, *sănătos* (FA IV, 10), pronumele şi adjectivul *său* (FA XX, 28), alături de *secă* (Iac. I, 11), *sila* (FA VIII, 10) la fel în derivate şi în numele propriu *Sila* (FA XV, 22). În situaţiile menţionate nu apar nici forme în care procesul velarizării să fi continuat, nici forme hipercorecte.

[207] Apare alături de pluralul *semenţe*. Formele de plural ale substantivului corespunzător apar, atît în CV, cît şi în CP, cu vocală palatală: *semenţe* (FA XXVI, 7); CB, care nu conţine pluralul acestui cuvînt, permite o refacere a sa cu ajutorul dativului *seminţeei* (FA VII, 5). (Faptul că este vorba despre cuvinte diferite nu schimbă datele, în acest caz, asupra formei.)

[208] Faţă de *seamănă-se* şi *seamără-se*, din CB şi CV. În AI se înregistrează pluralul *semînţe* (Gal. III, 29), ceea ce ar putea indica o anumită tendinţă de evitare a vocalelor velare după siflante.

vreme ce CV înregistrează un unic fonetism pentru ambele, şi anume *e*[209]. CP prezintă o situaţie identică cu aceea de astăzi, precum în FA XIX, 21: „Şi deaca svîrşiră-*se* aceastea zise lu Pavel Duhul *să* îmble Machedoniia şi Ahaiă, *se* meargă întru Ierusalim" (CB), „Şi ca *se* sfîrşiră aceastea băgă-*se* în Duhul lu Pavel *să* treacă Machedonia şi Ahaia şi *să* meargă în Ierusalim"[210]. CB conţine forme avînd cele două fonetisme, uneori la intervale mici: „*ziseră* (...) *să*-i bată" (FA XVI, 22), „*ziseră* (...) *se* păzească ei" (FA XVI, 23), „ce mi *se* cade *se* facu *se* spăsescu-me?" (FA XVI, 30), pentru care, la Coresi apare: *să-i bată*, *să strejuiască*, respectiv „ce mi *se* cade *să* fac *să* mă spăsesc".

2.1.3.1.8. Urmaşul lat. *servare*[211] cunoaşte două ocurenţe în CB[212], ambele cu velară: *se sărbămu* (1Cor. V, 8) şi *se sărbaţi* (1Cor. VII, 5)[213].

2.1.3.1.9. Verbul *a besedui* este utilizat în principalele versiuni, dar cunoaşte fonetisme diferite. În CV şi CP verbul acesta nu cunoaşte decît cîte un singur fonetism: *băsădui* (CV— FA XX, 11), *besedui* (CP); *băsăduiră* (CV— FA XXVI, 31), *a besedui* (CP); *băsăduiia* (CV— FA XXIV, 26), *a besedui* (CP)[214]. În CB, din cele două ocurenţe cu care acesta apare[215], în una dintre ele se înregistrează fonetismul cu vocală velară, în cealaltă cel cu palatală: *besădui* (CB— FA XX, 11), *beseduiră* (CB— FA XXVI, 31).

2.1.3.2.1. Verbul *a păzi* apare la indicativ prezent, persoana a III-a singular cu diftong: *păzeaşte* (1Ioan II, 5)[216], apoi *a păzi* (FA XV,

---

[209] Întocmai ca şi AI: *se nu fim* (Gal. IV, 26), *si-ş ispitească* (Gal. V, 4), *credinţa se descoapere* (Gal. III, 23), şi *cel ce se născu din muiare* (Gal. IV, 4).

[210] Traducerea din CV nu prezintă verbele la conjunctiv.

[211] V. CADE, DER SV, PEW, Scriban SV *sărbez*.

[212] În textele paralele cuvîntul acesta nu este atestat.

[213] În ambele cazuri, CP prezintă un termen împrumutat din slavă: *să prăznuiţi*.

[214] Deşi se poate considera că fonetismul care apare în CP, diferit de cel al celorlalte două texte, se datorează unor cauze de ordin fonetic, este posibil ca, pe lîngă influenţa acestui factor, să se aibă în vedere şi preferinţa manifestată în acest text pentru termenii de origine slavă şi o anumită intenţie de a feri aceşti termeni de mecanismele fonetice de adaptare ale limbii române. Această intenţie este transparentă pentru situaţiile în care însăşi norma literară oscilează între două fonetisme. Pentru etimologia cuvîntului *beseadă* v. TRDW SV, Densusianu *Istoria* II, p. 319, 58, Scriban SV.

[215] CV cunoaşte trei ocurenţe ale cuvîntului, iar CP patru ocurenţe.

[216] Pe de altă parte, v. şi opoziţia faţă de *păşaşte* (CB— FA VIII, 29).

24), *păzindu* (FA XXI, 24)[217], dar *păziți* (1Ioan V, 21)[218], fonetism care nu se repetă, de altfel.

2.1.3.2.2. Substantivele *Dumnezeu* şi *Zeu* apar în CB avînd constrictiva urmată atît de vocală palatală, cît şi de velară: *Dumnezeu* (FA II, 24) şi *Zeul* (FA III, 13), dar şi *Dumnezău* (FA III, 26) şi *Zăul* (FA XIII, 16). Deşi formele nevelarizate domină, în general, în acest text, cele cu velară sînt destul de numeroase, în aceste cazuri, mai ales pentru primul cuvînt. Este posibil ca tendinţa spre velarizare, destul de puternică în cazuri ca acestea, să fi fost frînată în bună măsură de preoţii cu mai multă cultură, de cei aparţinînd ierarhiei bisericeşti superioare. În textele paralele situaţia este sensibil diferită. Pentru ambele cuvinte, CV nu se înregistrează decît forme cu *e*, la Coresi apare *Dumnezău* (FA II, 11), dar numai în primele două capuri unde însă, apare şi *Dumnezeu* (FA II, 17), în vreme ce AI, care cunoaşte ambele cuvinte, nu prezintă decît *Dumnezeu* (Gal. IV, 4) şi *Zeul* (Gal. IV, 9).

> Faptele acestea pot întări cele spuse mai sus, în sensul că poate fi avut în vedere CV ca un text redactat nu doar într-o arie lingvistică în care exista o mai mare unitate lingvistică, ci şi sub îngrijirea unor persoane care urmăreau cu mai mare consecvenţă o anumită unitate a textului. Deşi existenţa celor trei copişti poate fi constatată din punct de vedere lingvistic, există elemente prin care, fără a putea fi consideraţi ca aparţinînd unei aceleiaşi arii lingvistice, rezultatul efortului lor devine comun, sau respectul faţă de o traducere unitară este maxim. De asemenea, ceea ce ar putea fi numit „normă coresiană", prezenta un grad de coerenţă internă destul de ridicat, astfel că există suficient de multe constante care, la revizie, au fost respectate. Nu s-a păstrat prima parte a CV, pierderea fiind regretabilă deoarece ar fi putut aduce informaţii, confirmînd sau infirmînd ceea ce poate fi constatat în alte texte vechi, precum CB şi CP, şi anume faptul că textele înregistrează, la început, tendinţa de a respecta întocmai „originalul", abia apoi, o serie de fonetisme, probabil prin abundenţa lor, puteau leza simţul propriei norme a copistului. Coexistenţa, în celelalte zone ale textului, a acestor fonetisme indică tocmai capacitatea lor de a le accepta ca atare, dar nu în cantitate mare, fără a leza acel simţ al normei proprii. Pe de altă parte, este greu de ştiut cît de unitare, sub aspect fonetic, erau textele copiate[219].

---

[217] AI prezintă *leage-păzitoriul* (Gal. III, 24).

[218] Termenul nu apare în CV; în CP se înregistrează numai cu şuierătoarea urmată de sunet palatal.

[219] S-ar putea argumenta, cu argumente valide, în ambele sensuri.

2.1.3.2.3. Substantivul *zi* apare în CB, în forma sa nearticulată, doar cu acest fonetism (FA VII, 8), dar forma articulată cunoaşte, alături de fonetismul *ziua* (1Ioan IV, 17), *zioa* (2P III, 10), *zua*[220] (FA VII, 26), *zuoa* (p. 448/5), situaţie care prezintă mari asemănări cu cea din CV , care cunoaşte şi o formă nearticulată, *zuo* (FA XXIII, 12), şi cu cea din CP, care prezintă, alături de *zuoa* (FA XX, 26) şi *zua* (FA I, 2) încă o formă articulată: *zioa* (FA II, 20) pentru *zio* (FA VII, 26)[221]. Faptul că textele care aparţin normei sudice înregistrează şi ocurenţe ale formelor cu fonetismul *u* se poate datora la aceea că, prin absorbţia velarei nerotunjite, ele devin acceptabile pentru acele norme, acesta fiind un caz de velarizare cu un rezultat mai puţin contrastant decît *e/ă, i/î*[222].

2.1.4. Velarizarea prin *t, d* şi *n*. În contextele velarizante generate de prezenţa dentalei *t* apar oscilaţii ale căror cauze sînt mai greu de precizat. Este posibil ca printre factorii favorizanţi ai acestor oscilaţii ale fonetismului etiomologic să se afle urmarea unei diferenţieri dialectale, dar şi manifestarea fenomenului de hipercorectitudine sau hiperliterarizare[223].

2.1.4.1. Descendenţii lat. *blasphēmo, –āre*[224] apar, atît în CB, cît şi în CV şi CP, cu *blă–* (etimologic), *blăstimămu* (CB— Iac. III, 9), *blăstemămu* (CV), *blăstemă* (CP); *blăstemul* (CB, CV, CP— Iac. III, 10). În silaba a doua se înregistrează vocala *e*, cu tendinţa de evitare a velarei, precum în conjunctivul *blăsteme–mă* (442/20). Sub acest

---

[220] Pentru explicarea formelor cu *u* v. Densusianu *Istoria* II, p. 49.

[221] Pentru o explicare a acestuia v. Densusianu *Istoria* II, p. 96.

[222] Pentru situaţia din BB, una oarecum asemănătoare cu cele din textele *Apostolului*, v. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 62b-63a.

[223] Se ia uneori în calcul această posibilitate întrucît se consideră că, atît la nivelul graiurilor, dar mai ales la acela al normelor literare, existau propensiuni evidente către anumite succesiuni de sunete, precum şi unele eforturi de normare, orientate în anumite direcţii. Însuşi fenomenul de constituire şi fixare a normei literare se produce în concordanţă cu anumite tendinţe, mai mult sau mai puţin conştiente, care urmează unor observaţii şi reprezintă efectul unei anumite nevoi de coerenţă (sau simetrie) a sistemului. Pe de altă parte, normele literare puteau reacţiona la diferite tendinţe existente în graiuri şi considerate ca incompatibile cu calitatea de elemente ale respectivelor norme, după cum înseşi graiurile, la contactele dintre acestea, puteau reacţiona lingvistic.

[224] V. PEW 205, CDDE, DER, TRDW, SV *blestema*.

aspect, CB se aliniază textelor de proveniență sudică[225]. Tot aici se înregistrează și o ocurență cu varianta *ti–*: *blăstimămu* (Iac. III, 9)[226].

2.1.4.2. Pentru oscilația înregistrată în *întru tîmpinarea* (FA XXVIII, 15)[227] față de *timpină* (173/12), trebuie avut în vedere etimonul grecesc τύμπανον[228], caz în care nu se poate vorbi de hipercorectitudine întrucît forma cu velară este posterioară celei cu palatală, formă care s-a putut păstra în zonele unde predomină vocala palatală în contexte asemănătoare[229]. Probabil că în urma unui fenomen de hipercorectitudine apare fonetismul *e* dintr-un cuvînt precum *înteiul* (FA V, 21).

2.1.4.3. Forme hipercorecte ar putea fi considerate cele care apar, la Bratul: *tătini-său* (FA VII, 4) sau *tătine* (1Ioan II, 13) alături de *tătîni* (1Ioan II, 14) și *tătîniloru-lă* (FA XXVIII, 17).

2.1.4.4. Comparația dintre variantele cuvîntului împrumutat *pridădiia* (CB— FA XIV, 22), și *pridediia-se* (CB— 1P II, 23) poate avea în vedere o eventuală influență pe baze analogice a verbului *a da*, situație în care prima formă ar putea fi un semn și al existenței unui perfect cu consoană dură. În acest caz, oscilația aceasta s-ar datora celei din cadrul formelor de perfect. Situația este similară cu cea din cazul perechii *detoriu* (CB— 1Ioan II, 6)[230] și *datoriul* (CB p. 454/17-18), formă care este posibil să fi fost refăcută, sub influența verbului *a da*[231]. Textul CB cunoaște ambele situații, însă, predomină formele cu vocală palatală (8 din 10) în vreme ce, în CP, apar exclusiv forme precum pluralul *datori* (FA XVII, 29)[232] sau participiul *pridădit*

---

[225] V. BDLR, p. 133, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 63a, ILRL, p. 102.

[226] Prezența lui *i* pentru *e* se poate datora oscilațiilor dintre *e* și *i* mediali neaccentuați. Pentru schimbarea poziției accentului în unele forme ale lui *a blestema*, v. Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 63b.

[227] Care are drept corespondenți în textele paralele *timpinatul* (CP), respectiv *tîmpirul* (CV).

[228] V. Arvinte *St.lingv., Gen.*, 13b-14a.

[229] Apariția formelor prefixate, corelată cu dispariția celor fără prefix, precum și cu inexistența cuvîntului ori a unor derivate fără prefix (precum în *întineri*) a putut fi un factor favorizant în impunerea noului fonetism. Precizarea este necesară întrucît, spre deosebire de velarizarea prin alte sunete, velarizările prin *t, d, s, z* au fost și sînt sporadice, apărînd doar în unele arii dialectale și s-au impus mai rar în norma literară.

[230] În CP apare *datoriu*.

[231] V. Rosetti, p. 447. V. și GD p. 82-83.

[232] Pentru care CB prezintă *nedeatori*.

(CP— FA III, 13). Cu toate acestea, în ultimă instanţă, se ajunge la partiţia dialectală care guverna vechea română literară, ilustrată cu ajutorul perechii *detori / datori* din 1Cor. V, 10 (CB, CP). Exemplele oferite de CB, însă, precum şi situaţii de tipul: *dinăoară* (CB— FA X, 14), *dinioară* (CP), care pot fi înmulţite, indică, sub acest aspect, mai degrabă decît o anumită instabilitate a normei, un amestec de norme datorat copiştilor, precum şi viteze diferite de evoluţie[233].

2.1.4.5. Urmaşii româneşti ai pronumelui lat. *ipse, -a, -um* apar cu vocala etimologică *i*: *dinşii* (CB, CP, CV— FA XXI, 1)[234].

2.1.4.6. Urmat de vocală palatală apare *d* în *zideriei* (CB— 2P, II, 4) pentru *zidăriei*; fie că se are în vedere sufixul, fie că se pleacă de la cauze de ordin lexical, probabil că apariţia acestei vocale trebuie pusă pe seama unor factori care orientează în general propensiunile respectivei zone către un tip de pronunţie, dură sau muiată.

2.1.4.7. În textul CB, nazala dentală apare mereu urmată de vocală velară în *dinăoară* (Mat. VII, 23), invers decît în CP (*dinioară*, FA X, 14)[235]. Toate cele trei texte studiate înregistrează acelaşi fonetism pentru termenul împrumutat din slavonă, sau dintr–o limbă slavă: *nădeajdea* (CB, CV, CP— XXVII, 20).

2.1.5. ***R* intens şi velarizarea prin *r*.** Stabilind contextele în care apar notaţiile ρρ şi σ, I.A. Candrea arată că, alături de acestea,[236] apar o serie de cazuri în care se înregistrează aceleaşi notaţii, dar care nu se justifică din punct de vedere etimologic ori al tratamentului vocalelor următoare, precum şi cazuri în care, deşi, sub acelaşi aspect etimologic, aceste notaţii trebuiau să apară, *r* intens nu este marcat ca atare. O. Densusianu arată că, în unele cazuri în care apare notaţia în cauză, vocalele etimologice care urmează lui ρρ sau σ suferă un proces de velarizare. De asemenea, în cuvinte de origine latină, la

---

[233] Pentru discuţii asupra acestei chestiuni, exemple, răspîndirea geografică a celor două fonetisme şi eventualele cauze ale amestecurilor din cadrul aceluiaşi text v. BDLR, 132-133, Magdalena Vulpe, *Prepoziţiile de şi pe în graiurile dacoromâne*, ALIL, XXX (1985), p. 151-165, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 63b-64a, *Ex.*, p. 14a, *Lev.*, p. 6a, ILRL, p. 89.

[234] CDDE SV *îns, însă*.

[235] Este mai puţin important exemplul corespondent din CV deoarece, în unica sa ocurenţă, acesta se înregistrează cu rotacism: *dinrăoară* (1P III, 18).

[236] Pentru respectivele contexte v. PS.S, p. CLXV, prezentarea lor fiind reluată, cu nuanţări, de M. Sala, în *Contributions*, p. 76-77.

mediala etimonului, în poziția corespunzătoare notației ρρ[237] sau σ apare *-rr-*[238]. Pe această bază s-au delimitat apoi mai multe contexte în care, atît în cazul cuvintelor moștenite, cît și în cel al unor împrumuturi, notația în discuție marca o vibrantă intensă cu acțiune velarizantă asupra vocalelor palatale. Caracterul real al acestor notații — în sensul existenței unei acoperiri a notației în planul fonetic al limbii —, s-a făcut în funcție de: a) situațiile în care acestea apar fără vreo justificare etimologică (lucru mai ușor de verificat pentru elementul latin), b) situațiile în care notațiile nu apar, deși fonetica le presupune[239], c) situațiile în care acest *rr* nu avea, cel puțin în unele graiuri, capacitatea de a velariza vocalele *e* și *i*[240]. În acel moment, important era să se stabilească măsura în care *r* intens acționa conform proprietăților care îi fuseseră atribuite sau măsura în care notațiile ρρ și σ se suprapuneau cu cazurile în care apărea velara după vibrantă, dar și cele în care, deși se produsese o velarizare notațiile din textele vechi nu marchează sunetul inductor.

Chestiunea nenotării lui *r* vibrant în situațiile în care acesta a acționat velarizant, precum și cea a lipsei unui astfel de efect din partea acestuia se leagă, foarte probabil, de aceea a vechimii lui *r* intens în limba română. Din argumentația pe care o dezvoltă Al. Rosetti în *Recherches*, p. 96, se observă că acesta se sprijină pe faptul că sunetul în cauză nu a avut aceeași acțiune asupra timbrului vocalelor următoare în toate regiunile și în toate situațiile în care notația ρρ sau σ apare.

Sub aspect cronologic, E. Vasiliu, bazîndu-se, precum O. Densusianu, pe tratamentul unor vocale de timbru *e*, *i* precedate de o vibrantă, consideră că schimbarea se petrece în mod independent în dialectele românești, opinie sprijinită pe prezența în anumite arii

---

[237] Care, probabil, apare mai devreme decît celălalt semn. Pentru o opinie asupra chestiunii în general, v. și CIG, p. 92-96.

[238] V. Densusianu, *Istoria* II, p. 29.

[239] De fapt, în ambele cazuri este vorba despre deducerea existenței unei acoperiri în plan fonetic din rezultatele acțiunii asupra unor vocale palatale care urmează lui *r* intens. În PS.S, XLII-XLIII, I.A. Candrea, vorbind despre cazul particular al copistului C, arată că acesta pare să considere (fie datorită faptului că un *r* intens nu exista în graiul său ori în cel de care copistul aparținea, fie întrucît nu era român, fie datorită neglijenței) că σ este o simplă variantă grafică pentru ρ.

[240] Este de menționat că G. Ivănescu nu se arată prea categoric, mai degrabă circumspect, în a considera că *e*, *i*, și semivocala din diftongul *ea* se velarizează sub influența lui *rr* (v. Ivănescu *Istoria*, p. 331).

lingvistice, în unele contexte de acest fel, a vocalelor *e*, *i*, „păstraţi" şi pe aceea că rezultatele evoluţiilor prezintă, în unele cazuri, deosebiri de la o arie dialectală la alta[241]. Este sigur, după cum au susţinut G. Ivănescu[242] şi S. Puşcariu[243], că apariţia lui *r* intens velarizant precedă pe cea a velarelor generate de acest context, între cele două fenomene existînd o diferenţă în timp. *R* intens era de natură ca, prin rostirea sa, să conducă la modificări ale sunetelor vocalice pe care le preceda[244].

> Notaţiile arată că avem a face cu un sunet care începuse să-şi piardă caracteristicile şi fusese confundat cu o rostire cu alte variante ale fonemului /r/, motiv pentru care se şi iveşte posibilitatea de a fi refăcut, chiar unde nu existase ca *r* intens. Ele reflectă tocmai acest proces de dispariţie (mai ales prin confuzia dată de pierderea particularităţilor articulatorii) şi se pot înregistra şi pentru ale sunete. Simpla existenţă a notaţiei nu e un argument în sine[245], ci doar un semnal că este posibil ca notaţia să aibă o acoperire în realitatea fonetică. O notaţie σ, într-un text care aparţine unei zone ce a cunoscut *r* intens, poate însemna că acel semn încă mai acoperă o realitate fonetică, dar şi că deja ar fi putut deveni un fapt de grafie. Pentru cazurile în care etimonul este cunoscut, el neconţinînd un *r* intens, dacă grafia înregistrează un astfel de semn, interpretarea nu poate fi decît una: prezenţa semnului σ se datorează unei extinderi abuzive[246]. Într-o asemenea situaţie, σ a putut fi extins tocmai întrucît *r* intens îşi pierduse caracteristicile care-l delimitau de *r*[247]. Un text care cunoaşte σ, dar nu-l notează ca atare acolo

---

[241] V. Vasiliu 1968, p. 55-56, 113: Această opinie este susţinută şi de M. Sala, în *Contributions*, unde se spune că velarizarea s-ar fi petrecut nu în româna comună, ci mult mai tîrziu, p. 110, 112, 190.

[242] V. Ivănescu *Istoria*, p. 207-208, arată că *r*+cons. şi *rr* iniţial şi medial trec la *r* intens în unele graiuri, în epoca de formare.

[243] V., de exemplu DR V (1929), p. 744-800, p. 764 şi urm., ELR, p. 203-259, p. 253; v. şi LR II, p. 70.

[244] V. Puşcariu ELR, p. 214, de asemenea Sala *Contributions*, p. 80.

[245] Este posibil chiar să existe texte care nu-s de luat în seamă din acest punct de vedere (v. Philippide OR II, p. 101, care mai degrabă pare a-l trece în această categorie pe Kavalliotis, v. şi opinia lui Weigand menţionată tot acolo).

[246] Este greu de acceptat o schimbare de articulaţie, în acel sens, ea nefiind confirmată de cursul evolutiv al limbii române la nivel fonetic. Totodată, aşa cum se prezintă la nivel grafic, situaţia indică o confuzie şi nu o întărire a unui sunet.

[247] Un alt aspect e semnalat de Candrea (PS.S, CLXV) care arată că *rr* poate constitui o notaţie reală, chiar dacă este posibil ca, uneori, să fie dobîndită, afară de cazurile în care notaţia apare fără justificare etimologică. Pe de altă parte, se pare că acest autor exagerează importanţa grafiei cînd arată că „traducătorul *Psaltirii Hurmuzaki* nota pe *r* urmat de o altă consoană ca *r* liniuţă, căci altfel e greu să ne explicăm grafia *foarrtu* (XXX, 12) în loc de *foarte*" (*ibid.*). V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 80, 82. Interesantă

unde ar fi justificat din punct de vedere etimologic, poate semnala acelaşi lucru: *rr* nu se mai deosebea în mod esenţial de *r* şi devenise doar un semn care mai exista în vechile texte (cele care stau la baza textelor pe care secolul XX le are la dispoziţie), rostul său nemaifiind clar înţeles[248].

În cadrul analizei verbelor tari şi slabe cu finala în *ri/rî*, A. Lombard[249] stabileşte o serie de principii în ceea ce priveşte comportamentul fonetic al mai multor subclase de verbe ce prezintă riscul de a fi tratate nediferenţiat. Admiţîndu-se că tratamentul *î* se datorează lui *rr* în cuvintele moştenite, se respinge explicaţia prin analogie, dată de O. Densusianu[250] pentru cazuri precum *rîu*, *rîs*, *amărî*[251]. Verbe de origine slavă, precum *izvorî*, *oborî*, *omorî*, *pogorî* trec din subcategoria verbelor cu finala în *rî* în cea cu *ri*, în vreme ce verbe precum *muri*, *sări* nu cunosc fonetismul cu *î*[252]. Analiza caracteristicilor formale ale verbelor care cunosc schimbarea aceasta, comparată cu cea a verbelor aparţinînd celui de-al doilea tip, îl va duce pe autor la descrierea unui context ce corespunde verbelor din prima categorie: *r* precedat de *o*, în verbele de origine slavă, are capacitatea de a acţiona asupra vocalei următoare (*i*) precum *rr* din

---

este observaţia făcută de acest lingvist în compararea sonantelor *nn* şi *rr* privind acoperirea în realitate a unor grafii (cf. p. 81 faţă de cele spuse, despre *rr*, la p. anterioară.). Tot aici ar trebui amintite şi situaţiile (care reflectă un mecanism) din *Appendix Probi* prin care se constată „refaceri" nejustificate din punctul de vedere al etimonului şi al evoluţiei limbii, şi asta întrucît se răspundea la încercările de stopare a evoluţiei limbii.

[248] V. şi notaţiile pentru *rău* şi *rîu* din PS.S sau, în CB, *urri-va* (Mat. VI, 24) alături de *urit-am* (420/15-16), ori apariţia lui *rruga* (Mat. VIII, 5), la fel, în CV, *şarrpele* (FA XXVIII, 5), *cîrrma* (FA XXVII, 41), *morrţi* (1P I, 21) etc., unde, pentru aceleaşi forme, apar atît *rr*, cît şi *r*.

[249] V. Lombard II, p. 619-642, 811-829, de asemenea, v. şi p. 750-755, precum şi vol. I p. 81-88. V. şi opiniile lingviştilor români: OR II, p. 43-44, 61101 şi urm., Densusianu *Istoria* II, 20, 23, 27, 37, 121-122, Rosetti *Istoria*, p. 395, 456-457,480, Sala *Contributions*, 76-81, 90-91, 96-97, 233, CIG, 46-58, Bărbulescu *Fonetica*, p. 426-428, ELR, p. 253, BDLR, p. 150-153, GD, p. 201-209, Rusu, p. 181-182, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 64a-65a.

[250] V. Densusianu *Istoria* II, p. 199.

[251] O explicaţie pentru tratamentul din cazul ultimei forme menţionate apare la S. Puşcariu, în LR II, p. 343.

[252] O sugestie în ceea ce priveşte această chestiune ar putea veni de la I. Bărbulescu, care, în *Fonetica*, p. 426-428, consideră că *rr* constituia o realitate doar în cadrul elementului moştenit, pentru termenii de altă origine reprezentînd urmarea acţiunii arbitrare (analogic-imitativă) a copiştilor.

elementul latin[253]. Autorul arată, însă, că acest context nu este valabil pentru toate situaţiile, problema nefiind astfel decît parţial lămurită. Alegerile făcute de uz scapă logicii, relaţia stabilită între tratamentul generat de prezenţa lui *rr* şi cea a lui *r*, analogia, faptul de a atribui şi sunetului *r*, în anumite situaţii, capacitatea de a velariza reprezentînd mai degrabă corelaţii derivate din observarea rezultatelor evoluţiei şi nu evidenţierea cauzelor acesteia: „Au point où en sont actuellement nos connaissances sur le passage de *i e* à *î ă* après *r*, une comparaison entre nos deux listes de verbes font souvent apparaître cette répartition comme arbitraire, et les rapports connus entre la présence d'un *r* double (*rr*, *r*) et l'altération de la voyelle ne nous enseignent qu'insuffisamment" (Lombard II, p. 820)[254]. Cu toate acestea se fac unele observaţii care sprijină cercetarea. Arătînd că evoluţia *ea* (< *îia*) > *a* la imperfect[255] se datorează tot unui *r* precedent (*creapă* > *crapă* şi *vîrea* > *vîra*), lucru neconfirmat în *murea*, care nu evoluează la **mura*, A. Lombard consideră că „le sentiment linguistique a établi un rapport entre *ri* > *rî* et *rea* > *ra* bien que ces passages n'aient pas été simultanés" (Lombard II, p. 639). Se poate deduce de aici că un rol important în conturarea şi fixarea acestor forme l-a avut vorbitorul care, condus de o anume conştiinţă lingvistică, a acţionat conform încadrărilor făcute pe baza percepţiilor[256].

2.1.5.1. CB nu prezintă decît o ocurenţă a verbului *a crăpa*, şi anume *crepă* (FA I, 18), în vreme ce textele paralele nu atestă cuvîntul. În acest caz, la rigoare, se poate accepta că *e* etimologic ar putea fi un sunet păstrat, nu unul analogic, refăcut.

---

[253] V. Lombard II, p. 639. Acelaşi context va fi recunoscut şi în cazul verbelor slabe (*ibid.*, p. 820).

[254] Comportamentul unor verbe precum *urî* faţă de *înflori*, *vîrî* faţă de *năzări*, prezenţa lui *amărî* în prima categorie constituie elemente de abatere de la comportamentul „firesc" al categoriilor în care aceste verbe se înscriu sau ar trebui să facă parte atunci cînd sînt ele considerate din punct de vedere etimologic.

[255] La conjunctiv, evoluţia se petrecuse încă de cînd imperfectul mai păstra finala *-îia* (Lombard II, p. 823).

[256] Chestiunea rolului pe care individul îl are de jucat în cadrul comunităţii este pe larg discutată în lucrările de sociolingvistică.

2.1.5.2. Pentru verbul *a pîrî*[257], CB prezintă forme cu fonetism variat: *pîrîră-se* (FA XXIII, 9), dar: *a se pîri* (FA XIX, 8), *pîrîndu-se* (FA VII, 26)[258], *preapîri* (FA XIX, 26), *preapîriia* (FA IX, 22; XVIII, 4)[259], dar şi *preapîrîia-se* (FA XI, 2). Spre deosebire de CB, care prezintă această excepţie, CP — text ce înregistrează numeroase atestări ale acestui verb — oferă exclusiv forme cu velară, aşa cum CV cunoaşte numai forme cu palatală[260]. Mai este de semnalat că pluralul substantivului corespunzător apare sub forma *pîri*, în CB (FA XXIII, 10) şi *pîre* la Coresi[261].

2.1.5.3. Verbul precedent trebuie corelat cu unul precum *a vîrî* (vsl. *vireti*)[262] şi *a tîrî* (vsl. *treti*)[263]. Pe baza anumitor criterii, verbele acestea de origine slavă s-au încadrat în categoria verbelor româneşti în *–î*, în vreme ce verbe din aceeaşi categorie sînt încadrate, în româna veche, în categoria verbelor cu finala în *–i*, precum latinescul *sări*. Un model pentru aceste trei verbe a putut fi găsit în paradigma unor verbe onomatopeice precum *a bîrîi*[264], *a cîrîi*, *a dîrdîi*, *a mîrîi*, *a pîrîi*, *a sfîrîi*[265]. Dacă acestea din urmă nu au putut fi asimilate subcategoriei în *–i*, verbele de origine slavă, adoptînd modelele paradigmatice întîlnite în limba românăm, au putut cunoaşte oscilaţii,

---

[257] Pentru etimologia acestui cuvînt, vsl. *prję* < *prěti* v. CADE, DER, Scriban sv. Acesta din urmă dă ca etimon vsl. *prieti*, *pireti* şi îl consideră a fi urmaşul unui mai vechi *pîresc*.

[258] Vibranta este notată cu σ.

[259] Prima ocurenţă se înregistrează alături de formele *întăriia*, prezentă în acelaşi verset şi de *răsipiia*, *meniia*, *grăiia*, în versetul precedent, în cel de-al doilea vibranta este notată cu σ.

[260] La Coresi apar: *pîrîia* (FA XIX, 9), *preapîrîia* (FA IX, 22), *preapîrînd* (FA XIX, 26) etc., în CV: *pîriia* (FA XIX, 9), *preapîrri* (FA XIX, 26) etc., iar în AI apare *pîrrile* (Gal. IV, 20).

[261] CV prezintă în acest punct singularul *pîră*, formă care nu cunoaşte variante.

[262] V. CADE sv, v. şi Scriban care, sub *vîr*, dă bg. **viram*, *na-vram* < vsl. *vrieti-vrom*.

[263] V. CADE sv, de asemenea Scriban, DER, TRDW.

[264] Dar v. şi O. Densusianu, *Irano-romanica*, p. 39-71, în GS I, unde se arată că *bîr* < ir. *berr-* „interjecţie folosită pentru animale", reprezentînd numele întreg ori schimbat al speciei (p. 63), *berr-* > **băr* > *bîr* sau **băr* > *br* „redat după fonetismul rom. *bîr*" (p. 65), cf. Idem *Istoria* II, p. 337. Pentru *bîr*, însă, v. şi Lazăr Şăinéan, *Autour des sources indigènes. Etudes d'étimologie française et romane*, Firenze, 1935, p. 396.

[265] Discutate de S. Puşcariu în ELR, p. 319-351. V. şi discuţia lui I. Bărbulescu asupra slovelor ѣ, ъ, în Bărbulescu *Individualitatea*, p. 138-158, pentru critica opiniilor şi argumentaţie, şi p. 157, pentru concluziile autorului.

mai ales datorită unor timpuri cu fonetisme apropiate, la care verbele de origine slavă se puteau fixa, indiferent de tipul reprezentat.

2.1.5.4. O formă precum *vîriră-se* (Iuda, I, 4) care atestă tocmai acest fenomen de căutare a paradigmei optime. În cadrul acestui proces trebuie să fi intervenit şi felurite reacţii, orientate de contactele cu alte norme. Un cognomen precum *Sîrna* (FA IX, 39), care apare în CP, redînd vsl. **сирна** (care traduce gr. Δορκάς) şi pentru care, în CB, se optează pentru traducere, *Căprioara*, este, poate, mai în măsură să sprijine ipoteza acestor oscilaţii şi orientări ale normei. Urmărind repartiţia dialectală a fenomenului, se observă o anumită preferinţă pentru *r* dur în textele sudice şi bănăţean-hunedorene şi, în general, apariţia celuilalt element al perechii în textele nordice[266].

2.1.5.5. O situaţie care — privită de la latină pînă în româna literară modernă — merită amintită este cea a verbului *a amărî*. Era de aşteptat ca acest verb să se încadreze în aceeaşi paradigmă cu cea a unui verb precum *a sări* sau *a mări*, acesta din urmă format pe terenul limbii române. CB atestă acest verb atît cu vocală velară, cît şi cu palatală. Cuvîntul se întîlneşte numai cu vocală palatală în partea de text care, cu o probabilitate mai mare, aparţine autorului căruia i-a fost atribuit textul[267]: *amări-i-vor* (FA VII, 6), *a amări* (FA VII, 19)[268], *amărire* (FA VII, 34), *amăriia* (FA VIII, 3) şi *amăriră* (FA XIV, 2), căruia, în CP, îi corespunde *amărîră*[269].

2.1.5.6. Forme ale verbelor *a ocărî*, *a omorî*, *a urî* apar în versiunile studiate astfel: în CB primul dintre aceste verbe înregistrează, cu o singură excepţie, fonetism cu velară, CP prezintă numai forme identice cu cele actuale, în vreme ce CV conţine exclusiv forme cu fonetismul *i*. Merită semnalat că, în 1P II, 23, cuvîntul apare de două ori, după cum urmează: *ocărîia*, de două ori în CP, *ocărîtu* şi *ocăriia*, în CB, *ocărritu* şi *ocăriia* în CV, care, aici, nu prezintă diferenţe de traducere faţă de CB. Cel de-al doilea verb apare o singură dată în CV, cu fonetismul *i*, în CP nu apare decît sub forma *omorască* (FA VII, 19), în vreme ce, în CB, unde se înregistrează doar

---

[266] V. GD, p. 201-209, BDLR, p. 150-155, ILRL, p. 132.

[267] La p. 457/12, 16 apar: *amărît-au*, respectiv *amări-se* cu două ocurenţe, dar alături de *timpinat-au*. De asemenea, v. *infra*, sub verbele *a ocărî* şi *a urî*.

[268] Formă după care apare, în acelaşi verset, *a omorî*.

[269] Cuvîntul nu apare în CV.

forma de infinitiv (FA VII, 19) şi cea participială (Iuda I, 12) fonetismul este *î*. În ceea ce priveşte ultimul verb aici discutat şi derivatele sale, CV nu înregistrează decît forma substantivală *urăciurile* (Iac. III, 10), aşadar vocalism cu velară, la Coresi apare constant acelaşi vocalism, de asemenea în AI (Gal. IV, 20, unde apare *urrîciunile*), în vreme ce CB înregistrează, alături de forme cu *i* o situaţie cu *î*: *urîţi-vă* (Iac. IV, 2). Semnificativ este faptul că, în vreme ce această formă apare în partea de text care aparţine în mod cert preotului, o formă precum *urri-va* apare în Mat., VI, 24, la p. 427[270].

2.1.5.7. Perechea *a întări* / *a întărîta* ridică probleme şi întrebări asemănătoare. Din punct de vedere etimologic, primul verb este format pe terenul limbii române, precum *a mări*, şi apare în toate ocurenţele cu un singur fonetism, cel ce are curs şi în româna literară modernă. Al doilea verb are ca etimon lat. **interritare*[271] şi se întîlneşte la Coresi de cîteva ori cu fonetism *î*, precum în 1 Ioan III, 20: *să întărîtarem*, în FA XVII, 16: *întărîtă-se*, faţă de *întăritǎ-se*, din CB, precum şi în AI (*întărrîtările*, Gal. IV, 20)[272].

2.1.5.8. Făcînd o paralelă cu situaţia substantivelor cu radicalul în *–r* şi care, la plural, cunosc evoluţia *ă* > *e*, A. Lombard observă că, şi în acest caz, este vorba tot despre un sunet *rr* lat. (*carrum, ferrum*) care induce velarizarea (*e* > *ă*, exact ca *i* > *î*), fapt care se petrece şi în elementele de alte origini (slavă, maghiară, turcă)[273], pentru această a doua situaţie identificîndu-se, precum în cazul verbelor, prezenţa — neîntîmplătoare — a unui *o* (> *oa*)[274]. De altfel, în acest punct încetează analogia dintre verbe şi substantive deoarece, încă înainte de perioada celor mai vechi texte româneşti, la substantive, *e* reapare „par analogie avec la majorité des pluriels comparables" (Lombard II,

---

[270] Privitor la această categorie de forme, v. şi cele spuse de E. Petrovici, în *Rom. Oriş, Orîş, orîşa, orăşa, orăşani, orăşeni* < *magh. Varjas*, în SDT, p. 169-172, unde se vorbeşte despre depalatalizarea lui *r*, „caracteristică îndeosebi graiului moldovenesc, dar frecventă şi în celelalte graiuri *în cuvinte de origine slavonă şi maghiară*" (p. 171) (s.n.).

[271] V. CDDE, DER, PEW, Scriban sv.

[272] V. Densusianu *Istoria* II p. 21, 30, 49, 57, 81, 82, 147, 152.

[273] V. şi Sala *Contributions*, p. 96-97

[274] Lombard II, p. 750-751. Pentru fonetica pluralelor *cară, fiară* v. şi Densusianu *Istoria* II, p. 105.

p. 751)[275]. Deosebirea de comportament dintre substantive şi verbe constă, în opinia lui A. Lombard, în aceea că substantivele cu pluralul în *-ă* nu erau susţinute prin frecvenţă (susţinere dată de numărul mare de astfel de substantive), condiţie îndeplinită de verbe (prin paradigma mult mai bogată şi în care finala cu velară se întîlnea mult mai des)[276]. Explicaţia aceasta trebuie corelată cu o alta, care se întîlneşte sub diferite formulări în mai multe puncte ale studiului lui A. Lombard. Acesta crede că există timpuri şi moduri mai puternice, după cum există şi verbe care, prin paradigmele lor, se pot institui ca modele, mai cu seamă prin importanţă în limbă, între diferitele verbe, dar şi între diferitele moduri şi timpuri producîndu-se apropieri. În felul acesta forma cea mai puternică îşi poate impune caracteristicile sale formale celor care stabilesc analogii formale cu ele şi care manifestă astfel de slăbiciuni[277].

2.1.5.9. Urmaşul lat. *eradico, -are*[278], destul de bine reprezentat în vechile texte româneşti, apare în CB nu doar cu fonetismul *ră-* (*rî-*) *rădică* (FA III, 17), caracteristic primelor secole pentru care există texte scrise în limba română, ci şi cu vocala palatală: *ridică* (FA XII, 7)[279]. Această ultimă formă, alături de *a risipi*, a fost considerată rezultat al unui fenomen produs prin acomodare şi, apoi, asimilare, inovaţie a graiurilor sudice[280]. Fără a neglija această posibilitate[281] şi avînd în vedere faptul că, în general, textele atestă un anumit amestec al celor două tipuri de forme (cu vocală velară şi cu vocală palatală) se poate avea în vedere, ca o cauză cu o pondere însemnată în producerea fenomenului fonetic arătat, şi o reacţie (apărută, eventual,

---

[275] V. şi Densusianu *Istoria* II, 105.

[276] Lombard II, p. 751.

[277] V. de exemplu, Lombard II, p. 752. Probabil că dificultatea vorbitorului de a face clasificări precum lingviştii (asupra cărora, nu de puţine ori, nici aceştia nu sînt de acord între ei) arată modul în care se pot face analogii greşite, evidenţa care ar feri de acestea rămîne, însă, la lingvist şi nu la vorbitor. Pentru poziţia cuvintelor şi formelor în sistem, v. şi Millardet LDR, p. 419.

[278] V. Densusianu *Istoria* II, 26, Scriban sv *rîdic*, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 64b-65a.

[279] Spre deosebire de CV şi CP unde nu apare decît varianta cu velară.

[280] V. BDLR, p. 100, ILRL, p. 88.

[281] Probabil că un fonetism precum *redică* (EV.SIB, 117^{r}_{11}), singurul care apare în acest text, alături de cel cu velară, singurul care apare la Moxa, ar putea indica o asemenea tendinţă, eventual polarizată pe diferitele arii lingvistice.

la fonetismul *rî-*) produsă în cadrul fenomenului mai larg de hipercorectitudine sau hiperliterarizare, opunîndu-se fenomenului velarizării[282].

2.1.5.10. Numai cu vocală velară apare substantivul *răbdare* în CB: *răbdare* (Iac. I, 3), *rabdă* (Iac. I, 12) *răbdătoreşte* (FA XXVI, 3), pentru CB, dar *rrebdare* (*Sp. la Iac.* 54^{v}/10), *a rrebda* (*Sp. la Iac.* 54^{v}/9), *rrebdătorii* (Iac. V, 11), pentru CV şi *răbda* (FA I, 14), *răbdare* (FA XI, 23) pentru CP. În acelaşi fel apare verbul *a reteza* în CB: *rătează*, (FA VII, 8), *rătezare* (FA XI, 2), cuvîntul acesta nefiind întîlnit în CV şi CP[283].

2.1.5.11. Un tratament asemănător se constată în cazul verbului *a cure* şi al substantivului corespondent: „Doară izvorul din-aceaiaş *curăre cură-va* dulcea şi amara?" (CB— Iac. III, 11), unde se remarcă rostirea dură a vibrantei. Consecvent în preferinţa pentru vocale palatale, CV înregistrează „Doară izvorrul dinr-aceeaşi *currere* izvorri-va" (CV). Dacă se aduce în discuţie şi textul CP, unde apare „Au doară poate dentru o fîntînă den-acelaşi izvor să *izvorască*", făcîndu-se corelaţia cu faptul că verbul de origine slavă a cedat deprinderilor de articulare ale românei relativ tîrziu şi pe zone, s-ar putea spune că infuzia de astfel de forme din textele şi din limba slavonă au frînat, într-un fel, o direcţie de evoluţie fonetică care era pe cale de generalizare[284].

> Textul CV este relevant în acest sens, deoarece aici, lăsîndu-se deoparte un termen de origine latină (pe care, în general, textele nordice îi conservă şi utilizează) se adoptă imediat un termen de o altă origine, corespunzător, dar care prezintă un fonetism mult mai convenabil zonei. Fondul pe care se petrec aceste evoluţii este unul care, la rîndul său, devine dual: tendinţa de păstrare a unor termeni şi tendinţa de păstrare a unor fonetisme. Întărirea tendinţei dominante cu ajutorul materialului lexical străin, chiar dacă minează tendinţa de conservare a termenilor moşteniţi, întăreşte cealaltă direcţie care

---

[282] V. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 64b-65a.

[283] Pentru discuţiile legate de etimologia acestor cuvinte v. Scriban, sv *răbd*, *retez*, PEW, DER, TRDW sv *răbda*, *reteza*. Deşi soluţii au fost avansate, nici una nu s-a putut impune, diferiţii autori arătîndu-se prudenţi datorită dificultăţilor ridicate de cele două cuvinte. Cu toate acestea, aşa cum arată pentru *răbdare* O. Densusianu, în *Istoria* II, p. 56, se poate presupune pentru ambele cuvinte un etimon, sau un urmaş al acestuia, care să fi conţinut vocala *e*.

[284] Afirmaţia are în vedere faptul că, foarte probabil, slavona reprezenta un model, beneficiind de prestigiu, dat de calitatea ei, dobîndită, de limbă sfîntă şi literară.

se cere conservată, şi nume cea de menţinere a unor fonetisme, ceea ce înseamnă că factorul fonetic este mai puternic şi, uneori, poate prima asupra chiar a unor nevoi lexico-semantice.

2.1.5.12. Substantivul *rîu*, care înregistrează cinci ocurenţe în CB, apare în mai multe variante grafice. În două situaţii, acesta apare cu vocală velară, iar în celelalte trei cu vocală palatală. Prima ocurenţă în text a acestui cuvînt coincide şi cu prima ocurenţă în text a lui *r* intens, notat aici prin ∽; vocala velară permite lecţiunea *rîure* (FA II, 9). Studiind felul în care notează σ, se observă lesne că Bratul nu era deprins cu scrierea acestei slove. În FA XVI, 13 cuvîntul apare cu (*rriu*). Probabil că grafia se înscrie printre cele, caracteristice mai cu seamă părţii de la începutul manuscrisului, prin care copistul încerca să respecte textul pe care îl copia, ori anumite sfaturi, o altă normă decît cea dominantă în text[285]. La p. 434/12 şi 20 din *Codicele Bratul*, acelaşi cuvînt apare de două ori, o dată *reurele*, cu ρ, apoi *rîurele*, de data aceasta cu ∽. Cazul substantivului *rîu* este ilustrativ pentru amestecul care caracterizează scrisul şi limba CB, dar poate fi luat ca model şi pentru situaţia — cel puţin a acestui cuvînt — din limba română veche[286].

2.1.5.13. Adjectivul şi adverbul şi substantivul *rău* apar notate cu ρ dar, spre deosebire de situaţia care se înregistrează la Coresi (unde forma *rău* este singura care apare) şi în CV (care nu atestă decît pe *rreu*) aici apare fie *rău*, precum în FA XXVIII, 9, spre exemplu, fie *reu*, precum la p. 433/9, 10. Pe aceeaşi pagină, un rînd mai sus, se găseşte ∽ ϫϥ, urmat apoi de ρεϥ. Orice corelaţii s-ar încerca, răspunsul care apare evident este că σ nu făcea parte din inventarul grafic activ pe care îl stăpînea Bratul care, însă, din diferite motive, încerca să utilizeze această slovă. Adjectivul şi adverbul *rău* apar, în

---

[285] Nu este imposibil ca în multe asemenea cazuri să fie vorba nu doar de încercarea de a adopta o normă scrisă, ci şi de a rosti ca atare. Cît de mult se reuşea acest lucru este greu de spus. Cert este că multe asemenea cazuri reflectă dificultăţile inerente deprinderii unor norme diferite de aceea căreia îi aparţinea copistul.

[286] Dacă PS.H cunoaşte doar varianta cu vocală palatală, aşa cum PS.COR. cunoaşte doar varianta cu velară, în PS.S, pe lîngă formele dominante, cu vocală palatală, se semnalează şi forme cu velară: *răure* (141_{21}, 166_{29}) etc., *rrăure* (325_{29}), *răurele* (203_{25}, 325_{29}) etc., PO conţine ambele fonetisme: *riu* (16/17), *rîul* (51/25), CS prezintă *rîu* ($28^r/8$, $29^r/11$), dar şi *riurele* ($6^r/6$) alături de *rîurele* ($2^r/12$, $42^r/9$), situaţia fiind aceeaşi pentru adjectivul (adverbul) *rău*. Cf. şi verbul *a răi* (CP— FA, XVIII, 10).

general, notate la inițială prin ρ. Spre deosebire de textul coresian, unde apare constant forma *rău* și de CV, unde se întîlnește doar *rreu*, CB prezintă, și în acest caz, oscilații: *rău* (FA XXVIII, 9) și *reu* (433/9, 10). La aceeași pagină, se întîlnesc, pe același rînd, la distanță de numai un cuvînt, ambele forme: *rrău* și *reu* (Mat. VII, 17)[287].

2.1.5.14. Velarizat apare și substantivul *rîsul* (Iac. IV, 9), ca la Coresi, dar deosebit de CV, unde apare *rrisul*. Ambele cazuri constituie normele reprezentative pentru respectivele texte.

2.1.5.15. Precedat de una sau două consoane, *r* prezintă, uneori, aceeași capacitate de a velariza o vocală palatală care-i urmează. În CB apare genitivul *sprînțarilor* (2 P II, 3). Acest cuvînt nu are etimologia lămurită[288], însă faptul că apar și alte variante date de fonetisme diferite, precum cele prezentate în CADE (*spri-*, *spre-*, *sprî-*), ar putea fi un argument în favoarea ipotezei că, la intrarea în limba română, acest termen a căpătat diferite fonetisme, în funcție de particularitățile lingvistice ale ariei în care era utilizat. Contextul favorizează aceste oscilații deoarece paradigmele care ar fi putut servi drept model, ele însele, pot cunoaște în limba română astfel de oscilații prin unele dintre formele care le reprezintă și prin care se manifestă. În CP apar oscilații care, încă o dată, ar putea indica atitudini contrare ce derivă din poziții care încă nu pot fi considerate ireconciliabile: *străjuiia* (FA XII, 5) și *strejuiia* (FA XII, 6). În opinia noastră, un astfel de exemplu nu se plasează neapărat sub relația dintre o anumită arie lingvistică și un tip de fonetism care ar caracteriza acea arie. Mai curînd, ar fi vorba aici despre o oscilație a unor forme insuficient fixate în limbă, datorită faptului că acea limbă conținea, în contexte mai mult sau mai puțin diferite de cel în discuție, ambele tipuri de fonetism. În acest caz, norma avea dificultăți în a se fixa asupra unui tip, o serie de factori intervenind, în contextul în care nu se poate imagina o relație de determinare între un set coerent de fonetisme și o anumită variantă literară.

2.1.5.16. Situații precum *strimtă cale* (p. 412) sau *strimte uși* (Mat. VII, 13), existente în CB, se încadrează mai degrabă în categoria

---

[287] Forma de feminin, *rea*, articulată, *reale*, apare și cu *r* intens (FA XV, 18; Iac. IV, 16), precum în AI: *rrealele* (Gal. IV, 20).

[288] V. DER SV, care se îndoiește de o presupusă relație cu *sprinten*, CADE, Scriban, TRDW SV.

hiperregresiunilor, dacă nu cumva avem a face cu pătrunderea în acest grai de tranziție a unor forme bănățean-hunedorene.

2.1.5.17. Numeralele compuse *unsprezece*, *doisprezece*, *paisprezece* apar în CB după cum urmează: *unsprăzeace* în *Spunerea la Faptele Apostolilor* (3/10) și în FA II, 14, dar *unsprezeace* în FA I, 26. Toate cele trei ocurențe se înregistrează și la Coresi, însă unitar, cu un singur fonetism: cel cu velară, așa cum apar de altfel toate aceste numerale în textul coresian. Numeralul următor apare o singură dată cu velară (FA VI, 2), celelalte patru ocurențe prezentînd, în acest punct, fonetismul actual. La Coresi, apar numai forme cu velară, diferite între ele (ca și în CB) prin prima parte a compusului (*doao-* sau *două-*). Tot forme cu velară apar și în CV, firește, diferite de celelalte prin prezența africatei sonore *dz*[289]. Cu două ocurențe în text, cel de-al treilea numeral în discuție apare în CB și în CV numai cu velară: *patrusprăzeace* (FA XXVII, 33). Surprinzător oarecum, la Coresi, text destul de unitar, apare *patrusprezeace*.

2.1.5.18. CB prezintă fonetisme alternante și în cazul unei forme verbale precum în cazul „ce *vrăm* mînca sau ce *vrem* bea" (Mat. VII, 31), sau în „cum *vrăți* să facă" (Mat. VII, 12), față de situațiile obișnuite, cu vocală palatală.

2.1.5.19. În CB (FA VII, 36) se întîlnește un denominativ precum *Mohoreta Mare*, care traduce sl. чрьминѣмь мори și care, la Coresi, este redat prin *Marea Mohorîtă*. Aceste forme ar putea fi corelate cu toponimul semnalat de G. Mihăilă[290]: *Mohoriții*. Față de forma de la Coresi[291] și cea notată de G. Mihăilă, forma care apare la Bratul ridică unele probleme. Etimologia sa[292] arată acest cuvînt ca făcînd parte din categoria verbelor de tipul *a omorî*, situație în care este explicabil fonetismul *i* și evoluția la *î*. Fonetismul din CB, însă, este mai curînd rezultat al unei hiperregresiuni — precum în *sprențar*[293].

---

[289] Se înregistrează astfel de forme în FA, VII, 8: *doisprezeace* în CB, *doisprăzeace* la Coresi, sau în *Spunerea la Epistola lui Iacov*: *doaosprezeace* în CB, *doaosprăzeace* la Coresi și *doaosprădzeace* în CV.

[290] În Mihăilă *Dicționar* p. 124.

[291] Unde apare și pluralul *țările* (FA XIII, 19).

[292] Pentru care v. CADE, Scriban sv.

[293] Cazuri de acest fel, chiar dacă prezintă contexte fonetice care nu sînt identice, sînt semnalate și considerate ca atare și în GD, p. 201, 203.

2.1.5.20. Dacă se pleacă de la etimonul avut în vedere de I.A. Candrea[294], vsl. *praviti*, se poate avea în vedere explicaţia prin hiperregresiune sau hiperliterarizare, pentru verbul *a privi* şi substantivul *privire*. A. Scriban consideră că ar fi vorba despre un alt etimon[295], identic în ceea ce priveşte vocala silabei iniţiale cu cel luat în calcul de A. Ciorănescu şi H. Tiktin[296]. CB, CP şi CV conţin toate cele trei tipuri de fonetisme posibile pentru oricare dintre etimoanele propuse. Unitare sînt CV şi CB, primul conţinînd exclusiv forme precum *prăvire* (FA XIX, 29) şi *prăvindu* (FA XXVIII, 6), cel de-al doilea conţinînd exclusiv forme precum *previre* (FA XIX, 29) şi *previndu* (FA I, 10). CP conţine două ocurenţe ale formei verbale cu fonetismul *ă*: *prăvindu* (FA I, 9, 10), apoi *priviţi* (FA III, 12), dar şi *a previ* (FA VII, 32) şi *previre* (FA XIX, 29). Dacă se pleacă de la etimonul dat de I.A. Candrea, atunci reiese că formele cu *ă* sînt etimologice, de acolo derivînd, prin analogie, formele avînd *e*, dublate apoi, precum la Coresi, de cele cu *i*. Oscilaţiile din CP, fapt care nu poate fi socotit o caracteristică a acestui text, consecvenţa cu care se înregistrează formele cu *pră-* în CV, text destul de bine definit din punct de vedere al particularităţilor fonetice pe care le conţine[297], precum şi o particularitate a limbii române — aceea de a produce în anumite cazuri regresiuni pe baze analogice — pledează în favoarea etimonului propus de I.A. Candrea, astfel că se poate avea în vedere o trecere de la forma cu *pră-* spre cea cu *pre-*, de la care se ajunge la forma actuală. Prima trecere s-a putut face în ariile dialectale care prezentau (şi prezintă şi astăzi), în asemenea contexte, o anumită reţinere faţă de vocalele velare, adică în ariile sudice[298].

---

[294] V. CADE, SV *privi*.

[295] Şi anume vsl. *pri-iaviti* (v. Scriban SV *privesc*).

[296] Şi anume vsl. *priviti* (V. TRDW, DER SV *privi*).

[297] Trebuie spus că textele conservatoare, precum CV, care prezintă caracteristica *r* moale în *rău*, *re(i)u* se arată, de regulă, mai fidele în redarea fonetismelor etimologice.

[298] V. şi exemplul *prămîndi*, dat în Densusianu *Istoria* II, p. 333 cu etimon **prěmąditi*, unde ar putea fi vorba mai degrabă despre o încadrare a formei (probabil intrată în limbă pe cale cultă) în categoria celor de tipul *prăvăli*, decît despre o velarizare propriu-zisă precum în mai vechiul *prăveşte*, pentru care v. şi PS.S XXXVI, 12, sau *prăsărîndu* din PO II, 32, 30.

2.1.6. Velarizarea prin *ţ*. Africata *ţ* apare cu rostire velară în *ţapă*, cu o singură ocurenţă în CB (FA XXVI, 14), faţă de *ţeapă*, care apare în acelaşi loc din textul CV şi *ţeapeei*, din CP.

2.2.1 Africata *č*. Un caz oarecum aparte, dar nu unic în vechile texte româneşti, îl constituie apariţia africatei palatalo–alveolare *č* în: substantivele *čătăţile* (FA XV, 36), *čătăţiei* (FA XIV, 20), formele verbale *čătiţii* (FA XIII, 27), *čătiră* (FA XV, 31), *čătăţeani* (FA XIII, 50) şi *čătăţeanii* (FA XVII, 8). Timbrul acesta dur, caracteristic astăzi unei arii destul de restrînse[299] şi considerat de O. Densusianu ca provenind dintr-o schimbare „extrem de rară"[300], se înregistrează şi în CS[301].

2.2.2. O particularitate comună CB şi CV este dată de prezenţa în ambele texte a formei *mučică* (FA XXVIII, 3), cu *č* păstrat, în vreme ce CP prezintă forma *muşcă*[302].

2.2.3. Un exemplu a cărui încadrare în această categorie nu este sigură, deşi unii autori îl discută alături de precedentul[303], este *scrîčiniia* (CB— FA VII, 54) şi *scrîčicare* (CB— Mat. VIII, 12), faţă de *scrîşniia* (CP— FA VII, 54), în singurele lor ocurenţe din aceste texte[304]. Chestiunea vechimii africatei, ori a caracterului „îndreptăţit", din punct de vedere etimologic, al şuierătoarei este mai dificil de rezolvat întrucît etimonul nu este prea sigur[305].

2.3. Africata *ĝ*. Pentru această discuţie interesează rezultatele a două dintre africatizările petrecute încă înainte de apariţia limbii române[306], precum şi evoluţia ulterioară a acestor sunete.

---

[299] V. Rusu, p. 172-174. Pentru discuţii asupra acestui fenomen v. şi OR II, p. 55 şi 64.

[300] V. Densusianu *Istoria* II, p. 57.

[301] V. CS, p. 172, cu o explicaţie şi pentru apariţia unei forme precum *ceatatea*.

[302] V. Densusianu, *Istoria* II, p. 85; CV, p. 131.

[303] V. PS.S, p. CLVII, text în care apare „*scrrîcică* spr-insu cu dinţii săi" (PS.S XXXVI, 12).

[304] În CV, formele nu apar.

[305] În vreme ce O. Densusianu, în *Istoria* II, p. 336, consideră că „*scrîcica* (*scrîşca*)" este „derivat din tema care explică formele vsl. *skrŭgati, -žą, skrŭžitati*", A. Scriban are în vedere şi un etimon cu *š* (SV *scrîşnesc*).

[306] Pentru diferitele opinii asupra cronologiei fenomenului şi a argumentărilor v. OR II, p. 156-161, 178-181, 204-210, Densusianu *Istoria* II, 28, 30, Sala, p. 126-131, Vasiliu 1968, p. 104-106, GD 197-200, BDLR 149-150, Rosetti *Istoria*, 472-474,

2.3.1. Primul sunet rezultă din africatizarea I-a, petrecută în contextul spirantă palatală sonoră latină *j* urmată de vocalele *ó, ú*, dar şi din africatizarea a doua, contextele *d, g + i* scurt latin + *ó, ú*. Mai tîrziu, în graiurile de tip sudic, acest sunet evoluează la o şuierătoare palatalo-alveolară. CV prezintă unitate în ceea ce priveşte africata *ĝ*, sunetul care apare aici plasînd textul în categoria celor de tip nordic. Cuvinte care provin din latineştile *adjutorium, baptizare, jovis, deorsum, judicare, juvenis, jugulare, gyros* apar ca: *aĝutoriu* (FA XXVI, 22), *boteĝurea* (1P III, 21), *ĝoi* (p. 58^{v}/5), *ĝosu* (FA, XX, 9), *ĝudeci* (FA XXIII, 3), *ĝudecătoare* (FA XVIII, 16), *ĝure* (FA XX, 9), *ĝungheriei* (Iac. V, 5), *nu vă ĝurareţi* (Iac. V, 12), *ĝurămîntu* (Iac. V, 12), *împreĝurul* (Iac. III, 6). La Coresi apare *ĝ* în *încunĝurăm* (FA XXVIII, 13)[307]. Prezenţa sa poate fi pusă, probabil, pe seama unei scăpări la revizie[308]. Situaţia din CB este, însă, mult diferită de cea din CV şi mult mai complexă, înscriindu-se în linii generale în „tipicul" acestui text, în sensul că se înregistrează numeroase ocurenţe ale ambelor tipuri de fonetisme. Cuvinte precum *a ajuna, a ajunge, a ajuta* apar de fiecare dată avînd şuierătoarea *j*. Din cele şase ocurenţe ale substantivului *ajutor* una este *aĝutoriu* (p. 448/6), după ce, o pagină mai sus, apăruse forma *ajutoriu*.

2.3.2. Verbul *a jura* apare, în CB, numai cu şuierătoare, dar, din cele cinci ocurenţe în text ale substantivului *jurămînt*, una conţine africata *ĝ*: *ĝurămîntu* (FA XIII, 23). Cele două ocurenţe în text ale verbului *a înconjura* apar cu africată: *încunĝurămu* (FA XXVIII, 13) şi *încunĝurîndu* (*Sp. la 2Ioan* 372/16-17). În adverbul şi substantivul *jos*, în substantivele *jude* şi *judec* nu se înregistrează decît forme cu şuierătoare, însă, pentru verbul corespunzător, alături de cele douăzeci şi două de ocurenţe cu *j*, apar *ĝudecă* (FA XV, 9, XX, 16) şi *ĝudecu* (FA XV, 19), *judecătoare, judecată, judeţ, junac, jumătate* neînregistrîndu-se decît cu *j*.

2.3.3. Pluralul substantivului *juncă* apare, în principalul text discutat, sub forma *ĝunci* (CB— FA XIV, 12). Amestecul formelor apare în: *se-i ĝunghe* (CB— FA XIV, 12), alături de celelalte opt

---

Ivănescu *Istoria*, p. 123, 126-127, Rusu, p. 168-178, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, 55b-56a, *Deut.*, p. 4b-6b.

[307] În acest caz, toate cele trei versiuni conţin africata *ĝ*.

[308] V. Densusianu *Istoria* II, p. 80, unde *ĝ* din *încunĝura* este tratat ca firesc.

ocurenţe avînd *j*, printre care una chiar în CB— FA XIV, 17: *a nu junghea*, în *gunghetoriul* (CB— FA XIV, 12) faţă de *junghetoriu* (CB— Iac. II, 21). Substantivul *junghiere* cunoaşte trei ocurenţe în text, prima, *junghearea*, apare în FA VII, 42, cea de-a doua, *junghere*, apare în capul următor, versetul 32, ultima, genitivul *gungheriei*, apărînd în Iac. V, 5. Toate cele cinci contexte în care apare substantivul *botejune* (CB— FA XIX, 3) conţin acest fonetism, de asemenea, formele verbale (*botezat-au* CB— FA I, 5).

2.3.4. Există o situaţie care, prin grafiile pe care le prezintă, alături de concluziile extrase din analiza distribuţiei acestor fonetisme în text, ar putea furniza elemente utile privind amestecul celor două fonetisme. Substantivul *june* cunoaşte cinci ocurenţe în CB: *june* (FA XX, 9), *gunii* (FA V, 6; 10), *gunelui* (FA VII, 57) şi *jiunii* (FA II, 17). Analiza apropierii între ele a punctelor din text în care apare această africată nu poate furniza argumente în favoarea unei ipoteze care ar susţine contribuţia mai multor copişti, ţinînd de nome diferite. Cu excepţia unor porţiuni din capul XIV, formele cu *ĝ* apar în cele mai variate locuri, în alternanţă cu formele conţinînd şuierătoare[309]. Din aceea că apariţiile acestui *ĝ* sînt mult mai puţin numeroase decît cele ale sunetului *j* se poate considera, însă, că scriptorul, deşi familiarizat cu *ĝ* în asemenea contexte, ţinea, în ceea ce priveşte această caracteristică, mai degrabă de o normă de tip sudic.

> Din grafiile care apar în cazul ultimului substantiv prezentat s-ar putea concluziona că o situaţie precum *jiunii* nu reprezintă altceva decît rezultatul unei grafii în cadrul căreia se înlocuia slova ѭ cu ѫ, proces neînsoţit şi de înlocuirea slovei ѩ cu ѣ (ѧ). Cu toate acestea, în cazul CB, ipoteza rămîne analogică şi deductivă, fără alte temeiuri. Prin unele din formele şi fonetismele sale, textul se alătură mai degrabă unor graiuri de tip nordic, caz în care grafia ar credita o şuierătoare muiată, corelaţia cu statutul muiat sau dur al şuierătoarelor[310] arătînd că, în CB, aceste sunete au mai degrabă un timbru palatal decît unul velar. În sfîrşit, foarte aproape de locul în care apare grafia în discuţie, şapte pagini mai înainte (FA I, 18) apare scris *pre mijiloc* ceea ce ar constitui un argument în favoarea existenţei reale a rostirii cu şuierătoare muiată la copistul textului sau la cel care a scris textul copiat de Bratul.

---

[309] Amestecul acestor două fonetisme, cu predominarea africatei însă, se constată şi în alte texte vechi, precum PO, de exemplu.

[310] Cf. Rusu, p. 174-177, Arvinte *St.lingv.*, *Lev.*, p. 3b.

2.4. Africata *dz*. Dacă apariţia africatei *dz* este regulată în CV şi nereperabilă în CP, CB, încă o dată se dovedeşte a fi un text complex. În singura sa ocurenţă, substantivul *botez* apare astfel (FA XIX, 4); alături de uzualele *Zeul* (FA VII, 37) şi *Dumnezeu* (p. 445/3) apar, cu cîte o ocurenţă *Dzeului* (FA VII, 46) şi *Dumnedzeu* (p. 449/18). De asemenea, alături de forma verbală *zace* (1Ioan V, 19) apare şi cea cu africată, *dzace* (p. 416/17, Mat. VIII, 6), precum şi gerunziul *dzăcîndu* (Mat. VIII, 14,), după cum, nelipsind formele cu *z*, tot partea finală a textului cunoaşte acest fonetism şi în cazuri precum *dzise* (Mat. VIII, 8), *a dzisu* (Mat. VIII, 4).

2.4.1. Două ocurenţe ale substantivului *zi* se înregistrează cu africată dură: *dzua* (p. 456/9; Mat. VII, 22). În porţiunea de text cuprinsă între paginile 427 şi 440, reprezentînd un fragment de traducere a *Evangheliei după Marcu*, frecvenţa africatei *dz* creşte astfel încît se poate afirma că avem a face cu o normă.

2.4.2. Prezenţa africatei în discuţie nu se înregistrează însă, doar în cuvinte precum *urzdită* (Mat. VII, 25), *credzuşi* (Mat. VIII, 13), ori *ardzîndu* (Mat. VIII, 14), adică de origine latină, ci şi în cuvinte de origine slavă, ca în *slobodzit-au* (457/7). De altfel, această porţiune de text prezintă mai multe particularităţi interesante, prin care se deosebeşte în bună măsură de restul CB, una dintre particularităţi fiind amestecul de forme velarizate şi nevelarizate. Rămîne problema apariţiei lui *dz* în *Dzeului* (FA VII, 46), ipoteza unei „scăpări" a preotului necesitînd prudenţă. Mai probabil este ca această grafie să se înscrie în cadrul acelor grafii care par a fi rezultat din dorinţa iniţială a copistului de a fi fidel textului pe care îl copia.

2.5.1. Nazala dentală *n*. Urmaşul numeralului lat. **antaneus*[311] apare sub o singură formă doar în CP: *întîiu* (FA XXVIII, 17), *de-ntîiu* (Iac. I, 18), în vreme ce CV[312] şi CB prezintă *întînii* (FA XXVIII, 16), *dintîniu* (2P III, 5) dar şi *întîiulu* (FA XXVI, 23), pentru CV, şi *întînia* (FA XII, 10), *dintîniu* (2P III, 5), alături de *întîi* (450/3), *întîia* (FA XVI, 12), pentru CB[313]. Sub influenţa textului pe care Bratul îl copia,

---

[311] V. OR II, p. 125126, Ivănescu *Istoria*, p. 202, 204

[312] Pentru situaţia lui *n* în CV vezi p. 131.

[313] V. PS.S, CLXII-CLXIV, Densusianu *Istoria* II, p. 79 pentru exemple, Petrovici *Nasalité*, p. 93-97, I. Stan, *Observaţii asupra evoluţiei n > i în limba romînă*, în CL IV, p. 49-58, Avram *Nazalitatea*, p. 162-179, ILRL, p. 109.

ori datorită unei norme încă nefixate, oscilante, CB ne întîmpină cu grafii precum: *mîngîia* (FA XI, 23), *mîngîiarea* (FA IX, 31) alături de *mîngînia* (FA XX, 2), *mîngîniari* (FA XV, 31). Textele paralele nu prezintă decît primul tip de formă, iar, în CB, acest *n* este notat prin î[314]. În vocativul *Despunetoriule*! (FA IV, 24), ca şi în alte două ocurenţe ale cuvîntului notaţia care interesează aici este î, în cea de-a patra ocurenţă a cuvîntului, însă, trebuie citit *Despuietoriul* (деспоуеторюа) (420/20). Pe de altă parte, unele forme verbale apar cu н, precum *nu-ş despune* (CB— 1Cor. VII, 4), *grînu* (FA VII, 12), care în ambele ocurenţe (FA XXVII, 38) se notează cu acelaşi semn. Cu o singură ocurenţă în CB, forma *brînul* (FA XXI, 11) duce mai departe deosebirea în această chestiune între cele trei texte, CV şi CP prezentînd pentru toate aceste situaţii doar forme fără *n*[315]. Aceeaşi este situaţia în cazul adjectivului *pustiu*, dar numai din punctul de vedere al textelor paralele deoarece CB conţine ambele tipuri de fonetisme. Astfel, apar aici, ca adjective, atît *pustie* (FA I, 20), cît şi *pustine* (FA VIII, 26). În ceea ce priveşte substantivul corespunzător, acesta apare în textele paralele lipsit de nazală iar în CB exclusiv cu nazala păstrată: *pustine* (FA XIII, 18)[316]. Formele de infinitiv şi conjunctiv *puniu* (1Cor. VII, 35) şi *să puni* (442/8) prezintă acelaşi stadiu intermediar, probabil cu *ń*.

---

[314] Precum în: *mîngînia-i* (CB— FA XX, 2), *mîngîie* (CV), *mîngîia* (CP). V. GD, p. 158-162. Chestiunea este complicată într-o mare măsură deoarece grafii care ar putea presupune un *ń* mai apar în CB dar nu se poate oferi mereu o soluţie tranşantă prin lecţiune.

[315] Pentru situaţia acestui cuvînt şi a cuvintelor din aceeaşi clasă (*frîu*, *grîu*) în limba română — temă cu o bogată bibliografie — v. indiciile date de Candrea (*Le Consonantisme*, p. 58-59); Densusianu *Istoria* II, p. 78; OR II, p. 132-133; Puşcariu LR II, p. 115, Ivănescu *Istoria* p. 205-207; de asemenea, v. Sala *Contributions*, p. 235. Pentru o analiză amănunţită, v. Avram *Nazalitatea*, p. 105-108. În ceea ce priveşte etimologia cuvîntului, v. soluţiile oferite în Scriban (< vsl. *brunia*), TRDW (< *brunja*); v. şi etimologia latină, ingenioasă, dar improbabilă, dată de DER.

[316] Pentru etimologia acestui cuvînt v. Scriban sv *pustie*, vrom. *pustinie*, vsl. *pustyni*, apoi TRDW unde, alături de *pustyni*, se dă şi bg. *pustinya*; în DER sv *pustiu* apare vsl. *pustŭ*, *pustyni*, cuvîntul fiind considerat derivat „en lugar del ant. *pustinie* < esl. *pustyni*". V. şi Mihăilă *Dicţionar*, p. 102. Pentru oscilaţia *pustiu/pustie* în BB v. Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 70b, fenomen confirmat şi în volumele următoare. Asupra lui *n* păstrat în *pustnic* v. Densusianu *Istoria*, II, p. 79. De asemenea, vezi o grafie precum **іпꙋстйннье**, din PS.H, (p. 92^{v}), în mod cert influenţată de etimonul slavon.

În: „pînă la *ponia* pămîntului" (CB— FA XIII, 47) se observă aceeaşi existenţă a nazalei muiate.

Un caz precum cel din CB— FA XII, 12: „casa Mariei", avînd drept corespondent în CP „casa *Marineei*", ar putea reflecta o formă hipercorectă tocmai faţă de o evoluţie precum cea de mai sus, fie dintr-o altă zonă decît cea din care provenea manuscrisul, fie o evoluţie încă neîncheiată. Din perspectiva CP însă, cuvîntul poate fi şi un exemplu de scăpare la revizie.

2.6.1. Fenomenul rotacismului[317] apare în CB[318] într-un singur caz, în *tîrăru* (442/10-11), în partea de text care nu poate fi atribuită cu certitudine popii Bratul. Ca în cazul oricărei apariţii singulare, din cadrul unui fragment redus (Psalmul necanonic 151), este dificil să se ofere o explicaţie cel puţin verosimilă acestei ocurenţe a rotacismului într-un text nerotacizant. Comparaţia dintre un fragment din CB, *Omilia la Paşti*, şi corespondentul rotacizant al acestuia (din CS) — traduceri între care există conexiuni[319] —, arată că primul fragment, putînd proveni în mod indirect de pe o aceeaşi traducere — probabil rotacizantă, sau cu un astfel de intermediar, cu versiunea menţionată —, ar putea conţine la fel de bine o scăpare a copistului-revizor, pentru termenul citat.

2.7. Alte evoluţii în domeniul consonantismului. Grupuri consonantice. Din motive diferite (influenţa etimonului, norma regională, transformări legate de adaptarea cuvintelor la limba română şi, uneori, generate de necunoaşterea etimonului etc.), destul de multe cuvinte apar cu fonetisme care ar putea fi considerate caracteristice secolului al XVI-lea. În cele ce urmează vor fi prezentate mai multe tipuri de exemple, grupate conform provenienţei lor.

2.7.1. Cu fonetisme etimologice se înregistrează: *pohta* (CB, CV— Iac., I, 15), *pohtirea* (CP)[320], *vîrh* (444/18)[321].

---

[317] Pentru fenomenul rotacismului v. Candrea *Le Consonantisme*, p. 52-58, PS.S, CLX-CLXII, E. Petrovici, *Contribuţii la rotacism. La moţii din Scărişoara*, în DR VIII, p. 149-162, Avram *Nazalitatea*, p. 114-161.

[318] Pentru situaţia acestui fenomen în CV, vezi p. 125.

[319] V. I. Gheţie, *Consideraţii filologice şi lingvistice asupra Omiliei la Paşti (versiunea „scurtă")*, în LR XXXII (1983), p. 216-221, CS, p. 112-116.

[320] V. Scriban, DER, TRDW sv *poştă*.

[321] V. Scriban, DER, TRDW sv *vîrf*.

2.7.2. Cu fonetism etimologic apare *hlipindu* (CB, CV— Iac. V, 1)[322].

2.7.3. Interesant se arată a fi, în CB, un împrumut din maghiară, prin aceea că prezintă fonetismul etimologic în două puncte ale cuvîntului, nu în unul, aşa cum apare în epocă, dar şi prin consecvenţa remarcabilă cu care se păstrează ca atare în text. Astfel apar: adjectivul *hitlenu* (FA XIX, 15), *hitleni* (Mat. VII, 11), verbul *hitleniia* (FA XIX, 9) şi substantivele *hitleanul* (1Ioan, V, 18) şi *hitlenşugurile* (FA XIII, 10). În CV, situaţia este sensibil diferită întrucît apar exclusiv forme precum *hiclean* (FA XIX, 15). Sub acest aspect, CP înregistrează un amestec de forme: adjectivul *hitleane* (FA XIX, 12; 13; 15; 16), alături de substantivul *hicleşugul* (FA XIII, 10)[323]. Avînd în vedere etimonul, magh. *hitlen*[324], se observă că, în CB, pe lîngă păstrarea spirantei palatale de la iniţială, caracteristică epocii vechi[325], apare şi grupul *tl*, şi el etimologic. În două cazuri, se redă vocala *e*

---

[322] V. Densusianu *Istoria* II, p. 324; în textul slavon apare verbul рыдати, în CP se utilizează *lăcrămaţi*. Acest tip de situaţii este ilustrativ pentru unele caracteristici ale textelor studiate aici. Sub aspect lexical, textul CV reprezintă o copie destul de fidelă a unui original obedient, cauză pentru care foarte mulţi termeni străini, lipsiţi de echivalente româneşti sau avînd corespondenţi mai puţin potriviţi, sînt împrumutaţi direct. Sub acelaşi aspect, CB procedează în acelaşi fel, dar mult mai rar, „dicţionarul de sinonime" al acestui traducător (dar, poate, şi al revizorului) fiind mai bogat şi mai des utilizat, acordîndu-se un loc important termenilor de origine latină. La celălalt capăt, CP trădează un efort conştient, mult mai laborios, avînd o finalitate bine definită pentru revizor, pe care o urmăreşte şi cu astfel de mijloace. Coresi preferă uneori termeni de origine slavă şi îi utilizează mai des pe cei care sînt în textul slavon, dacă nu sînt exclusiv populari. De asemenea, uneori se întrevede un efort de echilibrare a împrumutului cu termenul moştenit, alteori se observă încercarea de a încetăţeni un cuvînt ce ar putea fi considerat cultism. În general, se poate spune că textul CP este o prelucrare destul de subtilă, o revizie care, în urma studierii pe mai multe nivele a traducerilor româneşti — cauză inerentă a multor scăpări —, a încercat să ofere cititorului un text de calitate, unitar în sine, îndeplinind unele dintre condiţiile pe care, cîteva sute de ani mai tîrziu, Ion Budai Deleanu avea să le ceară în definiţia sa asupra limbii literare.

[323] Formă care mai cunoaşte trei ocurenţe, un plural articulat (1P II, 1) şi de două ori nearticulat la singular (1P II, 22; III, 16).

[324] V. Scriban, DĂR, TRDW, SV *viclean*.

[325] Pentru evoluţia acestui sunet şi apariţia formei *viclean*, demonstraţia impecabilă este făcută în Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 55b, *Ex.*, p. 6a, *Num.*, p. 3b, *Deut.*, p. 4b. În aceleaşi *Studii lingvistice* apar şi alte exemple de forme, unele cu labiodentala surdă. V. şi Puşcariu LR II, p. 206, 212.

nediftongată. În general, nu se poate pune bază pe accentul ascuțit pus de copist, întrucît de puține ori coincide cu accentul dinamic al cuvîntului, de cele mai multe ori acest lucru fiind improbabil sau imposibil. Cu toate acestea, cuvîntul în discuție apare în text[326] purtînd accentul ca în maghiară, adică paroxiton. De aici se poate deduce că vocala *e* nu era diftongată semnul ѣ notînd un [e]. Prin apariția unui substantiv abstract, precum și a unei forme verbale, necesități care țin de articularea în limba română au făcut ca accentul să se mute pe ultima silabă și în cazul adjectivului. Diftongul poate proveni dintr-o diftongare obișnuită a vocalei *é*, după cum poate fi consecință și a unei încadrări analogice a formei în clasa celor cu sufixul *-ean*.

2.7.4. Verbul *a putrezi* și substantivul format de la infinitivul acestuia apar cu forme caracteristice secolului al XVI-lea, cu *d* păstrat: *putredirea* (CB— FA II, 27) *putredire* (CB, CP— FA XIII, 34), *putredi* (Iac. V, 2), *putrediriei* (1P I, 23) în CV, „întru *putredire-ș putredesc*" (2P II, 12), în CP[327].

2.7.5. Urmașul lat. *discludo*[328] apare în cele trei texte numai cu fonetismul rezultat în urma evoluției: *se deșchizi* (CB— FA XXVI, 18), *se deșchidzi* (CV), *să deșchizi* (CP).

2.7.6. Alături de *ultătoriu* (CB, CV— Iac. I, 25)[329], *ultare* (CB— 2P I, 9)[330], unde textul CV nu prezintă decît acest fonetism pentru urmașul lat. **oblitare*[331] și derivații săi, la Coresi, iarăși atent la

---

[326] Cum se întîmplă în FA VII, 51; XIX, 12; 13; 16; la p. 443/15, spre exemplu.

[327] V. o explicație în Densusianu *Istoria* II, p. 75.

[328] V. PEW sv *deschide*, CDDE sv *cl'ide*.

[329] În CP apare *uitat*.

[330] În CP apare *uitare*.

[331] V. Densusianu *Istoria* II, p. 82. La fel apare în Scriban, sv *uit*, în vreme ce, în TRDW și DER, sv *uita*, apare fără asterisc. Ultimele două lucrări lexicografice tratează sub același articol ambele sensuri ale verbului, la Scriban se face distincția, dar pentru sensul 'a privi' nu se oferă explicații etimologice. Distincția tranșantă apare în PEW, un articol aparținînd sensului 'vergessen', în care *a uita* este derivat din **oblito*, următorul articol prezentînd verbul reflexiv, derivat din **obito*. Explicația fonetică și morfologică dată de Densusianu este convingătoare într-o mare măsură. În ceea ce privește latura semantică a etimologiei, merită reținute discuțiile care apar în DER și exemplele din TRDW, alături de explicația dată de O. Densusianu, sau cea dată de S. Pușcariu. Avînd două etimoane neatestate, pentru doi termeni între care doar se pot stabili relații semantice, ipoteza din PEW rămîne cu valoare egală alături de cea

coerența formală a textului[332] apar exclusiv forme cu *i*, între cele două aflîndu-se textul popii Bratul: (CB, CP— Iac. V, 24).

2.7.7. Deși este vorba despre unul și același cuvînt, cu un singur etimon, vsl. **съборъ**, 'conventus, σύνοδος'[333], acesta apare sub două forme în general, în epocă, dar și în versiunile de a căror studiere se ocupă ediția de față, în special în CB. În primul rînd, trebuie notat că, după toate aparențele, acest termen era unul dintre cei asupra cărora influența limbii române se manifesta cu putere. El apare conținînd *rr*, ceea ce nu era cazul, sau cu pluralul *săboară*[334], ceea ce indică, pentru ambele situații, adaptarea la cerințele formale ale limbii române. În vreme ce textul CV conține exclusiv un singur tip de formă, cel dominant și în CP, CB prezintă ambele situații, mai frecvent cea de-a doua formă. Apar astfel: *săborului* (CB— FA XVIII, 17), dar *zborrului* (CP), *zborului* (CP); *săborul* (CB— FA XIII, 43), *zborul* (CP). O ocurență a formei *săbor*, în CP— FA V, 21, are drept corespondent în CB un sinonim precum *gloata*. Cea de-a doua ocurență a acestei forme apare într-un loc care ne-ar îndreptăți să considerăm că forma aparține editorilor (p. 174/10). Ar mai fi de menționat forma *zborrişte* (CV— FA XIX, 29) cu sensul 'θέατρον', lipsit de corespondent în CB, CP și în versiunea slavă, dar justificat de *Vulgata*.

2.7.8. Pentru o situație precum cea din *trezvindu-vă* (CB, CV— 1P I, 13), *treviți-vă!* (CP), care nu este singulară în textele vechi românești[335], probabil că trebuie avut în vedere etimonul care putea

---

întîlnită la majoritatea autorilor. În plus, tăcerea lui A. Scriban, precum și precizarea din CADE: „probabil de aceeași origine ca *uita*[1]", alături de cele spuse în PS.S, p. CLXVI-CLXVII îndeamnă la prudență. Este una dintre situațiile în care cercetătorul se află în situația de a lucra cu o ipoteză pe care nu o poate adopta, pe deplin fiind convins de aceasta. V. și Ivănescu *Istoria* p. 405.

[332] Este mai greu de acceptat ipoteza care apare la Densusianu *Istoria* II, p. 82, deoarece nu există nici un criteriu valid și nici un temei de diferențiere a numeroaselor forme duble care apar în epocă. În adevăr, toate aceste situații pot reprezenta coexistența a două stadii sau a unor dublete, în aceeași normă, în norme diferite etc. Situația care apare în CB, PO, sau alte texte nu este diferită pentru cazul *uita / ulta* de *credență / credință*, spre exemplu.

[333] V. Scriban sv *sobor*, și *zbor*[2], primul din vsl. *sŭborŭ*, bg. *sŭbor*, al doilea din bg. *zbor*, rus. *zbor*, v. și DER sv *sbor*, TRDW sv *sobor*, *zbor*[2] ambele cu același etimon *sŭborŭ*, alături de care se dau influențe din limbi slave.

[334] V. Densusianu *Istoria* II, p. 105.

[335] Cf. *trezvitului* (CS 119[v]/17), „inimă *trezvă*" (PO p. 9/1).

exercita o influenţă deloc neglijabilă, cel puţin asupra celor din mediul cărturăresc[336]. După cum se vede şi din exemplele excerptate în TRDW, textele vechi prezintă deja oscilaţii, semn că forma vorbită începe să fie notată ca atare, abandonîndu-se ca inutilă — în consecinţă, adoptîndu-se o altă concepţie asupra principiilor de notare a limbii — grafia conformă cu cea din modelele slave[337].

2.7.9. Sub influenţa grafiilor din textul slavon, apar unele grafii ale cuvintelor de origine slavă, grafii care numai excepţional pot fi considerate ca avînd acoperire fonetică[338]. Astfel, termenii din familia lexicală a substantivului *sfînt* apar avînd la iniţială grupul consonantic *sv-*. Nu se constată acelaşi fapt şi în CV[339] şi CP. Tendinţa de a introduce forma rostită (sau cel puţin notaţia) este puternică în CB, unde nu lipseşte fonetismul *sf-*: *sfinţi-se-va* (1Cor. VII, 14) faţă de *să svinţeşti* (449/6), *întru sfinţiia* (1P I, 2), faţă de *svinţie* (448/12), *întru sfinţitoare* (FA XVI, 21), faţă de *întru svinţitoare* (FA XXI, 26), *sfîntu* (413/17), faţă de *svîntu* (FA I, 2) etc. Pentru substantivul *sfat*, CB prezintă exclusiv forme ce indică o influenţă a fonetismului originar, ca în *sveatu* (FA IV, 28). În cazul verbului corespondent apar atît *svetuiră* (FA IX, 23), cît şi *sfătuiră* (FA V, 33). Forme ca în CB apar şi în CV (FA XXVII, 39). Singura ocurenţă a verbului *a se sfii* apare în CB sub forma *nu svii-se-va* (1 P II, 6)[340], de asemenea în *svade* (Iac. IV, 1) pentru care CV prezintă forma *sfade*[341]. Un ultim caz discutat

---

[336] V. Scriban sv, *trezesc*, unde se pleacă de la vsl. *triezviti*, de asemenea, TRDW sv *trezi*.

[337] V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 87.

[338] Ca şi în alte cazuri, şi aici, dar cu o probabilitate mai mică, nu este imposibil ca, la copist, în anumite momente, să se fi produs şi la rostire forme care să reproducă modelul slavon. Fapte ca acesta, prin urmările lor rămîn, în planul vorbirii, simple accidente. Ilustrativă este în acest sens o formă precum *răsviraţi*, care apare în CB (FA XI, 19) faţă de *răsfiraţi* care apare la Coresi. Copistul aplică aici un principiu dincolo de limitele reale de funcţionare ale acestuia întrucît, foarte probabil, avem a face în acest caz cu un cuvînt format în limba română (v. Densusianu *Istoria* II, p. 86, precum şi I, 164-165).

[339] În ceea ce priveşte grafia lui *sfînt* este de remarcat că, în CV, apar prescurtări precum **сѫтъ** (10^{v}/1), **сѫтъ** (73^{v}/9), **сѫтєлє** (76^{v}/3), **сѫцилор** 74^{r} margine, care ar avea şanse reale să redea forma slavă, în astfel de contexte cea omisă fiind, de regulă, vocala *î*, iar nu şi labiodentala.

[340] La Coresi apare *nu se va ruşina*, în CV *nu se va rruşira*.

[341] La Coresi apare *sfare*.

aici este cel al unor forme precum *sfîrşenie*, *sfîrşi*, *sfîrşire*, *sfîrşit* care înregistrează la iniţială, precum *sfînt*, alternanţa *sf-/sv-*. Apar astfel *sfîrşenia* (Iac. V, 11) precum în CV şi CP, unde apare *sfîrşitul*, dar faţă de *svîrşenia* care apare CB (450/6); spre deosebire de acest caz, CB nu prezintă decît forme precum *svîrşitul* (1P I, 9) pentru acest cuvînt, deosebit de situaţia din textele paralele[342]. La Bratul, însă, apare o situaţie neîntîlnită în celelalte două texte. Alături de o formă precum *svîrşitu* (în *Sp. la Iac.* 267/1) şi *desvîrşit* (Iac. I, 25) apare *desăvîrşit* (Iac. I, 4), care are drept corespondente în textele paralele *desfîrşitu* (CV), şi *desfîrşit* (CP). În sfîrşit, CB mai prezintă şi forme precum *sveştnicu* (415/12), sau *se fîrşescu* (FA XX, 24) faţă de *se sfîrşescu* (CV) şi *să sfîrşesc* (CP). Din constatarea făcută pe baza unei statistici aproximative, conform căreia grafii cu *sv* pentru *sf* apar mai des în textele nordice[343], este greu de dedus că o cauză ar putea fi în aceea că în sud „rostirile cu [sf] sînt mai frecvente" sau că, în nord, contactul cu textele slave era mai intens. Apariţia unui caz precum cel din: *răsviraţi* (FA XI, 19), ce-i drept, alături de *răsfirară-se* (FA VIII, 1), indică o influenţă a modelului grafic.

2.7.10. O altă oscilaţie care, însă, nu priveşte neapărat conformitatea cu etimonul[344], se întîlneşte în CB: *zemîntiră* (FA XVII, 6), *zimintiră-se* (CP); *zemînteaşte* (XVIII, 13); *smintescu* (FA XVI, 20), *zimintesc* (CP); dar şi *sminteală* (CB, CV— FA XIX, 29)[345].

2.7.11. Substantivul *hreamăt* (CB, CP— FA II, 2) ar putea intra în categoria de faţă[346]. Cu oarecari şanse, mai poate fi luată în seamă şi o

---

[342] În AI apar: *sfîrşitul* (Gal. IV, 4) şi *sfîrşiţi* (Gal. VI, 2).

[343] Pentru care v. ILRL, p. 111.

[344] Un etimon este dat de Scriban, sv *smintesc*, *sŭ-montiti* şi *sŭ-mensti*, cel de-al doilea dat şi în TRDW, către altul trimiţînd O. Densusianu, în *Istoria* II, p. 341, **zamęsti*; deşi ademenitor, acesta din urmă, înclinăm către primul deoarece *e*, *i* din formele care apar în vechile texte româneşti nu reprezintă altceva decît nişte oscilaţii care par a avea în vedere ocolirea unor forme cu velara *î*, apărută din adaptarea iniţialei *sŭ-* de către limba română. Probabil că distincţia avea şi rolul de a crea o diferenţă între rostirea populară şi cea cultă a termenului.

[345] Pentru care, în CP apare *greaţă*.

[346] V. PEW, CDDE, Scriban, DER, TRDW sv, în acord asupra etimonului, lat. *fremitus*. În Densusianu *Istoria* II, p. 83 apare şi o încercare de explicare a spirantei velare prin contaminaţia cu ucr. *hremity* 'a răsuna, a dudui'. În OR II, p. 187 se consideră că este vorba doar despre un fenomen sporadic, întîlnit şi la sudul Dunării, unde din *fundus* s-a evoluat la *ahundusescu*, *ahîndós*.

altă explicație decît cea dată de O. Densusianu. În articolul din PEW, S. Puşcariu menționează existența şi a formei *vreamăt*, pe care o explică „durch Kontamination mit *vreme*". Chiar şi fără această atestare, este posibil ca forma să fi intrat în jocul mai complex al oscilațiilor — dintre spirantele labiodentale, de pe o parte, şi spiranta *h* de cealaltă —, pe care l-au cunoscut în limba veche atît formele de origine slavă, cît şi cele moştenite, de tipul *vătaf* (*vătav*) / *vătah*, dar şi *hulpe* / *vulpe*[347]. În acest caz, *hreamăt* ar reprezenta o formă apărută prin reacție la o alta precum *vîrf*, produsă de cei care, mult mai familiari cu limbile slave decît cu latina, cunoşteau direcția către care evolua în graiuri acest tip de forme, fiind uşor aşadar să se aplice de către vorbitorul cult un tipar care să poată fi aplicat şi acestui cuvînt, a cărui proveniență le era necunoscută[348].

2.7.12. Suferind diferite schimbări de adaptare la deprinderile de articulare ale limbii române, cu ignorarea etimonului, se înregistrează: *potropopi* (CB— V, 24), *merşterşugu* (*Sp. la Fapte* 1/14), rezultate ale unor metateze obişnuite, frecvente atît în limba veche cît şi în cea a secolului al XX-lea, în mediile mai puțin instruite. Prezența, însă, a formelor precum *împrotivă* (CB, CP— FA XXVI, 14; CV— FA XXVIII, 22), *protivnicu* (CB, CV, CP— FA XXVI, 19) indică o mai mare familiarizare cu elementele de origine slavă (nu neapărat din limba scrisă dar, foarte posibil, din limbile slave vii) întrucît, în aceste cazuri, etimonul este respectat.

2.7.13. Alături de numeroasele forme care au suferit asimilația *dz* > *ĝ*[349] şi care se pot întîlni în CV, merită semnalat cazul pe care îl constituie imperfectul *gicea*, din CP (FA I, 11) şi care se află în porțiunea tipărită, dar pare a fi vorba despre o completare de mînă (v. p. 5, r.1–2).

---

[347] V. Ivănescu *Istoria* p. 404, Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 67.

[348] Probabil că, urmare a aceluiaşi tip de fenomen analogic apare şi o formă precum *hviindu* (CB— Iac. I, 25), traducînd sl. **бивь**, care se corelează cu *fală* < *hvală*.

[349] V. Densusianu *Istoria* II, p. 88.

Generalităţi. Studiul textelor vechi româneşti la nivelul compartimentului morfologic, din perspectivă diacronică, permite numeroase observaţii avînd adeseori un caracter mult mai categoric decît cele ce privesc fonetica. Cu excepţiile fireşti, sub aspect morfologic, vechile texte se prezintă mult mai unitare. Acest compartiment nu cunoaşte oscilaţii atît de numeroase precum alte compartimente ale limbii şi care să-şi aibă cauzele în sine. Faptul s-ar putea datora caracterului pronunţat procesual ale evoluţiilor de aici, ascultînd mai degrabă de legi care guvernează o structură constituită diacronic şi pentru care legile unei epoci nu reprezintă decît o formă concretă de manifestare a direcţiei de evoluţie a sistemului, precum şi a echilibrelor mai stabile ce caracterizează acest nivel al limbii. Cu toate acestea, se poate constata că, alături de evoluţiile care, prin rezultatele lor se înscriu în cadrul achiziţiilor care consolidează configuraţiile mai vechi, ori tind să întărească direcţia de evoluţie care se va impune (şi prin eşecul formelor neagreate în evoluţia sistemului), apar şi forme care reprezintă fie manifestări ale unor tendinţe sincronice, conjuncturale, datorate unor crize de evoluţie ale sistemului, fie rezultate fireşti ale influenţelor străine, fie ale factorului fonetic — acolo unde cele două compartimente interferează. Stadiul sincronic prezentat este, mai ales, rezultantă a unor procese anterioare, încadrîndu-se într-un proces care îşi are ca principale constante principiul economiei, dar şi tendinţele conştient orientate, de edificare a unei norme literare. Principalul motor al evoluţiei stă în relaţia dintre însăşi configuraţia sistemului şi eficacitatea sa în funcţionare, aşadar într-un factor de ordin intern. Perfecţionarea sistemului nu a urmat o cale ascendentă rectilinie, deşi s-a petrecut aproximativ cu aceleaşi mijloace — în principal analogice — şi nu a considerat de fiecare dată în acelaşi fel rezultatele la care se ajunsese[350]. În plus, împletirea cu factorul fonetic — eventual, utilizarea achiziţiilor şi opţiunilor de aici — nu a fost aceeaşi în toate ariile lingvistice. De aceea, elementele de

[350] Lucrul acesta poate fi lesne remarcat la compararea situaţiei cuvintelor care pot face parte şi din locuţiuni sau expresii, ştiut fiind că astfel de îmbinări sînt mult mai conservatoare la nivel formal şi, nu de puţine ori, chiar în plan semantic.

redundanță — mai multe elemente care aveau de exprimat aceleași categorii, mai multe mijloace de exprimare, dar și o paletă mai largă de opțiuni puse la dispoziția normei — stau, ca rezultate vremelnice și intermediare, la dispoziția vorbitorului, alături de formele unice sau, mai curînd, preferate. Fără a se înregistra cu pregnanță, se poate constata că, în cadrul dinamicii evolutive a limbii, alături de necesitățile expresive și de redare a unor conținuturi prezente în forme străine, se manifestă fenomenul apariției a noi forme de expresie prin convertirea celor vechi, sporirea ponderii elementelor ambigui, concomitent cu un activ proces de distingere între valorile acestora și abandonul treptat al formelor și mijloacelor gramaticale laxe. Nevoia de claritate, presiunile textului străin și lipsa de mijloace adecvate de exprimare în limba română, împotriva principiului economiei — care conduce la creșterea randamentului funcțional al unor elemente pe seama reducerii numărului de forme —, vor duce, pe de altă parte, tocmai la apariția elementelor redundante. Acesta este, spre exemplu, cazul unor complemente care își găsesc o exprimare pronominală, în această epocă începînd să se închege o normă care, în secolul al XX–lea, încă va fi în vigoare. Funcția fiind generată de relație, într–o normă în care funcția nu are un domeniu limpede circumscris, relațile sînt mai lejere, ceea ce face posibile felurite combinații. În cele din urmă, acest fapt poate conduce la redundanță, fenomen a cărui consecință poate fi schimbarea de valoare a instrumentelor gramaticale, în unele cazuri acestea fiind abandonate. Aceasta este situația unor prepoziții și conjuncții care vor cunoaște puternice transformări în cadrul unui proces destul de îndelungat, ce va avea ca rezultat — alături de pierderi ale valorilor etimologice — și o îmbinare a vechilor valori cu altele dobîndite în cadrul noilor uzuri.

Influența externă, deși intensă, va conduce la rezultate dintre care doar unele vor fi reținute de limbă. Capacitățile de a se impune, ale modelului străin, au constituit un factor care, favorizat fiind de lipsa unor tradiții literare românești închegate, va stimula pătrunderea în limba română a unor construcții și structuri sintactice străine, încă slab concurate de încercări, prea puțin reușite, de a reda respectivele conținuturi prin perifraze. Pătrunderea în norma literară în constituire a elementelor de limbă vorbită și populară, precum și apariția unor

construcţii greoaie, create de traducători şi revizori spre a evita sau dezambiguiza structurile străine, dă o măsură a forţei tendinţelor limbii române de a-şi crea o normă proprie, utilizînd, alături de un model străin, mijloace proprii. În rîndul achiziţiilor vremelnice trebuie menţionat un fapt care ţine de un aspect particular al actului de traducere, ca model creator de limbă. Suferind, la nivel gramatical, o mai puternică influenţă din partea versiunii slavone, CB prezintă situaţii în care este omisă copula, spre exemplu, precum în: „curatu eu" (FA XVIII, 6; XX, 26), în vreme ce CV înregistrează „curatu-s eu", iar CP „curatu-s eu", respectiv „eu curat sunt", acolo unde versiunea slavonă prezintă чистъ азъ şi азъ чьстъ. Aceeaşi situaţie apare şi sub FA VII, 49, în CB: „ceriu mie scaun", unde, precum în versiunea slavonă, se omite verbul *a fi*. Urmarea versiunii slavone, care nu conţine verbul бити decît o singură dată, conduce la apariţia unei situaţii precum: „Şi deca a patrasprăzeace noapte fu purtaţi noi întru genune" (CB— FA XXVII, 27), „Şi ca a patrasprădzeacea noapte fumu purrtaţi noi întru gerure" (CV), „Şi ca la a patrasprăzeace noapte fu purtîndu-ne noi întru valure" (CP) unde, doar traducerea din CP şi CB pot fi acceptate; în CV, sevenţa *fumu purrtaţi* arată limpede că nu a fost înţeles contextul, pe fondul inexistenţei, în versiunea slavonă urmată, a unui alt verb бити. În CB şi CP se impune prezenţa unei virgule şi subînţelegerea unui [eram] la finalul frazei.

În „Se nu i se pare omului acelui că lua-va ceva de la Domnul, bărbatul cu doao cugete, neaşezatu întru toate căile sale" (CB— Iac. I, 8), juxtapunerea apare şi în versiunea slavonă şi în *Vulgata*, dar nu şi în CV şi CP, care conţin verbul *a fi*. Tot astfel se petrec lucrurile şi în: „Cineşcu năpăstuiaşte-se de ale saleş pohtiri duplecatu şi prilăstuitu" (CB— Iac. I, 14), pentru care celelalte două texte prezintă copula, sau în: „Nu bunră pristanişte cătră iernare, corabnicii sfătuiră-se (...)" (CV— FA XXVII, 12), pentru care CB şi CP prezintă *fiind*.

Aceste exemple reflectă o situaţie mai complexă, a vorbi despre omisiuni generate de servilism la traducere sau la copiere cerînd prudenţă, întrucît pare a fi vorba despre un proces conştient, de

adoptare a unor tipare ale unei limbi de cultură de către o altă limbă care îşi constituia astfel mijloace proprii de exprimare[351].

1. Substantivul

1.1. Genul. Oscilaţiile petrecute la nivelul acestei categorii gramaticale privesc mai cu seamă cuvintele împrumutate, a căror încadrare se produce, de regulă, pe baze formale, uneori în dauna conţinutului real al acestora. Relaţia care se stabileşte între cuvintele limbii face ca, uneori, aceste evoluţii să poată conduce — eventual prin participarea factorului fonetic — la atragerea în acest tip de schimbare şi a cuvintelor mai vechi în limbă. Toate acestea se produc în ciuda unui grad ridicat de stabilitate a mărcilor de gen şi a limpezimii opoziţiilor de la nivelele gramatical şi lexical din această epocă[352]. Şi pentru această categorie gramaticală, se poate susţine că mişcările din limbă au cauze interne, faptul că aceste mişcări apar într-un mod mai evident în cazul cuvintelor împrumutate fiind relevant, în acest sens. O stabilitate ridicată, un sistem de opoziţii bine pus la punct prin mărci clare nu ar fi determinat nici pentru împrumuturi prea multe oscilaţii, întrucît încadrarea la nivel morfologic se produce cvasi-instantaneu, printr-o orientare de tip analogic.

1.1.1. CB conţine un plural precum *căpicii* (FA XIV, 5), sau singularul *vlădicul* (FA XXIV, 1) cu pluralul *vlădicii* (FA V, 24), alături de *vlădică*, din CP (FA XXIII, 5). Pe această bază, se poate

---

[351] Probabil că în acelaşi sens trebuie interpretate şi situaţii izolate, precum: „cugetă a înţeleage fraţilor săi" (CB, CP— FA VII, 25), unde avem a face cu un dativ cu infinitiv, ca în slavonă (corespondentul din textele greceşc şi latin este acuzativ cu infinitiv). Acestea constituie încercări care nu au reuşit dar care, la momentul respectiv, reprezentau o posibilă soluţie pentru o normă literară în constituire. Caracterul lor trecător s-a datorat mai ales incompatibilităţilor cu sistemul. Nefiind, însă, vorba despre un sistem care să-şi aibă o normă literară în măsură să riposteze, probabil că prezenţa, cel puţin la nivel mental, a structurilor populare nu este străină de eşecul acestor soluţii.

[352] V. P. Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, 1970, p. 100 şi urm.

presupune un singular *căpic* sau *căpică*[353]. Aceeaşi alternanţă (*k/ĉ*)[354] trebuie să funcţioneze şi în cazul substantivului masculin *junaci* (*Sp. la IIoan* 321/10).

1.1.2. Substantivul *veac* apare cu pluralul *veaci* (CB —Iuda, 25), *veaci* (CV —1P I, 23), *în veacii veacilor* (CB— 1P IV, 11), *în veacii veacului* (CP— 1P IV, 11) fiind de genul masculin. Acest cuvînt putea fi, încă din secolul al XVI-lea, şi de genul neutru[355], precum *leac* sau *loc*.

1.1.3. Substantivul *obraz* 'persoană' este de genul neutru, în CB, după cum indică forma de plural din „bune obraze" (FA XVII, 12). Substantivul *cimpoi* este de genul masculin în CB, după cum arată forma de genitiv-dativ, *cimpoilor* (1P, IV, 3).

> Întrucît genitivul îşi are punctul de plecare, ca de obicei, în forma de nominativ plural, lipsa alternanţei se poate datora unei omisiuni, dar şi identităţii formelor de singular şi plural, ori faptului că substantivul era încadrat în epocă în categoria plurale tantum.

1.1.4. Din cauza omonimiei probabil, apare în aceste texte vocativul *judeci*! (CB, CP —FA IV, 8). Substantivul acesta se întîlneşte şi cu forma de dativ plural *judeaţelor* (CB— FA IV, 5). Atît CB, cît şi CP, conţin, însă, şi o altă pereche, singura întîlnită în CV, şi anume substantivul neutru *judeţ* (CB, CP —Iac. IV, 12), *giudeţu* (CV —1Iac. IV, 12), avînd pluralul *judeaţe* (CB, CP —FA XVI, 19)[356].

1.1.5. Sînt de genul neutru, avînd pluralul în *–e*, substantivele *genunche* (CB, CP —FA IX, 40), *genrunchiele* (CV — FA XXI, 5), *obraze* (CB, CP — FA XVII, 12).

1.1.6. Substantivul *pustiu* se confundă din punct de vedere formal cu adjectivul corespunzător. CB, ca şi CP, prezintă adjectivul *pustie* (FA I, 20), primul text conţinînd şi varianta fonetică, mai răspîndită, *pustine* (FA VIII, 26), ilustrînd fonetismul etimologic. Substantivul

---

[353] Un substantiv cu formă de feminin, dar masculin în conţinut, apare şi în cazul singularului *voivodă*, din CB (FA V, 26). Este dificil de precizat genul într-o situaţie precum cea din *căpinu* (FA VII, 30), dar *căpină* (FA VII, 35), din CB.

[354] Pentru care v. J. Byck, Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în „Bulletin linguistique", t. 1, Paris, Bucureşti, 1933 (extras), p. 15.

[355] V., spre exemplu, CS 102v/2-3.

[356] Este de menţionat că, în epocă, *judeţ* avea, aproximativ, sensul 'judecător', dar desemna şi 'actul de a judeca', 'locul unde se consuma acest act', precum şi 'unitatea teritorială aflată sub jurisdicţia unui judecător'.

pustini apare în CB (FA VII, 36), în vreme ce, în CV, singura ocurenţă, ca substantiv, a acestui cuvînt este *pustie* (FA XXI, 38). CP prezintă *pustiia* (FA VII, 30) şi *pustie* (FA VII, 36), în acelaşi amestec dintre substantiv şi adjectiv.

1.2.1. Numărul. Pentru a desemna părintele de gen masculin, textele vechi apelează la cuvîntul *tată*[357], care apare alături de singularul *tătîne*, precum în „Zeul *Tătîne*" (Iuda, 1). Din motive de ordin fonetic, forma corespunzătoare de plural a acestui din urmă cuvînt apare fie cu finala *–e*, precum în vocativul *tătine*! (1Ioan II, 13), fie în *–i*, ca în vocativul *tătîni*! (1Ioan II, 14). Forma *tătîni*[358] nu reprezintă pluralul substantivului *tată*, aici fiind vorba, probabil, despre două cuvinte diferite desemnînd aceeaşi realitate, aproximativ ca în cazul *frate*, *frăţîne*[359]. De aceea, se poate considera că textele vechi în discuţie nu atestă un plural pentru substantivul *tată*, folosit fiind în acest scop pluralul substantivului *tătîne*.

1.2.2. Substantivul din care provine românescul *mînă* şi care era în latină un feminin de declinarea a IV-a cedează la singular presiunii sistemului, la plural păstrîndu-şi forma etimologică doar în unele texte, mai ales nordice, precum CV. În CB şi CP apare *mînă* (FA IX, 8), în CV *mînră* (FA XXII, 11), la declinarea I-a aşadar. Pentru plural, CB şi CP prezintă *mînile* (FA IX, 17), respectiv *mîinile* (FA IX, 17), în vreme ce CV conţine forma veche *mînrule* (FA XX, 34).

1.2.3. Pluralul substantivului *patriarh* (FA II, 29) este, atît în CB, cît şi în CP, *patriarşi* (FA VII, 8), cu o alternanţă ce-şi are originea în modelul slavon şi care trebuie să fi fost funcţională (nu şi productivă) în epocă[360].

1.2.4. Urmaşul latinescului *soror*, de declinarea a III-a, apare nu doar sub forma de singular *soru* (Iac. II, 15) — prezentă în textele

---

[357] În CB, acest termen prezintă, alături de forma de genitiv-dativ aşteptată, *Tatălui* (FA I, 4), şi forma *tatului* (FA VII, 3).

[358] Aceeaşi formă exista şi pentru redarea genitivului, ca în „casa tătîni-său", din CB (FA VII, 20).

[359] *Frăţîne* este creat prin analogie cu urmaşele lat.pop. *tatanis, -i*; *mam(m)anis, -i*.

[360] V. Densusianu *Istoria* II, p. 95, Puşchilă, p. 37, ALR II, MN 2803 [Sfinţii trei ierarhi Vasile, Grigore şi Ioan] unde, alături de *trei ierarhi* apar *triierarşî* [a], 8; *treirarş*, 27, dar şi *triierark'*, 172, precum *monarh / monarc*, Rosetti *Istoria* p. 488, precum şi J. Byck, Al. Graur, *st.cit.*, p. 18. Cf. şi *patrierşi* apărut într-o oraţie la Simion Florea Marian, *ed.cit.* în *Bibliografie*, p. 284.

vechi —, şi în mod independent de vreun determinant conjunct[361], ci şi trecut la declinarea I-a: *sora* (1 Cor. VII, 15).

1.2.5. La feminin se pot semnala încă singulare de declinarea a III-a, precum *soarte* (FA VIII, 21).

1.2.6. Substantivul *vreme* prezintă desinenţa de plural *–i*, *vremi* (CB, CP —FA XIV, 16), precum *fune*[362], care apare, în CB, cu pluralul *funile* (FA XXVII, 40), în CV *funrile*. Substantivele feminine avînd singularul în *-ă*, *-e* cunosc la plural anumite oscilaţii date de un proces general de fixare a desinenţei, în cadrul aceluiaşi text, nordic sau sudic, întîlnindu-se aceleaşi cuvinte cu ambele variante. Factori de ordin fonetic, care sînt implicaţi în desfăşurarea acestui proces, conduc la creşterea şanselor desinenţei *-i*, mai cu seamă în textele nordice, atunci cînd desinenţei îi urma articolul *-le*. Astfel, alături de *vremi*, *funi*, *anchiri*, (FA XXVII, 40), în CB apar *mădularele* (Iac. III, 6), dar şi *mădularile* (Iac. IV, 1), *minciuni* (1Ioan, V, 10), dar şi *minciune* (1Ioan, I, 7), *maţele* (1Cor. VI, 13), dar şi *maţili* (1P, I, 13), *rane* (FA XVI, 33), dar şi *rani* (FA XVI, 23), faţă de CV, unde apar exclusiv forme cu *–i*, precum *m(e)inciuri* (1P, III, 10). Pluralului *gadine* (FA X, 12) din CB îi corespunde, în CV, *gadineloru* (Iac. III, 7).

1.2.7. Lipsa alternanţei vocalice din radical generează un plural precum *talpele* (FA III, 7), în *-e*, aşa cum apare în CB şi CP[363], între gradele de deschidere ale celor două vocale apropiate existînd o strînsă corelaţie[364]. Un alt caz de lipsă a alternanţei *a* / *ă* se înregistrează pentru pluralul *pacile* (AI— Gal. V, 22) al cărui corespondent în CP este *pacele*. Ultima formă apare şi în CV (1P III, 11) şi, dacă nu indică identitatea formelor dintre singular şi plural, ar putea sugera sinonimia gramaticală a desinenţelor de plural *e* şi *i*[365].

1.2.8. Pe baza masculinului *soţ*, limba veche a creat femininul *soaţă*, care apare articulat în CB: *soaţele* (447/9). După o formă de genitiv-dativ precum *fricei* (445/2-3) se poate deduce că pluralul acestui substantiv se forma cu ajutorul desinenţei *-e*.

---

[361] V. Densusianu *Istoria* II, p. 95.

[362] Forma articulată a acestuia este *funea* (CB— FA XXVII, 32).

[363] V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 101, 102-103 nota.

[364] Cf. *rane* (FA XVI, 33), nu **rani*.

[365] Tipul acesta de forme este semnalat de O. Densusianu în *Istoria* II, p. 103.

1.2.9. Cuvinte precum *uşe* (FA V, 9), *grije* (1Cor. VII, 32), *paze* (FA XII, 10), *straje* (FA XVI, 23)[366] sau *credinţe* (FA XIV, 8), din CB, sînt de declinarea a III-a, cu singularul în *-e*. Cauzele sînt mai ales de ordin fonetic, datorîndu-se rostirii palatale a consoanei.

Discutînd despre alternanţa *uşe / uşă*, în cadrul aceluiaşi text, O. Densusianu arată că, la Coresi, ori în PO nu se poate stabili vreo regulă în apariţia vreuneia dintre cele două forme[367]. Faptul acesta se datorează foarte probabil unor mişcări petrecute în compartimentul fonetic, care vor avea drept consecinţă modificarea repartiţiei dialectale a celor două tipuri de rostiri, dar şi dinamicii diferite cu care se petrece acest fenomen în respectivele arii lingvistice (nordică şi sudică). Consecinţa în plan morfologic va fi trecerea acestor substantive de la declinarea a III-a la declinarea I-a.

1.2.10. Substantivele neutre prezintă oscilaţii între *e* şi *i*, care pot fi considerate ca legate de factorul fonetic. Şi în acest caz, s-ar putea opera unele distincţii care privesc o repartiţie dialectală a celor două tipuri de forme. Un text precum CV prezintă plurale în *-ure*: *chinurele* (Iac. V, 1), *glasurele* (1P, IV, 3), *graiure* (FA XXI, 21), *năravureloru* (FA XXVI, 3), sau în *-e*: *praznicele* (FA XVIII, 21). CB utilizează atît plurale în *-ure*, cît şi în *-uri*: *arginture* (Mat. XXVI, 15), *chipure* (Iuda, 7), *duhurele* (FA XIX, 13), *fundurele* (414/10), *ginture* (FA XIV, 15), *glasure* (FA XXVIII, 25), *graiurele* (2P, III, 2), *năravure* (FA XVI, 21), *nărodure* (FA XI, 24)[368], *rosturele* (FA I, 21), *tîrgure* (FA XVII, 17), alături de *adunături* (FA XVIII, 17), *chinurile* (Iac. V, 1), *duhurile* (1Cor. VI, 20), *focuri* (FA XXVIII, 8), *ginturile* (FA XV, 21)[369], *graiurile* (FA V, 20), *praznicile* (FA XVIII, 18)[370]. Şi în acest text se întîlnesc plurale în *-e*: *vise* (FA II, 17), *năroade* (Mat. VIII, 1), *toiage* (FA XVI, 22), reflectînd tendinţa de răspîndire a pluralului de neutru în *-e*, probabil şi sub influenţa unor factori de ordin fonetic.

1.2.11. O altă situaţie este aceea a formelor de tipul *cară*, *fiară* etc. Substantive precum *fiară*, *fiarăle* (CB— FA X, 12; XI, 6), la Coresi *fieri*, *fierile* sau *hotară* (CB— FA XVII, 26), *hotarăle* la Coresi,

---

[366] Gradul de deschidere al finalei din acest caz este dependent şi de deschiderea vocalei anterioare, sub acest aspect forma fiind în relaţie cu o alta precum *talpele*.

[367] V. Densusianu *Istoria*, II, p. 52. De asemenea, v. Idem, *Limba română în veacul al XVI-lea* (curs 1919-1920, editat de Al. Rosetti), p. 30.

[368] V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 103-104, precum şi ILRL, p. 120-121.

[369] Cu и din ѣ.

[370] Situaţia din CP este aceeaşi, sub acest aspect, norma celor trei texte constituindu-se în reflex al aceleiaşi tendinţe.

forme de feminin cum ar fi „rîvne *amară*" (CB— Iac., III, 14), la Coresi „urîciuni *amară*"[371], sînt destul de frecvente în textele vechi, indiferent de aria dialectală căreia îi aparţine respectivul text. Femininele sînt considerate de O. Densusianu ca analogice după neutru[372], în vreme ce situaţia neutrelor ar avea la bază o ulterioară analogie cu femininele[373]. Avînd în vedere faptul că româna nu suportă ca desinenţă de plural *-a*, precum şi accentul unor astfel de cuvinte, nu este exclus ca *-ă* să se datoreze evoluţiei fonetice[374]. Larga răspîndire dialectală a acestei finale, caracterul arhaic al ei ar putea sprijini această ipoteză. De o rezistenţă reală la factorii fonetici şi de o răspîndire atît de uniformă nu au beneficiat în limba română decît formele moştenite şi fenomenele arhaice al căror aspect nu a constituit un element de dezechilibru pentru sistem. Un plural precum *izvoare*, citat în BDLR (p. 160) pentru nordul Moldovei, nu reprezintă un relict de plural în *-e*, dar poate fi semn al inovaţiei prin care desinenţa de plural va fi înlocuită.

1.3. Cazul. Tendinţele de unificare care apar la nivelul paradigmelor pentru substantivele feminine se încadrează, probabil, într-un proces mai amplu de simplificare şi reducere a flexiunii nominale şi sînt manifeste în textele studiate[375], nu doar prin oscilaţiile din cadrul formelor sintetice de genitiv-dativ de la nivelul desinenţelor, ci şi prin prezenţa formelor analitice.

1.3.1. Formele sintetice se creează pe baza formei de nominativ plural la care se adaugă desinenţa specifică[376]. Alipirea acesteia din urmă se face de obicei direct, fără reducerea vocalică. Apar astfel situaţii care, datorită frecvenţei lor în vechile texte româneşti, pot fi considerate ca făcînd parte dintr-o normă, cel puţin grafică: *apeei* (FA XXVIII, 8), *beseareciei* (FA XI, 22), *căiei* (Iac. V, 2), *cetaţiei* (FA V, 16), *dulceţiei* (456/19), *feaţeei* (FA II, 13), *firiei* (Iac. I, 23), *mîngîieriei* (FA XIII, 15), *pietriei* (1P, II, 4), *Scripturiei* (FA I, 16), *slujiriei* (FA I, 17). După cum se observă, aici se încadrează

---

[371] În CV apare „zavistu *amarru*".
[372] V. Densusianu *Istoria* II, p. 99.
[373] Idem, *ibidem*, p. 105. V. şi Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 70b, 71a, ILRL, p. 122.
[374] V. şi BDLR, p. 159.
[375] V. ILRL, p. 122.
[376] Fapt evident şi într-o formă precum *suroriei* (2Ioan I, 13), prezentă în CB.

substantive feminine în *-ă* şi *-e*. Unele feminine în *-ă* prezintă, însă, oscilaţii avînd posibilitatea de a forma pluralul atît în *-e*, cît şi în *-ă*. În felul acesta, apar forme precum: *viiaţeei* (1P, IV, 3), căruia, în CV, îi corespunde *viiaţiei*, dar şi *vieţiei* (FA II, 8), *lumineei* (FA X, 22), dar şi *luminiei* (1Cor. VI, 2). În cazul acestei categorii de substantive, însă, intră în discuţie atît factori de ordin fonetic, cît şi morfologic. De aceea se înregistrează forme precum *împărăţiieei* (Mat. VIII, 12), *împărăţiiei* (Iac. II, 5), *împărăţieei* (420/17), alături de *împărăţiei* (421/7); *peliţeei* (Iuda, 7), *peliţieei* (1Cor., VII, 28); *perireei* (414/14-15), alături de pluralul *periri* (2P, II, 1); *temniţeei* (FA XVI, 27), *temniţiei* (FA XVI, 26), *temniţei* (FA XVI, 27); *învîereei* (FA I, 22), *învîeriei* (*Sp. la 1P* 27/18)[377]. Această ultimă categorie de forme poate fi considerată ca datorîndu-se fenomenului de hipercorectitudine[378], ceea ce înseamnă că nu este vorba despre ignorarea „regulii" de formare a acestor cazuri[379], ci de o aplicare a acesteia pe baza unor analogii greşite.

1.3.2. Comparaţia dintre formele sub care apare o sintagmă în CB şi CP, „mariei *zile*" (Iuda, 6), respectiv „mariei *zio*" indică un dezacord, care nu este singular în aceste texte, şi care presupune o anumită lipsă de exerciţiu în mînuirea formelor sintetice, cel puţin a unora. Faptul poate fi considerat caracteristic unei norme literare în curs de constituire, care nu avea în norma populară decît corespondente analitice.

1.3.3. Exemplele de genitiv şi dativ analitic sînt reduse ca număr. Sintagmei „cununa viaţeei", din CB, (Iac. I, 12) îi corespunde în textele paralele „curură *de viaţă*" (CV), respectiv „cunună *de viaţă*" (CP). Mai apar: „calea *de spăsenie*", (CB— FA XVI, 17)[380]; „sculă-se Pavel în mijloc *de ei*" (CB— FA XXVII, 21), „stătu Pavelu prin mijlocu *de ei*" (CV, CP) sau un dativ precum „cerşură *la Pilat*" (FA

---

[377] V. Densusianu *Istoria* II, p. 100-101, ILRL, p. 122, Paula Diaconescu, *lucr.cit.*, p. 214 şi urm.

[378] V. CV, p. 135 şi CS, p. 176.

[379] Cf. Densusianu *Istoria* II, p. 7, unde se discută şi cazul substantivului *faţă*.

[380] CP conţine în acest loc sintagma „calea spăseniei", care, dincolo de chestiunile filologice pe care le-ar putea rezolva, arată că formele analitice deja reprezentau în secolul al XVI-lea nişte arhaisme.

XIII, 28)[381], prezent atît în CB, cît şi în CP: „nu fromos iaste *a bărbatu* ovreescu" (FA X, 28)[382], făcea milostenie *a* mulţi *oamini* (CB, CP— FA X, 2) sau „nu poate *a* doi *domni* lucra" (Mat. VI, 24), din CB.

1.3.4. Textele studiate prezintă vocativul în *-i*: *judeci*! (FA IV), *junaci*! (1Ioan, II, 14). Articulat se poate întîlni atît *junacilor*! (1Ioan, II, 13), cît şi *feţii*! (1Ioan, II, 1). Substantivul *om* are vocativul *oame!* (CB, CV, CP— FA Iac. II, 20). În AI atrage atenţia un vocativ precum *Tatăle!* (Gal. IV, 6)[383].

Antroponime şi toponime

1. Situaţia numelor proprii este sensibil diferită, mai ales prin aceea că, atît în rîndul onomasticelor, cît şi în cel al toponimelor, traducătorul (român şi slav) întîlnea adeseori nume care îi erau complet străine, desemnînd locuri necunoscute, persoane de al căror gen nu putea fi sigur. În plus formele care exprimau aceste realităţi se încadrau, din punct de vedere morfologic, în anumite categorii, puteau ridica probleme de adaptare a respectivelor împrumuturi la limba care opera acest împrumut. Totodată, felurite confuzii pîndeau traducătorul[384].

---

[381] Pentru ariile lingvistice caracterizate de construcţiile prepoziţionale cu *la* echivalente cu dativul, v. ILRL, p. 123. Pentru dativul cu prepoziţiile *a* şi *la* v. Densusianu *Istoria* II, p. 93-94.

[382] În CP apare acelaşi tip de dativ cu prepoziţia *a*.

[383] În versetul corespunzător din CP авва ѿць este redat prin „Dragul Părinte!".

[384] Aceasta este situaţia din „apropie-se şarba se auză, numele *gintulu*" (FA XII, 13), fapt care nu se întîmplă în CP: „apropie-se o şarbă să auză, numele-i *Rodi*". Greşeala are la bază confuzia dintre substantivul comun din slavonă родъ 'γένος, ἔθνος (v. Miklosich, sv) şi numele propriu din и мене роди. Greşeala se datorează şi superficialităţii, întrucît declinarea a II-a, căreia îi aparţine acest substantiv, nu prezintă desinenţa *–i* decît la nominativ-vocativ plural. De asemenea, ceea ce în CP apare redat prin „stoic filosof" (FA XVI, 18), în CB pare să constituie o neînţelegere a textului de către traducător: „din stocu filosof". Se pare că, în acest caz, traducătorul a luat numele *stocu* drept toponim, după cum, prin *Picuriia* (FA XVII, 18) pare să fi crezut că era vorba despre un toponim, ceea ce nu se întîmplă în CP: „de la epicurii şi de la stoic filosof". În sens invers, merită menţionat CB prin fragmentul: „trecum întru Satrac e demîneaţa întru Neapol e de acolo întru Filipusie, ce iaste întîia parte de Machedonia, cetate *colonia*" (FA XVI, 11-12). Privitor la ultimele două cuvinte ale fragmentului citat, autorul ediţiei consideră că este vorba despre o apoziţie pe lîngă

2. Genitv-dativul numelor proprii poate fi precedat de articolul hotărît care, în CB, are de regulă forma *lu*: „Împărăţia lu Israil" (FA I, 6), „aiave fu lu Faraon neamul lu Iosif" (FA VII, 13), dar poate apărea şi sub forma *lui*: „numele Domnului, lui Isus" (FA XXI, 13)[385]. Genitivului patronimic „feciorul Sicului" (FA XIII, 21), din CB, care redă сна сиковл, îi corespunde, în CP, construcţia „fiul lu Kis", probabil urmare a unei metateze. O situaţie aparte o au genitivele precum „Iacov lu Alfeu" (FA I, 13), şi „Iuda al lu Iacovl" (FA I, 13) care apare alături de „Iuda Iacovl" (*Sp. la Fapte* 3/8), dar şi alături de „al lu Iacov" (FA III, 13), din CB. Dincolo de lipsa articolului posesiv-genitival din primul caz, în ambele se produce o copiere mecanică a numelor aşa cum apar ele în textul slavon, acestea fiind genitive patronimice[386]. Cu toate acestea, o situaţie precum cea din *lu Molohov* (FA VII, 43) pare a arăta că scriptorul putea fi conştient de caz, sau, mai curînd, îl intuia corect[387] deoarece a utilizat articolul

---

Filipusie, *colonia* semnificînd 'colonie'. În CP, însă, substantivul în cauză este articulat: „cetatea *Colonia*", situaţie în care, respectînd textul, ar trebui transcris cu majusculă. În general, neînţelegerile în ceea ce priveşte numele proprii sînt mari. Este greu de ştiut cum ar trebui transcris toponimul de sub FA XVI, 12, din textul diaconului, unde apare *Ampol*. Vsl. людн redînd numele ţării, Lidia, este tradus greşit atît în CB, cît şi în CP, prin *oamini*, respectiv *oameni* (FA XVI, 40). De asemenea, sub FA XIV, 24, CB prezintă *Italiă*, iar CP *Italia* redînd sl. нтдлиж. Deşi greşeala aparţine traducătorului slav — întrucît este vorba despre Attalia —, mecanismul ei este acelaşi: reducerea necunoscutului la cunoscut. În sfîrşit, antroponimul *Blasto*, este tradus, greşit, în limba română. Numele este redat în textul slavon prin вдасть. Greşeala are ca punct de plecate confuzia dintre slovele в şi в. (Cauzele pentru care lucrurile se petrec astfel se află şi în alfabetul chirilic, ele constituind obiectul unei alte discuţii). Din acest motiv textul CB va traduce fragmentul de sub FA XX, 20 prin: „rugară *despunetoriul* postelnicul împăratului", în vreme ce Coresi va traduce doar „rugară postelnicul împăratului".

[385] V. Densusianu *Istoria* II, p. 110-112, unde se poartă discuţii cu exemple asupra situaţiei acestui articol în vechea română literară, considerîndu-se că forma *lu* apare prin fonetică sintactică. V. şi ILRL, p. 124. În AI, forma de genitiv–dativ a numelor proprii masculine apare precedată de articol, care are forma *lu*.

[386] O situaţie oarecum asemănătoare se constată şi pentru alte nume, chiar pentru *al lui Alfeu* înregistrîndu-se *lu Alfeov* (*Sp. la Fapte* 3/6).

[387] În multe situaţii, o traducere corectă a unui enunţ derivă nu neapărat din înţelegerea de care ar da dovadă traducătorul sau, eventual, revizorul, ci din faptul că anumite segmente ale enunţului nu pot căpăta în limba–ţintă decît o singură formă. În acest fel, ceea ce izolat ar putea fi redat greşit din punct de vedere al categoriilor

proclitic, dificultatea fiind legată de redarea în limba română a numelui propriu-zis. Genitiv-dativul numelor proprii poate fi, însă, exprimat şi sintetic, precum în *Deopetului* (CB— FA XIX, 35) şi *Diopetovi* (CP), dar „lu Diopetu" (CV)[388]. Problemele care apar aici scot mai bine în relief dificultăţile de a asimila la nivel lingvistic o astfel de categorie de cuvinte deoarece, prin utilizarea acestui procedeu, se pun în mişcare aceleaşi mecanisme fonetice, care acţionează şi în cazul substantivelor comune. Pe de altă parte, comparaţia cu formele de nominativ-acuzativ ale respectivelor onomastice arată dificultăţile de încadrare într-una din declinările româneşti. Problema aceasta se ridică mai ales pentru numele masculine cu finala în *-a*. Numele *Sila* (FA XV, 32) apare tratat ca şi substantivul comun omonim[389]: „către Pavel şi Sileei" (FA XVI, 29). Acelaşi tratament se întîlneşte şi pentru *Anania*, *Caiafa*, *Isaia*, *Iuda*, adică *Caiafeei* (FA IV, 6), dativul din „zise Petru *Ananiei*" (FA V, 3)[390], „grăitele *Isaieei*" (Mat. VIII, 17), *al Iudei* (*Sp. la Fapte* 2/9), „casa *Iudeei*" (FA IX, 9). Pe lîngă acestea apar mai multe situaţii. Numele *Matei* apare pe aceeaşi pagină avînd două forme de nominativ-acuzativ: „*Matei* vameşul" (*Sp. la Fapte* 3/5) şi „*Matia*, însoţitul cu cei unsprăzeace" (*Sp. la Fapte* 3/10), motiv pentru care doar se deduce că genitivul *Mateiei* (*Sp. la Fapte* 2/8) aparţine primei forme. Acest tip de nume apare şi în „tatăl lu *Polie*" (FA XXVIII, 8)[391] şi *Popliia* (FA XXVIII, 7), trimiţînd către aceeaşi persoană.

Un nume precum *Varnava* (FA IV, 36) arată că, în acea epocă, se puteau utiliza ambele tipuri de genitive: „lu Pavel şi *Varnaveei* (FA

---

gramaticale, îşi găseşte soluţia graţie contextului, soluţie cerută de limba-ţintă. Reciproca este valabilă. Pe de altă parte, apar situaţii în care o greşeală de traducere, observată de revizor dar fără ca acesta să aibă soluţia reparatorie, poate fi agravată sau ameliorată de încercarea acestuia din urmă de a o corecta. Modificarea revizorului poate afecta contextul sau doar segmentul în cauză.

[388] Încercarea de redare a textului din secolul al XVI-lea nu are scopul de a elimina acele greşeli de care copistul, din diferite motive, nu era conştient.

[389] Singularului *sila* (FA VIII, 10) îi corespunde pluralul *sile* (FA VIII, 13) şi genitivul *sileei* (FA 2P, I, 3).

[390] Situaţia reprezintă o greşeală de traducere, cazul care trebuia utilizat fiind vocativul.

[391] Întocmai precum femininul *Vernichie* (FA XV, 13).

XIII, 43), unde forma are prioritate, dar şi *Varnavului* (FA XI, 30)[392]. Plecînd de la masculine care, la nivel formal, pot trece atît prin declinarea I-a, cît şi prin cea de-a doua, precum *Parmen* (FA VI,5), alături de *Parmena* (*Sp. la Fapte* 3/16), *Saul* (FA XIII, 20), alături de *Saula* (FA XIII, 21)[393], rămîne de discutat cazul numelui *Artemis*. Acest nume apare exclusiv cu formă de feminin, însă, probabil că datorită necunoaşterii sale şi deprinderii de a întîlni nume care, formal, sînt feminine, dar se referă la persoane de gen masculin, apar situaţii de tipul: „*Artemida* efesescul" (FA XIX, 28; 34), „marelui *Artemidea*" (FA XIX, 35), dar şi „*Artemidea* zeiasa" (FA XIX, 37)[394], sau „făcea case de argintu *Artemideei*" (FA XIX, 24), ultimul caz fiind confuz (cf. *Sileeei*) deoarece forma aceasta de feminin poate fi utilizată şi pentru persoane de gen masculin.

3. Vocativul numelor de persoană cunoaşte mai multe ipostaze, putînd apărea identic cu nominativul, dar şi cu desinenţe specifice: *-e* şi *-o*. Femininul *Tavita* (FA IX, 36) apare cu vocativul în *-o*: *Tavito*! (FA IX, 40), dar femininul *Maria* apare redat la vocativ prin *Marie*! (445/10). Aparţinînd aceleiaşi declinări, masculinul *Agripa* are vocativul *Agripo*! (FA XXVI, 19), atît în CB, cît şi în CV, doar în CP, precum alte masculine, prezintă vocativul în *-e*[395], de asemenea substantivul de declinarea a II-a *Fistu* (FA XXVI, 24), ce apare cu vocativul *Fiste* (CB, CV, CP— FA XXVI, 25). *Anania* apare la vocativ sub forma *Ananie*! (FA IX, 10)[396]. Tot de declinarea I-a, numele *Eneia* (FA IX, 33) apare cu vocativul în *-ule*: *Eneiule* (FA IX, 34). Prenumele *Pavel* şi *Savel* apar exclusiv cu forme de vocativ vădit imitînd vocativele corespunzătoare din slavă: *Pavle*! (CB, CV— FA XXVII,

---

[392] V. şi *Vasaravul* (CP— 2P II, 15).

[393] În acest caz, este posibil ca autorul traducerii, sau copistul, să fi crezut că este vorba de două persoane diferite, în textul slavon cuvîntul apărînd în ambele cazuri cu *-a*.

[394] Pentru care, în CV apare *dumenzeaia*, în CP *dumnezeiţa*.

[395] Faptul nu este întîmplător, deoarece sintagmei „împărate Agripo!" (FA XXVI, 27) din CB şi CV, în CP îi corespunde „împărate Agripe!".

[396] Probabil dintr-o greşeală, acest cuvînt apare scris АНАНІЄИ. Acelaşi nume, desemnînd cel de-al treilea personaj din *Fapte* care apare cu acest nume, preotul, înregistrează, pentru nominativ-acuzativ, forma *Ananie* (FA XXIII, 2). Probabil că nu se poate face vreo legătură între această situaţie şi aceea din cazul unui vocativ precum *O, Teofilii*! (FA I, 1).

24), *Savle*! (FA XI, 4). Şi aici, însă, există unele deosebiri, atît în ceea ce priveşte situaţia din interiorul aceluiaşi text, cît şi în ceea ce priveşte rezultatele comparării celor trei texte studiate. Astfel, influenţa textului slavon se răsfrînge şi asupra formei de nominativ-acuzativ în ceea ce priveşte cel de-al doilea nume, care apare şi sub forma *Savl*, (FA VII, 59), *Savlu* (FA XI, 11). Pe de altă parte, *Pavel* nu cunoaşte un tratament de tipul *Savl* în CB deoarece, în CP, apare *Pavlu* (FA XIII, 7), dar şi un vocativ precum *Pavel*! (FA XXIII, 11; XXVII, 24). În sfirşit, ar fi de menționat şi situația numelui *Petru*. CB prezintă cîteva ocurențe ale acestui nume în care influenţa, la nivel grafic, a textului slavon este evidentă, deoarece nu se poate accepta că o grafie precum петрь (*Sp. la Fapte* 3/1; etc.) ar fi avut vreo acoperire în limbă. Totodată, din cele două ocurențe pe care acest nume le cunoaşte în cazul vocativ, CB ilustrează prin una dintre acestea egalitatea nominativ, acuzativ, vocativ: *Petru*! (FA XI, 7), prin cealaltă vocativul în *-e*: *Petre*! (FA X, 13)[397].

4. Articolul hotărît proclitic apare şi înaintea unor nume care, la rigoare, ar putea fi considerate nume de meserii. Se pot deosebi aici, după rezultatele evoluției limbii, două situaţii. În ambele, tendinţa a fost de transformare a acestor substantive din nume comune în nume proprii. În timp, faptul nu a reuşit decît în cazurile în care respectiva „ocupație" sau respectivul atribut au putut aparţine unor categorii foarte largi de persoane[398].

Sub prima situaţie se aliniază: „drăceştile ziceri ale lu *Chesaru* facu" (FA XVII, 7)[399], „sculă-se (...) *Ghemon*" (FA XXVI, 30)[400],

---

[397] Pentru pătrunderea şi evoluţia acestui nume propriu în limba română v. OR II, p. 40-41. Prin fonetismul său cu care apare în CP, *Pătru* se arată a proveni din sl. *Petrŭ*.
[398] V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 112.
[399] Traducerea este greşită, ea datorîndu-se traducătorului român care nu a înţeles corect fragmentul противно велѣнїемь кесаровом творить, care are drept corespondent în *Vulgata*: „contra decreta Caesaris faciunt".
[400] Care apare redat în CV prin *Ghiemonu*, dar în CP, *Ighemon*. Aceasta s-ar putea datora faptului că în textul slavon este scris игемоноу, unde и este conjuncţie. Totodată, textul grecesc poate explica forma din CP prin καὶ ὁ ἡγεμών. Se poate considera că iotul din textul coresian nu constituie o greşeală doar dacă se are în vedere că autorul traducerii sau revizorul textului a consultat textul grecesc. Dintr-o perspectivă mai largă, chiar fără a consulta acel text, şi doar pe baza cunoaşterii acestui nume de rang, se putea „corecta" fonetismul, fragmentul în discuţie conţinînd

„Galionu *Antipatu*" (FA XVIII, 12), „atunce văzu *Antipatu* ce fu" (FA XIII, 12)[401], „Agripa *Împăratul*" (FA XV, 13), „Isus *Nazoreiul*" (FA II, 22), Isus *Nazareneanul* (FA III, 6) „chipul lu *Antihristu*" (*Sp. la Ioan* 324/2), chiar „Luca *Evanghelist*" (*Sp. la Fapte* 1/10), *Secundu* (FA XX, 4)[402].

Distincția dintre *Isus din Nazaret* și *Isus nazirul* este ușor de pierdut, nu doar din cauză că era vorba despre aceeași persoană, ci și ca urmare a asemănării corpurilor fonetice în discuție. De aceea, este remarcabil că *Isus Nazoreiul* (CB— FA II, 22; VI, 14) apare unde textul biblic vorbește despre *nazir* și nu despre *Nazaret*, în vreme ce CP nu prezintă vreo urmă a distincției.

În cea de-a doua categorie s-ar putea nota „oarecare Simon *Ciubotaru*" (FA IX, 43), „Comilie *Sutatul*" (FA X, 1), „Simon *Zilot*" (FA I, 3), „oarecare Simon *Curelariu*" (FA X, 6), „Matei *Vameșul*" (*Sp. la Fapte* 3/5). Oarecum diferit este cazul traducerii numelui din „Tavita, ce spuindu grăiaște-se Căprioara" (FA IX, 36). Diferența dintre primele două categorii de nume ține de șansele pe care acestea le-au avut de a deveni proprii, șanse date și de istoria societăților în care acestea au pătruns. Cazul lui *Cezar*, deși nu diferă în ceea ce privește rezultatele, este diferit ca proces lingvistic de cazul lui *Ciubotaru*. Faptul că *Sutatu* nu este astăzi, în limba română, un nume prea întîlnit se datorează mai ales dispariției acelei forme de organizare militară — înainte de încetățenirea numelui — caz identic, în consecințele sale pe plan lingvistic (nu și în planul realității de la care s-a pornit) cu cel al numelui „Simon *Bătușariul*" (CP— FA IX, 43) și care trimite către o denumire la care limba română nu s-a oprit. Pe aceeași linie se înscriu numele care sînt însoțite de derivate toponimice sau etnonimice.

și conjuncția. Faptul că, în CP, cuvîntul apare redat în ambele feluri — *Ghemon* (FA XXIII, 26) și *Ighemon* (FA XXIII, 24) nu poate ajuta cercetării de față.

[401] Acest exemplu nu este mai puțin sigur, chiar alături de unul precum: „neguțători sîntu și antipați sîntu" (FA XIX, 38), el arătînd doar că, în mod firesc, existau — ca și astăzi — două utilizări pentru astfel de cuvinte, una ca substantiv comun, alta ca onomastic.

[402] Alinierea la ortografia actuală generează probleme — semnificative, prin contradicțiile care apar — la transcrierea acestor nume. Conform cu principiile discuției de aici, din perspectiva secolului al XVI-lea, aceea care se încearcă a fi redată în ediția de față, s-a considerat că firesc este să se redea aceste nume așa cum, probabil, au fost ele înțelese de cel care le-a notat cu caractere chirilice. Considerînd că o doză de incertitudine rămîne oricum, opțiunea este asumată cu consecvență.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

Toponime şi etnonime

1. Mai mult decît antroponimele, această categorie de cuvinte reuneşte forme care indică în mod clar că traducătorul sau copistul abia atunci lua cunoştinţă de existenţa lor. Fără a fi numeroase, confuziile care se produc sînt majore şi pot indica şi faptul că scriptorul CB nu avea decît o singură sursă străină, cea slavonă[403]. Nu prezintă decît un interes documentar nume — majoritatea de declinarea a doua şi care îşi adaugă un *-u*, rezultat al unui proces preliminar de adaptare a acestora la cerinţele limbii române — precum: genitivul[404] *Acheldamului* (FA I, 1), *Antichihrie* (FA XX, 15)[405] *Amfipolul* (FA XVII, 1), *Ason* (FA XX, 14), *Atin* (FA XVIII, 1), *Azotu* (FA VIII, 40), *Canul Galileiului* (423/13-14), *Chenhreihu* (FA XVIII, 18)[406], *Chipru* (FA XIII, 4), *Cnedu* (FA XXVII, 7), *Corintu* (FA XVIII, 1), „întru *Critul* cela dintru Salmon" (FA XXVII, 21), *Efes*,

---

[403] Merită ales cel puţin un exemplu, deosebit de ilustrativ şi plin de sugestii asupra atitudinilor copiştilor faţă de text în situaţiile în care apar probleme de înţelegere a acestuia. Cazul este aparte deoarece este vorba despre numele dat unui interpunct cardinal. Grecescul Χῶρον (lat. *Caurus*) (FA XXVII, 12), redat în versiunea slavonă prin **хорѡ**, a fost tradus în CV prin *horu*, iar în CP prin *hor*. Deşi lectura versetului arată că nici unul dintre copiştii celor trei texte nu a înţeles despre ce este vorba, textul popii Bratul arată că acesta a ocolit calea adoptată în celelalte două texte, adică simpla transliterare care lasă textul obscur. CB încearcă să lămurească problema cu mijloacele sale, motiv pentru care va traduce prin *ocolu*. Lipsit de mijloacele necesare, acesta confundă numele de tradus cu vsl. **хоръ** 'χῶρος corus' (v. Miklosich, sv **хоръ**, Bailly, 2165c). Faptul poate surprinde întrucît termenul urmează imediat altuia, cu care se află în corelaţie, şi anume sl. **на либа** 'ad africum', redat în CB prin *spre Amiazăzi*. Şi de data aceasta, autorii CV şi CP optează pentru soluţia transcrierii: *liva*. Procedeul este reluat în FA XVII, 19, unde vsl. **дрієвь лѣдь** este redat prin *Arie lui gheaţă* (CB), aşadar o traducere, dar *Ariei led* (CP). În plus, de data aceasta, traducătorul slav este cel care a făcut diferenţa dintre gr. Ἄρειον πάγον (FA XVII, 19), pe care l-a calchiat, şi Ἀρεοπαγίτης (FA XVII, 34), care, nemaifiind separat, a fost tradus.

[404] Provenit dintr-o eroare de traducere, se pare, deoarece în textul slavon acest nume se încadrează la subgenul personal, aşadar un acuzativ înlocuit cu genitivul (cu desinenţa *-a*).

[405] În acelaşi fel apare redat şi în CP şi CV. De fapt, este vorba despre ἄντικρυς Χίον, „contra Chium", greşeala aparţinînd celui care a tradus textul slavon **въ антикихріи**, care nu a fost confruntat cu un altul.

[406] În CV *Chehreih*, întocmai precum în CP.

(FA XX, 17), *Eghipet* (FA VII, 10), *Eleon* (FA I, 12), *Galileiu* (FA XIII, 31), *Gazăt* (FA VIII, 26) şi *Gază* (FA VIII, 26)[407], *Haraan* (FA VII, 4), *Israil* (FA V, 21), *Ko* (FA XXI, 1), *Milit* (FA XX, 15, *Mitilinu* (FA XX, 14), *Neapol* (FA XVI, 11), *Oghilie* (FA XX, 15)[408], *Pafa* (FA XIII, 6), *Porfiropolea* (FA XVI, 14), *Potiol* (FA XXVIII, 13), *Potolemaidea* (FA XXI, 7)[409], *Rim* (FA XXVIII, 14), *Rod* (FA XXI, 1), *Rur* (FA XIX, 21)[410], *Salamin* (FA XIII, 15), *Samonu* (FA XX, 15), *Sarnu* (FA IX, 35), *Satrac* (FA XVI, 11), *Sidon* (FA XXVIII, 3), *Solun* (FA XXVII, 2), *Tarsu* (FA IX, 30), *Tiru* (FA XXI, 3) etc.

2. Există unele nume compuse care reprezintă calcuri după formele slavone, la rîndul lor, şi ele nişte calcuri după formele din textul grecesc, dar există şi calcuri care demonstrează neînţelegerea exactă a textului. Astfel CB optează pentru *Bunu-Opreaşte* (FA XXVII, 8) redînd sl. добра пристаніща[411], în vreme ce CV traduce prin *Bunră Pristanişte*, iar CP prin *Bunul Răpaus*[412]. Un alt compus, unitar redat în cele trei texte, apare în FA XXVIII, 15: *Api Tîrg*, în CB, *tîrgul Apieei*, în CV şi *tîrgul de Apia* în CP. De asemenea în acelaşi verset, *Trei Cîrciumariţe*, la Bratul, *Trei Cîrcimari*, în CV şi CP[413]. Un ultim caz care trebuie amintit este cel din FA II, 9, unde sl. междоу рѣчіи[414]

---

[407] Traducerea pare să arate că traducătorul român s-a lăsat indus în eroare de faptul că, în prima ocurenţă apare un toponim, cealaltă reprezentînd substantivul sl. газа, care redă gr. γαζα 'thesaurus' (v. Miklosich sv).

[408] CV redă acest nume de port siracuzan prin „întru Troghiliia", CP prin „în Tronghilii"; situaţia este confuză deoarece textul CB permite, teoretic, şi lecţiunea „în Truoghilie" вътрогіліи, mai puţin plauzibilă şi pentru că prepoziţia *întru* este uzuală în acest text pentru astfel de contexte. Este de semnalat şi că în *Vulgata* şi în Segond fragmentul din CB „ca lăcuim întru Oghilie" (în CP „fum în Tronghilii", în CV „lăcuimu întru Troghiliia") nu apare, el poate fi întîlnit însă, în B. Jer. şi în B. Ort.

[409] Ca şi în cazul unui substantiv comun, există temeiuri să se considere că prima silabă este creată la încercarea de reproducere a numelui; exemplul a fost totuşi notat întrucît, spre deosebire de situaţia substantivelor comune, în acest caz era mai degrabă improbabil ca forma corectă să fie refăcută.

[410] În CV *Rrimul*, în CP *Rimul*.

[411] Forma slavonă redă grecescul Καλοὺς λιμένας.

[412] Cea mai bună traducere apare la Coresi, traducătorul CV optînd pentru împrumut, Bratul fiind mai puţin inspirat în acest loc, dar respingînd împrumutul.

[413] O discuţie asupra genului corect ar fi oţioasă din moment ce se încearcă astfel redarea тріех крьчебниць; în fapt, toţi traducătorii au redat greşit acest substantiv.

[414] Care traduce, prin calchiere, gr. Μεσοποταμίαν.

este redat în CB, prin „dintre rrîure", la Coresi apărînd „între rîuri", ceea ce indică o traducere corectă (prin calchiere).

3. O altă categorie de astfel de termeni o constituie formele care apar la declinarea I-a şi care, aflîndu-se în cazurile nominativ şi acuzativ, prezintă anumite tipuri de desinenţe. Se pot întîlni trei categorii de finale. Din prima fac parte nume precum: *Ahaiia* (FA XVIII, 12), *Antiohiia* (FA XV, 30), *Asia* (FA XVI, 6), *Chirinia* (FA XI, 20), *Finichiia* (FA XV, 3), *Frighiia* (FA XVIII, 23), *Iconia* (FA XIV, 20), *Iopiia* (FA IX, 42)[415], *Machedoniia* (FA XIX, 21), *Pa*[*m*]*filiia* (FA XV, 38), *Perghia* (FA XIV, 24), care apar în CB. Toate aceste substantive, alături de altele, cunosc şi variante nearticulate ca: *Ahaie* (FA XVIII, 27), *Antiohie* (FA XIV, 20), *Asie* (FA XIX, 22), *Chilichie* (FA XV, 23), *Chirinie* (FA II, 10), *Dervie* (FA XIV, 9), *Filipusie* (FA XVI, 12), *Frighiie* (FA II, 10), *Iconie* (FA XIV, 1), *Italie* (FA XXVII, 1), *Machedonie* (FA XIX, 22), *Meletie* (FA XXVIII, 1), *Opie* (FA IX, 43), *Sirie* (FA XXI, 3). Supunîndu-se probabil, aceluiaşi principiu care generează formele din categoria a doua, substantivele din această categorie, alături de alte forme, apar cu finala *-iă*, *-ă*: *Ahaiă* (FA XIX, 21), *Antiohiă* (FA XI, 19), *Beră* (FA XVII, 10)[416], *Chilichiă* (FA XV, 14), *Eladă* (FA XX, 2), *Finichiiă* (FA XXVII, 12), *Frighiiă* (FA XVI, 6), *Iconiă* (XIII, 51), *Iopiă* (FA X, 8)[417], *Italiă* (FA XIV, 24), *Listră* (FA XIV, 6)[418], *Machedonică* (FA XVI, 9), *Miră* (FA XXVII, 5), *Misiă* (FA XVI, 8), *Pamfilică* (FA XIV, 23), *Patară* (FA XXI, 1), *Perghiă* (FA XIII, 14), *Righiă* (XXVIII, 13)[419], *Siriă* (FA XX, 3), *Troadă* (FA XV, 11)[420].

4. Cum se vede, nu doar forme de declinarea I-a apar astfel. Deşi în nici o situaţie, spre deosebire de ceea ce apare la forma articulată, nu apare finala *-iiă*, deşi în unele cazuri, forma slavonă are finala în ѧ, prezenţa în numeroase alte situaţii în textul slavon a finalelor -(и)(і)а, (и)е, concomitent cu finala *-iă* în textul românesc, arată că nu poate fi vorba exclusiv despre imitarea unui model grafic. Un alt

---

[415] Nume care apare şi cu varianta *Iop* (FA IX, 36).
[416] Cuvînt de declinarea a II-a: *Beru* (FA XVII, 13).
[417] Finală care apare şi în forma, greşită, *Ipiă* (FA X, 23).
[418] Cu forma articulată *Listra* (FA XIV, 20).
[419] Pentru care, în CV, apare *Righia*, în CP fiind redat greşit: *Turghia*.
[420] Nume care apare exclusiv astfel.

argument în favoarea acestei concluzii este că apar o serie de alte cuvinte care conţin aceeaşi finală. Astfel, CB prezintă: *Diă* (FA XIV, 11), *fățăriă* (1P, II, 1), *Mariă* (FA I, 14), *sfinţiă* (FA 1P, I, 2), „nece *unuiă*" (FA XIX, 40), *viă* (FA IX, 41), iar în CP apare: *Matiă* (FA I, 23; 26). Dat fiind faptul că fenomenul confuziei iusurilor nu este caracteristic textului CB, asemenea forme apărînd doar în situaţiile menţionate, opinăm că aceste forme au fost tratate ca unele nearticulate[421]. La popul opus se află un alt procedeu, cel al individualizării redundante, prin articol, a unor toponime, ceea ce indică o tendinţă de a considera respectivele locuri ca pe nişte simboluri, ceea ce le apropie de statutul numelor comune: „mai departe de Vavilonul" (FA VII, 43), „ca Sodomul şi ca Gomorul" (Iuda, 7)[422].

5. Deşi numărul acestora nu este prea mare, există unele nume din categoria etnonimelor care apar fără sufix: *atinii* (FA XVII, 21), *elinilor* (FA VI, 9), *galileii* (FA IX, 31), *grecu* (FA XVI, 3) şi *greci* (FA XVII, 4), *hananei* (FA VII, 11), *iudei* (FA II, 5), *izraili* (437/11), *jidov* (FA XVIII, 1), singularele *ovreaiu* (FA XVIII, 24) *ovreai* (FA XVI, 3)[423] şi pluralul *ovreai* (FA II, 9), *samarii* (FA IX, 31). Majoritatea etnonimelor se formează, însă, cu ajutorul anumitor sufixe.

6. Sufixul etnonimic *-ean(in)* este de provenienţă slavă. După Micklosich, Philippide consideră că *–eaninu* şi *–ianin*, care indică originea, ar proveni din vsl. *en + inu*, *ian + inu*[424]. După ce face precizarea că acest sufix „indică patria sau originea", de unde se formează şi nume proprii şi că, după ce, în cuvinte precum *cetăţean*, *oştean*, a putut indica şi „«starea celui care locuieşte în oraş, a celui care este în armată»", O. Densusianu arată că „*ean*, redus după *r*, *ş*, *ţ* la *an* reproduce v. bulg. *–eninu*, *janinu* = *-enu*, *janu* + *inu* (pl. *-ĕne*, *iane*")[425]. După Hasdeu, care arătase că sufixul *-an* este de origine

---

[421] Pentru *Diă*, trebuie avută în vedere, mai curînd, o influenţă, la nivel grafic, din partea textului slavon, în sensul că traducătorul nu a înţeles despre ce era vorba şi a copiat ca atare segmentul respectiv de text.

[422] Chiar dacă procedeul nu este o inovaţie a românei, preluarea sa poate fi considerată conştientă şi nu datorată simplei traduceri obediente.

[423] Cu femininul *ovreaică* (FA XVI, 1).

[424] V. Philippide *Principii*, p. 113. V. şi Pascu *Sufixele*, p. 305.

[425] V. Densusianu *Istoria* I, p. 167.

latină (< lat. *anus*)[426], I. Bărbulescu[427] susţine că rom. *ean* < lat. *-anus*, *-anum*[428]. Cunoscut fiind că o serie de etnonime biblice pătrund în limba română prin intermediul traducerilor din slavă[429] şi generează forme care se caracterizează, în română şi în limbile slave, prin prezenţa sufixului în discuţie, este uşor de demonstrat relaţia acestor forme şi, în consecinţă, natura relaţiei dintre sufixul românesc şi cel slavon. Păstrarea de către română a sufixelor *-ean* şi *-an*, dar nu şi *-eanin*, ambele compatibile cu posibilele înaintaşe din latină, ar putea indica faptul că româna a putut cunoaşte aceste sufixe, nu neapărat etnonimice, încă înainte de manifestarea influenţei slave şi le-a utilizat ca sufixe adjectivale care, în general, indicau calitatea. Impunerea sufixelor împrumutate s-ar putea datora în acest caz suprapunerii formelor din cele două surse, precum şi funcţionalităţii lor în cadrul acestei categorii de adjective. Printre etnonimele astfel sufixate apar: *bereanul* (FA XX, 4), *chipreanul* (FA IV, 36), *chireianul* (FA XIII, 1), *corinteani* (FA XVIII, 8), *creteani* (FA II, 11), *derveanul* (FA XX, 4), *efeseanul* (FA XXI, 29), şi *efeseani* (FA XIX, 35), *eghipteanul* (FA VII, 24), *israilteani* (FA III, 12), *machedonean* (FA XVI, 9) şi *machedoneanii* (FA XIX, 29), *mideani* (FA II, 9), *parteani* (FA II, 9), *ponteanul* (FA XVIII, 1), *rimileani* (FA XVI, 21), *rusalimleani* (FA XXVIII, 17)[430], *sodomleanilor* (*Sp. la Iuda* 380/21), *tireani* (FA XII, 20). Probabil că un nume precum *asianii* (FA XX, 4) conţine *-an*. Forma *aravleni* (FA II, 11) ar putea rezulta din presiunea formei grafice din textul slavon, unde apare аравлене, *alexendrenu* (FA XVIII, 24) însă, are drept corespondent în textul slavon алиѯандренин. S-ar putea vorbi în acest caz de un sufix *-en*[431], a cărui utilizare este evidentă în cea de-a doua formă pentru care textul slavon prezintă un sufix pe care româna îl împrumutase. Alegerea copistului se fixează

---

[426] Din *Etymlogicum*, II, 1143. Pentru *–an* v. şi Marieta Pietreanu, *Sufixul –an*, în SMFC II, 1960, p. 93–100.

[427] V. întregul capitol VI din Bărbulescu *Individualitatea*, în care se discută asupra acestui sufix şi a variantelor sale fonetice.

[428] V. Bărbulescu *Individualitatea*, p. 427.

[429] V. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 50b.

[430] *Rusalim* cunoaşte o ocurenţă în CV (FA XIX, 21), dar în CB nu apare decît forma neaferezată (v. Nandriş, p. 22, 174).

[431] De fapt, ar putea fi vorba despre o variantă contextuală a sufixului *-ean*, şi nu despre sufixul *-en* (v. *sufixele*, p. 218-220).

pe un element pe care româna îl deţinea şi este condiţionată de factori fonetici, sufixul *-ianin* nefiind potrivit aici.

Cu ajutorul sufixului *-ianin* apar: *antiohianin* (*Sp. la Fapte* 1/12), *galileianinul* (FA V, 37, *tarseaninul* (FA IX, 11).

Cu ajutorul sufixului *-it* apar: *cananit* (*Sp. la Fapte* 3/7) şi *elamiţi* (FA II, 9).

7. Numeroase forme apar cu ajutorul sufixelor *-isc*, *-esc*[432], pentru adjective, şi *-eşte*, pentru adverbe. Textele studiate oferă numeroase asemenea exemple: *achiescul* (FA XXVII, 2), *adramidească* (FA XXVII, 2), *alexandrescu* (FA XXVIII, 11), *asieştii* (FA XIX, 31), *atineeşti* (FA XVII, 22), *chilichiiască* (FA XXVII, 5), *chiprinesc* (FA XI, 20), *chirineisca* (FA VI, 9)[433], *efesescul* (FA XIX, 28) şi *efeseasca* (FA XIX, 35), *etiopscă* (FA VIII, 27)[434], *galatiiască* (FA XVIII, 23), *galileeşti* (FA I, 11), *greceşti* (FA XVII, 12), *haldeiască* (FA VII, 4), *hananeiască* (FA XIII, 19), *iopiiască* (FA XI, 5), *italiiască* (FA X, 1), *israileşti* (FA II, 22) şi *izraileşti* (FA IV, 27), *iudeeşti* (FA II, 14) şi *iudeiască* (FA X, 22), *licaoneşti* (FA XIV, 6), *lichiiasca* (FA XXVII, 5), *liviiteşti* (FA II, 10), *ovreeşti* (FA VIII, 1), *pamfiliiasca* (FA XXVII, 5), *pisideiască* (FA XIII, 14), *pontiiscul* (FA IV, 27), *samarieşti* (FA VIII, 1), *samariiască* (FA VIII, 9), *sodomeşti* (2P, II, 6), *tiatirească* (FA XVI, 14). Formele adverbiale nu au o frecvenţă prea ridicată: *galileiaşte* (FA II, 7), *gomoreşte* (2P II, 6), *licaoneaşte* (FA XIV, 10). În ceea ce priveşte baza pe care se ataşează aceste sufixe, uneori aceasta este mai labilă în comparaţie cu sufixul, motiv pentru care CB prezintă forme precum: *israilteneani* (FA XIII, 16), *pamfileenească* (FA XIII, 13).

---

[432] Pentru a căror origine şi evoluţie în limba română v. Arvinte *Român*, p. 92-93, precum şi lucrările citate acolo.

[433] O variantă ca aceasta, explicabilă, nu este singulară în acest text.

[434] Greşeală pentru *etiopi[a]scă*. Nu este imposibil ca, din prudenţă, la întîlnirea unui nume neobişnuit, traducătorii să fi luat baza cea mai simplă; în acest caz, numele ţării imaginat ar fi fost *Etiop* şi nu *Etiopia*, analogii stînd la dispoziţia traducătorului în ambele direcţii; faptul că, totuşi, nu apare *etiopiiască*, mai numeroase fiind aceste forme în text şi, aşadar, mai puternic acest model, ar putea sprijini interpretarea de mai sus. Pe de altă parte, în alt loc, copistul realizează o grafie care trădează o analiză fonetică amănunţită: **iѡпiиѡскѫ** (FA XI, 5).

În *Țara Madiiamului* (FA VII, 29) este posibil ca genitivul să se refere la numele locuitorilor după un procedeu uzitat în formarea numelor de țări.

8. Accentuarea în CB nu este de luat în seamă din mai multe motive. Copistul utilizează foarte rar acest semn, în momentele în care o face se dovedește că nu notează astfel accentul formei, ci își manifestă o deprindere grafică. Din acest motiv este dificil de spus care era accentuarea cuvintelor în CB. Pe baza constatărilor făcute în alte lucrări în care se studiază temeinic această chestiune, cu argumente și exemple pentru epoca veche[435], se poate considera că și în cazul textelor în discuție avem a face cu aceeași accentuare, așadar *Apolonía* (CB— FA XVII, 1) etc.

2. Articolul

2.1.1. Articolul hotărît apare în situații în care valoarea articolului *-l* este preluată de vocala de legătură *-u*, precum în „*dedesuptu* picioarelor" (FA II, 35), „Irod *împăratu*" (FA XII,1)[436]. În AI articularea nu este constantă la unele instrumente precum în *desuptul* (Gal. IV, 4), *desuptu* (Gal. IV, 5). Genitiv–dativul numelor proprii de masculin apare cu articolul proclitic, care are exclusiv forma *lu*: *lu Dumnezeu* (Gal. V, 21), *lu Hristos* (Gal. III, 26; V, 24), *lu Avraam* (Gal. III, 29)[437].

2.1.2. Prin articularea unor substantive cu articolul hotărît enclitic se evită articularea cu articolul posesiv-genitival: „cinstitul *rodul* pământului" (Iac. V, 7), „svîntul *prunciul* tău" (FA IV, 27), sau

---

[435] V. Arvinte *Român*, p. 7-102, 107-109, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 48-49. La p. 172/12 a CB, în textul slavon apare notația ⁂, însă este greu de arătat dacă se poate pune bază pe aceasta, dată fiind situația accentului în acest text, precum și lipsa unor notații consecvente și uniforme.

[436] În această discuție, nu intră situații precum „Duhul Svîntu" (FA I, 2), sau „bărbatu oarecarele" (FA VIII, 9). Plecînd de la baza producerii fenomenului, O. Densusianu se întreabă (în *Istoria* II, p. 109) dacă în situații de acest fel avem a face cu un fapt de limbă sau cu unul de grafie și ajunge la concluzia că, dincolo de unele situații care pot fi interpretabile, rămîne un număr mare de cazuri în care, în mod indubitabil, notațiile indică o lipsă reală a finalei din limbă. V. și ILRL, p. 124.

[437] Asupra amestecului *lu* / *lui* în limba veche și a apariției celei dintîi prin fonetică sintactică v. Densusianu *Istoria* II, p. 111.

se evită utilizarea articolului demonstrativ care ar însoți adjectivul, oricum substantivizat: „venitul *Dereptului*" (FA VII, 52), „acela iaste *menitul* de Zeul" (FA X, 42).

2.1.3. Articolul hotărît poate însoți un adjectiv precedat de articolul demonstrativ-adjectival: „vremile cealea lunele" (FA III, 20), „piiatra ceaia ocărîta" (FA IV, 11), „sila Domnului ceaia marea" (FA VIII, 10).

2.2.1. Articolul posesiv-genitival[438] prezintă forme variabile după gen și număr, prezența alternanței variabil / invariabil, cu predominarea clară a formelor variabile putînd indica faptul că formele invariabile sînt posterioare și, probabil nordice, după cum reiese din comparația CV, cu CB și CP[439]. În CB apar: „al său despus" (FA I, 7), „a lu Petru cutezare" (IV, 13), „toți ai lui" (FA XX, 36), „toate ale caseei lui" (FA VII, 10). În AI, articolul genitival cunoaște variația în gen și număr: „ale dracului slujirile" (Gal. V, 20). Numeralele precedate de articolul acesta pot apărea atît nearticulate: „ceasul alu treile" (FA II, 15), „al noaole ceas" (FA III, 1), „cîntecul al doile" (FA XIII, 33), cît și articulate: „al treilea ceas" (FA V, 7), „al șaselea ceas" (FA X, 9), „a doa oară" (FA XI, 9)[440]. Nu se poate stabili o corelație între articularea numeralului și poziția sa în sintagmă.

2.3.1. Articolul demonstrativ-adjectival apare în CV doar cu deictic, precedînd un adjectiv articulat, precum în „fratele cela smeritul" (Iac. I, 12). În CB, acest instrument apare atît cu deictic, cît și fără el: „cel de la Zeul" (FA XXVI, 22), „cela vindecatul" (FA IV, 14), „ceaia Dereaptă" (FA IX, 11), „cei veniți" (FA II, 11), „ceia fără

---

[438] Pentru dificultățile în utilizarea acestui articol în vechile texte românești, v. *Studiul lingvistic* la CV, p. 138. Cele trei texte aici discutate confirmă spusele autoarei, în *aloru săiș* (CB— 1P III, 5), *aloru săi* (CV). Pentru asemenea exprimări v. și „Simon Curelariu *ce lui* iaste pri lîngă mare *casa*" (CB— FA X, 6). În CP lucrurile apar mai complicate, dar se poate accepta o lecțiune precum: „Simon Bătușariul *ce a lui casă* iaste lîngă mare". Cu toate acestea, este posibil ca acesta să fie un loc în care să existe o greșeală, orice lecțiune generînd altele. Situația se datorează și segmentării textului.

[439] V. și I. Gheție, Al. Mareș, *În legătură cu istoria articolului genitival din dacoromână*, în LR XXXVII (1988), p. 81-83. Pentru această chestiune v. și GD, p. 232-234.

[440] V. Ivănescu *Istoria*, p. 225.

leage" (FA II, 23), de regulă după substantive articulate: „bărbaţii ceia tremeşii" (FA X, 17).

3. Adjectivul

3.1. Un adjectiv corespunzînd substantivelor masculine de declinarea I-a apare în „cine e *slobodă* al Domnului iaste", „*slobodă* se cheamă cela ce se cheamă şerbul lu Hristos iaste" (CB— 1Cor. VII, 22), „acela *slobodă* iaste în Domnul şi *slobodă* cheamă-se" (CP) unde apar masculine din categoria substantivelor de declinarea I-a, de tipul *slugă*.

3.2. Conform normelor literare ale epocii, valabile în toate regiunile[441], apare un plural precum cel din: „s-ară vedea fratele său sau soru-sa *goli* fiind" (CP— Iac. II, 15), „se fratele sau sora *goli* fi-voru" (CV)[442]; „cît *goli* şi răniţi fugiră" (CB— FA XIX, 16), „cum *goli* şi rrăniţi se scape" (CV)[443].

3.3. Superlativul apare construit cu ajutorul mai multor adverbe, care joacă de fapt rolul unor intensificatori: „*foarte* buraţi eramu noi" (CB— FA XXVII, 21), „eramu *foarte* vihorrîţi" (CV)[444], „*multu* nemîncare fiindu" (CB— FA XXVII, 21), „*multu* nemîncaţi fumu" (CV), „*mult* nemîncaţi fură" (CP) etc.

3.4. Destul de des — probabil nu atît din motive care ţin de preocuparea de a reda limpede textul, ori de aceea pentru o exprimare variată, cît datorită influenţelor exercitate de versiunea tradusă şi, eventual, de textele româneşti consultate —, apar situaţii în care adjectivele alternează cu construcţii perifrastice sub forma propoziţiilor atributive. Alături de opţiunile diferite, precum *crezătoriu* (CB— FA XVIII, 27)/*credincioşilor* (CP), în paralel, de la un text la altul, cît şi în interiorul aceluiaşi text, apar situaţii precum:

---

[441] V. ILRL, p. 125.

[442] În CB se întrebuinţează un împrumut: „se frate sau soru *neagozi* fi-vor".

[443] În CB acest cuvînt nu apare, traducerea de acolo fiind „cum şi răniţi se scape", deşi versiunea slavonă notează нагом 'nudi'. Situaţia aceasta s-ar putea alătura altora spre a argumenta caracterul de copie al CBP, copistul sărind peste adjectivul pe care, probabil, nu l-a observat, — căci acesta era prezent în versiunea slavonă, pe care copistul nu o urmărea sistematic — considerînd că *şi* este un adverb.

[444] În CP o parte a respectivei pagini are o defecţiune, dar se distinge „*foarte* vihorî (...) era noi".

făcătoriul-voia (CB— 1Ioan II, 17), *cine face voia* (CP); *cela ce veni-va după elu* (CBP— FA XIX, 4), *vietoriul după el* (CP); *celuia ce-au chematu* (CB— 2P I, 4), *chematului* (CP). La acestea se adaugă situaţiile în care, unui adjectiv, într-o versiune, îi corespunde un substantiv în alta: „nece poate a se grăi *hristoseanu*" (CB— *Sp. la 1Ioan* 323/13-14), „nece-şi poate grăi *a lu Hristos*" (CP 189/1); „învăţaţi era întru viiaţă *vecuitoare*" (CB— FA XIII, 48), „era învăţaţi întru viaţa *veacului*" (CP). Din această perspectivă, este posibil ca revizorii care au lucrat la CP în vederea tipăririi să fi avut în faţă atît CB, cît şi CV, însă, în mod obişnuit, s-au preferat sugestiile de traducere mai ales din CV: *iubitoriloru lui* (CB— Iac. I, 12), dar *celora ce iubescu elu* (CV) şi *celor ce iubesc el* (CP), faţă de *cene face dereptate* (CB— 1Ioan III, 7) şi *făcătorii dereptate* (CP) ori *cel ce mărturiseaşte* (CB— 1Ioan V, 6) şi *mărturisitoriu* (CP) însă *dătătoriul* (CB, CP— Iac. I, 5) şi *cela ce dă* (CV).

3.5. În situaţii precum „într-un locu *cu năsipu*" (CB— FA XXVII, 41), „în loc *de năsip*" (CP) apar locuţiuni adjectivale formate după un procedeu încă productiv. Este posibil ca asemenea situaţii să marcheze lipsa în limbă a unor adjective[445].

3.6. O ultimă chestiune de discutat ar fi aceea a prezenţei în aceste texte a unor forme diminutivale, care se încadrează într-o tendinţă mai largă în epocă şi care, de altfel, priveşte şi alte părţi de vorbire. Apar astfel: „*mitutea* cîrmiturea" (CB— Iac. III, 4), „*mitutea* cîrrmitoare" (CV), „*mică* cîrmiţă" (CP); „*micu* mădulariu" (CB— Iac. III, 5), „*mitiutelu* mădulariu" (CV), „*mică* bucăţea" (CP).

4. Numeralul

4.0. Versiunile *Apostolului* prezintă destule atestări ale numeralelor, multe dintre acestea avînd valori substantivale, adjectivale sau adverbiale. Prezentăm în continuare cîteva dintre acestea, urmărind calitatea de numeral cardinal sau ordinal.

4.1. În CB, numeralul cardinal apare în exemple precum: „*un* suflet" (FA I, 14); „întru *una*-ş sîntu" (1Ioan V, 8); „*o* zi" (2P III, 8);

---

[445] Cf. *în loc de verdeaţă* din slujba ortodoxă de înmormîntare, locuţiune ce se păstrează nu doar datorită caracteristicilor conservatoare ale acestui stil, dar şi din cauza lipsei unui adjectiv corespondent.

doi (FA IX, 38); *doao* (FA XII, 6); *de doao ori* (Iuda, 12); *de trei ori* (FA X, 16); *unsprăzeace* (*Sp. la Fapte* 3/10)[446]; *doisprezece* (FA XIX, 7); *doaosprezeace* (*Sp. la Iac.*, 265/18-19); *patrusprăzeace* (FA XXVII, 33); *cincisprezeace* (FA XXVII, 28); *treizeci* (Mat. XXVI, 15); *patruzeci* (FA IV, 22), *40* (FA VII, 23), *patru sute şi cincizece* (FA VII, 20), *cinci* (FA IV, 4), *a cincizeciei* (FA XX, 16), *şaptezeci şi cinci* (FA VII, 14). Cu excepţia cazului din *patru sute şi cincizece* (FA VII, 20), textele acestea nu prezintă forme scurtate prin analogie[447]. Un caz de dezacord se înregistrează în: *zi unul* (CB— FA XXI, 7), faţă de *o dzi* (CV), *o zi* (CP).

4.2. Acordul în gen, pentru primele două numerale nu se înregistrează în cazul compuşilor decît pentru *doisprezece*. Acesta apare şi în *amîndoi* (CB, CP— FA VIII, 38), *amîndoao* (CB, CV, CP— FA XXIII, 8). În CB apare o formă precum *amînduroru*sprezeace (Iac. I, 1), considerată de O. Densusianu ca „o combinaţie improvizată, foarte artificială"[448]. Norma acestor texte pare a prefera postpunerea numeralului, notarea cifrelor ori numerelor nefiind mereu făcută cu slove: „cătuşi *patru*" (CB— FA XXVII, 29), „4 cătuşi" (CV), „cătuş *patru*" (CP).

4.3. Alături de *o mie* (2P III, 8) apare şi *trei miie* (FA II, 41), *cinci mie* (FA IV, 4), pluralul *mii* nefiind înregistrat nici în textele paralele. Pentru 'zece mii' este utilizat termenul rezultat din calchierea sl. тьма, precum în *cinci întunearece* (CB, CV, CP— FA XIX, 19). Textul CB conţine două substantive formate de la numerale. Primul este echivalentul lat. *centurio*, şi anume *sutaşul* (FA XXVII, 6), ὁ ἑκατονάρχης, în Vulg. sau *sutatul* (FA X, 1)[449], *centurio cohortis*, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης, în *Vulgata*. Cel de-al doilea este *miiaşul*

---

[446] De notat este valoarea care apare în *unu* (FA XVII, 26) = 'acelaşi'.

[447] Pentru care v. Constantin Frâncu, *Din istoria numeralului românesc: vechimea formelor paisprezece, şaisprezece, şaizeci*, în LR, XXVII (1978), p. 599-606.

[448] V. Densusianu *Istoria* II, p. 114. Utilizarea corectă a unei forme de dativ atît de complexe (este vorba despre prima parte a „compusului") ar trebui să fie un indice al nivelului de evoluţie a limbii, o mărturie a faptului că, sub anumite aspecte, aceasta se arăta destul de şlefuită, traducerea fiind cea care, în asemenea situaţii, ar fi avut de stricat ceva prin impunerea unui alt model.

[449] Termenul acesta cunoaşte doar două ocurenţe în CB, cu referire la Cornelius; CV şi CP nu cunosc forma.

(CB, CV— FA XXI, 31) cu varianta *miariul* (CP)[450], *tribuno cohortis*, χιλιάρχῳ τῆς σπείρης, în *Vulgata*. Ambii termeni reprezintă, în limba română, calcuri după formele corespondente din slavă.

4.4. Numeralul ordinal cunoaşte două categorii de forme, unele în *-le*, altele în *-lea*: *al doile* (FA XIII, 3), *al treilea* (FA V, 7), *al şaselea* (FA X, 9), *al şaptele* (Iuda, 14), *al noole* (FA III, 1), *al noolea* (FA X, 30), *al unsprăzeacele* (455/7). O formă de masculin precum *ai doii* (456/4) cu o singură ocurenţă, în CB, caracteristică ariei nordice, apare tocmai în acea parte de text care pledează în favoarea acestei repartizări areale. Cu toate acestea, prezenţa formelor caracteristice ariei nordice *al treile* (454/19) şi *alu treile* (FA II, 15) în cele două părţi ale textului indică o relaţie mult mai complexă între cele două părţi ale CB, dependentă de echilibrul dintre fidelitatea copistului faţă de textul copiat şi conştiinţa sau tendinţa de a impune propria sa normă[451]. Situaţii precum *dentîniu* (450/15) şi *întîi* (450/3), *întînia* (FA XII, 10) şi *întîia* (FA XVI, 12), *a doa* (FA XXVIII, 13), *a doao* (FA XII, 10), *a doa oară* (FA XI, 9), *a doară* (Iuda, 5), *a dooara* (FA VII, 13), *a treia* (FA X, 40), *a patra* (FA X, 30), *a patrusprăzeace* (FA XXVII, 27) indică, şi aici, o diferenţiere a formelor pe genuri. În plus, situaţii precum „pomeana *întîia*" (CP— *Sp. la 2P* 174/13), poate şi „de zbor tremeatere *întîia*" (CP— IIoan, titlu), „lumea ceaea *întîia*" (2P II, 5), adică prezenţa numeralelor articulate cu valoare adjectivală, postpuse determinatului conduc spre aria nordică, prezenţa lor în CV fiind firească, dar lipsa lor din CB şi prezenţa lor în CP constituie mai degrabă o curiozitate[452].

5. Pronumele

5.1.1. Pronumele personal. Formele neaccentuate, atît cele de dativ, cît şi cele de acuzativ, cunosc antepunerea, dar şi encliza: *se ducă-se* (FA XXVII, 12), *chema-se* (FA XXVII, 16), *se protivimu-ne*

---

[450] Deşi cunoaşte şi varianta din CB şi CV, (FA XXII, 24) aceasta este forma dominantă în CP.

[451] Mult mai puţin plauzibilă este ipoteza contribuţiei la acest text a mai multor copişti.

[452] V. C. Frâncu, *Vechimea şi răspîndirea numeralului articulat în construcţii de tipul partea întîia*, în SCL, XXXI (1980), p. 213-216, precum şi ILRL, p. 131.

(FA XXVII, 15), *părea-lă* (CB, CV— FA XXVII, 13) şi *păru-le*, în CP, *zise-mi* (CB— FA XXVII, 24), în CV *de-mi grăi*, *punea-le* (FA IV, 35), *iată-l* (FA XIII, 25), *cela ce-l voi răstignitu* şi *ce lu Zeul învise* (FA IV, 10) în CP: *elu-l învise* Dumnezeu, *luară-lu* şi *puseră-lu* (FA XIII, 29) în CP *deştinseră-l* şi *puseră-l*, *ce-l chema* CB— FA XXVII, 14), *meneaşte-se*, în CP, *ce-i e numele*, în CV.

5.1.2. Textele studiate aici nu prezintă forme pronominale cu *î-* rezultat al căderii lui *-u* şi al trecerii de la encliză la procliză[453], deoarece *-u* încă mai apare, în special în CV, dar şi în CB şi în AI. Pentru CP encliza lui *-l* constituie încă o remanenţă destul de puternică. Atît CB cît şi CP prezintă o sintaxă, în parte influenţată de limba originalului, ceea ce nu creează necesitatea apariţiei unei vocale protetice: *răspunse-mi* (CB— FA XI, 9), sau *vrea se lu scoaţă elu* (CB— FA XII), *să-l scoaţă* (CP), *vru elu se-l scoaţă* (CB— FA XII, 6), *vrea să-l scoată el* (CP— FA XII, 6). Un caz precum: „de ce amu de-acea *eţi* voi da" (CB— FA III, 6) ar putea indica faptul că, în graiuri, se înregistra deja *î-*. Aparte este şi *vas alesu-mi iaste* (FA IX, 15)[454].

5.1.3. Formele pronominale atone în cazurile dativ şi acuzativ apar în combinaţii care indică o influenţă a textului slavon tradus, pe de o parte, de cealaltă, o insuficientă pătrundere în norma literară a procedeului, probabil de sorginte populară, al reluări şi anticipării complementului. Astfel, în CB se întîlnesc: *daţi şi mie* (FA VIII, 9), *judecară mie* (FA XXVIII, 18), *glasu grăindu mie* (FA XI, 7), „*cădea-se* (...) se ascultaţi mine" (FA XXVII, 21)[455], *dărui tine* (FA XXVII, 24)[456] *arătaiu-ţi-mă* (FA XXVI, 16)[457]. La comparaţia dintre

---

[453] I. Rizescu, *Contribuţii la istoria pronumelor în limba română*, în SCL, XV (1964), p. 749-753; V. Frâncu *Formele*, unde se discută şi asupra răspîndirii dialectale a fenomenului, Ivănescu *Istoria*, p. 339.

[454] Cratima se poziţionează după adjectiv din motive de fonetică sintactică. Tocmai această relaţie cu un *-u* (străin textului coresian) indică tendinţa de trecere a pronumelui în stare de procliză, lipsa condiţiilor fonetice care să ducă la dezvoltarea unui *î-* fiind cea care conservă pronumele în starea de encliză. Faptul este vizibil şi în CB, unde se înregistrează: *a-l vinde* (FA V, 4) şi *cuprinse-l* (FA XX, 10).

[455] Cf. şi FA XXVI, 3, unde, în toate cele trei texte, apar construcţii cu acuzativul, fără morfemul *pre* şi fără anticiparea complementului direct.

[456] Dar v. şi versiunile paralele, care prezintă pronumele în dativ.

[457] Unde trebuie observată şi sintaxa pronumelor.

CB şi CP apar anumite puncte comune, divergenţele datorîndu-se opţiunilor traducătorilor şi sintaxei[458]: *fi-mi-vreţi* (FA I, 8), respectiv *să-mi fiţi*; *sluji-mi-vor* (FA VII, 7) faţă de *mă vor sluji*; *ucide-mă-veri* (FA VII 28) faţă de *veri tu să mă ucizi*; *de carele-mi părea eu* (FA XXV, 18) faţă de *ce mă părea mie*; *adusetu-mi* (FA VII, 42), faţă de *aduse mie*. CP se deosebeşte şi de CV, care cunoaşte o formă cu un alt fonetism: *me*[459]. În contextul *să mi te fac slugă şi mărturisitoriu* (CB— FA XXVI, 16) este de menţionat apariţia dativului etic.

5.1.4. Formele de plural ale pronumelor atone de dativ şi acuzativ se prezintă asemănător la nivelul textelor studiate. Uneori, în interiorul aceluiaşi text apar variaţii, în CB şi CP, primul dintre acestea prezentînd: *ado-ne* (444/10), *ascultă-ne* (445/10), *dezlegămu-ne* (FA XX, 6), *fereşte-ne* (448/2; 3; 6), pentru acuzativ, „*cade-ni-se* a ne spăsi noi" (FA IV, 12), *înmulţi-ni-se* (FA VI, 1), *părea-ni-se* (FA XVI, 13), *luo-ne-se* (FA XXVII, 20), pentru dativ, iar cel de-al doilea: *a ne spăsi noi* (FA IV, 12), pentru acuzativ, şi *cade-ne-se* (FA IV, 12), *cade-ni-se* (FA XV, 36) pentru dativ. Nici unul dintre texte, cu excepţia CV, nu conţine forma *nă*, singura care apare aici: *şi ca fu a nă duce noao* (FA XXI, 1). La persoana a doua apar: *pocăiţi-vă* (FA II, 38), *vă dă* (FA XIV, 16), *botezatu-v-aţi* (FA XIX, 3), pentru CB, *să nu vă despărţiţ* (FA I, 4), *vă să pare* (FA II, 15), *în ce v-aţi botezat*? (FA XIX, 3). În CV apare doar *vă*: *vă tragu* (Iac. II, 6), *zidiţi-vă casă* (1P, II, 5). Pentru persoana a III-a apar: *punea-le* (FA IV, 35), *părea-lă* (FA XXI, 29), *să le dai* (448/14; 18; 20), *împlatu-li-se-au* (2P I, 1), în CB, „socotitu *lă era* să fugă" (FA XXVII, 30), „numele *le sînt* aceastea" (*Sp. la Fapte* 2/15), alături de forma *le* (FA IV, 34), în CP apare şi *lă* (FA XVII, 18), însă primele sînt cele obişnuite. Dimpotrivă, CV nu conţine decît forme cu velară: *lă dzise* (FA XIX, 25)[460].

5.1.5. Un fenomen caracteristic versiunilor *Apostolului* secolului al XVI-lea, prin care se reflectă o situaţie generală în epocă, este concurenţa dintre urmaşii lat. *ipse* şi *ille*. Judecînd după frecvenţele

---

[458] Primul exemplu aparţine CB, cel de-al doilea CP.

[459] „Ce me goneşti" (FA XXII, 7).

[460] Pentru chestiunile legate de apariţia şi utilizarea formelor etimologice ale acestor pronume, precum şi ale formelor care apar în urma acţiunii unor factori de ordin morfologic şi prin analogie, v., printre altele, Densusianu *Istoria* II, p. 116-117, Rosetti *Istoria*, p. 498.

celor două forme, pare dificil de prevăzut că uzul celui dintîi avea să se restrîngă sever. Vitalitatea acestuia a constituit, în parte, factorul care a dăunat forţei sale în lupta cu urmaşul lat. *ille*, într-o perioadă în care dezvoltarea limbii române literare începuse să promoveze formele care exprimau deja mai nuanţat conţinuturi la care aceasta avea acces prin intermediul traducerilor. Urmaşul lat. *ipse* apărea numai în acuzativ, combinat cu o prepoziţie — *cătră*, *cu*, *de(ntru)*, *întru*, *pre*, *spre*. Prepoziţiei *cu* i se asocia varianta *nusul* (CB, CP— FA V, 17), *nusa* (1Cor. VII, 13), rotacizată în CV. Un alt factor care, probabil, a dăunat menţinerii acestui pronume a putut fi şi relaţia sa cu pronumele de întărire. Acesta din urmă se formează cu ajutorul pronumelui *însul*, *însa*, urmat de elementul *-şi*, iniţial compusul avînd valoare de pronume de întărire, fapt reflectat în utilizarea acestuia neînsoţit de alt pronume. Cu timpul, sensul 'chiar' se pierde şi se ajunge la situaţia care poate fi întîlnită şi în secolul al XX-lea, cînd este nevoie de prezenţa unui pronume personal, valoare pe care prima parte a compusului a pierdut-o[461].

5.1.6. Pentru formele accentuate ale pronumelui personal, care au căpătat aceeaşi finală, textele vechi arată că valorile acestora erau cele ale pronumelor de întărire, precum în CB: *tăuş* (FA V, 4), *eluş* (FA VIII, 34), *ai luişi* (FA IV, 23), *eiş* (FA XXI, 26), *de-ai loruş* (FA XI, 29), *voişi* (FA II, 38)[462]. Apariţia acestor forme poate fi pusă pe seama unei tendinţe a limbii, care se regăseşte şi în cazul pronumelor posesive, reflexive etc. Existenţa unei paradigme bogate a pronumelui de întărire, precum şi tendinţele de echilibru al limbii, care au prevenit încărcarea şi diversificarea excesivă a formelor accentuate pot constitui factori care au împiedicat impunerea unor astfel de forme.

5.2. Pronumele de întărire. Singura particularitate care merită amintită este aceea că, în limba secolului al XVI-lea, ilustrată cu textele CB, CP şi CV, acest pronume îşi păstra valoarea de pronume personal: „Doamne, *însumi* ştiu că eu era ce-i băga în temniţă" (CP— FA XXII, 19), „*însuş* întră întru gloată" (CB— FA XVIII, 19), „*însuşi*

---

[461] Cf. compusele din spaniolă şi portugheză, *consigo*, respectiv *comsigo*, unde *cum* este cel reluat.

[462] Pentru un tabel complet al apariţiei unor astfel de forme în vechea română literară vezi Densusianu *Istoria* II, p. 118.

se duse în gloată" (CP), „deştinse Iacov întru Eghipet şi sfîrşi-se *însuş(i)*" (CB, CP— FA VII, 15), „*înşine* (...) fost-am" (CB— 2P I, 16), „*înşivă* ştiţi" (CB, CP, CV— FA XX, 34). Pregnant apare acest sens într-un exemplu din CP: „cătră folos voao *însumi* grăiesc" (1Cor. VIII, 35), pentru care CB prezintă: „cătră folosul *înşivă* grăiescu". Pronumele acesta apare însoţit de un altul încă de pe acum: „*de sine însuţi* a grăi" (CB— FA XXVI, 1), „porîncită *ţie însuţi* de tine să grăeşti!" (CP), „gice-ţi-se *de sinre* a grăi" (CV)[463], „se iubeşti vecinu său ca *însuţi sine*" (CB— Iac. II, 8), „iubeaşte aproapele tău ca *însuţi tine*" (CP) Nici unul dintre cele trei texte nu prezintă situaţii în care aceste forme pronominale s-ar utiliza conform tendinţei de simplificare întîlnită în alte texte vechi, mai cu seamă în documente. Ultima situaţie cu care s-a exemplificat evidenţiază, prin succesiunea pronumelor implicate, prezenţa unei alte norme decît cea actuală, în ceea ce priveşte pronumele de întărire îmbinat cu un pronume personal. Nespecializarea în sensul actual a secvenţelor *însu* + *şi* a putut fi legată şi de posibilitatea particulelor *-mi*, *-ţi*, *-şi*, *-ne*, *-vă*, alături şi de alte pronume.

5.3.1. Pronumele reflexiv. Formele sub care apare acest pronume prezintă aceleaşi nuanţări şi variaţii constatate deja pentru fiecare din textele analizate. CB şi CP nu conţin varianta accentuată *şie*, aceasta apărînd în CV: „*şie* ei luară pişte" (FA XXVII, 36).

5.3.2. Forma *sine*[464] apare în toate versiunile, nu mereu cu valori exclusiv reflexive, unde sînt prezente şi diferite variante ale formelor neaccentuate: „grăindu cătră *sineş*" (CB— FA II, 7), „grăiia cătră *sineşi*" (CP); „Petru fost-au de *sineş*" (CB— FA XII, 11), „Pătru se pomeni întru *sine*" (CP); „de iale se feriţi-vă *sine*" (CB— FA XV, 29), „să vă veghiaret cineş *sinea*" (CP); „svetui se ia cu *sineş*" (CB— FA

[463] În acest set de exemple poate fi observată tendinţa, realizată în CP — adică într-un text sudic — de a înlocui pronumele reflexive cu pronume personale. De altfel, acest caz nu este singular: *înşivă de sineşi* (CB— FA XIII, 46), *înşivă voao* (CP). Şi un text nordic, însă, precum CV, poate oferi o asemenea situaţie: *însuţi sine* (CB— FA Iac. II, 8), *însuţi tine* (CP), *tinre însuţi* (CV), *sene* (CB— FA XX, 24), *mie* (CP), *mie* (CV). Este, însă, de notat că, în aceste contexte, în CB, se înregistrează utilizarea abuzivă a reflexivului de persoana a treia în locul pronumelui personal de persoanele I-a şi a II-a, după modelul slavon (v. Densusianu *Istoria* II, p. 119).

[464] În CV apare rotacizată: „se nu-ş dea *sinre*" (FA XIX, 31). Pronumele acesta cunoaşte şi o întrebuinţare substantivală.

XV, 37), „vrea să ia cu *sine*" (CP); „nu-l luo elu cu *sine*" (CB— FA XV, 38); „pare-mi *sene* fericatu" (CB— FA XXVI, 2)[465], „părîndu-le *sine* ferecaţi" (CP); *împlură-să* (CB— FA III, 10); *scularǎ-se* (CB— FA VI, 9); *se vatăme-si* (CB— *Sp. la Iac.* 266/20); „se-*şe ia* hrană" (CB— FA XXVII, 33); *înălţă-se* (CB— I, 11), *sui-se* (CP); *iviia-se* (CB— FA I, 3), *să arătă* (CP).

O caracteristică a textelor vechi, prezentă şi în cele trei texte discutate aici, care a fost constatată şi pentru cazul pronumelui de întărire, este aceea că se utilizau formele accentuate ale pronumelui posesiv cu valorile pronumelor personale. Acest uz nu este, însă, unicul şi nici cel mai răspîndit pentru pronumele reflexive.

5.3.3. Atrag atenţia situaţii precum: „ceaia ce *de iaşi* deşchise-se loru" (CB— FA XII, 10), „aceaia *de sineşi* se deşchise lor" (CP)[466], unde pot fi oferite două interpretări ale uzurilor acestor pronume. O problemă ar putea fi ridicată şi de dificultăţile ortografiei actuale de a segmenta enunţul. Chiar dacă proveniența acelui *-ş(i)* este aceeaşi în toate cazurile, se poate accepta că, datorită împrejurărilor sensibil diferite în care acesta apare, valorile pe care le poate înregistra prezintă deosebiri proporţionale cu acele contexte. Există, totodată, situaţii în care pronumele reflexiv poate fi constatat ca avînd o întrebuinţare substantivală, nici aici lipsit mereu de finala *–şi*, caz în care îşi revelă mai pregnant rolul de posesiv-reflexiv: „fereaşte-*şi sinele*" (CB— 1Ioan V, 18), „veaghe *sine*" (CP); „curăţeaşte-*ş sine*" (CB— 1Ioan III, 3) „curăţeaşte *sine*" (CP); „păziţi *sineşi-vă*" (CB— 1Ioan V, 21); „lăcuitoare întru *sineş*" (CB— 1Ioan III, 15), „a lăcui în *sine*" (CP); „mira-se Petru întru *sineş*" (CB— X, 17), „se mira întru *sine* Petru" (CP); „nu înşelareţi-vă *sinele*" (CB— 1Cor. VI, 9); „sfintele mueri (...) înfrumoasa *sineleşe*" (CB— 1P III, 5), „sfintele mueri upoväia (...) înfrîmseţîndu-şi *sine*" (CP); „păzeaşte–ţi *sinele*" (AI); *sineşi-vă* (CB— FA XX, 28); *sineleş* (CB— Iac. I, 24); *sineloruş* (CB— 2P II, 1).

5.4.1. Pronumele/adjectivul posesiv. Urmaşii lat. *suus, sua* cunosc o largă răspîndire, întîlniţi fiind şi cînd subiectul apare la plural, însă urmaşul lat. *illorum* apare mai rar. Situaţia este

[465] Forma *sene* înregistrează cîteva ocurenţe în CB, avînd uneori drept corespondente formele *sine* (CP), *şie* (CV), precum în 1P, I, 12.
[466] Cf. şi *eluşi* (CB— FA VIII, 34), *de sine* (CP).

aproximativ aceeaşi pentru singular, în sensul că ocurenţele pronumelor personale sînt, în acest caz, mai numeroase.

5.4.2. Ca şi în cazul pronumelor personal, de întărire şi reflexiv, şi aici se pot întîlni forme cu particula *-şi*: *sa* (CB— Iac. I, 10), *sa* (CP), *sale* (CV), cu corespondentul *suis* în *Vulgata*, apare alături de *ale saleş* (CB— FA XXI, 11), *-ş* (...) *sale* (CP), *-ş* (...) *sale* (CV), redînd *sibi* din *Vulgata*. În general, faţă de textul CB, CP prezintă o tendinţă de promovare a urmaşului lat. *illorum*: alături de *ale saleş* (CB— Iac. I, 14), apar *de a lui* (CP), *de ale sale* (CV); *pohtele sale* (CB— Iuda, 16), *pohtele lor* (CP); *întru ai săişi* (CB, CV— FA XXI, 6), *la sineş* (CP), dar pot fi întîlnite şi situaţii unde respectivului pronume personal din CB îi corespunde o altă formă în CP: *cineşcu de-ai loruş* (CB— FA XI, 29), *fieşcăruia di-nşii* (CP); *dim mijlocul loru* (CB— FA XVII, 33), *den mijloc de ei* (CP). Acelaşi CP prezintă, în mod corect, forme de alte persoane decît a III-a, în vreme ce CB şi CV o utilizează pe aceasta: *alor săiş* (CB— 1P III, 1), *alelor săi* (CV), dar *-lor voştri* (CP), pentru **своим**, *sale* (CB— FA XIV, 9), *tale* (CP), pentru **своею**, *său* (FA IX, 34), *sale* (FA XII, 8), *sa* (FA XII, 8) pentru persoana a doua singular, *săi* (FA VII, 26) pentru persoana a doua plural, *sale* (FA XV, 23) pentru *lor*[467], în CB, sau prezintă confuzia dintre singular şi plural *ai luişi* (FA IV, 23). Nici CP nu este scutit de asemenea confuzii şi imitări ale modelelor slavone: *săi* (CB— FA XXIII, 5), *săi* (CP), *tăi* (CV), pentru **своих**, respectiv *tui*.

5.4.3. Cu valoare de posesiv pot apărea forme ale pronumelor personal şi reflexiv însoţind substantive: *spre leage-ne* (CB— FA VI, 13); *părinţiloru-ne* (CB— FA XIII, 32), *părinţi-ne* (CP). Astfel de întrebuinţări, destul de frecvente, în vechea română[468], şi care aveau să prolifereze ulterior, sînt concurate de cele în care apar pronumele personale, mai ales în situaţiile în care verbul poate fi utilizat reflexiv: „deşchise Filip rostul *lui*" (CB— FA VIII, 35), „*deşchise-şi* Filip rostul *său*" (CP).

5.4.5. Situaţia posesivelor scurtate poate fi ilustrată prin exemple din CP: „osîndeşti *soţu-tău?* (Iac. IV, 13), „s-ară vedea fratele său sau

---

[467] Caz în care, alături de confuzia numerelor, apare şi tendinţa utilizării adjectivului pentru pronume.

[468] V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 120, PS.S, p. CCXII.

soru-sa goli fiind" (Iac. II, 15), prezența unor astfel de forme fiind încă slab atestată[469].

5.5.1. Pronumele relativ și interogativ. Principala problemă care apare aici este legată de pronumele *care* și de formele care apar cu valorile sale. În primul rînd, se constată că acesta poate apărea articulat după gen și număr, înregistrîndu-se, în general, o utilizare corectă a formelor sale. Cu valoarea acestui pronume poate apărea și pronumele *ce*: „*ce* iaste vina ce dereptu ea venit-aţi?" (CB— FA X, 21), „*Ce* iaste vină ce derept ia aţi venit?" (CP)[470]; „Comilie sutaşul, *ce* iaste bărbat derept" (CP— FA, X, 22)[471]. Pe această bază, însă, în CB se utilizează pronumele *care* pentru *ce*: „*Carea* e amu viiaţă, voastră?" (CB— Iac. IV, 15), „ce amu viaţa voastră iaste?" (CP), „ce va fi viaţa voastră?" (CV).

5.5.2. Pronumele *ce* poate apărea și pentru *cel ce*: „*ce* păcatele noastre însuşi le rădică" (CB— 1P II, 24)[472].

5.5.3. Este de remarcat faptul că în aceste texte, alături de utilizarea corectă a pronumelui *cine*, în situaţiile în care exista tendința de a face confuzia cu pronumele *care*[473], apar și situații unde *cine*, sau *ce* stau pentru un relativ, în cadrul unor construcții perifrastice avînd rolul unor atributive: „și alalți *cine* avea lîngezi (...) urdina" (CB, CP— FA XXVIII, 9), „cinre avea lîngezi" (CV); „luară ovreaii *cine* protiviia-se" (CB— FA XVII, 5), „ceia ce se protivia" (CP); „vietorilor" (CB— FA II, 14), *cine vie* (CP); „gata aibătoriului"

---

[469] Pentru apariția posesivelor scurtate v. Constantin Frâncu, *Din istoria „genului personal": vechimea posesivelor scurtate în limba română*, în LR, XXVI (1977), p. 233-237.

[470] Din punctul de vedere strict al traducerii, fraza este fidelă.

[471] Uzul acesta, caracteristic epocii, poate fi întrezărit și în situații în care se înregistrează construcția cu demonstrativul de depărtare acordat: CB: „cuvîntul cela *ce* trimease" (CB— FA X, 36), „cela *ce* tremise" (CP); „cela *ce* vine" (CB, CP— FA X, 38); „Simonu, cela *ce*-l menescu Petru *ce* zice-va graiure cătră tine *ce* întru iale spăsi-te-veri" (CB— XI, 13-14), „cheamă Simon, *ce*-l cheamă Pătru și zice-ț-va graiure cătră tine, cealea *ce* întru iale spăsi-te-veri" (CP). Pentru relația de înlocuire dintre pronumele *care* și *ce* v. Maria Iliescu *Concurența dintre pronumele care și ce*, în SG I, p. 25-26.

[472] În CV și CP apare *cel* ce.

[473] Această întrebuințare a pronumelui *cine* este caracteristică latinei, unde se întîlneau construcții de tipul: *Benedictus qui venit* (...), și ar putea constitui o moștenire. V. și PS.S, CCXIII.

(CB — 1P IV, 5), *ce are gata* (CV). Situaţiile de acest fel sînt mai dese cînd pronumele *cine* intră în relaţie cu pronumele *tot*, care poartă, în aceste situaţii, valori ale pronumelui nehotărît *oricine*, *orice*: „a totul *cine creade*" (CB— FA X, 43), „toţi *cei ce vor creade*" (CP)[474], „toţi *cine auziia* Cuvîntul" (CB, CP— FA X, 44)[475].

5.5.4. Nu este sigur dacă autorul CB a înţeles corect sensul în FA XIV, 14: „Bărbaţi *ce* aceasta faceţi şi noi în seamine chinuiţi sem voao", pentru care CP prezintă cu mai multă claritate: „Bărbaţi, derep ce aceastea faceţi? Şi în podoabă chinului lui vă sem oameni ca şi voi." Este posibil ca, în CB, *ce* să poată fi creditat — din perspectiva în care trebuie să fi înţeles copistul textul —, cu o valoare interogativă (conform cu textul biblic), dar şi cu una relativă. Textul slavon este clar în acest sens кто сіа (...), dar analiza felului în care este scris CB lasă loc neîncrederii, cel puţin în ceea ce priveşte neamestecul copistului, care prezintă frecvent tendinţa de a înţelege textul şi de a acţiona în consecinţă.

5.5.5. *Ce* poate avea valoarea unui pronume relativ în situaţii precum: „cade-mi-se toate praznicele *ce* vinu" (CB— FA XVIII, 21), *cealea ce viru* (CV); „Eu sîntu Isus, acela *ce*-l tu goneşti" (CB— FA IX, 5)[476]; „Nu tuţi *ce* zicu-mi «Doamne!»" (CB— Mat. VII, 21).

5.6. Pronumele/adjectivul nehotărît. În cadrul acestei clase eterogene, cu elemente cunoscînd ocurenţe în diferite contexte, aici se întîlnesc variaţii destul de mari, ceea ce sporeşte numărul caracteristicilor acestor forme. De aceea, textele comparate nu redau mereu în acelaşi fel aceste valori.

5.6.1. În CB apare *Era unii* (FA XIII, 1), în vreme ce CP traduce: *Era alţii*, oarecum în continuarea relatării unor întîmplări precedente, aşadar, încadrîndu-se mai degrabă în text decît în frază[477]. În acelaşi fel este redată şi forma нѣціи din FA XXI, 17: *unii* (CB), *urii* (CV), dar *alţi* (CP). De asemenea, în FA XII, 12 apare *amări unii* (CB)[478], dar la

---

[474] Dar v. şi 1Ioan II, 23, unde apare *tot cine* (CP), *totu cene* (CB).

[475] Asupra chestiunii acordului v. Densusianu *Istoria* II, p. 250, dar v. şi Elena Carabulea, *Acordul după înţeles şi prin atracţie în limba română veche*, în LR XIV (1965), p. 593-608.

[476] La fel apare în CP.

[477] În versiunea slavă apare бѣхѫже нѣци.

[478] În versiunea slavă нѣкіѫ.

Coresi apare *să răiască vreunul*, opţiune care apare şi în FA XXI, 19: *cîte uniia* (CB), *cîte urul* (CV), dar *cîte vreunul* (CP)[479].

5.6.2. Cele trei texte converg în redarea expresiei дроуг на дроуга (Iac. V, 9; 1Ioan IV, 7) prin *unul spre alaltu* (CB), *urul spre alaltu* (CV) *unul spre alalt* (CP), respectiv *unul alaltu* (CB), *unul cu alalt* (CP)[480]. În CB, (1P I, 22) apare însă şi un calc precum *soţu a soţu*, pentru care CV prezintă *urul alaltu*, iar CP *unul cu alalt*[481].

5.6.3. După cum se observă, formele compuse cu *alt* sînt foarte răspîndite, *alalţi* (CB, CP— FA XVII, 9); *alăltoru* (CB— 1Cor. VII, 12), *alăltor* (CP), dar nu singurele: *alalţi* (CB— 1P IV, 2), *alţi* (CV), *altor* (CP); *alalţi* (CB— FA XV, 17), *alţi* (CP). De asemenea, pentru „*alţii* de cărtularii voştri", din CP (FA XVII, 28), CB prezintă „*neşte* dintr-i voştri cărtulari."

5.6.4. Urmaşul lat. *nescio quem* este bine reprezentat în texte, traducînd un нѣции: *neştinii* (CB— Iuda, 4), *alţii* (CP); *neştinii* (CB— FA XIX, 31), *alţii* (CP), *urii* (CV); кто: *neştine* (CB— 2Ioan I, 10), *varecine* (CP); *neştine* (CB, CP— Iac. V, 13), *neştinre* (CV); *neştine* (CB— FA X, 47), *cineva* (CP). Compusul *oarecare* nu apare, nici el, redat unitar: *oarecare* (CB— FA XVIII, 1), *neştine* (CP)[482], *oarecare* (CB— FA XIII, 6), *un* (CP)[483]; *oarecărui* (CB— FA XVIII, 7), *nescui* (CP)[484]; *oarecarele* (CB, CV— FA XXIV, 1), *neştine* (CP); „fiiu de muiare *oarecarea*" (CB— FA XVI, 1), „fiiul *unii* muieri" (CP); *carevare* (CB— FA, XXV, 16), *vrun* (CV), *cineva* (CP). Un alt compus este *oarecine*, şi se întîlneşte, spre exemplu, în CB— FA XVIII, 24, *oarecarele* (CP)[485], *un* (CV)[486].

5.6.5. Un derivat al pronumelui *cine* este *cineşcu*, formă care, datorită unor cauze de ordin istoric, nu pare a fi prea clară[487]. Această

---

[479] Redînd sl. поединомꙋ.
[480] V. şi FA XXI, 6; XXVI, 31.
[481] Cf. şi FA XXVIII, 4.
[482] Pentru sl. некое.
[483] Pentru sl. нѣкоего.
[484] V. nota precedentă.
[485] De natură să indice şi echivalenţa, în limba veche, dintre pronumele *care* şi *cine*. V. PS.S, p. CCXXX.
[486] La nivelul celor trei texte, aşadar, în epocă, prin valorile lor de întrebuinţare, aceste pronume apar ca sinonime.
[487] Cf. Densusianu *Istoria* II, p. 124.

formă se întîlneşte în contexte precum: „păziţi-vă *seneşivă*" (CB— 1Ioan, V, 21), „feriţi-vă *cineş* sine" (CP); „*cineş* cu a sa dăruire are" (CB— 1Cor. VII, 7), „*cineş* cu a lui" (CP); apoi „*cineş* cu a sa muiare să aibă şi *careaş* cu al său bărbat să aibă" (CB— 1Cor. VII, 2); „*cineş* a lui muiare să aibă şi muiarea al ei bărbat" (CP); „*cineş* cătră sine" (CB — 1P IV, 8), „*cineşi* cătră sine" (CP); „socotiţi amu sineşi-vă" (CB— FA XX, 28), „luaţi aminte sinre" (CV), „luaţi-vă aminte voi, *cineşi* cu sine" (CP); „cugetîndu-vă întru sine" (CB— Iac. I, 22), „cugetîndu întru sinre" (CV), „cugetaţi-vă întru sine *cineş* de voi" (CP); „se feriţi-vă sine" (CB— FA XV, 29), „să vă veghiaret *cineş* sinea" (CP); „*cineş* cu a sa limbă" (CB— FA II, 6), „*cineş* cu a lui limbă" (CP). Din acest motiv, se poate observa că pronumele *cineş*, compus din *cine* + particula reflexivă *-şi*, avînd valoarea 'fiecare' — constatată şi în cazul formei *fieş*[488] —, exista atît independent, cît şi urmat de o prepoziţie. Probabil că mai frecventa întrebuinţare în combinaţie cu prepoziţia *cu* a condus la fuziunea acestora, precum şi la pierderea, în acest caz, a valorilor prepoziţiei[489], ceea ce a putut permite apariţia situaţiilor în care fosta prepoziţie *cu* este urmată de o altă prepoziţie într-o succesiune care indică în mod cert că vechiul *cu* îşi pierduse orice valoare: „unul *cineşcu* din voi" (CB— FA XX, 31), „urul *cinrescuşi* de voi (CV), „fieşcarele de (...)" (CP); „unul *cineşcu* de eiş" (CB— FA XXI, 26), „urul *cirescu* de ei" (CV), „vreunul fieşcui de ei" (CP); „şizu spre unul *cenecu* de ei" (CB— FA II, 3), dar „şezînd înşiş *cineş* de el" (CP); „mearseră *cineşcu* întru a sa" (CB— FA XVII, 14), dar „duseră-se *cineş* pre la sine" (CP); „lucrul său si-ş ispitească *cinescu* (AI— Gal. VI, 4), „Tot omul să-şi caute ale lui fapte (CP); „*cinescu*, amu, sarcină purta-ş-va" (AI— Gal. VI, 5), „*cineşicu* a lui sarcină să poarte" (CP).

---

[488] Forma aceasta, precum şi compusul *fiecare*, nu se întîlnesc la Bratul, sau în CV, dar apar la Coresi, de multe ori în locuri în care, în CB şi CV, se întîlneşte compusul în discuţie.

[489] Aproximativ în felul în care interjecţia *vai!* a încorporat prin falsă analiză prepoziţia *de*, cu care — prin frecvenţa ridicată a combinaţiei, dată de natura sa —, a

6. Verbul

6.1. Conjugarea. Sub acest aspect, comportamentul verbelor româneşti indică un grad ridicat de stabilitate a sistemului, păstrarea conjugării latine fiind caracteristică. Alături de unele modificări, precum dezvoltarea, la conjugarea a IV-a, a unei varietăţi în *–î*, sau unele treceri la alte conjugări — fenomene determinate de factori fonetici, morfologici, precum şi de ordin analogic — există cîteva situaţii care, prin caracteristicile lor, indică anumite tendinţe evolutive la nivelul sistemului. Un caz l-ar putea reprezenta un verb precum *ţinea* (CP— 1Cor. VII, 9)[490] care, împreună cu verbele din această categorie, prezintă forme susceptibile de interpretare, nu doar din punct de vedere grafic.

6.1.1. Există verbe care apar ca avînd două paradigme paralele la aceeaşi conjugare. Apare astfel *obideaşte* (CB— FA VII, 27), de unde substantivul *obiditului* (CB— FA VII, 2) şi participiul adjectival *obidit* (CB— FA VII, 24), dar şi *obiduluiţi* (CB— FA VII, 26), alături de *obiduluitului* (CB— FA VII 24) şi *obiduluitul* (CB— 2P II, 7).

6.1.2. Prin forme precum *a curăţi* (CB— Mat. VIII, 2) sau *curăţiţi-vă*! (CB, CP, CV— Iac. IV, 8) verbul respectiv apare ca fiind de conjugarea a IV-a, aşa cum se păstrează şi astăzi în aria nordică, în zone din Transilvania şi Moldova.

6.1.3. Relaţia dintre conjugările a I-a şi IV-a apare şi în *preurmi lui* (CB— FA XX, 4), redînd vsl. ПОСѢДОВАЖЕ ѥМѹ, şi tradus de Coresi prin *urmuiră*, redat în CV printr-un echivalent perifrastic *mearrseră pre urma lui*.

6.1.4. Dintr-un participiu adjectival precum cel din CP: *casă arginţită* (FA— XIX, 24) se poate deduce un verb de conjugarea a IV-a[491]. Tendinţa popii Bratul de a utiliza finala *–i* şi nu *–ui* se manifestă şi prin situaţii precum *glăsiia* (FA XII, 22), *glăsi* (FA XVI, 28)[492].

---

ajuns să formeze un singur corp, astfel că în textele vechi româneşti pot apărea chiar situaţii precum „*vaide de* omul cela ce ride în besearecă!" (cs 8^{r}/5-6).

[490] Totuşi, v. Densusianu *Istoria*, II, p. 126.

[491] În celelalte două texte apare locuţiunea „casă *de argintu*".

[492] Forma apare întocmai la Coresi.

6.1.5. Verbe de conjugarea a III-a, *a vie* şi *a învie*, apar astfel în toate cele trei texte studiate: *a vie* (CB, CP— FA XXVIII, 4; CV, CP— FA XXII, 22), *a învie* (CB— FA XVII, 3) — cu varianta *a îmvie* (CB— FA VII, 19) —, atestat astfel în CV prin intermediul formei *învie-voru* (*Sp. la IP* 69[r]/10-11)[493].

6.1.6. Forme de conjugarea a III-a, etimologice, aşa cum se înregistrează, de regulă, în textele literare[494], fără *g* analogic, prezintă urmaşul lat. *currere* în „Doară izvorul din-aceaiaş *curăre cură-va* dulcea şi amara?" (CB— Iac. III, 11), segment care în CV şi CP conţine un verb de origine slavă: „Doară izvorrul dinr-aceeaşi *currere izvorri-va* (...)", respectiv „au doară poate dentru o fîntînă den-acelaşi izvor *să izvorască* (...)"[495]. De asemenea, textele înregistrează urmaşul lat. **adaugere* la conjugarea a III–a: „nu *va adauge* nimea„ (CP— FA XVIII, 10); *adauge–vrem* (AI— Gal. V, 25); „Domnul *adăugea*" (CB— FA II, 47); „Domnul *adauge*" (CP); „celuia ce poate *a adauge* şi a da voao" (CB— FA XX, 32)[496].

6.1.7. Cunoscînd transformările suferite de urmaşul lat. *quaero, -ere*, care au dus la modificarea de radical şi apoi la apariţia a două verbe cu sensuri diferite[497], şi comparînd situaţia acestuia în cele trei texte, se poate observa o apropiere, sub acest aspect, între CV şi CB, pe de o parte, şi situaţia diferită a CP, pe de altă parte. În vreme ce, în primele, doar la perfect apar forme precum *cerşitu* (CB, CV— FA Iac. V, 3), CP prezintă asemenea forme şi la alte moduri, precum în: „*Cearęţi* Domnul, că *să cerşuret* el afla-l-vreţi" (FA XVII, 27)[498]. Aparentul paradox — căci CP este, în general, mai unitar şi mai

---

[493] Infinitivul acesta se deduce şi din indicativul prezent, persoana a 2 singular *vieţi* (CB, CP— FA VII,4), sau din viitorul *vie-vrem* (CB— Iac. IV, 15), în (CV) *viserem*.

[494] V. C. Frîncu, *Vechimea şi răspîndirea unei inovaţii morfologice: verbul a curge*, în LL III, 1981, p. 331-338, Arvinte, *St.lingv. Ex.*, p. 29b, dar v. şi Arvinte, *St.lingv., Lev.*, p. 16b.

[495] Cum se vede, în CV apare substantivul corespunzător. De altfel, acest text, ca şi celelalte două, prezintă aceleaşi forme verbale, caracteristice secolului al XVI-lea. Pentru fragmentul din FA XXI, 30, unde, în CV apare substantivul *fu currere*, în CP apare *fură curînd*.

[496] V. PEW, CDDE, DER, TRDW sv.

[497] V. CDDE sv *cere*, Densusianu *Istoria* II, p. 155-156, TRDW sv *cere, cerşi*.

[498] Situaţie evitată în CB cu ajutorul traducerii: „a ceare Zeul se amu ceare-l-voru elu şi afla-l-voru".

deschis inovațiilor —, se poate explica prin aceea că, probabil, acest tip de forme era considerat ca fiind mai apt să servească drept model literar.

6.1.8. Demnă de semnalat, în cele trei texte, este prezența verbului *a voi* predicativ, în destul de numeroase contexte: „naintea ta *voiu* a răspunde astăzi" (CB— FA XXVI, 2), „înaintea ta *voiu* să răspunz astăzi" (CP), „înraintea ta *voiu* se rrăspundzu astădzi" (CV), fapt care nu este străin nici textelor neliterare: „eu *voi* să caut, nu *voi* să las așa" (DÎ, XXV, p. 120).

6.2. Diateza. Conform situației întîlnite și în alte texte vechi românești, textele cercetate prezintă destul de multe verbe care apar însoțite de un pronume reflexiv neaccentuat. Lăsînd de o parte situațiile în care formele reprezintă diateza pasivă, interes prezintă acele cazuri care țin de celelalte două diateze. Abundența unor astfel de forme este determinată nu doar de influența unor modele străine urmate — slavon și maghiar[499] —, ci și de faptul că, alături de diateza reflexivă, această structură poate reprezenta diateza activă, avînd valoare dinamică[500]. Scăderea pe care o înregistrează, încă din perioada studiată, acest mod de exprimare nu ține doar de faptul că el pare a fi fost caracteristic graiurilor populare ori celor neinstruiți, ci mai degrabă de evoluția structurilor limbii[501]. În fapt, *mă flămînzesc* înseamnă 'devin flămînd' și reprezintă primul pas către o formă sintetică, urmînd dispariției din structura analitică a adjectivului și apariției verbului. Pasul următor va fi abandonarea pronumelui, elementul dinamic al participării intense a subiectului estompîndu-se prin trecerea sa în rîndul notelor noțiunii. Situațiile de mai jos se încadrează în mai multe tipuri.

6.2.1. Deși cu valoare reflexivă, verbul *a naște* apare uneori lipsit de pronumele reflexiv, ceea ce indică un proces de distribuire a contextelor între diateze aflat în desfășurare: *născu* (CB, CP— FA VII,

---

[499] V. ILRL, p. 133.

[500] Asupra acestei chestiuni vezi C. Dimitriu, *Limba în Codicele popii Bratul. Morfologia*, în Al. Andriescu, C. Dimitriu, *Limba română literară în texte fundamentale din secolele al XVI-lea — al XVII-lea*, Iași, 1987, p. 36-116.

[501] Există exemple care atestă că asemenea oscilații apăreau și în textele neliterare: „*pusu-ne-am* și degetele mai jos" (DÎ, V, p. 99), dar și „*pus-am* și mînile" (DÎ, II, p. 97).

20), dar şi cu pronume reflexive: *născumu-ne* (CB — FA II, 8), însă *am născut* (CP), sau este tranzitiv: „eu astăzi *născuiu-te*" (CB, CP—FA XIII, 33), „cel ce (...) *născu* noi" (CB, CP— 1P, I, 3), „pohta începîndu *naşte* păcatu" (CB — Iac. I, 15)[502]. Procesul acesta priveşte aspectul literar şi nu limba cea de obşte.

6.2.2. Alături de situaţiile în care verbul *a se întoarce* apare la diateza reflexivă, cu pronume reflexiv, CP înregistrează un caz precum „Varnava şi Savel *întoarseră* în Ierusalim" (FA XII, 25) — faţă de *întoarsără-se* din CB — unde verbul este pronominal.

6.2.3. În „*ţinea-se* cela vindecatul (...) cu Pătru şi cu Ioan" (CP— FA III, 11), faţă de „*ţiindu-ş* cela vindecatul (...) Petru şi Ioan curseră" (CB), diferenţa de perspectivă, prin apariţia unui element ce poate fi interpretat ca reflexiv, ar putea indica, pentru textul coresian, participarea intensă a subiectului la acţiune, în vreme ce CB apare ca susceptibil, la nivelul acestui fragment, de mai multe interpretări.

6.2.4. Traducerea nu suferă nici în „încă *grăindu-şi* Petru" (CB— FA X, 44), respectiv „încă-*şi era grăind* Pătru", unde apar construcţii echivalente. De data aceasta, însă, în ambele texte, se traduce printr-o formă a pronumelui reflexiv o particulă intraductibilă (-**жѕ**), lipsită de echivalente în versiunile greacă şi latină, necesară slavonei doar în redarea participiului din textul pe care îl traducea.

6.2.5. Aceeaşi situaţie poate fi constatată şi în cazul unui viitor cu verbul *a avea* în FA XXVIII, 26: *nu aveţi a-nţeleage (...) şi nu aveţi a vedea* (CB, CV), *nu-şi-vă aveţi a înţeleage (...) şi nu-şi aveţi a vedea* (CP). Versiunea slavonă utilizează viitorul cu **имѣти** dar, de data aceasta, nu prezintă vreun element care ar îndreptăţi introducerea pronumelor de mai sus, fapt nepermis nici de versiunile latină şi greacă.

---

[502] O situaţie asemănătoare, dar cu continuarea şi chiar extinderea formei pronominale a cunoscut verbul *a (se) ruga*, precum în „Deci foarte *ne rugămu* să nevoiţi" (DÎ, XVIII, 113). În „*ne-am rugatu* să rugaţi pre domnul, pre Ierimiia" (DÎ, XVIII, 111) se face o distincţie care arată distribuţia rolului intens participativ. Pe de altă parte, echivalenţa *îl rog/ mă rog de el* poate cunoaşte şi astăzi distribuţii care merg în acelaşi sens, atunci cînd ţin de situaţia vorbitorului, eventualele valori stilistice, caracterul, intensitatea, durata acţiunii etc. V. D. Irimia, *Diateza dinamică*, în „Collegium", Iaşi, 1985, p. 16-27, Idem, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iaşi, 1997.

Explicația care are a fi cea mai plauzibilă în ceea ce privește apariția acestei forme expletive ar putea fi aceea că autorul traducerii, ori, mai degrabă, al reviziei CP, a încercat să ofere o traducere care să meargă cu fidelitatea față de textul biblic pînă la a reda în limba română construcțiile din limbile sfinte cu toate particularitățile acestora — o traducere care ar fi îmbogățit româna prin transferul unor structuri ale acelor limbi. Deprinderea anumitor modele, împreună cu posibilitățile de translare a acestora în limba română a putut merge în unele cazuri dincolo de limbile îngăduite de înseşi limbile din care se traducea, fapt mai dificil de observat pentru un revizor-traducător care forțase structurile limbii române și în situații în care slavona sau greaca ar fi îndreptățit asemenea traduceri[503].

6.2.6. Un exemplu de verb însoțit de pronume, fără a fi vorba propriu-zis despre diateza reflexivă, apare în „*flămînziră-se* şi mai rugară-se" (CB— FA XIII, 3), „*postiră-se* şi se rugară" (CP), unde, deşi se utilizează termeni diferiți, din punct de vedere gramatical, echivalența este totală, de asemenea, în „lucrat–au *postindu–se*" (CB— 454/11). Probabil că aceste situații sînt determinate de traducerea exactă a formelor din textul slavon unde, fără a fi vorba despre un conținut reflexiv, apar verbe însoțite de particula СА. Este greu de arătat ce se întîmplă în aceste situații deoarce nu se poate ști dacă traducătorii şi apoi, revizorii, adoptă această modalitate de exprimare ca pe o formă aparținînd modelului cult, eventual încercînd să găsească aici şi nuanțe de sens care ar îmbogăți limba, sau dacă ele pătrund din neştiință. Situația este asemănătoare cu cea care poate fi constatată pentru *a se mira*, *a se ruga*, cu deosebirea că acolo modelul s–a impus.

6.2.7. Apar destul de multe situații asemănătoare celei precedente[504], în unele dintre acestea fiind chiar vorba despre diateza pasivă: „de la proroci *vesti-se*" (CB— *Sp. la IP* 296/12), „de proroci *vesti-se*" (CP 158/17; CV 68^{v}/12). Diateza pasivă cunoaşte, de altfel, mai multe mijloace de exprimare, aşa cum se observă şi în FA XIX, 26: „ceia ce cu mînile *fapt-au fapți*" (CB), „ceia ce *su* cu mîrule *fapți*" (CV), „cei ce de mîini *vor fi fapți*" (CP).

6.2.8. Tratamentul verbelor, sub acest aspect, apare diferențiat, traducerile părînd nu doar că urmează textul tradus, ci şi uzuri mai

---

[503] V. şi FA XIV, 7: „ce nici odineoară *era îmblat*" (CB), dar „şi nici dinioară nu-*şi îmblase*" (CP). De altfel, acest tip de situație apare frecvent în CP.

[504] V. şi *leneascâ-se* (CB— FA IX, 38), *să nu se lenească* (CP), fapt care poate fi întîlnit şi în altfel de texte: *„se-au plătit* clujvăreanii de dajde" (DÎ, XXXVII, p. 137).

vechi, caracteristice graiurilor[505]: „întru ostrovu oarecarele *prinde-ni-se* noo a cădea" (CB— FA XXVII, 26) şi „*cade-se* noo *se cădemu*" (CV), faţă de „întru ostrov ce *era noao să cădem*" (CP), (подобаетъ намъ напасти); „ceia ce *se postescu* cu ceia ce *nu postescu*" (постившеисѧ и непостившеисѧ) (456/11-12).

6.3.1. Indicativ şi conjunctiv prezent. Urmaşul lat. *rapere* apare fără sufixul *-esc*: *se rapă elu* (CB— FA XXIII 10), *se lu rapă* (CV), dar şi cu acesta: *să-l răpească* (CP), situaţie care se poate întîlni şi în alte texte ale epocii, precum în PS.S, unde apar: ind. prez. *rape* (Ps. XXI, 14) şi conjunctivul *se nu (...) rapă* (Ps. XLXIX, 22) alături de *se nu (...) răpască* (Ps. VII, 3).

6.3.2. Conţinuturi gramaticale care, într-un text, pot apărea traduse prin conjunctiv, în altul pot apărea redate prin gerunziu, resursă utilizată în textele studiate: „împreună *să vie*" (CP— 1P III, 17) „împreună *viindu*" (CB) şi „depreună *viindu*" (CV), *să-l luaret aminte* (CP— 2P I, 19) alături de *luîndu aminte* (CB).

6.3.3. Versiunile paralele ale *Apostolului* nu prezintă forme scurte analogice ale urmaşului lat. *manducare*, un *şi nu mîncă* (CB— FA IX, 9) reprezentînd o formă de perfect simplu. Faptul acesta este, de altfel, o caracteristică a textelor epocii[506].

6.3.4. Sufixul flexionar *o* apare în „se nu pierdem (...) ce *se (...) luom*"(CB— 2Ioan I, 8), *noi luomu* (CV— FA XXIV, 9)[507].

6.3.5. Topica poate produce apariţii precum *iau-te din* (CB— FA XXVI, 17), faţă de *lua-te-voiu dintru* (CV), *să te iau den* (CP).

6.3.6. Conjunctivul urmaşului lat. *habeo* apare cu forme etimologice, prezente şi în textele neliterare[508]: *se aibu* (2P I, 15), *să aibi* (452/6-7), *se aibă* (CB, CV, CP— Iac. I, 4)[509], aceleaşi fonetisme înregistrîndu-se şi pentru gerunziu: *aibîndu* (CB— FA XXI, 23) (CV— FA XXIV, 14) (CP— FA XXIII, 25)[510], *aibîndă* (CB— 1P IV, 8)

---

[505] V. PS.S., p. CLXXXVIII, Densusianu *Istoria*, I, p. 163, II, p. 130.

[506] V. GD, p. 244 şi urm., ILRL, p. 136.

[507] În CP se utilizează verbul *a primi*.

[508] Precum *să aib şi eu* (DÎ XXXIII, p. 131; XXXIV, p. 133), *să aibă* (GD, p. 97). Pentru situaţia acestui mod verbal, precum şi pentru cronologia formelor sale, v. Frâncu *Conjunctivul*.

[509] La Coresi morfemul de conjunctiv este *să*.

[510] La Coresi nu apare *–u*.

6.3.7. În textul CP se poate înregistra conjunctivul etimologic — caracteristic mai degrabă textelor neliterare[511] —, precum în Iuda, 5: „pomenesc voao de aceaia *vrear-aş*", redat în CB prin „a pomeni voao *voiu*", cu infinitiv şi *a voi* predicativ. Forma apare şi în CV 1P II, 17: „de Dumnedzeu *vă teameţi*"[512]. Conjunctivul neperifrastic, succesor al perfectului conjunctiv sau al viitorului anterior latinesc[513] apare în AI— Gal. V, 25: *se viserem*.

6.3.8. Cu valori de imperativ apare conjunctivul destul de des în textele studiate şi, în general, în textele vechi: *se fimu aşteptîndu* (CB— 2P III, 14), conjunctivul etimologic *aşteptăm*, în CP.

6.4.1. Verbele iotacizate. Ca în toate textele secolului al XVI-lea[514], şi în versiunile *Apostolului*, verbele în *-t*, *-d*, *-n*, *-r* apar iotacizate[515], fenomenul refacerii analogice nefiind încă înregistrat[516]. Astfel de forme verbale sînt cele aparţinînd indicativului prezent, persoana I-a singular, conjunctivului prezent persoanele I-a şi a III-a, singular, gerunziu. În CB apar astfel: *să pociu* (FA VIII, 31)[517], *se scoaţă* (FA XXVII, 39), *se aprinză-se* (FA XXVIII, 6), *se cază* (FA XXVII, 32), *crezu* (FA VIII, 37), *eu spuiu* (FA XVII, 23), *spuindu* (FA IX, 36), *supuindu-se* (1P III, 1), *viindu* (FA V, 15) 'venind'. Legat de

---

[511] V., de exemplu, DÎ XXV, 120: „Dumnezău *vă veseleascâ*".

[512] Fragmentul este lipsă în CB, dar CP conţine tot un astfel de conjunctiv.

[513] V. ILRL, p. 139.

[514] Pentru un *d* refăcut mai devreme v. ELR, p. 71, dar v. şi obiecţiile din Ivănescu *Problemele*, p. 282, precum şi Lombard II, notele 2, 3, p. 924 şi p. 605 şi urm.

[515] Pentru chestiunea de terminologie v. Ivănescu *Problemele*, nota 1, p. 302-303. Pentru discuţii asupra chestiunii v., printre altele, Ivănescu *Problemele*, p. 272-302, Lombard II, p. 578-610, 915-944, Densusianu *Istoria* II, p. 131-133, 135-137, 153, ELR, p. 68-76, BDLR, p. 166-167, Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 77a-77b.

[516] Cf. Ivănescu *Problemele*, p. 284, 291; explicaţie care nu este admisă pentru verbele în *-r*. S. Pop consideră, precum G. Ivănescu, că mecanismul analogiei este pus în mişcare de fenomenul diferenţierii (Pop Sever, *Recueil posthume de dialectologie*, Milano, 1966, p. 293, 295).

[517] Privitor la această formă v. şi opinia lui M. Sala asupra fenomenului africatizării în limba română, singulară în lingvistica românească (Sala *Contributions*, p. 123 şi urm.). De asemenea, v. Densusianu *Istoria* II, p. 28, unde se are în vedere o evoluţie **poteo* > **poţ*, formă care, prin fonetică sintactică, evoluează la *pociu* (v. şi PS.S, p. CXC). Legat de aceasta, v. şi Lombard II, 916-917 unde, în realitate, doar se observă punctul slab al argumentării lui O. Densusianu şi se aduce o binevenită corecţie.

situaţia verbului *a pune* este de semnalat forma de prezent *puiu* (1P II, 6)[518].

Situaţia formelor cu tulpina în *-r* este oarecum specială datorită vecinătăţilor fonetice care se creează sau s-ar putea crea, ceea ce, de multe ori, face să fie mai uşoară sesizarea distanţei pe care forma o ia, sau ar lua-o, faţă de restul paradigmei. Cu toate acestea, se înregistrează iotacizarea şi în acest caz: *se nu-paie* (CV), faţă de *se nu i se pare* (CB— Iac. I, 7) şi *să nu-i pare* (CP), dar consecvenţa chiar în aceste cazuri este diminuată: *cerîndu* (CV— FA XXV, 15) alături de *ceindu* (CV— FA XXVII, 30)[519].

6.5.1. Imperfectul. Din perspectiva anumitor particularităţi ale acestui timp verbal, textele româneşti din secolul al XVI-lea păstrează o stare foarte veche. În felul acesta apar, la persoana 1 singular, forme precum: *era* (CB, CP— FA XI, 11); *vrea* (CP, CV— FA XXIII, 28)[520]. La persoana 3 plural formele care apar sînt cele de tipul *mergea* (CB, CP— FA III, 1); *aducea* (CB, CP— FA IV, 34); *făcea* (CB, CP, CV— FA XXVIII, 1)[521]. Diferenţele de traducere, ca în multe alte situaţii, pot genera, într-un acelaşi punct, forme avînd moduri verbale diferite: „corăbiiarii *cerea*" (FA XXVII, 30), în CB, „corabnicii *ceindu*", în CV, şi „corabnicilor socotitură lă *era*", în CP, traducînd корабникⷨѡже иштѫштїⷨ

6.5.2. Comportamentul formelor reflexive din CB arată că topica de aici nu permitea existenţa unei finale *-u*: *împlea-se* (FA XIII, 52); *mira-se* (FA II, 7); *ciudia-se* (FA II, 7). De altfel, aceeaşi desinenţă va apărea şi în secolul următor în texte[522].

---

518 În CP apare *poi*, iar CV se transcrie *pui* dar e scris пою.

519 V. ILRL, p. 134.

520 Pentru discuţii asupra acestei chestiuni v. Densusianu *Istoria* II, p. 137, C. Frâncu, *Vechimea a două inovaţii comune dialectelor limbii române*, în FD, VII, 1971, Bucureşti, p. 180-188, I. Gheţie, *Vechimea formelor verbale în -m la pers. 1 sg. a imperfectului*, în SCL XXIII (1972), p. 59-61.

521 Densusianu *Istoria* II, p. 137-138, I. Gheţie, Mirela Teodorescu, *În legătură cu desinenţa -u a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în SCL XVI (1965), p. 87-103, id, *Asupra desinenţei -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuţii*, în SCL XVII (1966), p. 167-175, ILRL, p. 136-137.

522 V. Arvinte *Ex.*, p. 23a, *Deut.*, p. 19b.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6.5.3. Pentru verbul *a da*, forma de persoana 3 plural, care apare în CB, este *da* (FA IV, 35), în CP *împărţiia*, redînd forma verbală ⲁⲇⲁⲙⲉ. Pentru plural aceeaşi formă apare şi în CV şi CP (FA XIX, 24). În legătură cu persoana 3 singular şi plural este de menţionat că verbele de conjugarea a IV-a prezintă desinenţa *-iia*: *apristuiia* (FA V, 42), *auziia* (FA VII, 54), *grăiia* (CB, CP— FA II, 7), *săriia* (CB, CP— FA III, 8), *scriia* (*Sp. la Fapte*, 1/18), *viia* (CB, CV— 2P, II, 8).

În ceea ce priveşte verbul *a viia*[523], este de subliniat că acesta apare la aproape toate timpurile şi modurile în cele trei texte comparate, împreună cu derivatele sale cunoscînd peste o sută de ocurenţe în CB, în condiţiile în care nici verbul *a trăi*, nici vreun derivat al acestuia nu apar. Alături de formele verbale, întîlnite în FA XXIII, 1: „eu cu totu gîndul cela bunul *viu* lu Dumnezeu pînă la această zi" (formă identică cu cea din CV, dar diferită de cea din CP, unde se utilizează *visam*), FA VII, 47: „Cela de sus nu întru de mîni fapte beseareci *vie*", FA VII, 19: „întru Chesarie *viia*", 1Cor. VII, 12: „ia cu bunăvoie *va se vie* cu nusul", FA XVII, 26: „*se viie* prespre toată faţa pămîntului", *Sp. la 2Ioan*: „bine *viindu*", 1P IV, 2: „întru peliţă *a viia*", mai apare o formă verbală: CB— 475/9: „în viiaţă *vieţuiaşte*", două substantive: *viaţă*, cu aproximativ cincizeci de ocurenţe, şi „în slujbă a tremeate *vietorilor* dentru ovreai" (FA XI, 29), poate şi un adjectiv: „ovreaii *vietorii* întru Damascu" (FA IX, 22), precum şi un adverb: „*vieţeasca* amu judecare se aţi avea" (1Cor. VI, 4). Faptul că fiecare dintre textele cercetate prezintă, în felul său, o situaţie asemănătoare, ar putea arăta că acest verb era încă viguros, deşi prin multe forme ale sale, comune cu ale altor cuvinte, intra în omonimii care nu-l avantajau. Pe de altă parte, lipsa verbului *a trăi*, mai ales din CP, text care promova termenii culţi, adică de origine slavă, ar putea indica faptul că *a trăi* nu caracteriza aspectul literar în constituire şi, probabil, încă nu se desprinsese de nuanţele etimologice de sens 'durare, manere'[524], compatibilitatea sa etimologică cu lumea neînsufleţitelor făcîndu-l să fie, încă, o metaforă populară[525].

6.5.4. Textul CB înregistrează şi forme avînd desinenţa *-ia*: *grăia* (FA II, 7)[526], *spăsia-se* (FA II, 47), *ştia* (*Sp. la Fapte* 1/17)[527]. Alături de aceste oscilaţii, care sînt, mai degrabă, de natură grafică, prima

---

[523] Forma etimologică, *a vie*, aşa cum încă mai apare în CB, şi care este proprie CV, suferise deja trecerea *ie* > *ia*.

[524] V. Mihăilă *Împrumuturi*, p. 205.

[525] Pentru acest din urmă uz v. Şăineanu *Încercare*, p. 196-196.

[526] Formă care apare şi în CP (FA I, 6).

[527] Formă care apare şi în CP (FA II, 30). În CB acelaşi verb apare întocmai.

categorie de forme rămîne dominantă, prezenţa lor fiind consemnată încă multă vreme[528].

6.5.5. O menţiune specială impune prezenţa formelor verbale compuse[529] — destul de bine reprezentate în textele *Apostolului* din secolul al XVI-lea, precum în majoritatea textelor vechi —, de tipul: *era* (...) *durmindu* (FA XII, 6), *era grăindu* (FA XIII, 43)[530], *era lăcuindu* (FA VIII, 13)[531], *previndu era* (FA I, 10), *era răbdîndu* (FA II, 42), *era rugîndu-mă* (FA XI, 5), *era şezîndu* (FA II, 2), *era vînzîndu* (FA IV, 34), *era* (...) *vrăjindu* (FA VIII, 9). O asemenea construcţie apare indiferent de persoană şi număr: *eraţi* (...) *rătăcindu* (CB, CV— 1P, II, 25), *eraţi rătăcite* (CP), ceea ce are drept corespondent бѣсте (...) блѫдеще, „eratis (...) errantes", ἦτε (...) πλανώμενα. Traducerile *era făcîndu* (CB— FA XIX, 14), *făcea* (CP, CV) sau în „ceia *ce-s neţiindu*" (CB— 1Cor., VII, 30),[532] deşi arată că nu toate textele prezintă construcţia[533], indică totuşi compatibilitatea acesteia cu sistemul. CB realizează în fapt o echivalare, ceea ce ar putea indica un uz mai frecvent al unor asemenea forme. Este de remarcat că, foarte probabil, prezumtivul îşi are originea în acest tip de construcţie, fapt ce se poate observa cu ajutorul unui exemplu precum: *se fie nedireptate fiindu* (CB— XVIII, 14), alături de *de s-ară fi şi*

---

528 V. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 77a-78b, *Deut.*, 19.

529 O discuţie privitoare la termenii cu care se desemnează această categorie bine reliefată în vechea română literară şi negramaticalizată în româna literară modernă, v. Frâncu *Supracompuse*, p. 24 şi urm.

530 Unele dintre aceste cazuri apar şi în CP cu unele deosebiri de ordin fonetic sau ţinînd de topică, dar care nu prezintă importanţă pentru discuţia de faţă.

531 Forma apare şi în FA I, 13, caz în care CP prezintă sintagma *era de lăcuiia*, formă prezentă şi în *era de răbda* (CP— FA I, 14), *era răbdîndu* (CB). Interesantă este o situaţie precum cea reprezentată de *fu lîngă flămîndu* (CB— FA X, 10), caz care, datorită prepoziţiei, fără a-şi pierde valoarea durativă, introduce în text o formă neromânească de exprimare a aspectului. Faptul este mai evident în *fură (...) a întra (...) şi a grăi* (CB— FA XIV, 1). Astfel de cazuri vin să pledeze în favoarea teoriei care susţine provenienţa străină a acestor construcţii, care apar în limba română prin calchiere.

532 În CP apare *ceia ce nu ţin*. Este de observat timpul exprimat de formă, precum şi perspectiva diferită din care este privit subiectul în cele două texte. V. şi *Negaţia*.

533 Traduceri exacte oferă, în acest caz, CP şi CV, redînd сътворещте, *faciebant*, ποιοῦντες.

nedereptate fiind (CP) АШТЕ БО НЕПРАВДА БИЛА[534]. Un punct slab al construcției a fost acela că în unele situații putea crea ambiguități destul de mari. Spre deosebire de situația din: „e cîndu *mergîndu fu lui a se apropia* cătră Damascu" (CB— FA IX, 3), faptul acesta este evident și inevitabil în: „*Fu* Petru *ceretîndu toți a deștenge* cătră svinții" (CB— FA IX, 32).

Studiată sau doar semnalată[535], această structură perifrastică se va bucura de o cercetare atentă în două lucrări prin care se lămuresc originile sale, ponderea sa în vechea română literară și rolul său în discurs[536]. Cu toate că dovezile par a avea o greutate egală, atît cele în sprijinul teoriei conform căreia este vorba despre o construcție împrumutată, cît și cele în sprijinul teoriei conform căreia ar fi vorba despre o construcție moștenită, rămîne dificil de explicat cauza pentru care această construcție nu apare în straturile de limbă vechi reflectate de dialectele suddunărene. Probabil că această structură a devenit una familiară limbii române[537] mai lesne decît altele — lucru care s-a

---

[534] În CP se remarcă și redundanța creată prin relația dintre morfemul de conjunctiv — avînd încă în epocă, precum și în acest text, rol de conjuncție condițională — și conjuncția condițională.

[535] Maria Rădulescu, *Formele verbale perifrastice a fi + gerunziul în textele românești traduse din secolul al XVI-lea*, în SCL, XI (1960), p. 691-698, Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate din a fi și gerunziul verbului de conjugat în limba română*, în CL, XI (1966), p. 253-266, P. Olteanu, *Imperfectul în slavona de la noi și traducerea lui în limba română*, în RS III (1958), p. 43-60, unde se afirmă că formele perifrastice, compuse din *era* + gerunziu, „ne îndreaptă spre slavă" (p. 53). Autorul susține că, mai mult decît un model utilizat în textele religioase (unde putea fi preluat din greacă, limbă care înregistrează frecvent astfel de construcții), aceste forme perifrastice reprezentau deja un element caracteristic al limbilor slave (p. 54). În *Istoriile* lor, O. Densusianu și Al. Rosetti doar semnalează prezența acestor construcții (Densusianu *Istoria* II, p. 138, Rosetti *Istoria*, p. 504).

[536] V. Frâncu *Supracompuse*, studiu excelent care lămurește chestiunile legate de formele supracompuse, precum și pe cele ale formelor verbale care interesează discuția de față (p. 28-31). Un studiu remarcabil este cel din Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 78a, *Ex.*, p. 22b, și mai ales *Lev.*, p. 11-13, unde, arătîndu-se proveniența acestui tip de construcție, se subliniază că, în ceea ce privește sursele românei literare, trebuie avut în vedere un model cult, slavon, grecesc și, pentru unele texte, modelul maghiar, arătîndu-se și traseul urmat de aceste structuri, felul în care modelul cult preluat a devenit funcțional în texte și a fost preluat de graiuri.

[537] V. Frâncu, *Supracompuse*, p. 29.

întîmplat şi în alte limbi, nu doar romanice[538] —, ceea ce s-ar putea datora faptului că aceasta avea corespondenţe cu o formă mentală comună mai multor culturi spiritualizate de o nouă şi aceeaşi ideologie[539]. Faptul acesta ar putea oferi explicaţii asupra cauzelor pentru care vorbitorii obişnuiţi au putut foarte uşor prelua şi reproduce o structură frecvent întîlnită în textele bisericeşti, şi care apoi a proliferat, cauza pentru care structura apare în texte de toate categoriile. Marea aderenţă a construcţiei la limba vie şi la graiuri ar putea ţine, aşadar, atît de frecvenţa cu care aceasta apărea într-un discurs des ascultat cu mare atenţie şi pietate, cît şi de caracterul ei adecvat la a exprima un conţinut universal.

6.6.1. Perfectul simplu. Conform normei din epocă, formele tari de perfect, cele arhaice, predomină şi în textele *Apostolului*, combinate, însă, cu cele slabe: *minţiş* (CB— FA, V, 4), *minţişi* (CP); *văzuş* (CB, CP— FA VII, 44); *uciseşi* (CB, CP— FA VII, 28); *răspunşu* (CB, CP—FA XXV, 16)[540], *rrăspunşu* (CV); *vişu* (CB, CP, CV— FA XXVI, 5); *scrişu* (CB— 1Ioan II, 14; CV, CP— 1P V, 12)[541]. Sufixul *-ră-* nu este consemnat decît la persoana a III-a[542]: *ziseră* (CB— FA I, 11), *fură* (CB— FA II, 43), *vineră* (CB, CP— FA XX, 18), *venreră* (CV), primele două persoane prezentînd forme precum: *zisemu* (CB— FA XXI, 13), *dzisemu* (CV), în CP utilizîndu-se persoana a III-a plural:

---

[538] V. Arvinte *St.lingv.*, *Lev.*, p. 12. În limba engleză, de pildă, această construcţie, foarte răspîndită, a fost ţinută în afara limbii literare pînă prin secolul al XIX-lea şi tratată ca atare.

[539] Cazul nu ar fi singular întrucît creştinismul a introdus în rîndul diferitelor şi diverselor popoare creştine destul de multe elemente care au devenit un bun comun al acestora. În acest sens, trebuie amintit că, de fapt, această construcţie îşi are originea şi în ebraică. V. şi L. Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, 1887, p. 25-27, J. Scrijnen, *Le latin chrétien devenu langue commune*, în REL, XII (1934), p. 96–116.

[540] Deosebirile fonetice, neimportante pentru discuţia de faţă, nu se cer consemnate.

[541] Astfel de forme apar cu frecvenţă ridicată şi în textele neliterare: *scriş* (DÎ, VIII, p. 101, XI, p. 104, XXXV, p. 134 etc.).

[542] Asupra apariţiei în limba română a acestui sufix v. Densusianu *Istoria* II, p. 142, C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul -ră-*, în ALIL, XVIII (1967), p. 175-190. Un caz, unic, precum *spuseră*, avînd ca subiect un masculin singular de persoana a treia (apărut în CB *Sp. la Fapte* 1/18-19, avînd drept corespondent în CP forma *spuse*) constituie o confuzie de număr.

ziseră; *luat* (CB— FA VII, 53), *priimit* (CP); *luatu* (CB— FA XXVII, 33), *priimit* (CP), *preemitu* (CV). În ai apar atît *zişu* (Gal. V, 21), cît şi *cunoscumu-ne* (Gal. IV, 9)[543].

6.6.2. Un perfect precum *junghe* (CB, CP— 1Ioan, III, 12) are accent oxiton şi se încadrează în paradigma verbelor de conjugarea I-a: *a nu junghea* (CB— FA XIV, 17).

6.6.3. Datorită frecvenţei sale în cele trei texte, CV, care este nordic, CP, care este sudic, şi eterogenul CB, perfectul simplu poate fi considerat un timp care făcea parte din norma epocii, indiferent de normele regionale. În fapt, acest timp constituie într-o bună măsură un element de unitate a limbi române în epoca veche. Cu toate acestea, se poate constata o tendinţă de scădere a ponderii acestui timp. În mod firesc, ea este mai evidentă în textul cel mai puţin arhaic şi poate fi remarcată, în mod indirect, prin intermediul unor exemple precum: *fuiu ajunîndu* (FA X, 30) sau *fu mergîndu noi* (FA XVI, 16), din CB, redate în CP prin *era postindu-mă*, respectiv *eram noi mergînd*, textul care prezintă norma literară cea mai avansată. Observaţia poate fi întărită şi de o situaţie paradoxală, dată de utilizarea timpului în discuţie de către Bratul, în comparaţie cu textul coresian, care preferă alte timpuri: *ziseră* (CBP— FA XVII, 32) faţă de *zicea* (CP); *tu bine feceş ce veniş* (CB— FA X, 33) faţă de *ai faptu c-ai venit* (CP); *nu ştiuiu* (CB— FA XXIII, 5) faţă de *n-am ştiut* (CP, CV)[544]; *feace* (CB— FA VI, 8) faţă de *făcea* (CP); *feace* (CB— FA VII, 36) faţă de *făcînd* (CP); *feaceră* (CBP— *Sp. la Fapte* 3/21; FA IV, 28) faţă de *au făcut*, respectiv *să facă* (CP); *feciu* (CB— FA XV, 17) faţă de *face-voi* (CP); *feciu* (CB, CV— FA XXVIII, 17) faţă de *fac* (CP). De asemenea, în *auzimu* (CB— FA XV, 24) alături de *am auzit* (CP); *cunoscum şi crezum* (CB— 1Ioan, IV, 16) alături de *cunoaştem şi creadem* (CP); *fumu* (CB, CV— FA XXI, 17) alături de *fusease noao* (CP); *băum* (CB— FA X, 41) alături de *băut-am* (CP).

Aceste situaţii stau alături de altele, în care formele utilizate în textele paralele corespund între ele sau — în mod excepţional — nu corespund, dar în sens

---

[543] În *Cronica Banatului* vor apărea încă forme precum: *mă duşi, mă întorşi, mă puşi, eu răspunşi, eu zişi* (p. 209).

[544] Deosebirile fonetice nu au fost luate în considerare aici.

invers: *văzut-amu şi auzit-amu* (CB— 1Ioan, I, 3), *văzum şi auzim* (CP)[545]. În sfîrşit, tendinţa în discuţie apare oarecum mascată de o schimbare, înlocuirea formelor etimologice cu altele slabe, mai noi, fapt care trebuie pus şi pe seama facilităţilor pe care formele diferitelor verbe le ofereau noului tip de paradigmă. S-ar putea exemplifica această pătrundere a formelor noi în locul celor vechi prin cîteva exemple[546]: *feace* (CB— FA II, 22; XII, 8), *făcu* (CP); de asemenea printr-un caz mai aparte, şi anume o formă de mai mult ca perfect, timp format pe baza perfectului simplu: *feacese* (CB— FA IX, 39), *făcuse* (CP). Aceste modificări în sistem vor contura apoi tendinţe de a se crea paradigme complete, fapt ce nu va rămîne fără consecinţe şi va antrena destule oscilaţii în limbă. Este posibil ca şi aceasta să fie una dintre cauzele pentru care se renunţă apoi tot mai mult la acest timp. Este vorba despre o renunţare formală, întrucît perfectul compus se va încărca cu valorile perfectului simplu, tot astfel cum va prelua — chiar dacă cu pierderi — valori de la mai mult ca perfect[547].

6.6.4. O menţiune aparte necesită formele de perfect simplu care conţin un *ę*, precum *vinè*[548] (FA XIII, 13), uşor de considerat ca atare şi datorită existenţei unei forme de plural *vineră*.

6.7.1. Perfectul compus. Deosebiri între texte apar la traducere, fie în ceea ce priveşte timpul utilizat[549], fie în ceea ce priveşte forma sub care acesta apare: *fapt-au* (CB— FA XVII, 24) *au fapt* (CP).

6.8. Viitorul. Prin natura sa, textul *Faptele Apostolilor* conţine povestiri, el însuşi o povestire fiind, ceea ce face ca formele de viitor să fie mai rare. Numărul acestora, însă, rămîne suficient pentru a putea oferi o imagine asupra felului în care au evoluat în română formele prin care se exprima acest timp în latină, dar şi asupra felului în care textele literare au transferat şi tratat modelele slavone.

6.8.1. O primă formă de exprimare a viitorului, cea mai răspîndită în textele studiate şi în limba română, în general, este cea

---

[545] Utilizarea formelor *sărutămu* (FA XXI, 19), în CB şi CV, şi *sărutară* în CP, pentru sl. цѣловавше, în lat. „Quos cum salutasset", poate constitui o greşeală sau o opţiune comună de traducere, dată şi de facilităţile şi structurile limbii române.

[546] Ele nu sînt multe, însă, dincolo de cazuri precum *feaceră* (CB, CP — FA XVII, 5), sau apariţii ale formei noi în CB (sub cinci la număr şi numai pentru persoana a III-a singular), ilustrează nu o opţiune de traducere, ci o tendinţă gramaticală.

[547] V. Densusianu *Istoria* II, p. 141, Frâncu *Supracompuse*, p. 26 şi urm., ILRL, p. 137.

[548] În ediţia de text la *Codicele Bratul ę* (deschis) a fost notat prin *è*.

[549] Pentru care v. *supra*.

cu ajutorul auxiliarului care urmează lat. **voleo*[550]: *tocmi-veri* (FA I, 6)[551], *lua-vreți* (FA I, 8), *vărsa-voiu* (FA II, 17)[552], *vrem bea* (Mat. VI, 31). Datorită faptului că viitorul se construieşte cu acest auxiliar, formele în discuție conțin o nuanță volitivă, existentă şi în slavă, pentru cazul în care viitorul se construia cu хотѣти. În unele situații, deşi se poate recurge la compararea cu versiunile latină, greacă şi slavă, este greu de ştiut cu siguranță ce timp şi mod au înțeles traducătorul şi eventualul cititor prin structuri precum: *voiu a răspunde astăzi* (CB— FA XXVI, 2), *voiu să răspunz astăzi* (CP), *voiu se rrăspundzu* (CV).

6.8.2. În unele cazuri, nu doar relația cu un verb care, atunci cînd este predicativ, exprimă voința, este cea care poate crea ezitări şi dificultăți de traducere, ci şi faptul că însăşi limba din care se traducea avea mai multe modalități, gramaticalizate, de a reda viitorul, cum se întîmplă în 1Ioan, III, 2: „acum feție zeului semu şi nu încă arătă-se ce *vremu*. Ştim că se ivire-se în chipul lui *fi-vrem*" (CB) şi „acmu feciori Zeului sem şi ne se ivi ce să fim. Ştim aceaia că să se ivi în cuviința lui să fim" (CP). Aceste fragmente ar trebui să traducă: *nunc filii Dei sumus, et nondum manifestatum est quid erimus; scimus quoniam, cum ipse apparuerit, similes ei erimus*. Este semnificativ faptul că „omisiunea" infinitivului din CB nu este una reală, ea datorîndu-se unei neînțelegeri. Traducătorul (sau revizorul) nu înțelege valoarea prezentului perfectiv cu valoare de viitor БѫДЕТЪ traducînd ca şi cum ar avea a face cu un viitor II lipsit de participiu, ceea ce, însă, nu mai face două rînduri mai jos. Pe de altă parte, în acelaşi loc, Coresi utilizează un conjunctiv cu valoare de viitor (foarte probabil de sorginte populară), fapt care arată că limba română veche avea mai multe posibilități de a reda acest conținut gramatical, norma literară căutîndu-şi încă mijloace de redare a unor categorii gramaticale.

6.8.3. Nestatornicia nu este dată doar de textul tradus, ci şi de relațiile de echivalență stabilite de traducător. Astfel, un hortativ este

---

[550] Pentru viitorul cu **voleo, *velis, volet, volumus, *velitis, volunt*, v. OR II, p. 201-203. Asupra evoluției verbului care serveşte la formarea viitorului v. Candrea *Le Consonantisme*, p. 45-46.

[551] În CP *vei să tocmeşte.*

[552] În aceeaşi topică redat şi în CP.

redat de Coresi prin *nu ne vrem ruşina* (1Ioan II, 28), iar de Bratul prin *să nu ruşinămu-ne*, adică prin forme diferite.

6.8.4. Forme precum: *spăsi-te-veri* (CB, CP— FA XI, 14), *ucide-mă-veri* (CB— FA VII, 28) *veri tu să mă ucizi* (CP) sau *scumpăra-vor* (CB— 2P II, 3), *voru scumpăra* (CV) indică faptul că nu există nişte norme clare în ceea ce priveşte ordinea elementelor care concură la crearea formei[553], după cum nu există nici o preferinţă net marcată pentru conjunctiv sau infinitiv. Sub acest ultim aspect, CB se situează, în general, pe o poziţie diferită de cea ocupată de CP şi CV. Utilizarea cu o mai mare frecvenţă a infinitivului sau a conjunctivului în cadrul formelor de viitor trebuie corelată cu preponderenţa acestor moduri în limba română veche. Distribuţia aceasta priveşte atît felul în care se cristalizează formele în norma literară, şi ţine de spaţiu şi timp, fiind funcţie şi de limba vorbită, dar ţine într-o măsură şi de fidelitatea traducerii.

6.8.5. Fără a fi prea bine reprezentat, se înregistrează viitorul exprimat prin construcţia *a avea + infinitiv*: *aveţi a-nţeleage* (CB, CP, CV— FA XXVIII, 26); *aveţi a vedea* (CB, CP, CV— FA XXVIII, 26); *are a-nceape* (1Cor., VII, 29), *au a-nceape acelora* (CP); *ceare-vrem* (CB— 1Ioan V, 15), *să am ceare avăm* (CP), *avea-vremu* (CV).

6.8.6. Valoare de viitor au şi construcţiile cu imperfectul verbului *a vrea + conjunctiv / infinitiv*: „pînă *va vrea* ziua *a fi*" (CB— FA XXVII, 33)[554], „pînră *vrea* dzuo *se fiè*" (CV)[555], „foamete mare *vrea se fie* prespre toată lumea" (CB— FA XI, 28)[556]. Interesant este şi un caz precum *ruga-te-voiu* (CB— FA VIII, 34), corespunzînd vsl. **молите** şi redat mai fidel, fără a se modaliza, în CP: *rogu-ţi-mă*, cu valoare de prezent.

6.8.7. Viitorul popular *a fi mincinos* apare în CB, într-un loc în care CP traduce prin *fi-va mincinos* (*Sp. la 1Ioan* 324/8, respectiv 189/8).

---

[553] În general, CB preferă totuşi auxiliarul postpus, în vreme ce, în CV şi, mai ales în CP, acesta apare antepus.

[554] Calc după **хотѣаше аїнь бити**.

[555] Coresi pare a intenţiona să se rupă de acest model şi încearcă o reformulare — prelucrarea aceasta nu este unica în acest text şi nici nu este originală —, păstrînd valoarea de viitor: *pînă cînd zio va fi*.

[556] Deosebirea faţă de CP este doar de ordin fonetic.

6.8.8. O situaţie precum cea din: *se păcatul fi-va faptu* (CB— Iac. V, 15) pare a reprezenta un viitor dar mai degrabă este un prezumtiv.

6.9.1. Imperativ. Formele de imperativ corespund, în general, celor de indicativ prezent: *cutează*! (CB, CP— FA XXIII, 11); *ajutaţi*! (CB, CP— FA XXI, 28); *aveţi*! (CB 412/5); *curăţeaşte*! (CB, CP— FA XXI, 24); dar *ado*! (CB— Mat. VIII, 4); *dă*! (CB— FA IV, 29); *fii*! (CB— 447/14); *fiţi*! (CB, CP— Iac. I, 22); *fă*! (CB— FA XXI, 23). Urmaşul lat. *sto*, *-are* prezintă forme noi *stăi*! (CB— Iac. II, 3; FA XXVI, 16), sau etimologice *stă*! (CP, CV). Textele nu conţin alte forme verbale decît cele de imperativ pentru cazuri precum *pasă*! (CB, CP— FA VIII, 26; IX, 11, 15; X, 20), formă care apare în FA XXVIII, 26, dar numai în CB şi CV, la Coresi apărînd *du-te*! Pluralul apare în FA V, 20 (CB, CP) şi Iac. II, 16 (CB, CV), textul coresian prezentînd *du-te*!, după cum, în FA XVI, 36 apare *duceţi-vă*! la Coresi şi *păsaţi*! la Bratul. De asemenea pentru formula finală epistolară, corespunzînd lat. „Salvete!" şi gr. ῾Ερρωσθε: *sănătoşaţi*! (CB— FA XV, 29), *sănătoşi*! în CP.

6.9.2. Formele prin care imperativul negativ este redat apar distribuite în mod inegal. CB şi CV utilizează aproape exclusiv forma veche, în vreme ce CP prezintă şi ocurenţe ale formei noi, caracteristică textelor sudice, de altfel. De aceea, alături de concordanţele din: *nu* (...) *fireţi*! (CB, CP, CV— Iac. III, 1); *nu iubiriţ*! (CB— 1Ioan II, 15), *nu iubireţi* (CP); *nu ciudireţi-vă*! (CB — 1Ioan III, 13), *nu vă mirareţi*! (CP); *nu mînţireţi*! (CB, CP— Iac. III, 14), *nu menţireţi*! (CV); *nu jurareţi-vă*! (CB — Iac. V, 12), *nu vă jurareţi*! (CP), *nu vă giurareţi*! (CV), apar şi *nu vorovireţi*! (CB, CV— FA II, 10), *nu voroviţi*! (CP); *nu-l priimireţi*! (CB— 2 Ioan I, 10), *nu-l priimiţi* (CP); *nu lăudareţi-vă*! (CB— Iac. III, 14), *nu vă lăudareţi*! (CV), *nu vă lăudaţi*! (CP); *nu fireţi*! (CB— 1Cor. VII, 23), *nu fiţi*! (CP). CB prezintă într-un rînd (Iac. II, 4) un imperativ negativ precum *nu judecaţi-vă*!, *nu* (...) *vă judecaţi*!, în CP.

6.9.3. Normele textelor studiate, aşa cum se conturează, par a indica faptul că acest mod se forma pe baza infinitivului lung. Alături de valorile de imperativ pe care conjunctivul şi infinitivul le pot purta, este de presupus că relaţia dintre aceste moduri capătă şi unele aspecte de ordin formal. Un prim element necesar discuţiei este dat de observaţia că nu este nesemnificativă apariţia unor „imperative", atît

pozitive, cît şi prohibitive, precum: *se bucure-se*! (CB— *Sp. la 2Ioan* 373/20), *a se bucura*! (CP 205/5); *a vă bucura*! (CB— Iac. I, 1)[557], *să se bucure*! (CP); *să-mi arătaţi*! (451/17-18); *să* (...) *iai*! (CB 451/22); „*nu* toate (...) *să creadeţ*!" (CP— 1Ioan V, 1)[558]; „*nu* tuturor (...) *creadereţi*!" (CB— 1Ioan IV, 1), „*nu* toate (...) *să creadem*!" (CP); *grăiaşte şi nu taci*! (CB— FA XVIII, 9)[559], *grăiaşte şi să nu taci*! (CP). Faptul că, din punct de vedere istoric, morfemul de conjunctiv nu aparţine în mod indisolubil unei anumite forme verbale, precum şi o situaţie de tipul: „*se* Tatăl *chemareţi*" (CB— 1P 1, 17), „*să* Tatăl *chemaret*" (CP); „*se* amu *chemaret*" (CB — FA II, 39), sau „cela ce *se nu ascultare* de..." (CB— FA III, 23), care demonstrează acest lucru, arată că morfemul putea conferi valoare ireală anumitor forme avînd virtualităţi de conţinut mai largi. Pe de altă parte, nefiind sigură proveniența formei vechi de imperativ negativ[560], compararea unor imperative precum *nu face*! (CB— FA XVI, 28)[561] şi *nu facereţi* (CB— FA XV, 20) ar putea susţine ideea că, la singular (mult mai utilizat în vorbirea curentă), era mai uşor să se producă o modificare formală, în sensul simplificării. De aceea, se poate susţine că forma verbală utilizată în redarea imperativului negativ provine din conjunctivul imperfect latin căruia i s-a adăugat desinenţa personală corespunzătoare. Ipoteza poate fi susţinută şi de o apariţie singulară, din CB (1Ioan III, 18): *nu iubiremu-ne*; *să nu ne iubim*, în CP, o formă de hortativ negativ la diateza reciproc-reflexivă, persoana I plural. Ceea ce s-a petrecut apoi cu pluralul a reprezentat o regularizare de paradigmă, şi aceasta, probabil, susţinută de tendinţa simplificatoare. În fapt, lupta s-a dus între infinitiv — mod care nu a avut şi nu are nicidecum o poziţia slabă în sistem — şi un mod revolut, avînd existenţă numai prin forma care apare la imperativul negativ plural.

6.10. Condiţionalul. Prin posibilităţile de exprimare care existau în epocă pentru condiţional, precum şi prin variatele opţiuni care se manifestă în textele comparate, acest mod reflectă cu destulă

---

[557] Formulă de salut care apare şi în CV— FA XXIII, 26.
[558] În CB *nu creadereţi*!
[559] Probabil există o greşeală aici, datorată omisiunii morfemului de conjunctiv.
[560] Densusianu *Istoria* II, p. 150-151, Rosetti *Istoria*, p. 507-508.
[561] *Nemică să faci*!, în CP.

fidelitate oscilaţiile care existau în epocă, atît de la un text la altul, cît şi în interiorul aceluiaşi text.

Condiţionalul prezent apare, mai ales, sub două forme, una sintetică, mai veche, şi una analitică, pe care textele prezintă tendinţa de a o utiliza înlocuind forma veche. În plus, opţiunile de traducere, echivalările şi chiar confuziile vin să complice situaţia. De aceea, oscilaţiile constatate pentru un text apar mai complexe în momentul în care se procedează la comparaţia cu un text paralel.

6.10.1. Alături de unele situaţii în care traducerile sînt compatibile sub acest aspect, predomină cele în care apar variaţii, privind timpurile condiţionalului, utilizarea altui mod şi chiar timp, ori alte forme de exprimare: „*se* lucru *nu avure*" (CB, CP— Iac. II, 17)[562], *se nu avure* (CV); „*se* Tatăl *chemareţi*" (CB— 1P, I, 17), „*să* Tatăl *chemaret*" (CP), „*se* Tatăl *chiemaţi*" (CV); *se creadeţ* (CB— 1Ioan V, 13), *de vreţi creade* (CP); *se iubirem* (CB— 1Ioan IV, 12), *să ne iubirem* (CP); *se* (...) *îmblaremu* (CB— 1Ioan I, 7)[563], *s-ară* (...) *îmbla* (CP); *se* (...) *pare-i-se* (CB— Iac. I, 26), *s-ară* ()*-i părea* (CP), *se* (...) *pare-i* (CV); *se ştiuretu* (CB, CP— 1Ioan II, 29); *se nu ţinure-se* (CB— 1Cor. VII, 9)[564]; „*se urire* voi lumea" (CB— 1Ioan III, 13), „*să nu vă iubire* voi lumea" (CP)[565]; „*se* Domnul *vrure*" (CB— Iac. IV, 15), „*s-ară* Domnul *vrea*" (CP, CV)[566]; *se zicerem* (CB— 1Ioan I, 10), *s-am zice* (CP). Formele analitice, al căror model se poate deja observa în CP şi CV, se formează cu ajutorul auxiliarului *aş*, *ai*, *ară*, *am*, *aţi*, *ară* ataşat infinitivului: *vreare-aşu* (CB— 1Cor. VII, 32), *vreare-aş* (CP); *bună lor fir-ară se fie ca şi eu* (CB— 1Cor. VII, 8), *lor ară fi bine de ară fi ca eu* (CP)[567]; *putear-ară* (CB— FA XXVII, 12), *ară putea* (CP), *voru putea* (CV). Neclar este redat în CB şi mai ales CP

---

[562] V. nota precedentă.

[563] Datorită grafiei, acest exemplu trebuie dat cu rezerve, întrucît o lecţiune posibilă este şi *se îmblare-amu*.

[564] Corespondentul din CP este *de ei nu se pot ţinea*.

[565] Redînd аще не нав҃ить вас мирь.

[566] Deosebirea de ordin strict fonetic nu interesează aici.

[567] Este dificil de spus dacă, în CB, conjunctivul poartă o valoare de condiţional, ori este o greşeală datorată unor cauze obscure, fragmentul tradus fiind: добро мь е҆с аще прѣбѫдет ꙗкоже и азь. Acelaşi прѣбѫдет este redat (în CB— 1Ioan II, 24) prin *se* (...) *fir-ară*, în vreme ce în CP apare *să fure*.

vsl. пословꙋ ꙗко послꙋшаль бих вса: „după cuvîntu amu *asculta fire-[a]şu* voi" (CB— XVIII, 14), „după cuvîntul *auzit ară fi* voao" (CP) şi pentru care CV prezintă un condiţional prezent analitic precum: *fire-aş ascultîndu*.

6.10.2. Condiţionalul perfect apare atît în formele care s-au păstrat pînă astăzi (mai cu seamă la persoana a III-a), dar şi în forme ce conţin verbul *a vrea*. Acest timp cunoaşte, de asemenea, o utilizare plină de oscilaţii în toate planurile: *se putinţă fie* (CB— FA XXVII, 39) *să ară puteare fi* (CP), *se puteare easte* (CV); *se nu vrea fi Chesaru menindu* (CB— FA XXVI, 32), *să nu fie la Chesar menit* (CP), *se n-au vrutu spregice Chiesariu* (CV); *se iaste* (CB— Iac. I, 5), *s-ară fi* (CP); *ară fi a grăi* (CB, CP, CV— Iac. IV, 15). În *se va uriţi fie* (CB— *Sp. la 1Ioan* 324/15), *să ne-ară urî lumea* (CP 189/10) unui condiţional perfect din CP, în CB îi corespunde o structură care ar putea fi de viitor, dar care, oricum, prezintă unele defecţiuni de ordin formal.

7. Adverbul

7.1. Adverbul *acmu* este înregistrat numai cu valoarea temporală, chiar şi atunci cînd apare în combinaţii formînd locuţiuni: „aceastea ce le voi *acmu* vedeţi" (CB— FA II, 33); „*de acmu* se nu-şi vă mai spuneţi" (CB— FA IV, 18), „*de acmu* să nu cuvîntaţi" (CP); „*acmu* ştiu de-adevăru" (CB—FA XII, 11), „*acmu* ştiu amu cu de-adevăr" (CP)[568]; „*Acmu* amu, ce ispitiţi Domnul de puneţi tarul" (CB— FA XV, 10), „Deaci *acmu* amu ce ispitiţi *(...)* (CP); „şi *acmu*, adecă, eu ştiu" (CB— FA XX, 25), „şi adecă, *acmu* eu ştiu" (CP), „şi *acmu* aceasta eu ştiu" (CV).

7.2. Adverbul *foarte* apare ca intensificator în „*foarte* laudă-se" (CB, CP— Iac. III, 5), „*foarrte* se laudă" (CV).

7.3. Adverbul *puţin* cunoaşte forme diminutivale: *puţinu* (CB— FA XXVI, 29), *puţinelu* (CV), *puţinel* (CP); *puţinelu* (CB— FA XXVII, 28), *puţinel* (CV, CP); *puţinel* (CB— 1P I, 6), *puţinu* (CV), *neşchiţel* (CP).

---

[568] V. şi CB, CV, CP— Iac. IV, 16.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7.4. Adverbul *rutes(u)* înregistrează şapte ocurenţe în textul CB, cinci în CV, dar nu apare în CP şi AI. Întrucît, în ciuda unor încercări de explicare a provenienţei şi evoluţiei acestui adverb, astfel de încercări rămîn neconvingătoare[569], nu se pot spune prea multe asupra valorilor sale, ele fiind deduse din context, cu ajutorul textului slavon sau grecesc[570] ori a textelor paralele. Conform acestor criterii, se poate atribui elementului în discuţie valoarea unui adverb 'iarăşi', 'din nou': „măsurară adîncătura (...) şi *rutesu* măsurară" (CB— FA XXVII, 28), „măsurară *rrutesu*" (CV), „iară măsurară" (CP).

7.5. Există în aceste texte mai multe adverbe şi locuţiuni adverbiale caracteristice limbii textelor din prima perioadă a literaturii române[571], destul de multe dintre acestea fiind întîlnite şi în texte ulterioare, precum BB[572]. Printre aceste elemente, pot fi menţionate: *acicea* (CB— FA X, 18), *aciia* (CP)[573]; *adesu* (CB, CV— FA 1P I, 22); *amînatu* (CV— FA XXVII, 14), faţă de *mult* în CB şi CP; *aşijdere* (CB, CV— 1P III, 7), *aşa* (CP), dar şi *aşijdere* (CB— 1Cor. VII, 4) alături de *într-aceaia protivă* (CP); *cicea* (CB, CV, CP— Iac. II, 3); *dinioară* (CB, CP— XI, 8); *iuo* (CB, CV— FA XX, 8, CB, CP— FA IV, 31); *necăiure* (CB— 1Ioan IV, 12), *necăirea* (CP); *neiuşoru* (CB— 2P III, 16), *nu e pre iuşoru* (CP)[574]; „*poilă* ceas iaste" (CB— 1Ioan II, 18), „vreamea *de apoi* iaste" (CP); *cu prilej* (CP)[575]; *tutindinea* (CB, CP— XXI, 28), *tutindirea* (CV); Printre locuţiuni, se pot menţiona: *de năprasnă* (CB, CV, CP— FA XXVIII, 6); *spre urmă* (CB— 1P III, 9),

---

[569] V. G. Giuglea, DR I, p. 250, V. Bogrea DR III, 736; OR II, p. 109; de asemenea, TRDW, sv unde, cu toate că apare „Et. unbek.", este menţionat accentul, care ar fi paroxiton.

[570] În ocurenţele sale în CB, *rutes(u)* corespunde vsl. **пакы**, lat. *iterum*, gr. παλίν.

[571] Pentru un inventar exhaustiv care, în ceea ce priveşte adverbul, cuprinde situaţia generală, din textele secolului al XVI-lea, v. Densusianu *Istoria* II, p. 160-176.

[572] V. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 81a-82a, *Ex.*, p. 25a-26b, *Deut.*, p. 25a-27b. Situaţia de pînă atunci poate fi urmărită în texte reprezentative şi complexe; cf., în acest sens CS, p. 190-192, PS.S, p. CXCVI. V. şi ILRL, p. 141-143.

[573] Formă preferată, în general, în CP care, însă, prezintă, tot pentru *acicea*, în CB şi CV, adverbul *aiurea* (Iac. IV, 1).

[574] În CP se traduce astfel vsl. **неудобь**, acesta după gr. δυσνόητά, în vreme ce textul latin conţine *sunt* (...) *difficilia*.

[575] Redînd astfel vsl. **прилежно**, CP îşi arată, încă o dată, predilecţia pentru termenii de origine slavă, probabil nişte împrumuturi culte care, aşadar, erau caracteristice unei norme îngrijite.

înrapoi (CV), *dospiți* (CP)[576]; *pînă la voie* (CB— FA XVIII, 18), *pînă la voieş* (CP)[577].

8. Prepoziția

8.1.1. *a* şi *la* — Intrînd în componența construcțiilor echivalente cu dativul obiect indirect, aceste două prepoziții cunosc o răspîndire destul de mare în textele studiate, ajutînd la formarea genitivului şi dativului. Prima prepoziție apare atît în asemenea situații, cît şi însoțind un infinitiv[578]: „Fu amu *a totu* sufletul frică" (CB— FA II, 43); „*a multe sate* samarieşti binevestiră" (CB— FA VIII, 25), „*a mulți* şi tuturora samareneanilor dulce-vestiia" (CP); „*a cine* e cu doao cugete" (CB— Iac. IV, 8), „de două gîndure" (CP), „de doao suflete" (CV); „văzuiu laţurele vrăjmaşului întinse pre faţa *a totu pămîntului*" (CB— 417/16); „fu *a întra*" (CB, CP— FA X, 25); „*a fi* în chipu" (CB— FA XVII, 29), „*a fi* în podoabă" (CP); „*a ştire* amu se fie voao" (CB— FA XXVIII, 28), „*a şti* amu să vă fie voao" (CV), „la ştire să vă fie voao" (CV).

8.1.2. Există situații în care CB utilizează prepoziția *a* pentru a reda o relație pe care celelalte două texte o redau cu ajutorul unei prepoziții cu acuzativul sau fără prepoziție: „soțu *a* soțu iubiți" (CB— 1P I, 22), „*unul cu alalt*" (CP), „*urul alalt*" (CV); „eu sveştnicu *a* şapte chipuri vădzuiu" (CB 415/12).

8.1.3. Cea de-a doua prepoziție care, spre deosebire de cealaltă, a proliferat în limba română, apare în contexte mai numeroase, avînd utilizări mai largi. Poate fi întîlnită, alături de adverbul *ca*, în locuțiuni ce exprimă 'aproximația': „*ca la* o sută şi doao zeci" (CB, CP— FA I, 15); „*ca la* cinci miie" (CB— FA IV, 4)[579], întrebuințare care, în unele graiuri, apare şi în secolul al XX-lea. Aceeaşi prepoziție se întîlneşte în construcții care exprimă locul în sens general, concret şi abstract: „îngrupară-o *la* bărbatul ei" (CB— FA V, 10); „*la*

---

[576] În CP se confundă, din motive neclare, **въспѧть** 'contrario, retrorsum', cu **ѳоспѣти** 'fermentari'.

[577] Acesta fiind un calc după vsl. **доволнии**.

[578] V. Densusianu *Istoria* II, p. 93-94, 254, 258 Arvinte, *St.lingv.*, *Gen.*, p. 71b; *Lev.*, p. 14a; *Deut.*, p. 27b-28a, ILRL, p. 152-153.

[579] La Coresi apare „ca *pînă la*".

răspîntiile lor" (CB— FA V, 15)[580]; „era lăcuindu *la* Filip" (CB, CP— FA VIII, 13), „căzu *la* piciorul lui" (CB, CP— FA X, 26); „Laudă-se mila *la* judeţ" (CB, CP, CV— Iac. II, 13). În acest ultim caz, pentru care versiunea slavonă prezintă prepoziţia на, unde s-ar părea că avem a face cu un dativ locativ, în realitate, *la judeţ*, care nu este nici complement de agent, reprezintă un dativus incommodi[581]. Tot ca locative apar şi: „poseră-i *la* gloată" (CB— FA V, 27), „puseră-i întru gloată" (CP); „aduseră elu *la* gloată" (CB— FA VI, 12), „şi-l duseră în gloată" (CP), sau „Du acesta giurelu *la* miiaşul" (CV— FA XXIII, 17), „Cest fecior du-l cătră miiariul" (CP). În sfîrşit, aceste texte atestă o expresie care apare în introducerile la anumite *Epistole*. Aşa ar fi „*la* svîrşitul tremeateriei" (CB— *Sp. la Iloan* 325/3), „în sfîrşitul tremesului" (CP 189/14); „*la* svîrşitu mîngîie-i" (CB— *Sp. la Iac.* 267/1), „în sfîrşit" (CP, p. 142/16), în CV apărînd doar *sfîrşit*, izolat prin virgule.

8.1.4. Prepoziţia *la* este element component al unei locuţiuni adverbiale destul de importante în epocă — un calc după o construcţie slavonă —, şi care poate fi întîlnită şi astăzi în unele graiuri din Moldova. Este vorba despre situaţii precum: *pînă la voie* (CB, CP— FA IX, 43; CV— FA XVIII, 18). În unele locuri din CP şi CV aceasta poate fi înlocuită cu un echivalent, astfel că lui *pînă la voie* din CB— FA XX, 11, în CP îi corespunde *pînă la destul*, iar în CV locuţiunea *de biu*.[582]

8.1.5. Sub influenţa textului slavon, în mod accidental, este posibil ca unele instrumente gramaticale să apară practic netraduse, o anumită familiaritate cu textele slavone făcînd ca traducătorul, şi apoi revizorul, să noteze respectivul element fără a-l transla în limba română. Acesta este cazul din „urmiră el tocma *do* Asia" (CP— FA XX, 4), precum în textul slavon, до асиꙗ, pentru care CB prezintă *la Asiia*[583], sau din *po Chirinii* (CP— FA II, 10), redînd vsl. по кириниѣ, pentru care CB prezintă *de după Chirinie*.

---

[580] În aceste ultime situaţii, la Coresi apare *lîngă*.

[581] Într-un sens, prima problemă apare generată fiind de traducerea grecescului κατακαυχᾶται prin vsl. хвалитисѧ, dar şi de faptul că verbul este pronominal.

[582] V. Densusianu *Istoria* II, p. 166, BDLR, p. 179-180, 99, CV, p. 185.

[583] V. Densusianu *Istoria*, II, p. 180.

8.2.0. *către* şi *spre* — Cele două prepoziţii, urmaşe ale lat. *contra*, respectiv *super* poartă, cu destulă evidenţă, urme ale valorilor etimologice. După cum atestă exemplele ce vor urma, aceste prepoziţii nu sînt utilizate doar cu valorile etimologice, ci şi cu valori apropiate, permise de valorile lor etimologice, cerute de context şi influenţate de prepoziţiile pe care le redau prin traducere. Noile valori vor deveni treptat predominante, rămînînd ca vechile valori să fie redate cu ajutorul altor forme, mai precise şi lipsite de polivalenţele acestor propoziţii.

8.2.1. Valoarea fundamentală cu care apare *către* este dată de utilizarea ei în contexte în care se prezenta o mişcare, de ordin concret sau abstract, pe orizontală, reliefîndu-se opoziţia, fie accentuată prin împotrivire, fie estompată prin aderare. De aici provine posibilitatea echivalării ei cu 'împotrivă' dar şi cu 'la', exprimîndu-se astfel nu doar împotrivirea faţă de ceva, ci şi aderarea la ceva. Afirmaţiile de mai sus se sprijină pe exemple precum: „se amu (...) avea-vor *către* neştine cuvîntu" (CB— FA XIX, 38), „de au *către* neştinre cuvîntu" (CV), „se au *către* cineva cuvînt" (CP); „Deştinse Petru *către* bărbaţii, trimeşii de Comilie" (CB— FA X, 21)[584]; „Pavel întră *către* ei" (CB— FA XVII, 2), „mearse *către* înşii" (CP); „adăugea-se *către* Pavelu şi către Sila" (CB— FA XVII, 4), „se alăturară *către* Pavel şi Silê" (CP); „numărat fu *către*" (CB, CP— FA I, 26), situaţii în care, de regulă, versiunea slavă prezintă prepoziţia къ. Prin fragmentul „fu murguire elinilor *către* ovreai", din FA VI, 1 (CB), se creează o deosebire formală faţă de CP, unde se utilizează prepoziţia *spre*, (în versiunea slavonă apare къ, în textul grecesc apărînd πρός). În CB, prepoziţia utilizată îşi arată valorile ei etimologice în vreme ce prepoziţia utilizată în CP apare cu valoarea 'asupra', o valoare care poate fi considerată compatibilă cu sensul cerut de context[585]. Printr-un context precum „şi ca vineră ei la dins "(CP— FA XX, 18), deosebit de „deca vineră *către* el", prezent în CB şi CV, se observă felul în care se face trecerea, prin înlocuirea prepoziţiei *către* cu *la*, de la *de (î)nsu* la *dins(u)*, proces în cadrul

[584] Aceeaşi prepoziţie apare şi la Coresi.

[585] Asemănător se prezintă lucrurile şi în „se nu mestecaţi-vă *către* (...)" (CB— 1Cor. V, 9), faţă de „să nu vă mestecaţi cu (...)" (CP), redînd tot un vsl. къ.

căruia utilizarea prepoziției are un rol important în conservarea separată a valorilor celor două elemente[586].

8.2.2. Cealaltă prepoziție exprima o mișcare pe axa verticală, o deplasare concretă sau abstractă în sus sau în jos, de unde și valori precum 'pe', 'peste', 'asupra', de la care era ușor să se ajungă la 'împotriva', 'către'. Contextele se diferențiază în acest caz mai clar, deși unele lasă loc ambiguităților. În „sîngele vostru, *spre* capetele voastre" (CB, CP— FA XVIII, 6); „vine multe (...) aducea *spre* Pavel" (CV, CP— FA XXV, 7); „E potopul în lume *spre* necurăție aduse" (CP— 2P II, 5), valorile 'asupra', respectiv 'împotriva' sînt evidente. Tot astfel, este evidentă valoarea etimologică în: „puse *spr*-inșii Pavel mînile" (CB— FA XIX, 6)[587], „fu tuturoru a se mîntui *spre* pămîntu" (CB— FA XXVII, 4), „fu a se toți mîntui *spre* pămîntu" (CV), „fu tuturor spăsenie *spre* pămînt" (CP); „Stăi *spre* picioarele tale!" (CB, CV— fa XXVI, 16)[588], „*spre* elu era scris" (CB— FA XVII, 23), „*spr*-insu era scris" (CP). În devenire se află valorile prepoziției în: „au nu aceia hulescu bunul nume ce e numitu *spre* voi?" (CB— Iac II, 7)[589], unde valoarea 'asupra', 'peste' se atribuie prepoziției nu doar prin vsl. на (în *Vulgata* apare *super*), ci și prin mesajul apostolului care concepe Divinitatea în această postură învăluitoare. Asemănător stau lucrurile și într-un exemplu precum: „se viie *prespre* toată fața pămîntului" (CB— FA XVII, 26), „vietorii *prespre* (...)" (CP)[590], unde ființa umană este văzută ca dominînd pământul dat de Divinitate în stăpînire. Oarecum diferite apar lucrurile în „*spre* față căutați" (CB— Iac. II, 9), „în fățărie căutați" (CV), „căutareț *spre* fățărie" (CP), unde traducătorii lasă să se vadă un efort lipsit de rezultate satisfăcătoare.

---

[586] Cf. și cazul în care chiar într-o combinație, precum în *către-însu* nu se ajunge la crearea unei noi unități care să absoarbă prepoziția.

[587] La Coresi apare „înălță Pavel mîinile".

[588] La Coresi apare *în* care, în astfel de situații, pare a ține de uz și are valori precum 'pe', 'la' fapt evident în exemplul din FA V, 15 unde, pentru „a-i pune *spre* așternuture și *spre* pături", din CB, în CP apare *pren* și *în*, sau în 2P I, 18: „*spre* măgura svîntă" (CB), dar „în măgura sfîntă" (CP), „*spre* locurele acealea" (CB— FA XVI, 3), dar *în (...)* (CP). În unele cazuri, chiar apare *la*: „*spre* judecare" (CB— FA XVIII, 12), alături de „*la* județ" (CP), „*spre* toate beserecile" (CB— FA XIV, 22), alături de „*la* (...)" (CP).

[589] În acest caz toate versiunile comparate utilizează aceeași prepoziție.

[590] Pentru care, în slavonă apare но, iar în *Vulgata* apare *super*.

Dispariţia valorii etimologice, datorită perspectivei spaţiale apare în „Da-voiu ciudă *spre* ceriu, sus şi seamne *spre* pămîntu, jos" (CB— FA II, 19). Locul este indicat într-un mod mai firesc în CP, unde se evită utilizarea prepoziţiei *spre* într-un caz în care este vorba despre o situare la mijlocul unei axe: „Da-voi ciudese la ceri, sus şi seamne la pămînt, jos" (CP).

8.2.3. O valoare specială, aceea finală pare în: „*spre* aceasta, amu, ivi-se Fiiul Zeului" (CB— 1Ioan III, 8), evidentă în CP „derept aceaiş ivi-se Fiiul Zeului", sau în „porînciia (...) în slujbă a tremeate vietoriloru dintru ovreai fraţiloru" (CB— FA XI, 29), „(...) *spre* slujbă-i tremeate (...)" (CP).

8.2.4. Un caz precum „se făgăduiscă soţ *pre* soţu" (CB— FA XIX, 38), „se ia soţu *spre* soţu" (CV), „se ia soţ *despre* soţ" (CP) traducînd дрѹг на дрѹга, indică o influenţă a textului tradus[591]. Se poate spune că, şi sub acest aspect, influenţa textelor străine, de tradus, pătrunsese adînc în idiomul de traducere producînd unele deprinderi, aceasta fiind, probabil, una dintre cauzele pentru care textul BB, spre exemplu, va prezenta un caz precum: „Căce plîngu *pre* mine" (*Num.*, XI, 13), adică utilizarea prepoziţiei *pre* — la o dată la care inovaţia *pe* apăruse în acest text[592] — cu valoarea prepoziţiei *spre*[593]. Pe de altă parte, nu doar textul străin, ci şi valenţele multiple ale unor prepoziţii, precum şi înseşi relaţiile complexe din realitate conduc la o utilizare variată a acestora. Astfel se pot explica situaţiile în care echivalenţele dintre prepoziţii ating un punct culminant: „nu ploo *pre* pămîntu" (CB— Iac. V, 7), „nu ploo *spre* pămînt" (CP, CV) şi chiar „deştinse ca ploaia *pre* lînă" (CB 416/7) şi „scară întărită *pre* pămîntu" (CB 415/15), unde se putea utiliza şi prepoziţie *spre*.

8.2.5. O ultimă situaţie, care arată relaţia cu textul tradus şi, la Coresi, posibilitatea ca acesta să fi consultat şi o versiune grecească, apare în „Fu *prespre* trei zile" (CB— FA XXVIII, 17) dar *după* în CP şi CV; „*prespre* oarecare zile" (CB— FA XV, 36), dar „după aceale zile" (CP), în comparaţie cu „*prespre* toate zilele" (CB, CP— FA XVII, 11). Studiul acestor texte arată că, în general, Bratul pare mai atent la redarea fidelă la nivel formal în vreme ce, în CP, există o sensibilitate

---

591 V. ILRL, p. 152.
592 V. Arvinte, *St.lingv.*, *Gen.*, p. 82b, *Ex.*, p. 27a.
593 V. Arvinte, *St.lingv.*, *Num.*, p. 16a.

față de conținut. Ținînd seama de faptul că, în toate aceste cazuri versiunea slavonă prezintă prepoziția по, trecînd peste faptul că traducătorul CP, în ultima situație, ar fi putut nota *în* în loc de *prespre*, apare firească întrebarea de ce a greșit Bratul, dar nu și celălalt traducător. Este foarte probabil ca răspunsul să se afle în textul grecesc. Pentru primele două situații, segmentul în discuție, prezintă μετὰ, în vreme ce ultimul prezintă καθ' ἡμέραν. Probabil că numai contactul cu un text grecesc (constatare care se impune și în alte împrejurări) a condus, în CP, la evitarea lui *prespre* în primele două contexte.

8.3.1. *de* — Alături de întrebuințarea prepozițională, *de* cunoaște și valori conjuncționale și adverbiale. Ca prepoziție, *de* poate avea valorile 'din' sau 'dintre', 'despre', 'de la', fără ca prepozițiile care au aceste valori să lipsească din texte: „*de* vietorii dintre rîure și dintru ovreai și din Capadochiă" (CB— FA II, 9), „cine viia între rîuri, întru iudei și Capadochiia" (CP); „*de* ceia *de* după Chiriniei și *de* ce venia de rimleani" (CB— FA II, 10), „po Chirinii și veniții și rimleanii" (CP)[594]; „sculară-se neștinii *de* cei din resurile fariseești" (CB— FA XV, 5), „sculară-se alții ce era din eresul fariseilor" (CP). Cum se observă, în CP se preferă alte tipuri de construcții, uneori mai aproape de construcțiile textului slavon, fapt care pare a susține ideea că numai aparent textul CP urmează mai puțin fidel textul slavon, deoarece, procentual și la nivel morfo-sintactic, conține mai puține elemente populare decît CB și CV[595]. O valoare aparte se întîlnește în „rugați-vă și voi *de* mine către Dumnezeu" (CP— FA VIII, 24), unde prepoziția *de* are valoarea 'pentru, în favoarea mea', în CB utilizîndu-se *dereptu*.

8.3.2. Cu valoarea adverbială 'decît', *de* apare în „mai departe *de* Vavilonul" (CB—FA— VII, 43), „mai departe *decît* în Vavilon" (CP)[596], însă cazul este izolat în CB, dar se înregistrează și în AI: „cu nimică mai bun iaste *de* șerbul" (Gal. IV, 1).

8.3.3. Rar, se poate întîlni cu valoarea pronumelui relativ, precum în „cine e întru voi *de* teame-se de Domnul" (CB— FA XIII,

---

[594] Se remarcă, în CP, utilizarea prepoziției locale по.

[595] Cu toate acestea, există și concordanțe: „doi de slujitorii lui" (CB, CP— FA XIX, 22). Pentru *de* prepoziție, v. Ivănescu *Istoria*, p. 228.

[596] V. și ILRL, p. 155.

26), „cine seţi întru voi ce vă teameţi de Dumnezeu" (CP), „cel ce vine" (CB— FA XVIII, 27), „cel *de* vine" (CP)[597].

8.3.4. Cu valoare finală, apare *de* în: „chemă ei *de*-i ospătă" (CB— FA X, 23), „şi-i chemă *de*-i ospătă" (CP), „elu ivi-se se păcatele noastre ia" (CB 1Ioan III, 15), „el ivi-se *de* păcatele noastre să ia" (CP) sau în „se bucuriia noastră fie împlută" (CB— 2Ioan I, 12), „*de* bucuria voastră să fie de plin" (CP), şi este probabil ca, în exemplul următor din CB, valoarea finală să fie cea avută în vedere şi nu cea copulativă precum în cealaltă versiune: „veniră cătră ai luişi *de* vestiră" (CB— FA IV, 23), „vineră cătră ai săi şi vestiră" (CP)[598]. S-ar putea lua în considerare o valoare copulativă a lui *de* în: „Şi era cu nuşii *de* întra în Ierusalim" (CB— FA IX, 28), eventual în: „se sui *de* frînse pînre" (CV— FA XX, 11), mai ales dacă se face raportarea la versiunile paralele: „sui-se şi frînse pîine" (CB), „aşezară-se şi frîmse pîine" (CP). Cu toate acestea nu trebuie exclusă posibilitatea unei înţelegeri divergente a textului, caz în care s–ar exprima cu ajutorul acestui *de* tot o valoare finală.

8.3.5. Valoarea cauzală poate fi ilustrată cu ajutorul unei situaţii precum: „*de* căldură ieşi" (CB, CP— FA XXVIII, 3), „din căldură ieşi" (CP). Cu o nuanţă instrumentală, poate şi cauzală, apare prepoziţia *de* în „*de* cred[inţă] direptămu–ne" (Gal. III, 24).

8.3.6. Valoarea consecutivă apare în: „răpită fost-au corabiei şi nu putîndu se protivimu vîntului deademu-ne purtaţi eramu" (CB— FA XXVII 15), „rrăpită fu corabia *de* nu putea se protivească-se vîntului" (CV), „răpită fu corabiia şi nu-şi se protivi vîntului" (CP); „Daţi şi mie despusul acesta *de* spre carele se-aşu pune mînile se priimească Duhul Svîntu!" (CB— FA VIII, 9), caz în care Coresi utilizează conjuncţia *cum*, şi este posibil ca în acelaşi fel să fi înţeles traducătorul CB şi cazul următor, pentru care traducerile din CP şi CV au folosit pronumele *ce*: „E tu cine eşti *de* osîndeşti soţul?" (CB— Iac. IV, 12), „E tu cine eşti *ce* osîndeşti soţu-tău?" (CP)[599]. Similară este situaţia şi în „Aşa şi limba tocmeaşte-se între mădularele noastre *de*

---

[597] Pentru situaţia din BB v. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 82b; v. şi ILRL, p. 129.

[598] V. şi CS p. 58[r]/5-6, 203. Pentru dificultatea de a disocia în asemenea situaţii între valoarea copulativă şi cea finală, v. Densusianu *Istoria* II, 259. În ceea ce priveşte persistenţa lui *de* în această situaţie v. nota de la p. 260. V. şi Rosetti *Istoria*, p. 516.

[599] În CV fragmentul apare ca în CP, cu deosebirea *ce-ţi* pentru *ce*.

spurcă tot trupul" (CB— Iac. III, 6), unde traducătorul pare să fi înțeles că este vorba de o consecutivă, în vreme ce, în CV, pare să se fi avut în vedere o relație de coordonare copulativă, pentru *de* din CB notîndu-se un *și*. Pe de altă parte, traducătorul CP, care a tradus „Așa și limba tocmește-se întru mădularele noastre spurcă tot trupul", pare a fi văzut în *spurcă tot trupul*, o propoziție principală[600].

8.3.7. Prin „Cutezară amu Pavel și Varnava *de* ziseră" (CB— FA XIII, 46) și „Acmu amu ce ispitiți Domnul *de* puneți tarul" (CB— FA XV, 10), „Deaci acmu amu ce ispitiți Dumnezeu a grămădi tar" (CP), se poate ilustra valoarea instrumentală cu care este utilizată prepoziția *de*[601].

8.3.8. Cu valori conjuncționale, mai ales, dar și prepoziționale, *de* apare în destul de multe situații în care devine dificil de distins între aceste valori. Criteriul textului de control (greco-latin sau slavon) nefiind mereu cea mai bună cale, deoarece valorile respective fiind posibile în respectivele contexte, este dificil de știut care dintre ele a fost cea la care se gîndeau traducătorul și cititorul, cu atît mai mult cu cît sînt numeroase contextele care permit și cer unele nuanțe. Situația aceasta se întîlnește, de altfel, și în cazul altor instrumente gramaticale. Numărul ocurențelor lui *de* este sporit și de unele întrebuințări caracteristice secolului al XVI-lea, și care astăzi mai apar doar în unele graiuri. Se pot reda astfel mai multe relații, printre care genitivul aparținerii: „muieri *de* bătrîni" (CB— FA XVII, 4), „boiereasele bătrînilor (CP); „cei *de* Pavel" (CB— FA XXI, 8), „cei ce era *de* Pavelu" (CV), „cei cu Pavel" (CP); genitivul calității: „*de*-a depreunarea spășenie" (CB— Iuda, 3), „*de*-mpreunarea spășenieei" (CP); genitivul originii: „*de* elu amu viem" (CB— FA XVII, 28), „*de* la el amu înviem" (CP). Cu valoarea lat. *de* și a gr. περὶ apare *de* în „spuseră (...) *de* tocmirea Mateiei (CB *Sp. la Fapte* 2/7).

În „suflară vînturele și opriră–se *de* casa aceia" (CB— Mat. VII, 27) se întîlnește un uz arhaic pentru *de* care, în secolul al XX–lea, apare regional și izolat.

---

[600] Pentru *de* introducînd o consecutivă v. și cs, 114r/7-10, Avram *Evoluția*, p. 143.
[601] V. Avram *Evoluția*, p. 221 și urm.

8.3.9. Fără a avea o frecvenţă prea ridicată în textele în discuţie, *de* poate apărea cu valoarea condiţională[602] precum în: „Zise maimarele preotu *de* însă amu acestea aşa sîntu" (CB— FA VII, 1), „Ce zise întîiul preut au doară sînt (...)" (CP).

8.4.1. *dereptu* — Această prepoziţie, care provine dintr-un adjectiv, este caracteristică vechilor texte româneşti care, sub acest aspect, prezintă un grad de unitate destul de ridicat. Valorile cu care ea este utilizată, prepoziţionale şi conjuncţionale, merg de la 'pentru', 'din cauza', 'în calitate de', 'pentru că' şi ajung pînă la 'faţă de', 'comparativ cu'. De regulă, această prepoziţie redă vsl. за, ѡ sau радѣ. Valorile în discuţie pot fi ilustrate cu ajutorul unor exemple precum: „rugaţi-vă voi *dereptu* mine către Domnul" (CB— FA VIII, 24); „Hristos amu chinuindu *dereptu* noi cu peliţa" (CB— 1P IV, 1); „ce iaste vina ce *dereptu* ea venit-aţi?" (CB— FA X, 21); „*dereptu* aceastea mă ovreaii prinseră" (CB— FA XXVI, 21); răteză elu *dereptu* ovreai" (CB— FA XVI, 3); „neplătindu rău *dereptu* rău" (CB— 1P III, 9); „acela era *dereptu* milostenia cela ce şedea" (CB— FA III, 10); „*dereptu* ce porînci Clavdie se desparţă-se tuturoru ovreailoru de Rimu" (CB — FA XVIII, 3); „sfinţi-se-va bărbatu necredinciosu *dereptu* muiare şi sfinţi-se-va muiarea necredincioasă *dereptu* bărbatul" (CB— 1Cor. VII, 14)[603].

8.5.1. *întru* — Provenind din adverbul lat. *intro*, prepoziţia românească *întru* a cunoscut mai multe valori în vechile texte româneşti[604], atît datorită valenţelor ei proprii, cît şi datorită echivalenţelor pe care le stabileau traducătorii. Dintre acestea, 'în' şi 'în mijlocul' sînt cele care apar cu frecvenţa cea mai ridicată în textele *Apostolului*. În general, prin *întru* se redă vsl. въ: „adunară cărţile, ardea-le *întru* toţi" (CB— FA XIX, 19)[605]; „viia *întru* ei" (CB— 2P II, 8), „viia *într*-înşii" (CP); „e-*ntru* multe zile pestitu notîndu şi

---

[602] V. N. Drăganu, *Conjuncţiile de, dacă. Un capitol de sintaxă românească*, în DR III, p. 251-284, IV, p. 916-922, Francu „ULB", p. 75 şi urm., Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 83b, *Ex.*, p.27b *Lev.*, p. 14b, *Num.*, p. 16b-17a, *Deut.*, p. 28b. Situaţia complexă a acestei conjuncţii a fost analizată, din mai multe perspective, de G. Ivănescu, în *Istoria*, p. 235-237.

[603] Aceeaşi prepoziţie este utilizată şi în CP şi CV în toate situaţiile, cu excepţia ultimului caz, pentru care, în CP apare prepoziţia *pentru*.

[604] V. Densusianu *Istoria* II, p. 180, Arvinte *St.lingv., Num.*, p. 16a.

[605] Aceeaşi prepoziţie este utilizată şi în CV şi CP.

abia fum *întru* Knedu" (CB— FA XXVII, 7)[606]; „notămu *întru* Critul" (CB— FA XXVII, 7)[607], „e-*ntru* zilele acestea" (CB— FA VI, 1)[608].

8.6.1. *pre* — Complementul direct al persoanei nu este, încă, marcat prin *pre*: „rugă-i Pavel toţi" (CB, CP— FA XXVII, 33), „rruga-i Pavel toţi" (CV). Cu toate acestea, alături de „văzu Pătru şi Ioan" (CP— FA III, 3) apare „văzu *pre* Petru şi *pre* Ioan întrîndu" (CB). Textul CB prezintă destul de numeroase situaţii în care complementul direct, al persoanei sau al obiectului este astfel marcat: „îngerul Domnului răpi *pre* Filip" (FA VIII, 39), „Acela chemă *pre* Varnava" (FA XIII, 7), „Varnava luo *pre* Marco" (FA XV, 39), „stătură ceia ce bătea *pre* Pavel" (FA XXI, 32), „sutaşul vrea se petreacă *pre* Pavelu" (FA XXVII, 43), „uşa Împăratului ce *pre* ea însuşi întra-va" (418/21), „să blagosloveşti *pre* alun" (444/16), „să lăcuiască *pre* el Duhul Domnului" (444/21), „mîngîie *pre* cela ci vine" (455/15)[609]. Textele studiate consemnează, alături de situaţiile în care *pre* apare în locuţiuni şi forme locuţionare şi compuse, ocurenţe ale acesteia avînd valori locale: „*pre* uşe scoate-te-voru" (CB— FA V, 9), „lîngă uşe scoate-te-vor" (CP); „ca să vr-unii aflară *pre* căi" (CB— FA IX, 2), „cum s-ară afla vre unii *pre* cale" (CP); „spînzurară-lu *pre* păreate" (CB— FA IX, 25), „şi-l spînzurară *pre* păreatele" (CP); „*pre* strimtă cale (...) ducă-se" (CB 412/12). De asemenea, *pre* poate apărea cu valoarea adverbului *conform*: „*pre* leagea beseareciei se dezleage" (CB— FA XIX, 39), „după leagea beseareciei să se dezleage" (CP), „după leagea băseareciei să se dezleage" (CV); „se îmblămu *pre* poroncitele lui" (CB— 2Ioan I, 6), „să îmblăm după porîncitele lui" (CP)[610].

---

[606] Aceeaşi prepoziţie este utilizată şi în CV, dar nu şi în CP, unde se utilizează prepoziţia *în*.

[607] În CP şi CV apare *în*.

[608] În CP apare *în zilele acestea*.

[609] Situaţia se întîlneşte şi în CS, unde complementul direct exprimat prin nume de persoană sau pronume personale apare atît în construcţii cu *pre*, cît şi fără această prepoziţie.

[610] Asupra chestiunilor ridicate de prezenţa sau absenţa, rolul şi caracteristicile formale ale urmaşei lat. *per* în evoluţia sa şi mai ales în vechea română literară vezi, printre altele, Candrea *Le Consonantisme*, p. 46, 48, I. Bărbulescu, *Ancienneté de l'accusatif avec pre*, în „Arhiva", 1921, p. 49-52, S. Puşcariu, *Despre p(r)e la acuzativ*, în DR II, p. 565-580, N. Drăganu, *Morfemele româneşti ale complementului*

9. Conjuncția

9.1. *amu* — Conjuncția aceasta poate apărea cu mai multe valori, precum 'căci', 'însă', 'aşadar', 'deja', 'deci', 'într-adevăr', 'tocmai', 'iată!', sau poate cunoaşte o întrebuinţare expletivă. Multitudinea şi diversitatea acestor valori aduc această conjuncție în situația de a fi una dintre cele dificil de interpretat[611]. Situația este complicată de cazurile în care *amu* apare în combinație cu un alt element, de cele mai multe ori formînd o locuțiune. Cu toate că, de regulă, corespondentul utilizat în textul slavon este ѹбо, cu o frecvență care le fac să devină accidentale, apar situații în care conjuncției *amu* i s-ar putea concede valoarea 'acum'. Subliniind că, de cele mai multe ori, este dificilă fixarea unei valori pentru *amu*, în continuare oferim cîteva tipuri de situații întîlnite în textele studiate: „fu *amu* pîră ca să împarță-se" (CB— FA XV, 39), „fură *amu* în pîră ca să se aleagă" (CP), unde se întrevăd valori precum 'aşadar, de aceea', prima valoare poate fi admisă pentru *amu* şi în: „acolo era *amu* corabiei se descarce sarcina" (CB— FA XX, 32), „aciia *amu* era corabia a-şi iuşura tarul" (CP), „acolo era corabiei (...)" (CV); „se noi *amu* astăzi întrebați sîntem" (CB— FA IV, 9); „la ştire *amu* să fie voao" (CB, CP— FA XIII, 38). Deşi această valoare poate fi avută în vedere ca nuanță, ea se află însoțită de alte nuanțe în: „iuo su *amu* rîvnile şi războaiele, acolo su netocmealele" (CB— FA III, 16), „că io-s urîciuni şi rînjale, aciia nu e aşezare" (CP). În situații în care nu se poate atribui o valoare certă, sau fără vreo valoare apare *amu* în: „antiohianin *amu* era cu gintul" (CB— 1/12), „antiohianin *amu* acesta ruda-i" (CP— 4/5); „nu *amu* David suie-se spre ceriu" (CB— FA II, 34); „nu *amu* era nice spre unul de ei căzutu" (CB— FA VIII, 16); „aşa *amu* spune-se" (CB— FA XIII,

---

în acuzativ şi vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească, Bucureşti, 1943, Densusianu *Istoria* II, 239-240, 258, Florica Dimitrescu, *Despre pre la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în secolul al XVI-lea*, în *Contribuții la istoria limbii române*, Bucureşti, 1974, p. 38-43, GD, p. 210-212, CS, p. 193, Arvinte, *St.lingv., Lev.*, p. 14b, ILRL, p. 151.

[611] V. Densusianu *Istoria* II, p. 162, 181, de asemenea, v. nota de la p. 162-163, precum şi p. 22. Discuții apar în Ivănescu *Problemele*, p. 340-341, Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 81b, ILRL, p. 143. Pentru răspîndirea teritorială v. BDLR, p. 174-175. Despre *amu* şi *acmu*, v. şi A. Procopovici, în DR I, p. 162-185, de asemenea, asupra locuțiunii pe care acestea o formează, v. p. 167.

8), „aşa se spune" (CP); „e alţii *amu* ocărîndu grăiia" (CB— FA II, 13), situaţii în care contextele sînt cele care pot cere, în unele cazuri, valori conclusive, dar şi cauzale. O valoare temporală poate fi avută în vedere în: „iaste *amu* ceasul alu treile în zi" (CB— FA II, 15), „iaste *amu* al treile ceas" (CP), valoare dublată prin context de cea a conjuncţiei 'căci', în vreme ce, în „doară *amu* tocmitu daru deade loru Dumnezeu" (CB— FA XI, 17), „de-aci *amu* (...)" (CP) valoarea cauzală apare evidentă. Urmaşul lat. *ad modo*[612] apare, în AI, cu valoare concluzivă în: „Cîţi, amu, întru Hristos Isus boteză–se, întru Hristos înveştitu–vă" (Gal. III, 27). În locul respectiv se traduce astfel vsl. бо 'aşadar' care, la rîndul său, redă gr. γὰρ 'enim'. Următoarele două versete din text detaliază afirmaţia citată aici: „toţi, amu, voi siţi întru Hristos Isus", respectiv „E se voi ai lu Hristos, amu, lu Avraam semîne seţi". În alt loc din text, traducînd acelaşi vsl. бо şi urmînd unui „raţionament" *amu* conţine aceeaşi valoare: „cinescu, amu, sarcină purta–ş–va" (Gal. VI, 5).

O nuanţă interjecţională, alături de valoarea concluzivă, însă, ar putea fi găsită în „cum *amu* să poci a înţeleage" (CB— FA VIII, 31). Caracterul expletiv la care conjuncţia a ajuns, probabil că se poate pune şi pe seama utilizării acesteia în combinaţie cu alte instrumente gramaticale, situaţie în care uneori ajunge să semnifice 'iată!', alteori să întărească (redundant) conjuncţia sau adverbul pe care îl însoţeşte. Astfel se întîmplă în: „*Amu* acmu cine grăiaşte" (CB, CV, CP— Iac. IV, 13), „Adecă, *amu* de acmu rruşine voao iaste" (CB, CP— 1Cor. VI, 7), „Acmu *amu*, toţi noi naintea Domnului venimu se auzim toată porîncita" (CB, CP— FA X, 33). Multe dintre situaţiile în care acest element apare îl reflectă ca marcă a oralităţii.

9.2. *au* — Urmaşul lat. *aut* este încă destul de bine reprezentat în textele vechi româneşti, deşi există o anume concurenţă între acesta şi conjuncţia *sau*[613]. Probabil că faptul pentru care *au* încă se mai menţine se datorează şi altor valori cu care acesta era întrebuinţat (conjuncţionale şi adverbiale). Aceste valori pot fi exprimate prin intermediul altor forme, unele mai bine specializate, aceasta fiind, probabil, una dintre cauzele pentru care *au* urma să fie abandonat. O

---

[612] V. CDDE, SV., TRDW, SV. *acum*.
[613] V. Densusianu *Istoria* II, p. 182.

cauză importantă care trebuie să fi contribuit la abandonarea acestei conjuncţii de către limbă trebuie să fi fost polivalenţa acesteia — caracteristică şi altor asemenea instrumente întîlnite în secolul al XVI-lea —, care făcea ca ea să fie utilizată în contexte variate. Textele studiate prezintă un grad ridicat de unitate în ceea ce priveşte această corespondenţă, sporadic doar, în situaţii în care şi astăzi este mai greu de decelat între nuanţe, apărînd juxtapuneri (mai ales în CP) sau omisiuni[614]. Pentru *au* din CB, de regulă, textul slav cercetat prezintă particula же. Ca adverb, *au* are valori care pot fi echivalate cu cele ale actualului *oare?* intrînd în compoziţia enunţurilor interogative retorice sau care exprimă mirarea sau nedumerirea[615]. Nici în acest caz, situaţiile nu sînt foarte limpezi la nivelul nuanţelor care apar: „*au* întru vara aceasta tocmi-veri Împărăţiia lu Israil?" (CB— FA I, 6)[616], „*a[u]* nu ştiţi" (CB— 1Cor., VI, 16, 19), cu *au* în CP, dar şi „nu ştiţi *au* că" (CB— 1Cor. VI, 15), „*Au* nu ce fost-au al tău iaste" (CB— FA V, 4)[617]. O interogativă retorică, de fapt o capcană bine ascunsă la nivelul acestui adverb, apare în întrebarea adresată de Petru Safirei: „Spune-mi, *au* spre atîta satul vîndut-aţi?" (CB— FA V, 8), mai direct în (CP): „spune-mi s-aţi dat satul într-atîta"[618], dar traducînd în conformitate cu versiunea slavonă, care utilizează conjuncţia condiţională аштє, ceea ce indică, la nivel formal, o conjuncţie cu valoarea 'dacă'.

> În această situaţie, fie *au* era întrebuinţat şi cu această valoare, fie autorul CB introduce acest element ca pe un modalizator interpretînd puţin textul. Ambele ipoteze sînt plauzibile, cea de-a doua, însă, ar ajuta la explicarea unora dintre cauzele pentru care acest element a pierdut în cele din urmă teren. Posibilitatea acestuia de a intra în astfel de enunţuri, diluîndu-şi totodată nucleul de sens, l-a putut face atît de vag încît a fost abandonat nemaiservind realmente comunicării. Totodată, aceste fapte trădează

---

[614] Precum în: „De nu acesta, *au* iaste cela ce răsipiia" (CB— FA IX, 21) „De nu acesta iaste cela ce spărgea" (CP); în acest caz, textul latin prezintă *nonne*, cel grecesc οὐ.

[615] Pentru valoarea adverbială a lui *au* 'oare?' v. Densusianu *Istoria* II, p. 163-164, Ivănescu, *Istoria*, p. 237, Arvinte *St.lingv. Gen.*, 81b (pentru valoarea 'oare' a lui *doară* < lat. *de vero* v. Arvinte *St.lingv.Deut.*, p. 25b, cu trimiterile de acolo).

[616] Situaţie pentru care, în CP apare *au*, iar în textele latin şi grecesc *si*, respectiv εἰ.

[617] Pentru care CP prezintă *au*, textul latin *nonne* iar cel grecesc οὐχὶ.

[618] În *Vulgata*, *si*, respectiv εἰ.

caracterul puternic popular (ca element încărcat de afectivitate) al conjuncției în discuție.

Interogative retorice în mod cert apar în: „*Au* nu mîna mea feace aceastea toate?" (CB— FA VII, 50); „*au* nu Dumnezeu alease mişeii?" (CB— Iac. II, 5); „*au* nu bogaţii silescu voi?" (CB— Iac. II, 6), pentru care textul CP prezintă *au*, cel latin *nonne*, iar cel grecesc οὐχὶ. Deşi prezent într-o structură interogativă, în exemplul următor, se pare că *au* este mai aproape de rolul conjuncției disjunctive *sau* care, de altfel, apare în CP, dar şi în Vulgata (*aut*): „*Au* pare-vă că întru deşertu Scriptura grăiaşte" (CB— Iac. IV, 5). La fel de complexe sînt întrepătrunderile de nuanţe şi în: „*Au* nu ştiţi că nederepţii Împărăţiia Domnului nu voru dobîndi?" (CB— 1Cor. VI, 9)[619]; „*a*[u] nu de lucrure dereptă-se?" (CB— Iac. II, 25), „*au* nu de lucru se dereptă?" (CV), „*au* nu de lucru se dereptă?" (CP). Situaţii de acest tip ar putea constitui mediul în care un element cu valoare disjunctivă a putut fi folosit ca modulator într-o interogativă, ceea ce a avut apoi drept rezultat devierea de la valoarea etimologică, şi trecerea la valoarea 'oare'[620].

Exemplul următor, redat la fel şi în CP, utilizează atît conjuncţia *sau*, cît şi adverbul *au*, în mod diferenţiat, părînd să semnaleze o oarecare specializare: „Ce ciudiţi-vă de aceaste, *sau* spre noi ce previţi, *au* cu a noastră tărie *sau* cu bunătate facem elu a îmbla?" (CB— FA III, 12), uz contrazis de un exemplu precum: „de carele prorocul grăiaşte aceastea? De eluşi *au* de altu neştine?" (CB— FA VIII, 34)[621], unde *au* reprezintă o conjuncţie disjunctivă, aşadar păstrîndu-şi valoarea etimologică[622]. Un ultim exemplu care merită prezentat este următorul: „*sau* cine e de voi amu, ce ceare feciorul lui

---

[619] În CP se utilizează acelaşi element, în versiunea latină, *an*, iar în cea grecească ουχ.

[620] Şi o falsă dubitativă precum: „Doamne, Doamne, *au* nu cu numele tău prorocit-am?" (CB— Mat. VII, 22) poate utiliza acest adverb, caz în care relaţia cu valoarea etimologică este pierdută. Nivelul care reprezintă cel mai bine pierderea valorilor conjuncţiei (şi adverbului) în discuţie este reprezentat de situaţia rezultată în urma formării unei locuţiuni cu un element cu valoare apropiată: *Au doară poate credinţa a spăsi elu* (CB, CV, CP— Iac. II, 14).

[621] Acelaşi uz se înregistrează şi în CP.

[622] Un amestec încă şi mai pronunţat apare în CS 7^{v}/10: *au deatoriu sau slujnică* (v. şi CS, p. 202). Pentru *au*, conjuncţie, v. Arvinte *St.lingv.Gen.*, p. 83a, *Ex.*, p. 27a, de asemenea, v. ILRL p. 161.

pîne *au* piatră da-va lui? *Sau* peaşte de va ceare *au* şarpe da-va lui?" (CB— Mat. VII, 9-10).

> În acest caz pare a fi vorba despre prezenţa lui *sau* în structuri retorice, numai cu nuanţa adverbului *au*, deoarece, în context mai larg, ca exemplificare, este vorba despre o altă alternativă prezentată drept exemplu.

În ceea ce priveşte prezenţa adverbului *au*, acesta are valoarea interogativă, fapt confirmat indirect de prezenţa lui *numquid* în versiunea latină.

9.3.1. *ca, deca* şi *de(a)ci* — *Ca* poate avea valoare adverbială, 'precum' în „un vasu *ca* o pînză mare" (CB, CP— FA XI, 5); „*ca* şi noao, crezătorilor" (CB— FA XI, 17), „*ca* şi noao, credincioşilor" (CP). Cu valoare de conjuncţie, *ca* poartă mai multe valori, ceea ce se poate observa şi cu ajutorul echivalenţelor care se stabilesc între diferitele forme utilizate (atunci cînd acest fapt se întîmplă) în versiunile comparate.

9.3.2. Cu ajutorul conjuncţiei *ca* se poate exprima aproximaţia: „*ca* întru doao ceasure strigară" (CB— FA XIX, 34), „*ca* la doao ceasure strigară" (CP), „*ca* în doao ceasure strigară" (CV).

9.3.3. Prin valoarea adverbială 'cînd', vrom. *ca* se leagă de alte forme cu valori temporale. Astfel, în „e *ca* împlu elu 40 de ani vreame" (CB— FA VII, 23)[623]; „e *ca* sfîrşiră cele de elu scrise" (CB— FA XIII, 29), „ce *ca* se sfîrşi" (CP); „iară *ca* lu învise elu din morţi" (CB— XIII, 34)[624], „*ca* mira-se Petru întru sineş" (CB— FA X, 17), *ca* redă vsl. ѩкѡ, care avea valorile 'uti', 'quod', 'quando'[625]. Indiferent de versiunea de la care se porneşte, se pot constata numeroase situaţii în care traducerea, fără a fi inexactă, utilizează mai multe conjuncţii sau adverbe care, astfel, se arată ca avînd aceleaşi valori în limba română veche. Relaţiile astfel stabilite devin deosebit de complexe, valorile fiind greu de decelat uneori fără ajutorul unei versiuni de control[626]: „şi *deca* fu a se descăra noao" (CB— FA XXI, 1), „şi *ca* fu

---

[623] În CP „*deaca* se împlu lui vreamea de 40 (...)".

[624] În CP „e *deaca*-l (...)".

[625] Chiar dacă este mai puţin limpede, aceeaşi valoare apare pentru *ca* şi în *după ca tăcură* (CP— FA XV, 13), redat în CB prin *E după tăcearea lor*. La Coresi, alături de *ca* apare şi *că* 'cînd': *că prinseră-l* (CP— FA XII, 4) avînd drept corespondent în CB: *cîndu elu-l prinse*.

[626] Ceea ce, de altfel, nu ajută prea mult, deoarece nu textul în sine interesează, ci ceea ce trebuie să fi înţeles din acesta traducătorul, revizorul şi cititorul. Acest lucru

a nă duce noao" (CV), şi *ca* fu noao ieşire trăgîndu-ne" (CP); „şi *ca* era elu vădzutu" (CV— FA XXII, 29), „şi *ca* era el dat" (CP); „*Deca* fum întru Ason" (CB— FA XX, 14), „ce *ca* fum (...)" (CP), unde pregnantă este valoare temporală, eventual cu nuanţă cauzală şi consecutivă. Valoarea cauzală este, de asemenea, evidentă în „şi *ca* nu vădzuiu de slava lumiriei aceei, de mînră prinseră-me" (CV— FA XXII, 11), „şi *deaca* nu văzui de slava luminiei aceiia, de mînă mă traseră" (CP). Situaţii precum „*ca* şi tu binre ştii" (CV— FA XXV, 10), „*ca* tu ştii bine" (CP) indică o valoare modală, eventual cu o nuanţă concluzivă.

9.3.4. Cel mai ridicat grad de echivalenţă cu elementul în discuţie îl prezintă o altă conjuncţie/adverb, precum *deca*, element ce reprezintă un stadiu mai nou, rezultat în urma unei compuneri pe baza lui *ca*[627]. Afirmaţia poate fi ilustrată cu ajutorul a numeroase exemple, în care cele două forme îşi confirmă reciproc valorile, sau în care aceste valori sînt probate şi cu ajutorul altor instrumente gramaticale. „*Deca* fu a întra Petru, timpină elu Cornilie" (CB— FA X, 25), „şi *ca* (...)" (CP); „E cîndu ieşiră de la apă" (CB— FA VIII, 39), „Şi *deaca* ieşiră dentr-apă" (CP); „Şi *deca* vrură şapte zile se fîrşască-se" (CB— FA XXI, 27), în CP şi CV *ca*; „Şi *deca* a patrasprăzeace noapte fu purtaţi noi întru genune" (CB— FA XXVII, 27), „Şi *ca* a patrasprădzeacea noapte fumu purrtaţi noi întru gerure" (CV), „Si *ca* la a patrasprăzeace noapte fu purtîndu-ne noi întru valure" (CP)[628].

9.3.5. În unele cazuri, relaţia cu alte conjuncţii se extinde foarte mult, valorile căpătate de adverbele/conjuncţiile *ca* şi *deca* apropiindu-se de cele caracteristice altor conjuncţii sau, dintr-o altă perspectivă, extinzîndu-se pe baza anumitor relaţii de sinonimie, stabilite conform unor nuanţe şi uzuri comune, dincolo de domeniul lor originar. Uneori, aceste evoluţii se pot observa în contexte în care valorile se află în mişcare, însuşi contextul permiţînd şi impunînd o anumită ambiguitate sau polivalenţă. Astfel se întîmplă în „*deaca*

---

este mai greu de aflat în asemenea cazuri deoarece raportarea ar trebui făcută la coerenţa internă a textului, aspect cu care editorul se întîlneşte mai rar.

[627] Pentru unele aspecte legate de această conjuncţie, cu variantele ei v. Arvinte *St.lingv., Deut.*, p. 28b-29b, Alexandru Gafton, *Su alcuni valori della congiunzione deca in alcune versione dell'Apostolo del secolo XVI*, în ASUI, t. II (1999), p. 95-101. Discuţii asupra evoluţiei şi răspîndirii acesteia apar în GD, p. 88-89, BDLR, p. 177-178.

[628] V. şi DÎ XI, p. 104; XVIII, p. 111, unde apar variante precum *dec-au murit*, *dec-u spartu*, probabil rezultat al unei afereze, însă fără diftong.

boteză-se ceia şi casa ei, rugă grăindu" (CB— FA XVI, 15), „*de aci* se boteză (...)" (CP); „*deaca* zicere luo, bägă ei delăuntrul temniţeei" (CB— FA XVI, 24), „*deaci* priimiră zisa, băgară-i în temniţă" (CP). „*Deaci* pohta începînd naşte păcatu, e păcatul svîrşindu-se naşte moarte" (CB— Iac. I, 15), „*deca* se sfîrşaşte păcatul (...)" (CV), „păcatul de se sfîrşaşte (...)" (CP). Situaţiile de mai sus pot constitui exemple ale felului în care conjuncţia *deca* primeşte noi valori, prin estomparea trăsăturii 'temporalitate' o dată cu mutarea accentului pe ideea de 'cauzalitate'. În ultimul caz, relaţia cauzală este atît de strînsă încît succesiunea necesară nu permite o desprindere atît de evidentă, motiv pentru care valoarea temporală rămîne implicită, dar nu pregnantă.

> În special în CB se poate constata o anumită consecvenţă în utilizarea la traducere a diferitelor conjuncţii/adverbe, în sensul că apare tendinţa de a imita procesul de exprimare variată din textul tradus. În felul acesta, procesul de definire clară a instrumentelor gramaticale ale limbii române trece printr-o etapă în care acestea sînt expuse glisărilor de sens, date de relaţiile create prin corespondenţa acestora cu conjuncţii slave, uneori echivalente între ele.

9.3.6. Posibilităţile largi ale acestei conjuncţii se pot observa şi prin intermediul unor uzuri precum în „*ca* se bunătăţile vestiţi" (CB— 1P II, 9), „*ca* bunătăţiei vestiţi" (CP)[629], sau „*ca* se ceară" (CB— FA XV, 17)[630], unde conjuncţia în discuţie are valori care gravitează în jurul celor de scop şi consecutivă, apoi în „*ca* bătrînu scrie" (CB— *Sp. la 2Ioan* 372/8-9), unde se introduce un element predicativ suplimentar.

9.3.7. Relaţia — stabilită prin compararea versiunilor *Apostolului* — dintre *deca* şi *deaci* vine să sprijine concluzia conform căreia prima dintre acestea nu fusese încă disociată de valorile sale temporale. La rîndul său, *deaci* nu avea încă o valoare concluzivă, ci pe aceea a adverbului *apoi*, fiind des utilizat în relatări ale unor evenimente care se petrec succesiv, la intervale relativ scurte şi între care există, sau stabileşte vorbitorul, o relaţie cauzală. *Deaci* apare ca

---

[629] În CV „cum se bunrătăţile vestiţi".

[630] În CP *cum se ceară*. În legătură cu această valoare căpătată de *cum*, este de menţionat că asemenea situaţii nu sînt singulare, trecerea de la 'încît' la 'pentru ca', 'în vederea', 'în scopul' fiind evidentă şi în: „curăţiţi-vă amu de vechiul aluatu se fiţi nou framîntatu, cum seţi fără covăseală" (CB— 1Cor. V, 7), „curăţiţi amu cel aluat vechi ca să fiţi aluat nou, ci să nu fiţi năcriţi" (CP).

o formulă narativă care, abia după un uz intens dobîndeşte, prin abstractizare, valoarea concluzivă, motiv pentru care, în situaţia în care este purtătorul primei valori, trebuie transcris *de aci(a)*. Elementele componente arată că, iniţial, această conjuncţie avea o valoare locală, *de aci(a)* care, prin suprapunerea **hic** et **nunc** care se petrece în discursul narativ, euristic şi pedagogic a devenit temporală[631]. Procesul de trecere de la valoarea temporală la cea concluzivă, datorită consecvenţei termenilor, poate fi urmărit în mai multe exemple: „sui-se şi frînse pîine şi gustă pînă la voie, besădui pînă la zori, *deaci* ieşi" (CB— FA XX, 11), „(...) aşa ieşi" (CP, CV); „*deaci* svetuiaşte (...) să vie" (CB— *Sp. la 1P*, 297/1), „*deaci* svetuiaşte (...)" (CV 69^{r}), „*de aciia* sfătuise" (CP, 158/21); „*Di aciia* să iai un cuţit nou" (CB 450/1); „*deci* văzu pre Petru şi pre Ioan" (CB— FA III, 8), „şi văzu" (CP); „*de acia* cerşură împărat" (CB, CP— FA XIII, 21), situaţii în care valoarea temporală 'apoi' se impune. Caracterul temporal al acestui element devine implicit şi de aceea estompat în: „*de ce* rogu-vă voi a lua hrană" (CB— FA XXVII, 34), „*deaci* vă rog voi, luaţi-vă hrană" (CP), unde pregnante devin valoarea cauzală şi nuanţa consecutivă. În „şi deade leage rătezarea, *de-ci* feace Isac" (CB— FA VII, 8), „(...) şi aşa" (CP), fără a fi total absentă, valoarea concluzivă este încă în curs de conturare, în vreme ce în: „*Deaci* mărturisescu voao întru zua de astăzi că" (CB— FA XX, 26)[632], „*Deaci* (...) nu fuiu protivnicu cereştiei vedeare" (CB— FA XXVI, 19)[633]; „*deci* şi fără toată pîrîrea veniiu" (CB— FA X, 29), „*deci* fără de toată părearea" (CP); „*Deaci* eu giudecu se nu supărămu cei ce dintru limbi întorcu-se" (CB— FA XV, 19), „*Deaci* eu judec

---

[631] Pentru producerea cestor schimbări — ale căror urme se mai păstrează în multe dintre graiurile populare româneşti —, v. Densusianu *Istoria* II, p. 166, Ivănescu *Istoria*, p. 417, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 81b, 83b, *Ex.*, p. 27b. De asemenea, merită relevat faptul că într-un text, precum un zapis de vînzare de la 1595-1596, care reprezintă o povestire alertă a unui şir de acţiuni — în care proprietarul unui teren, înainte de a-l înstrăina, simte nevoia de a se justifica şi de a nota succint unele întîmplări cu iz litigios legate de respectivul loc — în capul fiecărei fraze care reprezintă o nouă acţiune alternantă a părţilor implicate apare *dici*. Acest element, care trebuia transcris *d-ici*, are tocmai valoarea 'apoi', 'pe urmă' (v. DÎ XII, p. 105). Cf. şi AI— Gal. IV, 7: „*De-acia* încolo nu eşti şerbu, ce fiiu".

[632] În CV şi CP *deaci*, în textul slavon **тѣмже** ' quapropter'.

[633] În CP apare *deci*, iar în CV *deaci*.

den limbi întoarcere" (CP); „*deaci* prevegheaţi" (CB, CV— FA XX, 31)[634], valoarea concluzivă este limpede, uneori apărînd şi nuanţe consecutive. O situaţie precum „dereptu aceaia grăiaşte" (CB— Iac. IV, 6), care îşi găseşte drept corespondenţi, în CP şi CV „*deaci* grăiaşte" indică o importantă deosebire de sens, întrucît în textul grecesc şi cel latin sînt utilizate διό, respectiv *propter quod*.

Textul slavon conţine conjuncţia тѣмьже, care introducea nu doar cauzale, ci şi concluzive, ceea ce indică un anumit grad ce confuzie în CP şi CV. Exemplul acesta este de natură să se constituie în probă convingătoare asupra existenţei şi a unei valori concluzive pentru conjuncţia *deaci* în secolul al XVI-lea, chiar dacă la baza acestei atestări stă o confuzie. Pe de altă parte, se observă cum, în trei dintre textele studiate, valoarea concluzivă nu era încă bine redată prin intermediul acestei conjuncţii, care încă nu se eliberase de nuanţele pe care le dobîndise în evoluţia sa de la valoarea etimologică spre valoarea pe care începea a o reda.

9.3.8. O altă situaţie în care *de aci* apare este aceea în care are valoarea modală 'astfel', 'în felul acesta' — valoare nu lipsită pe deplin de o nuanţă concluzivă şi fără a se pierde sensul primordial, cel temporal — redînd lat. *sic*, traducînd vsl. тако: „*de aci* Pavel ieşi din mijlocul loru" (CB— FA XVII, 33), „şi aşa Pavel ieşi (...)" (CP).

9.3.9. Relaţia între *ca*, *deca* şi o formă adverbială, făcînd parte în mod normal din mijloacele de redare ale ideii de 'spaţiu' şi transformată, în cadrul narativ, în element de legătură care se referă la o succesiune temporală se poate observa cel mai bine tot la compararea celor trei versiuni. Apar astfel: „*E-nde*[635] fumu noi întru Ierusalim" (CB— FA XXI, 17), „şi *deca* (...)" (CV); „temură-se *unde* auziră că rimleani sîntu" (CB— FA XVI, 38), „se spăreară că auziră că rimleani sînt" (CP); „*E înde* zi fu, tremeseră voivozii toegari" (CB— FA XVI, 35), „*E unde* fu zio (...)" (CP)[636]; „*E unde* veniră, adunară-se" (CB— FA XIV, 26); „*e-nde* adunară-se ei grăi cătr-înşii" (CB— FA

---

[634] La Coresi apare *derept aceia*.

[635] Rezultat al unei afereze din *e unde*, o posibilă variantă alături de *e înde*. Aceste fenomene care nu constituie nişte eliziuni reale, deoarece sunetul este îndepărtat ca în urma unei coexistenţe care lasă urme asupra sunetului rămas, pot fi ilustrate şi prin îmbinări cu prepoziţia *de*: *deinte* (CB— FA VIII, 9), *dinde* (CB— 1Ioan IV, 11) / *dunde* (CP); „cine *dinde* spune-va" (CB— 1Ioan IV, 15).

[636] Sub forma unei formule acest *unde* = *cînd* apare şi în naraţiuni populare (cf. „şi unde nu mi ţi-l luă o dată pe zmeu şi..."). Pentru „devierea funcţiilor de adverb" în cazul lui *unde* v. Densusianu *Istoria* II, p. 185.

XXVIII, 17), „ce de se adunară ei" (CP), „şi deca se adunrară ei" (CV), în ultimul caz, nuanţa condiţională este încă în stadiu incipient, iar în CP — adică în textul care, comparativ cu celelalte două, trădează o rată de evoluţie a normei ceva mai ridicată — pare a fi aceasta singura valoare, dacă se ia în considerare conjuncţia utilizată. Aceeaşi nuanţă adăugată valorii 'de cînd', se constată şi în AI— Gal. III, 25: „*Înde* veni credinţa, amu, nu suptu spuetoriu sem", în CP: „De unde noao au venit credinţa, noi mai mult nu sem în neînvăţătură".

9.3.10. Situaţiile în care *ca, deca, deaci, unde* au drept corespondent într-una din versiunile luate în discuţie simpla juxtapunere ori un gerunziu arată, la analiza în acele locuri a textului *Vulgatei*, că acesta conţine o construcţie participială, un ablativ absolut, fapt care confirmă că aceste forme erau utilizate şi pentru virtualităţile lor destul de largi, contextul fiind cel care limpezea şi direcţiona înţelegerea textului.

9.3.11. Un exemplu precum „*Ce* veni şi văzu" (CB— FA XI, 23), „*ce* vine şi văzu" (CP), în care *ce* nu are valoarea unei adversative, ci valoarea 'de cum', 'iar (însă) cînd', aşadar temporală, ar putea atesta încă o dată această valoare pentru *ce*, element component al conjuncţiei *de(a)ci*, rămas, precum conjuncţia adversativă omonimă, la acest fonetism. De asemenea, un astfel de exemplu ar putea arăta, la rigoare, şi că nu a existat o relaţie necesară între evoluţia formală *deaci* > *deci* şi evoluţia de sens care s-a petrecut în acest caz. Cele anterioare sînt valabile numai în cazul în care acest *ce* nu are o valoare copulativă, ceea ce nu este imposibil.

9.4. *cum* — Există situaţii în care conjuncţia *cum*, uneori în combinaţie cu *se* (*să*), introduce consecutive, uz caracteristic textelor vechi româneşti: „Mai vîrtos adăugea-se de ceia ce credea Domnului (...), *cumu se* şi la răspîntiile lor a-şi purta lîngezii şi a-i pune spre aşternuture şi spre păture, *cum se* viindu Petru în căile cu umbră se umbreascâ" (CB— FA V, 14-15), „(...) *cum* în răspîntiile lor purta lîngezii, punea-i pren aşternuture şi în pature, *cum* viend Pătru (...)" (CP) sau în „Pocăiţi-vă amu, şi întoarceţi-vă întru aceaia se amistuiţi-vă dentru ale voastre păcate, *cum să* viie vremile cealea linele" (CB— FA III, 19), unde există o relaţie cauză-efect mai pregnantă.

9.5. *decît* — Conjuncţia aceasta nu ridică probleme în general, însă, în trei dintre cele patru ocurenţe ale sale în CB, prezintă un element a cărui provenienţă şi valoare nu au putut fi lămurite în cercetarea de faţă. Faţă de situaţia sa din: „Mai bună pîinea cu sare şi întru tăceare *decît* multe bucate" (CB 423/7-10), celelalte trei situaţii se prezintă astfel: „A creade cade-se Zeului mai vîrtos *decît ee* oaminii" (CB— FA IV, 9)[637], „mai ferice iaste acela ce dă *decît ee* cela ce ia" (CB— FA XX, 35)[638], „E sutaşu, cîrmacii şi nafticii asculta mai vîrtosu *decît ee* de Pavel grăitele" (CB— FA XXVII, 11), „(...) asculta mai vîrtos de cealea de Pavelu grăitele" (CV), „(...) *decît* a lu Pavel graiure" (CP)[639]. În toate aceste situaţii, versiunea slavonă prezintă neştirbit conjuncţia care introduce o modală comparativă **нежє** urmată de particula dubitativă **ли**. Problema se referă la cele două vocale care urmează conjuncţiei *decît* în CB.

9.6.0. *e/şi* — Alături de conjuncţia *şi*, care reprezintă un concurent puternic, textele în discuţie prezintă şi conjuncţia *e*. Cu o distribuţie mai limitată, avînd mai ales rol coordonator între propoziţii şi fraze, rareori prezentînd şi valoarea sa etimologică, de multe ori exprimînd un raport adversativ — caz în care suportă cu greu concurenţa conjuncţiei *iară* —, conjuncţia *e*, cu valoare narativă în majoritatea ocurenţelor, este destul de bine reprezentată în CB, comparativ cu situaţia din CV şi CP. Valorile cu care apare conjuncţia în discuţie sînt cele ale conjuncţiei coordonatoare copulative *şi*, ale conjuncţiilor coordonatoare adversative *dar*, *însă*, precum şi narativă[640].

> Indiferent de aceste valori, pentru situaţiile în care în CB apare conjuncţia *e*, textul slavon fie prezintă particula **-же**, fie nu prezintă nimic. În textul latin poate apărea, alături de o situaţie identică cu cea din textul slavon, una dintre conjuncţiile *at*, *autem*, *et*, *etiam*, sau adverbul *vero*.

9.6.1. Cu funcţia şi valoarea etimologică, *e* înregistrează cel mai restrîns număr de ocurenţe: „Şi Cuvîntul Domnului creştea şi

---

[637] În CP apare „*decît* Dumnezeu", în legătură cu verbul *a asculta*, probabil autorul avînd în vedere nu un acuzativ cu *de*, ci unul cu *pre*.

[638] În CV apare *decîtu*, în CP *decît*; nici una dintre versiuni, inclusiv cea slavonă, nu prezintă, în propoziţia a doua, verbul copulativ.

[639] Deşi o parte a paginii CP pe care se află versetul în discuţie este degradată, sfîrşitul frazei permite utilizarea fragmentului ca exemplu.

[640] V. Dragoş, p. 120, ILRL, p. 159-161

mulţia-se cu numărul ucenicii (...) *e* multă gloată de preoţi asculta credinţeei" (CB— FA VI, 7)[641]; „deci feace Isac şi lu răteză elu a opta zi, *e* Isac Iacov" (CB— FA VII, 8)[642], „preurmi lui Sosipatr bereanul (...) *e* soluneamul Aristarhu" (CB— FA XX, 4)[643].

9.6.2. Mai bine reprezentate, exemplele de *e* adversativ sînt totodată mai uşor de acceptat ca atare: „Socotiţi amu, fraţii miei, şapte bărbaţi (...) se punem spre slujba aceasta. *E* noi întru ruga şi întru slujirea Cuvîntului se aşteptăm" (CB— FA VI, 3-4)[644], „*e* ei nu înţeleaseră" (CB— FA VII, 25)[645], „aduseră prunciul viu şi mîngîiară-se nu puţinu. *E* noi dusemu-ne în corabie"[646](CB— FA XX, 12-13).

9.6.3. Cele mai numeroase sînt situaţiile în care apare *e* narativ: „*E* slugile mearseră şi nu aflară ei întru temniţă" (CB— FA V, 22)[647], „*E*-ntru zilele aceastea înmulţi-ni-se ucenicii" (CB— FA VI, 1)[648], „Şi amu Petru păziia întru temniţă. *E* ruga pururea fiindu de la besearecă cătră Dumnezeu dereptu elu" (CB— FA XII, 5)[649], „acesta iaste omul cel ce spre oamini şi despre leage şi spre locul acesta toţi, tutindinea învaţă; *e* încă şi grecii băgă în besearecă şi spurcă sfîntul locu acestu" (CB— FA XXI, 28)[650], „*E* varvarii făcea nu puţină miluire noao" (CB— FA XXVIII, 2)[651]. În AI *e* apare doar cu valoare narativă sau adversativă: „E cîndu veni sfîrşitul anului" (Gal. IV, 4), „E plodul

---

[641] În acest caz, pentru *e*, CP prezintă *şi*. Este de remarcat că fraza începe cu *şi* cu valoare narativă pentru care, de regulă, în acest text, este întrebuinţată conjuncţia *e*.
[642] În CP apare *şi*.
[643] La Coresi este juxtapunere, precum în textul grecesc.
[644] În acest caz, valoarea adversativă este marcată în CP prin *iar*.
[645] În CP nu apare decît *ei nu înţeleaseră*, aşa cum, de altfel, se întîmplă şi în alte locuri: „aburu amu iaste, ce întru puţinelu iveaşte-se *e* după aceaia piare" (CB — Iac. IV, 14), „prah iaste, ce întru puţinel iveaşte-se, după aceaia piiare" (CP), „aburu easte, cea ce puţinelu iveaşte-se, după acea piare" (CV).
[646] În ceea ce priveşte acest *e* adversativ toate cele trei texte concordă. Este de semnalat aici şi un caz, care poate fi considerat accidental în CB, precum: „*şi* patriarşii rîvniia lu Iosif" (CB— FA VII, 9), în care, ca şi în CP, apare un *şi* adversativ, care, şi din această direcţie, concura conjuncţia *e*.
[647] Aceeaşi conjuncţie este utilizată şi în CP.
[648] În CP nu apare nici o conjuncţie.
[649] La Coresi lipseşte conjuncţia.
[650] În CP şi CV, pentru *e* intensificator din CB nu apare nimic.
[651] În CP nu apare nici o conjuncţie, în CV apare *şi*.

de sufletu iaste dragostea cu bucuria" (Gal. V, 22), „e unii lu Hristos trupulu rrăstigniră" (Gal. V, 24), „e voi, duhovnicilor, sfîrşiţi" (Gal. VI, 1)[652]. Valoare exclusiv adversativă se întîlneşte în „întru sineş numai lădare se aibă e nu altuia" (Gal. VI, 4), caz în care, în CP, apare *şi*.

9.6.4. Există situaţii în care ambiguităţile sînt mai mari decît unele din cele care apar în exemplele de mai sus. Este dificil de spus[653], uneori şi datorită contextului general, dacă este vorba despre un *e* narativ sau adversativ în fragmente precum: „*E* bărbatu oarecarele, Anania cu numele (...) vîndu-ş satul şi tăgădui dem preţ." (CB— FA V, 1) sau în: „*E* unde auzi Anania cuvintele aceastea căzu şi muri" (CB— FA V, 5); „iară alalţi, unii amu, spre scîndureale *e* alţii spre ceva din corabie" (CB— FA XXVII, 44)[654], „*E* unde auziră şi aceia dentru Ierusalim apostolii că luat-au Samariia Cuvîntul" (CB— FA VIII, 14)[655]. De asemenea, în „Ceriul mie scaun *e* pămîntul dedesuptul picioarelor" (CB, CP— FA VII, 29), unde este greu de precizat, ţinînd seama de context, dacă *e* este copulativ sau adversativ.

9.6.5. Atît cu valoare narativă, cît şi cu valoare copulativă apare conjuncţia *e* alături de *şi* într-un context mai larg precum următorul: „*Şi* zise să stea căruţul *şi* ieşiră amîndoi la apă, Filip *şi* scopitul, *şi* boteză elu. *E* cîndu ieşiră de la apă, Duhul Sfîntu căzu spre scopitul *e* îngerul Domnului răpi pre Filip *şi* nu-l văzu elu de-aciia scopitul. Mergea amu întru cale a sa bucurîndu-se." (CB— FA VIII, 38-39), „*Şi* zise să stea căruţul *şi* deştinseră amîndoi într-apă, Filip *şi* famănul, *şi*-l boteză el *şi* deaca ieşiră dentr-apă Duhul Sfînt răpi Filip *şi* deaciia nu-l văzu el famănul. *Şi* se ducea pre calea sa bucurîndu-se." (CP), adică *Et iussit stare currum et descenderunt uterque aquam Philippus et eunuchus, et baptizavit eum. Cum autem ascendissent de aqua,*

---

[652] În toate aceste situaţii CP prezintă *iară*.

[653] Pentru dificultăţile de interpretare care apar datorită caracterului vag definit, în schimbare, al acestei conjuncţii, v. Densusianu *Istoria* II, p. 184

[654] În CP apare *e alalţi / e alţii*, în CV apare *iară alţii / iară alţii*.

[655] În CP lipseşte conjuncţia. În cazuri ca acestea, se întîmplă ca în CB să apară şi conjuncţia *şi*: „*Şi* cîndu sui Petru întru Ierusalim, prepîriia-se cu nusul" (CB— FA XI, 2).

Spiritus Domini rapuit Philippum, et amplius non vidit eum eunuchus, ibat autem per viam suam gaudens.

9.6.6. Raportul de coordonare copulativă este redat în CB, aşa cum se întîmplă uneori şi în alte texte vechi româneşti[656], cu ajutorul conjuncţiei slave **и**, precum în: „*i* aceaia feaceră, tremeaseră (...)" (FA XI, 29).

9.6.7. Cu valori adverbiale apare *şi* în: „E Simon *şi* el crezu" (CB— FA VIII, 13), „Simon acela încă crezu"(CP), „căzu (...) şi *şi* muri" (CB— FA V, 10). De asemenea, în·îmbinarea, frecventă în limba română veche: „aşa şi noi" (AI— Gal. IV, 3), în „e se fiiu şi urmitoriu" (AI— Gal. IV, 7), „cum şi ainte zişu" (AI— Gal. V, 22).

9.7.1. *ci* — Conjuncţia adversativă *ci* apare în textele studiate sub forma *ce*,[657] avînd mai multe valori. Precum în cazul altor asemenea elemente, dar avînd o amploare considerabil redusă, apar situaţii în care este mai greu de delimitat valoarea conjuncţiei de nuanţele ei, uneori contextuale. Cu valoare adversativă apare *ci* în: „Şi nu e de altul, *ce* de unulu e spăsenia" (CB— FA IV, 12); „nu spre faţă caută Zeul, *ce* întru toate limbile" (CB— FA X, 34); „Nu te teame, *ce* grăiaşte şi nu taci!" (CB— FA XVIII, 9); „nu că noi iubit-amu Zeul, *ce* că acela iubi noi" (CB— 1Ioan IV, 10)[658]; „carele mă păreţi a fi nu sîntu eu, *ce* iată-l, vine după mine" (CB— FA XIII, 25), „nu sînt eu, *ce*, adecă, acesta ce vine după mine" (CP); „eu nu numai legatu a fi, *ce* şi a muri" (CB— FA XXI, 13); „nu ca ascultătorii-leagea, *ce* ca făcătorii" (CB— *Sp. la Iac.* 266/14)[659].

9.7.2. Valori adversative, echivalente cu cele ale conjuncţiei *însă*, apar în: „Argintu şi aur nu e la mine, *ce* de ce amu de acea eţi voi da" (CB— FA III, 6); „*ce* cela de sus nu întru de mîni fapte beseareci vie" (CB— VII, 48); „Voiu amu, se toţi oaminii fie ca eu, *ce* cineş cu a sa dăruire are de la Dumnezeu" (CB— 1Cor. VII, 7)[660]; „Toţi opu sîntu, *ce* nu toţi spre folosure" (CB— 1Cor. VI, 12), „eu am toată puterea, *ce* nu sînt toate de folos" (CP). Valoarea adversativă apare şi în: „*ce* veni

---

[656] V. Densusianu *Istoria* II, p. 184, ILRL, p. 159, DÎ XXIX, p. 124.

[657] V. Densusianu *Istoria* II, p. 182, V. Arvinte *St.lingv.*, *Lev.*, p. 14b-15a, *Ex.* 27a-27b.

[658] În toate aceste situaţii, CP foloseşte tot *ce* 'ci'.

[659] Pentru ultimele două exemple şi textele CP şi CV prezintă *ce* 'ci'.

[660] În situaţiile de mai sus, textul CP prezintă aceeaşi conjuncţie.

foamete" (CB— FA VII, 11), „şi vinè foamete" (CP), situaţie care poartă şi amprenta narativă a textului.

9.7.3. Nu la fel de limpezi sînt valorile cu care apare *ce* în situaţii precum: „nu iaste voao a înţeleage vremilor şi ailor (...), *ce* lua-vreţi vîrtutea deştinsului" (CB— FA I, 7-8), „nu e cumu vă pare (...), *ce* aceasta iaste zicerea proorocului" (CB— FA II, 15-16); „Nu amu David suie-se spre ceriu, *ce* grăia însuşi David" (CB— FA II, 34); „nu cuteza a se apropia de ei, *ce*-i măriia ei oaminii" (CB— FA V, 13), unde raporturile exprimate sînt mai degrabă de ordin cauzal (în unele cazuri mai accentuate, în altele de nuanţă). Cu toate acestea, între propoziţia din stînga şi cea din dreapta există o opoziţie de tipul celei adversative.

9.7.4. Într-un verset precum: „Acmu amu, *ce* ispitiţi Domnul de puneţi tarul spre cerbicea ucenicilor, cela *ce* nece părinţii noştri nece noi nu putum purta? *Ce* cu bunătatea Domnului, lu Isus, creadem a ne spăsi ca şi ei." (CB— FA XV, 11), „Deci acmu amu, *ce* ispitiţi Dumnezeu a grămădi tar în cerbicea ucenicilor, *ce* el nece părinţii noştri, nece noi nu-l putum purta? *Ce* în bunătatea Domnului Isus crezum, spăsim ca şi ei" (CP), primul *ce* are valoarea interogativă 'de ce?', cel de-al doilea are valoarea pronumelui relativ 'pe care', ultimul avînd o nuanţă concluzivă. Mai pronunţată apare această nuanţă concluzivă în: „*ce* să porîncimu lor se ferească-se de (...)" (CB— FA XV, 20), unde se remarcă şi nuanţa hortativă, „*Ce* însă porînci lor (...)" (CP).

9.7.5. Elementul în discuţie poate avea, în textele secolului al XVI-lea, şi alte valori decît cele observate pînă acum. Unele dintre acestea apar în prezentele versiuni ale *Apostolului*. O valoare ar fi aceea care ar putea fi numită „interjecţională" 'ei bine, deci, hai'[661], reprezentată de situaţii precum: „*Ce* scoală, deştinge şi pasă!" (CB— FA X, 20); „*Ce* te scoală şi stăi spre picioarele tale" (CB— FA XXVI, 16)[662], valoare apropiată, într-un sens, de cea anterior discutată. Tot aici se pot aminti şi exemplele în care această valoare interjecţională este însoţită de o interogaţie de tipul celor discutate pentru adverbul *au*: „*Ce* cum înşelatu-vă voi a ispiti Duhulu Domnului?" (CB— FA V,

[661] Pentru această valoare v. Densusianu *Istoria* II, p. 165.
[662] La fel apare în CP.

9); „*Ce* cum pusă-se întru inima ta cu lucrul acesta?" (CB— FA V, 4)[663].

9.7.6. În sfîrşit, o situaţie complexă, prin valorile diferite cu care apare *ce* în ocurenţe succesive, este constituită de: „carele mă păreţi a fi nu sîntu eu, *ce* iată-l, vine după mine, *ce* lui nu sînt destoinic să-i dezleg cureaoa călţunului lui" (CB— FA XIII, 25), „(...) nu sînt eu, *ce*, adecă, acesta *ce* vine după mine, *ce* lui nu sînt destoinic se-i dezleg (...)" (CP), unde primul *ce* este adversativ, cel de-al doilea este pronume *ce*, iar, la Coresi, cel de-al treilea *ce* fiind mai degrabă marcă a disjuncţiei decît pronume.

9.8. *se* — apare, de regulă, cu valoare condiţională: *se amu* (CB— FA XIX, 38), *e se* (CV), *e să* (CP); *se* (CB— FA IV, 9), *să* (CP) redînd vsl. аште şi се.

10. Interjecţia

10.1. *adecă* — Redînd vsl. се нжеѹво, 'ecce', des întîlnit apare *adecă*, uneori cu variante rezultate din afereză[664]. Precum în alte situaţii, nu toate textele studiate redau mereu prin acelaşi element vsl. се: „*Adecă*, cailor zăbale în gură băgămu" (CB, CV— Iac. III, 3), situaţie în care, la Coresi, apare *Iată!*, lipsă uneori din CB: „*Iată* şi corabia" (Iac. III, 4), pentru care CP şi CV prezintă *adecă*. Apoi „*adecă*, bărbaţi trei" (CB, CP— FA X, 19); „*Etă*, eu sîntu" (CB— FA X, 21), la Coresi *adecă*[665].

10.2. *amin* — Termenul apare în cele trei texte (CB, CP— 1Ioan V, 21), (CP, CV— 1P IV, 11). În ultimul loc, însă, CB prezintă traducerea sa: „Se fie!". Această ultimă formulă reprezintă, de fapt,

---

[663] Pentru prima situaţie, CP nu prezintă diferenţe faţă de CB, în celălalt caz însă, CP prezintă conjuncţia *deci*, care pare a avea valoare concluzivă.

[664] V. şi C. Dimitriu *Fonetisme regionale, populare şi arhaice în Codicele popii Bratul*, în ALIL, XXX (1985), p. 368–388. Această interjecţie pare să fi aparţinut mai degrabă unui anumit nivel de exprimare, ea fiind întîlnită şi în felurite categorii de documente. Destul de des, DÎ înregistrează exprimarea *Adecă, eu...* (IV, p. 97; XII, p. 105; XIII, p. 106 etc.) ca pe o formulă.

[665] Această interjecţie este comună vechilor texte româneşti (v., de exemplu, CS 66^{v}/6)

un calc după vsl. бꙋди, care, la rîndul său, calchiază gr. γένοιτο, şi acesta calc după ebr. *āmēn*[666]. În acest caz, textul slavon conţine formula амінь. Cum s-a văzut şi în cazul anumitor nume proprii, această situaţie arată că traducătorii români nu se manifestau mereu cu obedienţă faţă de textul tradus.

10.3. *pre Zeu* — Provenind din lat. *per Deus*[667] această interjecţie cunoaşte oarecare răspîndire în epocă[668] dar redînd, de regulă, vsl. оубо, nu reuşeşte să aducă unitatea în cele trei texte discutate. Astfel, deşi *Spunerea la 1P* şi cea la *1Ioan* încep, atît în CB, cît şi în CP, cu *pre Zeu* (295/21, 319/6, respectiv 158/11 şi 187/2), nu acelaşi este începutul şi în CV unde, pentru *pre Zeu*, nu apare nimic. Tot astfel stau lucrurile şi în cazul *Spunerii la Iacov*, de data aceasta, *pre Zeu* apărînd doar la Coresi, sau în FA XI, 18, unde interjecţia *pre Zău*, din CB, nu are corespondent la Coresi. Posibilitatea de a reda în limba română vsl. оубо şi printr-un alt element decît *pre Zeu* este realizată în Iac. V, 1: *Pre Zeu acmu* (CB), *Adecă amu acmu* (CV), *Amu acmu* (CP). În 1P III, 3: *pre Zeu* (CB), *că amu* (CV), *după aceaia* (CP), textul slavon prezintă понеже, care este prezent şi în FA XIII, 46, pe care, de data aceasta, CP îl traduce prin *pre Zeu lepădatu-vă*, iar CB prin *după aceaia*. Este mai puţin important, în acest caz, că ar putea fi vorba despre o înţelegere greşită a textului, susceptibil de a fi tradus în două feluri, ceea ce merită reţinut fiind faptul că, deşi în locuri diferite, ambii traducători ajung la aceleaşi forme stabilindu-se nişte echivalenţe între textele lor.

10.4. *ia* — Interjecţia apare în CB— FA VII, 2 caz în care, în CP nu-i corespunde nimic, în CB— FA XIX, 2: „*ia* aşa ba se Duhul Svînt iaste auzit-amu", în CP: „ce însă ce iaste Duhul Sfînt auzit-am"[669].

---

[666] V. Arvinte *St. lingv. Deut*, p. 30b, 69b.

[667] V. Densusianu *Istoria* II, p. 186. Dacă se are în vedere faptul că interjecţia românească *Zău!* este moştenită din latină, o interjecţie precum cea întîlnită în textele literare, datorită prezenţei prepoziţiei, pare a se recomanda ca fiind un cultism al acelor traducători care, astfel, au găsit o cale de a echivala elementele interjecţionale din slavă apelînd la un element care putea fi înţeles de toţi cititorii şi ascultătorii textului.

[668] Ea este prezentă în mai multe texte, printre care şi celor din CS 7r/11, 113r/16.

[669] Este de menţionat şi apariţia interjecţiei *ia ni* în CP (Iac. I, 22), lipsită de corespondent clar în CB şi CV. Dacă prima silabă se poate explica mai uşor, cealaltă

Legat de aceasta apare şi *iacătă* (CB— FA X, 30; II, 14), *adecă*, respectiv *iată* la Coresi[670], şi *iacătă-te* (CB— FA XVI, 1), *adecă* în CP. Este foarte probabil ca, pentru ultima situaţie, să se aibă în vedere nu doar o contaminaţie între *iacă* şi *iată*[671], dar şi posibilitatea ca, la origine, acel *-tă* să fi fost pronume, ulterior pierzîndu-şi valoarea.

10.5. *ee* — Echivalîndu-se astfel vsl. же, CB utilizează această interjecţie cu valorile adverbiale 'da', 'ba da', în vreme ce, la Coresi, apare *adevăr* (FA V, 8).

10.6. *vai* — Interjecţiei vsl. горе имь, în CB— Iuda, 11 îi corespunde *vai de ei*, în vreme ce în CP se traduce prin *amar lor* (v. Miklosich sv горе, unde se dau sensurile 'malum'; 'οὐαι vae', 'φεῦ, heu'). În textele studiate nu apare forma *vaide*.

10.7. Ca formulă de salut se întîlneşte *se bucure-se!* (CB), *bucuraţi-vă!* (CP); *a vă bucura!* (CB— Iac. I, 1), *se bucure-se!* (CV), *să se bucure!* (CP) traducînd vsl. радоватисѧ, 'χαίρειν salutem'.

Negaţia[672]

1. Premisele moştenite din limba latină. În limba latină, formele prin care se exprima negaţia, moştenite din indo-europeană, erau *nĕ*, *nē*, şi *n*[673]. Ultima va lua forma *in-* (la iniţială de cuvînt),

---

este mai dificil de explicat, deoarece acest element este caracteristic vorbitorilor care intră în contact cu nativii maghiari, în limba acestora *ni*! avînd valoarea rom. *iată*! Ca element impregnat de oralitate, este greu de explicat un *ni* la Coresi, revizor care, dincolo de unele scăpări, poate fi considerat ca atent la rezultatul final al muncii sale.

[670] Textul slav conţine mereu în aceste situaţii forma сѣ.

[671] Pentru interjecţia *iată*! v. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 84a. Pentru *iacătă* v. OR II, p. 717.

[672] Singura monografie (publicată) asupra negaţiei în limba română, cu discuţii teoretico–aplicative, din perspectivă logică şi prezentarea numeroaselor modalităţi de negare din limba română este cea a lui Barbu B. Berceanu, *Negaţia. Sistemul negaţiilor în limba română*, apărută la Bucureşti, 1999.

[673] V. Ernout-Meillet, p. 625-628, G. Serbat, *Les structures du latin*, Paris, 1986, p. 144. Latina mai cunoscuse în perioada arhaică o formă prin care se nega, *haud* şi care reprezenta negaţia intensivă. Aceasta dispare treptat pe măsură ce evoluţia latinei se apropie de perioada clasică în care apare sporadic, aproape exclusiv în expresii fixe. Forma nu se întîlneşte în latina populară, iar limbile romanice nu prezintă urme ale acesteia. (v. Ernout-Meillet, p. 425-426).

probabil un *n* cu un *i-* (protetic) avînd rol de vocală de sprijin[674]. Din punct de vedere funcţional, *in-* nu avea nici un rol, însă, din punct de vedere semantic, reprezenta elementul negator, care modifica sub acest aspect cuvîntul la care era aplicat: *incognitus* se opunea astfel lui *cognitus*, sau care conferea valoarea negativă unui cuvînt: *infans* 'cel care nu vorbeşte'. Româna nu a moştenit lat. *in-*, acolo unde apare el astăzi fiind neologic[675].

Forma scurtă a negaţiei latine, *nĕ-*, care nu exista izolat şi fusese întărită spre a căpăta expresivitate, se utiliza doar în compuşi: *nĕ+fas* > *nĕfas*, *nĕ+que* > *neque*[676], *nĕ+hemo* > *nemo*, *nĕ+uter* > *neuter*, *nĕ+oinon* > *non*, *nĕ+unus* > *nullus*, *nĕ+hil(um)* > *nihil*[677].

Perspectiva formală arată că baza negaţiei latine o constituie *nē*, însă, din punct de vedere funcţional, încă din perioada arhaică, între *nē* şi *non*, se manifestă o anume concurenţă[678]. Studiul textelor arată că *nē* este mai răspîndit în textele clasice, în vreme ce *non* este larg răspîndit în latina populară — fapt explicabil dacă se ţine seamă de proveniența celui din urmă[679]. În latina clasică, în propoziţiile prohibitive la imperativ şi la conjunctiv se întîlneşte cu precădere *nē*

---

[674] Precum *u-* în germ. *un-*, ori vsl. *ne*, (acesta din urmă împrumutat, se pare, de română), elemente care au aceeaşi origine comună. Între prefixele latineşti negatoare (*des-*, *de-*, *ex-* etc.) *in* este de departe cel mai productiv, în latină creîndu-se cu ajutorul acestuia un adevărat sistem pe baza a numeroase derivate (adjectivale, substantivale, verbale), firește, alături de forma lipsită de prefix (cf. TILR I, p. 100). Este posibil ca acesta să fi suferit, cel puţin la unii autori creştini, comparaţia şi cu prefixul negativ (privativ) ἀ- din limba greacă, pentru care v. Chantraine, p. 1-2.

[675] V. şi T. Cipariu, *Gramateca limbei române. Sintetică*, în Timotei Cipariu, *Opere* II, ediţie îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, E.A., Bucureşti, 1992, unde se arată că este bogat reprezentată în limba română „compuseţiunea cu *ne-* negativ în loc de *ne* şi *in* ale latinilor" şi că „Negaţiunea latină cu *in* în limba rom. nu a rămas" (p. 254).

[676] *Neque* a generat varianta fonetică *nec* (diferită de omonimul *nec*, din *res nec mancipi*, pe care, de altfel, l-a eliminat) (v. Ernout-Meillet, p. 626). *Nec* va lua treptat locul lui *neque*, mai puţin în latina de la baza românei. (v. Väänänen, p. 161).

[677] V. Ernout-Meillet, p. 625-627, Serbat, p. 145.

[678] Cf. Väänänen, p. 162.

[679] Tendinţa spre compuse, diminutive, forme de exprimare plastice, expresia vie, mereu împrospătată constituie caracteristici ale latinei populare care se realizează şi prin preferinţa pentru forme analitice. Este semnificativ că s-a preferat o formă care constituie în fapt o modalitate de exprimare prin întărire, unei forme simple care, în plus, prezenta tendinţa de a elimina conjuncţiile înglobînd relaţiile exprimate de acestea.

(*nē cantet*). În latina populară şi mai ales în romanică, această distribuţie începe a fi nesocotită. Textele indică o distribuire a contextelor în care *nē* şi *non* apar, în sensul că primul este asociat cu anumite modalităţi prin care se exprimă voinţa, ordinul, teama, dorinţa, situaţii în care *nē* tinde să înlocuiască conjuncţia. Astfel, în „opto nē cantet" sînt în adevăr două propoziţii, dar probabil că uzul frecvent al unor astfel de construcţii face ca *nē* să ia locul lui *ut nē*. Faptul este în concordanţă cu o caracteristică a lui *nē*, care apărea şi în propoziţii finale. Posibilitatea, însă, de a utiliza verbul aflat la conjunctiv, deopotrivă şi cu *non*, a slăbit această opoziţie, mai cu seamă în cazul subordonatelor consecutive: „ita ut non cantere possit", temporale/cauzale: „cum hostes non fugissent", frecvenţa formei *non* crescînd treptat. Prin astfel de întrebuinţări, *non* îşi depăşeşte domeniul în care era întîlnit în mod constant, adică indicativul („non cantas") şi infinitvul („scio te non cantare"). Opoziţia menţionată a mai fost slăbită şi de posibilitatea de a spune atît „nihil feceris", cît şi „nihil facis", aşadar formele cu *nē-*, *nemo*, *nihil* etc. încep să devină independente de opoziţia *nē /non*[680]. Spre sfîrşitul epocii Imperiale, negaţia limitativă (caracteristică circumstanţialelor de excepţie) nu se mai construieşte cu ajutorul lui *nisi*,[681] ci prin construcţii în care se utilizează *non* şi *magis*, astfel că, în *Vulgata*, se poate întîlni: „Non qui nihil magis quam justum Dei judicium praedicamus". Utilizată tot mai mult în limbajul familiar, forma *non* cu valori prohibitive poate fi întîlnită în comedie şi pătrunde chiar şi în norma clasică, unde se întîlneşte, spre exemplu, la Cicero: „a legibus non recedamus", în vreme ce *nē* devine conjuncţie negativă. Conjuncţia *ne* urma să fie înlocuită cu *non* prin asocierea imperativului cu conjunctivul, începînd cu secolul al V-lea, cînd apare o nouă formă de exprimare a interdicţiei, o formă mai expresivă şi mai categorică: *non*+infinitiv. Această modificare începe prin

---

[680] O oarecare pondere în cadrul acestui proces este probabil să fi avut şi confuzia dintre *nĕ* şi *nē*.

[681] Compus al lui *nĕ-* (*nĕ+si*) care în limbajul familiar şi-a pierdut valoarea condiţională rămînînd să exprime restricţia, de unde şi posibilitatea apariţiei împreună cu *non* alături de un ablativ absolut, sau însoţirea cu *si* (*nisi si*) în cazul în care era nevoie să se exprime condiţia.

apariţia lui *non* urmat de conjunctiv, uz devenit curent în latina populară, unde „ne plores!" este înlocuit de „non plores!".

Forma *non* apare ca rezultat al unei compuneri (< *nĕ+oinon*)[682]. Totodată, foarte multe elemente de negaţie apar în latină pe baza compuşilor lui *nĕ* (cf. *supra*). Toate aceste forme constituie o primă mărturie asupra existenţei în latină a unei tendinţe de a întări negaţia[683], o întărire din care rezultă hipocoristice, forme avînd nuanţe afective şi evocînd anumite imagini. Principiul, care apare şi în compuşii cu *nĕ* (*nemo*, *nihil*, *nunquam*, *nullus* etc.), este că întărirea se face insistîndu-se prin evocarea unui termen de comparaţie considerat ca nesemnificativ[684]. Procedeul acesta este des întîlnit la autorii comici[685]: „pluma haud interest" (Plaut, *Most.*, 404), „non nauci facere" (Plaut, *Bacch.*, 1102), „non floci pendere" (Tertulian, *Eun.*, 411) şi atestă ponderea în latină a acestui procedeu de a nega.

Toate acestea nu reprezintă altceva decît forme prin care se manifestă tendinţa populară de a întări o modalitate de exprimare, de a o face mai categorică şi nuanţată prin expresivitate, tendinţă datorată uzurii imaginii[686]. De aici şi bogăţia de elemente comparative care ajutau la exprimarea negaţiei: *bucca*, *granum*, *gutta*, *mica*, *passus*, *punctum*, etc. Contrar limbii îngrijite, unde două negaţii echivalau cu o afirmaţie, în limba familiară negaţia se întăreşte prin dublare „iura te non nociturum... nemini" (Plaut, *Mil. gl.*, 1141)[687].

---

[682] Limbile romanice au păstrat aproape exclusiv forme care descind din lat. *non*: it. *non*, vfr. *nen*, *ne*, port. *naõ*, sp. *no*, prov. *non*, rom. *nu*.

[683] Încă în latina veche adverbul de întărire devine suficient pentru a răspunde afirmativ: „captus est? ita" (Pl. *Capt.*, 262) (apud Väänänen, p. 161). Lucrul acesta se va întîmpla şi în cazul negaţiei.

[684] V. Väänänen, p. 162.

[685] Textele acestora se adresau mai ales unei anumite categorii a populaţiei (foarte largă, de altfel). Pentru a plăcea, textele comicilor latini utilizau un limbaj adaptat nevoilor acelor mase, de unde, nu rareori, împrumutau destule elemente. Negaţia însăşi reprezintă mai ales o modalitate discursivă influenţată de emotivitate, aflată uneori sub imperiul acesteia, cauză pentru care piesele comicilor constituie, şi sub acest aspect, texte relevante în studierea aspectului viu al latinei.

[686] În latină mai exista şi o modalitate de a exprima negaţia atenuată, în care *minus* ia locul lui *non*: „quod intellexi minus" (Ter. *Eun.*, 4,5) (apud Väänänen, *ibid.*, p. 162).

[687] Apud Väänänen, *ibid.*, p., 162). V şi *Sintetică*, p. 275, unde autorul arată că negaţia dublă, care în latină echivala cu o afirmaţie, este obligatorie în româna vremii sale.

Această modalitate astfel întărită constituie pentru limba română o premisă pe baza căreia îşi va dezvolta negaţia lingvistică, după ce o perioadă, probabil destul de îndelungată, negaţia simplă a coexistat cu negaţia dublă.

2. Negaţia în româna veche. Vechile texte româneşti prezintă în ceea ce priveşte negaţia o situaţie complexă din mai multe puncte de vedere. În principal, negaţia se manifestă aici sub două aspecte: aşa-numita negaţie dublă sau pleonastică şi negaţia simplă[688]. Între negaţia simplă, constatată în latină, şi cea ilustrată de latina populară, pe de o parte, şi modalităţile de negare (simplă şi dublă) din româna secolului al XVI-lea, pe de altă parte, există destul de multe asemănări şi chiar o anumită continuitate.

2.1. Principalul element negator în limba română este adverbul *nu*. Din combinaţia acestuia cu un verb rezultă o formă negată care se referă la întregul enunţ al cărui nucleu este respectivul verb. Acest tip de negaţie, care nu ridică probleme deosebite, poate fi des întîlnit în texte: „nu mers-au cu nuşii" (CB— FA XV, 38), „nu-ş deştinse cu nuşii" (CP); „nu văzu şi nu mîncă şi nu bău" (CB— FA IX, 9), „nu vedea şi nece mîncă şi nece bău" (CP); „nu domiria-se" (CB— FA II, 12), „nu se domiria" (CP); „mai multu nu vreţi vedea faţa mea" (CP— FA, XX : 25), „mai multu nu vreţi vedea faţa mea" (CV), dar „mai multu nevedea-vreţi faţa mea" (CB).

Tot în relaţie cu o formă verbală, *nu* şi *ne* [689]pot apărea alături de gerunzii şi participii exprimînd negaţia sau doar opoziţia faţă de un

---

[688] Aceasta din urmă este considerată de Densusianu, *Istoria* II, p. 254 ca fiind generată de „omisiuni" datorate influenţei textului slavon (fireşte că autorul are în vedere traducerile). V. în acest sens şi opinia lui Al. Rosetti, în *Istoria*, p. 524.

[689] În limba română, acest element negator este considerat a fi de origine slavă (< vsl. *ne*). V. nota 20; cf. Scriban, sv *ne* 2. Trebuie, însă, amintită şi opinia exprimată de Const. C. Diculescu, în *Originile limbii române. Studii critice — Rezultate nouă*, în AA, seria II, 1906-1907, Mem. Secţ. Lit., p. 513-673, care arată că latina avea „particula negativă" *ne* pe care o utiliza ca atare: *nefandus*, *nefas*, *nefrens neprius*, *nescientia* etc., alături de compusele cu *in-*. Autorul studiului consideră că în latina populară existau „forme secundare cu *ne-* din care descind formele româneşti, româna preferîndu-le pe acestea întrucît destul de devreme apar în română compuşi ai căror elemente erau un adjectiv şi „prepoziţia *in*" (*in-altus* > *înalt*, *in-quietus* > *încet* etc.) (v. *st.cit.*, p. 528-529). În realitate nu există nici o piedică reală în calea considerării elementului negator românesc *ne-* ca fiind moştenit. Faptul că limbile romanice occidentale au păstrat elementul *in*, care lipseşte românei, nu înseamnă

element al enunţului: „nu putîndu se protivimu-ne" (CB— FA XXVII, 15), „de nu putea se protivească-se" (CV)[690].

Într-un exemplu precum „Nu bunu acesta fiindu" (CB, FA XXVII, 12) se remarcă negarea elementului care, într-o construcţie cu un verb la mod personal, ar fi parte a predicatului (nume predicativ), ceea ce echivalează enunţul citat cu „acesta nu era bun" sau cu „acesta nefiind bun". Exemplul permite aducerea în discuţie a unui al treilea tip de situaţie.

1) FA XXVII, 14: „nu prespre multu suflă rău vîntu"[691] (CB), „nu amînatu elu mai suflă" (CV);

2) FA V, 26: „aduse ei nu cu greaţă" (CB)[692];

3) FA XXVIII, 19: „nu cu limba mea avea ceva clevetirea" (CB)[693];

4) FA X, 40-41: „lu deade elu aiave nu tuturoru oaminilor, ce mărturisitorilor" (CB)[694];

5) FA IV, 12: „nu e de altul ce de unul e spăsenia" (CB), „şi nu iaste de la altul spăsenie" (CP);

6) FA VII, 48: „nu întru de mîni fapte beseareci vie" (CB), „nu vie întru beseareci fapte de mîini" (CP);

7) FA I, 7: „Nu iaste voao a înţeleage" (CB), „nu iaste voo dat a înţeleage" (CP);

8) FA X, 28: „Nu frumos iaste a bărbatu ovreescu a se lipi sau a urdina de altă sămînţă" (CB), „nu iaste frumos a bărbat iudeanic..." (CP);

---

automat că lat. *ne* nu ar fi putut cunoaşte o dezvoltare în spaţiul dacoromân, fapt care nu este singular dacă se are în vedere, spre exemplu, situaţia negaţiei copulative *nec*, care s-a păstrat doar în limbile romanice occidentale, româna dezvoltînd urmaşul lat. *neque* > (rom. *nece* > *nici*).

690 Cf. şi „neîntrebîndu nemica" (DÎ, LXXXVIII); „neştiindu nimenele de înşii" (DÎ, LXXXIX).

691 Se remarcă aici superlativul *suflă rău*.

692 La care versiunea slavonă prezintă: **не съ нѫждеѫ**, iar în textul grecesc οὐ μετὰ βίας, „non per vim".

693 Care redă vsl. **не ꙗкоже езикь мои имѣѫ что ѡ клеветати**, în textul grecesc apărînd οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορεῖν, *non quasi gentem meam habens aliquid accusare*.

694 În punctul care interesează, versiunea slavonă prezintă **не въсе**, iar textul grecesc οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ, *non omni populo, sed*....

9) FA XV, 2: „fu întrebare nu puţină" (CP), „fură pîri şi întrebare nu puţină"(CB)[695];

10) FA XIV, 28: „vreame nu puţină" (CB)[696];

11) FA XIX, 11: „sile nu proaste făcea" (CB)[697];

12) „mîngîiară-se nu puţin" (CB, CP), „fu mîngîiare nu puţină" (CV)[698];

13) „Am fost slabă şi neputearnică" (DÎ VIII);[699]

14) „om nu cu mintea toată" (DÎ LXXXIX);

15) „nu puţină avuţie i-au luat" (DÎ LXXXIX).

Faţă de aceste exemple ar fi de observat că, în cazurile de sub 1, 2, 3, 6-15, se neagă un element al enunţului spre a se sugera antonimul său. Lucrul acesta se întîmplă şi sub 4, 5 unde, însă, restricţiei îi urmează explicarea ori numirea realităţii la care restricţia nu se referă. Este posibil ca această formă de exprimare să fi fost eufemistică la origine (v. 13, 14) servind şi la asertarea învăluită a unor realităţi mai puţin plăcute (v. în special 7, 8, 15)[700]. Dacă se face raportarea la exemplele de sub 9-12, cazuri tipice de exprimare a unui conţinut pozitiv într-o formă negativă, se poate considera că generalizarea acestei modalităţi de exprimare, fapt petrecut încă în limbile clasice[701], putea ţine şi de o manieră retorică de exprimare[702].

---

695 Segmentul care interesează aici apare în limbile clasice astfel: НЄ МАЛѲ, οὐκ ὀλίγης, *non minima*.

696 НЄ МАЛѲ, οὐκ ὀλίγον, *tempus non modicum*.

697 НЄ ПРОСТИ, οὐ τὰς τυχούσας, *non quaslibet*.

698 ѹтѣшишсѧ НЄ МАЛѲ, παρεκλήθησαν οὐ μετρίως, *consolati sunt non minime*.

699 Vechile traduceri româneşti prezintă destul de multe situaţii de acest fel în care, prin negaţie, se ajunge la modalităţi pleonastice de exprimare.

700 Interesant este, totodată, exemplul de sub 2, unde nu se putea folosi, de pildă, *cu blîndeţe*, respectarea adevărului, dar mai ales alte cauze, cerînd o formă care să semnifice 'fără violenţă', care oricum uimea într-o măsură pe cititor.

701 Ţinînd seama de faptul că traducerile se dovedesc a fi foarte fidele în acest punct, trebuie regîndite consideraţiile care au în vedere că prin aceste forme „sub aparenţa unei litote lasă să se înţeleagă mai mult decît se spune" (v. Dragoş, p. 99). De asemenea, compararea cu traduceri româneşti ulterioare, unde pentru asemenea construcţii apar antonime sau superlative, poate conduce cel mult la concluzii asupra felului în care traducătorii *Noului Testament* (1648), ori ai *Bibliei* (1688) au interpretat textul grecesc şi slavon, dar nu asupra valorilor unor construcţii româneşti care au urmat fidel textele traduse (*ib.*, p. 99-100), căci asemenea echivalenţe nu

În majoritatea cazurilor de mai sus se constată mobilitatea elementului negator în sensul că acesta ar putea apărea şi înaintea altui element, mai cu seamă a predicatului. Este vorba, în special, de exemplele 4-8, (acesta din urmă similar cu exemplul de la începutul paragrafului), 9, 11, 12. În 5-8, textul paralel prezentat chiar cunoaşte, sub o formă sau alta, negarea predicatului. Sensul care se intenţionează a fi scos în evidenţă nu necesită de fapt negarea predicatului, ci tocmai a unui alt element (complement, circumstanţial, atribut). Combinat cu un element nominal sau adverbial, *nu* (dar şi *ne-*) marchează opoziţia faţă de un alt element al enunţului. Deplasarea elementului negator de lîngă verb ar putea fi pusă, în anumite cazuri[703], şi pe seama imitării originalului slavon dar, totodată, nu se poate neglija intenţia copistului (vorbitorului) de a sublinia o opoziţie percepută în realitate.

Două sînt elementele care pot fi reţinute din prezentarea şi analiza exemplelor de mai sus. În primul rînd posibilitatea, actualizată din plin, de a utiliza forma negativă spre a se aserta conţinuturi pozitive ori opuse celor care s-ar fi exprimat prin exact acelaşi enunţ, lipsit însă de elementul negator. Este vorba, aşadar, de o exprimare a unor conţinuturi prin negarea antonimului, principiu des utilizat mai ales în limbajul popular, precum şi pe o anumită treaptă de evoluţie a stilului eufemistic. Mai este de reţinut relativa mobilitate a elementului negator.

2.2. Întocmai precum în latină, şi în română se utilizează pentru exprimarea negaţiei o serie de alte elemente (adj., adv., pron.). Acestea sînt reprezentate cel mai frecvent de *nimeni*, *nimic*, *nici*(-) (*unul*, *odată*) etc. Două sînt situaţiile care, la o analiză atentă, pot releva, în germene, cauzele chestiunii care interesează aici: „Nece ură greşeală nu aflaiu" (CV— FA XXIII, 29), „de nemică nu e vinovat" (CP); „Nimărui se nu spunri" (CV— FA XXIII, 22), „nemunui acealea ce ivişi mie se nu spuie" (CP)[704].

---

demonstrează nimic atît timp cît traducerea pe care se întemeiază comparaţia neagă textul anterior traducînd cu totul altfel.

[702] Tot aici se poate aminti o sintagmă precum „grăieşte nestătut" (CB— FA VI, 13).

[703] Precum în 6, 8. În CP acest lucru se întîmplă mult mai rar.

[704] V. şi „neîntrebîndu nemica" (DÎ, LXXXVIII); „neştiindu nimenele de înşii" (DÎ, LXXXIX).

În primele două exemple elementul negator precedă verbul negat referindu-se la un alt element al propoziţiei decît predicatul. În exemplele din textele neliterare, *nimic* şi *nimeni* sînt însoţiţi în mod obligatoriu de elementul negator principal. Problema care se pune este dacă, în acest caz, elementele negatoare reprezintă sau nu simpli intensificatori ai negaţiei principale şi dacă, în cazul în care sînt antepuşi verbului, sînt sau nu suficienţi pentru a exprima negaţia, şi dacă da, care este cauza. Probabil că răspunsul stă în analiza sensurilor pe care le-au avut în secolul al XVI-lea respectivele elemente negatoare (adj., adv., pron.). În latină, *nec mica* (> rom. *nimic*)[705], *ne hemo* (> rom. *nime*), însuşi *non* (< lat. *ne oinon*) (> rom. *nu*) erau compuşi apăruţi nu exclusiv dintr-o nevoie de expresivitate, ci şi din cea de precizie — care provenea dintr-o anumită modalitate, mai nuanţată, de a imagina raporturile din realitatea extralingvistică —, compuşi care aveau rolul de a nega prin compararea cu o entitate neglijabilă. Trăsătura de element suficient a adjectivelor, adverbelor şi pronumelor negative care precedau verbul provine tocmai din menţinerea valorii etimologice a acestora. În exemplul din FA XXIII, 29 sensul este 'nici măcar (de) o', iar în exemplul următor avem a face cu un urmaş al lat. *nemo, -nis*, care păstrează sensul 'nici un (om)'[706]. Pe această bază se poate avansa afirmaţia conform căreia româna veche încă mai păstra valoarea etimologică a lat. *nemo, -nis*, fapt demonstrabil prin analiza semantică a contextelor în care urmaşul acestuia apare, precum şi de însăşi existenţa concomitentă în vechea română atît a negaţiei simple cît şi a celei duble, ambele realizabile prin *nimeni*.

1') FA XIX, 36: „nemică spre sărire se nu faceţi" (CV); „nemică nu sărireţi a face (CP), dar „nimică spre spunere a face" (CB);

2') FA XIV, 19: „grăiră că nemică adevăr grăiesc, ce tot mînt" (CP, CB);

3') „necum să aibă nescaie bunătate" (DÎ, LXXXIX);

4') FA IX, 7: „auzindu amu glasul, nemica văzîndu" (CB), în CV apare: „dar nemică n-am aflatu";

---

[705] Pentru *nimic* v. şi *Sintetică*, p. 353.

[706] Lat. *nemo,-nis* se afla în latină în concurenţă cu *nullus*, acesta din urmă panromanic, dar nepăstrat în română.

5') „neîntrebîndu nemica" (DÎ, LXXXVIII)[707];

6') FA XVI, 28: „nemica să faci ţie rău" (CP), dar „nemica nu face sine-ţi rău" (CB)[708];

7') FA XXVI, 31: „nemica de moarte destoinicu sau legăturilor face omul acesta (CB), dar „nemică n-au faptu" (CV);

8') „a începe nemică n-am cutezat" (DÎ, XXXVI);

9' FA VIII, 24: „rugaţi-vă (...) ca se nemică sosească spre mine" (CB), dar „ rugaţi-vă (...) cum să nu nemică să vie spre mine" (CP)[709].

Situaţiile de mai sus reprezintă evoluţii şi dezvoltări care continuă starea de fapt întîlnită în latina populară. Raportarea la slavonă permite doar ipoteza că influenţa acesteia a consolidat un tip, o direcţie, însă fără a le crea. Ca şi în româna veche, în slavonă negaţia dublă apare cu o frecvenţă mai ridicată în comparaţie cu cea simplă. Aceasta poate fi simplă cînd elementul negator precede verbul şi nu se referă la acesta[710]. Contextele de mai sus permit observarea felului în care se trece de la întărirea expresivă (sau din nevoi de nuanţare) la negaţia dublă şi cum acest fapt este dublat de pierderea treptată a sensului etimologic al elementelor negatoare şi, numai într-un sens, de gramaticalizarea acestora. Evident apare sensul generic 'nici măcar foarte puţin' în exemple precum cele de sub 7', 8', 9', sens care transpare şi în 3'. Faptul s-ar putea datora unei caracteristici a românei care nu concepe pronume sau adverbe, precum cele avute în vedere, ca fiind vide de orice conţinut semantic. Privind astfel raporturile extralingvistice, elementele lingvistice vor desemna 'ceva', chiar dacă acesta este 'nimicul' care, şi el, reprezintă 'ceva'. Este relevant faptul că în limba română se poate spune „nu faceţi asta!", „nu faceţi ceva!", „nu faceţi nimic!", „faceţi ceva!", „faceţi asta!", dar nu şi *„faceţi nimic!"[711].

---

[707] Cf. însă şi „nemica nu aflară" (CB— FA IV, 21).

[708] **ничьсоже съткори себѣ зла** (versiunea slavonă utilizează forma **зълъ** 'malos, κακόν') μηδὲν πραξῃς σεαυτῷ κακόν, *nihil feceris tibi mali.*

[709] **помолитесѧ** (...) **ꙗко ничтоже нападет на мѧ**, δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ (...) ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ επ' ἐμὲ, *precamini vos* (...) *ut nihil veniat super me.*

[710] I. Rizescu vorbeşte de „influenţă a scrierilor slave tîrzii cu calcuri greceşti" (*lucr.cit.* p. 475).

[711] În limbile romanice occidentale, în limbi germanice, precum germana şi engleza, situaţia este deosebită în sensul că, în vreme ce, în română, firesc este să se nege prin enunţuri precum în al treilea caz exemplificat aici, ultima situaţie fiind exclusă, în

Treptat, are loc o pierdere însemnată a conţinutului semantic reprezentat de valoarea etimologică a pronumelui negativ, mai ales că, în unul şi acelaşi text, forma apare în contexte cu care s-ar putea ilustra teza contrarie. Fixîndu-se în anumite structuri în interiorul cărora putea ocupa poziţii în funcţie de intenţionalităţile de exprimare, pronumele devine astfel indispensabil — ca parte a unei structuri avînd roluri şi valori determinate. Nevoia de precizie şi expresivitate poate conduce la o utilizare frecventă şi intensă a unor tipuri de construcţii, ceea ce poate atrage fixarea şi gramaticalizarea acestora. Înainte de a depăşi această explicaţie însă, mai trebuie observat un caz care a putut conduce evoluţia elementului negator implicat pe un drum similar cu cel observat pînă acum pentru elementele discutate. Este vorba despre negaţia prin adverbul *nici*. Exemplele care urmează arată capacitatea acestuia de a nega, fără necesitatea reluării negaţiei prin *nu*: „nece unuia de voi păru din capu cădea-va" (CB— FA XXVII, 34), faţă de „nece uruia de voi păru din capu nu-i va cădea" (CV), „nece un păr den capul vostru nu va cădea" (CP); „nemică nu face sine-ţi rău" (CB— FA XVI, 28) „nemică să faci ţie rău" (CP), „Nice soarele, nice stealele iviră-se" (CB, CV— FA XXVII, 20); „Nece unul deşederaiu" (CB— FA XX, 23), dar „nice unul n-am jeluit" (CP); „nece den besearecă au furat, nece hulesc" (CB— FA XIX, 37), „nece ale beseareciei au furatu, nece hulindu" (CV); „nece a me poticni me potu" (CV— FA XXIV, 13); „se jurară sineş, nece se mănînce, nece să bea pînă nu vor ucide Pavel" (CB, CP, CV— FA XXIII, 12); „leafă n-are de unde da oştii, şi nice aspri dintr-o parte nu-i vine" (DÎ, XVIII); „acei oameni nu sînt de treabă, nici de slujbă, nici pot îngădui" (DÎ, XCIII); „nice o strîmbătate n-au avut, nice de la Aron Vodă, nice de altucineva" (DÎ, LXXXVIII).

Capacitatea acestui adverb de a susţine singur negaţia se poate datora lipsei de conţinut semantic a adverbului, capacitatea sa de a sta pe acelaşi loc cu *nu* fiind posibilă datorită asemănării sub acest aspect cu principalul adverb de negaţie[712]. Faptul că *nici* rămîne secund

---

limbile menţionate negaţia se exprimă în mod firesc şi obişnuit tocmai prin forme de tipul celei menţionate aici ca inexistentă în română.

[712] Fapt care nu este străin de etimologia lui *nici* < lat. *ne* + *que*. Cf. şi faptul că *nici* poate figura ca răspuns la o întrebare „Dar el a fost?", după ce la o primă întrebare „Tu ai fost?" se răspunsese prin „Nu!".

trebuie pus pe seama nuanței sale restrictive și a utilizării sale în contextele în care are a exprima o negație ori o restricție relativ la o enumerare ori în comparație cu o negație precedentă. De altfel, negativa parțială ori cea introdusă prin *nici* apare și în latina populară, se acordă cu situația din slavă și mai poate fi încă întîlnită în graiurile populare românești[713]. Pierderea, mai tîrziu, a acestei calități nu o datorează adverbului *nici*, doar faptului că rămăsese singura formă care mai reprezenta negația simplă. Principala cauză stă mai degrabă în capacitatea sa de a forma compuși asemănători celor cunoscuți de celelalte elemente negatoare. În „nece de la urul n-am jeluitu" (CV—FA XX, 33) sau în „leafă n-are de unde da oștii, și nice aspri dintr-o parte nu-i vine" (DÎ, XVIII) se observă cum, datorită faptului că adverbul își concentrează valorile în vederea exprimării restricției — care nu se referă la verb, ci reprezintă doar o imagine sugestiv-persuasivă —, negația cu care acesta este încărcat nu se mai poate referi la verb dat fiind rolul de element care restrînge, compară și, mai ales, concentrează negația asupra unui punct al enunțului. Întrucît predicatul are nevoie realmente de a fi negat, lucrul acesta nemaiputînd fi făcut de *nici*, rămîne ca alt element să nege predicatul. Între „nece ură greșală nu aflaiu" și „nece a me poticni me potu" diferența este considerabilă, între cele două enunțuri aflîndu-se „(...) și nici aspri nice dintr-o parte nu-i vine", unde *nici* apare de două ori cu două valori. În toate situațiile *nici* este restrictiv, însă, în „nece ură" și în „nice dintr-o parte" negația — prin restricție — se concentrează asupra altui element decît predicatul care, și el, trebuie negat. Necesitatea aceasta a negării în mod expres a predicatului provine din concentrarea sensului adverbului *nici* asupra unui alt element, în condițiile în care propoziția era o negativă totală.

2 3. Un cuvînt aparte merită negația expletivă, care poate fi pusă pe seama dorinței de a sublinia negația. Nici aici, însă, nu trebuie neglijate structurile care, probabil, preced pe cele în discuție. O construcție precum „se teme să nu moară" este posibil să fi apărut în

---

[713] V. ILRL, unde se arată că negația dublă apare ca normă într-o epocă mai tîrzie, în care *nici* își păstrează însă capacitatea de a exprima singur negația. Faptul acesta este considerat de către autorul capitolelor de *Morfologie* și *Sintaxă* rest al unei stări mai vechi, caracteristică populară, și apoi ca , eventual, efect al influenței culte (p. 374, v. și p. 173).

încercarea de a reda un gînd precum 'să nu cumva să moară; de asta se teme', ori 'se teme; să nu cumva să moară'. Este vorba, aşadar, despre două enunţuri separate, articulaţii ale unui raţionament, ulterior contopite într-un singur enunţ şi diferite de „se teme de moarte", adică 'se teme să moară'. Fisura aceasta logică (şi gramaticală pînă la un punct) provine tocmai din îmbinarea celor două părţi ale raţionamentului, fără a elimina termenii care, numai datorită sensului general perceput, capătă alte valori ori devin resturi ale unui fost enunţ; astfel în: CB— FA VIII, 36: „cine apără-me se nu botezu-me?", „cine m-ară apăra a nu mă boteza?" (CP). Gradul de sudură este avansat în „de nimea bănuială să nu aibă niciodată" (DÎ, XXXIX). Exemple precum FA VI, 26: „temea-se amu de oameni se nu ucigă ei" (CB) şi FA V, 40: „cuntiniră ei să nu grăiască de numele lu Isus" (CB) pot permite susţinerea opiniei enunţate deoarece în ambele enunţuri lipseşte un element de relaţie sau partea a doua explicitează pe cea dintîi la nivelul cauzei, fapt evident în: „de nicăirea aspri nu-i vine". Pe de altă parte, apar şi structuri care indică o tendinţă de evitare a negaţiei expletive, precum în FA XIX, 36: „nemică spre spunere a face" (CB).

2.4. O categorie oarecum aparte o constituie aceea a enunţurilor cu imperativul negativ. Este posibil să avem a face în aceste situaţii cu o adaptare a flexiunii verbale la infinitivul lung, fapt ce are drept consecinţă apariţia formelor de plural simetrice cu cele de singular: *nu mentireţi!*, *nu vorovireţi!*, *nu jurareţi-vă!* etc. Formele acestea dispar treptat, probabil concomitent cu căderea în desuetudine a infinitivului lung[714], consecinţă a modificării singularului, unde dispare *-re-*. Asupra extincţiei acestor forme se poate argumenta şi cu situaţia din textele neliterare unde, de regulă, imperativul negativ apare sub o altă formă: *să nu vă porniţ!*, *să nu faceţ!* etc. (DÎ XLIV).

2.5. Alături de principala negaţie, moştenită din latină, limba română are şi negaţia prin forma *ba*, împrumutată din slavă[715]. Dintre toate cele trei texte studiate, negaţia aceasta apare doar în CB: „ba decum" (CB— FA X, 13), în CP apare „nece cu un chip" în vsl. **никако**,

---

[714] V. Densusianu *Istoria*, vol. II, p. 152-153, de asemenea, Frâncu ULB, p. 82 şi urm.
[715] V. Scriban, sv În cs, 111^{v}/19-21, *ba* apare în contextul: „*Ba* nu-l gătise voao, ce-l gătise dracului şi îngerilor lui", valoare semnalată de Densusianu, în *Istoria* II, p. 164.

apoi în capul XI, 8, unde se repovesteşte ce i s-a întîmplat lui Petru, apar aceleaşi forme, la fel în versiunea slavonă. De asemenea în: „Nu, ba" (CB— FA XVI, 37), în vsl. **не бо**; „ia aşa[716], ba" (CB— FA XIX, 2), în vsl. **нъжни**[717], 'ἀλλ' οὐδ', sed neque'.

De regulă, textele vechi nu înregistrează forme de exprimare a afirmaţiei. În versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea apare o opoziţie de tipul: „Ce fie voao ce iaste: iaste şi ce nu e: nu e" (CB— Iac. V, 12), „Ce fie amu voao cea ce easte: ee, şi ceaia ce nu e: nu" (CV), „Fie voao ce iaste, iaste, e ce nu e, nu" (CP). Simetria care poate fi uşor constatată este ruptă în CV prin *ee*, formă care apare şi la Bratul: „E ia zise: «ee, spre atîta»" (FA V, 8), la CP apare „adevăr" pentru „interjecţia" din CB, care mai cunoaşte o ocurenţă în CV, dar şi la Coresi, într-un pasaj care lipseşte însă din ms. popii Bratul: „ee" în (CV— FA XXII, 27), în CP „ei"[718].

În segmentul de text în care *ee* apare la Bratul, textul slavon prezintă **ѣи**, fapt care ar putea permite avansarea ipotezei că româna a împrumutat nu doar vsl. **бо**, ci şi această formă de exprimare a acordului, a acceptării. În slava veche, *ei* reprezenta un adverb de afirmaţie, primar[719] cu sensul 'da, ba da'. Elementul acesta apare şi în interj. **ѥбо** 'ecce', precum şi în conj. **ѥдѧ** 'si'[720], forme des întîlnite în textele slave, familiare traducătorilor şi copiştilor. Nu este sigur că această formă a pătruns şi în limba vie, cum nu este sigur nici că ea a putut pătrunde prin texte. Este posibil ca acest element, uşor de împrumutat, ca purtînd povara elementului afectiv, să fi existat în vorbire (puternic concurat de alte forme cu care ar fi fost în relaţii de omonimie) şi să fi fost considerat un element de oralitate, motiv pentru care nu apare în texte. În favoarea unei astfel de explicaţii ar pleda faptul că textele în discuţie se comportă diferit în acest sens,

---

[716] Scris **и, ѧшѧ, бѧ**. Pentru **ѧшѧ**, v. cele spuse de Densusianu pentru *aşaa*, (vol. II, p. 37). Acelaşi învăţat derivă rom. *aşa* din lat. *eccum sic* (*ibid.*, p. 27).

[717] Unde **нж** reprezintă o conjuncţie cu valoarea 'sed', precum **нъ** 'ἀλλά γε, sed' (v. Miklosich, p. 459a, respectiv 456b), iar **не** reprezintă elementul negator.

[718] *Ei* este semnalat şi de O. Densusianu, în *Istoria* II, p. 168, fără a fi discutat.

[719] V. *Slava veche şi slavona românească*, p. 153.

[720] V. Miklosich, sv.

deoarece deşi posibilităţi de a utiliza forma aceasta sînt oferite de textul tradus, ea este întrebuinţată ca semn pregnant de oralitate[721].

3. Concluzii. Moştenind negaţia latină, româna a dezvoltat ulterior, nu la adăpost de orice influenţă, premisele care i-au permis şi determinat calea pe care negaţia română a evoluat. Contactele cu slavona, mai ales la nivelul traducerilor, generează în mod firesc anumite oscilaţii, care nu depăşesc însă tiparele moştenite. Avînd originile în latină, negaţia simplă este destul de bine reprezentată în textele secolului al XVI-lea, atît pentru cazurile în care negaţia se exprimă prin *nici*, cît şi în alte situaţii, mai ales cu pronumele *nimic*. În esenţă, aceasta se datorează păstrării (probabil că mai cu seamă prin uz) a valorii etimologice a acestor cuvinte. Existenţa negaţiei simple în limba română nu se datorează vreunei influenţe străine, dar cunoaşte o oarecare răspîndire în texte dacă traducerile favorizau această formă de exprimare a negaţiei şi în măsura în care structurile românei permiteau negaţia care se referea la alt termen decît predicatul. Direcţia păstrată din latină a fost puternic susţinută de aspectul popular, pe care norma literară se întemeia. Slăbirea treptată a sensurilor etimologice, conjugată cu deprinderea de a nega predicatul, precum şi o serie de alte nuanţe introduse o dată cu alte modalităţi de analiză şi exprimare a realităţii aduc cu sine necesitatea întăririi negaţiei. Totodată, elementele cerute de acest procedeu de negare aduceau cu sine o serie de nuanţe proprii care vor trece în conţinutul negaţiei. Astfel se constituie o serie de îmbinări mai frecvente, adecvate diferitelor cerinţe ale limbii. Prin generalizări treptate se ajunge la gramaticalizarea elementelor componente ale structurilor deja constituite. Apariţia negaţiei duble în texte reprezintă o acomodare petrecută între graiul popular de la baza normei literare şi acea norma literară în constituire.

---

[721] În CB forma apare în răspunsul Samfirei, în CV şi la Coresi în răspunsul prizonierului Pavel care fusese întrebat de tribun dacă este cetăţean roman, ambele momente în care oralitatea era stimulată de stilul direct.

I. Cuvinte proprii limbii române vechi. Cuvinte puțin cunoscute sau păstrate doar în anumite arii dialectale. Cuvinte întîlnite cu valori etimologice.

1. *Elemente latine din fondul moştenit.*

Deşi apelează mai curînd la termeni de origine slavă, nu numai cînd are o ocazie nimerită pentru aceasta, ci, uneori, chiar în situații în care CB şi CV, în traduceri reuşite, utilizează termeni moşteniți, CP se remarcă, la nivel lexical, şi prin utilizarea, în anumite contexte, a unor termeni de origine latină sau maghiară, despre care se poate spune, cel mai adesea, că se situau mai curînd la periferia lexicului textelor secolului al XVI–lea. Acesta este cazul din FA IX, 26, unde vsl. **покꙋшати** 'πειράζειν, tentare, probare' este redat prin „*acira* să se lipească", în CP, iar, în CB, prin „*ispitiia–se* a se lipi". Cuvîntul acesta provine, foarte probabil, din lat. *acinari* şi are sensul cerut de context 'a pîndi, a încerca, a face tentative (cu prudență) în vederea atingerii unui anumit scop'[723].

Termenului *agrele* (< lat. *ager*) 'ogor, țarină', din CB, CV— Iac. V, 4, în CP îi corespunde *pămînturile*[724]. Cele trei texte întrebuințează, în acest caz, exclusiv termeni de origine latină. Privitor la lipsa din aceste texte a slavicului *ogor*, este greu de arătat cauza pentru care el

---

[722] Materialul discutat în această diviziune a lucrării a rezultat în urma unei selecții făcute pe baza anumitor principii deduse din cerințe ale prezentei scrieri. În general, au fost omise unele elemente lexicale, discutate în lucrări similare, precum şi acele cuvinte care nu prezentau interes din perspectiva cercetării de față.

[723] Pentru explicația prin latină v. DER, TRDW sv *acera*, ultima sursă lexicografică fiind mai prudentă, precum şi Densusianu *Istoria* II, p. 354, care îl consideră de origine latină întrucît nu se poate explica prin limbile slave. A. Philippide menționează acest cuvînt, în OR II, p. 695, nu se pronunță asupra originii lui, dar se poate deduce, fără a comite un abuz, că opinia învățatului român concordă cu cea a lui O. Densusianu. Astfel, înaintea lui A. Ciorănescu, în *Originea Romînilor* se respinge ipoteza exprimată de S. Puşcariu, în DR II, p. 592, care apropiase termenul românesc de un alb. *kiëlloi*, sau *ts'ăloi*, şi arată că „foarte probabil, între cuvintele romîn şi albanez nu este nicio legătură" (OR II, p. 695). La rîndul său, A. Scriban, care menționează că termenul este vechi şi, astăzi, rar, numai în vest, sv *acer* face doar trimiterea, spre comparație, la alb. *kialoni*.

[724] Pentru utilizarea lui *agru* în BB v. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 85a, *Deut.*, p. 33b.

lipseşte. Sensul în care se utilizează aici termenii de origine latină este 'moşie'. Se poate doar presupune că *ogor* era destul de îngust specializat (ca mulţi termeni de acest fel, împrumutaţi din limbile slave)[725]. În ceea ce priveşte proveniența termenului, pare a fi mai prudentă poziţia care consideră că este vorba despre un cuvînt moştenit[726].

Adverbul slavon сѫдѣ 'hac' urmat de particula –ни este tradus în CP prin *aiurea* 'aiurea' (Iac. IV, 1), în vreme ce CB şi CV traduc prin *acicea*. Este aceasta, foarte probabil, una dintre primele atestări ale urmaşului lat. *aliubi* + *re*[727].

Un termen de origine latină, moştenit, apare în „ruga-se cu *ajunul*" (CB— FA XIV, 23)[728], „rugîndu-se cu *posture*" (< vsl. постъ 'νηστεία, ieiunium')[729] (CP).

> Ca şi în ale situaţii, este sugestivă utilizarea unui termen moştenit în CB, în paralel cu opţiunea lui Coresi pentru termenul împrumutat din limbile slave ortodoxe. Exemplul nu este banal deoarece este vorba despre un termen religios deosebit de important, interesînd mulţimea de credincioşi în cel mai înalt grad, termen cu reale posibilităţi de a se impune şi, în consecinţă, de a se răspîndi.

Un cuvînt, care apare în FA XXVII, 13 (CB, CV, CP), cu mari şanse de putea fi considerat împrumut cult, după cum îl recomandă fonetismul, este *Austru* (< lat. *Austrum*)[730].

---

[725] Studiul comparat al terminologiei moştenite cu acela al terminologiei împrumutate destul de devreme de la slavi este în măsură să susţină acestă afirmaţie. Cf. Mihăilă *Împrumuturi*.

[726] V. Arvinte *St.lingv., Gen., Ex., Deut.*, p. 85a, 30b, respectiv 33b, unde este considerat a fi un cultism, menţionat în rîndul elementelor de origine savantă, intrat în limba română prin intermediul traducerii, care avea la bază modelul latinesc şi cel grecesc (în aceste texte apar *ager*, ὁ ἀγρὸς). Pentru secolul al XVI–lea, însă, autorul arată că termenul trebuie considerat ca fiind moştenit; opinia aceasta apare şi în DER (sv). În CDDE nu se fac astfel de menţiuni asupra lui *agru*, dar se specifică „vr. Băn.", iar în CADE se dă şi „Olten.". În DLR sv., se arată că acest cuvînt, „întrebuinţat destul de des de cei mai vechi scriitori bisericeşti, s–a păstrat încă pe alocurea în popor, în limba literară însă e neologism". V. Mihăescu, p. 260–261.

[727] V. CDDE, TRDW sv.

[728] Pentru etimologie şi explicaţii v. PEW sv *ajun*, CDDE sv *ajuna*, DLR sv *ajun*, *ajuna*, Mihăescu, p. 298.

[729] V. Miklosich sv.

[730] V. şi TILR II, p. 141.

Verbul *a avea*, cu întrebuinţare pronominală apare în situaţii de tipul: „*se ne avem* unul cu alaltu" (CB— 1Ioan III, 23), „*se ne iubim* unul cu alalt" (CP), *a se avea* (CB— *Sp. la 1Ioan* 322/3-4), *se se iubească* (CP 188/9). Este dificil de spus dacă acest caz este rezultat al unei influenţe străine — chiar dacă, în fragmentul corespunzător în speţă, se constată utilizarea verbului **ꙗюбити**, traducîndu-se astfel în mod fidel textul grecesc — sau este vorba despre utilizarea unei expresii de origine populară. Probabil că în astfel de situaţii, în care sînt implicate verbe foarte des utilizate, cu largi posibilităţi de combinare, avînd disponibilităţi de variaţie semantică apreciabile şi implicate într-o multitudine de modalităţi de conceptualizare, este firesc să se acorde mai multe şanse ipotezei din urmă.

Cu ambele valori[731] apare termenul ***biserică*** în CB: „*beseareca* ziditu-mi" (< lat. *basilica*) (FA VII, 49), „*casă* zidiţi mie" (CP), redînd sensul 'domus', în textul slavon **хра́мъ**[732], respectiv „era, amu, *beseareca* turburată" (CB, CV, CP— FA XIX, 32)[733] cu sensul 'ecclesia' şi traducînd substantivul **цр҃ькы**.

> Cum se vede, în slavonă, termenii nu sînt utilizaţi foarte exact, confuzie care în limba română nu poate fi întîlnită. Aici exista doar un singur termen atît pentru 'clădire', cît şi pentru 'comunitate', iar eventualele sinonime nu puteau fi utilizate, datorită naturii lor, spre redarea ambelor concepte (*casă* pentru 'comunitate', spre exemplu).

O diferenţiere mai profundă decît cea dintre normele contemporane traducerilor, ori dintre graiuri şi aspectul literar ar putea indica utilizarea cuvintelor *călţunii* (CB— FA VII, 33)[734] şi *zgarburele* (CP) — şi acest termen foarte probabil romanic[735] —, aceeaşi distribuţie fiind constatată în FA XIII, 26, în ambele cazuri termenul tradus fiind vsl. **сапогъ** 'ὑπόδημα, calceus; κρηπις, crepida'[736]. Mai mult decît cel din CB, termenul utilizat în CP poate fi considerat un element lexical care ar putea permite consideraţii valide

---

[731] Pentru *Ecclesia—basilica* v. Pârvan, p. 210-213.

[732] V. şi CB— FA XX, 24: „*case* de argintu", în CP „*casă* arginţită".

[733] Nu a mai fost reluat textul pentru a releva diferenţe între versiuni, care nu interesează exemplul de faţă.

[734] Pentru un posibil etimon al acestui cuvînt v. PEW sv *călţămînt*, CDDE sv *calce*.

[735] V. TRDW sv, de asemenea, DR III, p. 740-741, unde V. Bogrea susţine pentru acest cuvînt etimonul lat. *dalmata*.

[736] V. Miklosich sv.

asupra normei coresiene. Deşi ambii termeni denumeau, în mod probabil, o realitate destul de precis delimitată, ulterior depăşită din punct de vedere social, termenul din CP nu va lăsa urme în limba română întrucît nu a avut posibilitatea de a lăsa urmaşi, fie şi sub forma unor derivate, fapt care poate fi afirmat despre celălalt cuvînt. Prezenţa sa, însă, la Coresi, ar putea indica o cunoaştere de către acesta a stratului arhaic în acea vreme, şi utilizarea deliberată a unui astfel de cuvînt într-un context care cerea un termen potrivit spre a denumi o realitate primitivă, un tip rudimentar de încălţăminte. Nu ar fi, aşadar, vorba despre denumirea curentă a încălţărilor în epoca şi spaţiul lui Coresi.

Două ocurenţe le înregistrează, în CB, urmaşul lat. *cervix*: „puneţi tarul spre *cerbicea* ucenicilor" (FA XV, 10) şi „căzu spre *cerbicea* lu Pavel" (FA XX, 37)[737].

Un cuvînt moştenit, destul de des întîlnit în secolul al XVI-lea, apare în „cu *contenemîntu se cuntenim*" (CB— FA IV, 17), „cu *oprire* să *oprim*" (CP) pentru **прѣштєніємь запрѣтим**; de asemenea, „*se cuntine* tine Domnul!" (CB— Iuda, 9), „să *opreascâ* ţie Domnul!" (CP); „*cunteni-se* de păcate" (CB— 1P IV, 1); se redă astfel vsl. **запрѣтити** 'ἐπιτιμῶν, increpare'[738], ceea ce s-ar traduce mai bine prin *a certa*, dar înglobînd sensurile 'a reţine, a împiedica, a ameninţa' „*cuntiri-se* de păcate" (CV), „*cuntenindu-se* de păcate" (CP)[739].

Aceste exemple, care indică aproximativ distribuţia elementului moştenit, permit observaţii asupra tendinţei textului coresian de a utiliza elementul slav.

O situaţie dificil de analizat apare în „Văzură domnii ei că eşi nădeajdea *culucrariei* loru" (CB— FA XVI, 19), în CP *lucrurelor*. Termenul *conlucra* nu figurează în PEW, CDDE, DER, în alte lucrări lexicografice (DLR, TRDW avînd atestări recente, care nu trec de secolul al XVIII-lea). Din acest motiv, nu se poate accepta soluţia din

---

[737] Acelaşi cuvînt apare utilizat, pentru ambele contexte, şi în CP, dar şi în CV, firesţe, doar pentru cel de-al doilea context. Pentru situaţia din BB v. Arvinte *St.lingv. Ex.*, p. 29a.

[738] V. Miklosich sv.

[739] Pentru discuţii asupra etimologiei termenului v. opinia lui S. Puşcariu, în DR I, p. 226-230, care îl derivă din **cunctino* (dar nu-l discută în PEW), Scriban (sv *contenesc*) îl compară cu lat. *cuntino*. V. TRDW sv *conteni*. Pentru *a opri* v. DER, TRDW sv.

CADE, care îl consideră refăcut după fr. *collaborer*. Deşi este posibil ca, în acest caz, CB să conţină o greşeală (s-a scris кѣ pentru лѣ, apoi s-a reluat corect, fără a se şterge), această ipoteză decurge, mai degrabă, din dificultatea de a crede că, în secolul al XVI-lea, exista acest cuvînt (ceea ce înseamnă că în cazul altui termen nu s-ar fi apelat la o analiză atît de scrupuloasă a ductului slovei к). Problema acceptării sale este complicată de corespondentul din textul slavon, care este дѣланіа, redat întocmai în CP. Analiza situaţiilor în care apare prepoziţia *cu* în secolul al XVI-lea nu este în măsură să ofere rezultate care ar ajuta la acceptarea unei forme *culucrare* 'colaborare'. Cu rezerve, cuvîntul poate fi reţinut pentru eventuale confirmări sau infirmări[740].

Un uz care ar putea fi dificil de caracterizat ca fiind diferenţiat în funcţie de termenul care apare în textul slav, dar care, în mod cert, în CP, se datorează unei mai mari atenţii faţă de termenii textului tradus decît faţă de corespondenţii din limba română, apare în „junghearea ***cumîndariei*** adusetu-mi" (CB— FA VII, 42)[741], „jungheare şi *jîrtve* aduset mie" (CP); „rădicară *comîndare* cealăului" (CB— FA VII, 41), „rădicară *jîrtvă* idolului" (CP), redînd vsl. жрьтвы[742]. Termenul *cumîndă* apare în CB (FA XXI, 25), *cumîndari* (CV), *comîndare* (CP), pentru трѣбъ 'περικάθαμμα, purgamentum'[743].

În „*cumpli-se-va* dintru oamini" (CB— FA III, 23) pentru потрѣбити сѧ 'terere, delere consumere, purgare'[744], se utilizează un cuvînt moştenit, care încă prezintă nuanţe ale valorii sale etimologice.

> Alături de aceasta, fără voia autorului traducerii româneşti, se observă concepţia ebraică asupra a ceea ce se numeşte acolo „die goldene keit" precum şi ideea de Carte a lui Dumnezeu[745], pentru care cf. şi *Deut* XVIII, 19, precum şi *Comentariile* aferente.

---

[740] Chiar traducerea segmentului diferă, de la CB la CP. O înţelegere 'văzură stăpînii ei că dispare nădejdea [cîştigului lor] odată cu lucrarea lui Pavel şi Sila' poate fi hazardată.

[741] Pentru etimonul **comandare*, din latina populară v. CDDE, pentru *commendare* v. Mihăescu, p. 300. De asemenea, v. TRDW sv *comînd*, *comînda*.

[742] V. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 58b-59a.

[743] V. Miklosich sv.

[744] Pentru etimologie şi evoluţia semantică v. CDDE, TRDW sv *cumpli*, Scriban sv *cumplu*, Şăineanu *Incercare*, p. 212-214.

[745] Pentru *errasio nominis*, concepţie ce trebuie relaţionată cu cea de la baza tabu-urilor în general şi lingvistice în special, precum şi de concepţia asupra forţei

Noțiunea 'îndepărtare' este redată constant în CB printr-o formă moștenită, precum în *„delungați-vă* de oamenii aceștea" (CB, CP— FA V, 38)[746], alături de care apar și alte posibilități: *să vă feriți* (CP— FA XV, 29), față de *se delungați-vă* (CB) sau *„prestîmpire* înveți" (CV— FA XXI, 21) *„postîmpire* înveți" (CP), față de *„delungare* învățaș" (CB).

Noțiunea 'ἐξουσία, potestas', redată prin aceiași termeni în textul greco-latin în FA I, 7; V, 4; VIII, 1; IX, 1; 1Cor. VII, 4, este reflectată, în general, în textul slav prin **власть**, și verbul **власти**. Textele românești traduc relativ unitar, prin termeni moșteniți în majoritate, pentru contextele menționate CB prezentînd exclusiv substantivul *despus* și verbul *a despune*[747], în vreme ce CP adaugă și *putearea* (FA I, 7; VIII, 19), *putearnică*, *putearnic* (1Cor. VII, 4). Vsl. **владыка**, redînd conceptul 'δέσποτα, Dominus', apare în CB și CP (2P II, 1; Iuda, 4) sub forma *vlăditoriul*, dar și prin *Despunetoriule*! (CB— FA IV, 24), *Despuietoare*! (CP).

Urmașele lat. *desertāre*, *desertus*[748] apar în contexte precum: „oaminii învățară-se *deșartelor*" (CB— FA IV, 25)[749], „Au pare-vă că întru *deșertu* Scriptura grăiaște?" (CB— Iac. IV, 5)[750], *„deșarta* a voastră viiață" (CB— 1P I, 18)[751] sau *„deșerți* și fără plodure" (CB— 2P I, 8)[752], unde se redau astfel sensuri precum 'inania, vanitudo, vanus'. În „înde *se deșertă* moartea" (CB— *Sp. la 1Ioan* 321/16)[753], prin care se redă vsl. **упразьнити** 'κατάργεῖν, inefficax reddere, abrogare; ἀπείργειν, arcere', se exprimă astfel sensul 'a pieri'.

---

demiurgice a cuvîntului, v., printre altele, Athanase Negoiță, *Manuscrisele eseniene de la Marea Moartă*, Editura științifică, București, 1993, p. 339-340, de asemenea, Moses Rosen, *În lumina Torei*, ed. a IV, București, 1984, p. 16, 18, Andrei Cornea, *Scriere și oralitate în cultura antică*, Cartea Românească, București, 1986.

[746] V. și CB, CV, CP— FA XIX, 9.

[747] V. Densusianu *Istoria* II, p. 314.

[748] V. PEW, CDDE, TRDW sv *deșert*.

[749] Textul CP utilizează același termen. Pentru *a învăța* nu se poate presupune o relație cu valoarea etimologică a cuvîntului, cu atît mai mult cu cît acesta (cunoscînd aproximativ 40 de contexte în CB) apare atît cu referire la activitatea de evanghelizare dusă de apostoli, cît și cu referire la legea mozaică.

[750] Textele CV și CP utilizează același termen.

[751] Textele CV și CP utilizează același termen.

[752] Textul CP utilizează același termen.

[753] De asemenea în CP (188/5-6).

Utilizat constant în CB, în vreme ce CV şi CP se folosesc de un împrumut din limbile slave, este urmaşul lat. *desiderāre*: „de argintu sau de auru sau veşmente nice unul ***deşideraiu***" (CB— FA XX, 33)[754], de asemenea în „cătră rîvne *deşideră* duhul" (CB— Iac. IV, 5), pentru care celelalte două texte utilizează *a jelui* (< vsl. жалѣти 'πενθεῖν, λυπεῖσθαι, lugere')[755]. Forma substantivală nu se înregistrează decît în CB: „***deşederatul*** ochilor" (1Ioan, II, 16), pentru care CP prezintă *jelania*.

Sub toate formele apare în CB termenul moştenit: ***deştinsului*** (< lat. *descĕndo*)[756] (CB— FA I, 8), ***deştingătoare*** (CB— FA III, 15), ***deştinge*** (CB— FA VIII, 26)[757]. Pentru primul exemplu, situat în contextul *accipietis virtutem supreveniente Sancto Spirito in vos*, CP omite redarea vsl. нашьдъшꙋ 'ἐπελθόντος', ocolind o falsă dittografie (urmează на ви), astfel explicîndu-se *pre voi* în contextul „luaţi putearea Duhului Svîntu pre voi".

O valoare, care s-a pierdut, pentru cuvîntul moştenit ***dimineaţă***, apare în: „astăzi şi *demîneaţă*" (CB, CV— Iac. IV, 13), vădită în corespondentul din traducerea coresiană „astăzi şi *mîine*".

Alături de numeroasele situaţii în care urmaşul lat. *Dominus* este întrebuinţat cu referire la Divinitate, termenul apare în „Nimene nu poate a doi ***domni*** lucra" (Mat. VI, 24), „Văzură *domnii* ei că eşi nădeajdea culucrariei loru" (CB— FA XVI, 19), „văzură *domnii* ei că eşi nădeajdea..." (CP), „*Domni*, ce mi se cade se facu se spăsescume?" (CB— FA XVI, 30)[758]. În toate aceste situaţii, substantivul evidenţiat se întrebuinţează cu valoarea sa etimologică 'stăpîn'.

Termenul care, în CB, denumeşte spiritul malefic este ***Dracul***[759], în vreme ce CP cunoaşte şi termenul *Diavolul*, ceea ce ar putea indica

---

[754] Pentru etimologie v. PEW sv *deşider*, CDDE, TRDW sv *deşidera*.

[755] Pentru etimologia acestui cuvînt în limba română v. TRDW sv. Pentru sensurile termenului slavon v. Miklosich sv.

[756] V. CDDE sv *deştinde*.

[757] De la Ierusalim se coboară mereu (precum de la Atena la Pireu) şi nu este vorba neapărat despre o coborîre în plan geografic, deşi, realmente, lucrurile stau astfel, ci despre una în plan spiritual.

[758] În CP „Domnii miei".

[759] Pentru etimologie şi valori v. Pârvan, p. 228-230, Mihăescu, p. 301.

un contact — dar nu neapărat direct — cu texte greceşti[760]. Aceeaşi cunoaştere a sensurilor etimologice ale acestui termen pare a fi revelată prin sintagma *„drăceştile* ziceri" (CB FA— XVII, 7), faţă de *„împrotivă* ziceri" (CP) cu atît mai remarcabil cu cît se traduce astfel vsl. **противно**. În 1Ioan V, 21 apare termenul *Dracul* pentru **идол**, în CP *bolovan*, fiecare traducător interpretînd după cum a înţeles contextul. Un alt termen pentru a denumi spiritul malefic, datorat influenţei slave, este *Nepriitoriul* (CB, CP— 1Ioan, III, 8); „despusul *neprieznitoriului*" (CB— FA XX, 18), *~nepritoriului* (CV), *~nepriitoriu* (CP) care redă **власти непрїѣзнінѫ**.

Pluralul ***Dumnezei***, în „Fă noao *Dumnezei* de ceia ce mearge-vor naintea noastră!" (CB— FA VII, 40) este curent întîlnit în limba română veche cu sensul 'idoli'[761].

Conceptul 'castrat' este redat cu ajutorul unor termeni care, datorită CB, ar putea oferi indicii asupra felului în care, cel puţin în unele texte şi pentru unele situaţii, se edifica nivelul lexical al normei literare vechi. Astfel, în FA VIII, 27, ambele texte din secolul al XVI-lea care cunosc această porţiune din *Fapte* prezintă urmaşul românesc al lat. **feminus*[762]. Aceasta este singura ocurenţă în CB a termenului ***famen***, corespunzînd vsl. **евнѹхъ**. În alte şase locuri din text, termenul utilizat în CB este *scopit*, precum în FA VIII, 34, în vreme ce CP nu cunoaşte decît *famen*. Celor şase situaţii le corespunde, în textul slav, forma **кажникь**. Avînd în vedere că **евнѹхъ** este, în slavonă, un împrumut cult din greacă, în vreme ce **кажникь** reprezintă un termen propriu, derivat pe teren slav, este posibil ca traducătorul CB să fi desfăşurat un raţionament în urma căruia a putut evidenţia că este vorba despre modalităţi diferite de redare a aceleiaşi realităţi, privită din unghiuri variate. Din acest motiv, s-a încercat echivalarea cu un termen românesc, de o altă factură, care să redea

---

[760] Pentru o scurtă istorie a creării acestui termen pentru a se reda în greacă conceptul 'satan', precum şi pentru unele chestiuni de ordin general legate de denumirile pentru 'spiritul malefic' v. A. Meillet, *Les interférences entre les vocabulaires*, în idem, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1926, p. 348-349. De asemenea, pentru concept şi multitudinea de termeni, v. Şăineanu, p. 58-62, Victor Kernbach, *Biserica în involuţie*, Editura Politică, Bucureşti, 1984, p. 114-123 şi passim.

[761] V. Arvinte *St. lingv. Lev.*, p. 21a.

[762] V. PEW, CDDE sv *famen*.

acţiunea şi nu rezultatele ei[763]. Considerînd că acest participiu adjectival redă mai bine vsl. **кажникъ**, autorul a renunţat la termenul moştenit introducînd altul, probabil deja devenit popular, deci larg cunoscut.

Reflexivul slavon **постити сѧ** 'νηστεύειν, jejunare' apare redat în CP prin *postiră-se* (FA XIII, 3), în vreme ce CB optează pentru termenul moştenit, dar îl întrebuinţează însoţit de pronumele reflexiv: *flămînziră-se*[764].

În preferinţa sa pentru termenii moşteniţi, contrastînd cu aceea a CP pentru neologismele culte din limbile slave, CB cunoaşte o frecventă întrebuinţare a cuvîntului ***gint*** (< lat. *gentis*)[765]: „mai buni de *gintu* (CB— FA XVII, 11), „mai de bune rude" (CP); „*gintu* alesu" (CB— 1P II, 9), „sămînţă aleasă" (CV), „rudă aleasă" (CP); „*gintul* preoţescu" (CB— IV, 6), „sămînţa preoţească" (CP); „*ginturile* cealea vechile" (CB— FA XV, 21), „ruda vechilor" (CP)[766]. Utilizarea termenului *sămînţă*, alături de *rudă* şi de *gint* nu este întîmplătoare. De obicei, relaţiile complexe de sinonimie între mai mulţi termeni, cum este în cazul de faţă, indică posibilitatea oferită de text sau libertatea luată de traducător ori revizor de a nuanţa la nivel semantic. Prin relaţia de sinonimie stabilită la nivelul traducerii între *plod* şi *rudă*, apoi între *rudă* şi *gint*, avînd în vedere că vsl. **плодъ** cunoştea şi sensul 'σπέρμα, sementia' se explică apariţia lui *sămînţă* alături de *gint*.

Cu valori etimologice apare cuvîntul ***greaţă*** (< lat. **grevitia*)[767]. El se înregistrează mai rar în CP, unde se preferă termenii de origine

---

[763] Trebuie observat că gr. εὐνοῦχος 'gardien de la couche' (v. Chantraine sv εὐνή) reprezintă o modalitate de a denumi diferită de **feminus*, dar avînd în comun aceea că se denumeşte astfel un rezultat, în vreme ce termeni precum **кажникъ** (cf. **кажение** 'contusus testiculis'), sau *scopit* (participiu al verbului *a scopi* < vsl. **скопити** 'evirare') se referă la acţiunea în urma căreia se ajunge la acel efect. V. Scriban sv *scopesc*, TRDW sv *scopit*. Termenul, astăzi popular şi regional, apare şi în *Cronica Banatului*, p. 139.

[764] Pentru etimonul latin al rom. *flămînd* v. Philippide *Principii*, p. 107, de asemenea CDDE sv, unde apare şi o bună explicaţie din punct de vedere semantic, mult mai convingătoare decît temerile şi ezitările exprimate în DER sv.

[765] V. PEW, CDDE, DER, TRDW sv.

[766] V. Mihăescu, p. 285.

[767] V. PEW, DER sv *greaţă*, CDDE sv *greu*. De asemenea, v. Şăineanu *Încercare*, p. 21.

slavă, dar este frecvent utilizat în CB şi CV, texte care preferă termenii moşteniţi[768]. Acesta apare în contexte precum: „*greaţă*-mi fu a scrie (CB Iuda, 3), „*nevoie*-mi fu a scrie" (CP); „cîrma frîngea-se de *greaţă* de unde" (CB— FA XXVII, 41), „cîrrma frîngea-se de *greaţa* undeloru" (CV) „cîrmilele frînseră-se de *nevoia* undelor" (CP); „*nevoie* iaste" (CB— FA XIX, 40), „*greaţă* easte" (CV), „*nevoie* iaste" (CP)[769] dar şi „aduseră ei, nu cu *greaţă*" (CB, CP— FA V, 26). Deşi termenul slav redat este НЖЖДА, după cum se vede, sensul redat astfel nu este mereu 'ἀνάγκη, necessitas', ci şi 'βιαστής, vim'.

O distincţie prezentă în toate versiunile studiate se înregistrează în cazul a doi termeni moşteniţi. Urmaşul lat. pop. *gula* apare în toate cele trei texte în contextul: „Adecă, cailor zăbale în ***gură*** băgămu" (CB— Iac. III, 3). Alături de această situaţie, urmaşul lat. *rostrum*, ***rost***, apare în variate contexte (FA XXIII, 2; Iac. III, 10) (CB, CV, CP) cu referire la fiinţa umană, în vreme ce *gură* nu apare în astfel de contexte.

Deşi sub diferite forme, cele trei texte în discuţie cunosc urmaşul lat. *imputāre*[770]. Redînd vsl. НЕПОНАШАЕТА (Iac. I, 5), în CB apare ***„nu împutîndu***, în CP *neîmputătoriu*, în vreme ce CV utilizează un termen precum *neponosluindu* (< magh. *panaszol* 'sich beklarén, sich beschweren')[771]. În afară de contextul din 1P III, 9, în care termenul apare doar în CV (în celelalte texte apare *dosadă*), substantivul corespunzător apare în „luaiu ***împutarea*** de la fiiu lu Israil" (CB— 442/22). Faţă de „începu ca *a-mputa* Tirtil, grăi" (CB— FA XXIV, 2), textele CV şi CP prezintă: „Începu Terrtilu *a lua*, a grăi" (CV), respectiv „începu *a lua* Tertil a grăi". Avînd în vedere că textele

---

[768] V. şi „vîrtos (...) *înfrunta*" (CB— FA XVIII, 28) faţă de „vîrtos *oblicia*" (CP) (< vsl. ОБЛИЧАТИ 'κατηγορεῖν, accusare; ἐλέγχειν, arguere').

[769] Unde se observă şi polisemia termenului slav (v. Miklosich, 52a-b). Un context precum cel din FA XX, 16, în care CB şi CV traduc prin *nevoiia-se*, arată, prin traducerea CP, precum şi prin evidenţierea termenului tradus ТЪЩТАШЕ 'festinabat', o altă valoare cu care era investit acest verb în limba română. Pentru acest cuvînt v. şi DÎ XVIII, p. 113.

[770] Pentru etimologia rom. *a împuta* v. PEW, CDDE, DER, TRDW sv. Termenul moştenit apare în *Cronica Banatului*, dar este glosat: „*înputa* (: *vinuia*)" (p. 125).

[771] V. Tamás sv, unde se oferă o excelentă prezentare a evoluţiei acestui cuvînt, provenit în maghiară din limbile slave (< vsl. ПОНОСЪ 'ὀνειδος, exprobatio' — pentru aceste valori v. Miklosich sv). Pentru *ponoslui* în BB v. Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 90a.

grecesc şi latinesc conţin ἤρξατο κατεγορεῖν şi *coepit accusare*, iar textul slavon traduce respectivul termen prin **почѧшати**[772], înseamnă că în CV şi CP se face o confuzie între sensurile 'ferre' şi 'vituperare' pe care termenul slavon le avea.

Verbul ***a încări*** (< lat. *in-*calire*)[773] apare în toate cele trei texte (Iac. II, 16) redînd vsl. **грѣити** 'θερμαίνω, calefacere'.

În „sînge şi foc şi ***încindere*** de fum" (CB— FA II, 19), sau în „a se însura şi a se mărita şi nu ***a se încinde***" (CB— 1Cor. VII, 9)[774] se redau vsl. **пара дима** respectiv **дъмъ**, ambele sinonime aproximative[775].

O ocurenţă o înregistrează un cuvînt moştenit precum ***întortu***, cu sensul 'îndărătnic, refractar' în contextul „Mîntuiţi-vă de gintul *întortu* acesta" (CB— FA II, 40) (< lat. *intortus*), care redă vsl. **стрѫпьтивъ** 'σκολίος, perversus'[776].

Verbul *a (se) îmbrăca* nu apare în CB decît în cîteva rînduri, începînd cu pagina 418. Cuvîntul folosit pentru a exprima această acţiune este ***a (se) înveşti*** precum în FA XII, 8[777]. Primul verb apare, însă, în CP (FA XII, 21).

Concordanţă totală prezintă cele trei texte în a utiliza urmaşul lat. **jovenis*[778]: „şezîndu oarecine ***june***" (CB— FA XX, 9), „şedea (...) un *giure*" (CV)[779], „şedea un *june*" (CP). În CB (1Ioan II, 14) se

---

[772] Pentru valorile acestui termen v. Miklosich sv.

[773] V. CDDE, TRDW sv. Acesta din urmă dă etimonul *calire*.

[774] În CP apare *să arză*.

[775] V. Miklosich, sv **пара**, unde se dă chiar acest exemplu, citat din *Ioel* II, 30.

[776] Pentru etimologia acestui cuvînt, care avea valoarea 'tortuosus', v. PEW sv *întorc*, DER sv, Rosetti *Istoria*, p. 531, TRDW sv, Arvinte *Slavo-lingv.*, *Ex*, p. 33a.

[777] În AI (Gal. III, 27) termenul apare utilizat metaforic, în paralel cu *a îmbrăca*, în CP. Pentru situaţia actuală a cuvîntului v. Frăţilă, p. 61.

[778] V. CDDE sv.

[779] Toate citatele din această lucrare, fie că a fost vorba despre scrieri teoretice sau de altă natură, fie despre ediţii de texte, au respectat întocmai punctuaţia, ortografia şi celelalte standarde de scriere utilizate şi stabilite de către respectivii autori. În această notă, autorul ediţiei de faţă îşi exprimă neîncrederea faţă de lecţiunea autoarei ediţiei critice a CV, considerînd că nu este vorba despre un diminutiv „giurelu", ci „şedea (...) un *giure* lu ce-i era numele", adică 'şedea un june al cărui nume era'. Temeiul unei asemenea lecţiuni poate fi găsit în FA XXIII, 17, acolo, însă, fiind vorba despre un alt context.

înregistrează o formă cu sufixul *-ac*, precum *junaci*, considerat de G. Pascu „diminutiv alintător"[780].

Vsl. КЛАТИЕ este redat în CB şi CV prin ***jurământu*** (< lat. *juramentum*)[781] (din Iac. V, 12), respectiv *giurământu*, în vreme ce CP utilizează *blăstem* (< lat. **blastemo*)[782]. O formă a verbului КЛАТИ este redată printr-o formă a verbului *a (se) jura*, atît în CB, cît şi în CP (FA VII, 17). Tot astfel se traduce şi verbul ЗАКЛАТИ 'ἀναθεματίζειν, execrari' în CB: *„jurămu-vă* cu Isus" (FA XIX, 13), în vreme ce în CV apare *„contenimu-vă* cu Isus", iar în CP: *„blăstemămu-vă* cu Isus". Merită reţinute soluţiile pentru acest ultim caz deoarece, este posibil ca, în CV şi CP, să fie vorba despre nişte traduceri, chiar dacă mai fidele faţă de corespondentul slavon luat în sine, care semnifică mai degrabă neînţelegerea contextului decît o cunoaştere a relaţiei strînse dintre cele două concepte. Opţiunea din CB, în schimb, ar putea fi considerată ca rezultat al unui raţionament în urma căruia au fost excluse soluţii precum cele de mai sus, ceea ce face ca, în esenţă, versiunea aceasta să fie superioară în acest punct celorlalte două.

Textele CV şi CP prezintă verbele *a spăla* (CV, CP— FA XXII, 16)[783] şi *a scălda* (< lat. *excaldo*)[784] (CP— FA IX, 37), în vreme ce CB cunoaşte şi formele arhaicului ***a la*** (< lat. *lavare*)[785] (FA IX, 37; XVI, 33).

Forma verbală ***a lepăda*** apare cu valori precum 'iactare, exponere, negare' precum în CB, CV, CP— FA XXVII, 18, CB, CP— FA VII, 21, respectiv FA IV, 16 (CB), pentru care CP utilizează verbul *a întoarce*[786].

---

[780] V. Pascu *Sufixele*, p. 189, unde se dau ca exemple şi *dzinirac, ficiorac*.

[781] V, PEW, CDDE, TRDW sv.

[782] V. PEW, CDDE, TRDW sv *blestema*.

[783] Pentru etimoanele propuse v. PEW (**ex-pellavo*), CADE (*expellavare*), DER (*perlavare*), TRDW (*ex-perlavo*) sv.

[784] V. TRDW sv.

[785] V. CDDE, TRDW sv.

[786] Istoria etimologiei cuvîntului cunoaşte mai multe soluţii. Dincolo de chestiunea de ordin fonetic, care nu este insolubilă, deşi s-au dat mai multe etimoane (**lepidare* la N. Drăganu, în DR VI, 295 şi urm., *liquidare* în REW, 5076a, *lapido* în PEW, CADE, DER, TRDW), problema cea mai mare ar fi cea legată de sens. Cu toate acestea, două dintre lucrările care au evidenţiat cu limpezime diferenţele dintre valoarea etimonului propus şi cea a termenului, aşa cum apare el în secolul al XVI-lea, şi arată că aceasta

Echivalentul vsl. **нєдужгъ** 'ἀσθένεια, morbus', este redat în toate cele trei versiuni prin urmaşul lat. *languidus*, precum în FA XXVIII, 9. În Iac. V, 15, substantivul ***lîngedul*** apare doar în CB şi CV, în CP apărînd un termen nou, de origine slavă: *bolnavul*. Tot CP prezintă un termen de origine slavă acolo unde CB şi CV utilizează urmaşul lat. *languor*: „a se vindeca ei de ***lîngori*** (CB— FA XIX, 12), „a se vendeca ei de *lîngori*" (CV), faţă de *nevoi*, utilizat în CP[787]. Opţiunea aceasta ţine mai puţin de interpretare şi mai mult de posibilităţile pe care însuşi termenul slav le oferea, prin valoarea 'νόσημα', pe care **нєдужгъ** o avea. Este mai puţin probabil ca, în acest caz, să fie vorba despre o intervenţie a sensului figurat al termenului grecesc 'défaut, fléau'[788].

Şi în acest caz, autorul CP îndreptăţeşte prin comportamentul său ipoteza că ar avea unele cunoştinţe de greacă, pe baza cărora, ca poliglot cunoscător atît al limbii greceşti cît şi al slavonei traducea sau revizuia textul influenţat de sensurile din greacă, fără, însă, a se elibera de o anumită presiune a textului slavon. Cu toate acestea, nu este exclus ca unele echivalări să fie rezultat al influenţelor date de consultarea, nesistematică, a unei traduceri maghiare sau a unei traduceri româneşti din maghiară. Pentru *a lîngezi* din CB, CP înregistrează şi *răzlăbi-se* (< vsl. **раслабити** 'debilitare')[789] (FA IX, 37).

Termenul moştenit ***a se mira*** (< lat. *mirio, –nis*) apare nu doar în CV şi CP, el fiind utilizat şi în CB: „era întru cetate vrăjindu şi *minuna* limba" (CB— FA VIII, 9), „prespre multă vreame cu vrăjile *minuna* ei (CB— FA VIII, 11) şi „vedè sile şi seamne fiindu *minuna-se*" (CB— FA VIII, 13), „*mira-se* Petru întru sineş" (CB— X, 17), „*se mira* întru sine Petru" (CP). Nu se poate spune că Bratul pare a prefera formele împrumutate — „*ciudiţi–vă* şi periţi" (CB— FA XIII, 41), „*miraţi–vă* şi sfîrşiţi–vă" (CP) — deoarece distincţia are corespondent în textul slavon **чѹдити / дивовати сѧ**.

Este remarcabilă relaţia *seamne – ciude* care, mai tîrziu, va apărea în celebra formulă eminesciană *semne şi minuni*.

---

nu este o chestiune insolvabilă (v. DER şi TRDW). Probabil că exemplele de mai sus, corelate cu valorile termenului tradus din slavonă, **втрѣшти** 'ῥίπτειν, βάλλειν, iacere' ar putea arăta că, după asocierea termenului slav cu cel moştenit, pe baza anumitor valori comune, sensul 'βάλλειν'(pentru care v. Bailly sv βάλλω) este asimilat, estompîndu-l pe cel etimologic.

[787] Sensul termenului de origine slavă este, aici, 'slăbiciuni'.

[788] V. Bailly, 1333b.

[789] V. Miklosich sv. De asemenea, Densusianu *Istoria* II, p. 336, Frăţilă, p. 83.

Ca purtător al valorii etimologice 'pauper' apare ***mişel***[790] (< lat. *misellus*)[791] (CB, CP— FA IV, 34).

Urmaşul lat. *minare* se utilizează în CB cu referire la persoane: „şi ***mînară*** ei din hotarul său" (CB— FA XIII, 50), în CP *scoaseră*; „şi *mînă* afară toţi Petru" (CB— FA IX, 40), în CP „goni–i afară". Traducerea aceasta situează textul CB în arie nordică, una în care frecventa întrebuinţare a termenului a făcut să se estompeze conotaţiile sale permiţînd utilizarea sa cu referire şi la oameni.

Des întîlnit este urmaşul lat. *mulier*, ***muiere***, care se înregistrează în CB şi CP (FA VIII, 3), sau CB şi CV (1P III, 1)[792], dar nu lipseşte nici *boiereasele*[793], precum în CP (FA XVII, 4; 1P III, 1).

Abstractul ***necătură*** (CB, CV, CP— FA XXI, 25; CB— FA XV, 20; 29), format pe baza unui cuvînt moştenit (< lat. *necare*) redă vsl. оудавлєнїе 'suffocatio'. După cum se vede, termenul românesc îşi păstra încă valorile etimologice[794].

Negură (< lat. *nebula*)[795] din CB are drept corespondent în CP *untunearec*: *negura-ntunearecului* (CB— Iuda, 13), *întunearec untunecat* (CP); de asemenea, în Iuda, 6, şi chiar în FA XIII, 11, unde мракъ и тъма 'caligo et tenebrae' este tradus prin *negură şi întunearec* în CB, dar prin *untunearec întunecat* în CP.

> În CP se constată o evitare conştientă a unui termen precum cel care apare în CB, probabil datorită lipsei unei alte posibilităţi de a echivala sensul 'ζόφος, caligo'[796].

Un termen moştenit, comun celor trei versiuni, este reprezentat în „va se fie ***notare***" (< lat. *notare*) (CB— FA XXVII, 10) şi este utilizat cu sensul 'a naviga'[797].

---

[790] Pentru acest termen, discutat ca exemplu de „degenerare a cuvintelor" v. Şăineanu *Încercare* p. 202-204

[791] V. PEW, DER, TRDW sv, CDDE sv *measer*, Şăineanu *Încercare*, p. 202–204, unde este discutat în categoria cuvintelor cu sensuri „degenerate", Mihăescu, p. 287.

[792] Urmaşul lat. *familia* nu apare în nici unul dintre cele trei texte, abia în secolul următor manifestîndu-se concurenţa dintre cei doi termeni. Probabil că unele condiţii de esenţă socială, cu implicaţii moral-religioase, nu au fost străine de aceste mişcări la nivel lexical.

[793] Pentru care v. Şăineanu *Încercare*, p. 165-166, Scurtu, p. 191-193.

[794] V. CDDE sv.

[795] V. PEW, DER, TRDW sv.

[796] V. Miklosich sv.

[797] V. Densusianu *Istoria* II, p. 316-317.

Un alt substantiv moştenit apare în „voao era *opu*" (< lat. *opus*) (CB— FA XIII, 6), faţă de „voao era *înfrîmseţat*"[798] (CP). Termenul apare şi în CV: „*opu* easte voao" (FA XIX, 36), *trebuinţă* (CP), dar şi „ce e spre *trebuitu*" (CB— FA XXVIII, 10), mai aproape de CP: „ce *trebuiia*", faţă de *opu*, din CV.

O traducere prin care se atestă în limba română un sens destul de complex, chiar dacă metaforic, al unui termen moştenit apare în FA XVIII, 25: „grăiia şi învăţa de *paşterea* ce e de Domnulu, ştiia numai de botejunea lu Ioan" (CB) „grăia şi învăţa *păscîndu-se* ce e de Domnul, ştiia numai botejunea lu Ioan" (CP). Adverbul care apare în textul grecesc, ἀκριβῶς[799], corespunzînd lat. *diligenter*, era un termen aparţinînd mai degrabă limbajului susţinut, ştiinţific. Probabil că acesta este unul dintre motivele pentru care traducerile slavone (cel puţin cea de la baza textelor româneşti în discuţie) au căutat un termen, care să redea sensul cerut, dar care să aparţină unei clase mai puţin pretenţioase. Alegerea unei forme din familia verbului пасти, пасѫ, пасѣши[800], care conţine atît ideea 'repartiţie', cît şi 'a paşte', aşadar, o categorie de termeni care, fără a reprezenta un compromis înjositor pentru o normă literară, combină armonios cele două concepte, ar putea arăta că sursa de inspiraţie a alegerii echivalentului slavon a fost tot limba greacă, unde se află un cuvînt precum νομῆ[801], adică un termen care conţine, în sfera sa semantică, ambele concepte menţionate. Nucleul central de sens este, în ambele cazuri, 'a distribui cu discernămînt şi echitate', de unde 'dirijism', 'convenţie', 'legalitate', 'ordine', 'cutumă' etc. Utilizarea, în versiunea intercalată din CB, a formei пасно (probabil corectă) indică intenţia traducătorului slav de a sugera sensul (permis de către textul biblic şi, în anumite epoci istorice şi în condiţii concrete, probabil, cerut de realitate) 'conform cu doctrina oficială'. Se subliniază astfel că Apolos alexandrinul, instruit — nu prin revelaţie, dar prin contactul cu o persoană umană —, învăţa corect despre Scripturi, conform cu

[798] Utilizarea acestui termen aici, în CP, poate fi explicată dacă se are în vedere apropierea de sensurile gr. χρείας, χρήσιμος ale vsl. потрѣбьнъ, termenul folosit în textul slavon.

[799] V. Chantraine sv.

[800] V. Miklosich sv.

[801] V. Bailly sv, Chantraine sv. νέμω.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

doctrina apostolilor, deşi nu cunoştea decît botezul lui Ioan. Privitor la utilizarea formei verbale *păscîndu-se*, din CP şi a infinitivului lung, *paşterea*, din CB, este greu de spus cu certitudine dacă aceste două traduceri reflectă o înţelegere a textului biblic în sensul mai sus arătat, dar acest fapt nu poate fi exclus. Textele vechi, precum şi literatura populară, adică probe de limbă conservatoare prin definiţie, înregistrează suficient de multe ocurenţe ale acestui verb în contexte în care, pe lîngă sensul său comun 'a de hrăni' (despre ierbivore)[802], *a paşte* apare în contexte care indică limpede valori precum 'a alege cu discernămînt', 'a exercita, cu meticulozitate, o anumită acţiune' (asupra celui ales), 'a urmări cu tenacitate şi concentrare în vederea atingerii unui scop precis'. Sînt ilustrative cîteva dintre citatele oferite de TRDW sv *paşte*[3]: „Am un ... înger ... de mă foarte paşte şi-m păzeaşte trupul", „De cînd îl pasc eu ca doar i-io prinde cu oca mică", „au socotit vreame şi au păscut prilejul". De aceea, probabil că A. Ciorănescu are dreptate atunci cînd consideră că este inutilă ipoteza lui L. Şăineanu, care socotea că în cazul acestui cuvînt ar fi vorba despre un calc de semnificant după ebraică. Sensul în discuţie provine, în limba română, din textele biblice, traduse din slavonă. El s-a putut răspîndi foarte repede întrucît cuvîntul care îl purta aparţinea unui fond lexical larg cunoscut şi întrebuinţat şi era de natură să se combine în expresii de o mare plasticitate. Cu toate acestea, trebuie evidenţiat faptul că expresiile româneşti care conţin verbul *a paşte* produc sensuri variate, nucleul lor comun fiind destul de difuz. Dincolo, însă, de orice deducţie ori speculaţie care s-ar putea face în această privinţă, faptul acesta denotă larga răspîndire în masa de vorbitori a unor astfel de expresii[803].

Există situaţii în care soluţiile oferite de traducători se constituie într-o reţea de echivalenţe. Urmaşul lat. *poenitare*[804] apare alături de forma românească a împrumutului făcut din vsl. мѫчити, care apare cu valoarea sa etimologică: *rău munceaşte* (CB — Iac. V, 13), *chinuieşte rreu* (CV), *rău pănătează* (CP), traduce vsl. злостраже, dar:

---

[802] Este de menţionat faptul că acest act apare conceput nu ca unul de rupere sau smulgere a ierbii ci, mai curînd, de alegere a acesteia, fapt evidenţiat mai ales prin unele metafore la care *a paşte* ia parte.

[803] V. CDDE sv *paşte*[2], DER sv, Şăineanu *Încercare*, p. 69–71.

[804] V. CDDE, Scriban sv *panăt*[2], TRDW sv.

rău-pănătăriei (CB— Iac. V, 10), *rău pănătînd* (CP), *chinulu. celuia rreului* (CV). Oscilaţiile se continuă în „lu Hristos *a munci* cade-se" (CB— FA XVII, 3), „Hristos aşa i se cădea *se chinuiască*" (CP), redînd vsl. пострадоти 'πασχείν, pati' apoi „frica *muncă* are" (CB, CP— 1Ioan, IV, 18), redînd vsl. страχа мжкж ѣмать, adică *timor poenam habet*. Alături de substantivul *chin* (CB, CV, CP— Iac. V, 1), care traduce vsl. страсть, apare utilizat acelaşi termen moştenit *pănătări* (CB— 1P I, 11), dar şi împrumutul din slavonă *straste* (CV, CP— 1P, 11). Este greu de spus, în asemenea situaţii, dacă avem a face cu împrumuturi efectuate prin intermediul textelor sau este vorba despre termeni care, în limbile slave vii, aveau o oarecare circulaţie deja (datorată lecturii textului biblic în Biserică sau faptului că traducerile slave utilizaseră un termen obişnuit), aşadar, în limba română avem a face cu un cultism sau cu un termen care deja circula în limbă, fiind cunoscut masei de vorbitori. Fără a avea dovezi certe în vreun sens, se poate doar presupune că *straste* provenea din mediile culte şi intrase în limba română pe această cale. Păstrarea substantivului *chin* şi dispariţia termenului moştenit pot indica, alături de larga răspîndire a celui dintîi, caracterul restrîns, regional al elementului moştenit.

Concordanţa între cele trei texte se realizează şi în FA XX, 13: „vrea amu însuşi *pedestru* se meargă" (CB). Acest cuvînt rămîne controversat sub aspectul provenienţei sale. În general, se susţine că are mai mari şanse de a fi un termen moştenit. Dacă în prezentarea sumară din PEW, nu se discută acest aspect, în CDDE cuvîntul nu este înregistrat iar, în CADE, nu se fac referiri la proveniență şi vechime. În DLR, cu excepţia înşiruirii numeroaselor sale atestări şi sensuri, de asemenea, nu se fac referiri la vechime. A. Ciorănescu, luînd act de argumentul de ordin fonetic, ce probează calitatea de cuvînt intrat în limbă mai tîrziu, consideră, totuşi, că prezenţa acestuia în aromână este de natură să susţină caracterul moştenit al termenului[805]. Deşi această întîmpinare este serioasă, nu se poate considera că ea exclude ideea unui împrumut. Atestările din aromână nu au o valoare

[805] V. DER sv. În *Dictionnaire étymologique macédoroumain*, Iaşi, 1925, Giorge Pascu trece acest cuvînt în vol. I, *Les éléments latins et romans* şi îl derivă din *pedestris*. Interesantă este poziţia lui A. Scriban, care menţionează: „probabil cuv. lit., deşi vechi, cu *d* neprefăcut în *z* cum s'a prefăcut în *zestre*" şi îl compară cu *măiestru* (Scriban sv.). V. şi Mihăescu, p. 210.

universală. Acest dialect poate indica în numeroase cazuri vechimea unui termen, conservat aici în forme şi cu fonetisme arhaice, deoarece situaţia sa de idiom izolat faţă de dialectul dacoromân a putut conduce la dezvoltări prin care aromâna îşi dezvoltă particularităţi proprii, relevante din perspectiva moştenirii latine. Izolarea — faţă de dialectul dacoromân — a făcut, totodată, ca dialectul aromân să devină un reper în ceea ce priveşte fondul de elemente moştenite de română. Dialectul aromân nu reprezintă, însă, un idiom îngheţat, care nu s–a dezvoltat, care a conservat stadiile cele mai vechi de limbă şi care nu a putut împrumuta anumiţi termeni de la diferitele graiuri şi limbi cu care a venit în contact[806]. Avînd în vedere cele de mai sus, precum şi faptul că atestările pe care le oferă acest dialect nu coboară mai jos de secolul al XVIII–lea, nu i se poate încredinţa acestuia, în mod necondiţionat, orice etimologie. Criteriul fonetic rămîne cel mai important. Derivîndu–l din lat. *pedester*, ca toţi ceilalţi istorici ai limbii, V. Arvinte consideră că termenul nu poate intra în rîndul celor moşteniţi, întrucît astfel nu se poate explica „nediftongarea lui *ĕ* în *ié* şi, prin aceasta, menţinerea lui *d* netrecut la africata *dz* (> *z*)", motiv pentru care autorul citat consideră că „termenul este un împrumut tardiv din latina medievală"[807]. Abia această explicaţie, credem, este de luat în seamă, neputîndu–se trece peste întîmpinarea de ordin fonetic.

O serie de fapte din graiuri, însă, ar putea completa explicaţia care urmează, sprijinită pe rezultatele oferite de analiza fonetică a cuvîntului. Utilizarea acestuia în graiuri apare oarecum conjuncturală, valorile atestate în ALR II, h. 115 *olog* (de picioare), în puncte din Banat, dar şi din alte zone (punctele 102, 362, 836)[808], valorile 'ciung'[809], 'nevoiaş, amărît'[810] etc., precum şi utilizarea termenului într–o expresie precum *cărare de pedestru*, din graiul popular

---

[806] De altfel, Tache Papahagi, în *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a doua augmentată, Editura Academiei, Bucureşti, 1974, derivă acest cuvînt din it. *pedestro*.

[807] V. Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, *Num.*, p. 31a, respectiv 21b. V. şi TRDW sv.

[808] Este de remarcat faptul că, în aceste din urmă puncte, răspunsul este *pedestru* 'olog de picioare', în vreme ce, în punctul 47, alături de *pedestru*, figurează şi *pedestru de picioare*.

[809] V. DRL, sv *pedestru*.

[810] Valori semnalate în CADE, pentru Banat şi Transilvania, sv *pedestru*.

transilvănean[811] întăresc, de fapt, ideea apariţiei tîrzii a cuvîntului, pe vremea cînd cavaleria era considerată în aceste zone, îndeajuns dezvoltate, ca dotată cu o anumită forţă şi cu un anumit prestigiu. Cum se observă, termenul a suferit o lărgire de sens, o deosebire primară devenind una de stare socială, apoi ajungînd să desemneze, în anumite arii, o parte a sferei 'lipsit de'. Este dificil de arătat că o asemenea evoluţie s–ar fi putut petrece permiţînd păstrarea, în continuare, şi a sensului etimologic al termenului pe care, ulterior, traducătorii textelor să–l fi întrebuinţat cu valoarea sa etimologică. Şi din acest motiv este de crezut că termenul apare mai tîrziu în limbă, după care cunoaşte evoluţiile din graiuri. De regulă, atunci cînd aceste evoluţii se petrec cu un cuvînt moştenit sau timpuriu împrumutat (din limbile slave), forma dar, mai ales, sensul acelui cuvînt ajung să se impună şi să se generalizeze în chipul modificărilor suferite de–a lungul timpului în graiuri. În acest caz, dimpotrivă, accepţiunile populare rămîn periferice. Semnul acesta nu este unul care indică caracterul arhaic al cuvîntului, ci faptul că, din limba cultă, el a trecut în graiuri doar în acele zone mai evoluate, unde a intrat în opoziţii care l–au condus către nucleul de sens 'lipsit de'.

Un derivat creat pe baza unui termen moştenit şi avînd o sferă semantică mai largă decît o are termenul în secolul al XX-lea apare în *„Petrecătorii* lu Pavel duseră elu pîna la Atin" (FA XVII, 15) se redă vsl. **проваждажште**, care traduce gr. προέπεμπον, corespunzînd lat. *deducebant*. În limba română, verbul corespondent cunoştea acest sens[812], probabil derivat direct din cel etimologic, sensul actual reprezentînd o decădere ulterioară.

Ca sinonime care, distribuite într-un fel care nu lasă posibilitatea găsirii unor criterii de ordin semantic, care ar motiva alegerea lor, apar *a preveghea* (< lat. *pervigilio*)[813] şi *a păzi*. Contextele care, în CB, conţin primul cuvînt pot fi exemplificate prin: „puseră ei întru *prevegheare*" (CB— FA V, 19), „puseră ei întru *pază*" (CP); „dobîndă (...) *prevegheată* spre ceriure întru voi" (CB— 1P I, 4); *prevegheaţi* (CB— Iuda, 21), *feriţi* (CP), situaţii în care textul slav conţine termeni

---

[811] *Ibid.*

[812] Cf. „*Petrecură* amu elu întru corabie" (FA XX, 38), sau „E sutaşul vrea *se petreacă* pre Pavel" (FA XXVII, 43), unde se traduce vsl. **провадити**.

[813] V. PEW SV *priveghez*, DER SV *priveghia*, TRDW SV *preveghea*.

din familia cuvîntului съблюденіе. Pentru celălalt cuvînt apar: „Petru *păziia* întru temniță" (CB— FA XII, 5), în CP *strejuiia*, în versiunea slavă стрѣжати; „leagea *păzindu*" (CB— FA XXI, 24), „leagea *ferindu*" (CV), „leagea *să ferești*" (CP), în versiunea slavă хранити.

Rămîne interesantă relația sinonimică stabilită între un verb precum *a priveghea* — cuvînt destul de bine conturat ca termen specializat — și verbe precum *a păzi*, *a străjui* care, la rîndul lor, aveau o sferă semantică destul de bine descrisă. Este posibil ca lărgirea de sens a verbului moștenit să nu se datoreze doar unui proces de metaforizare suferit de acesta, dar și relației cu *a veghea*, care a putut media o asociere cu substantivul *veghe* 'paznic, strajă'.

Substantivul *rost* apare cu sensul lat. *rostrum* al cărui urmaș este: „din acelaș *rostu* iase blagoslovirea și blăstemul" (CB— Iac. III, 10), aceiași termeni apărînd și în CV și CP, care conține termenul și în: „se audzi glas din *rrostul* lui" (CV— FA XXII), „să auzi glas de *rostul* lui" (CP).

Traducerea *Rusalii* (< lat. *Rosalia*)[814] pentru пентикостіѫ, apărută în CB (*Sp. la Fapte* 2/4) față de *Zua a Cincizeciei*, redînd prin calc vsl. петьдесетніи, tot în CB (FA XX, 16)[815], este mai puțin probabil să indice atitudini diferite față de textul unei *Spuneri*, respectiv față de textul biblic (probabil că, pentru traducător, această deosebire era minimă). Se poate aprecia că diferența se datorează atitudinii și tratamentului diferit, aplicat la două forme, una împrumutată, cealaltă calchiată de slavonă din greacă. Prima formă avea un echivalent în limba română, cealaltă, identică la nivelul denotatului, a putut fi calchiată. De aici se pot face deducții asupra presiunilor pe care textul slavon le exercita, cel puțin în anumite cazuri, asupra traducătorului, asupra sensibilității sale la astfel de presiuni, care putea privi textul religios în sine, dar și corespondențele dintre diferiți termeni din norma sa literară și o altă normă, în speță cea a textului slavon.

Cuvîntul *sat* (< lat. *fossatum*)[816], redînd sl. село, apare utilizat cu sensuri apropiate 'fundus, ager, praedia', precum în FA IV, 37 (CB, CP), FA XXVIII, 7 (CB, CV, CP)[817]. Referitor la valoarea etimologică a cuvîntului, aceasta este modificată sub acțiunea termenului slav care,

---

[814] V. Șăineanu *Încercare*, p. 46, OR II, p. 732, Pârvan, p. 224-227, Mihăescu, p. 300, 453.

[815] V. și CP, față de *Cincizeciloru* din CV.

[816] DLR sv. V. Mihăescu, p. 284, precum și discuția lui V. Bogrea, în DR I, p. 253-257.

[817] În CV apare cu fonetism etimologic: *fsate*.

cu ocazia redarii sale prin forma *sat*, este calchiat sub aspect semantic precum în: „E Iosie, cela ce-i zicea Varnava (...) avea *satu*, vîndu-l (...)" (CB— FA IV, 37) sau „E bărbatu oarecarele, Anania cu numele (...) vîndu-ş *satul*" (CB— FA V, 1).

O atestare mai veche decît cea din DLR apare pentru urmaşul lat. *satium* în: „nu aflară *saţiu* părinţii noştri" (CB, CP— FA VII, 11)[818].

Un sinonim des utilizat în vechile texte româneşti pentru a reda sensul 'neam' este *sămînţă*: „nu fromos iaste a bărbatu ovreescu a se lipi sau a urdina de altă *sămînţă*" (CB— FA X, 28).

Etnonimul românesc corespunzînd lat. *Aethiops* apare în FA VIII, 27 unde, în CB şi în CP, este redat cu acelaşi termen, *sărăcin*. Puţin mai jos, în acelaşi verset, vorbindu-se despre acelaşi personaj, se menţionează că aparţinea împărătesei „sărăcină", în CP, dar „etiop[ia]scă" în CB. În primul caz, termenul corespunzător din textul tradus era мѹрень, în cel de–al doilea етиѡпскіи. Dacă, în acest ultim caz, este limpede că Bratul urmează textul slavon, rămîne mai greu de explicat de ce, în primul caz şi pentru ambele traduceri, s–a utilizat termenul *sărăcin*, cu atît mai mult cu cît în textul slavon apare мѹрень, precum şi cauza pentru care, în cel de–al doilea caz, Coresi rămîne la acelaşi etnonim. Cuvîntul utilizat în primă instanţă în textul slavon, мѹринъ, avea sensul 'αἰθίοψ, aethiops' şi nu a fost împrumutat de către textele cercetate. În ceea ce priveşte etimologia etnonimului cu care acesta s–a tradus, ea pare a nu fi limpezită. O. Densusianu susţine ca etimon vsl. *sarakinŭ*[819]. Deşi dificultăţile fonetice ale acestui etimon sînt minore, etnonimul în discuţie nu răspunde la întrebările legate de traducerile de mai sus. Ele necesită un răspuns deoarece, în cazul primului text, nu mai este vorba despre o simplă opţiune. Echivalarea lui Bratul, de sub FA VIII, 27 rămîne problematică. De asemenea, nu se explică prin acest etimon cauza pentru care a tradus Coresi în ambele cazuri printr–un acelaşi cuvînt, inexistent în textul slavon. Avînd în vedere că, de data aceasta era vorba despre un termen laic, care nu făcea parte din arsenalul de

---

[818] Pentru etimologia dată aici v. PEW sv. *saţ*. În general, etimologia acestui cuvînt a rămas încă un punct asupra căruia nu s–a căzut de acord pe deplin. Pentru alte soluţii şi discuţii asupra chestiunii v. CADE, DER, DLR, TRDW.

[819] Pe care îl consideră trecut la *Sračinŭ* (Densusianu *Istoria* II, p. 336.). Cuvîntul nu este menţionat în Scriban, DER, CADE.

îndoctrinare a credincioşilor, se poate presupune că traducătorii erau interesaţi ca aceştia (împreună cu preoţii lor, mai puţin învăţaţi) să înţeleagă despre ce anume este vorba, neexistînd vreun folos în situaţia în care ar fi lăsat acest lucru pe seama contextului. De aceea, este de presupus că etnonimul, care poate fi considerat ca un element cult, s–a tradus printr–un cuvînt care nu era total necunoscut. Probabil că vsl. сарακинъ 'saracenus' avea un echivalent prin care românii denumeau acea realitate de care putuseră lua cunoştinţă din diferite surse, ale culturii populare. Rolul unei asemenea traduceri este, în fapt, similar cu cel al unor glose marginale. Etimonul propus în TRDW, lat. med. *saracenus*, îndeplineşte această condiţie[820]. În felul acesta a putut fi înţeles мѣрєнь, nu numai de scriptor, ci şi de către cititor.

În „*senu* oarecare le socotiră" (CB— FA XXVII, 39), „*sînru* oarecarele socotiia" (CV), „oare în ce fu socotiiam" (CP), vsl. нѣдро[821] este tradus greşit în CP datorită unei confuzii pe baza particulei нѣ[822].

Chiar corect tradus cuvîntul în CB şi CP, pare mai uşor de susţinut că traducătorii nu au înţeles cu adevărat contextul. De altfel, ca unitate, acesta este greşit tradus în toate aceste versiuni. Fonetismul formei din CB se poate datora unei reacţii de hipercorectitudine, fie de la o formă *sînu*, fie de la *sinu*, adică fie de la o formă cu *i* păstrat, fie de la una rezultată în urma evoluţiei către velară.

Concordă versiunile CB şi CP în întrebuinţarea unui termen de origine latină în „văzură elu, *spămîntară–se*" (CB— FA XII, 16), „văzură şi *se spămîntară*".

Fără a schimba valoarea contextului, CB şi CV utilizează echivalentul romanic al termenului slav възмѧтише ('ταράττειν, turbare')[823] în FA XXI, 31, unde apar ***turbară-se*** (< lat. *turbare*)[824]

---

[820] În TRDW sv *sarazin*, se dă ca etimon „mittelb. n.lat. *saracenus*". Etnonimul acesta mai apare încă într–un text precum *Cronica Banatului*: „laitnant *sărăcin*" (p. 270).

[821] V. Miklosich sv ндро, unde se dă 'κόλπος, sinus'. Utilizarea acestei metafore, în *Vulgata*, poate trăda şi perspectiva celor de pe mare.

[822] Ar fi hazardat să se considere că greşeala din CP ar avea la bază cauze de ordin grafic, şi anume confuzia grafiei сѣнѳ cu сѣ ѳѳ pe baza cunoaşterii alfabetului latin (fapt care poate fi acceptat pentru persoane ce intrau în contact şi cu texte maghiare) şi a unei grafii neatente pentru slova ѳ, care ar fi putut fi confundată cu slova н.

[823] V. Miklosich sv.

[824] V. Scriban, DER sv.

respectiv *turrbură-se* (< lat. *turbulo*)[825], în vreme ce CP nu se abate revizuind: *smenti-se* (< vsl. съмѧсти 'ταράττειν, turbare')[826].

Urmaşul lat. *terra* apare utilizat, în cadrul aceluiaşi enunţ, cu valori care îi evidenţiază evoluţia semantică în: „puse limbi şapte întru *Ţeara* Hananească şi deade loru în urmă *ţeara* loru" (CB— FA XIII, 19), „şi răsipi şapte limbi în *Ţara* hananeilor şi deade lor în dobîndă *ţărîle* lor" (CP).

Textele în discuţie înregistrează în mod unitar urmaşul lat. *unda*: „cîrma frîngea-se de greaţă de *unde*" (CB— FA XXVII, 41), „cîrrma frîngea-se de greaţa *undeloru*" (CV) „cîrmilele frînseră-se de nevoia *undelor*" (CP). În alt loc, Bratul păstrează termenul moştenit, Coresi părînd a face o diferenţă între *undă* şi *val*, motiv pentru care traducerii din CB: „*undele* fricoase ale mariei aspumîndu ale sale răcori" (Iuda, 13), îi corespunde în CP „*valurile* sfereape aspumînd a sa răceală".

Un caz de utilizare diferenţiată pe origini a unui termen de natură religioasă apare în: „*ură* în Dumnezeu" (< lat. *orare*) (CB— FA XXVII, 35), „*blagodori* Dumnedzeu" (CV), „*dulce-ură* mărind Dumnezeu" (CP) бл҃годари б҃а adică *gratias agit Deo*. Mai mult decît o ipotetică tendinţă de creare a unei deosebiri în CP, forma de acolo trădează o influenţă a elementului slavon tradus.

Numai termeni de origine latină, aflaţi în diferite grade de sinonimie între ei, apar în *urdinu* (< lat. *ordinare*)[827] (CB— FA XVII, 23), *îmblai* (< lat. *ambulare*) (CP) pentru vsl. проходе, *urdina* (CB, CV— FA XXVIII, 9), *veniia* (CP); *urdina* (CB— FA XXVIII, 25), *duseră-se* (CV, CP).

Într-un caz precum „cel ce cu *vătumăturile* lui *vindecatu-vă*" (CB— 1P II, 24), „cu ale lui *vătămături vendecatu-vă*" (CV), „cu ale lui *rane vindecă-ne*" (CP), se poate crede că traducerea comună, de la care CP se abate, a fost executată într-o vreme în care cele două elemente îşi mai păstrau valorile etimologice. Este posibil ca alegerea traducătorului să nu fi fost direcţionată doar de materialul lexical pus

---

[825] V. Scriban, DER sv. Pentru caracterul arhaic al formelor cu *-rb-* v. Arvinte *St. lingv. Gen.*, p. 68a.

[826] V. DER sv. Pentru acelaşi cuvînt v. şi FA XV, 24.

[827] V. PEW sv *urdin*, DER, TRDW sv *urdina*.

la dispoziție de către limba română, ci și de relațiile care se pot stabili între sensurile etimologice ale celor doi termeni[828].

Termenii *vergură*[829], *fecioară* și *fată*, care nu aveau o sferă destul de bine delimitată, indică, prin relațiile de sinonimie pe care textele cercetate le atestă, că procesul de pierdere a sensului era corelat cu acela de dispariție a cuvîntului din graiul respectiv. Este posibil totodată ca unii termeni, cum este *vergură*, să nu se fi păstrat pînă la această epocă într-o anumită zonă — sau, fiind considerați ca mărci lexicale ale caracterului popular (ori arhaic), să nu fi fost selectați de norma literară —, conceptul fiind redat prin intermediul altui termen. Exemple precum: „aceluia era *fecioare viergureale* patru" (CB— FA XXI, 9)[830] față de „aceluia era *feate* patru" (CP) sau „de junaci și de *verrgureale* cuvîntare n-amu" (CB— 1Cor. VII, 25), pentru care textul CP, constant, prezintă *feate*[831], sînt de natură să întărească această afirmație.

Mai greu de explicat este abaterea autorului CP, dacă nu se are în vedere că, pentru acesta, în notele de conținut exprimate de *fată* se află și cele ale celui de-al doilea termen, în fapt un determinant. Altfel nu s-ar explica abaterea constatată deoarece textele românești prezintă doi termeni, textele clasice de asemenea. Cuvintele *fată* și *fecioară* sînt, din punct de vedere etimologic, sinonime[832] și, foarte probabil că și în limba română, în anumite zone, ele păstraseră această relație și beneficiau de un tratament în consecință. Este posibil ca, moștenindu-se ca atare în limba română, în anumite arii lingvistice s-a acordat, prin uz, o valoare unuia și o alta celuilalt. Pe de altă parte, anumite zone, cum este cea de care CB astfel se leagă, au păstrat urmașul lat. *virgula*[833], cu valoarea sa etimologică[834].

---

[828] Pentru etimoanele *victimo, -are* și *vinico, -are* v. PEW sv *vătăm, vindec*, Scriban, sv *vatăm*[2], *vindec*, v TRDW, p. 827, respectiv sv *vindeca*.

[829] Termen care nu este doar unul din sfera celor de creștinism, cum consideră Pârvan, p. 244.

[830] În CV apar *feate, vărrgure*.

[831] Termenului *junaci* îi corespunde în CP *tineri*.

[832] V. Scriban sv *fată, fecioară, fecior*, TRDW, p. 146-147. Pentru *fecior* și *fată* v. și Scurtu, p. 86, 90.

[833] Pentru etimologia lui *vergură* v. Scriban, sv, PEW sv *vărgură*, pentru etimologie, exemple și explicații v. TRDW sv *vergur*.

[834] CB cunoaște termenul *fecioară*, dar situația nu este obișnuită deoarece se folosește pentru Sfînta Maria (p. 415/8, 416/1; 5). Studiul ALR I, vol. II, h. 192 *fată*, h. 248 *fată mare*, h. 276 *fată bătrînă* și ALR II, h. 141 *fată fecioară* arată că, în general, în puncte din jumătatea nordică a țării și în special în sfertul nord-vestic al țării, termenul care redă conceptul 'virgină' este compus din *fată*, însoțit de o precizare precum *fecioară*

Urmaşul lat. *vermis*[835] apare, redînd vsl. чрѣвь 'σκώλής, vermis', în CB— FA XII, 23: „şi fu de *viermi* mîncat"[836]

2. *Elemente de origine slavă*

În „şi *aiave* fu lu Faraon neamul lu Iosif" (CB, CP— FA VII, 13)[837], adverbul împrumutat (< vsl. ꙗвѣ 'δῆλον, φανερῶς, manifeste; σαφῶς, clare, directe') este utilizat cu valoarea 'clar, cunoscut, pe faţă', adică legat de sensurile din limba de origine.

Termenul *anchiri* (CB, CP— FA XXVII, 40), *anchira* (CV) a fost împrumutat din slavonă (sau din limbile slave) care, la rîndul ei, l–a preluat din limba greacă. Posibilitatea ca acesta să provină, în limba română, din greacă este redusă. Judecînd după fonetism, după forma care apare în textul slav (анкири), se impune ipoteza că acest termen de origine grecească a trecut în limba română prin filieră slavă[838].

Un termen care nu poate fi întîlnit în CV şi CP, dar înregistrează cîteva ocurenţe în CB, apare în: „*apristuiia* învăţîndu" (CB— FA V, 42), „nu *înceta* văţînd"[839] (CP), pentru не прѣставаѭ; „*apristuit* amu stai a întoarce căile Domnului" (CB— FA XIII, 10), „nu-şi-ţi *înceţi* (...)" (CP), „*pristuite* întru Efesu" (CB— FA XVIII, 19), „*dospiră*

(în celălalt sfert nordic apare mai ales *mare*), primul termen denumind statutul social şi etapa biologică, celălalt un aspect al stării fiziologice. În punctele 812, 836 (din ALR II) apare doar *fecioară* şi este interesant răspunsul din punctul 762: *fecioară mare*, ceea ce, mai degrabă, indică sinonimia dintre *fată* şi *fecioară*.

[835] V. PEW, DER, TRDW sv.

[836] Traducerea dată în CP, unde se utilizează acelaşi cuvînt, diferă: „fură *viermi* şi-l mîncară". Pentru o altă valoare a acestui cuvînt, în textele româneşti şi în limba română veche, v. V. Arvinte, *Contribuţii semantice: „Viermii iadului cei neadormiţi"*, p. 280-286, în „Dacoromania. Jahrbuch für Östliche Latinität", 7, 1988, p. 275-298.

[837] Termenul cunoaşte o ocurenţă în cv, sub FA XXII, 3.

[838] DLR derivă cuvîntul din slavonă, unde acesta provenea din gr. ἀγκορα 'cîrlig, ancoră' şi arată că termenul este introdus în limbă de către scriitorii bisericeşti (sv).

[839] Pentru forma verbală de aici nu se poate presupune prezenţa valorii etimologice drept cauză a utilizării ei şi a apariţiei neprefixate a acesteia. Astfel de situaţii, în care prefixul *în-*, constatabil în texte ulterioare, lipseşte din formele verbale, adverbiale sau nominale, sînt frecvente în vechile texte româneşti. Cauzele acestei situaţii sînt de ordin fonetic mai ales, dar rareori putîndu-se bănui alte tipuri de cauze, cum ar fi considerarea prefixului ca avînd valoare de intensificator sau, mai ales, incoativă.

Iefes" (CP) şi redă vsl. **пристати** 'παρίστασθαι, adstare'[840], operîndu-se, aşadar, un împrumut. Interesantă este utilizarea formelor verbale, în primele două situaţii, cu *a-*. În ambele situaţii, versiunea slavă prezintă prefixul negativ **не**, ceea ce ar putea semnifica o valoare prohibitivă pentru acest element. În prima jumătate a secolului al XX-lea, termenul, care încă mai putea fi înregistrat, apărea „numai la negativ"[841].

O situaţie în care CB utilizează un cuvînt creat pe baza unui radical slav, traducînd astfel un alt termen de aceeaşi origine, apare sub FA XI, 5: „văzuiu întru *blăguită* vedeare", redînd vsl. **истѫпьнъ** 'ecstaseos'. Verbul slavon corespondent avînd sensul 'egredior' va fi tradus în CP prin compusul *ducere-vedeare*.

> Foarte probabil că dificultăţile traducerii nu vin din lipsa în limba română a unui concept precum cel care s-ar referi la starea de extaz, ci la un termen care să redea adecvat, fără inserţii păgîne, o formă creştină de misticism. Sub acest aspect, opţiunea din CB arată că autorul încerca să se pună sub autoritatea unei limbi consacrate, în vreme ce CP optează pentru o altă cale, aceea de a calchia oarecum verbul inducînd credincioşilor o formă mentală mai apropiată de cea din textul biblic. Forma din CP, deşi arată că s-a înţeles conceptul din spatele termenului tradus, face parte din categoria acelor încercări caracteristice perioadelor de formare a unei limbi de cultură, care sînt sortite eşecului datorită trăsăturilor primitive (dar şi universale, totodată) pe care le au, precum şi datorită incompatibilităţii lor cu sistemul. Probabil că diaconul a fost influenţat, în calea pe care a urmat–o, şi de sugestii venite din partea unei forme apropiate, precum vsl. **истѫпление** 'egressio'.

Un antroponim, provenit din cognomen, apare în CB (424/2): „pipăirea Tomeei, ce se zice Toma *Bliznet*, căce–i fu doao deagete îmbinate". În slavonă, termenul are semnificaţia 'geminus'[842].

Un cuvînt de origine probabil slavă[843], avînd un sens sensibil diferit de cel cu care apare în secolul al XX-lea, este substantivul

---

[840] Miklosich sv. În DLR cuvîntul este considerat „disimilat din **apristrui*, derivat din paleosl. *pristroja* 'procurer, fournir'".

[841] V. Paşca sv.

[842] V. Ioan XX, 24–29; XXI, 2.

[843] V. şi OR II, p. 702, unde rom. *bură* este apropiat de alb. *bóra* 'omăt, zăpadă'. Se pare că A. Philippide acceptă ipoteza originii romanice pentru termenul albanez şi arată că termenul românesc „e de origine obscură". În aceeaşi direcţie merg şi întîmpinările exprimate în DER, sv, la adresa celor ce consideră, precum O. Densusianu, spre exemplu, în *Istoria* II, p. 270, că termenul este de origine slavă. V.

bură. Acesta apare în „hreamăt ca purtatu de suflare cu *bură*" (CB— FA II, 2)[844], „suflă rău vîntu cu *bură*" (CB— FA XXVII, 14)[845], „foarte *buraţi* eramu noi" (CB— FA XXVII, 18)[846] şi redă vsl. бꙋрьнъ 'καταιγίδων, procellarum; βίαιος, violentus', бꙋрꙗ 'χειμών, tempestas'[847], ceea ce înseamnă că valoarea etimologică a termenului încă nu se pierduse.

Cu sensul 'rug' este utilizat un termen de origine slavă în: „ivi-i-se lui întru pustinile codrului Sinaiei îngerul Domnului întru văpae de foc întru *căpinu*" (< vsl. кѫпина)[848] (CB— FA VII, 30) „(...) întru văpae de foc în *rug*" (CP).

Un termen a cărui origine grecească în slavonă nu trebuie demonstrată şi care, de aici, pătrunde în limba română, apare în: „să pisezi *cărămida*, să o measteci cu miiarea" (CB, 442/7–8). Dicţionarele consideră că termenul este din greaca medie[849] sau din neogreacă[850]. Avînd în vedere că realitatea spre care trimite acest termen era una de care nu se putea lua cunoştinţă decît devreme, faptul că este vorba despre un material de construcţie care necesită anumite cunoştinţe pentru a fi produs şi care a cunoscut o răspîndire ce nu poate fi neglijată, apoi faptul că denumirea apare în *Biblie* încă din *Geneză*, este greu de conceput ca această realitate, împreună cu denumirea ei să nu fi fost cunoscute românilor cu mult înainte de secolul al XVI–lea. În sfîrşit, faptul că slava veche avea termenul керамида 'κέραμος, tegula'[851], trebuie considerat ca o premisă care sprijină ipoteza provenienţei cuvîntului românesc din această limbă.

şi TRDW sv, care este mai nuanţat, precum şi Mihăescu, p. 327, unde se susţine originea slavă a termenului.

[844] În CP apare „ca o *bură* purtată de vînt".

[845] În CP apare „vînt de *bură*", în CV nu apare nici acest termen, nici un altul în loc.

[846] În CV apare *vihorîţi*, în CP se distinge doar „*vihorî*...".

[847] V. Miklosich sv.

[848] Pentru etimologie v. Arvinte *St.lingv.*, *Ex*, p. 32a.

[849] V. DER sv, care dă ca etimon mgr. κεραμίδα, şi face trimiteri la forme din ngr., vsl, bg., tc., calabr. După această ultimă trimitere, este limpede că A. Ciorănescu a înşirat cîteva limbi care pleacă de la acelaşi etimon, între ele şi română neexistînd mereu şi neapărat o altă relaţie.

[850] V. TRDW sv, unde se trimite la acelaşi κεραμίδα. Avînd în vedere că atestarea folosită în această lucrare lexicografică provine din BB, provenienţa termenului este de înţeles.

[851] V. Miklosich sv.

Raportarea la perioade cum este cea a secolului al XVI–lea, atunci cînd este vorba de astfel de termeni, trebuie ca, în mod normal, să aibă în vedere mai întîi slavona şi limbile slave şi, doar în urma apariţiei altor condiţii, să ia în discuţie proveniența din greacă.

Un alt cuvînt a cărui atestare se modifică este cel din „cu hîrtie şi cu *cerneală*" (CB— 2Ioan, 12), în CP „cu hîrtia şi cu cerneala", împrumut din vsl. чрънилѡ 'μέλαν, atramentum'[852].

Tot astfel, la p. 415/7 a CB apare termenul *chivot*, într–o formă (şi sub aspect grafic) identică cu cea din textul tradus. Termenul provine din vsl. кивотъ, împrumut din gr. κυβωτός[853].

Termenul împrumutat *cin* (< vsl. чинъ 'τάξις, ordo; τάγμα, agmen')[854] apare în „Domnul (...) îngerii ce nu-ş păziră al său *cinu* nu cruţă" (CB 379/20).

De origine slavă, întîlnit în vechile texte româneşti aproape exclusiv cu valorile sale etimologice, este cuvîntul *ciudă*[855]. Valorile care se pot întîlni pentru *ciudă, a se ciudi, ciudat*, 'minune, miracol, mirare, uimire, extaz, a se mira' etc. nu au rezistat evoluţiilor

---

[852] Pentru valoarea cuvîntului slavon v. Miklosich sv. Pentru etimologia cuvîntului românesc v. DER, TRDW sv. În ceea ce priveşte finala, probabil că nu este neapărat să se considere că avem a face cu o schimbare de sufix, aşa cum se consideră de obicei (DLR sv, I. Iordan, *Diftongarea lui e şi o accentuaţi în poziţiile ă, e*, Iaşi, 1920, p. 81–82). Mai exact ar fi să se considere că avem a face cu o schimbare fonetică, a cărei consecinţă a fost o schimbare de sufix. Afirmaţia are în vedere faptul că schimbarea în discuţie nu a fost una conştientă prin care s–a înlocuit un sufix cu un altul (o modificare la nivelul unui morfem), ci una de adaptare fonetică şi al cărei efect a fost apariţia, şi în acel loc, a sufixului *–eală*.

[853] Pentru acest cuvînt în BB, v. Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 88a, 90a, de asemenea, BB *Lev., Comentarii*, p. 185. Este de remarcat cu acest prilej situaţia creată prin actul traducerilor. În BB, spre exemplu, termenul acesta (asemănător se prezintă lucrurile şi în cazul vrom. *agrele*) este împrumutat din limba greacă. Un acelaşi cuvînt, aşadar, poate proveni, în limba română literară veche, din slavonă, mai cu seamă în cazul traducerilor secolului al XVI–lea şi, în general, atunci cînd se traducea din slavonă, dar şi dintr–o altă limbă, precum greaca, în cazul în care se traducea un text grecesc. Este secundar faptul că limba, ca sistem, putea cunoaşte acel termen (firește, la nivelul concret al unui vorbitor) deja dintr–un text tradus din slavonă. Dacă acel termen apare în textul grecesc, el trebuie considerat ca împrumuat de acolo, acest act întărind prezenţa respectivului cuvînt în limba română.

[854] V. TRDW sv *cin*[2].

[855] Substantivul чѹдо avea sensuri precum 'θαῦμα, τέρας, miraculum', iar verbul corespunzător, pe lîngă 'θαυμάζειν, mirari', avea şi sensul 'ἐξίστασθαι, stupere'.

semantice din limbă[856]. Termenii acestei familii de cuvinte apar în: „Da-voiu *ciudă* spre ceriu, sus şi seamne spre pămîntu, jos" (CB— FA II, 19), „Da-voi ciudese la ceri, sus şi seamne la pămînt, jos" (CP); „Isus nazoreiu era (...) vestit între noi cu sile şi cu *ciude* şi cu seamne" (CB— FA II, 22); „multe amu *ciude* şi seamne (...) fură" (CB — FA II, 43); „împlură–să de *ciudă* şi de spaimă" (CB— FA III, 10), „şi se împlură de *ceode* şi de spaimă" (CP); „ce *ciudiţi–vă* de aceasta" (CB— FA III, 12), dar „ce vă miraţi de aceasta" (CP); „voi chemat–au întru *ciudata* lui lumină" (CB— 1P II, 9), „chiemă voi în mierurata a lu[i] lumină (CV), „voi cheamă întru *ciudata* a lui lumină" (CP)[857].

Un verb care va mai apărea pînă aproape de secolul al XX-lea, ca arhaism însă, poate fi întîlnit în „să nu mă *clătescu*" (< vsl. клатити, клатити сѧ)[858] (CB, CP— FA II, 25), redînd vsl. подвижати 'movere, agitare" (Miklosich sv.)[859].

În „fu spri-nsu *clevetu* de la ovreai" (< vsl. клевета 'calumnia, λοιδορία, contumelia)[860] (CB— FA XX, 3), se traduce forma словоу, redată în CV prin *sfadă*, iar în CP prin *fărecare* (< lat. *fabricare*)[861], cuvînt care, în acest caz, îşi păstrează destul de bine relaţia cu valoarea etimologică[862]. În „nu cu limba mea avea ceva *clevetirea*" (CB— FA XXVIII, 19), „nu că limba mea avea ceva *a cleveti*" (CV), „nece cu limba mea să aibă *a cleveti* ceva" (CP), termenul are valori gramaticale diferite, dacă se compară cele trei texte, întrucît s-a înţeles diferit sensul propoziţiei şi s-a tradus în consecinţă. Conform unui text precum cel al *Vulgatei*, corectă este traducerea din CB, (şi, la limită, cea din CP), unde se redă не ꙗкоже езикь мои имѣѫ что ѡ

---

856 V. Şăineanu *Încercare*, p. 222–224.

857 V. şi *mira*.

858 V. Miklosich sv, Mihăilă *Împrumuturi*, p. 196. DRL, sv *clăti*, îl extrage din „*klatiti* 'a mişca, a scutura, a împinge'", pentru forma reflexivă dînd 'a se clătina, a şovăi'.

859 V. şi DER, TRDW sv *clăti*.

860 V. Miklosich sv. De asemenea, Scriban, TRDW sv *clevetă*.

861 Pentru etimologia şi valorile acestui cuvînt v. CDDE, Ciorănesc, sv *fereca*, TRDW sv *ferecare*. Pentru valoarea etimonului în latină v. Ernout-Meillet sv *faber*. De asemenea, v. şi Bailly sv ἐπιβουλεύω, ἐπιβολή, ale căror valori, în cele din urmă, se încearcă a fi redate.

862 Toate cele trei versiuni redau, însă, unitar, prin apelul la împrumut, vsl. клеветници (FA— XXV, 8). Tot astfel se petrec lucrurile şi în Iac. IV, 11. În 1P II, 1, doar CB şi CP prezintă acest termen, CV optînd pentru *rreul*.

клеветати adică *non quasi gentem meam habens aliquid accusare*. Astfel, în CV, nici termenul *limbă* nu mai are sensul 'ἔθνος, gens', ci pe cel de 'γλῶσσα, lingua'[863].

Diferit tradus apare în cele trei texte substantivul горници, din textul intercalat: ***comarnic*** (CB, CV— FA XX, 8)[864], CP *gorniță*; (< vsl. горьница 'ἀνώγεως, editior domus locus' şi ὑπερῷον, conclave')[865] *comarnic* (CB— FA IX, 39) „*casă sus*" (CP). În CP, sub FA IX, 37, unde apare *gorniță*, corespunzînd lui *comărnicel*, din CB, termenul este glosat prin: „zici–se «casă de sus»".

Diferenţe semnificative între CB, CV şi CP apar în cazul unui substantiv precum cel din: „***corăbiiarii*** cerea" (CB— FA XXVII, 30), „*corabnicii* ceindu", în CV, şi „*corabnicilor* socotitură lă era", în CP, ultimele două mai fidele cuvîntului slavon tradus, корабьникъ, sau CB prezentînd un derivat românesc, pe baza unui cuvînt împrumutat (*corabie*). Diferenţele în discuţie se referă la preferinţa CB pentru derivarea cu sufixul moştenit*–ar* (< lat. *–árius*), alături de preferinţa CV şi CP pentru sufixul *–ic*[866].

CB şi CP concordă în actul de a utiliza termenul ***coşniță***: „spînzurară-lu pre păreate întru *coşniță*" (< кошьница 'σπυρίς, sporta')[867] (CB— FA IX, 25), „întru o *coşniță*" în CP.

De origine slavă sînt şi formele care apar în: „puţină ***covăseală*** totu întru frămîntare ***covăseaşte***. Curățiți-vă amu, de vechiul aluat se fiţi neframîntatu cum seţi fără covăseală" (CB— 1Cor. V, 6-7).

Traducerea din CP indică o confuzie de termeni: „puțin *aluat* el mult *aluat* nu creaşte. Curățiți amu, cel aluat vechi ca să fiți aluat nou ca să nu fiți năcriți", fapt evident la compararea cu versiunea slavonă: малъ квась вьсе вьмѣшеніе квасить шчистите оубо ветхии квасъ да бѫдете ново въмѣшніе ꙗкоже есте бѣ квасніи.

Termenii utilizaţi în aceste texte pentru 'meretrix', şi 'fornicarius', sînt împrumuturi din slavă care, probabil, deşi

[863] Dacă nu cumva în această versiune este vorba despre o greşeală de grafie în urma căreia apare *că* pentru *cu*.
[864] Pentru etimologie v. TRDW sv.
[865] V. Miklosich sv, TRDW sv *gorniță*.
[866] Cf. şi situaţia din Iac. II, 25, unde apar: *iscoditorii* (CB), alături de *iscodnicii* (CV) şi *ispobeadnicii* (CP).
[867] Miklosich sv, v. şi Mihăilă *Împrumuturi*, p. 49.

procedeul de formare în acele limbi îi arată ca fiind populari, în română nu erau simțiți ca atare, cu toate că traducătorii îi puteau simți ca deosebit de triviali. Astfel toate textele analizate redau vsl. БЛАЖДИНЦА prin *curvă* (Iac. II, 25) (< vsl. КОУРЪВА 'meretrix').

> O confuzie generală, care se perpetuează pînă în secolul al XX-lea, și care apare în astfel de texte, sau în limbajul bisericesc, privește termeni referitori la desemnarea actului sexual din punct de vedere al moralei creștine, în ceea ce privește persoanele căsătorite și cele necăsătorite, pentru ultima situație, mai ales atunci cînd este vorba despre două persoane implicate, cu statut diferit din punct de vedere marital. De altfel, probabil că aceasta a fost și zona din care a pornit confuzia, întrucît s-a încercat să se denumească exact și diferențiat, cîntărindu-se vina fiecărui pol, în raport cu obligațiile sale și cu eventuale implicații asupra comunității.

Temeni precum *curvarii* (CB, CP— 1Cor. VI, 9) dar și *iuboste* (CB— 1Ioan, IV, 8), *iubov* (CP)[868], într-un context în care se spune că Dumnezeu este dragostea[869], alături de calcurile care apar, reprezintă mai degrabă modalități și încercări de suplinire a unei carențe terminologice decît o bogăție de forme.

Adjectivul *destoinic* cunoaște, la nivelul sensului, o întrebuințare influențată de limba din care provine, precum în „de moarte *destoinicu*" (CB— FA XXVI, 31)[870], sau în „nu *dostoiaște-se* noao a lua, nece a face, rimleani fiindu" (CB— FA XVI, 21), „nu ne *se cade* noao a le priimi și a le face, rumâni sîntem"[871] (CP).

---

[868] Este dificil de spus, așa cum pare la prima vedere, că CB se împrumută din vsl. ЛЮБОСТЬ, iar CP din vsl. ЛЮБОКЪ, ambele cu valoarea 'ἀγάπη, amor' deoarece, în 1Cor. VII, 2 vsl. ЛЮБОВЬ este redat în CB prin *iuboste*, ceea ce vădește încă o dată că nu se urmărea o astfel de fidelitate, fiecare traducător, revizor avîndu-și echivalențele sale, termenii normei sale pe care îi putea utiliza liber în astfel de situații. Se pare că, chiar dacă s-a reușit să se ajungă la denumiri care diferențiau conceptele, probabil că nu s-a reușit vreodată o impunere acceptabilă și egal răspîndită. De aceea apar echivalențe precum *iubi-facerile* (CB— 1Cor. VII, 2) *curvia* (CP); *iubi-lucrarea* (CB— FA XXI, 25), *currvie* (CV), *curvie* (CP), redînd ЛЮБОДѢАНІЄ; *iuboste-lucrătoriloru!* (CB— Iac. IV, 4), *preacurvie-făcători!* (CV), *iubitorii* (CP).

[869] Ceea ce înseamnă că termenul nu se încărcase cu valori peiorativ-negative, pe care le putea dobîndi doar în funcție de context.

[870] Cu diferențe ce nu afectează aspectul aici discutat, acest uz apare și în CV și CP.

[871] Dincolo de sintaxa foarte interesantă, valoarea fragmentului stă în textul coresian care prezintă o prețioasă atestare a etnonimicului, foarte probabil, cu referire la romani, deși nu este exclusă o corelare în mintea revizorului a situației din text cu cea din contemporaneitatea sa.

Deşi este posibil ca, în limba vorbită şi în graiuri, acest cuvînt să fi dobîndit deja alte nuanţe, sau chiar noi valori — mai apropiate de cele actuale — trebuie menţionat că o asemenea utilizare poate indica o reîmprospătare a valorii sale etimologice, reuşită la nivel scris şi care, în ultimă instanţă, se încadrează în procesul firesc pe care îl suferă orice limbă din partea limbii împrumutătoare, atît timp cît cele două limbi se află în contact şi sensurile cuvîntului nu se modifică în limba donatoare. Din acest motiv, deşi termenul apare şi în secolul al XX-lea, el a fost menţionat aici, ca purtător al valorii sale etimologice 'potrivit pentru', indiferent de valoarea negativă sau pozitivă a termenului următor.

Dobîndă apare redînd vsl. приѡбрѣтеніе, adică 'lucrum', precum în CB, CV, CP— Iac. IV, 13, dar şi vsl. наслѣдіе, adică 'hereditas', precum în CB, CV, CP— FA XX, 32[872]. După cum se vede, termenul de origine slavă este utilizat aici pe baza unor valori care par a se fi dezvoltat, în limba română, ulterior împrumutării cuvîntului[873]. El este întrebuinţat conform valorilor sale din limba română şi este echivalat cu un sinonim din slavonă sau din limbile slave. Opţiunea (sau situaţia dată) este interesantă deoarece, deşi se redă astfel forma verbală не наслѣть, traducerea de sub Gal. V, 21: „nu *va dobîndi*" (AI), faţă de „nu o *vor moşteni*" (CP), ar putea reflecta o determinare areală deoarece la nivelul alegerii termenilor cu care se traduce, lipsa lui *moştean* din graiul de la baza AI (sau, mai puţin probabil, încercarea traducătorului ori revizorului acestuia de a nu întrebuinţa acest cuvînt) conduce, în acest loc, la utilizarea împrumutului iar, în alte locuri, la operarea unui calc. Forma nominală românească pare a arăta că substantivul are mari şanse de a fi format pe teritoriu românesc, pe baza formei verbale. În plus, termenul este foarte vechi, aşadar popular. Afirmaţia se sprijină pe aspectul fonetic al formei, cea verbală provenind din tema de prezent (добѫдѫ, добѫдеши)[874], cea substantivală fiind derivată (direct sau indirect) tot de aici, întrucît substantivul nu prezenta nazala. Prezenţa nazalei în formele

---

[872] Vsl. добыти avea sensul 'adipisci', iar добытие sensul 'lucrum' (v. Miklosich sv). Pentru etimologie v. TRDW sv, pentru alte sensuri, calchiate, v. Arvinte *St. lingv. Deut.*, p. 46a.

[873] V. şi FA XIII, 19, în CB alături de CP, de asemenea Iac. II, 5, în cele trei texte.

[874] Cf. Mihăilă *Împrumuturi*, p. 197.

românești indică nu doar proveniența acestora din forma verbală, ci și vechimea celor două forme[875].

Ca termen curent în limba română veche apare *dosădire* (< vsl. ѧѳсѧдѧ 'ὕβρις, iniuria')[876] (CB— 1P III, 9), CV *împutare*, CP *dosadă*; *dosădirea* (CB, CV, CP— FA XXVII, 21) *dosădești* (CB— FA XXIII, 4)[877].

Prin *dumăindu* (< ѧѳмѧтн 'putare' dar și 'consulare')[878] (CB— FA X, 27), care redă vsl. ѣѣсѣдѡвѧтн[879], alături de CP, care respectă termenul slav: *beseduind* (< ѣесѣдѧ 'ῥῆμα, verbum)[880], în primul text se face un împrumut util, cult, care redă reala valoare a termenului slav.

Un cuvînt de origine grecească, dar intrat în limba română prin filieră slavă, apare în FA V, 17: „cine era cu nusul întru *eresul* saducheilor" (CP), în FA XV, „era den *eresul* fariseilor" (CP). Traducerile corespondente, din CB: „toți cei ce cu nusul saducheescu" și „cei din *resurile* fariseești", par a arăta, mai degrabă o lipsă de familiarizare și chiar de cunoaștere a termenului. Cu toate acestea, se pare că scriptorul *Codicelui Bratul* învață sub presiunea textului slavon, deoarece, sub FA XXVIII,22 apare: „de *ereasa* aceasta știutu iaste noao". Întrucît în CP, spre deosebire și de CV, unde se creează o

---

[875] Deși amorsată destul de devreme, confuzia privitoare la caracterul nazal / nenazal al vocalei devenise, prin secolul al XIII–lea, destul de activă încît să afecteze majoritatea contextelor din limbile slave care, cu excepția polonei, nu mai păstrează nazalele (v. I. Bogdan, *De la cine și cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Titu Maiorescu Omagiu*, București, 1900, p. 544, Bărbulescu *Fonetica*, p. 12–14, 196 și urm., 201–203, A. Zacordonet, *Curs de limba slavă veche*, p. 51, *Slava veche și slavona românească*, p. 41–42).

[876] V. Miklosich sv.

[877] V. ALR I, p. II h. 288 *Eu ma spînzur*, p. 400, comentariul informatorului: „cînd ari uomu *dosadî*" (s.n.).

[878] V. Scriban TRDW sv *dumăi*. De asemenea, v. Frățilă, p. 47-48, unde se discută termenii *doma, domă, domăi, domială*. Primul dintre aceștia are valoarea 'cuvînt', al doilea 'vorbă domoală, taifas, flecăreală, sfat' (< bg. *duma* 'cuvînt, vorbă'). Nici nivelul semantic, nici cel fonetic nu permit, în acest caz, aserțiuni categorice asupra vechimii acestui cuvînt ori a acestei familii de cuvinte în limba română. Fie reîmprumutat, fie urmaș direct al celui vechi, termenul acesta este util discuției de față și arată sensul pe care îl are verbul din CB, și anume 'sporovăind, întreținîndu-se'.

[879] Pentru ale cărui sensuri v. Miklosich sv.

[880] V. Miklosich sv, de asemenea, Tamás sv *beseadă*.

formă de feminin, apare „de acel *eres* veaste iaste noao", se poate presupune că, întrucît acesta nu putea suferi o schimbare de gen şi diftongarea aferentă, *eres* era un termen cunoscut lui Coresi, în vreme ce, pentru ceilalţi doi scriptori apărea ca o noutate ce necesita încadrarea în sistemul limbii prin adaptarea sa. Cuvîntul mai apare într–un verset lipsă din CB, şi anume sub XXIV, 5, naza[r]escului *eresu*" (CV), respectiv „*eresul* Nazoreiului".

Traducerile „de toate cu patru picioare şi fiară şi *gadine* şi de pasările împănate cereşti" (CB— FA X, 12); „cu patru picioare şi de fiarăle pămîntului şi *gadine* şi pasările ceriului" (CB— FA XI, 6)[881], fidele textului slavon, prezintă mereu cîte patru termeni, ca în textul slav, unde apare: **въсѣ четворнога земли и звѣріе и гади** (...). Cu toate acestea, textele grecesc şi latinesc nu conţin patru termeni decît în FA XI, 6, unde apar τὰ θηρία, respectiv *bestias*. Sintagma *cu patru picioare* calchiază **четворнога** acesta, la rîndul său, un calc după gr. τὰ τετράποδα 'quatrupedia'. *Fiară* traduce cu un termen moştenit (< lat. *fera*) vsl. **звѣрь** 'θηρίον, fera'. Împrumutul *gadine* (< vsl. **гадъ** 'ἑρπετόν, animal reptile')[882], care cunoaşte în textele slave şi valoarea 'ζῶον, animal' sau 'θηρίον, fera', un termen generic aşadar[883], apare în limba română veche şi cu valori precum 'animal, bestia rapax, insectum'[884]. Amestecul acesta al sensurilor se datorează confuziilor. Cu toate acestea, termenul era, de regulă folosit cu valoarea sa generică, dar mai ales cu aceea de 'tîrîtoare'[885], ca rezultat al acţiunii unor mecanisme care au eliminat sau ocolit termenii tabu, moment în care, valoarea etimologică, sensul fundamental al termenului îl recomandau spre a fi utilizat astfel[886]. Textele grecesc şi latin prezintă în acel loc ἑρπετὰ τῆς γῆς, respectiv *serpentia terrae*.

---

881 Traducerea coresiană nu prezină diferenţe care ar putea interesa discuţia de faţă.

882 V. Miklosich sv.

883 V. Miklosich sv, unde se arată că termenul apare cu referire la cervidee, dar şi la batracieni.

884 V. Miklosich sv.

885 V. şi Mihăilă *Împrumuturi*, p. 87.

886 Asupra valorii etimologice a cuvîntului discutat, precum şi asupra evoluţiilor acestuia, cu prezentarea corespondenţilor şi a rezultatelor la care s-a ajuns în limba română, v. excelentul studiu al lui V. Arvinte, *Contribuţii semantice: „Viermii iadului cei neadormiţi"*, p. 280-286, în „Dacoromania. Jahrbuch für Östliche Latinität", 7, 1988, p. 275-298.

Acelaşi cuvînt, poate fi întîlnit şi în CB— Iuda, 10, utilizat cu valoarea sa generică, deoarece corespunde vsl. животьнъ 'ζωή, vita' de unde, apoi, valorile 'ζῶον, animal, θηρίον, fera'. Textul coresian, mai fidel şi mai puţin dispus către echivalări formale, traduce acolo prin *vite*.

Un cuvînt împrumutat din limbile slave, care nu a rezistat decît regional[887], apare în *găvozditu-l* (CB, CP— FA II, 23), după vsl. пригвоздити 'adfigere'[888].

După lapidarea sa, Ştefan a fost adus de „bărbaţi buni-*govitori* şi feaceră plînsu mare spri-nsu" (CB— FA VIII, 2)[889], traducînd vsl. благоговѣини, un compus după gr. εὐλαβεῖς, căruia, în textul latin îi corespunde [viri] *timorati*; acelaşi termen apare şi în CP. Cuvîntul este cunoscut şi de CV, unde apare într–un fragment lipsă, de data aceasta, din CB: FA XXII, 12 „un bărrbatu ce–i era numele Anania, bunru–*govitoriu*", „Anania neştine, bărbat dulce–*govitoriu* (CP)[890]. Dacă se ia în considerare întreaga sintagmă, în cadrul căreia, se pare, funcţiona acest termen în secolul al XVI–lea, se poate considera că este vorba despre un calc[891].

Un alt cuvînt de origine grecească, dar intrat în limba română prin filieră slavă, traducînd forma хартїѫ, apare în „cu *hîrtie* şi cu cerneală" (CB— 2Ioan, 12), în CP „cu hîrtia şi cu cerneala"[892]

---

[887] V. Paşca, sv *găvozd*.

[888] V. Miklosich sv, DER sv *găvozd*, TRDW sv *găvozdi*. V. şi Paşca sv *găvozd*, unde se dă sensul 'ic', 'nadă cu care se creapă lemnele', iar pentru verb, care este dat ca reflexiv, 'a se icui, a se înghesui'. DLR conţine atestări mai recente decît cea din CB.

[889] În CP apare *dulci* pentru *buni*, moduri de traducere curente în cele două texte a vsl. благо 'ἀγαθόν, bonum'.

[890] În acest loc, *Vulgata* prezintă ἀνὴρ εὐλαβὴς, respectiv *vir religiosus*.

[891] În DLR sv *govitoriu* apare 'personne pieuse'. Tot acolo apar menţiuni în legătură cu *bun* 'religios, pios, cuvios', cu referire la CV, de unde provine atestarea. Termenul este considerat ca derivînd din „slavismul literar **govi*", la rîndul său, acesta provenit din „paleosl. *govĕti* 'religiose vereri'", un termen cult, aşadar. Aceasta ar putea fi cauza pentru care nu apar şi alte forme, elementul compusului fiind creat pentru nevoi imediate şi funcţionînd strict în cadrul acelei sintagme, în alte împrejurări fiind socotit, probabil, ca preţios şi inutil.

[892] V. DER, TRDW sv, unde se dă pl. ngr. χαρτία, cu specificarea că transferul a fost mediat de vsl. хартии, în română, aşadar, cel puţin în textele în discuţie, cuvîntul este de origine slavă.

O situaţie în care în CB şi CV se traduce un termen inexistent în limbă, imposibil de împrumutat, printr–un termen popular, tot de origine slavă, este cea din „plîngeţi-vă ***hlipindu*** de chinurile voastre" (Iac. V, 1), caz în care Coresi optează pentru un termen moştenit: *suspinaţi*. Verbul *a hlipi* provine din vsl. **хлипати** 'singlutire, contorquere' şi este un sinonim acceptabil pentru **рыдати** 'flere, lugere', care apare în text[893].

Conceptul care denumea 'persoana de religie creştină' îşi pierde, sub influenţă slavă, relaţia univocă cu un singur termen, întrucît apare şi forma ***hristoseani*** (CB— *Sp. la IP* 296/3), alături de *creştinri* (CV 68ᵛ/8), dar şi [hri]*stian* (CP—FA XXVI, 2), în CB, CV *hristoseanu*, ceea ce indică nu o influenţă a fonetismului slav, o contaminare ci, mai curînd, o acţiune de împrumut a slavicelor **христіанинъ**, **христинъ**.

Un termen de origine grecească, dar pătruns în română prin filieră slavonă, este ***ipsos***, (CB 440/18). Din faptul că, în textul slavon, apare scris **исфъ** se poate deduce că scriptorul nu era obişnuit cu termenul şi produce o metateză, firească în asemenea cazuri, dar care nu se repetă în textul românesc, ceea ce, în esenţă, indică un grad ridicat de incertitudine, dată de nefamiliarizarea cu termenul.

De provenienţă slavă în limba română este şi forma evidenţiată în „***iute*** chinuiaşte" (Mat. VIII, 6) şi întrebuinţată adverbial. În textul slavon vsl. **аютъ** 'δριμύς, acerbus' este greşit scris **аютѣ**, adică 'δεινῶς, valde'. Este posibil ca grafia să se datoreze confuziei celor două slove, fapt care nu este singular în textele vechi româneşti, şi nici în CB, lucru la care s–ar adăuga marea asemănare dintre corpurile sonore ale celor două cuvinte, ceea ce vine în sprijinul ideii amestecului celor două sisteme lingvistice în mintea celor care operau astfel cu ele.

Un termen de origine slavă, vechi se pare[894], apare, atît ca nume, cît şi ca verb, în „***jeluirea*** trupului" (CB— 1Ioan II, 16), *jelania* (CP), apoi „***jeluiescu*** îngerii a pleca" (< **жалъ** 'dolor'; **жалити** 'lugere;

[893] Atestarea dată de DLR pentru acest termen face apel la CV, text mai recent decît CB. Prezenţa acestuia în CB şi caracterul său popular sînt semnalate de Mariana Costinescu în ILRL, p. 177.

[894] Întrucît poartă urmele fenomenului velarizării prin şuierătoare.

ὀλοφύρεσωαι, lamentari, conqueri')[895] (CB, CV, CP— 1P I, 12), unde termenii, de origine slavă, sînt mai aproape de valoarea lor din limba de origine[896].

În „*mătăhăi* cu mîna" (CB— FA XII, 17), „*arătă* cu mîna" (CP), în FA XIII, 16, verbul are drept corespondent în CP expresia „a face cu mîna". Acelaşi verb apare în CB, precum şi în textul slavon (**помати** 'κατασείειγ, annuere'). În FA XIX, 32 cuvîntul se înregistrează în CB şi în CV[897], situaţie în care, încă o dată, CP utilizează verbul moştenit. De fapt, traducerea coresiană nu este cea mai potrivită, întrucît termenul are sensul 'agitare'[898].

Verbul din „*milcuiră-se* cu inima" (CB— FA II, 37) redă slavul **ѹмилити** 'παρεκαλεῖν, consolari', dar şi 'κατανύττεσθαι, compungi'[899], adică termenii ce apar în *Vulgata*. Punctul de plecare al formei slavone este forma verbală **милити** 'compungi'[900]. Abstractul apare în CV: „Rrisul vostru în plîngere se întoarrcă-se şi bucuriia întru *milcuire*" (Iac. IV, 9), pentru care CB prezintă *tristătură*, iar CP *jale*. Aici se traduce substantivul **ѹмилєніє**, care redă gr. κατήφεια 'honte, découragement, tristesse'[901].

Un împrumut care se face, mai probabil, din limbile slave vii, aşadar popular, apare în „luară *mită*" (CB, CP— FA XVII, 9) prin traducerea vsl. **пріѣть мито** 'accepta satisfactione'. Cuvîntul este prezent şi în FA XXIV, 26: „nădăiia-se că *mită* da-se-va lui de la Pavelu"[902]. Remarcabilă este traducerea coresiană care apare în acest verset: *vamă*. Apariţia acestei opţiuni poate oferi mai multe indicaţii. Cei doi termeni aveau note comune, încît se poate presupune o relaţie de sinonimie între ei. *Mita* reprezenta un soi de taxă care se plătea la trecerea prin vamă, de unde *vamă* a ajuns să însemne 'taxa care se plăteşte la trecere', care se numea *mită*. Acest ultim termen, după cum se vede din contextele de mai sus, avea, deja, în secolul al XVI–

---

[895] V. Miklosich sv.
[896] V. DER, sv *jale, jeli*, Mihăilă *Împrumuturi*, p. 156, TRDW sv *jale, jelanie, jelui*.
[897] Aici, însă, apare sub forma *măhăi* (v. şi CV *Studiu lingvistic*, p. 181).
[898] V. Miklosich sv **мазати**. De asemenea, v. CV, p. 181.
[899] V. Miklosich sv.
[900] V. Scriban sv *milcuiesc*; TRDW sv.
[901] V. Bailly sv.
[902] Acest termen apare atît în CB, cît şi în CV.

lea, sensul ‘mită’, ‘folos material necuvenit’. Este dificil de spus cît de specializat era fiecare din cei doi termeni şi cît de încărcaţi puteau fi ei de nuanţe peiorative. Substantivul de origine maghiară (< magh. *vám*)[903] pare a fi utilizat aici în mod deliberat de către diacon, dar nu se poate spune dacă acest fapt este marcă a unui nivel susţinut sau a unei precare diferenţieri, în limba română, a celor două cuvinte. Este posibil ca sferele semantice ale cuvintelor *mită* şi *vamă* să fi avut porţiuni comune, caracteristice sinonimelor, ceea ce ar fi condus la nevoia acestora de a–şi găsi mărci de identitate. S–a insistat asupra acestor două elemente lexicale întrucît o discuţie asupra lor permite observarea cu claritate a perspectivei înşelătoare în care s–ar situa o analiză care ar pleca de la valorile actuale ale celor două cuvinte.

Traducerea de sub FA XXVIII, 30: „fu Pavel doi ani întru toată a sa *mîzdă*" (CP) ar putea motiva într–o oarecare măsură atenţia cu care diaconul se îndreaptă de obicei către termenii de origine slavonă[904]. Celelalte două texte prezintă: „Preafu Pavel anul totu cu al său preţu" (CB), „lăcui Pavel în totu anul cu al său preţu". Acest segment de text necesită o precizare în ceea ce priveşte traducerea sa. Ceea ce poate surprinde este faptul că textul coresian este complet în comparaţie cu celelalte două, deoarece era de tradus *mansit autem biennio toto in suo conducto*. Ca şi în alte situaţii, se pare că diaconul a avut acces la o versiune (românească, slavonă sau grecească), pe care a consultat–o şi care nu era caracterizată de omisiunea conceptului ‘biennio’, deoarece textul slavon intercalat în CB prezintă: прѣбихом павел лѣто вьсе своеж мжздож. Se mai remarcă faptul că diaconul face un

[903] Pentru etimologie, atestări şi valori v. DER, TRDW sv. O discuţie interesantă, mai ales în ceea ce priveşte etimologia, dar şi atestări pline de sugestii, cu evidenţierea clară a valorilor termenului, apar în Tamás sv.

[904] Deşi se poate afirma că diaconul are o preferinţă vădită pentru termenii de origine slavonă, chiar şi în situaţiile în care în celelate traduceri apar soluţii mai bune, realizate astfel cu ajutorul termenilor moşteniţi, faptul că, în situaţii precum aceasta sau în unele cazuri în care foloseşte elemente împrumutate din maghiară, Coresi reuşeşte să evidenţieze şi să păstreze, pentru moment, în versiunea sa, anumite nuanţe de sens care se pierd în celelalte versiuni, poate arăta o anumită grijă pentru redarea intactă a sensurilor textului biblic, o tendinţă destul de bine conturată de a edifica acest compartiment al limbii, în general mai mult discernămînt în actul cultural pe care îl întreprinde.

împrumut direct prin *mîzdă*, pe baza vsl. мьздa 'μισθός, merces; ἀμοιβή, retributio; δῶρον, donum'.

O menţiune aparte merită un cuvînt vechi în limba română, împrumutat, probabil, în perioada primelor contacte cu slavii, înainte de creştinarea acestora. Termenul în discuţie apare în vechile texte româneşti cu valoarea sa etimologică, păstrată în secolul al XX–lea, doar în unele expresii fixe. Din numărul total de ocurenţe, în principalele texte studiate aici, se poate ilustra prin „*muncă* luo Hristos" (CB— FA XXVI, 23), „se *muncă* preemiaşte Hristos" (CV), „*muncă* priimi Hristos" (CP) sau, mai bine, „frica *muncă* are" (CB, CP— IIoan, IV, 18), unde se traduce страχа мжкж имать, redînd 'timor poenam habet', aşadar 'pedeapsa' este văzută preponderent în dimensiunea „recompensei negative", termenul care interesează aici fiind reprezentat, în versiunea grecească, prin κόλασιν.

O situaţie precum *nafticii* (CB, CV— FA XXVII, 11) (< gr. ναυτικός), în CP, *vîsla*[şii], cu un termen de origine slavă, pentru vsl. навъкльрь, indică o influenţă cultă mai veche, fonetismul cuvîntului lăsînd posibilitatea ca filiera să fie totuşi slavă.

Fără şanse de a lăsa urme importante în limba română este împrumutarea vsl. надѣити сѧ 'ἐλπίζειν, sperare', care nu a rezistat şi care apare în 2Ioan, 12: „*nădăiescu-me* a veni cătră voi" (CB), „*mă nădăiesc* încă că voi veni cătră voi" (CP). Întrebuinţarea exclusiv reflexivă a acestui verb, precum în limba de origine, este evidentă în: „*nădăiia–se* că mită da–se–va lui" (CV— FA XXIV, 26), „*Nădăindu–se* că vamă se va da lui" (CP). Faptul acesta este în măsură să arate nu atît urmarea apropiată a modelului slavon, cît aceea că „fidelitatea" decurgea din incapacitatea de adaptare a cuvîntului la sistemul românesc (sau incapacitatea sistemului în a–l asimila).

O locuţiune adverbială care merită menţionată se întîlneşte în CB, CV şi CP, deopotrivă: „*de năprasnă* căzu" (CB, CP— FA XIII, 11)[905], sau în „se cază de năprasnă" (CB, CV, CP— FA XXVIII, 6). În ambele situaţii se redă astfel ceea ce în textul slavon apare notat кънезапж, formă a adjectivului незапьнъ 'ἀθρόος, frequens, subitus; 'ἀνέλπιστος, insperatus'[906].

[905] V. şi CB, CP— FA XVI, 26.
[906] V. Miklosich sv.

Termenul *năravˈ* apare, în cele trei texte, cu sensurile 'consuetudine' (FA XXI, 21), 'traditio' (FA VI, 14), 'mos' (FA XXVIII, 17), mereu redînd vsl. **ѡбычаи** cu valoarea vsl. **нравъ** 'τρόπος, ἦθος, mos; ἕξις, consuetudo'[907].

Cu mai multe sensuri este întîlnit şi *năroˈd* (< vsl. **народъ**) care, în CB, se întîlneşte cu sensurile: 'turba' FA I, 15; XI, 26; XXI, 27; 'multitudo' FA II, 6; VI, 5; XIX, 9; 'concilio' FA XXIII, 7; 'genus' FA XVII, 26; 'populum' FA XIX, 30, XXI, 22, adică cu sensurile sale etimologice, şi are drept corespondenţi în textele paralele *limbile*, *gintul*, *gloata*[908].

Probabil un împrumut este *nărocul*, în AI, corespunzînd lui *vreame*, din CP, şi avînd de redat vsl. **нарокъ** 'soroc', care traduce gr. τῆς προθεσμίας. Este posibil să fie vorba despre o încercare de resemantizare a termenului de origine slavă în limba română[909], dacă nu cumva este doar o redare automată. În ceea ce priveşte CP, echivalarea de aici indică în mod cert o trecere a termenului şi a conceptului printr–un proces conştient, *vreame* apărînd ca rezultat al unei opţiuni. Sensul 'hotărît, dinainte stablit' apare în CB redat prin: „Întru *nărocită* zi Irod învesti-se întru veşminte împărăteşti şi şezu la judecătoare" (FA XII, 21), „zis-au *nărocită* vreame şi hotară viaţeei" (FA XVII, 26)[910].

Substantivul *năsipu*, prezent în CB (FA XXVII, 39)[911], apare pe o pagină pe care este glosat **нѣськъ—аннинж**.

> Existenţa unei astfel de glose într-un text cu destule caracteristici sudice poate indica proveniența nordică, mai degrabă nord-ardelenească decît moldovenească, a textului a cărui copie este CB. Este posibil ca glosa să aparţină revizorului copist, care şi–a clarificat cuvîntul, după care l–a redat cu un termen care nu era regional. Cu toate acestea, nu se exclude posibilitatea ca glosa să aparţină traducătorului, în ipoteza (cu puţine şanse de a corespunde realităţii)[912] în care CB ar fi traducere directă.

---

[907] V. Miklosich sv V şi XIX, 40. Pentru filiera prin bg. *năravˈ*, srb. *naravˈ*, v. TRDW sv.

[908] Pentru *norodˈ*, v. Scurtu, p. 315.

[909] Pentru sensurile acestui cuvînt în slava veche v. Miklosich sv.

[910] Acelaşi termen este utilizat şi în CP. Cf. CV, p. 182.

[911] El redă pe **нѣськъ** şi are drept corespondente în textele paralele *arină* (CV) (< lat. *arena*), *năsip* (vsl. **насѣпъ**) (CP).

[912] Considerăm că, pentru acest secol deja, este mai greu de acceptat ca traducătorii să fi lucrat exclusiv cu textul slavon în faţă, în mod independent. De aceea, chiar un

În „se frate sau soru *neagozi* fi-vor" (CB— Iac. II, 15), pentru care celelalte două texte prezintă adjectivul *goli*, este posibil să fie vorba despre o creaţie a epocii, pe baza unei forme cunoscute, şi care să facă parte din idiomul de traducere[913].

Un împrumut pe care textele secolului al XVI-lea îl arată ca purtînd mai multe valori apare în „dintre greceştile muieri cu bune *obraze*" (CB— FA XVII, 12), „den elini boierease dulci în *obraze*" (CP). Cu valoarea 'figuras', cu referire la idoli, termenul apare în (CB, CP— FA VII, 43). Cu sensul 'exemplum' apare în toate textele (Iac. V, 10) sau în CB, CV— 1P II, 21, pentru care Coresi prezintă un termen mai explicit *învăţătură*. În toate aceste situaţii, textul tradus prezintă cuvîntul **ѡбразъ**[914].

Un împrumut, nu neapărat cult, apare în AI: *otrăvirile* (Gal. V, 20) pentru vsl. **отравлєнїє**. Termenul utilizat în CP ar putea fi unul moştenit: *farmăcul*. În felul acesta, CP ar putea indica faptul că termenul utilizat îşi păstra încă valoarea etimologică, dar ar putea trezi, totodată, bănuiala unei relaţii, mai probabil mediate, cu un alt text străin decît cu cel slavon, poate grecesc, unde apare φαρμακεία[915]. Dacă lucrurile stau astfel, înseamnă că, în cazul dat, avem a face cu un termen împrumutat care, eventual, a putut întări prin convergenţă un termen moştenit.

---

traducător poate fi creditat, pînă la un punct, cu constante care se întîlnesc şi la revizori. O notă marginală determinată de cunoaşterea şi a altor echivalente, din alte graiuri, din cel propriu, ori observate în alte texte, nu reprezintă apanajul revizorului

[913] Avînd de tradus vsl. **нагъ** 'γυμνος, nudus' (v. Miklosich sv), este posibil (presupunere bazată pe forma care apare) să se fi creat astfel o formă pe baza vsl. **нѣгобати** 'ποθεῖν, desiderare', ceea ce, din punct de vedere semantic, nu era nepotrivit cu contextul, cu atît mai mult cu cît versetul nu creează o opoziţie care să ceară adjectivul din CV şi CP. În DLR, sv *neagoi* se dau valori oarecum opuse: 'a linişti, a împăca, a potoli, a calma' pe baza unui citat care, la rigoare, ar putea conţine un alt sens. De asemenea, tot aici se trimite la *a ogoi*, pentru care v. DER sv. Sensurile de la baza acestui cuvînt merg de la material către spiritual 'sătul, îndestulat, avut, mulţumit, satisfăcut, plăcut'.

[914] Cu deosebirile fonetice inerente, cele trei texte conţin un context precum: „*Obraz* priimiţi, fraţii miei" (CB— Iac. V, 10) sau „Hristos chinui după noi şi voao lăsă *obraz* se slediţi urma lui" (CB— 1P II, 2), pentru ultima situaţie CP prezentînd, cum s-a arătat, *învăţătură*, ceea ce constituie o formă de traducere care previne neînţelegerea, întunecarea înţelesului prin translarea înţelesului şi nu a termenului.

[915] În textul latin apare *veneficia*.

Un termen caracteristic vechii române, eliminat ulterior, apare în FA X, 4: „Rugăciunile şi milosteniile tale suiră spre *pamete* naintea Domnului" (CB), faţă de „(...) ieşiră spre *pomeană*" (CP). Dintre cei doi termeni, ambii de origine slavă, primul apare şi în versiunea slavonă intercalată, fiind sinonim cu cel din CP, doar ultimul s-a păstrat. Sensul termenului din CB era 'pomană, amintire'[916]. Acelaşi sens îl avea, însă, şi *pomeană*, termenul care, sub presiunea slavă ortodoxă înlocuia tot mai energic termenul moştenit *comînd* 'slujbă (însoţită şi de o pomană) ţinută în amintirea celui mort'.

Un cuvînt mai probabil de origine slavă, în limba română, decît de origine grecească, pare a fi cel din: „intrămu întru corabie, iernămu întru ostrovul alixendrescu, în *parasimul* lu Dioscuru" (vsl. **парасимокъ** < gr. τό παράσημον 'ensign, emblem'[917]. (CB— FA XXVIII, 11). Observînd că termenul apare şi în CV („*parasima* Dioscoru"), precum şi în CP („*părisima* Dioscora") şi studiind comparativ cele trei traduceri, alături de versiunile slavonă, grecească şi latină, se poate spune că traducătorii nu au înţeles exact textul care era de redat, chiar dacă s-au apropiat de conţinut. Pentru *navigavimus in nave Alexandrina quae, in insula hiemaverat, cui erat insigne Castorum* este redat aproximativ la fel în CB şi CV (cu deosebirea „şi parasima Dioscuru") şi uşor diferit de acestea în CP: „pre frig întru ostrovul de Alexandria părisima Dioscura". În plus, dualul din **парасима дивскора** nu a fost înţeles ca atare (de obicei, numele proprii necunoscute scriptorilor pun probleme de ordin gramatical), ceea ce face ca, în cele trei texte menţionate, să apară un singular.

Un verb prezent în cele trei texte, şi care exprimă mai multe sensuri, în mod variat, urmînd îndeaproape situaţia din limbile slavonă este *a pîrî* (< vsl. **прѣти** 'φιλονεικεῖν, contenere; αντιλέγειν, contradicere')[918]. În aceeaşi situaţie se află şi substantivul *pîră* (< vsl. **пря** 'contentio, αντιλογία, contradictio; κρίσις, iudicium)[919]. Acesta se înregistrează traducînd vsl. **распря** 'στάσις, dissensio; σχίσμα, dissidium' în CB, CV, CP— FA XXIII, 7;

---

[916] Pentru utilizarea şi sensurile vrom. *paminte* în BB v. Arvinte *St. lingv. Ex.*, p. 33b.
[917] V. Liddell & Scott, sv παρασημ–, de asemenea Bailly, sv παράσημον.
[918] V. Miklosich sv.
[919] V. Miklosich sv.

10[920], de asemenea, în: „Fu amu *pîră* ca să imparţă-se de sineş" (CB— FA XV, 39), „Fură amu în *pîră* ca să se aleagă ei a dinşi ei" (CP). Formele verbale constituie împrumuturi din vsl. **прѣпирати** 'πείθειν, ἀνα-, suadere', şi apar cu valorile 'suadere', precum în „Pavel acesta *preapîri* şi-ntoarse multu nărodu, grăiaşte că (...)" (CB— FA XIX, 26)[921], 'affirmare', precum în: „E Savel întăriia-se şi turbura ovreaii vietorii întru Damascu, *preapîriia* că acesta iaste Hristos" (CB— FA IX ,22)[922], 'non credere'[923], precum în „Şi amu unii hitleniia şi *pîriia* rău-cuvîntîndu" (CB— FA XIX, 9), „Ce ca alţii iuţiră-se şi *pîrîia* rău-cuvîntînd" (CP)[924].

Un cuvînt diferit este cel folosit în CB— FA XVII, 32: „E-nde auziră di-nvierea morţilor, unii, amu, *pîrîuriia*, e alţii ziseră (...)", care traduce vsl. **ржгати сѧ** 'χλευάζειν, illudere; πομπεύειν, insolenter tractare' şi are drept corespondent în CP expresia *bătea joc*. De asemenea, acelaşi text înregistrează derivatul *pîrîuritoriu* (1Cor. V, 11) pentru vsl. **ржгатєль** 'ἐμπαίκτης, qui irridet', în CP *băjocuritoriu*[925].

În contexte precum „îngerii *podmiră* Isus şi nălţă-se Domnul" (CB— *Sp. la Fapte* 1/20-2/1), „şi *podmi* ei întru acel ceas noaptea, lău-i de rane" (FA XVI, 33), „luo-se nooru, *podmi* elu de la ochii lor" (FA I, 9), CB înregistrează un termen împrumutat, care nu apare în celelalte două texte, pentru fragmentele respective întîlnindu-se în CP verbe precum *a lua*, *a cuprinde*, *a prinde*. În aceleaşi locuri, versiunea slavonă utilizează forme ale verbului **подъıмати**[926]

---

[920] Pentru ultimul context, în CV apare *cearrtă*.

[921] Diferenţele care apar în celelalte două texte sînt neînsemnate din punctul de vedere al discuţiei de faţă. V. şi FA XVIII, 4 unde, redînd acelaşi verb, CB traduce *preapîrriia*, în vreme ce CP traduce prin *vorovindu-se*.

[922] Textul coresian diferă doar prin prezenţa sintagmei „ceia ce era întru Damasc".

[923] Această valoare apare în limba greacă — verbul πείθω este foarte bogat în sensuri (v. Bailly sv) —, dar nu este atestată în Miklosich (v. sv **прѣпирати**). Situaţia din textele româneşti pare să arate că acest cuvînt era utilizat şi în slava veche şi în limba textelor religioase cu multe dintre valorile cuvîntului grecesc.

[924] Verbul *a se iuţi*, utilizat în CP, redă vsl. **жєсточати** 'σκληρύνεσθαι, obdurari' şi are aceste sensuri.

[925] V. *infra*. ***mîniiaci***.

[926] V. Miklosich sv.

Traducerea care apare în versetul: „Cu aceastea fiindu întru voi şi mulţindu-se e nu deşerţi şi fără plodu *podobescu* întru Domnului nostru Isus Hristos cunoaştere" (CB— 2P I, 8), „Acealea, amu, fiind întru voi şi să se mulţească, ce nu deşartele, nece fără-plodul nu e *a se slobozi* întru cunoscutul Domnului nostru Isus Hristos" (CP) trădează diferite grade de neînţelegere a textului biblic. Ceea ce trebuia tradus, corect redat în textul slav, este următorul conţinut: *Haec enim vobis, cum adsint et abundent, non vacuos nec sine fructu vos constituunt in Domini nostri Iesu Christi cognitionem*". Ceea ce urmează în ambele texte arată că autorii lor nu s-au oprit cu traducerea ideii aici, continuînd într-o înşiruire de cuvinte care nu aveau înţeles decît izolat sau în grupuri de sintagme. Dincolo de acest aspect, interesează apariţia termenului *podobescu* în CB, şi a corespondentului său din CP. Textul slav prezintă o formă a verbului **оутвърити**, care are sensul 'καλλωπίζειν, decorare, διασκοσμεῖν, ornare', dar mai are şi sensul 'καθιστάναι, constituere', cel cu care termenul fusese investit aici de către traducătorul slav. Mai mult decît confuzia din CB este de remarcat soluţia ingenioasă dată în CP. Şi de această dată, cel care a oferit-o pare a fi primit sugestii prin intermediul limbi greceşti, unde sensurile cu care apare verbul καθίστημι[927] puteau trimite către o astfel de rezolvare. La p. 413/10-11 şi 420/17-18 apar două fragmente care prezintă verbul *a (se) spodobi*, împrumutat din textul slav, şi care prezintă, la nivel de sens, fidelitate faţă de cuvîntul slavon. În primul fragment: „cu de cinstitul, sfîntu sîngele tău *spodobiiu-mă*" termenul are valoarea 'καταξιοῦν, dignum iudicare', de asemenea în: „Măriia şi împărăţiia lumiei aceştia urit-amu ca să Împărăţiei ceriului *spodobimu-ne*". În FA II, 27, unde se redă un fragment din Psalmul 15, 10[928], apare termenul *preapodobitului* (CB), alături de *preacuviosului* (CP)[929], redînd vsl. **прѣподобьнъ** 'ὅσιος, sanctus'. În sfîrşit, CV prezintă forma adjectivală, cu sensul 'ζηλωτής, aemulator' în: „Şi cinre se rreoniiască voi se bunrătăţiei *podobnici* furetu?" (1P

[927] V. Bailly sv, comparativ cu Miklosich sv **оутвърити**.

[928] Întrucît se face comparaţia cu *Psaltirea Şcheiană*, se operează cu numerotarea de aici, valabilă şi în B. Ort. Dar v. şi Segond, B. Jer.

[929] În PS.S apare *prépodobnicul*, alături de *prépodobnicului* (cc[2]), *précuviosului* (D), *cuvinosului* (H).

III, 13), „E cine face rău voao să bunătăţiei podobiţi furet?" (CP), porţiune care nu apare în CB.

Verbul *a postîmpi* apare în CB într-un context care îi conferă altă valoare decît cea a segmentului corespunzător din CP: „încinge-te şi *postîmpeaşte* întru talpele sale!" (FA XII, 8), „încinge-te şi *stă* în talpele tale!" (CP). Textul grecesc utilizează un verb precum ὑποδέω 'attacher en dessous', care avea şi sensuri specializate, cu referire expresă la încălţăminte şi, particulară, la sandale[930]. Din acest motiv, probabil, verbul care se întîlneşte în textul slavon nu este corespondentul întocmai al termenului grecesc. Cu toate acestea, şi въстѫпати 'επιβαίνω, ingredior' reprezintă o modalitate apropiată de redare a unei viziuni asemănătoare a 'actului de a se încălţa', văzut nu ca o ataşare sub picior a sandalei, ci ca o intrare cu picioarele în încălţări, ceea ce, din punct de vedere al rezultatului, este echivalent, iar în plan conceptual poate fi acceptat ca atare. În fapt, este o viziune uşor diferită, însă acceptabilă într–o traducere de la care nu se cere fidelitate cu orice preţ. Verbele въстѫпати şi επιβαίνω, însă, au alte sensuri de bază. Toate sensurile despre care s–a vorbit sînt secundare, derivate de la cel principal şi abstract. Sensul de bază al verbelor de mai sus se înscria în sfera deplasării ('marcher', 'entrer, arriver à', 'monter sur')[931], pînă la un punct, aşadar o deplasare cu un scop care, o dată atins, la un finalul imediat şi precis, avea drept consecinţă indirectă a atingerii scopului, dar directă a deplasării, oprirea. Verbul utilizat de Coresi se înscrie perfect, din punctul de vedere al limbii române, în această sferă, deoarece imperativul nu se referă la rămînerea în poziţia din momentul vorbirii, ci dictează o acţiune dinamică la capătul căreia se află una statică. Este posibil ca diaconul să fi ajuns la această soluţie cu ajutorul unui verb românesc pe baza unei analize întemeiate pe o bună cunoaştere a valorilor şi nuanţelor cu care se utiliza acest verb în limba română. În acelaşi timp, soluţia din CB trădează mai degrabă neputinţa de a reda acel concept decît ocolirea unei soluţii care, în cele din urmă, se revendică de la uzul din graiuri. De altfel, este mai probabil ca Bratul să nu fi înţeles sensul din text. El pare a se folosi, în acest caz, de un cuvînt asemănător cu

[930] V. Bailly sv.
[931] V. Bailly sv.

cel din textul slavon, a cărui formă o cunoştea, fără a–i cunoaşte şi sensul, după cum nu cunoştea nici sensul cuvîntului din text[932]. Afirmaţia se bazează pe faptul că slavona avea un verb постѫпити, dar al cărui sens era 'praecidere, χωρίζεσθαι, discedere'. Dificultatea aceasta de a traduce revine, deoarece, sub FA XXI, 21 se întîlneşte vsl. ѡстѫпленію, redînd ἀποστασίαν, *discessionem*. Abstractul este tradus prin împrumut în CV: „*po*[*s*]*tîmpire* înveţi" (< vsl. постѫпление 'gressus') şi (CP): „*prestîmpire* înveţi", cu fonetisme ce trădează o anumită lipsă de familiaritate a românei cu acest cuvînt. Este de remarcat că Bratul optează, de data aceasta, pentru un termen moştenit, pe care îl întrebuinţează într–o traducere corectă: „*delungare* învăţaş".

Vsl. тыкати, precedat de прѣ, apare împrumutat în CB, împreună cu substantivul corespunzător „piiatră *preaticăirei* şi săblazniciei de elu *preaticăescu–se*" (1P II, 8), formele corespunzătoare din CV şi CP fiind *a poticni* şi *poticneală*[933].

O ocurenţă o înregistrează un cuvînt, care ridică unele probleme de interpretare, precum cel din contextul: „bătu Petru poarta curţiei (...). E Petru *preablîndiia* bătîndu" (CB— FA XII, 13, 16). Termenul care a fost redat astfel este vsl. прѣбывати 'μένειν, permanere'. În CP, probabil datorită formei şi timpului la care se află verbul, se traduce prin „*era bătîndu*". Acest cuvînt apare şi în CV, în aproximativ opt contexte, şi prezintă acelaşi sens[934], cu o mică deosebire formală faţă de CB. Dat fiind faptul că acest cuvînt înregistrează o singură ocurenţă în CB este greu de spus cărei cauze i se datorează respectiva deosebire. Se poate emite ipoteza că acest termen, necunoscut sau

---

[932] Slavona avea mai multe forme create pe baza verbului стѫпити 'incedere, πατάσσειν, percutere' (v. Miklosic sv), precedate de prefixe care puteau crea sau nu diferite deosebiri de nuanţă semantică.

[933] Pentru *a ticăi* şi derivatele sale v. Scriban, TRDW III, p. 648-649. De asemenea, v DER sv *tic*.

[934] V., spre exemplu, FA XXV: „deştinseră-se întru Chiesariia (...) Şi ca multe zile prebîndi acie", „ca multe zile lăcui acie" (CB), „ca multe zile fură aciia" (CP); prescurtarea din CB este прѣбы^{с}тꙋ.

puţin cunoscut autorului CB, a putut fi luat dintr-un alt text şi remaniat conform unor modele deja existente în limba acestuia[935].

Un împrumut, caracteristic vechii române literare, prezent în toate trei versiunile *Apostolului*, apare în „acesta *preapîri* şi-ntoarse multu nărodu" (< vsl. **прѣпрѣти** 'πείθειν, suadere') (CBP— FA XIX, 26). Sensul cu care acesta apare, precum şi utilizarea sa convergentă în versiunile comparate l-ar putea recomanda ca pe un împrumut cult.

Verbul *a da*, în CB, are, uneori, drept corespondent în textele paralele un termen împrumutat din textul slavon: *a pridădi* (< vsl **прѣдати** 'παραδιδόναι, tradere'; 'προδιδόναι, prodere'), utilizat cu diferite nuanţe având valoarea 'a da', precum în FA XX, 32; XXVIII, 17, dar acesta apare şi în CB: „E Pavel alease Sila şi ieşi *pridăditu* bunătăţiei Domnului de fraţi" (FA XV, 40), unde corespondentul latin este *traditus*.

Verbul slavon **тѣштати** 'ἐπείγειν, urgere, festinare'[936], care apare sub forma **тѫшташєвосѧ**, este redat, în CP, prin *pripiia–se* (FA XX, 16), în CB, de asemenea, tot printr–un cuvînt de origine slavă: *nevoiia–se*.

Corespondentul de origine slavă al magh. *celuitor* şi al rom. *înşelător* apare în toate textele: CB ***prilăstuitu*** (Iac I, 14), CV, ***ceia ce prilăstescu***, în *Sp. la 2P* 84^{v}/2, ***prilăstitori*** (CP— *Sp. la 2Ioan* 372/16) redînd vsl. **прѣлѣстити**[937].

> Mai mult decît nuanţele pentru care acest termen a fost selectat şi, implicit, zona în care s-ar fi făcut unele dintre primele traduceri, probabil că trebuie avut în vedere un alt tip de influenţă, religioasă, prin care termenul a putut fi acceptat în texte ca un termen cult, într–o măsură, aşadar, şi elegant, dar şi „tehnic". De altfel, nu lipseşte nici forma verbală[938], Iac. I, 16 prezentînd trei opţiuni diferite pentru a traduce un verb derivat de la substantivul **лжкочь** 'πλανήτης, errans': *nu înşălareţi-vă* (CB), *nu vă blăznireţi* (CV), *nu vă prilăstireţi* (CP)[939]. Acest comportament este caracteristic situaţiilor în care

---

[935] V. E. Buyssens, *Linguistique historique. Homonymie, Stylistique, Sémantique. Changements phonétiques*, Bruxelles, Paris, 1965.

[936] V. Miklosich sv.

[937] V. Miklosich sv.

[938] V. şi IIoan II, 26 (doar în textele CB şi CP, singurele care conţin această epistolă), unde se redă vsl. **лѣстити**, de asemenea, *prilăsteaşte* în CB, CP— Iac. I, 26, pentru care CV prezintă *blăzneaşte*. Cf. Paşca, sv *blazná*. Pentru *prilăstuitoriu* v. Frăţilă, p. 81.

[939] V. şi Iac. I, 26, unde se constată aceeaşi distribuţie pentru acelaşi verb.

traducătorii întîlnesc un termen de origine slavă pe care îl înțeleg și nu-l pot lesne împrumuta. Ei pot opta pentru un alt termen de aceeași origine (popular sau cult), pentru un corespondent moștenit sau creat, pentru un echivalent de altă origine. Fără a se încadra constant pe vreuna din aceste căi, CB arată preferințe către termenii moșteniți și cei de origine maghiară.

De origine slavă în limba română este și termenul evidențiat în: „*Pristuite* întru Efesu" (CB— XVIII, 19), „De aci *pristoi* întru Efesu" (CV), „*Dospiră* Iefes" (CP). Textul slavon intercalat în CB notează: **пристаже въ ефесе**. După cum se vede, primele două texte traduc astfel încît se poate crede că au înțeles aici verbul vsl. **пристати** care, printre numeroasele sale sensuri, îl avea și pe cel de 'in portum applicare'. Verbul, din aceeași familie lexicală cu vsl. **пристанище** și **пристанне** 'portus', avea și sensul 'adstare'. Acest sens îl aveau și verbe precum **пристати** și **пристоити**. Fără a comenta fonetismele din CB și CV, se poate aprecia că opțiunea lui Coresi s–ar putea explica prin aceea că diaconul a înțeles să se raporteze la acest sens, ceea ce, în ultimă instanță, nu reprezintă mai mult decît o forțare de interpretare, fără a putea fi calificată drept greșeală. Forma substantivală se înregistrează în: FA XXVII, 12: „*pristanițtea* Crițului" (CV), pentru care celelalte două texte prezintă termeni de origine latină: „*adăpostul* Crițului" (CB), *răpausul* Crițului (CP).

Lipsit, probabil, de un corespondent convenabil moștenit, conceptul 'venetic' revine, sub diferite forme, în aceste texte. Dicotomia „ovreai și curați *prișleți*", (vsl. **пришьлыць** 'πάροικος, peregrinus' dar și 'παρεπίδημος, advena')[940] din CB (FA XIII, 43) are ca termen secund în CP „cinstiții *nemearnici*"[941]. Aici nu se pot găsi indicii suficiente în ceea ce privește anumite criterii de împrumutare a termenilor de origine slavă în limba română. Combinația din CP ar putea arăta că *nemernic*[942] nu se încărcase cu valori peiorative[943] (astfel de texte pot conține structuri pleonastice, dar mai rar structuri oximoronice), ceea ce l-ar putea recomanda și ca element cult. Prin utilizarea, în CB, a cuvîntului *prișleț*, se urmează termenul utilizat în textul slav. În „oamini rădică întru *prișlețire* în țara Eghipetului"

[940] V. Scriban, DER, TRDW sv.

[941] Pentru *nemernic* v. DER, Scriban, TRDW sv, Arvinte *St. lingv. Gen.*, p. 87a.

[942] Pentru etimologia acestui cuvînt, v. Scriban sv *nemeresc*, *nemernic*, DER sv *nemeri*, TRDW sv *nemernic*, *nimeri*.

[943] V. Șăineanu *Încercare*, p. 204–206.

(CB— FA XIII, 17), CP optează pentru o formă calchiată, ce nu s-a putut impune: *venitelor*. Calcul acesta apare şi sub FA VI, 5: „Nicola *Venitul*, antiohiiscul" (CB), „Nicolae, *venitul* antiohiesc" (CP). Se traduce astfel vsl. **никола пришлѣца**, care redă gr. προσήλυτον. Versiunile moderne[944] traduc aici utilizînd termenul *prozelit*[945], mai mult, N.T. engl. prezintă „a former convert to Judaism". Sensul 'nouveau converti', însă, era sensul figurat al cuvîntului grecesc, cel de bază fiind 'étranger établi dans une pays'[946]. Acest sens e asumat de vechile texte româneşti şi, în opinia noastră, acesta era de tradus[947].

Un cuvînt întîlnit în mod curent în româna veche, cu valori etimologice diferite de cea curentă secolul al XX-lea, se găseşte în „înţeleaseră că oamini necărtulari sîntu şi *proştii*" (< vsl. **простъ** 'ἁπλοῦς, simplex, rudis')[948] (CB— FA IV, 13) şi chiar în „să amu fi-va ochiul tău *prostu*" (CB— Mat. VI, 22)[949].

Substantivul *viteaziul* întîlnit în CV (FA— XXIV, 1) — *viteazul* în CP — a fost explicat ca o confuzie a vsl. *vitij* 'rhetor' cu vsl. *vitęzi* 'heros'[950]. CB prezintă aici forma *ritarol*, care traduce vsl. **риторѡмъ**. Probabil că termenul nu era cunoscut scriptorului român (de unde şi fidelitatea cu care se redă vocala *o* din finală)[951]. Totodată, faptul că, în celelalte texte, apare echivalarea *ritorom* = *vitij* = *vitęzi*, poate pleda în favoarea existenţei unei relaţii de filiaţie între acestea.

O menţiune o merită situaţiile din: *rîvnile* (CB— Iac. III, 16; 1P II, 1), *zavisture* (CV)[952], *urîciuni* (CP) redînd **завистн** 'zelus'; *rîvne* (CB— Iac. IV, 15), *zavist* (CV, CP); „*rîvnitori* legiei" (CB, CV, CP— FA XXI, 20) redînd **ревнителѣ** 'aemulatores'. Baza confuziei făcute în CB

---

[944] Printre care B.Jer., Segond, B.Ort., N.T. Cath.

[945] Împrumutat din versiunea greacească sau latină.

[946] V. Bailly sv προσήλυτος.

[947] V. şi Miklosich sv. **пришьлъць**, cuvînt care cunoştea doar sensul 'venetic'. Dintre versiunile moderne, B. magh. adoptă această cale: „az antióchiai jövevényt".

[948] V. Miklosich sv.

[949] Pentru multitudinea de uzuri a acestui cuvînt în limba română veche v. Şăineanu *Încercare*, p. 226-229.

[950] V. şi CV, 57, 201 care trimite la Densusianu *Istoria* II, p. 311.

[951] Opiniile care aduc limba germană în discuţie rămîn posibilităţi teoretice în acest caz.

[952] Pentru un verb *a zavistui* în BB, v. Arvinte *St. lingv. Gen.*, p. 87b.

este dată de suprapunerea parţială dintre рьвьнь 'ζῆλος, zelus' şi зависть 'φθόνος, invidia', dar şi 'ζῆλος, aemulatio'[953].

Substantivului *rod* din CP, redînd vsl. плодъ, îi corespunde *plodul* în CV şi *faptul* în CB (Iac. II, 17). Rom. *rod*[954] a selectat, din multiplele sensuri pe care le avea, pe cel care l-a făcut să devină sinonim cu *plod* (< vsl. плодъ 'καρπος, fructus')[955].

Pentru „văzură ovreaii *ruda*, împlură-se de uriciuni" (< vsl. родъ 'γενετή, genus; γενεά, generatio; ἔθνος, gens')[956] (CB— FA XIII, 45), în CP apare *nărodurele*. Curios este felul în care se reuşeşte înţelegerea textului în CP, deoarece sensul biblic este, într-adevăr, acesta, în *Vulgata* apărînd ὄχλους, *turbas*, iar în textul slavon роди. Un alt sens se înregistrează în textul în care se spune că Iosif a adus la sine pe tatăl său şi toată *ruda* (CB, CP— FA VII, 14)[957].

> Deşi destul de multe situaţii par a pleda în favoarea ideii că exista un sistem de echivalenţe, alte cazuri arată că acest sistem nu era bine stabilit sau nu funcţiona întotdeauna eficient. Caracteristic unei perioade de acumulări, care precede pe cea în care sistemul se restructurează, apar multe situaţii ce demonstrează că polisemia unor termeni era în creştere — o polisemie motivată etimologic —, fără apariţia unei tendinţe evidente de direcţionare a termenilor către anumite categorii de contexte şi către restrîngeri severe de sens.

Un cuvînt de origine slavă pentru 'înşelăciune, necredinţă, făţărnicie' apare în *„săblaznă* întru elu nu iaste" (CB— 1Ioan, II, 10), *„săblazná* într-îns nu e" (CP). Termenul, care traduce vsl. съблазнь 'scandalum'; 'σφάλμα, defectus'; 'ἄγνοια, imprudentia'[958], apare şi în CV (1P II, 8), pentru care CP prezintă *blăznire*, şi care constituie o variantă a celui dintîi.

---

[953] V. şi CB— FA XIII, 45 ***urîciuni***, *pizmă* (CP); *uriciuni* (CB— FA V, 17), *zavist* (CP) redînd vsl. завистн 'zelo', unde apare şi preferinţa CB pentru termenii de origine latină.

[954] Cuvîntul are aceeaşi etimologie cu anteriorul.

[955] Cf. „lemnele tomnatece fără *plodure*" (Iuda, 12), redînd vsl. безплодна.

[956] V. Scriban, DER, TRDW sv. V. şi Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 130, unde acest cuvînt este considerat mai degrabă ca derivînd din bg. pop. *roda*.

[957] Pentru *rod* şi *rudă* Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 129-130. De asemenea, Şăineanu, p. 195-196, Scurtu, p. 316-319.

[958] V. DLR (ca şi în alte cazuri, prima atestare dată în acest instrument trebuie coborîtă pînă la CB) Scriban, DER, TRDW sv, Densusianu *Istoria* II, p. 336, Arvinte *St.lingv. Deut.*, p. 37b.

Un alt termen împrumutat din limbile slave şi utilizat, în epoca veche, cu valori date de cea etimologică este substantivul *scîrbă*[959]. Acesta apare în mai multe contexte din versiunile *Apostolului* care fac obiectul prezentului studiu. Astfel, în „veni foamete spre toată ţeara Eghipetului şi spre hananei şi *scîrbă* mare" (CB, CP— FA VII, 11), sau în „a cerceta săracii şi văduole întru *scîrbiile* loru" (CB— Iac. I, 27), sau în „lîngă *scîrbi* fusetu în chiporate năpăsti" (CB, CV, CP— 1P I, 6)[960] se redă vsl. **скрѣбь** 'θλῖψις, tribulatio'. Termenul, însă, este dublat şi de alţii, de origine latină, uneori în funcţie de cuvîntul tradus din versiunea slavonă: „*amăriia* besearecile" (CB— FA VIII, 3), „o *scîrbiia* beseareca" (CP), pentru vsl. **ѫзлобѣашє**, iar în alt loc (FA VII, 34) *amărirea* din CB are drept corespondent în CP *răirea*, în vsl. **ѫзлобленїи**.

Textul CB prezintă termenul *scîrnăvie* într-o înşiruire din 1P IV, 3[961] avînd drept corespondent în CP forma *grazde*, iar în CV forma *mîniiciile*. Termenul slav tradus aici este **скрѣньствиє** corespunzător celor din *Vulgata*: *luxuriis*, ἀσελγείας. Vsl. **скврънь** 'macula' şi **скврънити** 'μιαίνειν, poluere, δολοῦν, depravare' apar şi în: „*spurcatu* şi necuratu" (CB— FA X, 14), *nu spurca* (CB— FA X, 15), traduse întocmai şi în CP[962].

Substantivul *silă*, împreună cu derivatele apare frecvent în vechile texte româneşti, sensul său principal fiind cel de 'vis, δύναμις': „Isus Nazoreiu era (...) vestit între noi cu *sile* şi cu ciude şi cu seamne." (CB— FA II, 22)[963]. Acest sens principal dezvoltă prin evoluţie nuanţe secundare, care merg de la conotaţii pozitive la conotaţii negative, precum într-o serie de situaţii în care apar forme nominale şi verbale. Astfel se înregistrează: „cu care *silă* sau cu ce

---

[959] V. Şăineanu *Încercare*, p. 215-216.

[960] Pentru ultimele două exemple, CV şi CP prezintă acelaşi termen ca şi CB. V. şi CB, CV, CP— FA XX, 23. Pentru sensurile gr. θλῖψις şi λυπέω v. Bailly sv.

[961] Chiar dacă acest verset a fost înţeles de traducători şi revizori, nu a fost tradus clar, în CP apărînd chiar o greşeală.

[962] Pentru o relaţie *săblazmă*, *scîrbă*, *scîrnăvie*, pe o anumită porţiune a sensului acestor cuvinte v. ***mîniiaci***.

[963] Caz în care CP optează pentru un termen românesc: *tărie*. Acelaşi cuvînt, ca adjectiv, apare, în alt loc, sub Iac. III, 2 şi în CB şi CV, caz în care CP traduce vsl. **силень** prin *silnic*.

nume fecet aceastea voi?" (CB— FA IV, 7)[964], traducîndu-se vsl. сила; „era *silnic* întru cuvinte şi întru lucrure" (CB, CP— FA VII, 22)[965], „famen *silnicu*"(CB— FA VIII, 27)[966], traducînd vsl. сильнъ; „au nu bogaţii *silescu* voi?" (CB— Iac II, 6)[967], ceie *siliţii* de Dracul (CB, CP— FA X, 38), unde se redau vsl. насиловати, respectiv насилованіа. ALR I, h. 63 *neputincios*, notează acest răspuns în punctele 464, în puncte de pe Prut şi şi de pe Nistru, dar apare, în pct. 502, *ticălos*, 440, 504, dar şi 164, 180.

Este remarcabilă varietatea formelor din FA XXIII, 3: *spoitu* (CB), *vărruitu* (CV), *mereit* (CP), redînd vsl. повапиненa, precum şi etimologia ultimului termen[968]. După toate aparenţele, termenul din CB era bine cunoscut în limba română, avea deja diferite conotaţii şi putea fi refuzat sau acceptat de variantele literare regionale.

Termeni comuni cu cei din graiuri, par a fi folosiţi de traducători în redarea vsl. скоръ 'celer': *„stăjită*[969] perire" (CB— 2P II, 1), *„sîrguită*[970] perire" (CP) pentru 'celerem perditionem'.

---

[964] În CP apare „cu a cui *silă*".

[965] *Ex.*, IV, 10–16 ne informează că Moise nu era un bun orator şi chiar avea defecte de vorbire. Toate versiunile *Bibliei* consultate de noi traduc exact *potens* sau δυνατὸς. Este, însă, dificil de înţeles care este sensul de aici, 'elocvent, persuasiv' fiind exclus, alte sensuri 'voce de Stentor' fiind hazardate. Datorită faptului că traducerile nu-şi iau răspunderea unei interpretări, ambiguitatea rămîne, cititorul sau ascultătorul putînd înţelege orice. În opinia noastră, afirmaţia, privită în contextul discursului lui Ştefan — discurs care are un accentuat caracter persuasiv — vrea să atragă bunăvoinţa depăşind defectul lui Moise (evident, ştiut de toţi, dar eludat totodată) şi afirmînd nu, în mod exagerat, o elocvenţă inexistentă la acesta, ci capacitatea de a vorbi, privită, însă, hiperbolic întrucît, altfel, aserţiunea ar fi fost banală şi jignitoare, efectul asupra auditoriului fiind invers decît cel vizat.

[966] În CP topica este inversă şi, firesc, nu apare *–u*.

[967] Termen lipsă în CP, în vreme ce CV conţine un alt termen de origine slavă: *nevolnicescu*.

[968] Pentru *mereit* v. încercarea de explicare al lui O. Densusianu, în *Istoria* II, p. 355. Pe de altă parte, luîndu-se în considerare un verb derivat de la adverbul *mereu*, ar însemna, într-adevăr, să i se atribuie diaconului o interpretare care este greu de ştiut dacă era caracteristică acestuia sau epocii sale. V. şi V. Bogrea, DR I, p. 270-271, unde se arată că *mereu* corespunde „formal şi semantic" magh. *merö* 'stief, lauter', 'solidus, rigidus, merus'. Verbul corespondent, se arată în continuare, apare cu sensuri precum 'a înmărmuri, a înlemni, a încremeni'.

[969] V. Scriban sv *stejesc*, TRDW sv *steji*, de asemenea, A. Avram, *Contribuţii etimologice*, Univers enciclopedic, Bucureşti, 1997, p. 211–213.

Gr. στοιχεῖα este redat în textul slav prin стіхіа, acesta din urmă fiind împrumutat în „aşa şi noi cîndu eram tineri suptu *stihiile* lumiei eram mai şerbiţi" (AI— Gal. IV, 3). Este greu de spus dacă sensul ὑπὸ τὰ στοιχεῖα a fost corect înţeles de traducător şi revizor[971]. Împrumutul, utilizat în sens etimologic, ar trebui să redea ideea elementelor materiale fundamentale din care este alcătuit omul, energiile cosmice care îi determină destinul, gîndirea şi acţiunile sale. Traducerea din CP „aşa şi noi cînd eram coconi e lă[972] eram prinşi pren faptele noastre" pare să omită cuvîntul aici discutat, deşi revizorul îl are în minte, pe cît se poate observa, sub formă de plural. Cu toate acestea faţă de textul slavon care are de redat gr. οὕτως καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπο τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἤμεθα δεδουλωμένοι, textul coresian se abate vrînd să–l lămurească[973].

Aproape de sfîrşitul textului CB (422/9-10) apare un împrumut precum cel din „îmblătorii şi *stranicii*" (< vsl. страньникь 'ἀλλότριος, peregrinus', dar şi 'ἐθνικος, paganus').

Fără a exista certitudinea că a înţeles textul, traducătorul CB operează un împrumut în „cu toată *tiştirea* facu a scrie" (Iuda, 3) — pentru care, în CP, apare „întru toată *îndemnarea* făcînd scriu voao" —, redînd astfel vsl. тъштеніе 'σπουδή, sedulitas'[974].

Complicat şi nu lipsit de erori apare un context precum: „de focure şi de alu apeei *trîndu* a zăcea ţinutu" (CB— FA XXVIII, 8), „de *miaţă* şi de apa trîndului lîngedu" (CV), „de foc şi apă cu *trînd* ţinut zăcea" (CP) redînd гнем и водним трѫдѫм, πυρετοῖς καὶ δυσεντερίῳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι, adică *febrius et dysenteria*

---

[970] Pentru etimologia acestui cuvînt v. Scriban sv *sîrg*, TRDW sv *desîrg*, dar v. şi discuţiile din DER sv *sîrg*, precum şi Al. Gafton, *Rom. sîrg*, în AUI XLIII (1997), p. 272-272.

[971] Aşa cum se întîmplă şi în CPB, care cunoaşte acest cuvînt, ori în alte locuri din CP, nu se poate şti exact care era sensul atribuit acestui împrumut în limba română veche. Deşi contextele în care cuvîntul apare ar cere sensul etimologic, este dificil de demonstrat că la acelaşi sens se gîndeau traducătorii, în contextul în care nu de puţine ori, aceştia traduceau cuvinte, rezultatele traducerilor fiind înşiruiri de cuvinte şi nu enunţuri coerente.

[972] În text ель. O lecţiune *el* nu ar avea nici un sens; deşi nu este exclusă, am optat pentru cea din ediţie.

[973] V. şi *ajunsele*.

[974] Trebuie observat că, şi în acest caz, scriptorul notează ѫ pentru ъ.

vexatum iacere. Probabil că *miață* este un cuvînt păstrat într-o arie destul de restrînsă, aşadar, încă din secolul al XVI-lea, izolat ca regionalism. Privitor la etimologia sa, aderăm la cea dată în DER[975]. În acest caz, cuvîntul se alătură, din punctul de vedere al tratamentului la nivel fonetic, de o formă precum *miel*[976]. Corespondentul din CB şi CP redă, probabil, mai direct dar metaforic, un concept lipsit de un termen adecvat cerinţelor normei literare în constituire. Privitor la cuvîntul care redă vsl. трждъ[977], se poate considera că toate traducerile se află într-o confuzie, manifestată prin apariţia substantivului *apă*. Aceasta se poate datora faptului că termenul astfel tradus avea valoarea 'δυσεντερία, dysenteria' dar şi 'ὄδερος, hydrops'.

Relativ frecvent apare un împrumut din limbile slave precum ***ugoadă*** (CB, CP— FA VI, 5), ***ogodință*** *iaste* (CB— FA XII, 3), *pre ogoadă iaste* (CP), care traduc vsl. годъ; *„neugodință* este" (CB— FA VI, 2), „nu iaste *ogoadă*" (CP), ***va***

ugodi (CB— 1Cor. VII, 34), *va plăcea* (CP) acesta din urmă redînd vsl. оугодити 'ἀρέσκειν, placere'[978].

Cu sensurile 'fiducia, sperare' apar ***upovăință*** (CB, CV, CP— FA XXIII, 6), *„upovăiți spre* (...)" (CB, CV, CP— 1P I, 13)[979].

Un împrumut de origine slavă, pentru 'sicofant', este ***vadnicii*** (cf. vsl. вадити 'κατηγορεῖν, accusare; incitare'; вада 'συκοφάτία, calumnia')[980] (CB— FA XXV, 16) alături de *clevetnicii* (< vsl. клеветникъ 'διάβολος, calumnians')[981] (CV, CP). În ceea ce priveşte forma verbală, aceasta apare în textul coresian, sub FA XXI; 27:

---

[975] Pentru *miață* v. DER sv, Densusianu *Istoria* II, p. 356, care consideră cuvîntul „cu siguranță latin, dar nu **ignitia*", cum arătase A. Ciorănescu. Scriban doar indică aria de răspîndire a cuvîntului, iar TRDW arată că etimologia cuvîntului este necunoscută.

[976] V. Al. Gafton, *Hipercorectitudinea*, Iaşi, p. 51–52.

[977] Pentru acest cuvînt v. Scriban, TRDW sv *trînd, trînji*, de asemenea, în TRDW, v. relația cu *trîndav*. V. şi V. Bianu, *Doctorul de casă sau Dicționarul Sănătății*, Buzău, 1910, sv *emoroizi*.

[978] V. Miklosich sv. V. şi GS IV, p. 133, unde se arată că termenul *ogod* este întrebuințat pentru a arăta destoinicia, cunoaşterea, priceperea la ceva: „dacă nu-i ştii *ogodu* giaba te mai apuci [de un lucru]".

[979] V. Scriban sv *upovăiesc*.

[980] V. Miklosich sv.

[981] V. şi „nu leagea rimleanilor să dea carevare om spre piiardere ainte pînă e neclevetitu naintea feațeeei vedea-ş-va *vadnicii*" (CB— FA XXV, 16), pentru care, în CV apare *clevetnicii*, în CP *ce clevetescu*, redîndu-se astfel vsl. клеветники.

„*vădiră* a toată gloata şi rădicară spri–nsul mîinile", „duseră totu nărodul şi puseră spri–nsul mînile" (CB), „cădzu spre elu toată gloata şi–ş puseră mînile spri–nsu" (CV). Împrumutul din CP pleacă de la vsl. **наѣдѧти** 'προβιβάζειν, impeller, suadere, instigare'. Sub aspectul traducerii, în măsura în care verbul a fost acceptat în epocă (pentru perioadele următoare, asupra cărora se poate vorbi cu certitudine, se ştie că verbul nu a fost unul dintre cele acceptate de sistemul limbii române), probabil că traducerea coresiană poate fi considerată cea mai reuşită. Deşi mai simplă, traducerea lui Bratul rămîne să exprime destul de direct prima consecinţă a actului instigării, în vreme ce traducerea din CV rămîne rudimentară, referindu–se la consecinţa a doua a actului instigării. În fapt, aici poate fi vorba despre un efort de limpezire a textului, ceea ce duce la un soi de cooperare cu acesta, aşadar la interpretare.

Traducerea „*undele* fricoase ale mariei", din CB— Iuda, 13, unde se redă vsl. **вълни**, concurează cu cea din CP: „*valurile* sfereape", unde se utilizează un termen de origine slavonă, deşi Coresi cunoştea şi termenul moştenit.

Conceptul 'barbar' este redat prin *varvarii* în CB, CV (FA XXVIII, 4), dar prin *păgînii* în CP[982]. O sintagmă care redă conceptul 'necredincios', unde *lege* are sensul 'fides'[983], este *ceia fără leage* CB (FA 23), *fără de legiuitorii* (CP), calc după vsl. **безаконінҳ** care, la rîndul său, calchiază gr. ἀνόμων. Probabil că încărcarea cuvîntului moştenit cu sensul 'necredincios' este anterioară oricăror contacte dintre români şi slavi.

Un caz oarecum aparte se întîlneşte în FA XXVII, 17: „spînzurară *veatrila*" (CB)[984], pentru care, în CP, apare *iadrina*. Textul slavon din CB prezintă forma **вѣтрило** 'ἱστίον, velum', aşadar termenul folosit în această traducere ar putea fi considerat unul cult, împrumutat direct din versiunea intercalată. Slavona avea, însă, un alt cuvînt, **ядрина**, cu acelaşi sens, adică 'ἱστίον, velum'.

Trei posibile interpretări apar. Fie cele două texte au la bază versiuni slavone diferite ale textului biblic (interpretarea la care s-ar putea adera cel mai uşor);

---

[982] Pentru *păgîn* v. Pârvan, p. 242-243, Mihăescu, p. 295-296.

[983] V. ALR II, vol. 1, h. 191 *ortodox*, MN 2777, *uniţi*, Arvinte *Român*, p. 48-49, 88, Pârvan, p. 238-240.

[984] CV utilizează acelaşi cuvînt.

fie traducerea CB (eventual versiunea inițială, adică cea de dinaintea reviziei) este una care are la bază o altă versiune decît cea intercalată (dovezile care ar sprijini această interpretare sînt foarte puține și nu se verifică prin probe); fie autorul CP (traducătorul sau revizorul, care nu consulta cu consecvență versiunea slavonă) a optat aici — din diferite motive sau cauze — pentru un alt termen, de aceeași proveniență. Această ultimă situație pare, și ea, ușor de admis. Oricare opțiune, însă, pentru una dintre cele trei ipoteze, nu-și poate extrage suficiente argumente din alte date. Certă rămîne existența acestui procedeu care se întîlnește în diferite împrejurări și care este caracteristic și altor texte vechi. Situația de ansamblu, însă, pare a pleda în favoarea ultimei ipoteze. Existența mai multor variante slavone care circulau în epocă este certă, dar diferențe de acest fel și în asemenea grad între ele, nu sînt de admis, cu atît mai mult cu cît, în numeroase cazuri, elementele lexicale vizate se revendică atît de la norma literară a slavonei, cît și din limbile slave vii. De aceea, este de presupus că traducerea românească avea modele mai apropiate între ele, pe lîngă celelalte cauze, diferențele de ordin lexical fiind rezultat și al eforturilor — diferit concepute — făcute de către traducători și revizori în direcția facilitării accesului publicului românesc la textele bogate în elemente lexicale de origine slavă, dar și în cea a edificării unei norme prin actul cvasi–solemn al scrisului.

În „ce iaste *vina* ce dereptu ea venit-aţi?" (CB— FA X, 21), termenul utilizat reprezintă o dovadă a păstrării valorii etimologice a cuvîntului împrumutat din limbile slave (< vsl. **вина** 'αἰτία, causa', dar și πρόφασις, praetextus, ὑπόθεσις, argumentum'), sau o reîmprospătare a acestei valori, sub presiunea textului cult. Alegerea operată de traducător sau revizor arată voința sa de merge în această direcție.

Printr–o metateză, urmată de palatalizare, sub Mat. VII, 3–5, apare *vîrghiia* și *vîrghie* (< vsl. **връвьно**)[985]. Această parte a textului cunoaște o anumită abundență a elementelor ce l–ar putea situa în aria nordică, moldovenească, fără ca acest lucru să se manifeste cu tărie.

Abstractul **епископьство** — căruia îi corespunde în textul greco-latin τὴν ἐπισκοπὴν, respectiv *episcopatum* —, din FA I, 20, este redat prin *vlădicia*, în CB și prin *despusul*, în CP. Opțiunile de aici conduc, în CP, la un calc cu material moștenit, iar în CB la o echivalare cu un termen slavon.

În contextele din FA VII, 28 și Mat VIII, 9, din CB, apar forme împrumutate precum „*vlaste* avea", respectiv „și amu eu omu sîntu sub *vlaste*", unde *vlaste* 'putere, forță', respectiv 'autoritate'.

[985] V. TRDW sv *vîrghie*.

Cuvîntul *voinic* apare cu sensul 'miles' (CB, CV, CP— FA, 32)[986], alături de verbul corespunzător: *voinicesc* (CB, CV-– Iac, IV, 1)[987].

Apariţia, în CP, a formei *volnicesc* se datorează, probabil, unei confuzii, mai probabil grafice decît semantice (relativa asemănare, la tipar, dintre slovele л şi и)[988], deoarece textul slavon prezintă forma воюєшть 'militant', dar nu trebuie omisă nici posibilitatea contaminării cu (*ne*)*volnic*.

Urmarea îndeaproape a textului slavon de către traducătorul AI conduce la împrumuturi precum *zăvidindu* (Gal. V, 26), care traduce vsl. завидѣште şi pentru care Coresi prezintă un termen moştenit *să ne urîm*.

3. Elemente de origine maghiară

Un prim cuvînt din această categorie apare în „*alduită* eşti" (CB 443/9). Adjectivul provine dintr-un verb *aldui* 'segnen, bénir'[989], foarte probabil creat pe teren românesc din magh. *áld* 'opfern, segnen, sacrifier, bénir'[990]. Cuvîntul românesc este un maghiarism, probabil cult, dar nu este exclus ca — dacă acesta provine dintr-o zonă de influenţă maghiară — el să fi fost familiar şi în vorbirea populară, deoarece verbul corespondent maghiar este *áldozni*. De altfel, în zilele noastre, zona judeţelor Mureş, Alba, Cluj, Bihor, Maramureş, aşadar zone caracterizate şi prin prezenţa unei populaţii de origine maghiară, cunoaşte aceşti termeni, precum şi acest mod de a forma cuvinte, nu mereu pe baza unor radicale maghiare[991].

Un alt cuvînt de origine maghiară se înregistrează în „*amistuire* de păcate" (< magh. *emészteni* 'verdauern, verzehrnen, töten')[992] (CB— 1Ioan IV, 10). Este de remarcat că aici nu apare acea falsă analiză prin care se identifică iniţiala etimonului cu prepoziţia românească de infinitiv, asemănător cu ceea ce se petrece în alte

---

986 V. şi sintagma *voinicii ceriului* (CB, CP— FA VII, 42) pentru 'στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, militiae coeli', redînd vsl. воємь нбнынь 'îngeri'.

987 V. Şăineanu, p. 168 şi urm, DER, TRDW sv *voinic*.

988 Pentru confuzia и pentru л (земниѫ) v. CB, p. 119/21.

989 V. Tamás sv.

990 *Ibid.*

991 Este vorba despre ataşarea unui sufix care are ca marcă [+maghiar], chiar dacă forma respectivă (este vorba mai ales despre verbe) nu prezintă în limba maghiară respectivul sufix.

992 V. Tamás sv.

situaţii[993]. În CP apare *curăţitoriu* care redă vsl. **ѡцѣщтєніе** 'ἁγνισμός, καθαρισμός, κάθαρσις, purgatio' 'ἐξιλασμός, propitiatio', apoi „*amistuire* iaste" (CB— 1Ioan II, 2), cu acelaşi termen la Coresi: „*curăţitoriu* iaste". Forma verbală apare în: „*se amistuiţi-vă* dentru ale voastre păcate" (CB— FA III, 19) redînd verbul **ѡцѣстити** 'ἁηνίζειν, καθαρίζειν, ἀνακαθαίρειν, purgare', 'ἐξαλείφειν, delere', 'ἐξιλάσκεσθαι, propitiare'. O variantă a formei verbale de mai sus se înregistrează în: „toţi întru pocaaniie *se*-i *omesteascâ*" (CB— 2P III, 9), în vreme ce în CP apare varianta fonetică obişnuită *să amistuiascâ*[994]. Cu toate că, de această dată, textul slavon prezintă un alt cuvînt, şi anume o formă a verbului **вѣмѣстити** 'χωρεῖν', diferenţa care apare în CB nu este decît una de ordin fonetic, dată, probabil, de faptul că scriptorul cunoştea cuvîntul împrumutat din maghiară şi sub variantele sale populare, ceea ce însemană că nu există îndreptăţire în a pune deosebirea care apare pe cea din textul slavon.

Un cuvînt a cărui apariţie, deşi relativ frecventă în vechea română literară, rămîne de explicat, în contextul în care existau termeni care să redea conceptul, chiar nuanţat, este *cealău* (< magh. *csaló* 'Betrüger, betrügerisch')[995]: „rădicară comîndare *cealăului*" (CB— FA VII, 41), „rădicară jîrtvă *idolului*" (CP). O situaţie în care CB preferă termenul de origine maghiară, iar CP răspunde cu un împrumut (probabil cult) din slavă este reprezentată de următoarele exemple: *celuitori* (< magh. *csal* 'betrügen, anführen, tauschen')[996] (CB— *Sp. la 2Ioan* 372/16), faţă de *prilăstitori* (< vsl. **прѣлыщтатн** 'decipere')[997] (CP), dar şi *celuitoriu* (CB— 2Ioan I, 7), *înşelătoriu* (CP).

Un termen impus în limba română, şi care şi-a împărţit sfera semantică cu sinonime de origine slavă apare în: „lu Dumnezeu a fi în

---

[993] V. Kiraly, p. 126-127.
[994] V. şi Pascu sv *blazmă*. În DLR, etimonul *emészt* apare la *omesti*.
[995] V. Tamás sv. Pentru unele date asupra evoluţiei fonetice în limba română şi asupra adaptării aici a elementului maghiar v. Kiraly, p. 79, 109.
[996] Pentru etimologia cuvîntului v. Tamás, sv *celui*, pentru evoluţia magh. *á* > (*ă*) > *e*, v. Kiraly, p. 109.
[997] V. Miklosich sv.

chipu (< magh. *kép* 'Bild, Standbil, Bildnis, Angesicht, Gesicht')[998] (CB— Iac. I, 3), „lu Dumnezeu a fi în *podoabă*" (CV, CP); „în *chipul* acelora *chipure* (CB— Iuda, 7), „în *podoaba* aceluiaşi *obraz*" (CP), caz în care se redă astfel **подобним сиҳ wбразwм**. Dacă în acest din urmă caz CB nu traduce diferit, obţinînd, mai puţin elegant, o traducere totuşi corectă întrucît echivalenţele termenului de origine maghiară erau, probabil, garantate de uzul lor în limba română, în alte situaţii, termeni precum **подобьнь** sînt redaţi conform sensului, neglijîndu-se forma care apare în textul slav: „şi noi *aseamine* chinuiţi semu voao" (FA XIV, 15), faţă de CP, unde se încearcă o revizie care ar fi mai fidelă textului slavon: „şi *în podoabă* chinului lui vă sem oameni ca şi voi"[999]. Cînd termenul utilizat în textul slav nu exista în limba română sau împrumutarea sa ar fi constituit o licenţă greu de acceptat, apare o situaţie precum: „în totu *chipul*" (CB, CV— Iac. I, 2), „în toate *chipurile*" (CP), unde se redă vsl. **разничнa**.

Termeni de origini diferite sînt preferaţi în situaţii precum cele de mai jos, dar ceea ce poate ieşi din serie este apariţia acestora — prin opţiune, desigur —, în CP, atunci cînd ar fi mai puţin de aşteptat o asemenea soluţie: ***făgădui*** (< magh. *fogadni*)[1000] (CB, CP— Iac. I, 12), *giurui* (CV), în FA VII, 5; dar şi *a făgădui* din CB cu corespondentul *a jura*, în CP, iar în CB— FA VII, 17 *făgăduiteei*, faţă de *jurămîntului* din CP, toate aceste echivalenţe indicînd, în mod indirect, relaţia strînsă între valorile de utilizare ale termenului împrumutat şi sensul său etimologic, dar şi coexistenţa acestor cuvinte în limba română.

O formă probabil refăcută, aşadar care nu era prea familiară celui care a scris textul, (dacă nu cumva este vorba despre o încercare de adaptare la nivel fonetic) este ***geleluirea*** (< magh. *gyülöl* 'hassen')[1001] (CB— 1Cor. VI, 4), *să ocărîţi* (CP). *urîţi-vă*! (CB— Iac. IV, 2), *gilăluiţi*! (CV), *vă urîţi*! (CP).

---

[998] V. Tamás sv.

[999] V. şi „în ce *chipu*" (CB, CV— FA XXVII, 25), faţă de „întru ce *obraz*" (CP) pentru care textul tradus prezintă **wбразь**.

[1000] V. Tamás sv.

[1001] V. Tamás sv.

Tot un maghiarism apare şi în compusul „*hasnă*-luotoriu" (< magh. *haszon* 'Nutzen, Vorteil')[1002] (CB— 1Cor. V, 11), faţă de *lacom* (CP).

Un alt maghiarism apare în „judeaţelor celora ***hitioanelor***" (< magh. *hitvány* 'mager, abgemagert, schwach (gewöhnlich von Tieren)')[1003] (CB— 1Cor. VI, 2), „pîră *iuşoară* să judecaţi" (CP)[1004]. Întrebuinţarea acestui termen este de natură să ridice întrebări asupra traducătorului, dar şi a revizorului, zonele care ar putea explica această influenţă fiind situabile în Transilvania de nord şi Moldova. Este de remarcat păstrarea fonetismului etimologic, sub acest aspect termenul trebuind alăturat lui *hitlean*. Cuvîntul este consemnat şi în ALR I, h. 62 *slab*. Cu diferite fonetisme, acesta apare în nordul Maramureşului, apoi în puncte din Transilvania centrală şi de vest (punctele 320, 295, 305, 218, 255, 247, 259), în nordul Moldovei (punctele 396, 395, 391, 385) şi chiar pe Nistru (punctele 454, 458, 476).

Cu valoarea 'a locui' apare forma verbală ***holteiaşte*** (CB— FA X, 6, 18), loc în care CP optează pentru *lăcuiaşte*. Este greu de afirmat că opţiunea din CB ar putea fi justificată de textul slavon, care prezintă странисетѣѥть. De altfel, termenul de tradus putea fi mai bine redat prin cuvîntul de origine maghiară, cu care, în epocă, avea note comune.

Tot de origine maghiară în limba română este şi ***hotar*** (< magh. *határ*)[1005], termen prin care se redă vsl. прѣдѣлъ 'ὅριον, ὅρος, finis, terminus': „şi mînară ei din ***hotarul*** său" (CB— FA XIII, 50), „şi-i scoaseră ei den *hotarul* lor" (CP); „zis-au nărocită vreame şi *hotară* vieţeei" (CB— FA XVII, 26), „menit-a vreame nărocita şi *hotarăle* viaţeei" (CP). Se observă, în ambele texte, întrebuinţarea cu valori sensibil diferite (chiar dacă generate de un acelaşi sens primar) a termenului împrumutat din maghiară.

[1002] Tamás sv, v. şi Kiraly, p. 112, nota 29. V. şi „speră şi mai mare ajutor şi *hasnă* decît de la o fată" în S.Fl. Marian, *Naşterea la români*, ed. de Teofil Teaha, Ion Şerb, Ioan Ilişiu, Bucureşti, 1995, p. 67.

[1003] V. Tamás sv, unde se specifică şi „ungeklärten Ursprungs".

[1004] V. Tamás sv *hition*.

[1005] V. Tamás sv.

Contextul „*a* nu *ilui* neştene în casă" ('leben, vivre' < magh. *él* 'id.')[1006] (CB *Sp. la 2Ioan* 373/17-18) conţine un termen care trădează deprinderea de a folosi termeni de origine maghiară sau o sursă a traducerii, ori a copiei provenind dintr-o astfel de zonă. Se redă astfel vsl. **непріємати**, ceea ce, în CP, este tradus prin „*să nu priimească* neştine nece în casă".

Sensul 'a locui' apare redat cu ajutorul mai multor termen dintre care cel mai important ca pondere rămîne *a lăcui*. Rareori, termenul acesta se întîlneşte deodată în toate cele trei versiuni, aşa cum se întîmplă în FA XXI, 24. Printre echivalentele acestui cuvînt apar: *răposăm* (< lat. *repausare*)[1007] (CP— FA XXVIII, 14), *prebîndi* (CV— FA XIX, 22; XXV, 14).

Există contexte a căror limpezime şi mai ales univocitate ar putea fi afectate de aceea că permit ocurenţa mai multor termeni — avînd un nucleu de sens comun, dar şi note diferite —, fapt ce poate genera ambiguitate. Apelul la textul de control poate lămuri, uneori, situaţia. O astfel de situaţie apare în: „Striinii iubitori unul către alaltu fără *murguire*" (CB— 1P IV, 9), unde se traduce printr-un termen de origine maghiară vsl. **рьптанїи** 'γογγυσμός, murmuratio'[1008]. Spre deosebire de CB şi de CV — care utilizează acelaşi verb în acest context —, CP traduce aici prin *ceartă*, termenul acesta fiind astfel mai aproape de valoarea sa etimologică. Deşi în FA VI, 1 este vorba despre o formă înrudită, atît CB, cît şi CP prezintă aceeaşi formă în contextul: „fu *murguire* elinilor către ovreai (CB)[1009]. Datorită unei

---

[1006] V. Tamás sv.

[1007] Precum se observă, acesta nu este doar un „termen tehnic creştin pentru 'a muri'", aşa cum susţine v. Pârvan, p. 243. Cf. şi soluţia lui Coresi în FA XXVII, 12: *adăpostul* (CB), *pristaniştea* (CV), *răpaosul* (CP), unde se traduce vsl. **къ пристанищти**.

[1008] Pentru etimologia în limba română a termenului *murguire* (magh.) v. Scriban, 843a. TRDW consideră necunoscută etimologia acestui termen, CADE şi DER păstrează tăcerea. Scriban consideră că termenul provine din magh. *murrogni*, provenienţă susţinută şi de Tamás (sv), precum şi de Kiraly (p. 140), care derivă forma din magh. *morogni*.

[1009] Faptul acesta întăreşte constatarea, care se impune prin coagularea multor asemenea situaţii, că gradul de consecvenţă în respectarea textului copiat şi revizuit era mult mai mare la început, deosebirile producîndu-se pe măsura înaintării lucrului, a familiarizării cu textul care capătă treptat amprenta prelucrătorului. Ipoteza că

confuzii, probabil[1010], acelaşi text redă vsl. ржпетници prin *răpitori* (Iuda, 16), în vreme ce CB traduce prin *murguitorii*.

Printre situaţiile care arată eforturile traducătorilor şi ale limbii române de a reda cu o exactitate mai mult decît acceptabilă unele sensuri pe care le găsiseră şi le înţeleseseră în acele texte, se numără şi unele precum: „ca să nu fie lui *a pesti* întru Asii" (CB— FA XX, 16), „cum se nu fie lui *a pesti* întru Asia" (CV), „ca să nu fie lui *pestealã* întru Asie" (CP); „*pestealã* nece unu chipu feciu" (CB— FA XXV, 17), „nece uo *pestealã* nu lă feciu" (CV), „*pestealã* nece una să nu facă" (CP); „*pestitu* notîndu" (CB— FA XXVII, 7), „*cătelinru* nutîndu" (CV), „*pestind* nota" (CP)[1011]. Recursul la acest termen (< magh. *apasztani* 'zögern, verweilen')[1012] destul de confuz la nivel formal[1013], poate fi explicat în mai multe feluri. Ceea ce interesează, însă, sînt cauzele păstrării sale de către copiştii şi revizorii de la care provin aceste texte[1014]. Sensul care se vrea redat astfel este 'a nu pierde timpul', 'a nu zăbovi'. Modalitatea, însă, prin care se face acest lucru în textele clasice, imaginile care apar acolo şi care se reflectă în textul slavon, determină traducătorii şi revizorii la a considera mai atent formele pe care le aveau de folosit pentru a reda respectivul sens. Compusul utilizat în textul grecesc, unul pe baza adverbului βραδέως, este redat ca atare în textul slav, printr-un compus pe baza adjectivului echivalent мѫдьнъ. Slavona avea însă şi un verb, мѫдити, încadrabil în acelaşi cîmp semantic — 'χρονίζειν, cunctari' — cu termenii folosiţi în celelalte două situaţii. Textul grecesc utilizează un compus interesant în FA XX, 16, o imagine, şi anume χρονοτριβῆται, care nu a putut fi redat în slavonă mai bine

---

diaconul a preferat mai mult CV decît CB, însă CV ar fi putut fi incomplet încă din acea vreme, îşi aşteaptă argumentele, de ambele tipuri.

[1010] Ar putea fi vorba despre vsl. рѣпа.

[1011] Cf. CB, CV, CP— Iac. I, 19; CB, CP— 2P III, 1.

[1012] Tamás sv.

[1013] V. Kiraly, p. 106, unde se dă etimonul magh. *apasztani* 's'attarder', care, la nivel formal, a suferit o falsă analiză. V. şi opinia lui N. Drăganu, în DR VI, p. 249-251.

[1014] Datele problemei nu se schimbă nici dacă ei au fost cei care le-au introdus (ceea ce este mai puţin plauzibil, dar nu de neconceput) deoarece, dacă lucrurile stau astfel, au făcut-o nemulţumiţi fiind de soluţia(ile) anterioare.

decît prin ЗАКЪСНѢТИ, adică 'βραδύνειν, χρονίζειν, χρονοτριβεῖν, tardare'[1015].

În FA VII, 4, unde CB redă un fragment în care apare vsl. ВЪСЕЛИТИ prin *„sălăşui* în Haran", CP reţine numai începutul acţiunii traducînd *„se mută* în Haran" dînd prioritate sensului κατοικέω. Verbul de origine maghiară[1016] se încarcă uşor cu valori cerute de context, atît în cazul prezentat, cît şi în Iac. IV, 5, unde se redă de asemenea vsl. ВЪСЕЛИТИ: „cătră rîvne deşideră duhul ce *sălăşui* întru noi", vizibilă fiind asocierea dintre formele nominale de la baza termenilor maghiar şi slavon.

Un termen a cărui etimologie maghiară este greu de contestat se întîlneşte în „multă *seamă* crezuseră" (CP— FA XI, 21), alături de „multu *număru* crezu" (CB), caz care, încă o dată, ridică problema cauzei pentru care Coresi a preferat maghiarismul termenului din CB[1017].

În FA XII, 8: „încinge-te şi postîmpeaşte întru *talpele* sale!" (CB), „încinge-te şi stă în *talpele* tale!" (CP) este posibil ca substantivul *talpă* să cunoască şi valoarea 'sandalion'. Acest cuvînt, probabil provenit din magh. *talp* 'Sohle, Tatze, Felge, Unterlage, Untersatz, Lafette'[1018], redă vsl. ПЛЕСНИЦА adică 'βάσις, basis' dar şi

---

[1015] Ca şi în alte situaţii, latina intră, şi aici, în discuţie doar ca reper întrucît, de multe ori, mai exactă dar mai săracă şi mai puţin plastică în comparaţie cu textul grecesc, această traducere — probabil neimplicată sau foarte slab implicată în actul făcut de traducătorul slav — nu oferă sugestii în discuţiile care urmăresc procesul traducerii, felul în care sensurile s-au diluat ori au suferit modificări. Ideea textului latin către care traducătorul slav sau român îşi aruncau privirea pentru a-şi completa ori direcţiona traducerile, rămîne o ipoteză. (V., de exemplu, I. Gheţie, *A existat un izvor latin al psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea?*, în LR XXXI (1982) p. 181-185, E. Munteanu, *Slavon ou latin? Une réexamination du problème de la langue-source des plus anciennes traductions roumaines du Psautier*, în AUI XL (1994), p. 57-70.).

[1016] V. Tamás sv.

[1017] V. B.P. Hasdeu, *Cuvîntul samă este el latin sau maghiar? Istoria unui trunchi crescut din trei rădăcine*, în „Columna lui Traian", IV (1883), p. 22–30, dar şi Philippide *Principii*, p. 118, DER, TRDW sv. Prezenţa şi răspîndirea maghiarismelor în textele munteneşti ar putea servi drept bază unei cercetări ce–ar pleca de la teoria lui G. Ivănescu asupra caracterul alogen al aristocraţiei munteneşti.

[1018] V. Tamás sv, unde se oferă exemple pentru toate aceste sensuri prezente şi în limba română, cuvîntul apărînd şi în secolul al XX-lea în numeroase expresii care mai păstrează unele din aceste sensuri. V. mai recent, M. Sala, *Introducere în*

'σανδάλιον, sandalium'. Este greu de ştiut astăzi dacă traducătorul a înţeles realmente sensul vsl. ПЛЕСНИЦА 'σανδάλιον, sandalium', sau, mai exact, dacă cuvîntul *talpă* avea în epocă atît sensul 'βάσις, basis', cît şi 'sandalion'[1019].

Încă o caracteristică a lexicului limbii române vechi este reprezentată de prezenţa unui termen de origine maghiară, precum cel din „puneţi *tarul* spre cerbicea ucenicilor" (< magh. *tár* 'Frocht, Ladung, (Saum-) Last, Bürde')[1020] (CB, CP— FA XV, 10). Fără a se devia de la acest sens, dar cu o altă nuanţă, termenul apare într-un uz mai general precum: „cu dosădirea şi cu multă deşerţie nu numai *tarului* şi corabiei, ce şi sufletelor noastre va se fie notare" (CB— FA XXVII, 10)[1021], valoare mai clar evidenţiată la compararea

---

etimologia limbii române, Bucureşti, 1999, p. 143–145. Fără a respinge mai vechea ipoteză reamintită aici, trebuie precizat că M. Sala discută din perspectiva principiilor complementare de cercetare pe care le poate aplica cercetătorul. Dacă, sub aspect teoretic, se poate lesne accepta o serie de aserţiuni care se articulează coerent descriind o metodă, în momentul în care avem a face cu încercarea de aplicare a schemei la cazurile concrete ale unor cuvinte care, prin aspectul lor fonetic şi prin disponibilităţile lor semantice, se sustrag cu uşurinţă unor probe ce le–ar conferi o anumită individualitate, asemenea metode sînt susceptibile de a deveni la fel de specioase precum o eventuală greşeală făcută mai devreme, cînd respectivului cuvînt i s–a fixat o etimologie plauzibilă, dar greşită. În cazul concret al substantivului *talpă*, spre exemplu, prezenţa acestuia în numeroase expresii şi faptul că este înregistrat cu numeroase valori, situaţie caracteristică doar cuvintelor vechi şi făcînd parte din zona fundamentală a lexicului, este uşor de explicat dacă, în prealabil, se acceptă că acesta este unul dintre puţinii termeni care, din cauze mai puţin limpezi, au înlocuit sau eliminat termeni moşteniţi. După ce *talpă* este adoptat în limba română el se poate bucura de poate privilegiile pe care un termen referitor la părţile corpului omenesc le are. Faptul că majoritatea acestor termeni este de origine latină şi numai accidental apar excepţii (*gît* suferă o contestare asemănătoare) nu este un argument în sine care ar susţine romanitatea tuturor acestor termeni. Totodată, nu trebuie confundat privilegiul unui termen din vocabularul fundamental — privilegiu concretizat prin numeroasele valori pe care le dobîndeşte şi intrarea sa în nenumărate expresii şi locuţiuni — cu calitatea de termen moştenit.

[1019] Verbul utilizat în textul grecesc este ὑπόδεσις 'action d'attacher ses sandales' (v. Bailly sv), contextul de tradus fiind *calcea te sandalia tua*.

[1020] V. Tamás sv. Pentru o altă opinie, care susţine originea romanică a cuvîntului, v. I. Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti*, Blaj, 1914, p. 120.

[1021] În CP se distinge [*ta*]*rului*.

traducerilor „acolo era amu corabiei se descarce *sarcina*" (CB, CV— FA XX, 13)[1022] şi „(...) a-şi iuşura *tarul*" (CP).

De origine maghiară în limba romînă este şi verbul ***a tăgădui*** (< magh. *tagad* '(ab)leugnem, verneinen, (dé)nier, contester')[1023], care apare în „vîndu-ş satul şi *tăgădui* dem-preţ" (CB— FA V, 1-2)[1024]; „că nemică *nu tăgăduiiu* de foloasele cee a spune voao" (CB— FA, XX, 20), în CP: „nemi[c]ă nu m-am supus ce nu e spre folos [...] să nu spuiu voao"; *„a se tăgădui* amu lui ceva de aceastea nu crezu nice una" (CB— FA XXVI, 26), în CP: „ascunse-se lui amu ceva de aceastea nu crezu [ne]ce una". În primul şi ultimul din contextele aici menţionate, textul slavon utilizează verbul, **отаити** 'ἀποκρύπτειν, κρύπτειν, abscondere, celare; λανθάνειν, latere '. În cel de-al doilea, apare verbul **обинѫти сѧ** 'ὑποστέλλεσθαι, se subducere, reformidare; φείδεσθαι, parcere'. Traducerile neconcordante pot fi comentate ca opţiuni ale diaconului. Ele au, însă, cauze diferite. În ultimul caz se preferă un termen a cărui prezenţă este, poate, mai potrivită în text, deoarece deosebirea de nuanţă este evidentă. 'Tăinuirea' este reală aici, vine de la oameni şi vizează alţi oameni, cu referire la un fapt, în vreme ce, în ultimul text, nu este vorba despre o tăinuire propriu-zisă, ci despre o stare de cunoaştere sau necunoaştere a unui individ. Ea se referă la o realitate dată şi nu la un fapt. În cazul al doilea, în CB nu se mai respectă deosebirile urmate în alte locuri din text — deşi slavona utilizează un alt termen —, probabil sub influenţa anumitor presiuni, dacă nu cumva într-o echivalare uniformizantă. Ceea ce apare în CP, în schimb, este un calc, rezultat al încercării de redare fidelă a sensului, după cum se vede, destul de puţin reuşit, atît la nivelul termenului redat, cît şi la cel al versetului.

Alături de utilizarea slavicului *mită* (CB, CP— FA XVII, 9), care redă forma substantivală **мито**, în FA XXIV, 26, faţă de acest cuvînt utilizat în CB şi CV, textul diaconului oferă ***vamă*** (< magh. *vám*)[1025].

[1022] Pentru urmaşul lat. *sarcina* v. PEW, DER, TRDW sv.

[1023] Pentru explicaţii, sensuri, derivate şi atestări, mai recente decît cele din CB, v. Tamás, sv.

[1024] În CP se utilizează acelaşi verb.

[1025] V. Tamás sv.

4. Elemente de origine grecească

Pentru numele sărbătorii ebraice din „era Zilele *Azimelor*" (CB— FA XII, 3), „era în Zilele de *Azimite*" (CP); „E noi dezlegămu-ne după Zilele *Azimelor*" (CB— FA XX, 6), în CP: „(...) Zilele de *Azimite*", traducere a adjectivului опрѣсьнъчьнъ 'ἄζυμος, panis non ferentati', CB utilizează un termen de origine grecească (gr. ἄζυμος)[1026] iar CP un derivat de la acesta[1027].

Un termen de origine grecească, un cultism, care se întîlneşte în toate versiunile este *cărtular* (< mgr. χαρτουλάριος < lat. chartularius)[1028]. Legat de acest cuvînt, trebuie observat că traducătorul slav redă prin книжникъ atît gr. ποιητής, precum în FA XVII, 28, unde CB şi CP, în mod firesc, utilizează *cărtular*, cît şi gr. γραμματεύς 'scribus', precum în FA IV, 5; XIX, 35, unde, din nou CB, CV şi CP traduc unitar prin acelaşi cuvînt.

Un cuvînt redat cu o unitate uimitoare este cel din: CB— FA II, 43; „Fu amu a totu sufletul *fricã*; multe amu ciude şi seamne de apostoli fură întru Ierusalim. *Fricã* mare era spre toţi", de asemenea, în FA V, 5, 11; XIX, 17, apoi, în: 1P III, 2: „socotiţi cee cu *fricã* viiaţa voastră" (CB), 1P III, 6: „netemîndu-vă nece de o *fricã*" (CB), 1Ioan IV, 18: „*Fricã* nu e întru iubosti, ce desfîrşita iubostea afară goneaşte *frica*, că *frica* muncă are; cine teame-se nu sfîrşaşte-se în iuboste" (CB), Iuda, 23: „e alţii cu *fricã* mîntuiţi din focu, răpindu-i înfruntaţii cu teamătu" (CB)[1029]. Textul slavon conţine, în toate aceste situaţii, termenul страхъ 'δειλία, timiditas'. Apariţia rom. *fricã* (< gr. φρική) în aceste texte, cu o constanţă remarcablă, susţine presupunerea din DER, unde, pe baza prezenţei cuvîntului în istroromână, se avansează, cu oarecare reţinere, ipoteza că *fricã* trebuie să fie mai vechi în limba

---

[1026] Pentru conceptul 'pîine nedospită' şi pentru întemeierea sărbătorii v. *Ex.* XII, 15, 18; XXII, 15; *Deut.* XVI, 6; 8 etc.; precizări apar şi în BB *Lev.*, *Comentarii*, p. 166. Pentru situaţia conceptului 'etwas Ungesäuertes', în ebraică, v. Gesenius, p. 444a.

[1027] V. DER, TRDW sv *azimă*, *azimit*.

[1028] V. Arvinte *St. lingv. Deut*, p. 38. În textul citat este vorba despre notarul oraşului Efes, cel care avea sarcina de a păstra actele publice, de a formula textele de lege şi de a supraveghea, totodată, păstrarea lor (v. N.T. Cath., p. 443, nota 35).

[1029] Termenul acesta apare în toate locurile menţionate şi în CV şi CP, diferenţele faţă de textele transcrise fiind de ordin fonetic, gramatical etc., neinteresante din punctul de vedere al discuţiei de faţă.

română[1030]. H. Mihăescu, prezentînd cuvintele de origine greacă, împrumutate încă de populaţia latină din regiunea Dunării de jos, observă că este vorba, în special, despre termeni referitori la realităţile sociale. Totodată, referindu-se la termeni care, consideră autorul, au îmbogăţit cunoştinţele medicale ale populaţiei latine, notează printre aceştia cuvinte precum: *a căsca* sau *farmec*. Cu toate acestea, H. Mihăescu consideră că este dificil de explicat calea pe care a intrat în limba română un termen referitor la o stare sufletească, precum cel aici discutat, care este alăturat lui *trufă*[1031]. Ambele cuvinte, înainte a deveni elemente la care scrierile creştine pot apela foarte des, au reprezentat termeni prin care se denumeau stări caracteristice fiinţelor umane, aşadar universal întîlnite. Dacă rom. *proaspăt* a putut intra în limba română „grâce au commerce des fruits et denrées méridionales"[1032], deşi este de presupus că şi românii puteau cunoaşte un termen pentru a denumi această stare, nu poate fi respinsă ipoteza că un termen precum *frică*, al cărui etimon se află în limba greacă, a putut pătrunde în urma contactului dintre două populaţii, care făceau comerţ şi care cunoşteau această stare. În felul acesta s-ar putea coborî pînă la gr. φρίκη 'frissonnement; frisson de la peau; frisson de fièvre; frisson qu'inspire le respect de la divinité'[1033].

Toate versiunile concordă în a traduce vsl. ШТЕДРЪ 'μεγαλόψυχος, misericors' prin *ieftin*: „multu milostiv iaste, şi *ieftin*" [Dumnezeu] (CB— Iac. V, 11).

Cuvîntul *mîniiaci* (CB— 2P III, 3) încearcă să traducă vsl. РЖГАТЕАТЬ, în textul grecesc ἐμπαῖκται, adică *illudentes*. *Dicţionaru* lui A. Scriban, sv. *mîniecie*, după CV, glosează 'scamatori'. Probabil că soluţia reală apare în TRDW, unde se indică proveniența din gr. μανιακός 'rasend' „mit Anlehung an *mînie*"[1034]. Cu toate acestea, ipoteza unui calc nu este întru totul de înlăturat. În CP apare *mîniiaţi*, ceea ce trebuie considerat mai degrabă rezultat al unei greşeli de tipar, pe baza confuziei grafice dintre ч şi щ. Vsl. СТѢДОЛОЖЬСТЕНИЕ

[1030] A. Ciorănescu dăduse un etimon din greaca medie. V. şi DLR, TRDW sv.
[1031] În Mihăescu, p. 320–322.
[1032] *Ibid.*, p. 321.
[1033] V. Bailly sv.
[1034] V. TRDW sv *mîniac*.

(derivat de la vsl. стꙑдъ 'pudor', cu sensul 'ἀσέλγεια, libido'), traduce gr. ἀσέλγεια, care are sensul 'insolence, grossiereté', dar şi 'moeurs dissolues'[1035]. Coresi îl redă prin *spurcăciunea*, iar AI prin *mîniecie*, probabil derivat de la *mîniac*. Forma în discuţie, sau sinonime ale ei, apar şi în alte texte, valorile cu care ele se înregistrează fiind destul de departe de cea care ar deriva din etimologia de mai sus. Astfel, în una dintre înşiruirile specifice textului biblic, apare *spurcătorii* (CPB— 1Cor. VI, 9), avînd drept corespondent în CP perifraza „cela ce face curvie cu mîna". Substantivul скврънꙗ 'μολωσμός, pollutio', astfel tradus, face parte dintr-o familie în care apar şi sensurile 'macula' sau 'turpis'. Acelaşi termen slav apare şi în Iac. I, 21, într-un alt context, cu sensul 'immunditia' unde este redat, în toate cele trei versiuni tot prin *spurcăciune*. Textul CPB prezintă termenul *scîrnăvie* într-o înşiruire din 1P IV, 3[1036] avînd drept corespondent în CP forma *grazde*, iar în CV forma *mîniiciile*, redînd vsl. скрънꙑствиѥ corespunzînd cuvintelor *luxuriis*, ἀσελγείας, din *Vulgata*. Probabil că sensul cu care *mîniecie* şi *spurcăciune* apar cere explicarea procesului prin care a putut fi derivat de la *mîniac* (< ngr. μανιακός). Este, totuşi, posibil să fie vorba despre o simplă creaţie a limbii române pe baza unor analogii.

5. Elemente a căror etimologie este nesigură sau necunoscută

Există cîteva contexte care conţin un element cu valori incerte, deductibile din context, fapt datorat caracterului de instrument pe care acesta îl are, şi cu etimologie necunoscută. Întrucît s–a considerat că, în asemenea situaţii, este necesară o analiză cît se poate de atentă, cu relevarea oricărei valori şi nuanţe de sens, în cele ce urmează, contextele respective sînt prezentate în întregime, în încercarea de a lămuri, pe cît posibil, valoarea exactă a elementului în discuţie şi, pe această bază, găsirea unui eventual etimon. Aceste contexte sînt: „Argintul tău cu tine se fie întru perire, căce darul Domnului pare–ţi cu argintul a–l cîştiga. Nu ţie parte, nece soarte întru cuvintele

[1035] V. Bailly, sv.

[1036] Chiar dacă acest verset a fost înţeles de traducători şi revizori, nu a fost tradus clar, în CP apărînd chiar o greşeală.

FA VIII, 20–21)[1037], „De-ci spune acelora ce-s ca aceia ca celuitori şi porînceaşte nece una cu aceia se aibă soţiie cătră aceaia ce—s ca aceia ştiindu că nu pînă la voe ce zise a fi numai se nu destoinicii îmblarem chemariei *căporu* şi întîniu oamini scoase dintru Eghipetu Domnul şi nu fură întru credinţă, pierdu-i şi îngerilor nefitorilor al său cinu cruţă ştiindu că nu pînă la voie zisă a fi numai se nedostoinici îmblămu chemariei *capuru* şi întîniu oamini ce-i scoase dintru Eghipetu Domnul şi nu fură întru credinţă pierdu-i şi îngerii ce nu-ş păziră al său cinu nu cruţă. Cade-se amu de ceia ce-s ca aceia se împarţă-se *capuru* şi Mihailu, mai-marele îngeru, nu spre dease hule Dracului a fi amu în peririle loru ca sodomleanilor îmvaţă" (*Sp. la Iuda* 379/1–381/1)[1038], „Curăţiţi-vă amu de vechiul aluatu se fiţi nou-framîntatu, cum seţi fără covăseală *capuru* Paştile noastre dereptu noi jungheatu fu Hristos!" (1Cor. V, 7)[1039].

După cum se poate observa, mai ales din primul şi din ultimul exemplu, dar şi din cadrul fragmentul extras din *Sp. la Iuda*, în toate situaţiile în care apare *caporu* (sau *căporu*, sau *capuru*)[1040], avem a face cu o aceeaşi modalitate de exprimare a unui tip de discurs, identic în formă: justificarea, prin ilustrare, a unor afirmaţii anterior făcute. De aceea, se poate considera că o echivalare prin *căci*, *deoarece*, *întrucît*, acceptabilă, în principiu, ar rămîne aproximativă. Prin utilizarea, în textul slavon, a conjuncţiei ѧко, ce corespunde, în textul grecesc, conjuncţiei γάρ, în cel latin particulei *enim*, sensul şi valorile care trebuie sugerate par a arăta că segmentul în discuţie are rolul de a introduce o concluzie, exprimată cu destulă participare a afectelor (modalitate a persuasiunii), prin care se oferă o imagine care coincide cu *climax*-ul discursului enunţat. Această forţare, calculată, a limitelor discursului ar putea corespunde adv. lat. *porrō* „'en avant, en continuant' (se dit de l'espace et du temps), en allant plus loin.

[1037] Elementul subliniat are drept corespondent, în CP, *că amu*.
[1038] În CP apare *şi amu*.
[1039] În CP apare *şi amu*.
[1040] Deşi numărul ocurenţelor fiecărei variante este inegal, este dificil de arătat care dintre cele trei forme reprezintă variantele şi care ar putea fi forma de bază, după cum este dificil de arătat dacă transcrierea ar trebui să fie *ca poru*, *că poru* sau *ca puru*. Alegerea de mai sus nu este justificată decît de numărul ocurenţelor elementului ales, dar este discutabilă deoarece se înregistrează la intervale foarte scurte, aşadar numărul ocurenţelor este irelevant.

Marque souvent une progression dans un raissonement, ou s'emploie aussi comme interjection d'encouragement"[1041]. Nici sub aspect fonetic, o asemenea formă nu prezintă dificultăţi în a fi acceptată. Ar rămîne de lămurit, în cazul acceptării acestui etimon, situaţia primelor două sunete. Fie că se notează împreună, fie că trebuie separate grafic[1042], se poate presupune că, precum în alte cazuri, sub aspect etimologic, avem a face cu două elemente care, ulterior, s–au combina într–unul singur, datorită coocurenţei lor, ceea ce a determinat o anumită cadenţă a rostirii lor, după care s–a ajuns la un complex grafic închegat. Este probabil ca acest *ca* să derive din lat. *quod*, ceea ce înseamnă că întreaga construcţie poate fi echivalată (aproximativ) cu 'căci (iată!) aşadar'.

Dificil de lămurit rămîne un cuvînt precum cel din „ce amu va ***chealfedul*** acesta se grăiască (CB— FA XVII, 18), pentru care, în CP, apare: „ce amu veri cu *înşelătorii* aceştea să grăeşti". Acesta este unul dintre contextele în care traducerea s-a făcut diferit la început, apoi opţiunile au devenit convergente, urmate fiind soluţiile versiunilor cu oarecare autoritate. Generozitatea termenilor din *Vulgata* (*seminiverbius*, respectiv σπερμολόγος) a fost destul de îngust speculată de traducătorul versiunii slavone, unde se întîlneşte БАЖДІВІИ, adică o formă avînd aceeaşi rădăcină cu cuvintele prin care slavona putea echivala perfect gr. σπερμολόγος, făcînd parte din aceeaşi familie de cuvinte, dar avînd valoarea '(περι)πλανώδης, errans'[1043].

[1041] Ernout–Meillet sv.

[1042] Deşi, în acest sens, nu se poate obţine un sprijin absolut din partea textului CB, trebuie menţionat că, în nici una dintre ocurenţele sale, acest element nu apare sub o formă scrisă care ar îndreptăţi o separaţie grafică.

[1043] Termenul a fost luat în discuţie de N. Drăganu, în *Două manuscripte vechi* ***Codicele Todorescu şi Codicele Marţian***, Bucureşti, 1914, precum şi în DR V, p. 336-337, unde se încearcă o explicaţie prin contaminare între *galbed* (< lat **galbidus*) cu magh *gëlyva*, *gelva*, *gilva*. Tot acolo (p. 337, nota 1) se oferă un citat sugestiv, atît în ceea ce priveşte forma, dar mai ales sensul cuvîntului: „*gâlfezi* (s.a.) trubaduri de noapte sau îmblătitori de fraze, şi cel mult frivoli, storşi şi fără vervă, de a lui Boccaccio". V. şi DR IV, p. 684-686. În DLR sv *chealfăd* se dă etimonul lat. **galfidus*, cu o explicaţie care păstrează direcţia celei date de N. Drăganu. Încercări de explicare a termenului şi a etimologiei sale au mai fost făcute de către O. Densusianu, în *Istoria* II, p. 356, de C. Dimitriu, în *art. cit.*, p. 159, Frăţilă, p. 31. O discuţie asupra acestui cuvînt trebuie să reţină şi faptul că conceptul 'σπερμολόγοις'

Avînd în vedere aspectul fonetic al cuvîntului s–ar putea căuta un etimon în maghiară. Cu toate acestea, magh. *külföld* 'străin', spre exemplu, poate ridica probleme în ceea ce priveşte cerinţele de ordin fonetic, deşi, sub aspect semantic, ar putea fi acceptat. Ipoteza rămîne fragilă.

Evoluţia substantivului *codru*, reflectată în textele *Apostolului*, nu reuşeşte să lămurească problema etimologiei termenului. Apariţia sa într-un context precum „*codrul* Sinaiei" (CB, CP— FA VII, 30, 38), redînd vsl. гора 'ὄρος, mons' pare a pleda în favoarea celor care consideră că acest termen a suferit o evoluţie semantică precum următoarea: 'munte', 'munte împădurit', 'pădure'[1044]. Cu toate acestea, alături de numeroasele discuţii purtate[1045], probabil că trebuie urmată o separaţie, cerută de cea existentă la nivelul sensurilor acestui cuvînt, atunci cînd sînt privite în diacronie. O întîmpinare serioasă apare în TRDW, unde se arată că „Schwieriger ist die Bdtg. 'Berg', die auch in alb. *kodrë* 'Hügel' wiederkehrt" (v. TRDW sv. *codru*). Expresii precum „*codru* de pîine" sau „*codru* de mămăligă, de slănină, de pădure", precum şi altele, cum ar fi „Flămîndul *codru* visează şi vrabia mei" (pentru care v. *ibid.*) nu sînt de natură să pledeze în favoarea unui sens 'munte', 'pădure' pentru termenul în discuţie. Acestea ar trebui considerate ca purtătoare în limba română ale valorilor lat. *quadratus* sau *quadrum* 'Viertel', Viereck'[1046]. Celălalt sens, care se întîlneşte în secolul al XVI-lea, ar putea apărea ulterior datorită unor diferite asocieri, ori, situaţie mai dificilă, datorită existenţei unui alt termen cu care cel de origine latină s-a confundat[1047].

---

putea fi redat şi cu ajutorul sintagmei **вероуштимъ животомъ** (v. Miklosich sv **животъ**).

[1044] V. Şăineanu *Încercare*, p. 166-167.

[1045] V. Cihac II sv, PEW 392, OR II, p. 708, DER, Giorge Pascu, *Dictionnaire étymologique macédoroumain*, Iaşi, 1925 sv.

[1046] V. TRDW, de asemenea CDDE, sv *codru*.

[1047] V. şi PEW sv.

Obscură este şi etimologia cuvîntului care apare în: „ruşine iaste că *cramole* aveţi" (CB— 1Cor. VI, 7), în CP *o greşală* pentru тьжьи ('iudicia, κρίματα')[1048].

Trei termeni pentru un singur concept apar în „duhulu *gîmbositoriu*" (CB 1Ioan IV, 2)[1049], „duhul *înşălătoriu*" (CP); *gîmbosea* (CB— 1P II, 1), *hicleşigul* (CV) (< magh. *hitlenség* 'Treubruch, untreue')[1050], *hicleşugul* (CP), unde se încearcă redarea vsl. лъсть.

Interesant şi nu prea clar ca proveniență este termenul *a împruora* prezent în CB[1051]. Acesta apare într-un context în care pare evident că traducătorul CB — care poate fi bănuit de a fi cunoscut şi consultat textele traduse ale *Psaltirii* —, nemulţumit de ceea ce a găsit acolo, a optat pentru un alt termen. Contextul este următorul: „Dereptu ce *împruorară-se* limbile şi oamenii învăţară-se deşartelor"

[1048] V. крамоле în Miklosich unde se observă polisemantismul său, precum şi faptul că, deşi sensurile sale nu sînt confundabile, printr-o utilizare metaforică unele dintre acestea pot înregistra suprapuneri parţiale între ele. De asemenea, derivatele acestuia pot oferi unele sugestii. Rămîne, în continuare, dificil de construit o ipoteză cu reale şanse de a fi acceptată. V. DER sv *cramură*. În DLR sv *crămălui* se dă „refl. 's'agiter, se tourmenter (avant de prendre une décision)'". Tot acolo este menţionat substantivul *crămăluială* 'necaz, supărare' cu etimologie necunoscută, dar cu o trimitere la o ipoteză a lui C. Lacea: germ. *grämen* şi *grämeln* 'a se amărî'.

[1049] Cu toate încercările, termenul rămîne cu etimologia necunoscută, valoarea sa deducîndu-se în funcţie de corespondentele din cealaltă traducere sau din contextele în care mai apar forme care se presupun a fi ale sale (v. Paşca sv *gâmbală*, DER sv *gîmba*, TRDW sv *gîmbosi*).

[1050] V. Tamás sv, pentru evoluţia fonetică v. Arvinte *St. lingv. Gen.*, p. 55b, Kiraly, p. 85, 153, 173, nota 72.

[1051] Pentru încercările de explicare a acestuia şi opiniile pînă acum emise asupra sa v. V. Bogrea, în DR I, p. 266-267, care, trecînd în revistă sensurile termenului (cel principal pare a fi 'perioadă de timp din noapte/zori/dimineaţă') şi analizînd formele cunoscute de acesta optează pentru un etimon ngr. πρόωρος, ον 'frühzeitig, vorzeitig'. Dar v. şi Al. Procopovici, DR V, p. 380, 383-390, care derivă cuvîntul — destul de convingător — din lat. *provolare* 'ausfliegen' fig. 'hervorstürzen'. V. şi Scriban sv *proor*, CADE sv *împroor*, care optează pentru un etimon grecesc cu care pare a fi de acord şi DER sv *proor*. Prudent se arată a fi autorul etimologiilor date în TRDW sv *amproor*, unde se notează „Et. unbek." după care se înşiră soluţiile altor istorici ai limbii şi lexicografi. Pentru un alt sens v. T. Gîlcescu, *Cercetări asupra graiului din Gorj*, în GS V, p. 64-124 unde se dă valoarea 'ajunul Sf. Gheorghe' pentru *împroor*, iar pentru verbul *împroora* 'a lega oala e muls laptele cu verdeaţă la gură, în ajunul Sf. Gheorghe' (p. 121-122).

(CB, CP— FA IV, 25)[1052]. Termenii încercaţi de *Psaltiri* arată că termenul tradus era unul destul de vag pentru traducători, cu atît mai mult cu cît cu greu se pot găsi note comune la doi dintre numeroşii termeni utilizaţi[1053]. Termenul corespondent din versiunea slavonă este o formă a verbului шатати сѧ, adică 'φρύαττεσθαι, fremere', ceea ce apare şi în *Vulgata* de altfel.

Un termen cu origine incertă, care apare într-o porţiune de text lipsă din CB şi CV, aşadar numai în CP, este cel din: *„mîşcoiul* fără de glas" (2P II, 16). Dacă, pentru A. de Cihac originea acestui cuvînt, în limba română — a cărui semnificaţie este 'măgar, dobitoc' —, se află în limbile slave[1054], pentru A. Ciorănescu, originea termenului este incertă, iar pentru O. Densusianu acesta provine din alb. *mušk*, cu *î* datorat vbg. *miskŭ*[1055]. Avînd în vedere că variantele sub care substantivul apare în unele limbi slave, în albaneză şi în română, întemeindu-se tot pe aspectul fonetic, A. Philippide arată că termenul „trebue să fie un împrumut din albaneză", însă, în cazul în care radicalul de la care se pleacă nu este *mušk*, ci *mušik*, lucru posibil, atunci cuvîntul este autohton în limba română[1056].

Greu de precizat este proveniența formei *omăţitorii* (CB— Iuda, 18), care apare alături de *batjocuritorii* (CP) traducînd vsl. ржгатєлъ 'ἐμπαίκτες, qui irridet'[1057].

Etimologia şi evoluţia cuvîntului *prepunaşii* (CB— *Sp. la Iac.* 266/20-21), *prepunonşi* (CV 54^{v}/6), *zăritori* (CP 142/16) constituie chestiuni care încă nu au fost rezolvate[1058].

Deşi a beneficiat de soluţii care merg în mai multe direcţii şi solicită mai multe etimoane, o rezolvare satisfăcătoare nu a primit

---

[1052] Trebuie menţionat că, cu excepţia primului cuvînt, versiunea coresiană este identică cu cea citată.

[1053] Este vorba despre *încetiră-se* (PS.S), *şoptiră-se* (H), *rînjiră* (C), *să burzuluiră* (D), v. PS.S, p. 2, Ps. 2, 1.

[1054] V. Cihac II, sv *muşcoiu*.

[1055] DER sv *muşcoi*, Densusianu *Istoria* I, p. 37, 162

[1056] V. OR II, p. 725.

[1057] V. Miklosich sv.

[1058] V. discuţii la Densusianu *Istoria* II, p. 357, CV, p. 187.

pînă acum nici rom. *prunc*[1059]. Acesta apare în „Aduseră *pronciul* viu" (CB— FA XX, 12), „aduseră *pruncul* viu" (CV), „aduse *feciorul* viu" (< lat. *fetiolus*)[1060] (CP). Este de remarcat că termenul nu este folosit cu referire la o ființă umană de pînă la un an, sau puțin mai mare, fiind vorba despre un tînăr, cel puțin un adolescent. Pare a fi vorba despre un regionalism, atitudinea autorului CP, care nu suferă decît sporadic influențe ale ariilor lingvistice transilvane, fiind destul de sugestivă în acest sens.

Traducerea vsl. лихωмствіемь лѫжнимин словеси, încercîndu-se redarea conceptului 'πλεονεξία, aviditas', prin „cu ale *sprînțarilor* minciunoaselor cuvinte"[1061] (CB— 2P II, 3), „cu *asupră-luarea* cu menciuroase cuvente" (CV), „cu *înşelăciuni şi alcamure* mincinoase cuvinte" (CP)[1062] evidențiază utilizarea, în CP, a unui termen de origine maghiară[1063], probabil familiar diaconului, considerat de acesta ca demn de a fi promovat sau socotit ca greu de înlocuit. Este interesantă reluarea conceptului cu un alt termen, fapt datorat, probabil, unei nevoi reale, sfera termenului de tradus nefiind satisfăcută de cuvîntul românesc, dar nici de cel de origine maghiară.

Faptul acesta ar putea fi pus pe seama încercării de a introduce un asemenea cuvînt în limbă printr-un mijloc curent, textele vechi conținînd asemenea traduceri duble sub forma reluărilor sinonimice. Dificultatea traducerii pare a fi mai degrabă legată de găsirea unui termen decît de înțelegerea conceptului. Sugestivă poate fi considerată soluția din CV. Aspectul formei conduce către ipoteza unui calc, pe fondul aceleiaşi încercări de lămurire, de translare în limba română a conceptului, precum în CP. În acest context, înainte de a face vreo apreciere asupra soluției din CV se cuvine remarcat faptul că textul CB,

---

1059 Pentru cîteva soluții luate pînă acum în discuție, v. DER, SV, Philippide *Principii*, p. 40, 112 (unde se susține o origine latină prin etimonul *priviginus*), de asemenea TRDW sv, unde se susține, după Puşcariu (DR I, p. 602) etimonul **pueruncultus*.

1060 V. CDDE sv *făt*, de asemenea, PEW, TRDW sv *fecior*.

1061 În ceea ce priveşte etimologia cuvîntului *sprînțar*, DER consideră că aceasta este necunoscută, părîndu-i-se nesigură relația stabilită în TRDW, „scheint mit *sprinten* verwandt zu sein". Mai prudent, autorul CADE păstrează tăcerea. Ceea ce se desprinde din consultarea lucrărilor lexicografice care discută sensurile acestui cuvînt este nucleul de sens al acestuia care, în esență, este 'labil'.

1062 Pentru acest termen v. Tamás sv. Probabil că trecerea de la magh. *alkalom* la forma din vechea română literară se face printr-o disimilație de tipul celor prezentate în Grammont, p. 303 (v. şi LR II, p. 155), la o asemenea formă, producerea acestui fenomen fiind firească pentru limba română. V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 342.

1063 V. Tamás sv. *alcam*.

precum în alte situații, nu socotește necesar să facă eforturi, precum celelalte două texte, probabil considerînd ca suficientă utilizarea unui singur termen. În alte cazuri, s-a văzut că traducătorul sau revizorul de aici recurge la sinonime de origine slavă încercînd astfel să traducă un cuvînt care nu putea fi împrumutat în limba română și care nu avea echivalenți. Este, așadar, de presupus că *sprînțar* era un sinonim acceptabil al termenului utilizat în textul slavon, probabil și el de origine slavă. Ținînd seamă de toate acestea, se poate avansa ipoteza că traducerea din CV este un soi de calc al acestui echivalent. Plecînd de la etimonul **съпрѧтати**, bogat în valori ce gravitează în jurul nucleului de sens 'mobilitate', se observă că valoarea gr. συστέλλω (pentru care v. Bailly sv) este cea calchiată aici.

Substantivul *zgău*[1064] înregistrează o singură ocurență în CB „închide *zgăul* său de către elu" (CB— 1Ioan, III, 17), „și-ș va închide *zgăul* său d-insul" (CP), redînd **и затворнѫ тробѫ своѫ ѡ него**, adică *clauserit viscera sua ab eo*. În contexte în care acesta ar putea apărea se înregistrează pluralul *mațele*. Singura ocurență în CB a substantivului *pîntece*, se înregistrează în Mat. VI, 24: „Nu poate lucra Domnului și *pîntecelui*", așadar, de la sensul abstract 'sediu al instinctualității' se ajunge la unul mai profund, 'materialitate'[1065].

II. Cuvinte cu sens diferit de cel actual. Calcuri lingvistice

Această formă de transfer lingvistic, fundamentală pentru perioada veche a românei literare, dezvoltată ca o consecință a interferențelor lingvistice dintre limba română și limbile — superior organizate, din punct de vedere literar —, din care se traduceau texte biblice mai ales, a constituit una dintre cele mai productive căi de îmbogățire (dar și de edificare) a nivelelor sintactic și lexical al vechii române. Ca preluare și prelucrare, fie de structuri morfemice, fie de semnificate, în acea perioadă, procedeul a forțat în mod creator limitele sistemului limbii române, de multe ori îmbogățindu-l.

[1064] O discuție asupra ipotezelor emise asupra etimologiei cuvîntului apare în DER (sv *sgău*). Probabil că verbul *a zgîi* poate fi considerat a fi în relație cu substantivul, decurgînd din acesta; în ceea ce privește verbul *a zgăura*, este mai probabil ca acesta să preceadă substantivul, în cazul în care avem a face cu un cuvînt de origine latină. Pentru situația din BB, unde acest cuvînt apare, v. Arvinte, *St.lingv. Gen.*, p. 92b. V. și OR II, p. 742-743. Probabil că ipoteza din DR IV, p. 1553, avansată de Giuglea (< magh. *zugó*, *zugni*) nu este de luat în seamă. V. și OR II, p. 742–743.

[1065] De fapt, termenul aramaic *mamona*, folosit în textul biblic, are sensul 'bogății'. În unele versiuni apare personificat, dînd un alt relief opoziției.

Manifestîndu-se sub forma **calcului lexical de expresie**, noile structuri, cel mai frecvent create pe baza structurilor din limbile slave, reprezintă cuvinte derivate şi compuse care oferă sistemului noi modele de (re)-creare a unor tipare mentale, precum şi noi elemente lexicale. Textele traduse par să indice uneori că procedeul calcului era stimulat de presiunea formelor şi conţinuturilor din textul care trebuia tradus, efortul de a căuta termeni corespunzători în limba română fiind sporadic întîlnit, iar uneori puţin indicat în astfel de traduceri.

Calcul lexical de semnificat[1066] acţionează cu aproximativ aceleaşi efecte, restrîngîndu-şi însă acţiunea asupra nivelului semantic al limbii. Crearea, de fapt, a unui cuvînt, cu material familiar cititorului, dar care implică sensuri, nuanţe şi uzuri noi, precum şi o restructurare la nivel expresiv a materialului utilizat, ori inducerea pe baza unor sensuri comune sau a echivalenţei formale a unui sens unei forme vechi constituie procedee destul de insidioase, atît pentru cititorul obişnuit, cît şi pentru cercetător. În cele ce urmează, vor fi prezentate exemple de calcuri încercîndu-se observarea şi urmărirea dimensiunilor fenomenului şi distingerea între cele două tipuri de calc, ţinînd seama că, în realitate, nu poate fi vorba mereu despre o distincţie netă între cele două tipuri mai sus enunţate. Un exemplu de calc lexical care se referă atît la structură, cît şi la sens este prezent într-o construcţie precum cea din *fu lîngă flămîndu* (CB— FA X, 10). Versiunea slavonă conţine **бысть же пріалчень**, ceea ce redă întocmai gr. ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, adică o construcţie cu γίγνομαι, redată de regulă în vechile texte româneşti prin forme perifrastice[1067]. Vsl.

[1066] Pentru fundamentarea teoretică a acestor două concepte şi pentru motivaţia termenilor, vezi studiul teoretico-aplicativ al lui E. Munteanu, *Tipuri de calcuri lexicale în **Biblia de la Bucureşti (1688)** şi în versiunile preliminare contemporane (cu exemplificări din **Cartea înţelepciunii lui Solomon**)*, în AUI XXXVI (1990), p. 60-62. Tot acolo, dar şi în Munteanu *Studii*, p. 153-217, se întîlneşte o clasificare amănunţită, cu evidenţierea ponderii procedeului discutat, însoţită de o descriere ştiinţifică minuţioasă. O discuţie interesantă, bazată pe o bibliografie sugestivă apare şi la Cornelia Cujbă, *Efectele psihologice ale interferenţelor lingvistice*, în AUI XLIV-XLV (1998-1999), p. 81-86.

[1067] V. Arvinte, *St. lingv.*, *Ex.*, p. 22b, şi mai ales *Lev.*, p. 11-13, *Num.*, p. 11.

пріалчень calchiază gr. πρόσπεινος, ambele fiind nişte compuse[1068], ceea ce Bratul încearcă să creeze în limba română. Calcul acesta pare a fi fost sortit eşecului încă de la început, deoarece la Coresi apare *fu-i foame* (CP).

1. Calcuri lexicale de expresie

Numeroase calcuri lexicale de semnificant apar ca soluţii momentane de traducere a unor conţinuturi, pentru care nu exista un semnificant adecvat, sau pentru care exista unul dar, din diferite motive, a putut fi respins de traducător. În mod firesc, aceste soluţii vor rămîne ale textului în care apar sau, în cel mai bun caz, ale epocii. Cîteva exemple de acest fel, ilustrate prin mai multe subtipuri de calc lexical de expresie, arată caracterul lor ocazional. Apar astfel: „nu *ascultătoriu ultătoriu* hviindu" (Iac. I, 25), redînd vsl. не послꙋшник забитливь бивь; *cu ascunsă inimă* (CB— 1P III, 4), la fel în CV, *întru furişul inimiei* (CP), pentru vsl. лѣпотаиніи срдца; *bărbatu-zicătoriu* (CB, CP—FA XVIII, 24), unde, în traducerea vsl. мѫжьрѣчии se încearcă redarea sensului 'vir eloquens'; *bărbatul-ucigătoriu* (FA III, 14), pentru мѫжа ꙋбіицѫ, ἄνδρα φονέα; „preamîndrie de sus *deştingătoare*" (Iac. III, 15) redînd vsl. вишен исъходѣшти; *începătoriul-viaţeei* (FA III, 15), redînd vsl. начелніка жизни, τὸν (...) ἀρχηγὸντῆς τῆς ζωῆς; *leage-învăţătoriu* (FA V, 34) după законоꙋчитель, la rîndul său, calc după gr. νομοδιδάσκαλος; *leage-călcătoriu* (Iuda, 16) după законопрѣстѫпленіемь; *leage-dătătoriul* (Iac. IV, 2), după законодавець, *făcătoriul-legiei* (Iac. IV, 11); *fără de măsură* (411/14) pentru безмѣрьнъ 'ἄμετρος, immensus' „*fraţie-dragă* întru *fraţie-iubitoare*" (2P I, 7), după vsl. братолюбіе въ братолюби; *iuboste-lucrătoriloru*, provenind din vsl. любодѣица 'πόρνος, scortator; μοιχαλίς, adultera'; *iubi-lucrarea* (< vsl. любоѣиниѥ 'πορνεία, scortatio; μοιχείια, adulterium, fornicatione'); *oamini-ucigătoriu* (CB— 1Ioan III, 15), *om-ucigătoriu* (CP); *omu-iubire* (CV— FA XXVII, 3), *om-iubire* (CP); „striină *priimitoare*" (FA XXVIII, 23), redînd vsl. страно приемницѫ; chiar

---

[1068] Valoarea prepoziţiei прі este echivalentă cu cea a adv. πρόσ, iar алъчь, are sensul 'πεῖνα', adică 'fames, besoin de manger' (v. Bailly, sv πρόσπεινος, προς, πεῖνα, de asemenea Miklosich, sv пріалъчьнь, алъчь).

roditoare 'mlădiță de viță de vie' (FA XXVIII, 3) pentru рождение, care reprezintă o încercare, nereușită, de redare într-un termen a unui nume de realitate pentru care româna nu avea o denumire simplă; „vremi *rodu-purtătoare*" (CB— FA XIV, 16) „vremi *jirure aducînd*" (CP) adică 'tempora fructifera', pentru времена плодоносна;[1069] *spunetoriu* (FA XVII, 18) adică проповѣдник; „pipăiia și cerea *trăgătoriu*" (FA XIII, 11) redînd vsl. вождѧ; „*trebuitorii*-lumea aceasta" (1Cor. VII, 31) pentru трѣбующѣихъ мира, de fapt οἱ χρώμενοι τὸν κόσμον, *qui utuntur hoc mundo*; „cerșu de la dinsul *tremițătoare*" (FA IX, 2) redînd vsl. посланіа; *tunzătoriul* (FA VIII, 32) redînd vsl. мострѣгжштомъ; „scumpărat-au *vlăditoriul*" (2P II, 1), redînd vsl. ѧкъ. Procedeul se identifică și în structurile negative: „*nestătut* graiure de hulă grăiaște" (FA VI, 13), în CP *nu-ș opreaște* redînd vsl. непрѣстаетъ; *nepărut* (Iac. III, 17), în CP *negînditoriu* redînd vsl. несѹмена.

Existența și supraviețuirea noului element lexical depinde de factori pe care traducătorul nu-i mai poate influența. Nu întotdeauna aceștia sînt în conformitate — cel puțin din punct de vedere al elementelor care duc la constituirea normei[1070] — cu spiritul limbii, unii fiind respinși, alții admiși, în funcție de date necontrolabile prin care comunitatea lingvistică își dă girul asupra oricărei inovații. Într-o asemenea situație se află cuvintele subliniate din următoarele trei contexte: „ce ***nouitu*** e acesta" (CB— FA XVII, 19), încercare de redare a vsl. новое, „oaminii ***noiriei***" (CB— 1P II, 9)[1071], după vsl. людіеѡбновленіа și „Atinii toți ceia ce venia striinii, nece întru ceva aimintre și deșerta-se alegîndu a grăi ceva sau se auză ***noita*** (CB— FA XVII, 21), unde se redă astfel vsl. новѣе.

Tot calcuri, mai puțin sau deloc acceptate de limba română, sînt și unele opțiuni, foarte probabil date de lipsa mijloacelor traducătorului, de imposibilitatea împrumutării termenilor de origine

---

[1069] Ceea ce poate însemna că *plod* avea deja un uz care nu-i mai permitea o relație avansată de sinonimie cu *rod*.

[1070] V. Densusianu *Istoria* II, p. 226.

[1071] În CV apare același cuvînt întocmai, în CP *noitului*. Sub forma unui adverb, cuvîntul va apărea în sintagma din „militari, *novi înbrăcați*" (*Cronica Banatului*, p. 197).

slavonă şi care, lucru aproape cert, nu puteau înlesni cititorului accesul la conţinuturile textului. Motivul pentru care traducătorul procedează astfel ar putea fi o anume superficialitate, dar, mai curînd, se poate identifica aici o modalitate de a gîndi specifică oricărui traducător căruia limba tradusă îi este, în bună măsură, familiară, şi care forţează încrezător limba-ţintă cu speranţa îmbogăţirii acesteia. Faptul că aceasta va refuza unor termeni încărcarea şi cu alte sensuri ţine de factori ce depind într-o măsură infimă de traducător. Astfel se petrec lucrurile în: „*măritură* ce înşine *văzătoare* fost-amu a aceluia" (2P I, 16) unde se redă величьствію, respectiv видици.

Alte situaţii prezintă interes deoarece apar forme variate care au drept modele unele structuri ce necesită adaptarea lor la sistemul limbii române. În plus, există situaţii în care cele mai mari probleme le ridică dimensiunea semantică a calcurilor, neînţelegeri reale minînd multe dintre momentele traducerii.

Derivatului *adîncătura*, din CB, redînd vsl. гѫбинѫ 'βάθος, βυθός, profunditas'[1072] îi corespunde *genrurea* (< lat. *gyro* < *γῦρος*)[1073] în CV, iar în CP *adîncatul* (FA XXVII, 27). Este dificil de observat cauzele pentru care autorul CB, care nu se abate de la clasa lexico-gramaticală din textul slavon, cum se întîmplă în CP, calchiază termenul slav, limba română avînd un termen moştenit pentru a reda acest concept, după cum se vede în CV.

Un calc prin care traducătorul român se arată fidel textului tradus, dar reprezentînd un caz în care este dificil de spus dacă urmează o distincţie pe care o cunoaşte sau, fără a-l înţelege, urmează textul, apare în 2P III, 12: „*ajunsele* pălite topi-se-vor" (CB), „*stătutele* aprins topi-se-vor" (CP). Astfel se încearcă traducerea vsl. сьстави ѡпалѣими растаетсѧ, care redă gr. στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται adică *elementa ignis ardore tabescent*. Dincolo de faptul că o asemenea situaţie arată greutăţile de a se reda concepte abstracte, acestea provenind dintr-un context care le face încă şi mai dificil de înţeles şi de redat, apare aici încă un aspect, care ţine de perioada de început a contactelor lingvistice culte ale limbii române. Două versete mai sus, sub 2P III, 10 (între cele două versete există un paralelism

---

[1072] V. Miklosich sv.

[1073] Pentru etimologia acestui cuvînt v. CDDE sv *jur*, DER, TRDW sv *genune*.

evident), gr. στοιχεῖα este redat în textul slav prin стіхіѧ, ceea ce generează un împrumut, în textele româneşti: *stihiile* (CB, CP)[1074]. Avînd de redat acelaşi concept, 'elementum', pe care versiunea grecească îl redă tot prin στοιχεῖα, în 2P III, 12, versiunea slavonă utilizează съставы, care favorizează, se pare, posibilitatea ca traducătorul român să urmeze o altă cale, aceea a calcului. Fără a fi clar motivul pentru care s-a folosit, de data aceasta, vsl. съставы — în situaţia în care versiunea grecească nu schimbă termenul utilizat — [1075], trebuie observat că acesta, sinonim al vsl. стнхии, avînd sensurile 'σύστημα, compositio; σύμβλημα, commissura; ἄρθρον, articulus', dar şi 'στοιχεῖον, elementum'[1076], este altfel tratat de către traducători. Fără a putea afirma cu certitudine că traducătorii nu au înţeles 'elementa' prin soluţiile lor (cum, de altfel, nu se poate afirma acelaşi lucru nici pentru împrumut), probabil că acestea trebuie considerate mai degrabă soluţii de traducere, decît instrumente de înţelegere a textului.

Finalul CB conţine variantele unui termen latinesc de origine cultă, probabil împrumutat prin filieră slavă: *piscupii* (441/4) şi *episcup* (454, pe margine), dar care ar putea trăda şi contacte cu un alt mediu decît cel ortodox. Conceptul 'episcopum', este redat cu ajutorul unor creaţii: *cercetătoriul* (CB— 1P II, 25), *socotitoriu* (CB, CP), ceea ce indică o calchiere a vsl. посѣтитель. Conceptul 'paedagogus' se reflectă într–un semi–calc precum *leage–păzitoriul*, care are drept corespondent în textul grecesc παιδαγωγός, iar în cel latin *paedagogus* (Gal. III, 24). Din AI lipseşte partea slavonă astfel tradusă. În CP, lucrurile apar mai complicate, deoarece se traduce „aşa iaste leage–ne învăţătura noastră". Conceptul acesta reprezintă o metaforă biblică, ce–şi are punctul de plecare în ideea că legea care a

---

[1074] Nu se poate şti exact care era sensul atribuit acestui împrumut în limba română veche. Deşi contextele în care cuvîntul apare ar cere sensul etimologic, este dificil de demonstrat că la acelaşi sens se gîndeau traducătorii, în contextul în care, nu de puţine ori, aceştia traduceau cuvinte, rezultatele traducerilor fiind înşiruiri de cuvinte şi nu enunţuri coerente.

[1075] Se observă, în acest fel, şi identitatea de comportament dintre traducători şi/sau revizori, independent de limbile care intrau în contact prin actul lor.

[1076] V. Miklosich sv. V. şi Francis E. Peters, *Termenii filozofiei greceşti*, Editura Humanitas, 1993, p. 255–261.

condus omenirea pînă la venirea lui Isus, or vechea lege care a putut pregăti apariţia cuvîntului lui Isus este asemănată cu pedagogul 'sclavul care conducea copilul la şcoală şi veghea asupra purtării acestuia'. În versetul următor, acelaşi sens, redat în versiunile greacă şi latină prin aceiaşi termeni, ilizibil în textul slavon, apare redat, probabil, printr-un alt calc în AI: „nu suptu *spuetoriu* sem", în CP apărînd „nu sem în neînvăţătură". Traducerea din CP pare a fi o interpretare, dar faptul că, după aceasta nu s-a corectat pentru felul în care a redat prima parte a ideii, poate genera bănuiala că ideea nu a fost înţeleasă. Cu toată aparenţa de obedienţă şi primitivism, traducerea din AI rămîne corectă, variaţia de termeni pentru a reda un concept — tradus, probabil, prin acelaşi cuvînt în textul slavon — fiind, aproape sigur, o opţiune de traducere[1077]. Un calc de semnificat, mai reuşit în CP, apare sub Gal. IV, 2, unde vsl. **повѣлитель** 'ἐπιτρόπος' 'tutore' este redat prin *zicătorii*, în AI şi *îndemnătorilor*, în CP.

Mai complex, cu o dimensiune semantică mai pronunţată este calcul din CB (422/9-10): „*îmblătorii* şi stranicii" (< vsl. **страньникъ** 'ἀλλότριος, peregrinus', dar şi 'ἐθνικος, paganus'), după vsl. **пришьльць**[1078].

O situaţie similară se înregistrează în: „Îngerii ceia ce nu-ş feriră al său *începutu*" (Iuda, 6), soluţie care apare şi în CP, pentru vsl. **начало**[1079] 'ἀρχή, initium', care traduce gr. τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν (în textul lat. *principatum*). De asemenea, în cazul numelui de agent: *începător* (CB, CP— FA III, 15; V, 31; XIII, 15; XIV, 11; XVII, 6),

---

[1077] V. *mărgători*.

[1078] Pentru acest termen, împrumutat în CB şi calchiat în CP, v. *supra*. De altfel, între *venit*, din CP, şi soluţia de aici există diferenţe sensibile în ceea ce priveşte nuanţele de sens.

[1079] Este de remarcat că, atît în acest caz, cît şi în cel al formei verbale, textul slavon din CB prezintă grafii de tipul **начѣаст-**, ceea ce poate fi interpretat în mai multe feluri. Interpretarea care converge, împreună cu alte asemenea „urme", către o concluzie coerentă este că, indiferent de condiţiile copierii textului slavon intercalat, destul de multe forme slavone „evoluaseră", la cunoscătorii străini (români) ai acestei limbi scrise, conform cu cerinţele sistemului limbii române şi, eventual, cu sprijinul limbilor slave vii pe care aceştia le cunoşteau. Cu alte cuvinte, slava veche, precum latina, devenise un idiom care se îndepărtase, precum o limbă vie, de la formele din vremea primelor traduceri chirilice.

unde se traduce astfel vsl. **начальникъ** 'ἄρχων, princeps', precum şi în „asieştii *vătaş*" (CB— FA XIX, 31), „dintru Asia *începători*" (CV), „de Asia *începători*" (CP).

În „Zeii ***închipişiră-se*** oaminiloru" (CB— FA XIV, 10), „Dumnezei *podobindu-se* oamenilor" (CP) se redă vsl. **подобльшесѧ**, în primul text creîndu-se un verb, probabil, în vederea evitării unui termen ambiguu[1080]. Pe baza aceluiaşi radical de proveniență maghiară (*kép*), în CB, se creează un alt verb, asemănător, probabil, datorită unei relaţii de ordin semantic, stabilite de autorul acestui text între cuvîntul de la care se pleacă şi cel din textul slav. Apar astfel derivate parasintetice precum: *nu* ***închipurîndu-vă*** (1P I, 14)[1081], „***închiporate*** năpăsti" (1P IV, 6)[1082] traducîndu-se vsl. **различьнь** 'διάφορος, diversus'.

Deşi nu s-a putut identifica radicalul de la bază, o formă precum ***îngoţitură*** (CB— 1Ioan, I, 7) prezintă aparenţele unui calc, alături de *împreunare* (CP), prin intermediul căruia se redă vsl. **причастие**[1083] 'participatio'. Sinonimul din CP este utilizat şi în CB: *împreunare* (CB, CP— 1Ioan I, 3) traducîndu-se, de data aceasta, vsl. **вѣщтение**.

Un calc interesant se înregistrează în CB (FA— XIV, 18): „***înrostiră*** gloatele", alături de „***învitară*** nărodul" (CP), care vor să redea verbul vsl. **наꙋчити** 'πείθειν, suadere', dar aici mai degrabă 'συγχεῖν, concitare'. Cu toate acestea, cum se observă, verbul slavon

---

[1080] V. discuţia de sub *a podobi*.

[1081] În CV: *nu vă asemănrareţi*, iar în CP: *nesemnîndu-vă*.

[1082] În CV: „în totu *chipul* în năpăsti", iar în CP: „în toate *chipurele* năpăşti". Cf. şi 1P IV, 10.

[1083] Precum situaţia de sub ***începutu***, şi în acest caz textul slavon din CB conţine o formă care indică anumite modificări fonetice. De data aceasta, însă, este posibil ca aceste modificări să poată fi puse chiar pe seama scribului slav: **пріѣстіе**. Dacă lucrurile stau astfel, înseamnă că scribii timpului, atunci cînd aveau a face cu texte vechi, îşi permiteau să aducă acestora modificări de genul celei aici semnalate — un soi de actualizări —, ceea ce este de natură să ofere o măsură clară asupra procesului de copiere a unor asemenea texte. Riguros vorbind, forma care ar fi trebuit să apară în text este **причаштение** 'κοινωνία, communio', dar care avea şi sensul 'participatio', ceea ce înseamnă că şi la nivelul sensului existau premise care să permită substituţia celor doi termeni. Cu toate acestea, rămîne mai probabil ca aceasta să se fi petrecut din cauze de ordin fonetic, grefate pe o anumită tendinţă de simplificare a formelor, uşor de constatat la o lectură atentă a textului slavon. În plus, această ultimă formă era utilizată pentru exprimarea conceptului 'cuminecare'.

este format mai ales pe baza primului sens (ѹста 'στόμα, os'), care este modelul şi pentru calcul operat în CB. În ceea ce priveşte termenul utilizat în CP, acesta se deduce din lat. *invitare*[1084].

Înţelegînd că vsl. могѫштъ 'δυνάστης, dominus' reprezintă un concept care ar trebui exprimat printr-un termen diferit de cei pînă atunci întîlniţi, dar fără a avea unul în limba română, autorii acestor texte găsesc o altă modalitate de exprimare, astfel că, în CB apare abstractul *Putinciosului*, rezultat al unui calc de semnificant, probabil, în vreme ce revizorul CP găseşte o perifrază: *celuia ce poate*.

În sintagma „bărbaţi *strătăitori*" (CB— 1Cor. VI, 9), prin elementul evidenţiat se încearcă traducerea părţii a doua a compusului (мѫже)ложници 'κλίνη, lectus'[1085], avînd de redat conceptul 'ἀρσενοκοῖται, masculorum concubitores'. Probabil că, în acest text, se încearcă utilizarea unui termen românesc pe baza urmaşului lat. *stratum*[1086]. Spre deosebire de soluţia mai sus, în CP se oferă o perifrază a cărei sursă este mai greu de aflat, datorită valorilor verbului utilizat: „*ceia ce zac* cu feciori" (< *iacere*[1087]). În mod cert, mai mult decît nişte eufemisme (soluţia din CP ar putea părea astfel, dar este, mai degrabă o „explicaţie"), cele două texte prezintă nişte traduceri cu mijloacele limbii, îngăduite de nivelul de dezvoltare al acesteia[1088], dificultăţi caracteristice, mai degrabă, unei limbi lipsite de termeni speciali pentru desemnarea unei anumite realităţi (şi aceasta, se poate presupune, rarissimă).

Alături de un termen moştenit, în CP, în CB apare constant unul format în limba română pe baza unui element de origine slavă: *toegarii* (< vsl. тоѣгъ 'baculum')[1089] (CB— FA XVI, 38), *ceia cu fuşti*

[1084] V. TRDW sv, Densusianu *Istoria* II, p. 316.

[1085] V. Miklosich sv ложнита, precum şi relaţia cu ложе.

[1086] Pentru ale cărui valori în limba română veche v. TRDW sv *strat*.

[1087] Pentru valorile acestui element în latină v. Ernout-Meillet, sv *iaceo* şi *iacio*. Pentru situaţia din limba română v. OR II, p. 742, Scriban sv *zac*, TRDW sv *zăcea*. Exemplele din această ultimă lucrare lexicografică pot evidenţia corelaţia dintre *strat* şi *a zacea*, justificînd, eventual, valoarea unui adjeciv precum *strătăitor*.

[1088] Sintagma apare şi în IP IV, 3: „bărbaţi-strătire" (CB), „bărrbăteştile strature" (CV).

[1089] V. Miklosich sv, TRDW sv *toiag*.

(< lat. *fustis*)[1090] (CP) şi *toegari* (CB— FA XVI, 35), *voinici cu fuşti* (CP)[1091].

Prin „înfruntaţi de Leage ca ***trecătorii***" (CB— Iac. II, 9), „obliciţi dintru leage ca *trecătorii*" (CV), „oblicindu-ţi den Leage că *pristăpişi*" (CP) se încearcă redarea vsl. **ѡбличаеми ѡт закона ꙗко прѣстѫпници**, elementul subliniat avînd valoarea 'transgressor'. În CB şi CV avem a face cu traduceri ale termenului slavon utilizat, în vreme ce CP optează pentru împrumutarea acelui termen[1092].

Reprezentînd un calc, soluţia ***călcătoriu-Legiei*** (CB, CV) arată că termenul găsit îndeplineşte majoritatea cerinţelor unei traduceri, în context cititorul fiind corect orientat spre înţelegerea texului, în vreme ce ***trecătoriu-Legiei***, îmbunătăţirea din CP, nu reprezintă decît o precizare care ar putea orienta doar prin forţarea cititorului care se vede constrîns să ocolească un sens absurd.

Calcul nu a reuşit rezolvarea problemei întrucît termenul românesc utilizat nu s-a încărcat cu valorile semantice necesare vehiculării acelui conţinut, în vreme ce împrumutul a restrîns sever cercul celor ce ar fi putut accede la sens. În esenţă, nici una dintre cele două soluţii găsite nu a servit realmente traducerilor, constituind doar soluţii de moment. De aceea schimbarea formei, dar nu şi a căii, din CB şi CV, două versete mai jos, este o soluţie mai nimerită, în vreme ce schimbarea din CP nu arată decît o refacere a drumului parcurs de celelalte două texte.

O situaţie care este de natură să ofere o imagine asupra măsurii în care anumiţi termeni, avînd origini diferite, intrau în relaţii strînse poate fi exemplificată de: „***ţinutul*** şi despusul" (CB— Iuda, 25), „*ţinutul* şi putearea" (CP) redînd vsl. **дрьжава и ѡбласть**. Acelaşi cuvînt, dar şi forme care trădează existenţa unei familii lexicale, aşadar o paradigmă lexicală închegată, se întîlnesc în „slava şi *ţinutul*"[1093] (CB, CV, CP— 1P IV, 11) (**дръжава** 'κράτος, imperium',

---

[1090] V. PEW sv *fust*, CDDE sv *fuşte*, TRDW sv *fuşte*.

[1091] Pentru instituţia lictorilor v., de exemplu, Th. Mommsen, *Istoria Romană* I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 52-57.

[1092] Nu se poate vorbi, în acest caz, despre conversiune, atît timp cît aceasta ar rezulta dintr-o neînţelegere generală a contextului.

[1093] Pentru valorile calchiate din limbile slave şi cu care se încarcă *a ţine*, v. Şăineanu *Încercare*, p. 83-89, unde se vorbeşte de o influenţă slavă, pe baza vsl. **дръжати**. În ceea ce priveşte forma *ţiitor*, este posibil ca acest adjectiv să fie format pe terenul limbii române după ce verbul de la care a derivat căpătase noua valoare pentru care avea nevoie de un nume de agent. Pentru multiplele sensuri ale abstractului *ţinere*,

держати 'κρατεῖν, συνέχειν, tenere')[1094]. Centrul de unire al sensurilor apare în *„ținutul* limbilor" (CB— FA VII, 45), *„ținearea* limbilor" (CP), *ținetoriule* (CB— FA XXVI, 25), *ținietoare* (CV), *țiitori* (CP). Este interesant de relevat şi un alt sens pentru care este folosită aceeaşi formă: *ținеare întru ținеare* (CB— 2P I, 6), *răbdare întru răbdare* (CP) въздръжание 'continentia', dar în CP pare a fi vorba despre o confuzie[1095] deoarece exista un verb въздръжати 'possidere', dar şi 'abstinere'.

Ultimul termen apare şi în Gal. V 22–23, în AI, *întru ținеare*, diferit de cel prezent în CP, *postul*, şi încearcă a reda vsl. въздръжание Este greu de afirmat că ar fi vorba despre o confuzie între vsl. въздрàжати 'ἀναχαιτίζειν, inhibere', din text, şi въздрастити 'ἐκτρέφειν, enutrire', deoarece textul grecesc prezintă ἐγκράτεια, *continentia*[1096]. Se poate spune doar că un asemenea grad de confuzie este foarte probabil, destul de multe situații din CPB, CP şi CV servind drept bază acestei afirmații. Cu toate acestea, este posibil ca traducerea coresiană să fie doar rezultat nu atît al unei înțelegeri înguste, cît al intenției de a orienta cititorul, precum şi de a face accesibil textul biblic, aşadar rezultat al unei opțiuni. Semnificația termenului era suficient de cuprinzătoare, acel ritual implicînd abstinența. Traducerea din B. Ort., de altfel, prin *curățіe*, nu va reprezenta un pas înainte, ci doar o modificare de termen datorită pierderii anumitor note de conținut de către cel folosit de Coresi. Față de calcul din AI, termenul coresian — ca şi cel utilizat patru sute de

printre care şi 'înfrînare, dominare', 'respectare, păzire' şi 'post', v. DLR sv (prima atestare dată aici este posterioară CB), de asemenea, pentru verbul *a ține*, într-un articol foarte bogat.

[1094] V. Miklosich sv.

[1095] Dacă nu cumva este vorba despre o reluare a ceea ce deja fusese scris, în contextul în care însuşi versetul respectiv putea stimula sau chiar genera această tendință.

[1096] În traducerea Segond se înregistrează: „l'amour, la joie, la paix, la patience, la bonté, la bienveillance, la foi, la douceur, la maîtrise de soi", în vreme ce B. Jer. traduce prin: „charité, joie, paix, longanimité, serviabilité, bonté, confiance dans les autres, douceur, maîtrise de soi", ceea ce concordă cu traducerea din B. magh.: „szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztás". B. Ort. prezintă următorii termeni: „dragoste, bucurie, pace, îndelungă-răbdare, bunătate, facere de bine, credință, blîndețe, înfrînare, curățіe".

ani mai tîrziu, de altfel — rămîne sărac deoarece nu conţine nicicum sensul principal din 'ἐγκράτεια'[1097].

Noţiunea 'moştenire', poate fi redată cu ajutorul unui verb creat pe baza modelului tradus: *urmire*[1098] (CB, CP— VII, 5), redînd vsl. наслѣдїе, dar care are şi sensul 'adipiscor', atunci cînd redă vsl. ѹлѹчити, precum în CB, CV— FA XXVI, 22, pentru care CP prezintă *nemerii*. În 1P III, 7, cele trei versiuni redau conceptul după cum urmează: CB: *preurmitorii*, CV: *depreură-dobînditori*, CP: *dobînitorii*. O paralelă care poate oferi numeroase concluzii se poate face între soluţiile de traducere date la Iac. II, 5: „au nu Dumnezeu alease mişeii lumiei bogaţiloru întru credinţă şi *urmitoriloru* întru credinţa Împărăţiiei ceaia ce făgădui iubitoriloru lui?" (CB), „au n-au alesu Dumnedzeu mişei lumiei bogaţi întru credinţă şi *dobînditori* Împărăţieei cea ce o au giuruitu celora ce iubescu elu?" (CV), „au nu Dumnezeu alease mişeii lumiei, bogaţi în credinţă şi *dobînditori* Împărăţiia ce-au făgăduit celora ce iubesc el?" (CP). În primul rînd se observă că doar traducerea din CP este cu adevărat corectă. Redînd prin termenii subliniaţi vsl. наслѣдьнък, CB optează pentru un calc, celelalte texte utilizînd un echivalent slav, dar care exista în limbă.

Traducerea vsl. наслѣдьникъ, în gr. κληρονόμοι, în lat. *heredes*, termen care apare în Gal. III, 29, este *mărgători*, dar *urmitoriu*, în Gal. IV, 1; IV, 7. În toate aceste situaţii, CP prezintă cuvîntul *moştean*. Mai mult în al doilea caz din AI decît în primul, probabil pe

---

1097 Este dificil de susţinut altfel, deşi CS conţine un segment în care apare „o, fericaţi de posnicii şi agiunătorii" (52^v/4–5). Poate fi vorba în acest caz despre o disincţie, dar nu se poate şti care cuvînt ar însemna 'abţinere de la anumite mîncăruri' şi care 'abstinenţă'. În plus, CB prezintă „cu rugăciiunile şi cu rugarile", iar CP „cu ruga şi cu rugăciunile" (FA I, 14), pentru vsl. м[о]л[и]твож и м[и]л[ост]енїемь, traducere a gr. ὁμοθυμαδόν τῇ προσευχῇ (se observă că primul termen este tradus uşor abuziv, pe baza echivalării cu sensul 'συμπάθεια' pe care unele elemente ale familiei lexicale a termenului slavon îl au), ceea ce arată o oarecare nesiguranţă, cel puţin o neconcordanţă între diferitele texte, în ceea ce priveşte valorile anumitor termeni, în situaţiile în care aceştia apăreau în ontexte care cereau distincţii fine.

1098 Împrumuturile *se slediţi* CB, CV— 1P II, 21, CP *se poslediţi* care redau vsl. да послѣдѹите sînt utilizate exclusiv cu valoarea lor etimologică, dar *urmă*, *a urma* apar nu exclusiv cu valoarea de mai sus: „Şi nu deade lor urmire întru ea cîtu e *urmă* de picior" (CB— FA VII, 5); „pre *urmă*-i mearseră" (CB— FA XIII, 43); „eu după tine *amu urmat*" (CB 420/12-13).

fondul unei neînţelegeri, s–a operat un calc. La rigoare, nu ar fi greşit *urmitoriu* pentru 'moştenitor', *mărgători*, însă, nu permite găsirea unei scuze pentru această orientare. Totodată, trebuie evidenţiat că traducătorii şi, de asemenea, revizorii nu făceau o operaţie preliminară de lectură şi studiu ale textului care urma să fie lucrat. Textele existente arată că se lucra direct pe curat, multe dintre soluţiile care se întîlnesc fiind rezultate imediate ale lucrului. Lipsiţi de viziunea întregului, traducătorii şi revizorii echivalează cu inconsecvenţă (atunci cînd sînt posibile mai multe soluţii)[1099], ajung la unele sensuri mai greu, după ce, în prealabil, au mers pe alte variante, şi, mai ales, nu revin asupra textului[1100]. Într–un asemenea caz, precum cel cu care s–a ilustrat anterior, este dificil de arătat dacă avem a face cu o greşeală sau cu o opţiune mai puţin fericită.

Un nume de agent precum cel din „să nu fie *vietori* întru elu" (CB— FA I, 20) sau „*vietorii* întru Damasc" (CB— FA IX, 22), unde se traduce astfel vsl. живѫштѩѧ, apare tot în urma unui calc. El poate fi favorizat şi de existenţa verbului *a via* în limba română. Deplasat oarecum, apare adverbul din „*vieţeasca*, amu, judecare" (CB— 1Cor. VI, 4), care se străduie să redea întocmai vsl. житиискаѧ.

2. Calcuri lexicale de semnificat

Un cuvînt precum *aburu*[1101], din CB, CV— Iac. IV, 15, avînd drept corespondent în CP *prah*, traducere a vsl. пара 'καπνός, fumus, ατμίς[1102], vapor'[1103], pare a fi utilizat la limită, calchiindu-se un sens al corespondentului slavon tradus, dacă nu cumva este vorba despre o uşoară neînţelegere a sensului contextual al cuvîntului slavon, ca unul care avea şi sensul 'fumus'.

[1099] Uneori, soluţiile alese dau impresia că sînt rezultat al unor încercări de rupere a monotoniei şi introducere a unor variaţii lexicale.

[1100] De altfel, nici chiar Coresi — revizor prin excelenţă — nu se poate sustrage acestei constatări. În schimb, acesta dovedeşte, în cele mai multe cazuri, foarte mare atenţie, lecturi întinse, precum şi o bună cunoaştere a textelor.

[1101] Pentru a cărui etimologie v. Philippide *Principii*, p. 695, TRDW sv, discuţia din DER (sv), precum şi M. Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Univers enciclopedic, Bucureşti, 1999, p. 162.

[1102] Pentru care v. Bailly sv ατμίς.

[1103] V. Miklosich sv.

În contextul „celuia ce poate *a adauge* şi a da voao dobîndirea întru svinţii", verbul subliniat (< lat *ad augere*)[1104], din CB— FA XX, 32, are drept corespondent în celelalte două texte *a zidi* (< vsl. **зиждти** 'κτίζειν, condere, aedificare') şi redă vsl. **наслѣдє**. Opţiunea pentru un alt fel de redare a sensului 'aedificare' (pe care CV şi CP îl redau la modul propriu şi direct, dar mai puţin inspirat) ar putea deriva din consultarea unei traduceri efectuate în (sau din) altă limbă decît slavona. De altfel, termenul nu cunoaşte doar o ocurenţă în CB: „*adăugea-se* întru număru" (CB— FA XVI, 5), traducere căreia CP îi răspunde cu „*lăcuind* întru număr" deoarece vsl. **прѣбывающѫ** a fost gîndit ca *prea fi*, modalitate utilizată în a reda noţiunea 'a locui'. În CB— Iac. I, 17, apare: „de la elu nu e schimbare sau *adaugere* umbreloru", „de la el nu e schimbare sau *adauge* de umbrire" (CP), redîndu-se astfel vsl. **прѣложєнїє** 'μεταβολή, mutatio; μετάθεσις, transpositio'.

Contexte precum „fu *alergare*" (CB— FA XXI, 30), „fu *curere*" (CV), „fură *curînd*"[1105] (CP); „ca se fîrşescu *alergarea* mea" (CB— FA XX, 24), „se sfîrşescu *currerea* mea" (CV), „ca să sfîrşesc *curărea* mea" (CP)[1106], în care termenul subliniat traduce vsl. **тєчєнїє** 'cursus', arată o opţiune constantă a CB către o soluţie care, alături de *curere*, ar putea evidenţia faptul că traducătorul, sau revizorul, operează acest calc socotind că este vorba despre o metaforă biblică. Oricum s-ar pune problema, este greu de crezut că valoarea aceasta, care se observă şi în cazul vsl. **тєчєнїє**, ar fi premers primei perioade a traducerilor.

> Mai limpede decît în cazul verbului *a adăugi*, această situaţie este ilustrativă pentru felul în care termenii moşteniţi, sub influenţa şi presiunea traducerilor din limbile slave, se încarcă cu valori pe care sfera lor semantică le permit, dar pe care aceştia nu le cunoscuseră pînă atunci. Comportamentul ulterior al

---

[1104] V. PEW sv *adaog*, CDDE sv *adauge*.

[1105] V. şi soluţia de traducere pentru vsl. **притєчи** ('προστρέχειν, κατατρέχειν, accurrere') care, în general, apare redat unitar în cele trei texte „*curse* Filip" (CB, CP— FA VIII, 30), de asemenea în FA XXI, 32. Pentru etimologia şi evoluţia cuvîntului v. CDDE, TRDW, sv *scurge*, sub sensul 'laufen', Scriban sv *3cur, curg*.

[1106] V. şi „e deaca sfîrşi *alergarea* grăi" (CB— FA XIII, 25), „ce ca sfîrşi Ioan *pururea* grăi" (CP), unde forma din CP pare a se datora unei greşeli tipo(grafice) pentru *curărea*.

acestor termeni va fi diferențiat însă, în ceea ce privește păstrarea noilor sensuri.

Un context care evidențiază apariția, prin calc lexical de semnificat, a unui sens pierdut ulterior de către limba română, pentru un termen păstrat, este: „Doară amu, *a apăra* poate neştine se nu boteze-se acestora ce Duhul Svîntu luară ca şi noi?" (CB— FA X, 47)[1107]. Redînd acelaşi verb slavon, **възбранити** 'χωλεύειν, impedire', textele paralele utilizează aceeaşi formă[1108].

Astfel de uzuri indică un calc lexical de semnificat, prin care, sub influența textului slav, o formă capătă anumite valori, improprii ori necorespunzătoare din punct de vedere etimologic[1109]. Întrucît noua valoare a formei pleacă de la texte, iar deosebirea dintre valoarea etimologică şi cea dobîndită în urma calcului era destul de inconfortabilă pentru vorbitori, ea nu se va impune, rămînînd doar un calc cu o utilizare limitată la astfel de texte. De altfel, o situație precum „E sutaşul vrea se petreacă pre Pavel, *apără* sveatul lor" (CB, CV, CP— FA XXVII, 43)[1110] arată mai degrabă că traducătorul (sau traducătorii) şi revizorii acceptaseră echivalarea dintre cele două forme verbale, slavonă şi românească, operînd o înlocuire, fără a studia mereu nuanțele de sens ale cuvintelor. De aici apar deosebirile de sens pentru unul şi acelaşi cuvînt, precum şi îndepărtarea față de noua valoare achiziționată prin calc, generate de nepotrivirile dintre valorile impuse de context şi cele statornicite pentru termenul utilizat.

Alături de utilizarea reflexivă a verbului *a (se) cădea*, caz în care sensul este 'oportere', apar situații de utilizare nepronominală a acestuia, precum în „*căzu* frică spre toți ei" (CB, CP— FA XIX, 17), dar *năpădi*[1111] (CV), apoi „*căzu* Duhul Sfînt" (CB— FA XI, 15), dar *năpădi* (CP). Verbul din CV şi CP este împrumutat din textul slavon de către autorul CB o singură dată, în contextul „*năpădiră* ovreaii", tradus în CP prin „*căzură* cu un suflet jidovii". În textul slav apare verbul **нападати** în toate aceste contexte. Redînd vsl. **напади** prin *căzu*

[1107] V. şi contextul „Iată apa, cine *apără-me* se nu botezu-me?" (CB— FA VIII, 36).

[1108] V. şi CV, CP— FA XXIV, 23. Pentru apariția formei negate *neapărat* v. CB, CV, CP— FA XXVIII, 31.

[1109] Pentru etimologia acestui verb v. CDDE sv, pentru multitudinea de valori a verbului, printre care şi aceasta, vezi TRDW sv.

[1110] Diferența față de CP se referă doar la prepoziția-morfem *pre*, iar cea față de CV doar la conjuncția cu care fraza începe.

[1111] V. DER sv *năpădi*, Mihăilă *Împrumuturi*, p. 199, TRDW sv *năpastă*, *năpădi*, *năpăstui*. V. şi *năpădiră* (CB— FA XVIII, 12), *căzură* (CP).

CB şi CP operează un calc, în vreme ce, prin *năpădi*, CV optează pentru împrumut[1112].

Prin utilizarea unui cuvînt precum *căţuşi* (CB, CV, CP— FA XXVII, 30), se operează un calc de semnificat, prin care se redă o metaforă aparţinînd unor limbi slave, котька 'felis', denumindu-se conceptul 'ancora'[1113].

Foarte răspîndit este verbul *a căuta* [1114] cu sensul 'intueri': „*Căută* Petru spre-nsul (...), zise: «*Caută* spre noi!»" (CB— FA III, 4). Acelaşi verb este utilizat şi în CP, în versiunea slavă apărînd възрѣти în vreme ce versiunile greacă şi latină utilizează cîte două verbe. Verbul poate apărea în cele trei versiuni cu acelaşi sens (precum în FA XXIII, 1), dar nu neapărat: „nu cuteza *să caute*" (CB— FA VII, 32), faţă de „nu cuteza *previ*" (CP). Situaţia de aici trebuie relaţionată cu o alta, precum cea din 1P I, 2, unde apare un abstract: „după *căutatul* Zeului" (CB), „după *căutatul* lu Dumnedzeu" (CV), dar „după *vedearea* Zeului" (CP). În textul slav apar по прозорѣніе[1115], съмотрити[1116]. Întrucît relaţia dintre възрѣти şi *a căuta* nu este facilitată decît de valoarea 'περιβλέπειν, circumspicere', pe care cel dintîi verb o are, se pare că nu este vorba despre un calc veritabil, pasul către acest sens făcîndu-se, probabil, deja în româna populară

[1112] Este posibil ca această situaţie din CV, alături de altele din acest text, dar şi din celelalte, să se datoreze poziţiei paradigmatice din limba română pe care verbul moştenit trebuie să o fi avut. Intrarea în relaţii strînse de sinonimie cu alte cuvinte, mai mult decît uzurile sau contextele în care *a cădea* era antrenat, puteau bloca posibilităţile reale ale acestuia de a se încărca şi cu alte sensuri. Acest motiv a putut duce la utilizarea consecventă a opţiunii împrumutului pentru redarea unui concept pe care limba nu-l putea reda cu un termen propriu, deşi, aparent — dar numai pentru alte sensuri ale termenului slavon —, existau echivalenţi. Situaţia aceasta, nefiind valabilă şi pentru alte arii sau încercîndu-se a fi depăşită de traducători mai puţin constrînşi de normele graiurilor locale, nu este obligatoriu să se regăsească în toate textele vechi româneşti.

[1113] V. DLR, unde se dă evoluţia lat. *catta* 'pisică' > **cotă*, etimon de la care pleacă şi CDDE, sv. Pentru evoluţia semantică v. Şăineanu *Încercare*, p. 81.

[1114] Pentru etimonul **cavitare* v. bogatul articol din DLR sv, pentru **cautare* v. CDDE, pentru alte soluţii şi discuţii asupra etimologiei v. DER, TRDW sv.

[1115] Cf. sensul păstrat în *căutătură*.

[1116] V. TRDW sv *caută* 'blicken, sehen'.

prin expresii de tipul *a căuta cu privirea* 'a scruta'[1117]. Pe această bază, însă, abstractul *căutatul* poate fi considerat un calc, deşi nu prea reuşit, întrucît are de redat sensul 'πρόγνωσιν, praescientia', ceea ce înseamnă că la traducerea vsl. **прозорити** nu s-a avut în vedere sensul 'prospicere, praevidere', ci 'perspicere', sens pe care, cuvîntul slav îl avea deopotrivă. Este puţin probabil ca, prin *căutatul*, traducătorii să fi înţeles 'praescientia'. Într-un context precum „cu *înţelepciunea* Domnului" (CB— FA II, 23) se redă chiar 'προγνώσει τοῦ θεοῦ, praescientia dei'. De aceea, mai degrabă se poate crede că situaţia în discuţie este un exemplu de calc lexical de expresie, dar în care calcul de semnificat nu s-a produs, cuvîntul nou creat putînd trimite la ideea de 'cercetare', apoi — la cea oarecum inedită ca formă de expresie — 'privire', dar fără a-şi crea conexiuni care să-i confere valoarea 'previziune'.

Un uz care ar putea fi caracterizat drept şovăielnic, dar dominant pentru o perioadă în care influenţa şi presiunea modelului străin erau considerabile, calcul — atît de expresie, cît şi semantic — fiind procedeul predilect de îmbogăţire lexicală, apare în cazul *ceartă, a certa*. Astfel, în contextul „*ceartă* întru obicnit" (CB— *Sp. la Iuda* 381/3), redînd **наказѣеть въ wбычаи**, primul element reprezintă un calc semantic destul de reuşit, caracteristic vechiului stil religios, dar care, foarte probabil, nu aparţine acestui traducător. Divergenţa dintre textele în discuţie este evidentă într-un exemplu precum: „*cearta* lu Cureu" (CB— Iuda 11) „*zisa* lu Coreo" (CP). Textul slavon prezintă, în acest caz, forma **прѣрѣканиѥ**, un termen avînd sensul 'ἀντιλογία, contradictio', adică valorile care apar în *Vulgata*, unde se întîlnesc exact aceşti termeni. Sub *Sp. la 1P* 296-/9; 297/7-8; *Sp la 2Ioan* 373/6; *Sp. la Iuda* 381/2, unde textul slavon prezintă termeni precum **наказати, показати**, adică redă valorile 'ἀπο-, ἐπι-, δεικνόναι, ostendere'; 'καθιστάναι, declarare'; 'σωρονίζειν, castigare', şi chiar 'παιδεύειν, erudire', dar şi 'indicare' şi, fireşte, 'punire'[1118], CB

[1117] Tot de aici trebuie să fi apărut şi sensul 'a cîntări (situaţia)', aşa cum apare acesta redat în FA XIV, 5: „unde *socotiră*, fugiră", forma subliniată fiind o traducere a verbului **съмотрити** 'considerare, intelligere, spectare, contemplare'.

[1118] Pentru relaţia dintre conceptele 'pedeapsă', 'învăţătură' şi rolul creştinismului în promovarea unei noi structuri mentale la diferite popoare, dar creştine, v. Şăineanu *Încercare*, p. 25-27.

prezintă regulat forma *ceartă*[1119], în vreme ce CP traduce prin *învăţă* în ultimele două locuri, şi prin *arătă*, în primul. Orientarea spre alte note de conţinut decît cele etimologice, care nu sînt total înlăturate, este efect al presiunii notelor dominante ale termenului tradus. Utilizarea unui cuvînt moştenit, care putea permite o astfel de încărcătură semantică, pentru a reda termeni cu care acesta nu se află în relaţii optime de suprapunere semantică, putea duce însă şi la un anume abuz, mai ales în situaţiile în care textul slavon nu era înţeles. Astfel se petrec lucrurile în FA XXI, 24, unde între cele trei versiuni există o divergenţă maximă, nici una dintre ele nereuşind să facă o aproximare care ar putea fi socotită acceptabilă. Pentru *impende pro illis*, δαπάνησον ἐπ αὐτοις, verbe redate în textul slavon prin echivalentul exact în această limbă, **ижднти**, textele româneşti prezintă: „*ceartă* spri-nşii" (CB), „te *blagosloveşte* cu ei" (CV), „*vii* la ei" (CP)[1120]. Dacă în textul coresian se pare că este vorba despre o confuzie cu verbul **ити, идж, идѣши**[1121], lucrurile par a fi mai complicate în cazul celorlalte două versiuni care, de altfel, alături de versiunea diaconului, arată că întregul verset nu a prea fost înţeles. Explicaţia acestor rezultate ar putea avea ca premisă o dificultate specifică de a înţelege, la traducere, termenul utilizat în versiunea slavonă[1122]. O altă situaţie în care acest termen se înregistrează în CB şi CV, şi anume sub FA XXIII, 9: „fu *ceartă* mare", traducîndu-se astfel vsl. **чанкь**, creează o deosebire în favoarea CP, din punctul de vedere al înţelegerii corecte a sensului cu care termenul a fost utilizat. Substantivul **чанкь** avea valorile 'κῶμος, comissatio' dar şi 'κραυγή, clamo'. Traducînd termenul prin *strigare*, CP se raportează la cel

---

[1119] Aceasta apare şi în CV, numai pentru *Sp. la 1P*, firește.

[1120] În DLR SV se arată că valoarea tranzitivă derivă din cea reflexivă „în latinește *certare* se întrebuința și în înțelesul special de «a trage pe cineva la răspundere în fața judecătorului»". În continuare se precizează că, dacă este judecătorul însuși cel care *ceartă*, atunci termenul capătă valoarea 'a pedepsi'. De aici s-a dezvoltat un uz special, mai întîi cu referire la copii, 'a instrui'.

[1121] În ipoteza, plauzibilă, a consultării de către Coresi a unei versiuni slave cu suprascriere şi a două sau mai multe manuscrise româneşti care prezentau asemenea diferenţe, o asemenea opţiune pe cont propriu nu este exclusă.

[1122] În textele străine apar: „pouvois à leur dépense" (Segond), „paying their expenses" (N.T. engl.), „fizess értük" (B. magh.).

de-al doilea sens, validat nu de consultarea *Vulgatei*[1123], ci de înţelegerea — probabil din context — a faptului că aici sensul termenului slav este cel de-al doilea şi nu primul.

Tendinţa către utilizarea de elemente de origine latină, în CB, şi către elemente împrumutate, în CP, poate fi ilustrată şi cu ajutorul unui exemplu precum: „şi ridicatu *coperemîntul* lu Molohov" (CB— FA VII, 43) [1124], „şi priimit *crovul* lu Moloh" (CP) redînd кроκъ ('στέγη, tectum, σκηνή, tentorium')[1125]. Cu acelaşi sens şi aceleaşi distribuţii situaţia se repetă în FA XV, 16. Termenul moştenit (< lat. *co(o)perimentum*)[1126] a fost utilizat datorită valorii 'tectum', care era comună cu aceea a cuvîntului tradus; pe această cale, *coperemînt* este investit şi cu valoarea 'tentorium', ceea ce înseamnă că, în esenţă, avem a face cu un calc lexical de semnificat.

Locuţiunea adverbială *„în curmezişu* grăindu" (CB— FA XIII, 45)[1127] pare a avea un echivalent, uşor forţat, în CP: „în pîră grăia", situaţie favorizată şi de o confuzie a formelor, întrucît ceea ce trebuia tradus era vsl. прѣкъ „transversus, contrarius'[1128].

O modalitate de redare a conceptului 'a locui' este cea care utilizează, prin calc de expresie şi semantic, verbul *a fi* prefixat, sau nu, cu particula de origine slavă *prea*[1129]. Există mai multe nuanţe cu care apare acest calc, însă toate se pot reduce la sensul de bază 'a locui', utilizat uneori metaforic, redînd mereu forma прѣбиваѣть. Astfel apar situaţii precum: *„fi-va* în veaci" (CB 1P I, 25), *„lăcuiaşte* în veaci" (CV, CP); *preafi-va* (CB— 1Ioan II, 10), *lăcuiaşte* (CP); *„preafi-va* întru moarte" (CB— 1Ioan, III, 14), *„lăcuieşte* în moarte"

[1123] Această opţiune ar putea fi un indiciu al faptului că, uneori, revizorul CP apela la acest text. Cu toate acestea, are slabe şanse de a corespunde realităţii o asemenea presupunere, deoarece mult mai numeroase sînt situaţiile în care acesta greşeşte; probabilitatea ca lucrurile să se fi petrecut astfel este drastic scăzută şi de rezolvările la situaţii precum cea precedentă, în care o contradicţie între eventualele versiuni româneşti revizuite şi consultate este soluţionată în mod clar fără apelul la *Vulgata*, deşi acesta era momentul cel mai indicat în care un astfel de ajutor se impunea.

[1124] Pentru etimonul *cooperimentum* v. PEW.

[1125] V. Miklosich.

[1126] V. CDDE sv *coperi*.

[1127] Pentru etimologie v. TRDW sv.

[1128] V. Miklosich sv.

[1129] V. Miklosich sv прѣ, Densusianu *Istoria* II, p. 230-231.

(CP); uz care apare şi în CP: „se nu *fi-vrea* aceştea în corabie" (CB— FA XXVII, 31), „*se* nu *lăcuire* aceştea în corabie" (CV), „să nu *fure* tu aciia în corabie" (CP); „*se fie* zile cîteva" (CB— FA X, 48), „*să fie* cîteva zile" (CP)[1130], *preafiţi*! (CB— FA XVI, 15), *fiţi*! (CP)[1131]. Cu toate acestea, apar şi situaţii în care vsl. **пръбыти** 'μένειν, manere, permanere' este redat unitar de textele româneşti, precum în FA XXI; 24: „*lăcueşte* şi însuţi Leagea păzeşte!" (CB), „*să lăcueşti* şi însuţi Leagea să fereşti!" (CP) Precum verbul *a avea*, sau alte verbe[1132], influenţat de sensurile pe care **бити** le are în textul slavon, verbul *a fi* se încarcă şi cu alte valori decît persistenţa: devenirea, în „*fură* de nimică" (CB— FA V, 36), „*fură* întru nemică" (CP); sau eventualitatea, în „toţi slăvia Dumnezeu de ce *fost-au* lor" (CB— FA IV, 21), „toţi slăvia Dumnezeu de cealea ce *fură* lor" (CP).

Termenul *gloată* poate apărea cu sensul 'concilium' (CB— FA, IV, 15), pentru care CP pare a prefera *săbor*, ca în textul slavon unde apare **сѣборъ** dar traduce vsl. **сѫнмиштє**, împreună cu CB şi CV, prin *gloată* (< vsl. **глота** 'ὄχλος, turba'). De asemenea, faptul că substantivul **пълкъ** este redat tot prin *gloată* în CB (FA XXIII, 10), însă prin *pîlc* în CV şi CP, ar putea indica mai puţin o tendinţă, în CV şi CP, către proprietatea termenilor şi mai mult fidelitate faţă de textul tradus. Inexistenţa unui sistem foarte stabil de echivalenţe se observă din redarea prin *gloată* a termenului **народ** (CB, CP— FA VI, 7), sau **сѫнмиштє** (CB, CP— FA XVII, 1). Un alt sens al aceluiaşi termen est 'synagoga' (CB, CP— FA XVII, 1)[1133], precum în *adunături* (CB— FA XVII, 17), *gloate* (CP) **сънмиштн**[1134]. Cuvîntul a fost notat aici întrucît, deşi putea preexista limbii române din traduceri, în acestea apare cu sensuri care se dovedesc a rezulta în urma calculului de semnificat.

[1130] V. şi FA XIX, 22; XXVIII, 30, *Sp. la IP*, 297/16, 69r/12-13, 159/8.

[1131] Pentru cazuri de acest fel, CV prezintă o altă modalitate de rezolvare a situaţiei, aici împrumutîndu-se verbul. Astfel, pentru *lăcuim, fum*, din CB respectiv CP, în CV apare *prebîndimu* (FA XX, 6), pentru *fum* (CB, CP), CV prezintă *prebîndi* (FA XXVIII, 12), de asemenea, în FA XIX, 22. Acest termen nu apare în CB şi CP.

[1132] Pentru *a face* v. CB— FA VII, 29: „şi aşa feace Isac", pentru care CP prezintă „născu".

[1133] Pentru *gloată*, *glotaş* şi *a se îngloti* v. şi S. Fl. Marian, *lucr. cit.*, II, p. 288.

[1134] V. şi *adunatu* (CB— FA XXIII, 1), *zborru* (CV), *zbor* (CP).

Cuvîntul *gros* este atestat în CB şi CP (FA XVI, 24), redînd vsl. кладд 'ξύλον, pedice lignea' dar şi 'δοκός, trabs'. Încărcarea cu această valoare a urmaşului lat. *grossus* se produce printr-un calc ce are la bază valorile 'trabs', 'puteus' care pot fi constatate în vechea română pentru acest cuvînt[1135].

Termenul *însoţitul* apare în: „Matia, *însoţitul* cu cei unsprăzeace" (CB — *Sp. la Fapte* 3/10), „Matia încetit către unsprăzeace" (CP— 2/7-8), forma verbală corespunzătoare fiind întîlnită în: „cine grăiaşte «sărutare!» *însoţeaşte-se* lucruriloru lui" (CB— 2Ioan 11), pentru care Coresi prezintă forma verbală *cuminecă*. Subliniind că termenul *soţie* nu apare în CB cu vreun sens care să se deosebească de cel curent în epoca veche, 'tovărăşie' şi că aceeaşi este situaţia în cazul substantivului *soţ*, 'tovarăş'[1136], rămîne de văzut ce anume determină ca sensurile 'părtaş', în primul caz, respectiv 'a fi părtaş', să fie redate prin alte cuvinte în CP, precum şi cauzele pentru care, în CB, apar două cuvinte pentru acelaşi sens. În FA I, 26, unde se relatează felul în care acest Matei este ales pe locul lui Iuda, se spune: „căzu soartea spre Matia şi *numărat* fu către unspezeace" (CB). Cu această ocazie, Coresi mai foloseşte o dată forma participială *încetit*. În acest loc, *Vulgata* utilizează termenul *annumeratus*, respectiv συνκατεψηφίσθη, ceea ce îndreptăţeşte traducerea din CB. Textul slav foloseşte forma причетеныи, pentru fragmentul din *Spunere*, şi причетень, pentru cel din FA I, 26, verbul причисти avînd tocmai sensurile care apar în *Vulgata*[1137]. În ceea ce priveşte fragmenul din *2Ioan*, pentru care, în *Vulgata*, apar *communicat*, respectiv κοίωνεῖ, textul slavon conţine forma прічищдетсѧ. Situaţia este, aşadar, următoarea: în CP apare *încetit* cu sensul 'annumerare' şi *cuminecă* cu sensul 'communicare', în vreme ce, în CB, se întîlneşte *însoţit* cu sensul 'annumerare', dar şi cu sensul 'communicare', pentru 'annumerare' întîlnindu-se şi *numărat*. Deosebirile constatate între cele două versiuni stau în relaţiile de sinonimie stabilite între calcul din CP, *încetit* şi substantivul din CB. În ceea ce priveşte cele două valori cu care apare *însoţitul* din CB, acestea se datorează unei

---

[1135] Pentru etimologie, atestări ale valorilor 'Block, Klotz' v. TRDW sv.
[1136] V. Densusianu, *Istoria* II, p. 305, Arvinte *St. lingv.*, *Lev.* 18a.
[1137] V. Miklosich, sv.

confuzii între verbele slave причисти 'συνκαταψηφίζειν' şi причѧстити 'κοίωνεῖν'[1138].

La nivel lexical, lipsa unei prea mari fidelităţi a CB faţă de textul slavon apare şi pentru acele situaţii în care este de tradus vsl. развратити. În aceste contexte, textele paralele prezintă forme ale verbului *a răzvrăti*, precum în CB— FA XIII, 8; XV, 24. În acelaşi text (FA XX, 30) apare: „scula-vor bărbaţi grăindu *întoarsa*" faţă de „voru grăi *rrăzvretitu*" (CV) sau „grăind *răzvrătit*" (CP), creîndu-se un abstract care evită cuvîntul de origine slavă. Deosebit de aceste cazuri, într-un context în care nuanţa de sens este alta, în FA V, 37, CP prezintă în comun cu CB termenul moştenit: „*întoarseră-să* oamini destui pre urma lui" (CB) şi „*întoarse* mulţi oameni pre urma sa" (CP), de fiecare dat, cuvîntul moştenit, ori cel derivat de la acesta, încărcîndu-se cu valorile termenului tradus.

Datorită presiunii la care îl supune termenul pe care îl traduce, substantivul *întrebare* capătă unele valori prin care limba textelor vechi româneşti se îmbogăţeşte. Redînd vsl. възискѹшнию sau сътѧжати сѧ şi derivatele sale, termenul acesta apare în contexte precum „fură pîri şi *întrebare* nu puţină" (CB— FA XV, 2), sau „multu amu *întrebare* fu" (CB— FA XV, 7), în care central este conceptul 'conquiro', acesta fiind un procedeu de dispută prin care un grup vrea să afle ceva sau să ajungă la o hotărîre. Altfel stau lucrurile în situaţii precum: „*întreba-se* di sineş grăindu (CB—FA IV, 15), „*pîrîia-se* unul către alalt grăind" (CP) şi, mai ales în „*întreba-se* cu ovreaii" (CB— FA XVIII, 19)[1139], unde traducîndu-se vsl. сътѧжати сѧ sensul dobîndit de termenul românesc este cel de 'συζητεῖν, disputare'.

Vsl. тьма 'σκοτιά, σκότο, tenebrae; πολλοί, multi, μυρίοι, innumeri; μυριάκι, millies, decem milia'[1140] este redat printr-un calc semantic, mai ales la nivelul ultimului sens arătat aici: „şi puseră

[1138] V. Miklosich, sv. De la al doilea verb s-a operat şi împrumutul *a pricestui* 'particeps redere', formă care a fost şi calchiată, *a împărtăşi*, înlocuind în foarte multe zone (mai puţin în Transilvania) verbul moştenit **comminicare* (pentru care v. CDDE).

[1139] V. şi XVIII, 4, precum şi VI, 9. În acest ultim loc este vorba despre disputele pe care le avea Ştefan.

[1140] V. Miklosich sv, Şăineanu *Încercare*, p. 81–82.

preţu lor şi aflară preţu de cinci *întunearece*" (CB— FA XIX, 19), „şi băgară sama preţului loru şi aflară cinci *întunearece* de arrgintu" (CV), „şi tocmiră preţul lor şi aflară argint cinci *întunearece*" (CP). În „Vezi, frate, cîtu *întunearecu* iaste de ovreai" (CB— FA XXI; 20), „Vedzi, frate, cîte *întunearece* sîntu iudei" (CV), „Vezi frate, cîte *întunearece* sînt de iudei"; „*întunearece* de îngerii săi" (CB— Iuda, 14). „*untunearec* de îngerii săi" (CP) sensul calchiat este 'multi, innumeri'.

Termenii perechii sinonimice (*înţelepciune / mîndrie*) nu cunosc o prea mare suprapunere a notelor lor de conţinut, mai ales întrucît limba română veche pare a fi fost lipsită de un termen literar pentru 'raţiune'. Slava veche reunea într-o familie lexicală termeni precum **мѫдръ** 'φρόνιμος, prudens', **мѫдростьнъ** 'σοφίας, sapientia', dar şi **мѫдрованиѥ** avînd sensul 'φρόνησις, cogitatio'. Pe de altă parte, textele în discuţie conţin traduceri ale unor forme care intră în acelaşi cîmp lexico-semantic precum **разѹмивъ** 'σοφός, sapiens', **разѹмъ** 'νόημα, intellectus; γνώμη, mens'. În FA XXVIII, 22, faţă de „se auzimu-te de ce *grăeşti*" (CB, CV), CP utilizează forma *mîndreşti*. Acest caz reprezintă mai degrabă o situaţie de calc de semnificat decît o confuzie între **мѫдрити** 'σοφίζεσθαι, argute comminisci' şi **мѫдровати** 'φρονεῖν, sapere'[1141]. Corespunzător cu termenul din textul tradus, CB păstrează împrumutul şi traduce prin substantiv, verb sau adverb în „învăţat fu Moisi toate *mîndriile* Eghipetului" (FA— VII, 22)[1142], „*mîndreaşte* uspătă" (FA— XXVIII, 7), „o *mîndrie* spune" (*Sp. la IP* 297/7), „lipsitu iaste de *mîndrie*" (Iac. I, 5)[1143], „întregu-*mîndriţi* şi trezviţi-vă" (1P IV, 7)[1144]. Pe de altă parte, termenul *înţelepciune*, care cunoaşte un număr mai mare de ocurenţe, alături de cele două ocurenţe ale lui *înţelept*, apare, în CB, în situaţii precum cea din FA II, 23, unde redă vsl. **поразѹмѣниѥмь** şi are sensul 'προγνώσει, praescientia'. Ocurenţele acestor două cuvinte se înregistrează, cu excepţia de mai sus, începînd cu pagina 318 a textului CB, şi redau

[1141] În condiţiile prezentate de textele vechi româneşti, ar fi, probabil, hazardat ca din utilizarea nepronominală a verbului să se extragă concluzii asupra operaţiei calculului.
[1142] În textul slav apare **пръмѫдрости**, la Coresi *preamîndriile*.
[1143] În CP apare *înţelepciune*, CV utilizează acelaşi termen ca şi CB.
[1144] În CP apare *înţelepciuni*.

vsl. разꙋмичьнь sau разꙋмивь şi разꙋмие; pentru ocurenţele de la p. 410-411, 412/7 şi 1Cor. VI, 5[1145] apar, însă, forme ale vsl. мѫдръ. Situaţia aceasta este semn al unei distincţii, care nu indică neapărat urmarea textului slav (nefiind vorba despre o cale care ar permite opţiuni variate), ci trecerea acestei disincţii în limba română. Faptul ar putea sugera profunzimea pînă la care cobora influenţa unei limbi de cultură asupra unui text construit cu ajutorul acelui model.

Substantivul *latură*, prezent în toate cele trei versiuni, apare traducînd vsl. странѫ 'regionem' (FA XXVI, 20), ca rezultat al unui un calc frecvent în vechile texte româneşti. De asemenea în „prin toate *laturile*" (CB— FA XIII, 49), „prespre toate *laturile*" (CP), „răsfirară-se prin laturile ovreeşti şi samarieşti" (CB— FA VIII, 1) unde se operează un calc după acelaşi vsl. страна 'χώρα, regio'.

Încărcarea cu nuanţe de sens, prin calc lexical de semnificat, a unui cuvînt românesc apare în: „Pocăiţi-vă, amu, şi vă botezaţi (...) întru *lăsarea* păcatelor (FA II, 38) şi „*lăsăciuni* păcatelor" (FA X, 43)[1146], ambele din CB, redînd vsl. ѡставленіе, care traduce gr. ἄφεσιν, sau „E după *lăsarile* voroaveei", redînd vsl. поꙋставлени, care redă gr. τὰ παύσασθαι.

Termenul *legaţii* apare în CB, CP— FA XXVII, 42 calchiind vsl. ѧжникы[1147], redat în CV printr-un împrumut din maghiară *fuglii*[1148]. Cuvîntul care traduce vsl. ѩжа (FA XII, 7) este *legăturile*, în CB şi CP şi *funile*, în CV[1149], care cunoaşte acest termen în alte locuri, precum în FA XX, 23 pentru care toate cele trei texte prezintă *legături* (CB, CV) sau *legare* (CP). Un uz aparte al acestui termen în limba română, prezent în CB şi CP, datorat foarte probabil celui care a tradus din greacă în slavonă, se înregistrează în FA VIII, 23, unde apare sintagma „*legături* nedirepte", redînd еже неправди, cu valoarea 'obligatione iniquitatis'. Textul grecesc conţine sintagma echivalentă σύνδεσμον ἀδικίας. La traducerea dată în slavonă a contribuit,

---

[1145] În CP se utilizează termenul *mîndru*, ca şi în alte situaţii din această categorie.

[1146] V. şi CB— *Sp. la Iac.* 267/15.

[1147] Vsl. ѫза are valoarea 'vinculum'.

[1148] V. Tamás sv.

[1149] Trebuie subliniat că termenul este determinat de locuţiunea *de fier*, ceea ce înseamnă că acest cuvînt putea fi folosit generic neavînd valoarea 'împletitură din material textil'.

probabil, sensul 'δεσμοῖς' pe care ѫзы îl are, dar nu în sensul orientării corecte, ci în cel al confuziei pe această bază, întrucît astfel nu a mai fost observat sensul 'union, lien d'amitie, conspiration' pe care σύνδεσμος îl avea. Acelaşi concept, redînd alţi termeni, apare şi în: „cu *împletiturile* de negură-i legă" (CB— 2P II, 4) (< vsl. плєсти 'πλέκειν, plectere')[1150], „cu *pletiturile* e negură legă-i" (CV)[1151], „cu *laţure* de untunearec legă-i" (CP).

Un cuvînt care, sub influenţă slavă, capătă noi valori, este urmaşul lat. *lingua*. Unul dintre sensurile etimologice ale acestuia apare în: „se zică-se satul acela cu ale sale loruş *limbi*" (CB— FA I, 19), „chemă-se satul acela pre a lui *limbă*" (CP). Principala valoare dobîndită de acest termen prin calchierea celui de-al treilea sens al vsl. ѩзыкъ 'γῆρυς, vox mater.', 'γλῶσσα, lingua', 'ἔθνος, populus' apare în: „mărturisitu de toată *limba* iudeiască" (CB, CP— FA X, 22)[1152]; „iudeii ceia ce sîntu întru *limbi*" (CV FA— XXI, 21)[1153].

Verbul *a lua* (< lat. *levare*)[1154], unul dintre cele mai bogate din punct de vedere al sensurilor şi combinaţiilor cu care acesta poate fi întîlnit în limba română, cunoaşte o seamă de valori care ies în evidenţă la simpla comparaţie a echivalenţelor care se creează astfel între cele trei versiuni ale *Apostolului*. Se evidenţiază astfel: „elu-l *lua aminte*" (CB— FA VIII, 10), „elu-l socotiia" (CP); *luară-lu* (CB— FA XIII, 29), „deştinseră-l" (CP); „*luară* noi fraţii" (CB— FA XXI, 17), „*făgăduiră* noi fraţii" (CV)[1155], „*priimi* noi fraţii" (CP); „muncă *luo*"

[1150] V. Miklosich sv.

[1151] V. DER sv *împleti*.

[1152] Diferenţele faţă de CP se localizează la alte nivele decît cel discutat aici.

[1153] V. CDDE sv, Tagliavini, p. 121, nota 2, Arvinte *St. lingv Gen.*, p. 5a. (Redînd acelaşi sens prin acelaşi termen, celelalte două texte prezintă deosebiri care ţin de alte compartimente ale limbii decît cel lexical). V. Scurtu, p. 308.

[1154] V. CDDE, DER, TRDW sv.

[1155] Acest uz care, foarte probabil, se datorează unei influenţe maghiare, de unde provine şi forma (v. Tamás sv) apare şi în CB, sub FA XXI, 19. Calcul semantic aici ilustrat este de luat în seamă întrucît probează, cel puţin pentru acest text (dar, probabil, că sînt mai adînci cauzele), că influenţa maghiară care s-a exercitat, cel puţin în unele cazuri, nu avea cauze de ordin lingvistic ori social, ci era urmarea firească a unui alt tip de relaţie, interconfesională.

(CB— FA XXVI, 23)[1156]; „*luomu-ne* la margini" (CB— FA XXVII, 40), „*vînslămu* la marrgini" (CV), „*cărămu-ne* la margini" (CP).

Probabil că nu este necesar să se considere că aceste valori şi nuanţe, care apar pentru verbul *a lua* în expresiile de mai sus, se datorează neapărat şi exclusiv interferenţei lingvistice. Posibilităţile largi ale termenului, precum şi modalităţile de conceptualizare ale diferitelor acţiuni au putut conduce în graiuri la variate forme de lexicalizare ale acestora.

Tot rezultat al unui calc de semnificat este şi traducerea de sub FA IX, 11: „*rugăciune* lucrează" (CB). Se calchiază astfel o formă дѣеть, lesne echivalată în CP prin „rugăciuni face".

Relaţii complexe apar datorită sensurilor în care se utilizează anumiţi termeni, precum şi datorită relaţiilor de sinonimie care apar între aceştia, fie în cadrul aceluiaşi text, fie între diferitele texte. Un astfel de exemplu poate apărea în: „crepă pre mijloc şi vărsă-se totu *măruntaiul* luiu" (CB— FA I, 19) (< lat. *minutalia*)[1157], pentru care CP utilizează *maţele* (< lat. *matia*)[1158]. Primul cuvînt este cunoscut şi în CB: „dentru *maţele* mumîniei saleş" (CB— FA III, 1) unde se redă vsl. чрѣво 'κοιλίας, uterus' dar şi 'venter'[1159]. Acelaşi termen, cu acelaşi sens apare în CB— FA XIV, 7. În „dintru plodul *maţelor* lui" (CB— FA II, 30), căruia în CP, îi corespunde *zgău*, aşa cum, în 1Cor. VI, 13, termenului *maţe*, din CB, îi corespunde *pîntece* în CP. Cuvîntul este utilizat cu un al treilea sens, operîndu-se astfel un calc de semnificat, în 1P I, 13: „încingeţi *maţili* cugetelor voastre" (CB), „încingeţi-vă *maţele* cugetelor voastre" (CV), „încingeţi-vă *mijloacele* cugetelor voastre" (CP). Traducerea vsl. чрѣсла, 'ὀσφύς, lumbi'[1160], din CB şi CV reprezintă un caz tipic de calc lexical de semnificat. Traducerea din CP, însă, reprezintă cel puţin o interpretare, dacă nu cumva este dată de cunoaşterea valorii gr. ὀσφύς — corespondentul termenului slavon

---

[1156] Pentru care, în CV şi CP apar forma ale verbului *a primi*, pentru o distribuţie identică a celor două verbe v. şi FA XXVIII, 15; 1P I, 9, pentru apariţia verbului a lua în toate cele trei texte v. FA XXVII, 17; 36.

[1157] V. PEW, TRDW sv *măruntaie*, CDDE sv *mărunt*. V. şi Scriban *Încercare*, p. 80. Termenul este utilizat regional şi în secolul al XX-lea, dar cu referire la organele interne ale animalelor, în special ale celor sacrificate de om în vederea consumului alimentar.

[1158] V. PEW, CDDE, DER, TRDW sv.

[1159] Termenul grecesc are sensurile 'cavitate, stomac, pîntece, intestine'.

[1160] Acesta este singurul sens dat de Miklosich pentru acest termen (v. Miklosich sv).

din text —, care avea sensul 'hanche' şi 'partie du corps au-dessus, les reines, le flanc'[1161].

Urmaşul lat. *mensa* apare într-un context în care valoarea cu care este utilizat îl arată a fi rezultat al unui calc al vsl. трапєза 'τραπέζαις' pe care îl redă: „Neugodinţă este noao a lăsa Cuvîntul Domnului a sluji *measelor*" (CB, CP— FA VI, 2).

Un sens precum 'a consola', care pare a fi de bază în vechea română literară pentru verbul *a mîngîia*[1162], apare în „Aduseră pronciul viu şi *se mîngîiară* nu puţinu" (CB— FA XX, 12)[1163], „fu mîngîiare nu puţină" (CV)[1164]. Mai clar şi cu o deosebire de nuanţă, sensul se înregistrează în „şi la sfîrşit *mîngîie*-i ceia obidiţii" (CB— *Sp. la Iac.*267/1-2)[1165].

Sintagma *nou-născut*, semnalată în TRDW (sv), unde se dă atestarea din CV, apare în limba română veche în urma unui calc. Datorită caracterului şi frecvenţei reduse în limbă a acesteia, este dificil a-i urmări vitalitatea. Este posibil ca ea să fi fost reîmprumutată ulterior. Ceea ce trebuie menţionat este faptul că *nou-născuţi* (după новорождєнїи, la rîndul său, calc după gr. ἀρτιγένεθλος) produce unitate în cele trei texte în care apare (CB, CV, CP— 1P II, 2), lăsînd impresia că acest tip de compuse, uşor de realizat şi de acceptat, nu avea dificultăţi în a se răspîndi. Se mai poate aprecia că acest compus nu a beneficiat în graiuri de acelaşi tratament cu cel din norma literară, fiind nu doar un cultism, ci şi un termen caracteristic acestei norme.

Un sens, curent în vechile texte româneşti, cu care apare substantivul *nume* este 'număr'. Situaţia poate fi ilustrată cu ajutorul unui exemplu precum: „era nărod cu *numele* împreună ca la o sută şi

---

[1161] V. Bailly, sv.

[1162] Pentru a cărui etimologie v. Philippide *Principii*, p. 41, 112, DER sv.

[1163] Segmentul care interesează aici este identic în CP.

[1164] Pentru sensul 'a se consola' în BB v. Arvinte, *St.lingv. Deut.*, p. 63a.

[1165] Pentru acest context, celelalte două texte operează un împrumut, folosindu-se de cuvîntul care apare în textul slavon, în ambele cazuri de altfel: *„uteşaşte* obidiţii" (CV 54^{v}/6-7), *„uteşind* obidiţii" (CP 142/16-17) (< vsl. оутишити 'sedare'). Datorită statutului fonetic al sufixului care urmează şuierătoarei, este dificil de arătat etimonul exact al acestui termen. Cu toate acestea, atît vsl. оутѣшати, cît şi vsl. оутѣшити prezentau valori comune, precum 'παρακαλεῖν, consolari', dar şi nuanţe proprii, precum 'hortari', pentru cel dintîi.

doao zici" (CB— FA I, 15)[1166]. Utilizarea acestui termen în textele româneşti şi încărcarea sa cu acest sens se datorează traducerii vsl. именьнъ care, la rîndul său, reproduce gr. ὀνομάτων. Este vorba, aşadar, despre un calc de semnificat după versiunea greceaască, operat de traducătorul slav, lucru repetat, după versiunea slavă de data aceasta, de traducătorul român.

Este de menţionat că versiunea latină nu cuprinde acest termen: *erat autem turba hominum simul fere centum viginti*, dar permite deducerea sa din context. Traducînd versiunea greceaască, autorul versiunii slave a putut opera acest calc întrucît, în greacă, verbul ὀνομαίνω are sensurile 'nommer', 'appeller par son nom', désigner par son nom, spécifier, énoncer avec précision'[1167], ceea ce, în text, înseamnă 'se adunaseră atîtea persoane încît puteau fi strigaţi pe numele lor o sută douăzeci de oameni', altfel spus, 'un număr de o sută douăzeci de persoane'. Calchiind modul acesta de exprimare caracteristic limbii greceşti, slavona a putut permite în continuare o reluare a operaţiei lăsînd sensul transparent, ceea ce s-a petrecut în limba română[1168].

Textele CB şi CP conţin şi substantivul *număr* 'număr', precum sub FA IV, 4. De data aceasta, însă, se redă astfel vsl. число 'ἀριθμὸς, numerus'[1169]. O astfel de situaţie apare şi în CV, sub FA XVIII, 15: „se întrebări sîntu şi de cuvente şi de *numere*", pentru care CB şi CP prezintă substantivul *nume*. Datorate unor confuzii sînt următoarele două situaţii. În FA I, 25, CB prezintă: „să priimească *numărul* slujiriei aceştia", în vreme ce CP traduce prin „*ceata* slujbei aceştiia". Este posibil ca sursa confuziei să se afle în traducerea slavă. Termenul grecesc care se încerca a fi redat era τόπος, care, datorită sensurilor sale, a putut fi interpretat ca avînd valoarea vsl. почьсть 'τιμή, honor'. De aici, traducătorul român a putut face un alt fel de confuzie, a formelor, drept care a tradus ca în CB, ca şi cum ar fi fost vorba despre vsl. почьтъ 'enumeratio', sau de чьтъ 'numerus', dacă nu

[1166] Acelaşi termen apare şi în CP.

[1167] V. Bailly sv.

[1168] V. Arvinte *St.lingv., Gen.*, p. 86a, unde, privitor la *nume* 'număr', autorul vorbeşte despre o „trăsătură lexicală caracteristică variantei moldoveneşti a limbii literare vechi cu punctul de plecare, poate, încă în textele rotacizante". Arătînd că în textul *Bibliei de la Bucureşti* se constată un proces conştient de înlocuire a cuvîntului *număr* 'nume' cu *nume*, autorul confirmă în acest fel că acest calc nu fusese adoptat pe teritoriul lingvistic dacoromân.

[1169] Pentru altă bază a confuziei din limba română veche *număr* 'nume' v. PEW 1205, 1206, CDDE, TRDW sv *nume, număr*.

cumva, atît pentru CB, cît şi pentru CP s-a înţeles **чета**, primul traducînd sensul 'νούμερος, numerus', pe care acest termen slavon îl avea, celălalt sensul 'τάγμα, cogors' pe care, de asemenea, vsl. **чета** îl avea. Dificultatea de a decela între aceşti termeni şi valorile lor este de natură să indice astăzi problemele pe care traducătorii şi revizorii le puteau avea în asemenea cazuri. Cea de-a doua situaţie face parte din aceeaşi categorie şi apare în CV: „de aci *numără* ghiemonu carrtea" (FA XXIII, 34)[1170]. Ţinînd seama de ceea ce apare în *Vulgata*, *cum legisset autem* (...), şi de verbul utilizat în textul slavon, **чисти**, se poate afirma că în acest caz s-a produs o confuzie între două sensuri pe care acest termen le avea: 'numerare' şi 'legere'.

> Acest tip de confuzie — care, uneori, generează contexte plauzibile, alteori contexte mai greu de admis[1171], atestă un fapt deosebit de important. Astfel de traduceri se îndepărtau de la textul tradus (slavon). De aici decurge importanţa studierii unor astfel de texte în funcţie de ceea ce reprezintă ele ca traduceri (ale textelor slavone, maghiare, greceşti etc.) şi nu drept corespondente româneşti ale textelor biblice traduse.

Conceptul 'preot' cunoaşte mai multe realizări formale. În CB (*Sp. la Iac.* 267/9) şi CP (142/21) se traduce astfel, vsl. **сѣштєникъ**; în CV se produce un calc precum *sfintitorii* (54^{v}/12). Cuvîntul *preot* (< *presbyter*)[1172], sub influenţa creştinismului, a suferit o schimbare a sensului iniţial căpătînd unele dintre notele de conţinut ale păgînului πάπας[1173], precum şi ale altor termeni, după cum erau concepute (şi se lărgeau) atributele acestui funcţionar public. Traduceri precum cele care apar în FA XX, 17 şi Iac. V, 14 „*popi* besearecilor" (< vsl. **попъ** 'sacerdos') (CB), „*preuţii* besearecilor" (CV, CP), suspect de fidele, faţă de orice versiune clasică avută în vedere, nu indică existenţa şi a unei valori etimologice pentru acest cuvînt, ci simpla urmare a texului tradus, într-un loc în care, foarte probabil, autorilor li s-a părut că

[1170] Versetul nu apare în CB, iar ceea ce s-a păstrat în CP este inutilizabil.

[1171] Aceasta este situaţia în 1Ioan V, 5, unde **тькмо вѣрѫи**, adică *nisi qui credit*, este redat în CB prin „trecîndu cine creade", iar în CP prin „alegînd cine creade". În primul text se consideră că este vorba despre verbul **тькнѫти** 'praecipitare', în celălalt confuzia se face cu verbul **тькъмити** 'aequiparare'.

[1172] Pentru etimologie, evoluţia şi valorile acestui cuvînt v., de exemplu, Scriban, DER, TRDW sv *preot*, Mihăescu p. 298.

[1173] V. DER, Scriban, TRDW sv *popă*. De asemenea, Th. Mommsen, *Istoria Romană I*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1987, p. 55.

această succesiune se încadrează în acelaşi tip cu una precum *miiaşul zborului* sau *voivozii beseareciei* de pildă. Această din urmă sintagmă, desemnînd 'persoana însărcinată cu asigurarea „bunei rînduieli a serviciului religios în Templu, a străjilor de leviţi şi a manifestaţiilor poporului"'[1174], apare în CB şi CP (FA V, 24), în contextul: „Deca auziră cuvintele aceaste preuţii şi *voivozii besearecii* şi potropopii" (CB)[1175], şi traduce vsl. **свѧштеници и воевода цръковники и архиереи** redă gr. ὅ τε στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς. Cum se observă, traducerea slavonă conţine un element în plus, care generează o enumerare de trei termeni în loc de doi[1176]. Compusul grecesc ἀρχιερεύς, împrumutat de slavonă, apare neunitar redat în cele trei texte. Astfel, CB traduce printr-un calc aproximativ, pe care îl utilizează destul de des, ***mai-marele preotu*** (FA IX, 1), în vreme ce CP poate oferi imaginea unui calc exact, *întîiul preut* (FA IX, 1), a unui împrumut, *arhierei* (FA IX, 4)[1177] sau un alt termen împrumutat din slavonă, *vlădicilor* (FA XXVI, 12), pentru *marii preoţi* (CB), *arrhierei* (CV). Aceeaşi noţiune apare redată prin *protopopa* (CB— FA V, 27), respectiv *întîiul preut* (CP), sau prin forma metatezată *potropopii* (CB— FA V, 24), respectiv prin recursul la acelaşi împrumut din slavonă, care redă sensul 'ἱερευς, sacerdos, dar şi δεσπότης, dominus', şi anume *vlădicii* (CP). În CB se înregistrează şi *preot* într-un context (FA XXIII, 2) în care celelalte traduceri prezintă, conform textului slavon, *arhiereii* (CV), *întîiul preut* (CP).

[1174] V. N.T. Cath., p. 402, nota 1.

[1175] În CP: „preuţii şi voivozii beseareciei şi vlădicii".

[1176] O astfel de situaţie arată că, de fapt, cuvîntul moştenit, *preot*, şi cel împrumutat dintr-o limbă slavă, *popă*, nu mai aveau o altă valoare decît 'verbum divini minister, sacerdos'. În plus, conceptul se putea reda şi prin alte forme, care făceau referire doar la unele atribute, parţiale, ale persoanei respective. Probabil că, în acest caz, atît la nivelul limbii vechilor texte, cît şi la nivelul graiurilor, presiunile exercitate de texte, în primul caz, şi chiar de preoţi, în al doilea, trebuie să fi fost considerabile, ceea ce a putut păstra uzul şi valorile termenilor. Este posibil ca, din acest motiv, chiar în expresiile ironice la adresa acestei caste, termenul care îi denumeşte pe preoţi rareori să fie o perifrază ori o creaţie, de cele mai multe ori întrebuinţîndu-se el însuşi însoţit de unii determinanţi.

[1177] În CB apare *mai-marii preoţi*.

Un sens nou, care apare prin calc, se înregistrează în FA XIX, 29; 31, unde se întrebuinţează *previre*, *arătare* (CB), *prăvire*, *batgiocură* (CV), *previre*, *batjocură* (CP), pentru a se reda vsl. позорищтє, позорь, adică θέατρον. Versetele care cuprind aceste cuvinte merită o discuţie aparte. Primul dintre acestea înregistrează: „şi împlu-se toată cetatea de sminteală, într-un sufletu întru previre, răpiră Gaia" (CB), „împlură cetatea toată de sminteală, porniră-se într-un sufletu întru prăvire, în zborrişte, răpiră Gaia" (CV), „şi se împlu cetatea de greaţă, porniră-se cu un suflet întru previre, aru[n]cară Gaia" (CP). Cum se vede, traducerile nu prezintă unitate, cauza principală fiind neatenţia faţă de un verset mai dificil. Din versiunea Bratul este omis *impetum* (atît în textul românesc, cît şi în cel slavon — încă o dovadă, indirectă, a relaţiei dintre cele două texte), în vreme ce versiunile CV şi CP conţin corespondentul redat prin verbul *a (se) porni*. În cel de-al doilea apare: „rugară-l elu se nu-ş dea sine întru previre" (CB), „rrugară se nu-ş dea sine întru zborrişte întru batgiocură" (CV), „să nu-şi dea sine întru batjocură" (CP). În acest caz, diferenţele se referă la faptul că traducătorul, sau revizorul, CB traduce vsl. позорь printr-un termen, în CV se încearcă lămurirea cititorului, iar în CP se recurge tot la un termen, însă la cel care, în CV, desemna consecinţa unei acţiuni. Este de remarcat că vsl. позорище 'θέατρον, theatrum' este redat unitar, prin *previre*, în CB şi CP, prin *prăvire*, în CV, însă, în acest ultim text, apare şi *zborrişte*, ca o apoziţie sau o glosă. Este riscant, poate, să se presupună că termenul unitar redat era un calc în limba română, inspirat de familia de cuvinte a termenului slavon tradus. Se poate presupune că acest cuvînt era uzual pentru a denumi 'locul unde se dădeau reprezentaţii'. Prin *zborrişte*, CV pare a încerca să ofere cititorului un sinonim creat cu material lexical de origine slavă. Deşi textul grecesc utilizează acelaşi termen, θέατρον, în textul slavon apare, de data aceasta, позорь 'spectaculum, contemplatio, theatrum'. Utilizarea cuvîntului *arătare*, în CB, indică mai puţin un calc, mai degrabă o modalitate proprie limbii române de a conceptualiza o anumită realitate. Acelaşi lucru pare a se întîmpla şi în CV şi CP, unde apar variante ale substantivului *batjocură*. În plus, CV pare a încerca, şi de data aceasta, să ofere un sinonim aproximativ.

Vsl. **вкрѣзанїа** apare redat prin calcul *rătezare* (CB— FA XI, 3; VII, 8) (< lat. *re-caedio*)[1178], *obreazanie* (CP), respectiv *tăietură*, verbul **вкрѣзати** fiind redat prin *răteaze* (CB— FA XXI, 21), *obrezui* (CV, CP), *a se răteza* (CB— FA XV, 5), *să se obrezuiască* (CP), ceea ce indică o anume fixare a termenilor în norma respectivilor scriptori, CB preferînd calcul, CP împrumutul.

Substantivul *spaimă* apare cu sensul 'mentis excessus', traducînd sl. **ѹжась** 'φόβος, timor, error' (CB, CP— FA X, 10), care atestă acest sens obţinut prin calchiere pentru urmaşul lat. *expavimen*[1179].

Verbul *a sparge* apare cu mai multe sensuri. Astfel, acesta poate avea valoarea 'dissolvere', 'destruere', aşa cum apare în CB şi CP— FA V, 38, respectiv FA VI, 14, unde redă vsl. **разорится**. Cu o nuanţă uşor diferită, 'solvere', forma apare în CB— 2P III, 12: „ceriurile arse *sparge-se-vor*", traducînd acelaşi verb slavon[1180]. Cu valorile 'interficere' apare, în toate cele trei texte studiate, în FA XXVI, 21, traducînd sl. **растрѣзати**, iar cu valoarea 'conscindere' apare în CB şi CP: „*sparseră* veşmintele" (FA XVI, 22), redînd acelaşi verb slavon. Vsl. **да не растрѣзань**, din FA XXIII, 10, este tradus în CB prin „se nu spartu", în CV prin „se nu ruptu", iar în CP prin „se nu fie cumva răpit". Acest ultim text conţine o interpretare a unor sensuri ale termenului slav, mai ales 'σχίζειν, διασχίζειν'.

Una dintre înşiruirile specifice textului biblic conţine forma *spurcătorii* (CB— 1Cor. VI, 9), avînd drept corespondent în CP perifraza „cela ce face curvie cu mîna". Forma **скврѣна** 'μολωσμός, pollutio', face parte dintr-o familie în care apar şi sensurile 'macula' sau 'turpis'. Acelaşi termen slavon apare şi în Iac. I, 21, într-un alt context, cu sensul 'immunditia' unde este redat, în toate cele trei versiuni tot prin *spurcăciune*. În Iac. II, 2, versiunea slavonă utilizează acelaşi cuvînt[1181] într-un context precum „mişelu întru *spurcate* veşminte" (CB). Celelalte două versiuni renunţă la acest

[1178] V. PEW sv *retez*, TRDW sv *reteza*, dar v. şi DER, sv *reteza*, care notează „origen dudoso".
[1179] V. PEW, TRDW sv.
[1180] În CP apare „ceriul aprinde-se-va".
[1181] De data aceasta, conceptul care se încearcă a fi redat astfel este 'sordidus'.

termen şi împrumută cuvîntul slav, drept care apare sintagma „mişel întru *scîrnave* veşminte" (CV, CP)[1182].

Redînd vsl. **сватаниште** 'ἁγίασμα, sanctuarium', care poate fi echivalat prin *biserică* 'Κυριοῦ 'οικία', CB şi CV prezintă un termen care se dovedeşte a fi un calc: „înde văzură elu întru *svinţitoare*" (CB— FA XXI, 27), „văzură elu întru *sfîntutoare*" (CV) faţă de „văzură elu întru *besearecă*" (CP)[1183]. Este un caz în care CB şi CV se arată mai obediente (sau mai fidele) faţă de textul tradus, CP manifestîndu-se mai liber.

Termenului *fariseiu*, din CV şi CP (FA XXVI, 5) (< vsl. **фарисѣи**)[1184], îi corespunde în CB *turcu*, probabil ca urmare a unei interpretări[1185], deşi cuvîntul de tradus apare şi în CB.

O traducere frecventă în vechile texte, de tipul „cu pietri-l *ucidea*" (CB, CP— FA VII, 58), ar putea trăda o tendinţă repetată de a calchia un sens[1186], probabil pornindu-se de la un sens secundar pe care termenul îl avea în limbile slave[1187]. Curios este faptul că nu rom. *a bate* suportă această încărcare cu un sens, ci termenul corespunzînd sensului secundar al vsl. **бити**. Un cuvînt precum *ucigătoriu* (CB, CP— FA VII, 52), redînd vsl. **оубіинце**, are exclusiv valoarea 'homicidus'.

Cuvîntul *vas* apare cu sensul său propriu, se pare[1188], dar şi purtînd un sens mai special, precum în „mai nu putinciosu e *vasul* muierescu" (CB— 1P III, 7), „netare e *vasul* muierescu" (CV), „neputinţă e *vasului* muieresc" (CP); „*vasu* alesu-mi iaste acesta"

[1182] Diferenţe faţă de CP se localizează la nivelul prepoziţiei, acolo apărînd *în*.

[1183] V. şi FA XXI, 26.

[1184] V. Scriban sv, care pare a sugera o etimologie multiplă, dar v. şi TRDW sv, care susţine provenienţa din slavonă.

[1185] Pentru acelaşi procedeu, mult mai tîrziu, în *Psaltirea* lui Dosoftei, în care 'păcătoşii' devin *păgîni* (adică 'turci'), precum şi pentru alte „actualizări" cu rol de a sensibiliza cititorul şi ascultătorul român, v. Al Andriescu, *Studii de filologie şi istorie literară*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, 1997, p. 62-63, respectiv p. 57-73.

[1186] Cf. şi ALR, s.n., vol. VII, h 1924 pct. 784, unde se precizează că printre cei bătrîni se utilizează *a bate* în loc de *a ucide*.

[1187] Vsl. **побиваше** exprimă două sensuri 'lapidabant', 'percutere'.

[1188] V. şi FA XI, 5; 16.

(CB— FA IX, 15), „*vas* alesu-mi iaste acesta" (CP)[1189]. Această metaforă este curentă la Pavel şi, probabil, a fost importată din gîndirea grecească. În 2C IV, 7, referindu-se la suflet, Pavel spune ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίοις σκεύεσιν[1190], iar în 1Tes. IV, 4 εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ.[1191]. Din acest motiv, este mai puţin probabil ca termenul în discuţie să semnifice, ca la popoarele semite, conceptul 'femina'. Metafora, luată ca atare, datorită imaginii, ar fi putut fi una dintre acelea care, fără a depăşi limitele textului biblic, a exercitat o anumită influenţă asupra mentalului popoarelor creştine[1192].

Vsl. вѣзрєттѹ este tradus prin *vîrsta* (CB— *Sp. la Ioan* 321/9) (< vsl. врѣста 'ἡλικία, aetas')[1193], mai limpede redat prin calcul *crescutul* (CP— 188/1-2).

Ebraisme[1194]. Alături de numeroase calcuri operate după modelul textului tradus, care introduc în limba română structuri caracteristice slavonei sau, indirect, limbii greceşti, apar unele ebraisme, reperabile în toate limbile care au tradus textele biblice[1195]. Deşi este vorba despre un text biblic care nu a fost redactat în ebraică, ebraismele trebuie avute în vedere ca achiziţii însuşite de către limbile în care acestea apar. De aceea, în asemenea cazuri, punctul de plecare al construcţiilor se află în alte limbi decît ebraica — aceasta oferind doar un exemplu productiv care a putut fi apoi preluat sau a stimulat crearea unor ebraisme la nivelul formei. De altfel, aşa cum

---

[1189] V. şi *Sp. la Fapte*, 3/19 (CB), (CP 2/13).

[1190] *Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus.*

[1191] *Ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione.*

[1192] Pentru un alt sens al acestui cuvînt, care apare în BB, v. Arvinte *St. lingv. Gen.*, p. 96a.

[1193] V. Miklosich, sv.

[1194] Datorită cunoştinţelor de limbă ebraică, total nesatisfăcătoare pentru un studiu aprofundat şi competent, autorul prezentei cercetări nu a putut avea acces la texte edificatoare asupra fenomenului decît într-o neînsemnată măsură. Pe baza unor corelaţii între textele cercetate ale secolului al XVI-lea sau posterioare acestui secol, româneşti şi străine, precum şi pe baza unor lucrări care conţin asemenea discuţii s-a încercat identificarea unor asemenea cazuri, cu scopul de a completa imaginea asupra compartimentului lexical al textelor studiate.

[1195] Pentru această chestiune, exemple şi analize ale unor asemenea situaţii, v. capitolele consacrate calcului lingvistic din cadrul *Studiilor lingvistice* la BB, redactate de V. Arvinte, apoi Munteanu *Studii*, p. 53–58, passim.

textul *Septuagintei*, spre exemplu, se arată a fi fost redactat nu doar într-o koiné literară, ci şi într-una idiomatică, influenţată de ebraică, mai puţin la nivel gramatical şi mai mult la nivel lexical-semantic, tot astfel textul *Faptelor Apostolilor* se arată a fi edificat, nu numai pe fondul unei subtile influenţe din partea *Septuagintei*, ci şi ca rezultat al unei pastişe deliberate[1196]. Dincolo de constatarea, de ordin general, că la traducerea unor texte — cu atît mai mult a celor biblice — tendinţa de a urma modelul la nivelul cel mai uşor de remarcat — cel lexical — poate fi presantă, dar şi autoimpusă, trebuie observat că, astfel, pot trece de la o limbă la alta numeroase elemente şi structuri lexicale, majoritatea avîndu-şi originea în limba care reprezintă punctul de plecare al respectivului text, dar este posibil şi ca o limbă intermediară să creeze, pe baza modelului, structuri compatibile cu modelul şi care, apoi, să fie transportate prin traducere. Întrucît, pe acest fond şi atunci cînd este vorba despre forme achiziţionate de diferite limbi, şi devenite operaţionale, nu se mai poate pune problema autenticităţii lor, ceea ce interesează devine măsura în care un model, mai întîi biblic şi apoi literar, s-a putut impune unor limbi devenind productiv.

Ebraisme care pot coborî pînă la textul grecesc pot fi considerate traduceri precum: „cu umbră să umbrească" (CB— FA V, 15), „cu umbra să umbrească" (CP) redînd construcţia **понѣ сѣнь wсѣнит**; „cu contenemîntu se cuntenim" (CB— FA IV, 17), „cu oprire să oprim" (CP) pentru **прѣштенiемь запрѣтим**; „rugăciune rugă-se" (CB— Iac. V, 17), „se rrugă cu rrugăciunri" (CV), „cu rugăciune se rugă" (CP) redînd **мѫтвож помѧнсѧ**; „cu multă cinste cinstiia noi" (CB— FA XXVIII, 10), „cu multe cinsti cinstiră noi" (CV), „cu multă cinste cinstiră noi" (CP) redînd **мнотими чѣстими почѣтоше**[1197], ceea ce traduce πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμας, sau în „îmvincerea ce îmvincut-au" (CB— 1Ioan, V, 4), „vengerea ce venge" (CP), unde se redă **побѣда побѣжьдшіа**, care redă ἡ νίκη ἡ νικήσασα.

În „grăindu graiure" (CB— FA VI, 11), „grăind graiure" (CP) se redă, ce-i drept, vsl. **глѣюща гѫи**, însă textul greco-latin arată că nu este

---

[1196] V. *The New Bible Dictionary*, London, 1962, p. 714-715.

[1197] Din greşeli şi omisiuni se observă şi gradul de stăpînire (dar şi de respectare a textului slavon) a limbii din care se traducea.

vorba despre o asemenea repetiţie, ea ţinînd doar de termenii concreţi prin care, în mod obişnuit, se exprimă acele realităţi într–o anumită limbă.

Sub FA II, 30, în CB apare: „cu jurămîntu jură–se lui Domnul", care redă клетвоѫ клетсѧ емоу б҃ъ. În CP apare: „cu blăstăm jură–se lu Dumnezău"[1198], ceea ce aduce în atenţie un uz frecvent în limba veche[1199]. Textele grecesc, latin şi slavon conţin termeni care pot fi traduşi precum în CB (de altfel, acesta este nivelul prim de traducere, asigurat oricărui cunoscător avînd cunoştinţe medii)[1200]. Întrebuinţarea termenului din CP se datorează şi urmării îndeaproape a valorilor termenilor din versiunea slavonă, dar, foarte probabil este şi că anumite cunoştinţe de greacă ale diaconului ar fi putut interveni aici[1201].

Fără a fi vorba despre o neînţelegere (precum în CV), se poate avea în vedere că uşoara abatere prin echivalare de la textul tradus, şi care apare sub Iac. IV, 6, în CB, a fost favorizată de asemenea tipare, ceea ce a condus la construirea unui ebraism : „Mai bună bunătate dă", căruia textele paralele îi opun: „Mai bunru e acela ce dă bunătate" (CV), „Mai mare dă–se bunătate" (CP). Alături de versiunea slavonă, care conţine болшеже благодарьть даеть, versiunea greacă

[1198] Întrucît deseori, urmărind parcă să redea fidel unele modificări sau norme din limbă (ca atunci cînd evită sistematic notarea lui *–u*), între toţi scriptorii textelor aici analizate, autorul CP trebuie creditat cu cel mai ridicat grad de control asupra textului (care este o tipăritură), este dificil de spus dacă lipsa lui *i* se datorează unei greşeli, fiind o omisiune, sau înţelegerii greşite a textului. Aici nu era vorba despre un jurămînt pe care David i l–ar fi făcut lui Dumnezeu, ci invers.

[1199] Pentru valorile acestui verb, atestate de vechile texte româneşti, în special pentru cea care apare aici, v. DLR, DER, Scriban, TRDW sv.

[1200] Textele grecesc şi latinesc sînt redactate în termenii următori: ὁρκῷ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς, *iure iurando iurasset illi Deus*. La traducerile moderne se observă o tendinţă clară de a păstra doar conţinutul şi de a se desprinde de tiparele formale ale textului, fapt care se manifestă în funcţie de existenţa şi de intensitatea unei concepţii asupra adaptării formelor la realitatea limbii: „Dieu lui avait juré par serment" (B. Jer.), „Dieu lui avait promis avec serment" (Segond); „az Isten esküvel is megerősítve ígéret tett" (B. magh.), „God ad sworn to him" (N.T. engl.), „Dumnezeu i–a făcut jurământ" (N.T. Cath.), dar „Dumnezeu i s–a jurat cu jurămînt" (B. Ort.).

[1201] Pentru valorile şi încărcătura lui ὄμνυμι v. Bailly, Liddell & Scott sv, pentru valorile 'καταράομαι, execrari', ὄμνυμι, iurare' ale vsl. клѧти v. Miklosich sv.

prezintă μείζονα δὲ δίδωσιν χάριν, iar cea latină *Maiorem autem dat gratiam*.

În sfirşit, atrage atenţia o situaţie în care se utilizează în textele româneşti structuri vădit influenţate de modelul în discuţie. Astfel se întîmplă în 1P II, 5: „svintire svîntă" (CB), „svintire sfîntă" (CV), „sfinţiei sfîntă" (CP). Se traduce astfel o sintagmă care apare în textul slavon[1202]. Nici textul grecesc şi nici cel latinesc, însă, nu îndreptăţesc ipoteza unui ebraism, εἰς ἱεράτευμα ἅγιον, *in sacerdotium sanctum*, aşadar modelul din traducerile româneşti se află în textul slavon şi el s–a putut uşor reproduce întrucît a fost recunoscut ca o structură caracteristică textului biblic[1203].

1202 În textul slavon din CB aceasta este destul de stîngaci notată, într–un moment de oboseală probabil, deoarece şi traducerea românească prezintă greşeala de a nota titla, în mod inutil: с҃титалюстьвоств҃о, respectiv с҃винтире свѫнтѫ.

1203 V. şi 1P III, 3.

Traducerea

1.1. Textele luate în discuţie, aşa cum apar astăzi, sînt sau au valoare de copie. Chiar astfel, nu se poate accepta teoria unui copist docil — reproducător neutru. În grade diferite, toate aceste texte sînt rezultate ale unor revizii. Atît în procesul de traducere, cît şi în cel de revizie au putut pătrunde foarte multe elemente care, în mod conştient sau nu, au creat o oarecare distanţă a acestor texte între ele, dar şi a fiecăruia în parte faţă de textul slavon. Unele dintre aceste deosebiri trebuie considerate greşeli, altele, fără a avea ca rezultat distorsionarea în conţinut a textului biblic, uneori rezultate ale unor eforturi conştiente, trebuie considerate opţiuni valide orientate într-o anumită direcţie.

Din motive lesne de înţeles, această parte a studiului a necesitat de multe ori redarea, pentru comparaţie, a textului slavon. Respectînd principiul fidelităţii faţă de text, s–a încercat redarea acestuia întocmai cum apare în versiunea intercalată, chiar atunci cînd textul a fost supus proceselor de prescurtare. În destul de multe locuri, textul slavon intercalat prezintă felurite greşeli sub aspect formal care pot avea mai multe cauze. Este posibil ca scriptorul care a intercalat textul să fi executat acţiunea în mod neatent, pe fondul unor cunoştinţe de slavonă destul de îndepărtate de cele ideale. Chiar dacă respectivele abateri de limbă au fost preluate din textul copiat, partea a doua a afirmaţiei anterioare poate rămîne valabilă. Totodată, nu trebuie neglijată ipoteza ca, datorită contactelor cu limbile slave vii, sensibil evoluate în comparaţie cu slavona, şi care nu se produceau la nivelele cele mai elevate, scriptorii în cauză utilizau mai uşor un idiom care prezenta unele abateri de la standardele unei limbi literare moarte, şi, uneori, chiar de la cele ale limbilor slave vii. Din acest motiv, la toate nivelele limbii (fonetico–fonologic, morfo–sintactic, lexical–semantic) se pot constata situaţii care reprezintă torsiuni ale slavonei. Din numeroasele exemple s–au ales doar formele **прѣдълагати** faţă de **прѣдлѫгаѫ** (CB, 181/5) şi **свѣтъ** 'φῶς, lux' faţă de **съвѣтъ** 'βουλή, συμβούλιον, consilium; συνθήκη, pactum' (CB, 399/15), acesta din urmă, tradus corect. În acelaşi fel, în AI, apare **доуховникъ** (4/9–11), în ambele versiuni, pentru vsl. **доуховьникъ**, de asemenea, antetul primei pagini din *Faptele Apostolilor* (CP) prezintă grafia **діаніа**. Varietatea unor asemenea greşeli nu permite extragerea unor concluzii cu o generalitate mai scăzută decît a celor anterioare. Situaţiile concrete care se întîlnesc se pot grupa în clase, fiecare dintre acestea impunînd anumite raţionamente. În unele cazuri, se pot confunda sensurile a două cuvinte diferite, pe baza confuziei formelor. Alteori, din aceeaşi cauză, se pot produce confuzii care să vizeze categorii gramaticale sau clasele lexico–gramaticale ale unor cuvinte. În alte situaţii, precum în ultima prin care s–a exemplificat aici, faptul că

sensul cuvîntului nu a avut de suferit ar putea oferi o explicaţie, cel puţin asupra cauzei viabilităţii unor asemenea situaţii. Cum se observă, notaţia este una ce omite un semn care, pentru nativul român, vorbitor de limbă slavă, nu reprezenta un fonem. Cu alte cuvinte, el rostea, probabil, [sveat(ĭ)], notînd în consecinţă. Prin faptul că rostind şi notînd o succesiune care, pentru un slav, ar fi reprezentat echivalentul unui alt sens, dar nu şi pentru el, vorbitorul român de limbă slavă se arată deţinătorul unei slavone (şi al unei limbi slave vii) care suferise şi suferea unele modificări. Merită menţionate aici două aspecte. În primul rînd, se poate presupune (pe baza unor situaţii similare care se petrec cu unele limbi moderne), că acest fapt era caracteristic unei pături destul de largi de vorbitori, semeni ai scriptorului în cauză. Totodată, din acest motiv, se poate considera că, deşi limba astfel torsionată suferea la nivel ideal, în esenţă, faptul acesta nu împiedica nici o eventuală comunicare între aceste persoane (altfel spus, este de aşteptat ca şi alte asemenea texte să prezinte astfel de deformări — lucru care se poate verifica, la nivelul permis acolo, şi în AI), dar nici cu nativii slavi cu care acei români puteau veni în contact. Termenii despre care se discută în lucrare au fost daţi fie în forma care se întîlneşte în text, fie în forma cu care ei sînt notaţi în lucrarea lui Fr. Miklosich. În ceea ce priveşte forma acestora, s–a considerat că ideal este ca forma prin care se exemplifică să fie întocmai cea sub care apar respectivii termeni în textul intercalat. Chiar dacă, uneori, acest mod de redare a cuvintelor discutate îngreunează lectura (datorită diferitelor forme de brahigrafie, dar mai cu seamă, datorită feluritelor deformări pe care scriptorul le făcea), nu s–a apelat la forma de dicţionar decît atunci cînd s–a considerat că aceasta ar simplifica lectura, fără a afecta urmărirea fenomenelor discutate. De altfel, uneori s–au notat ambele forme, atît cea din text, cît şi cea din dicţionar. Sensurile termenilor slavi, care apar în discuţie sînt date, în formele greceşti şi latineşti, notate în *Lexiconul* lui Miklosich. Studiul comparat al formelor din această lucrare lexicografică şi cele care apar în Bailly, Liddell & Scott, Chantraine şi Ernout–Meillet a evidenţiat numeroase discrepanţe între *Lexicon* şi celelalte dicţionare, mai ales în ceea ce priveşte formele greceşti. Uneori, în *Lexicon* apar alte forme decît cele de nominativ, pentru substantive, de indicativ prezent persoana I–a singular sau infinitiv, pentru verbe, alteori, formele care apar sînt de–a dreptul greşite, din diferite puncte de vedere. Sensurile au fost date, doar rareori, în forma în care apar în Bailly, Liddell & Scott, Chantraine şi Meillet, respectîndu–se forma dată de Fr. Miklosich.

1.2. Greşeala se poate considera ca atare din perspectiva versiunii traduse, independent de faptul că traducătorul sau revizorul a observat greşeala sau nu, ori că la o eventuală revizie ar fi corectat–o sau nu. Multe dintre greşeli se explică nu prin copiere, ele fiind firești la un traducător român cu imperfecte cunoştinţe de slavonă, ci ca rezultate

imperfecte ale unui proces complex[1204]. În unele situații, aceste greșeli apar în toate cele trei texte, în același punct, în altele, însă, nu se întîmplă astfel. A crește importanța coincidențelor, atît timp cît există și zone de text cu neconcordanțe, este exagerat. Coincidențele acestea țin mai degrabă de presiunea unei presupuse traduceri comune (eventual ușor modificată, chiar revizuită, de cei ce au urmat), de posibilitățile de moment ale limbii și de prezența sau absența unei versiuni slavone sau grecești de control. Firește că nu este de neglijat faptul că, în unele cazuri, soluțiile de traducere au putut trece de la o versiune la alta sau au putut fi determinante în sensul respingerii lor. Probabil că, la acel moment, o eventuală revizie finală nu ar fi avut prea multe de corectat. Din acest punct de vedere, se poate accepta fără prea multe concesii tradiția care povestește felul în care a apărut *Septuaginta*[1205]. Apropierile, mai mici, între două texte, pot indica nu neapărat existența unor intermediari (este doar o modalitate de a raționa asupra cauzelor cărora li se percepeau doar consecințele), dar și o anumită independență a celor care traduceau sau revizuiau[1206].

1.3. Din aceeași perspectivă se judecă și opțiunea, cu deosebirea că „abaterea" nu depășește limitele de sens ale textului biblic. Uneori, însă, aceste limite pot fi destul de largi, ajungîndu-se la interpretări care nu pot fi etichetate drept greșeli. Dacă se are în vedere confruntarea cu un alt text românesc paralel, dar și cu versiunile

---

[1204] Probabil că, faptul că limba era curată, iar traducerea o torsiona dar, mai ales, faptul că, deși lucrurile stăteau așa — și nu se poate ca pentru scriptorii de tot felul această realitate să nu fi fost evidentă! —, ei continuau această cale, respectînd textul de tradus, este de natură să demonstreze două lucruri. În ciuda obscurității și echivocului care se creau, în ciuda torsionării limbii, în primul rînd preferau să facă așa deoarece, imposibil de pus, problema unui compromis între două limbi atît de diferite din multe puncte de vedere și între care existau decalaje considerabile reducea considerabil șansele unei traduceri românești care să elimine urmele limbii din care provenea. De aceea, autorul unei astfel de traduceri nici nu putea prezenta dorința unei asemenea eliberări.

[1205] V. Isidor de Onciul, *Manual de introducere în sântele cărți ale Testamentului Vechiu*, Cernăuți, 1889, p. 277–281, I. Olariu, *Introducere în cărțile sânte ale T.V. și T.N.*, ediția III., Karánsebes (Caransebeș), 1912, p. 391–393.

[1206] Același este și motivul pentru care o copie prezintă diferențe în comparație cu originalul ei, cel pentru care un traducător refuză o altă traducere deja existentă și, dacă i se oferă posibilitatea, începe lucrul la o alta.

slavonă şi grecească, opţiunile propriu-zise reprezintă echivalenţele corecte, cele mai plauzibile pentru acel traducător sau revizor.

1.4. Există multe cauze pentru care, în numeroase situaţii, textul biblic se poate supune interpretărilor. Chiar dacă, strict din perspectiva textului grecesc, spre exemplu, o anumită traducere (şi interpretare totodată) ar putea fi calificată drept greşeală, în măsura în care avem a face cu un text tradus — aşadar, cu o altă stare a textului —, dacă acea interpretare prezintă coerenţă, atît în sine, cît şi faţă de text şi chiar dacă, astfel, plăsmuirea nouă prezintă diferenţe de sens faţă de prima, din perspectivă nefilologică este dificil de arătat dacă avem a face cu o greşeală. Unele dintre cauzele acestei stări de lucruri se pot afla în însuşi textul biblic, versiunea latină, cea slavonă, cea românească, alte versiuni prezentînd „abateri" în diferite grade faţă de versiunea-model, fapt care indică nu doar dificultatea actului traducerii, dar mai ales valenţele textului biblic. Din acest motiv, perspectiva care ar trebui să fie a textului este una ideală, de arhetip, realitatea fiind mai nuanţată, iar aspectul *greşeală* relativ.

1.5. În ceea ce priveşte situaţia din textele de control, se cuvine făcută o precizare. Utilitatea, pentru cercetător, a perspectivei lărgite oferite de comparaţie este în afara oricărei discuţii, de foarte multe ori aceasta fiind calea care oferă înţelegerea unor situaţii confuze, datorate greşelilor generate de neînţelegerea sau interpretarea abuzivă ori eronată a textului biblic. Dar această perspectivă oferă doar înţelegerea unor acţiuni ale traducătorilor şi revizorilor, nu şi indicarea exactă a nivelului pînă la care se ajunsese cu înţelegerea textului. În foarte multe situaţii cel care a scris textul poate fi creditat cu capacitatea de a fi tradus sau copiat corect. Posibilităţile create de topică, de fragmentarea diferită a unor forme succesive, de valorile unor termeni generează incertitudini în ceea ce priveşte proprietatea textului românesc şi conformitatea sa cu versiunea tradusă. Pe de altă parte, unele dintre fragmentele obscure reprezintă nereuşite generate de lipsa de operativitate, de data aceasta, a aceloraşi elemente care nu s-au mai armonizat (ca urmare a lipsei de ambiguitate în acest caz), creînd impresia înţelegerii, sau neînţelegerii, textului. În aceste sens, un comentariu aparte merită traducerea de sub Gal. V, 22. Situaţia este exemplară pentru a ilustra rolul versiunilor de control. Versetul acesta conţine o enumerare de calităţi pozitive, demne de a aparţine

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

unui creştin, urmînd unei enumerări de însuşiri şi de acte reprobabile. Calităţile pozitive sînt considerate a fi ὁ (...) καρπὸς τοῦ πνεύματός, ceea ce a fost tradus în slavonă prin плод (...) дꙋховнiи. Sintagma este redată în AI prin „plodul de sufletu", în CP prin „poama Duhului". După cum arată textul grecesc (în cel latinesc apare [*fructus* (...) *Spiritus*], aici este vorba despre nişte daruri de la Duhul Sfînt, pe care credinciosul trebuie să le primească, urmînd să se comporte în consecinţă, şi nu despre 'rodul calităţilor sufleteşti umane'. Faptul este înţeles de Coresi, care utilizează *poamă* cu sensul etimologic, regional întîlnit şi în secolul al XX–lea[1207], în sintagmă cu termenul de origine slavă. Traducătorul sau revizorul AI a putut utiliza sintagma în discuţie atît cu sensul 'copil de suflet', cît şi cu cel de 'rod al sufletului uman'. În ambele cazuri, deşi îndepărtată de textul biblic, traducerea nu poate fi calificată drept aberantă, ci doar rezultat al unei interpretări sau al unui alt mod de a înţelege. În ambele situaţii, respectivele calităţi sînt văzute ca rezultat al unor eforturi umane de autoedificare (nu întîmplător ultima dintre calităţi este 'stăpînirea de sine', fapt tradus în CP prin *post*, dar în AI prin *ţineare*). Ar fi poate o mică exagerare să se considere că această interpretare este rod al unui proces persuasiv, prin care traducătorul vrea să lase impresia cititorului că opţiunea spre Bine — pe aceste căi — îi aparţine. Această interpretare ar rămîne minoră în comparaţie cu nedreptatea care i s–a face dacă acesta ar fi judecat exclusiv în funcţie de versiunea de control.

1.6. Soluţiile de traducere, care aparţin nivelului epocii, erau, cel puţin unele dintre ele, de moment şi, de regulă, erau supuse la trei factori de influenţă: presiunea textului tradus din slavonă[1208], capacităţile şi calităţile de traducător ale celui care a scris (traducător,

---

[1207] V. DLR, TRDW, SV.

[1208] Există situaţii în care tiparele străine sînt bine asimilate de română, precum în „nainte-mi stătu întru această noapte al celuia ce eu sînt şi slujesc îngerul, şi zise-mi:" (CB— FA XXVII, 23), „înainte-mi stătu astă-noapte aceluia ce eu-i slujesc îngerul, grăi:" (CP), „întru ceasta noapte-mi stătu înrainte îngerul celuia ce-i slujescu, de-mi grăi:" (CV), unde avem a face, pentru primele două texte, cu exemple de traducere reuşită, după topica din slavonă, fără a supune limba prea mult tensiunilor. Pe de altă parte, se puteau crea şi deprinderi, precum în „în săboru mearseră ovreescu" (CB— FA XVII, 10) faţă de „mearseră în zborul iudeilor" (CP), ceea ce traduce въ сьборь идоста iꙋдеискiи.

revizor, copist) — la care se adaugă şi cunoştinţele sale de limbă română, lecturile altor traduceri ori texte romîneşti —, precum şi stadiul de evoluţie a limbii literare incipiente, dar şi al celei vii, deoarece limba vie a pătruns în limba textelor traduse, prin caracteristici ale tuturor nivelelor ei. Fără a neglija existenţa unei anumite nevoi de evitare a eventualei monotonii care s-ar fi creat printr-o prea ridicată consecvenţă a soluţiilor de echivalare gramaticală şi lexicală, dar nici alte cerinţe, impuse de realitate, prin care copistul trebuie creditat cu cîteva constante, unele dintre acestea valabile şi pentru traducător, mai este de observat că multe dintre variaţiile care apar — în ceea ce priveşte stilul, utilizarea unor sinonimii gramaticale şi lexicale —, se constituie în elemente fireşti, care nu lezează ideea de normă, atît cît se poate aceasta contura în secolul al XVI–lea.

1.7. Ca texte traduse şi revizuite într-o limbă cu destul de puţine opţiuni şi diferenţiată în oarecare măsură pe zone dialectale, provenind de la indivizi cu diferite concepţii asupra felului în care se face o traducere, textele în discuţie pot fi considerate ca rezultate ale unei munci independente care a putut avea drept consecinţă diferenţe mai mari decît cele impuse de cele două limbi în contact. La diferenţele dintre texte contribuie şi factori care se manifestă în plan diacronic şi diatopic întrucît tendinţa generală de dezvoltare a limbii cuprinde vectori care conduc la diferenţiere prin evoluţie, concomitent cu un proces de mărire a coeziunii la interiorul unităţii (teritoriale, cultural-spirituale etc.). Eterogenitatea scrierilor se datorează factorilor spaţio-temporali — textele acestea sînt rezultatul cel puţin al unei copieri şi, implicit, revizii —, dar şi factorului uman, care este unul creativ. Un alt element important ţinea, probabil, de lipsa unui sistem de metode de traducere, precum şi de unele condiţii concrete în care acest act se desfăşura, şi anume, acela că este mult mai probabil ca textul de tradus să nu fi fost în prealabil studiat integral, ceea ce făcea să lipsească imaginea asupra ansamblului. În cazul în care era utilizată şi o altă versiune slavonă, sau o traducere românească, acestea aproape că nu se mai constituiau în surse de sugestii, ci ajungeau chiar să îndeplinească aceeaşi funcţie cu cea a versiunii principale de tradus.

Dincolo de factorii menționați, trebuie remarcat că toate acestea nu reprezintă niște finalități, ci numai efecte indirecte ale unor procese caracteristice formării unei norme literare. Datorită faptului că variantele literare în formare se întemeiau pe graiurile anumitor arii lingvistice — graiuri diferențiate în suficientă măsură încît să-și definească identități recognoscibile — și datorită sferelor de contact și de influență neidentice, ale acelor variante literare în formare, în mod firesc, rezultatele selecțiilor operate aveau să prezinte deosebiri. În plus, „raționamentele" din cadrul proceselor de selecție puteau fi determinate nu doar de forța coercitivă a modelelor directe, ci și de graiurile aflate la baza fiecărei variante literare. Considerînd că acesta este, poate, cel mai important nivel la care se implică baza care este graiul, trebuie arătat că selecția determinată de grai nu înseamnă numaidecît adiție, ci și eliminare, purificare, operată pe criteriile acelei baze.

1.7.1. La nivel fonetico-fonologic, de pildă, dar și în cadrul altor compartimente ale limbii, perioade cum este aceea a secolului al XVI-lea românesc se caracterizează mai degrabă prin eterogenitate, cu atît mai mult cu cît aceasta nu înseamnă îmbinarea unor trăsături incompatibile între ele, ci un set de posibilități din care norma avea ulterior să selecteze, eterogenitatea fiind potențată de lipsa unor mecanisme de selecție bine structurate și eficiente. Opțiunile prin scris vor distruge echilibrul natural conturînd norme compacte, „scăpările" revizorilor, corectorilor (cum sînt cele din cazul BB) fiind inimaginabile atît timp cît se consideră că unele transformări fonetice ori gramaticale, care amprentează o anumită arie lingvistică, sînt de neconceput într-o alta. Ele sînt doar accidentale, necaracteristice, dar posibile și probabile pe tot teritoriul de limbă română, sau pe o parte a acestuia.

1.7.2. Eterogenitatea astfel concepută poate să-și ia un argument și din aceea că textele intră în contacte între ele, adoptarea unor forme și structuri putîndu-se face fără a leza norma cultă care se instituie. Luînd, spre exemplu, cazul CB se observă că acesta prezintă semne care par să ateste că, inițial, Bratul a început lucrul hotărît să respecte întocmai textul pe care îl copia, după care, pe măsura înaintării lucrului, începe să introducă formele cu care era familiarizat dar fără a renunța total la păstrarea unor forme diferite de cele ale normei sale

şi aparţinînd textului copiat. De fapt, se pare că, pe parcursul textului, Bratul mai degrabă cedează unor forme care-i deveniseră familiare. Deşi nu acceptă fenomene precum palatalizarea labialelor, anumite muieri etc., CB arată ca un text produs de o persoană deschisă la influenţe, aflată în contact cu texte sau vorbitori din zone învecinate, utilizînd o normă neunitară, relativ închegată, motiv pentru care în textul său se strecoară elemente ale altei norme. Nu este vorba despre un amestec propriu-zis, act care ar fi presupus deja o delimitare destul de fermă între norme, ci despre un proces de constituire a unei norme literare, ceea ce presupune un anumit grad de deschidere. Rezultate pozitive în acest sens sînt permise şi de faptul că, în adevăr, nu se poate accepta decît ceea ce, într-o mare măsură, este familiar respectivului copist.

2.1.a. Inadvertenţele faţă de versiunea slavonă se pot datora:

— înţelegerii greşite a textului slavon, datorită insuficientei stăpîniri a celor două limbi, fapt ce a generat apariţia unor confuzii, pasaje obscure şi traduceri greşite, unde se încadrează confuzia formelor, precum şi aceea a sensurilor aceleiaşi forme;

— tentativelor de adaptare şi, mai ales, de lămurire a diferitelor segmente de text, considerate ca obscure sau neclare în textul slavon;

— influenţelor exercitate de un alt text consultat;

— neatenţiei, care a generat omisiuni, atracţii şi greşeli.

Prima şi ultima situaţie pot determina scriptorul să „corecteze" sau să refacă textul folosind drept criteriu orientativ contextul (nu este rar acest mod de acţiune deoarece se observă nu o dată cum „se traduc" porţiuni, fără a se înţelege versetul sau fragmentul în ansamblu). Înţelegerea greşită a textului a putut conduce la echivalări sinonimice, confuzii la nivelul sensului cuvintelor, redarea şi echivalarea greşită a unor structuri complexe, utilizarea relativ frecventă a unor structuri, dar pe baza înţelegerii doar a unor părţi din structurile slavone astfel traduse, aproximări ale diferitelor categorii gramaticale în general, mai ales a genului, cazului, timpului şi modului, echivalări mecanice, petrecute la nivelul formelor, mai cu seamă pentru anumite instrumente gramaticale.

2.1.b. Inadvertenţele dintre diferitele versiuni româneşti pot avea drept cauze:

— spaţiul cultural, condiţii cultural-spirituale diferite, ceea ce conduce la diferenţe în compartimentele morfologic, sintactic şi lexical, aspecte faţă de care scriptorii se arată a fi mai conservatori;

— capacităţi selective şi normative diferite, la nivelul scriptorilor, fapt care, cel mai des, conduce la fonetisme diferite, aspect pe care, în general, fiecare scriptor tinde să-l conserve, dar şi la utilizarea de structuri gramaticale şi elemente lexicale diferite;

— accesul în măsuri diferite la alte versiuni, competenţele scriptorilor.

2.1.1. În unele situaţii — poate cele care i se par a fi neclare, sau pe care diferite nevoi îl fac să încerce a le lămuri — Coresi pare a încerca o traducere prin limba greacă. O confuzie care apare în CP ar putea confirma această afirmaţie[1209]. Pentru **дихаѫ гнѣвѡм и ѹбіиством**, redat în CB prin „sufla cu mînie şi cu ucidere" (CB— FA IX, 1), acest text prezintă „cu laudă şi cu ucidere". Termenul care interesează aici are drept corespondent, în textul grecesc, cuvîntul ἀπειλῆς. Întrucît vsl. **гнѣвъ** avea doar sensurile 'θυμός, ὀργη, ira', 'μανία, furor', 'φλέγμα, pituita'[1210] este greu de presupus că astfel s-ar fi ajuns la termenul *laudă*. Grecescul ἀπειλή avea sensuri care concordă cu opţiunea coresiană 'menace', 'jactance, vanterie'. De asemenea, forma verbală corespunzătoare, ἀπειλέω avea sensul 'parler avec iactance', 'se vanter'[1211]. Operînd ca şi cum ar fi avut un dicţionar slavon-grecesc, în dorinţa de a se lămuri mai bine asupra unor sensuri sau din alte motive, revizorul CP pare a retraduce unii termeni din slavonă în greacă (sau a căuta corespondeţele) după care îi traduce direct în limba română. Uneori, cu acest procedeu ocoleşte greşeli sau scoate la iveală sensuri pierdute de alte texte româneşti, alteori greşeşte, iar în alte situaţii, cînd copiază direct, sau nu

---

[1209] Cum se va observa, textul CP conţine destul de multe situaţii care cer în mod firesc accesul sub această categorie. Conştient de faptul că imperfecţiunea instrumentului utilizat (Miklosich), nesuplinită de posibilitatea apelului şi la alte dicţionare, putea conduce, în mod eronat, la o concluzie, precum şi de posibilităţile — nu tocmai încurajatoare — ca o asemenea explicaţie să fie acceptată, editorul prezentei ediţii înaintează această ipoteză cu cea mai mare prudenţă.

[1210] V. Miklosich sv.

[1211] V. Bailly sv.

apelează la acest procedeu, comite aceleaşi greşeli ca şi ceilalţi traducători şi revizori.

2.1.2. Uneori, această explicaţie nu poate lămuri pe deplin cauzele pentru care apar noi soluţii. Acesta este cazul unei traduceri care apare la Coresi pentru porţiunea din Gal. VI, 1. Textul grecesc era ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τοῦ τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραΰτητος, ceea ce a fost tradus în vsl. prin вы же духовьникъ съвръшаите таковаго духомь кротости, adică 'vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite, in spiritu lenitatis'. Faţă de AI, care redă acestea prin „e voi, duhovnicilor, sfîrşiţi acela cu duhul blîndeaţelor", CP traduce „e voi sufleteaşte să–l învăţaţi, care voi seţi ispăsiţi". Vsl. духовьникъ[1212] este tradus printr–un adverb în CP şi printr–un substantiv în AI. De fapt, Pavel îi numeşte *spirituali* pe cei dominaţi în acţiunile şi în gîndurile lor de poruncile lui Dumnezeu, opunîndu–i celor dominaţi de instincte. Chiar dacă se poate considera că traducătorul AI nu a înţeles pe deplin acest segment, traducerea sa rămîne nimerită. Se poate spune că traducerea din AI este conformă, în general, cu sensul textului, fiind vorba despre încheierea, desăvîrşirea unei acţiuni de învăţare a celor „nespirituali" într–un mod blînd, şi nu printr–o metodă abruptă, brutală. Traducerea din CP ar putea arăta că diaconul nu a înţeles textul biblic. Pentru acest verset există două posibilităţi de interpretare a CP. Se poate considera că avem a face doar cu o problemă de ordin sintactic, localizabilă la nivelul topicii: „e voi, care voi seţi ispăsiţi, sufleteaşte să–l învăţaţi", unde cei ispăsiţi înseamnă 'spirituali', iar *sufleteaşte* înseamnă 'cu duhul blîndeţii'. Deşi o asemenea interpretare îl eliberează pe Coresi de bănuiala neînţelegerii textului, datorită faptului că, de obicei, acesta nu merge cu traducerea pînă la asemenea modificări, nu poate fi pe deplin înlăturată cealaltă interpretare. Conform acesteia, Coresi ocoleşte capcana traducerii prin *duhovnic* al vsl. духовьникъ, dar nu găseşte un echivalent corespunzător greşind prin apelul la un adverb,

---

[1212] Lipsa semnului ъ din versiunea intercalată în AI arată că nici copierea textului slavon nu se făcea cu acurateţe, scriptorul fiind condus de cunoştinţele sale practice de slavonă şi mai puţin de cunoaşterea unor reguli care, raportate la limba română, nu aveau vreo valabilitate. Această corelaţie este necesară deoarece, pînă la un anumit nivel de cunoştinţe, funcţionează asimilarea elementului mai puţin stăpînit de către cel stăpînit.

blocat în această sferă prin aceea că nu operează opoziția *suflet / spirit*[1213]. Coresi, însă, înțelege mai bine și tălmăcește în consecință vsl. **съвръшитє** prin *învățați* și nu traduce rigid ca în AI. Această cale de explicare întîlnește o piedică aparentă în lămurirea felului în care s–ar fi tradus secvența finală mai cu seamă vsl. **кротости**, care redă gr. πραΰτης. Pare de neînțeles motivul pentru care acest cuvînt cu sensul 'mansuetus' se traduce prin *care voi seți ispăsiți*. Alături de ipoteza unei alte versiuni traduse, ipoteză mai puțin probabilă, se poate — dacă se merge pe această cale de explicare a traducerii coresiene — să avem a face, de data aceasta, cu o răstălmăcire a unui segment care a părut obscur revizorului, într–un context pe care singur și l–a creat. Gr. πραος, πρᾳότης, cu întreaga familie lexicală se raportează la sensul 'liniștit, împăcat'[1214]. În acest context, vsl. **аѳχомъ кротости** poate fi redat prin *izbăvit, mîntuit*, înțelegînd prin aceasta persoana care a ajuns la o anumită înălțime morală și spirituală, fiind împăcată sufletește și, ca atare, mîntuită. Această explicație o exclude pe cea dintîi, însă trebuie observat că nici una dintre cele două nu beneficiază de argumente care ar elimina definitiv cealaltă ipoteză[1215].

2.1.3. Din versetul 23, capul III, AI nu păstrează decît „credința se descoapere". În CP, versetul πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα συγκλειόμενοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι a fost tradus prin „Mai de–nainte de cînd vine credința, noi eram încurcați și încuieți; pre creadere ce va[1216] să se adevăreaze". Comentariul legat de acest fragment se referă la verbul

---

[1213] Blocaj facilitat de faptul că *spirit* era un termen utilizat în lumea catolică, așadar era încărcat cu anumite conotații de care Coresi se putea feri.

[1214] V. Bailly, p 1617–1619. De altfel, Coresi prezintă deseori tendința de a interpreta textul (probabil cu bune intenții). În Gal. V, 19 diaconul începe prin: „Că adevărate sînt faptele trupului", ceea ce indică un uşor abuz de interpretare a textului, deoarece era de tradus gr. φανερός 'manifestus'.

[1215] De altfel, în altă parte, unde contextul nu permite altfel, Coresi va reda vsl. **кротость** precum AI, adică prin *blîndețe*. Cu toate acestea, traducerea din CP a versetului respectiv ridică unele probleme căci se poate considera că termenul slavon este redat prin *smericiune*.

[1216] Deși, teoretic, este posibilă și lecțiunea „ceva să se adevăreaze", textele de control (din versiunea slavonă intercalată în AI lipsește acest verset) indică pe cea pentru care s-a optat mai sus. Libertatea editorului este una plină de răspunderi și a fost deplină deoarece în text nu a existat nici un element care să–i orienteze opțiunea.

ultim *se descoapere*, respectiv *să se adevăreaze*. Raportarea la conceptul 'adevăr', aşa cum apare acesta în limba greacă, arată că gr. ἀληθής semnifica 'adevărul', în opoziţie cu 'falsul', însă adevărat era ceea ce fusese des–coperit, dez–văluit, scos de sub un con de umbră, revelat[1217]. Observînd traducerea grecească — de la care nu există nici un motiv care ar îndreptăţi ipoteza că traducerea slavonă se îndepărta — se vede că AI face o traducere simplă, dar exactă (ca şi în textul latin, de altfel, unde apare *quae revelanda erat*). Coresi creează un verb cu mijloacele de derivare ale limbii române, avînd în minte nu atît un model (limba greacă nu avea un derivat de la subst. ἀληθής, care să semnifice 'ἀποκαλύπτω'), cît un sens pe care, însă, nu–l putea aduce în limba română sub forma din textul grecesc, precum şi modul de a concepe o acţiune, cel din gr. ἀληθής. Coresi creează astfel un verb încărcîndu–l cu sensul din text, servindu–se de modul grecesc de a concepe 'adevărul'.

2.1.4. În AI, versetul 4 din capul VI, Gal. apare redat astfel: „lucrul său si–ş ispitească cinescu şi atunce întru sineş numai lăudare se aibă", CP prezentînd: „tot omul să–şi caute ale lui fapte şi atunce numai lucru va avea". Ceea ce era de tradus, vsl. похваленіе да имать nu poate lămuri traducerea coresiană, *lucru* pentru 'laudă'. Textul grecesc conţine termenul καύχημα 'vanterie'. Se pare că diaconul apelează la limba greacă, în care caută corespondentul termenului slavon, după care traduce de aici. În limba greacă, însă, există substantivul καύχη, care are sensul 'exploit'[1218]. Acesta pare a fi cuvîntul pe care îl traduce Coresi, calea pe care ajunge la această soluţie fiind, probabil, cea arătată mai sus.

3.1. O primă categorie discutată este cea a opţiunilor de tip gramatical, lexical sau stilistic[1219].

[1217] V Chantraine sv λανθάνω. De asemenea, informaţii asupra acestei denumiri din perspectivă filosofică mai apar, printre altele, la Francis E. Peters, *lucr. cit.*, p. 35–36 sau în *Despre esenţa adevărului*, la M. Heidegger, în *Repere pe drumul gîndirii*, traducere de Tomas Kleininger şi Gabriel Liiceanu, Editura Politică, Bucureşti, 1988, p. 150 şi urm.

[1218] V Bailly, sv.

[1219] Distincţia aceasta poate fi operată uneori, însă de cele mai multe ori fragmente destul de mici conţin deodată diferenţe localizabile la nivelul mai multor compartimente ale limbii.

3.1.1. În felul acesta se înregistrează: „nece una ca aceia să aibă soţie către aceaia ce-s ca aceia" (CB— *Sp. la Iuda* 379/6-7), „nemică să nu aibă împreunare cu cei ca aceia" (CP 210/7-8), în vsl. неедино тѣм имѣти пріѡбщеніе къ таковим, „(ei aştepta elu) se aprinză-se" (CB— FA XXVIII, 6), „că se va aprinde" (CV), „vrea se arză" (CP), redînd vsl. възгорѣтисе. Ideea de viitor este conţinută în toate cele trei texte. Tot aici se poate exemplifica prin: „tîmplatu-mi-se-au" (CB— FA XX, 19), „mi se-au tîmplatu" (CV), „mi se-au tîmplat" (CP); „se puteare fure lui" (CB— FA XX, 16), „se are puteare fi lui" (CV), „să ară putea să fie el" (CP), redînd vsl. аще възможно бѫдет емꙋ adică, *si possibile sibi esset*; „văzu pre Petru şi pre Ioan" (CB— FA III, 3), „văzu Pătru şi Ioan" (CP); „zidindu sineşi-vă" (CB— Iuda, 20), „zidindu-vă voişi" (CP), redînd vsl. назидаѫщесе; „a înţeleage se fie" (CB— FA II, 14), „în ştire să vă fie" (CP), traducere a vsl. разꙋмно да бѫдет, 'notum sit'; „era cu inima-şi şi sufletul într-una" (CB— FA IV, 32), „era întru o inimă şi întru un suflet" (CP) pentru vsl. бѣ сръдьце и дꙋша едина 'erat cor unum et anima una'; „mulţi de cîţi crezut-au" (CB— FA XIX, 18), „mulţi de credincioşi" (CP), „mulţi de cîţi au credzutu" (CV); „nestătut graiure de hulă grăiaşte" (CB— FA VI, 13), „nu-ş opreaşte cu graiure de hule grăindu" (CP), pentru care, în *Vulgata*, apar verbe, în versiunea slavonă un adverb.

3.1.2. Tot în categoria opţiunilor se poate încadra şi o traducere care poate fi rezultat al anumitor interpretări, al unor presiuni diferite exercitate de textul slavon sau de alte texte, precum cea de sub Gal. IV, 2, vsl. приставьникь, care traduce gr. οἰκονόμους, este redat, în AI, prin *deregătoriu*[1220], iar în CP prin *păzitor*.

3.1.3. O opţiune precum cea din CB— FA X, 27, unde vsl. бѣсѣдꙋѫ este redat prin *dumăindu* (faţă de *beseduind*, din CP) reprezintă un caz în care utilizarea unor termeni diferiţi indică libertăţile pe care traducătorul sau revizorul şi le lua faţă de versiunea slavă.

> Ar putea fi mai lesnicioasă calea care, pe baza unor asemenea exemple — nu foarte numeroase, de altfel —, ar avea în vedere ipoteza care ar susţine că revizorul sau traducătorul chiar nu au urmat această versiune, care ar fi folosit doar la a fi alăturată, eventual separat (şi de către altcineva) de traducere.

[1220] Uzul acesta permite observarea valorii etimologice a cuvîntului, provenit indirect din lat. *dirigere* (DER sv *drege*, TRDW sv).

Ipoteza aceasta este şubredă datorită mai multor carenţe. În primul rînd, ar fi lipsit de sens un asemenea act, a cărui explicare ar necesita un efort, superior celui precedent, din punct de vedere al inutilităţii şi ingeniozităţii de a transforma intuiţia în argument. În al doilea rînd, scrisul aparţine aceleiaşi mîini pe întreaga pagină. În ceea ce priveşte intercalarea — în adevăratul sens al cuvîntului —, abia acest efort, şi el inutil, ar arăta o anume virtuozitate a scriptorului întrucît este greu de crezut — încercarea stă la îndemîna oricui — că ar fi posibilă urmărirea pe cîteva sute de pagini a unor goluri — cu înţelepciune lăsate, eventual de altcineva —, care apoi să fie completate ca şi cum pagina a fost umplută în mod firesc[1221]. Sub aspectul actului de traducere, analiza acestuia arată că trebuie recunoscută prezenţa multor oscilaţii date de inexistenţa unei teorii a traducerii. Multe libertăţi, dar şi multe constrîngeri care se manifestă în aceste texte pot apărea de neînţeles. Explicarea lor rămîne mai mult pe seama psihologiei decît a filologiei.

3.1.3. Este greu de spus dacă perechea *slobod / logoditoriu* (Gal. III, 28; primul în AI, celălalt în CP) se datorează unor dinamici diferite în semantica termenului, specializării, respectiv nespecializării sale, sau altor cauze.

3.1.4. Diferenţele dintre termenii utilizaţi în „*Să lucrăm* şi se păzimu sineş" (CB— *Sp. la Ioan* 325/11-12), „*să robim* şi să ne ferim cineş sine" (CP 19/17-18), unde se redă vsl. работати 'δουλεύειν, servire', se pot datora atît tendinţei autorului CB către întrebuinţarea de termeni de origine latină, dar şi lipsei de înţelegere exactă a valorilor termenilor utilizaţi în textul slav. O înţelegere fină o arată Coresi, care utilizează tot un împrumut de origine slavă, din aceeaşi familie (este semnificativ şi faptul că nu se traduce prin *a roboti*). Pe de altă parte, echivalarea din CB ar mai putea arăta că elementul moştenit, aici utilizat, îşi pierduse valoarea etimologică.

3.1.5. O anume preferinţă a AI către termeni de origine latină se ilustrează prin utilizarea substantivului *şerb* (Gal. III, 28; IV, 1; 7) faţă de *slugă*, din CP (o distincţie rural/urban ar fi hazardată).

3.1.6. Traducerile pentru termenul vsl. идолослоужєнїє, *ale dracului slujirile*, respectiv *idoliia*, (Gal. V, 20), în AI, în primul caz, în CP,

[1221] O situaţie precum cea de la p. 429, unde apare fragmentul în limba română înaintea celui slavon, apoi, acelaşi fragment este reluat pe o porţiune foarte scurtă, după care totul este tăiat cu o linie şi se scrie textul slavon urmat de traducerea în limba română (identică cu cea deja tăiată) permite multiple speculaţii dar nu oferă indicii certe în construirea unei explicaţii ştiinţifice. În general, greşelile care se constată în CB şi care privesc relaţia dintre textul românesc şi cel slavon pledează în favoarea opiniei conform căreia CB a fost scris de unul şi acelaşi scriptor.

pentru cel de–al doilea, situabile între limitele rezonabile ale calculului, respectiv ale creației lexicale, nu pot fi discutate decît ca opțiuni valide, unde Coresi se arată mai fidel textului slavon, dar încercînd să îmbogățească limba română cu un abstract, în vreme ce AI pare a se referi, la un nivel mai accesibil masei ascultătorilor.

3.1.7. O preferință pentru urmașii lat. *fetiolus* apare în textul coresian, care înregistrează *feți* (Gal. III, 26), *fecior* (Gal. IV, 6; 7), față de *fii*, în aceleași locuri din AI. În același sens merge și creația, pe bază de calc, din AI: „se întru *fiire* priimim" (Gal. IV, 5), față de traducerea din CP „cînd întru noi luo *coconiia*", sensul care era de redat aici fiind 'ut adoptionem filiorum reciperemus'. Cele două texte traduc astfel vsl. **да въсыновение пріемь**. De altfel, Coresi utilizează și substantivul *cocon*, în vreme ce AI se folosește de *tînăr* (Gal. IV, 1; 3).

3.1.8. Redînd **ако поколѣбатисѧ основанію темници** 'ita ut moveretur fundamenta carceris' deși uzează de material străin, traducerea „ca să colibească urziturile temniței" (unde *ca* 'încît') din CB (FA XVI, 26), este superioară celei date de Coresi care, fără a renunța la utilizarea de termeni împrumutați din limbile slave, prin „cîtu se legăna temeiul temnițeei" încearcă o traducere care să nu forțeze nivelul lexical al limbii române. Conținînd soluția *urziturі* acolo unde CP optează pentru *temeiul*, CB aduce o dovadă a faptului că, fie acest text, fie traducerea de la baza sa, aparține cuiva care uza de cunoștințe în direcția — care nu a părăsit nici traducătorii secolelor următoare — lămuririi textului biblic prin interpretarea anumitor termeni într-o manieră care făcea apel la sensurile profunde ale acestora. Prin termenul *temei* (vsl. **основание** 'fundamentum, θεμέλιον'), de origine slavă în limba română[1222], Coresi redă sensul în mod exact, echivalînd un termen slav cu un altul, existent în limba română. În ceea ce privește verbul, textele CB și CP confirmă neclaritățile sesizate deja și chiar unele ezitări. Considerînd că verbul *a colibi* (< vsl. **колѣбити** 'κινεῖν movere' Miklosich sv.)[1223] nu

---

[1222] V. TRDW sv *temei*.

[1223] Dar vezi și **колѣбати** 'σαλεύειν, agitare', 'σπαράττειν, lacerare' (Miklosich sv), TRDW sv. V. DLR sv *colibă*; pentru forma verbală, în dreptul precizării „refl.", se consideră că sensul este „probabil 'a se adăposti într–o colibă'". Etimonul dat în DLR este bg. sau srb. *koliba* < ngr. καλύβη.

prezintă „un înțeles potrivit cu acela al formelor slave", O. Densusianu deduce pentru acest verb, pe baza contextelor în care îl întîlnește, valorile 'a aţîţa la revoltă, a răscula'[1224]. Alături de contextul mai sus menționat, și pentru care valorile date de O. Densusianu nu se potrivesc, termenul mai apare în „Că văzură ceia de Solun iudei că și în Ber propoveduise Pavel Cuvîntul lu Dumnezeu, vineră aciia *colibind* gloatele" (CP— FA XVII, 13), „vine multe și greale aducea spre Pavel, cealea ce nu le putea *colibi*" (CP— FA XXV, 7)[1225]. Într-o astfel de discuție, este mai puțin important care este termenul concret redat în traducerea românească, sau dacă există coincidență între termenul folosit în *Vulgata* și valoarea conceptuală a termenului slav[1226]. Importantă rămîne valoarea cu care acesta este folosit în context. Atît în contextul din CB— FA XVI, 26, cît și în cel din CP— FA XXV, 7, valoarea termenului utilizat este cea etimologică. În ceea ce privește fragmentul din CP— FA XVII, 13, numai la rigoare și contextual poate cere acesta valoarea dată de O. Densusianu pentru termenul în discuție. Opțiunea din CV (pentru FA XXV, 7) este una care, în mod vădit, sprijină această afirmație, indiferent de ceea ce se întîmplă în textele de control.

3.1.9. Pe lîngă traducerea exactă din CV, în „cu doao *cugete*" (CB— Iac. IV, 8), *suflete* (CV), *gîndure* (CP), se remarcă faptul că Bratul folosește un termen de origine latină, în vreme ce Coresi întrebuințează unul pe care îl vor generaliza, probabil, textele sudice. Este greu de arătat cum s-a impus acest termen, dar se poate considera că este unul dintre acele cuvinte care au avut șansa de fi adoptate pentru valorile lor negative și care, apoi, s-a impus datorită

[1224] V. Densusianu *Istoria* II, p. 321. V. și C. Dimitriu, *Originalitatea vocabularului din Apostolul popii Bratul (1559-1560)*, în SCL XXV (1974), p. 159.

[1225] Fragmentul lipsește din CB, în CV apare forma verbală *împenge*.

[1226] Punctul acesta de plecare se întemeiază pe considerentul — probat de numeroase cazuri, care pot fi întîlnite și la nivel grafic — că traducătorul sau revizorul se manifestă activ. O dată stabilită o relație de echivalență sau sinonimie între doi termeni din textul slav, pe de o parte și doi termeni din limba română, de cealaltă, scriptorul va putea să nu se simtă obligat să redea în mod constant un anumit termen slav prin forma românească rezultată din împrumutarea acelui termen. El va putea opta și pentru celălalt termen românesc (uneori tot de origine slavă), adică în baza unei echivalențe stabilite scriptorul va opera selecții din nivelul paradigmatic astfel creat (unele mai mult sau mai puțin acceptabile), în funcție de considerente care îi aparțin sau de diverși factori de influență.

uzului frecvent, ceea ce a dus la estomparea respectivelor valori. Mai dificil de explicat este proveniența unui maghiarism în CP, în vreme ce textul slav conține un termen foarte cunoscut și utilizat în limba română veche[1227].

3.1.10. În vreme ce CB conține cuvîntul *sveature* (FA XX, 19), CV *sveatu*, în CP apare *feleluit* (< magh. *felel* 'antworten, haften')[1228]. Din punct de vedere semantic, împrumutul maghiar este satisfăcător[1229], ceea ce, însă, rămîne mai greu de aflat este cauza pentru care, în condițiile arătate mai sus, Coresi apelează la această formă, chiar în condițiile în care se presupune că ar fi vorba despre o echivalare făcută de acesta între *sveat* și *răspuns*.

O opinie care ar putea fi pusă în discuție — sprijinită și pe alte asemenea fapte izolate — ar fi aceea că autorul CP își desfășura acțiunea sub un patronaj care nu era autohton, promovînd ideile Reformei la inițiativa altor cercuri decît cele românești. Ipoteza că, în acea perioadă de începuturi, texte maghiare și, ulterior, traduceri ale unor asemenea texte au putut servi drept modele (în sensul unor texte de control) revizorilor și traducătorilor români, ar putea explica satisfăcător și cauza pentru care, în destul de multe situații, aparent inexplicabil, termenii utilizați în textele românești creează diferențe semnificative față de traducerea slavonă, se apropie destul de mult în unele locuri de traducerile occidentale, redînd mai nuanțat textul biblic, iar unele valori, redate prin traducerea românească, lipsesc din textul slavon.

3.1.11. Diferențele de ordin lexical ar putea fi ilustrate, în continuare, prin exemple de tipul: *dezlegămu-ne* (CB— FA XX, 15), *mutămu-nă* (CV), *purtămu-ne* (CP), redînd forma verbală **швезоүшмсе**, adică *navigantes*; *dezlegămu-ne* (CB— FA XX, 13), *descărcămu-nă* (CV), *vînslămu-ne* (CP), redînd aceeași formă verbală, de data aceasta *navigavimus Vulgata*; „*pînă la voie* besădui" (CB— FA XX, 11), „băsădui *de biu*" (CV), „*pînă la destul* besedui" (CP); *fereastră* (CB— FA XX, 9), *zăbleală* (CV), *ocnă* (CP); „*rădică*-și glasul său și zise" (CB— FA II, 14), „*înălță* glasul lui și zise" (CP); „*trudindu-ne*

[1227] Din unele situații de traducere diferită în cele trei texte, mai ales atunci cînd posibilitățile oferite de limbă sînt mari, se pot extrage concluzii asupra propensiunilor care domină traducătorii și revizorii celor trei texte. În acest sens, un context precum cel de sub FA XXVIII, 19 ar putea oferi sugestii utile. Astfel, sensul din *contradicentibus autem iudaeis*, redat în versiunea slavă prin **съпротивжє глєштє іоудєѡ** este redat în CB prin „*rrău* grăiescu ovreaii", în CV prin „*într-aleanu* grăindu iudeiloru", iar în CP prin „*de protivă* ce grăia iudeii".

[1228] V. Tamás sv.

[1229] În raport cu termenul *întrebare*.

cade-se" (CB— FA XX, 35), „*ustenindu-nă* cade-se" (CV), „*ustenindu-ne* cade-ne-se" (CP), redînd vsl. троуждаеѭисе подбаеть, adică *laborantes oportet*; sau „de–ci feace" (CB— FA VII, 8), „şi aşa născu" (CP), traducere a vsl. и тако роди.

3.2.1. Trebuie considerată ca greşită o traducere precum cea dată în CP în cazul, „şi nevoi cu noi" (CB— FA XVI, 15), „aşa ne nevoi noi" (CP), adică *et coegit nos*, unde se confundă cazul vsl. нась.

3.2.2. Comparaţia dintre traducerile „şi văzu că ogodinţă iaste ovreailoru, aduse a prinde şi Petru" (CB— FA XII, 3), „şi văzu că pre ogoadă iaste iudeilor, adause prinse şi Pătru" (CP), pe de o parte, precum şi dintre acestea şi versiunea slavonă, apoi cu versiunile de control, de altă parte, arată că numai cu greu s–ar putea accepta că diaconul a înţeles textul corect în acest loc. Ceea ce pare a fi sigur este faptul că juxtapunerea este voită, contextul narativ permiţînd foarte bine acel *adause*, însă, o asemenea inovaţie, izolată ca amplitudine, devine suspectă prin singularitatea ei. Este mai probabil să fie vorba despre o greşeală banală, de ordin grafic. Dacă lucrurile nu stau astfel, atunci disponibilităţile diaconului de a contribui la dezvoltarea românei literare apar remarcabile.

3.2.3. Interesante sînt două situaţii, care trebuie trecute în rîndul greşelilor, dar care provin din nişte opţiuni: „mărturisitorilor ainte meniţilor" (CB— FA X, 41), „mărturiilor de ainte ce e zis" (CP), unde claritatea care apare la Coresi nu este dublată şi de corectitudinea traducerii, şi: „cu acelaşi cuvîntu sfîrşite sîntu" (CB— 2P III, 7) „aceluiaş cuvînt deşchise sînt" (CP) traducînd vsl. съвръшена. În versiunea greacă se utilizează verbul τελέιοω, care are sensul 'achever, realiser, accomplir', dar şi 'arriver à la maturité, au plein développement'[1230]. Dacă nu este o confuzie a sensurilor, cum apare şi în alte exemple, se pare că intenţia bună de a crea o metaforă a condus la o greşeală.

3.2.4. Unele traduceri apar ca fiind la limită, caracterizate prin minime inadvertenţe faţă de versiunea slavonă şi care nu pot fi considerate greşeli sau se pot datora unor nevoi de claritate simţite de traducătorul sau revizorul român. Astfel, traducerea din AI a versetului din Gal. V, 24 „e unii lu Hristos trupulu răstigniră cu

---

[1230] V. Bailly sv, de asemenea Liddell & Scott sv τελέω.

muncile şi cu pohtiturile" poate fi considerată fidelă, în conţinut, textului biblic, cu condiţia ca ea să fie privită dintr-o anumită perspectivă gramaticală, şi anume, dacă *lu Hristos* este socotit ca un complement indirect în dativ. Traducerea din CP: „iară ceia ce îmblă în Domnul aceia şi-răstignesc trupul lor cum zice rîvnitul şi pohtitura" este de natură să ridice alte probleme. Prin „ceia ce îmblă în Domnul" şi „cum zice" apar două defecţiuni greu de explicat. În plus, deşi foarte probabilă, lecţiunea „aceia şi-răstigniră" (pron. dem. de depărtare urmat de verb cu pronume reflexiv) poate fi dublată de lecţiunea „aceiaşi răstignesc" (pron. dem. de id. urmat de verb la diateza activă). Faptul că verbul din AI se află la preterit poate da naştere ipotezei conform căreia traducerea este greşită, traducătorul considerînd că este vorba despre o evocare a răstignirii lui Isus. În ceea ce priveşte traducerea cealaltă, indiferent de lecţiunea pentru pronumele demonstrativ, prima parte poate fi considerată corectă datorită prezenţei pronumelui *lor* (prezenţa acestuia în AI ar fi condus aici la o dezambiguizare completă). Rămîne, în CP, a doua parte, „cum zice rîvnitul şi pohtitura", care este interpretabilă, deci ambiguă şi chiar obscură.

3.2.5. Nevoia de precizie, probabil, generează secvenţa „cu mintea-şi înşelă" din AI (Gal. VI, 3), traducere a vsl. себѣ оумоулъстить, faţă de „acela se înşală", din CP, aşa cum o neînţelegere a textului de tradus generează un segment precum cel din CP, în: „ainte spunea Ioan naintea feaţeei întrariei lui botejunea pocăinţa a tuturor oaminilor lu Israil" (CB— FA XIII, 24), spre deosebire de ceea ce apare în CP: „ainte de faţa întratului ce întră el botejuni pocăinţă tuturor oaminilor izraililor" прѣ проповѣдашѫ іѡаннꙋ прдѣ лицем вънити его кр҃щеніа покаанія въсѣмь людемы іс҃левомь, adică *praedicante Ioanne ante adventum eius baptismum paenitentiae omni populo Israel.*

3.3. În ceea ce priveşte alte categorii de deosebiri, în special treceri de la un stil la altul, deşi numeroase situaţii de acest fel apar, este dificil de spus de fiecare dată dacă este vorba despre o reală neînţelegere a textului, ori despre opţiuni de stil care ar fi armonizat respectivul fragment pentru cititorul secolului al XVI-lea. Aici pot fi prezentate situaţii precum: *să faci-o!* (CB— FA VII, 44), *să facă ea* (CP); „vrea se iasă spre demîneaţă" (CB— FA XX, 7), „că demîneaţă

vrea se iasă" (CV), „vreare-aş să ies de demîneaţă" (CP); „cine teame-se de Zăul" (CB— FA XIII, 16), „cei ce vă teameţi de Dumnezeu" (CP). În „văzuiu Împăratul den ceriu mai vîrtos de lucoarea soarelui străluci-mă lumină" (CB— FA XXVI, 13), „vădzuiu, împărate, în ceriu, mai vîrtos de lucoarea soarelui, iuo-mi străluci luminră" (CV), „văzui, o, împărate, den ceriu mai vîrtos luminînd de soarele ieşi-mi lumină răsări" (CP), traducerea corectă este în CB, fiind vorba despre 'Împăratul ceresc' şi nu despre Agripa, deşi acestuia i se adresează Pavel[1231].

4.1. Analiza situaţiilor prezentate arată că, în multe dintre acestea, opţiunea a fost călăuzită de anumiţi factori. În general, Coresi înclină către termeni de origine slavă, cei utilizaţi în textul tradus, în măsura posibilului, în vreme ce, la celălalt capăt, în CV, se preferă termeni moşteniţi. În acest sens, se pot oferi cîteva exemple care lesne ar putea fi înmulţite[1232]. Pe de altă parte, fără a ocoli termenii de origine slavă, în CB apar situaţii prin care se promovează termeni moşteniţi, se utilizează elemente de origine maghiară, sau derivate.

4.1.1. Forma *podnojiia* este un împrumut din textul slavon (< vsl. **подъножие** 'ὑποπόδιον, scabelum')[1233], care apare în CV şi CP (Iac. II, 3), în vreme ce CB prezintă forma *dedesuptul*, respingînd împrumutul, deoarece textul slavon o conţine.

4.1.2. Preferinţa mai degrabă către termeni de origine slavă, la Coresi, decît cea pentru termenii de origine latină la Bratul, este evidentă într-o situaţie precum cea reprezentată de opţiunile *cutezaţi* (CB, CV— FA XXVII, 25) (< lat. *cottizo*)[1234], respectiv *hrăboriţi-vă* (CP) în redarea formei verbale **дрьжати**, deşi atît CB, cît şi CP cunosc *a îndrăzni, îndrăznire* (v. FA IX, 28; 1Ioan II, 28). Acestea arată că, deşi folosiţi în textul slav, unii termeni erau mai puţin preferaţi decît alţii, eventual de aceeaşi origine.

[1231] De altfel, în situaţiile anterioare, versiunea slavonă este respectată cu stricteţe doar în CB.

[1232] Cuvintele citate sînt folosite doar ca exemple. Termenii care nu necesită discuţii speciale în cadrul acestei secţiuni a lucrării, dar care prezină interes din perspectiva studiului de faţă, sînt prezentaţi în capitolul care tratează lexicul celor patru texte.

[1233] V. Miklosich sv.

[1234] V. PEW, CDDE, DER, TRDW sv *cutez*. Termenul acesta, alături de **battizo*, reprezintă una din sursele de provenienţă ale sufixului verbal *–ez*.

Faptul acesta poate indica o propensiune care nu are la baza neapărat o nuanță de sens (dacă ar fi așa nu s-ar opera calcuri ori împrumuturi pentru situațiile în care româna are un termen corespunzător și de multe ori mai clar), ci o opțiune în care intervine și caracterul termenului (cult sau popular), precum și nevoia firească de a evita unele reluări[1235].

De asemenea, CP prezintă tendința de a reda cît mai limpede textul biblic, fără, însă, a plăti prețul utilizării structurilor populare, mai ales atunci cînd are la dispoziție o altă opțiune, chiar dacă aceasta poate afecta într-o măsură limpezimea.

5.1. Mai diferențiată în sine și mai largă este categoria greșelilor. Vor fi prezentate, în cele ce urmează, greșeli datorate mai multor cauze.

5.1.1. Greșeli datorate confuziei formelor. Există destul de multe elemente în CB care arată că este mai puțin probabil ca Bratul să fi consultat cu consecvență o altă versiune românească și că este improbabil ca acesta să fi văzut un text într-o altă limbă străină decît cea slavonă. Afirmația este sprijinită de un tip de greșeală, precum cea din exemplul următor, care nu este singular: „Ce cum înșelatu-vă voi a ispiti Duhulu Domnului?" (CB— FA V, 9), „Ce cum vă grăit a ispiti Duhul Domnului?" (CP), adică *Quid est quod convenit vobis tentare*, în gr. τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι... Confuzia aparține CB și se referă la două verbe (situația, cel mai des întîlnită în acest texte), arată un traducător ale cărui cunoștințe de slavonă se

---

[1235] Astfel, trebuie judecate nuanțat situații precum cele care apar în FA— XVII, 6; XVIII, 13: *zemintiră, zemințeaște* (CB), *răzveastiră, răzveasteaște* (CP), redînd vsl. **раѕбѣштати**, FA II, 26: *veseleaște-se* (CB), *izveseleaște-se* (CP), FA XIX, 19: *spuindu* (CB), *ispovedia* (CP), FA XIX, 19: *lucrurele* (CB), *dealele* (CP), *supuneți-vă* (CB), *supureți-vă* (CV), *povinuiți-vă* (CP), dar și *supunreți-vă* (CV— 1P II, 13), *supuneți-vă* (CP), redîndu-se același vsl. **повинѣтесѧ**, Iac. IV, 1: *svade* (CB, CV), *sfare* (CP), unde se traduce pluralul **сварн**, al substantivului **сваръ** 'μάχη, pugna'. Este posibil să fie aici o greșeală; foarte aproape de acest statut se află traducerea pe care diaconul o produce sub Iac. II, 25: *ispobeadnicii*, față de *iscoditorii* (CB) și *iscodnicii* (CV), pentru **исходьникъ** 'speculator'. Dincolo de interesanta confuzie în urma căreia apare slova **ѕ** pentru **ѕ**, fapt care poate fi pus nu doar pe baza unei asemănări formale, ci și pe cunoașterea alfabetului latin și deprinderea de a-l utiliza, trebuie menționat că diaconul are aici în vedere vsl. **испоѣдьникъ** 'confessor', confuzie momentană, desigur, lesne de făcut probabil, dar care scapă atenției și se eternizează în text. Unele dintre aceste situații ilustrează și urmarea mai fidelă de către revizorii CP a versiunii slave, ceea ce, uneori, poate însemna și evitarea abaterii de la sens, fapt de care, în același loc, nu sînt ferite versiunile CB și/sau CV.

aflau sub nivelul celor cerute pentru o asemenea întreprindere, dacă nu cumva slabele cunoştinţe aparţineau unui revizor prea obişnuit cu intervenţiile în texte)[1236]. Vsl. **сльгасисѣ** este tratat ca o formă a verbului **съльгати** 'mentiri' şi nu a verbului **съдагати** 'componere', cum este, de fapt. Chiar dacă acest tip de confuzie apare şi în CP: „nu nemărturisitu sine lasă" (CB— FA XIV, 16), „nu neştiut sine lasă" (CP), precum în *delucreaze–mi* (CP— FA XIII,2), faţă de *despărţiţi–mi* (CB), aici faptul acesta se petrece mai rar. Vsl. **съвѣдѣнии** 'testimonio', este confundat cu **свѣтлъ** 'illustris', repectiv imperativul **дѣлитемь**, unde se confundă verbele **дѣлити** 'μερίζειν, dividere' cu **дѣлати** 'εργάξεσθαι, πράττειν, laborare'[1237]. Faptul acesta ar putea sprijini ipoteza că autorul CB era doar un copist care avea modeste cunoştinţe de slavonă şi care, copiind o traducere ce nu-i aparţinea, a revizuit-o şi, eventual, a intercalat–o.

5.1.2. În „abia *aleasemu* marginea" (CB, CV— FA XXVII, 8), faţă de „abia *înfrînse* la margine" (CP), unde ultimul traduce verbul **изѣити**, iar CB şi CV traduc verbul **изѣирати** 'ἐκλέγειν, eligere', cauza diferenţelor este, de asemenea, o confuzie pe baze formale[1238].

5.1.3. Asemănător stau lucrurile în FA XIX, 36, unde fragmentul: *oportet vos sedatos esse et nihil temere agere* este redat în CV prin: „nemică spre sărire se nu faceţi", în CP prin: „nemică nu sărireţi a face", în vreme ce în CB neînţelegerea merge mai departe, traducîndu-se prin: „nimică spre spunere a face". Traducerea gr. μηδὲν προπετὲς πράσσειν este corectă în textul slav: **ничтоже наскаканіе творити**, dar greşelile celor două traduceri au cauze diferite. Traducerea din CP ar putea fi considerată aproximativ corectă, redînd printr-o imagine foarte concretă ideea de acţiune precipitată. Traducerea din CB, total deplasată, se datorează unei greşeli de copiere a textului slavon, în care, în loc de **наскаканиѥ** 'ἐπιπηδᾶν,

---

[1236] Faptul că indicaţiile tipiconale, spre exemplu, care apar în textele vechi, sînt scrise în slavonă nu arată neapărat că preoţii ştiau slavonă, ci că se presupunea că ştiau *măcar atît*, încît să se descurce cu cîteva prepoziţii, slove cu valoare cifrică şi forme prescurtate.

[1237] V. Miklosich sv.

[1238] Cu toate acestea, nu poate fi scăpat din vedere sensul 'separare', pe care *a alege* îl avea în limba română veche, situaţie în care traducerea comună CB şi CV poate fi acceptată.

insilire' apare наскаꙁание. Greşeala aceasta este una care, în primul rînd, arată că textul CB a fost redactat de cineva care avea obiceiul să urmărească textul românesc pe care îl transcria, intervenind în text de cîte ori sesiza anumite greşeli. În al doilea rînd, copierea greşită a cuvîntului slavon arată că acest act aparţine, foarte probabil, aceluiaşi scriptor care a transcris textul slavon. La fel de bine, însă, aceste greşeli pot aparţine şi traducătorului care a copiat greşit textul slavon[1239], caz în care Bratul ar fi autorul traducerii, dar v. *infra* 5.1.6.

5.1.4. De multe ori, analiza greşelilor nu permite formularea unei concluzii tranşante, care să vină în sprijinul unei singure ipoteze. Traducerea „veselea-se spre upovăinţă", care apare în CB (FA II, 26), confruntată cu ceea ce apare în textul slavon, възвеселитсѧ, este doar aparent corectă deoarece este inadecvată în raport cu contextul. Acelaşi fragment este redat în CP prin: „sălăşuise spre upovăinţă", ceea ce, la rigoare, este corect, deoarece corespunde gr. κατασκηνώσει, care trebuia redat prin въселити. Pentru o atare situaţie, se poate presupune că traducătorul CB a citit grăbit şi a făcut asocierea mai uşor cu ceea ce apare în textul său, cu atît mai mult cu cît, în acelaşi verset, se utilizează, în mod corect, verbul *a se veseli*, redînd verbul възвеселити. Presupunerea că însuşi copistul este cel care a intervenit copiind greşit termenul slav şi traducînd el însuşi în consecinţă pare a avea şanse mai mici de a corespunde realităţii, dar nu trebuie înlăturată.

5.1.5. Tot astfel, prin *nu-l înţeleaseră* (CB— FA XIII, 27), *nu-l cunoscură* (CP) pentru неразꙋмѣвше 'ignorare', se pare că se confundă разꙋмѣвати 'intelligere' cu разꙋмѣти 'cognoscere'[1240].

5.1.6. O confuzie care ar oferi indicii şi asupra felului în care era lecturat textul se înregistrează în CB (FA XXI, 23) „rugăciune aibîndu *usebi*", „rrugăciuri au *de sinre*" (CV), „rugăciuni au *de sine*" (CP). Lectura neatentă aparţine celui care a scris CB, greşeala fiind dublă, întrucît nu a observat limita dintre textul slavon şi cel românesc, o succesiune precum ѡсебѣ fiind considerată un verb românesc şi nu un pronume slav precedat de prepoziţie. Grăitor în ceea ce priveşte

---

[1239] Este mai puţin probabil ca traducătorul să fi scris corect cel de–al doilea cuvînt slavon şi să–l fi tradus pe primul, iar revizorul să fi „restabilit" echilibrul, sau invers.
[1240] V. Miklosich sv.

norma la nivel fonetic este şi faptul că autorul notează, conform normei sale, vocala [u].

5.1.7. În acelaşi mod se interpretează şi situaţia dată de traducerea vsl. и изwбрѣтше оучєнiки 'inventis autem discipulis' (FA XXI, 4), din CB: „şi dintru aflăm ucenici"[1241]. Cauza pare a sta în confuzia verbului изобрѣсти 'invenire' cu o construcţie из 'ex' + обрѣсти 'invenire'.

5.1.8. De asemenea, în *vîrrîră-se* (CB— Iuda, 4), *afară ziseră* (CP), (de data aceasta corect în CB), unde Coresi face o analiză inutilă şi incorectă a vsl. вьнрѣшє, în вънъ 'foras' + рєшти.

5.1.9. Modul acesta de a greşi se repetă sub 2P I, 17: „bine din voeiu" (CB), faţă de „dulce fac", din CP, unde se încearcă redarea vsl. бл҃го изволих. În versiunea slavonă, avem a face cu un calc după gr. εὐδόκησα[1242]. Se observă că, în CB, s–a redat prima parte a calcului, cea de–a doua fiind analizată из + волити 'velle'[1243]. În ceea ce priveşte traducerea coresiană, aceasta pare a fi elaborată în urma unui raţionament mai complex. Mai degrabă decît traducere a vsl. благо, *dulce* constituie prima parte a unei sintagme ce pare a fi construită după model grecesc. Deşi, în general, în textul coresian *dulce* corespunde vsl. благо, (fapt care, de altfel, nu demonstrează neapărat că *dulce* decurge în mod necesar de acolo), în contextul dat nu se mai poate explica uşor elementul care urmează. Aici nu pare a fi vorba despre două elemente independente, ci despre părţi ale unui compus: *dulce–fac*. Prima parte redă mai degrabă gr. εὖ–[1244], apariţia celei de–a doua fiind rezultat al interpretării valorilor gr. δοκέω[1245], cu posibile sugestii din partea substantivului corespunzător, şi anume δόκησις 'acţion de faire paraître, de faire croire, deliberation, resolution'.

5.1.10. Este dificil de arătat dacă este vorba despre o greşeală de traducere datorată confuziei formelor şi amplificată de lipsa unei părţi

---

[1241] Atît în CV, cît şi în CP, segmentul este redat corect.

[1242] Pentru sensurile 'juger bon, aprouver, être satisfait' ale gr. εὐδοκέω v. Bailly, Liddell & Scott sv.

[1243] Pentru изволити 'optare, praeferre' v. Miklosich sv.

[1244] Pentru importanţa acestui adverb în sistemul de compunere al limbii greceşti, v. Chantraine sv ἐύς.

[1245] Ale cărui valori privesc sfera rezultatelor gîndirii, ce decurg din raţionament, dar mai ales din impresii; v. Bailly, Liddell& Scott sv.

a textului sau despre pătrunderea unui sens mai vechi, din slavonă în română, în segmentul care apare la sfîrşitul versetului din 1P III, 1: „cu viaţa fără-cuvintelor *prădatu* fi-va" (CB), „ci viaţa, fără cuvîntu, *vînratu* la credinţă fi–va" (CV), „fără cuvînt *prădat* fi-va" (CP) unde, este probabil ca, în loc de **плѣнити** 'αἰχμαλωτίζειν, captivum abducere'[1246], să se fi înţeles **плѣнъ** 'προνομή, praeda'. Vsl. **придати**, însă, avea sensul 'ἐπιτιθέναι, addere', ceea ce a permis dezvoltarea nucleului de sens 'a convinge printr–o formă de coerciţie întemeiată pe o acţiune paşnică dar constantă şi irefutabilă ca rezultat'. Exemplul este relevant în cadrul discuţiei care priveşte relaţia dintre calcul semantic (nu neapărat produs din interacţiunea cu limbile slave vii, posibil şi în chiar cadrul actului traducerii), opţiunea unui traducător (ipoteză mai puţin convingătoare şi care ar cere demonstrarea tezei conform căreia aceste traduceri pornesc de la un singur traducător, ceea ce ar putea însemna şi că, pe unele porţiuni, revizorii erau total incompetenţi în a căuta şi a găsi noi soluţii) şi greşeala de traducere. Deşi ultima ipoteză este plauzibilă, ea nu poate precede celei care încearcă să arate că textul a fost tradus între limitele corectitudinii de sens, doar orientarea prin anumite nuanţe fiind cea care, astăzi, poate uşor surprinde. În opinia noastră, termenul slavon aici utilizat a determinat hotărîtor cursul traducerii acestui segment, prin întrebuinţarea corespondentului împrumutat sau moştenit, sensul pe care *a prăda* sau *a vîna* îl capătă astfel fiind 'a fi copleşit', 'a fi supus unei acţiuni peruasive irezistibile'. Echivalarea din CV, foarte preţioasă, este şi un indiciu asupra acestei direcţii în care s–a mers cu înţelegerea textului biblic.

5.1.11. O parte a versetului 13 din *Epistola* lui Iuda apare redată, în CB, prin: „undele fricoase ale mariei aspumîndu ale sale răcori". Acelaşi segment apare în CP astfel: „valurile sfereape aspumînd a sa răceală". Textul slavon, care avea de redat gr. κύματα ἄγρια θαλάσσης ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, adică 'fluctus feri maris despumantes suas confusiones', conţine: **вълни свѣрѣпи морѣ**

[1246] Este o metaforă pentru a reda un sens mai delicat. Întregul verset, după Segond, este acesta: „Femmes, que chacune soit de même soumise à son mari, afin que, si quelques-uns n'obeissent point à la parole, ils soient gagnés sans parole *par la conduite de leur femme*", din care ultima parte, marcată aici, nu apare în textul slavon şi nici în cele româneşti.

вьспѣнѣѭщѫ своѫ стоуди. Trecînd peste deosebirea *unde / valuri*, se remarcă împrumutul *sfereape*, din CP, un posibil cultism. Termenul corespunzător din CB s–ar putea datora unei greşeli ce este mai lesne de pus pe seama unui copist neatent: *fricoase* pentru *furioase*, vsl. сверѣпъ avînd sensurile 'ἄγριος, ferus', 'saveus', dar nu trebuie eliminată posibilitatea ca el să rezulte din confuzia cu un adverb, vsl. сверѣпѣ 'ferociter'. Oricum, partea aceasta a versetului rămîne lipsită de un sens acceptabil. Ultimul termen al citatului, concordant în cele două versiuni, se arată greşit la compararea cu versiunile străine. Această traducere a fost generată de confuzia vsl. стоудъ 'αἰσχύνη, pudor' dar şi 'ἀναισχυντία, impudentia, confusio' cu omonimul său, care avea sensul 'frigus', sau cu vsl. стоудь 'frigus'.

5.1.12. O deosebire de atitudine, aparent datorată unor dificultăţi de traducere, apare în FA XVI, 16, unde, în CB se găseşte: „duh *dumesticu*" faţă de „duh *pitliv*", din CP, pentru vsl. питливи formă a adjectivului питоньскъ 'spiritu divinatorio', confundat în CB cu питомикъ 'alumnus'. Este posibil ca în această sferă să fi intrat, la nivelul sugestiei, vsl. питати 'alere, educare', питва 'δοκή, convivium'.

5.1.13. Confuzia formelor asemănătoare generează o greşeală precum cea din (FA XII, 23): „frămîntă elu" (CB), alături de „ucise-l el" (CP) în încercarea de traducere a vsl. порази его, dar confundînd verbul поразбити 'frangere' cu поразити 'ferire, percutere'[1247].

[1247] Cu toate acestea, nu trebuie neglijată şi o altă explicaţie a acestei situaţii. Rom. *a frămînta* a beneficiat din partea istoricilor limbii de două soluţii, în ceea ce priveşte etimologia sa. Pe de o parte, S. Puşcariu, în PEW sv. *frămînt*, susţine provenienţa acestuia din etimonul lat. *fermentare*. Alături de acesta se situează şi A. Ciorănescu, autor care speculează latura semantică a termenului discutat şi a posibilelor etimoane. A. Scriban, după ce derivă rom. *fragmenta* din lat *fragmentare*, sv. *frămînt*, dă etimonul *fermentare*, precizînd „mai degrabă de cît de la *fragmentare*". Şi acest autor dă explicaţii care se sprijină pe aspectul semantic. În sfîrşit, în TRDW se susţine acelaşi etimon. Etimonul lat. **fragmentare* este avut în vedere în CDDE şi în DA. Alături de argumenul fonetic, unul care explică mai bine evoluţia şi rezultatul în cauză, cele două lucrări lexicografice utilizează şi explicaţia semantică, una care nu este potrivnică etimonului avansat. Traducerea din CB pare a sprijini cu tărie explicaţia etimologică pe care I.A. Candrea o dă aici. Cu valoarea actuală, termenul mai apare în CB— 1Cor. V, 6,7.

5.1.14. Probabil că asemănător stau lucrurile şi în traducerile de sub FA XX, 15: „întru *ceaia ce e acmu* venimu" (CB), „în *ciaia ce era ainte* viremu" (CV), „întru *stătutul* vinem" (CP), unde era de redat въ настоѫштѫи пріидохом. După cum se observă segmentul evidenţiat este propriu fiecărei traduceri româneşti, în mod clar Coresi fiind cel care se îndepărtează cel mai mult de la sensul textului biblic deşi, aparent, traducerea sa poate fi echivalată cu cea din CB. Ceea ce era de tradus apare în textul grecesc prin τῇ δὲ ἐχομένῃ, iar în cel latinesc prin *sequenti*. Probabil că se ajunge aici întrucît, neînţelegîndu–se că este vorba despre vsl. настоꙗти 'imminere', în CB se face confuzia cu o formă a verbului настати 'adstare, adesse', sau настаꙗти 'adesse' în CV cu un derivat de la наставлꙗти, 'instituere', al cărui corespondent nominal era наставлєниѥ 'principatus', iar în CP probabil că termenul suferă o analiză care, pe baza radicalului сто– şi a prefixului на–, a putut conduce către abstractul utilizat.

5.1.15. În „mai *măestri* vă văzu" (< lat. *magister*)[1248] (CB— FA XVII, 22), „*deşertaţi* vă văz" (CP) textul slavon conţine termenul хъдожаиши, adică 'artificialis, superstitiores'; dacă traducerea din CP nu se datorează unei interpretări exagerate, ar putea fi rezultat al confuziei dintre хѫдожнъ 'artificialis, ambidexter', cu un alt cuvînt, хѫдожавъ 'peritus'[1249].

5.1.16. O încurcătură de mici proporţii apare sub 1P II, 4, unde se traduce къ немоу приходеще камени живоу 'ad quem accedentes, lapidem vivum', prin „către elu cine vine pietriei viu" (CB). Traducerea din CV „către elu cine vinre, pietriei vii" se apropie, ca şi cea coresiană: „apropiaţi–vă de el, piatră vie" (CP), de sensul biblic. Prima traducere, însă, arată că actul acesta se făcea fără a avea viziunea nici măcar asupra versetului. Formele din textul slavon au fost traduse pe rînd, imperativul a fost tratat precum un abstract nominal şi redat propoziţional (soluţie comună CB şi CV) şi, deşi substantivul este corect tradus în principiu (dativul singular al substantivului камы, capcană ocolită în CP), nu s–a înţeles că acesta se

---

[1248] V. TRDW SV.

[1249] Este de notat că, transcriind textul slavon, copistul CB înlocuieşte ѫ cu ъ, operînd o echivalare pe baza celei dintre sunetele reprezentate de cele două semne în contemporaneitatea sa.

referea la pronume. Alături de redarea fidelă a cazului, diferenţa de gen pentru камы (feminin în română, dar masculin în slavonă) a făcut ca Bratul, care a crezut că adjectivul живъ — al cărui gen nu a mai fost nevoit să–l schimbe — se referă la *elu* şi, în consecinţă, să acorde cele două elemente, fapt evitat în CV.

5.1.17. În FA XXVII, 29, textele prezintă fiecare traducerea sa, total diferită de celelalte, ceea ce înseamnă că doar una ar putea fi corectă: „întru *prundu* locu" (CB), „în locul *cela dinrainte*" (CV), „în loc *de prăpăd*" (CP). Raportarea la versiunile greacă, latină şi slavonă arată că vsl. прѫдьнъ 'τραχύς, asper', corect redat în CB, a fost confundat în CV cu прѣдь (mai întîi prin confuzia iusurilor, apoi prin ѧ = ѣ) 'ἐν πρώτοις, in primis'. În CP confuzia este de altă natură, fapt trădat şi de apelul la procedeul interpretării, frecvent în asemenea situaţii. Coresi nu confundă formele, înţelege că este vorba despre прѫдьнъ, însă nu-i înţelege sensul[1250].

5.1.18. Un uz care trădează provenienţa populară şi vechimea mare în limbă a termenului utilizat, se înregistrează sub FA XIX, 35: „*Tocmi* cărtulariul gloata, zise" (CB), „*Tocmi* cărrtularul gloata, zise" (CV), „*Lăsară* cărtularii noroadele, ziseră" (CP), unde se traduce astfel оуставльже книжни^{к} народꙋ ре^{ч}. Sub aspect gramatical trebuie notat că pluralele din CP sînt nejustificate. Sub aspect lexical, atrage atenţia utilizarea verbului *a lăsa*, faţă de *a tocmi* (< тъкъмити 'aequiparare'), din CB şi CV. Verbul оуставлѭти avea sensuri clare 'cessare facere'; 'ὁρίζεσθαι, definire'. În CB— *Sp. la Fapte* 2/11, 3/11; FA I, 6, spre exemplu, se utilizează substantivele *tocmeală*, *tocmirea*, respectiv, verbul *a tocmi* redîndu–se astfel vsl. оустроѥниѥ 'ordo, utilitas, status', оустроити 'regere, disponere, constituere, instruere, parare, ordinare, temperare'. După cum se vede, în CB şi CV, datorită unei lejere asemănări, se confundă cele două forme: оуставлѭти cu оустроити. Acestei confuzii nu–i cade pradă Coresi, care pare a încerca o traducere pe baza contextului, dar fără a pătrunde sensurile acestuia.

5.1.19. O greşeală datorată unei confuzii mai complexe, petrecute la nivelul formei, este răspunzătoare pentru traducerile divergente din *Sp. la 1Ioan* 322/7–8 (CB), 188/10–11 (CP): „spune amu *de a aleage*

[1250] V. Bailly sv τραχύς.

frica şi dragostea", „arătă amu *den toate chipurele* frica şi iubovul". Elementele subliniate încearcă să traducă, de fapt, vsl. **различи**. Această formă a fost considerată de Bratul ca aparţinînd verbului **различати** 'distinguere' (ceea ce este corect), iar sensul de aici putea fi redat în limba română veche prin *a alege*. Greşeala diaconului Coresi constă în asimilarea formei din text cu adverbul **различь** 'διαφόρως, vario modo', sens care se putea reda prin locuţiuni formate în jurul substantivului *chip*.

Rom. *a alege* (< lat. *allegere*)[1251], alături de sensurile cu care apare, de obicei, în secolul al XX–lea, avea în limba română şi sensul 'separare', care apare la comparaţia dintre: „Fu amu pîră ca *să imparţă-se* de sineş" (CB— FA XV, 39), „Fură amu în pîră ca *să se aleagă* ei a dinşi ei" (CP)[1252], sau „e abiia *aleasemu* marginea, vinemu spre locul ce se cheamă Bunu-opreaşte" (CB, CV— FA XXVII, 8), unde sensul este 'reuşind cu greu să navigăm pe lîngă ţărm (fără a ne ciocni de el)'. Acest sens apare astăzi, mai rar, regional, sau în expresii (forme care, în sine, reprezintă elemente conservatoare), precum „a alege grîul de neghină". Trecerile între sensul 'separare' şi 'alegere' şi fixarea uzului pe acest sens au fost înlesnite şi de întrebuinţarea verbului şi a substantivului în contexte precum: „*aleaseră* bărbaţi" (CB, CP— FA XV, 22), „e Pavel *alease* Sila" (CB, CP— FA XV, 40), „Au nu Dumnezeu *alease* miseii lumiei bogaţiloru întru credinţă" (CB, CP— Iac. II, 5), unde 'separarea' de ceilalţi se face în vederea unui scop, a extragerii celui separat, din rîndul mulţimii din care a fost ales.

5.1.20. Nici traducătorul slav nu este ferit de asemenea confuzii. O confuzie din cele mai interesante, cu urmări serioase în planul înţelegerii textului, deoarece astfel apar practic două texte complet diferite, dotate cu înţeles, dar avînd în centru (şi generînd, totodată) concepţii diferite, se înregistrează în Iac. IV, 5. Cele trei texte prezintă următoarele traduceri: „Au pare-vă că întru deşertu Scriptura grăiaşte: «**Cătră rîvne deşideră duhul ce sălăşui întru noi**»?" (CB); „Au pare-vă că în deşerrtu scriptura grăiaşte; **cătră zavistu jeluiaşte duhul cela ce sălăşuiaşte întru voi?**" (CV), „Au vă pare că în deşert grăiaşte Scriptura **cătră zavist că jeluiaşte duhul ce se sălăşuiaşte întru voi?**" (CP). Deşi, din punct de vedere al sensului nu există deosebiri însemnate între cele trei texte, iar, în ceea ce priveşte

---

[1251] Pentru etimologie, valori şi atestări v. PEW sv *aleg*, CDDE, DLR, DER, TRDW sv *alege*.

[1252] De fapt, Bratul păstrează o diferenţă formală pe care o întîlneşte în textul slavon, deoarece, pentru toate celelalte situaţii care urmează, în acel text se utilizează **избрати** 'ἐκλέγω, eligere' iar, în acest caz, apare **отължчити** 'ἀφορίζειν, separare'.

cuvintele utilizate chiar, diferenţele sînt aproape minime, atrage atenția faptul că, la verificarea textului care a fost astfel tradus, acesta corespunde doar formal cu versiunile greacă şi latină. Fragmentul subliniat redă vsl.: кь зависти вьждельеть дъхь иже вьселисе вь ни. Deşi termenii centrali ai fragmenului în discuţie, вьждельти 'ἐπιθυμεῖν, desiderare' şi зависть 'φθόνος, invidia' corespund întocmai celor utilizaţi în *Vulgata*, deosebirea de sens dintre versiunile greacă şi latină, pe de o parte, şi slavonă, de cealaltă, rămîne esenţială. Cele două texte prezintă versetul respectiv după cum urmează: ἤ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει · πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκισεν ἐν ἡμῖν, *Aut putatis quia inaniter Scriptura dicat: «Ad invidiam concupiscit Spiritus, qui inhabitat in nobis?»*. Ca principală cauză a greşelii se poate identifica echivalarea automată şi formală a prepoziţiilor. Gr. πρὸς, ce-i drept, avea drept corespondent vsl. къ, dar rom. *cătră* trebuia să aibă nu valoarea 'către' indicînd direcţia, ci pe aceea de indice modal care, împreună cu substantivul să alcătuiască un intensificator de tipul 'enorm'. Este greu de spus dacă traducătorul textului slavon, care, din punct de vedere formal — ca şi traducătorii români, de altfel —, a oferit o traducere fără cusur, a înţeles realmente sensul textului. Ceea ce se poate spune cu siguranţă este că traducătorii români, nici cei din secolul al XX-lea, nu au înţeles acest fragment[1253] sau, cel puţin, nu oferă o traducere corespunzătoare textului grecesc. Ceea ce a putut favoriza greşeala a fost faptul că termenii aleşi, prin semantismul lor, invitau — după cum s-a văzut — către o astfel de interpretare. O altă circumstanţă favorizantă a fost lipsa de exprimare a subiectului (în B. Ort. se confundă acest subiect, izolîndu-se şi evidenţiindu-se astfel ceea ce, în realitate, este complementul direct) şi posibilitatea (datorită construcţiei frazei) ca acesta să fie confundat cu obiectul direct. Acest ultim factor a însemnat, de fapt, lipsa posibilităţii de verificare, ori de înţelegere a textului rezultat prin traducere. Acest ultim fapt se încearcă a fi remediat în B. magh. unde se dă, pentru

---

[1253] V. B. Ort., unde apare foarte explicit: „Sau vi se pare că Scriptura grăieşte în deşert? Duhul, care sălăşuieşte în noi, ne pofteşte spre zavistie?". Dar compară cu textul care apare în N.T. Cath: „Sau vi se pare că în vânt zice Scriptura: «Cu gelozie iubeşte Spiritul care locuieşte în noi»?", la subsolul paginii menţionîndu-se: „Alţi autori traduc «pe care l-a făcut să locuiască în noi»".

porţiunea respectivă: „Féltekenyen szereti (Isten) a lelket", iar în Segond, chiar se traduce: „C'est avec jalousie que Dieu chérit l'Esprit qu'il a fait habiter en nous"[1254].

5.1.21. O situaţie asemănătoare întîmpină cititorul sub Iuda, 23: „înfruntaţi-i cu teamătu" (CB), faţă de „oblicindu cu teamere", unde se traduce vsl. ѡбличаитеже сьблазніѫ, adică ἐλεᾶτε ἐν φόβῳ, *miseremini in timore*[1255], unde se înregistrează *cu* pentru *în*.

5.1.22. Ipoteza unei transcrieri neatente a versiunii slavone în AI pare a fi cauza pentru care se întîlneşte topica din Gal. IV, 1: „tinerelul urmitoriu", faţă de „moştean şi e cocon", din CP. Deşi textul grecesc conţine ὁ κληρονόμος νήπιος ἐστιν, versiunea slavonă menţionată prezintă младениць наслѣдьникь е҃с.

5.1.23. În Iac. III, 5 se întîlneşte *lucrure* (CB, CV), respectiv *fire* (CP) încercînd să se redea vsl. вешть 'πρᾶγμα, res; φύσις, natura'. Aici, însă, era de redat gr. ὕλην 'bois, forêt' (în textul latin *silva*). Întrucît termenul din versiunea slavonă avea şi sensul 'matériaux de construction, résidu matériel, partie substantielle', traducătorul slav, complicînd lucrurile, a considerat că acesta ar fi sensul de tradus.

5.1.24. Tot astfel se explică situaţia care apare în AI şi CP (Gal. V, 21). În primul rînd surprind traducerile *uciderea* (AI) şi *tîlhăriia* (CP), şi chiar *ucideri* (B. Ort.) în contextul în care în greacă apare φθόνοι, în latină *invidiae*, apoi, în traducerile B. Jer., Segond şi B. magh.: *sentiments d'envie, l'envie, gyilkosság*. Cu toate acestea, textul slavon prezintă termenul оубіиства, ceea ce semnifică 'φόνος, caedes'[1256]. Explicaţia acestui fapt poate sta în traducerea slavonă, unde s–au confundat gr. φθόνος 'malveillance, esprit de dénigration, jalousie, envie' cu φόνη 'action de tuer, meurtre accompli'[1257].

5.1.25. Mai interesant este următorul caz, la care participă ambii traducători: atît cel slav, cît şi cel român. Contextul „Atinii toţi ceia ce venia striinii, nece întru ceva aimintre şi *deşerta-se alegîndu* a grăi

---

[1254] V. şi B. Jer., unde, alături de o traducere aproape identică, se susţine dificutatea identificării acestui citat.

[1255] Se observă aici existenţa posibilităţii, ratate, de a introduce în circuitul cultural-spiritual românesc a conceptului aristotelic ἐλέος καὶ φόβος.

[1256] V Mik., sv.

[1257] V. Bailly, sv.

ceva sau se auză noita" (FA XVII, 21) reprezintă, prin cele două elemente subliniate, un caz de înţelegere (sau de redare) destul de aproximativă. Alegerea celor două elemente subliniate, care au a traduce vsl. пражнѣахѫсе развѣ, poate evidenţia efortul traducătorului de a reda nişte sensuri, calea pe care acesta încearcă să o facă urmînd îndeaproape textul tradus. În comparaţie cu alte situaţii, pe care traducătorul se dovedeşte a fi stăpîn, astfel de exemple demonstrează mai degrabă lipsa obedienţei, în contextul în care revenirea la original era un procedeu uzitat în situaţii dificile. Traducătorul român, însă, a ajuns în această situaţie deoarece s-a făcut o confuzie de sens la traducerea din greacă în slavonă. Ceea ce era de tradus era următorul conţinut: *Athenienses autem omnes et advenae hospites ad nihil aliud vacabant nisi aut dicere aut audire aliquid novi*. Termenul subliniat este redat în versiunea grecească prin ηὐκαίρουν. Mai trebuie spus că *aliquid novi* este redat în aceeaşi versiune prin τι καινότερον. În situaţia dată, traducătorul va reda gr. εὐκαιρέω 'avoir du temps, du loisir, avoir le temps du' prin vsl. праздьнити 'κενούν, evacuare', cu un verb a cărui rădăcină conţine праздьнъ (adj.) 'vacuus'; (subst.) 'otium'. Soluţia nu lasă traducătorului român[1258] o cale de opţiune. În limba română, însă, vsl. развѣ 'praeter' a fost confundat cu o formă a verbului развести 'separare', confuzie care aparţine traducătorului român.

5.1.26. O greşeală cu rădăcini adînci, de care versiunile care nu fac apel la textul ebraic al *Vechiului Testament* nu pot scăpa, apare sub FA II, 24. Acest verset cuprinde „Ce–l Dumnezeu–l învise, dezlegă–lu din **durerea morţii** lui" (CB), „Ce elu–l Dumnezeu învis[e] şi dezlegă **boala cu moartea** lui" şi redă егоже б҃ь въскрѣси раздрѣшь болѣзны съ мьрты (sic)[1259] его. Dincolo de diferenţele care

---

[1258] Traducerea din CP este identică, din punctul de vedere al termenilor utilizaţi, cu cea din CB.

[1259] Transcrierea aceasta se poate datora faptului că scriptorul român, neatent, a utilizat o regulă de scriere a lui Constantin Filozoful, însă aplicată din perspectiva unei pronunţii care trădează că româna nu avea lichida silabică. De altfel, nici clasa lexico–gramaticală nu este compatibilă cu forma care trebuia notată aici, fapt care poate fi întîlnit în mai multe locuri în text. Această ultimă constatare arată că transcrierea textului slavon a fost făcută nu atît cu neatenţie, cît din perspectiva unei persoane care avea exerciţiu în a citi şi a scrie în această limbă şi în limbile slave, dar

apar între traducerile româneşti, la nivelul primului termen al elementelor evidenţiate, datorate faptului că vsl. болѣзнь avea atît sensul 'dolor', cît şi 'morbus', este de evidenţiat că traducerea slavonă urmează gr. τὰς ὠδῖαςτοῦ θανάτου 'dolentibus mortis'. Abaterea pleacă de la versiunea grecească, unde s–a utilizat ὠδίς care avea sensul 'douleur de l'enfantement'[1260]. În Liddell & Scott (sv) se face referire la acest verset şi se arată că traducerea din greacă se datorează confuziei dintre ebr. *hēbel* 'pang' şi *hĕbel* 'cord', petrecută, foarte probabil, la traducerea *Psalmilor*, şi anume 18, 6 şi 116, 3, unde apare ὠ δῖνες θανάτου ᾅδου 'the bonds of death'[1261]. Este posibil ca perpetuarea greşelii în ediţii de prestigiu, chiar cele care au verificat textul ebraic, să fi fost facilitată de valoarea 'a elibera, a absolvi', cu care s–a încărcat în mentalul şi în teologia creştină termenul *a dezlega*.

5.1.27. Fragmentul „*locu de răspunsu* priimi-va" (FA XXV, 16) în CP „*loc de răspuns* să priimească" după мѣсто отвѣта are nevoie de o discuţie în context. Cele trei versiuni redau conţinutul: *non est consuetudo Romanis donare aliquem hominem, priusquam is, qui accusatur, praesentes habeat accusatores locumque defendendi se ab accusatione accipiat* după cum urmează: „nu leagea rimleanilor să dea carevare om spre piiardere ainte pînă e neclevetitu naintea feaţeei vedea-ş-va vadnicii locu de răspunsu priimi-va de greşală la judeţu" (CB), „nu iaste năravu rimleanilor să dea cineva om spre perire ainte pînă clevetnicii înainte faţă să se vază de ce clevetesc loc de răspuns să priimească greşală spre judeţ" (CP). Cum se observă din versiunea latină, *locum defendendi*, în versiunea grecească τόπον τε ἀπολογίας este o formă de exprimare pentru 'prilej; putinţa, posibilitatea de apărare'. La această traducere şi, probabil,

---

ale cărei deprinderi erau destul de greşit formate încît să opereze puţine distincţii între limbile slave vii şi slavonă, între limba română şi limbile slave.

[1260] V. Bailly sv.

[1261] În N.T. engl. apare „the pangs of death", cu specificaţia „Some witnesses read *of Hades*". Este interesant faptul că B. Jer. traduce prin „les lacets de la mort" (Ps. 116, 3), iar în Ps. 18, 6 se vorbeşte despre „les filets de Shéol" şi despre „les pièges de la mort", în vreme ce, în FA II, 24 apare „des affres de l'Hadès". Mai atentă este traducerea din Segond „les liens de la mort", în vreme ce B. germ. prezintă „die Schmerzen des Todes". B. Ort. conţine: „Pe care Dumnezeu l–a înviat, dezlegînd durerile morţii ".

interpretare (dacă nu cumva acesta a rămas pentru traducător şi pentru cititor un loc obscur) care apare în limba română, contribuie din plin compusul din textul slavon, care este un calc. Din punct de vedere formal, calcul este corect dar, la nivel semantic, îmbinarea nu reuşeşte să închege sensul de care era nevoie. Din acest exemplu, se observă că, precum în *Epistole*[1262], anumite fragmente din *Fapte*, precum cel de mai sus devin mai dificil de tradus datorită lipsei de exerciţiu a limbii în această direcţie. Este greu de spus dacă cel care a tradus din limba greacă nu a înţeles acest fragment. Este cert, însă, că soluţia din textul slavon, în contextul în care acesta nu a putut fi înţeles, a generat greşeala din textul românesc, traducătorul român neavînd posibilităţi de opţiune. Calcul lexical de expresie, împreună cu sensul care a derivat de aici nu a putut reprezenta în limba română o structură dotată cu semnificaţiile pe care textul biblic le conţine în acest loc.

De fapt, fragmentul de mai sus[1263] ar putea fi considerat ca ţinînd de stilul juridic, un stil în care latina şi greaca erau extrem de exersate. Lipsa, atît în română, cît şi în slavonă, a altei legislaţii decît cea de obşte, întemeiată pe coduri primitive şi nescrise, a putut perpetua starea de nedezvoltare a unui limbaj lipsit de exerciţiu în construirea şi denumirea conceptelor abstracte (mai ales descrieri de procese efectuate de inculpat şi de justiţie), constituite în raţionamente coerent structurate sub forma unor legi. Consecinţa directă a fost vulnerabilitatea limbii în general la structuri care descriu abstracţii. Şansa şi superioritatea limbilor slave a fost dată de faptul că, prin traducerile slavone din limba greacă, adică dintr-o limbă matură, constituită, s-au putut crea acele structuri necesare dezvoltării unei asemenea limbi şi a unei asemenea gîndiri. Prin astfel de ilustrări, metafora cu privire la surse, pe care o făcea Luther, apare perfect justificată.

5.2.1. Greşeli datorate confuziei sensurilor aceluiaşi cuvînt. O traducere greşită[1264] se înregistrează în FA I, 21, atît în CB, cît şi în CP, unde se traduc două din cele trei sensuri ale vsl. лѣто, fără ca vreuna dintre versiuni să opteze pentru al treilea, cel corect. Pasajul este

---

[1262] Probabil că acolo este mai evident, datorită abundenţei situaţiilor în care neînţelegerea textului conduce la traduceri din cele mai aberante. Spre deosebire de textele cu caracter de povestire a unor evenimente, *Epistolele* reprezintă nişte texte cu caracter cvasi–legislativ, vehiculînd numeroase concepte abstracte şi care utilizează, ca mijloc plastic, parabole care folosesc uneori un limbaj mai complex.

[1263] V. şi „*fără tot răspunsul*, amu, fiindu aceaste" (FA XIX, 36), în CP „*fără tot*, amu, *răspunsul*" redînd без въсѣкого отвѣта, adică *his contradici non possit*.

[1264] Pentru astfel de situaţii v. şi Munteanu *Studii*, p. 72-76.

următorul: *Oportet ergo ex his viris, qui nobiscum congregati erant in omni tempore* (...). Sintagma evidențiată este tradusă în textul slav prin **въ вьсѣко лѣто**, redîndu-se astfel gr. ἐν παντὶ χρόνως. Vsl. **лѣто** avea sensurile 'θέρος, aestas', cel tradus în CB, 'ἐνιαντος, annus', cel tradus în CP, dar și χρόνως, tempus', cel valabil în acest context.

5.2.2. O confuzie a sensurilor se petrece în: „auzindu și *văzîndu*" (CB— FA VIII, 6), „auzind și *învățînd*" (CP) pentru *audientes et videntes*. Confuzia este a lui Coresi, vsl. **видѣти**, utilizat aici, avînd și sensul 'θεωρεῖν' (versiunea grecească conține verbul βλέπειν).

> Faptul acesta arată că, uneori, Coresi încerca să descifreze și să redea subtilități (poate și nemulțumit de traducerile românești pe care le revizuia pentru tipar), tentația de a interpreta textul și de a elimina unele obscurități ale acestuia fiind cea care îl făcea să exagereze sensuri pe care fragmentul le poate conține, cel mult, ca virtualitate, dar nu le avea în context.

5.2.3. Prin „se aflămu-ne întru *lume*" (CB— 2P III, 14), soluție agreată și în CP, se încearcă redarea vsl. **миръ** 'εἰρήνε, pax', confundat cu omonimul său, care avea sensul 'κόσμος, mundus'[1265]. Aceeași confuzie a sensurilor unui termen se înregistrează și în 1Cor. VII, 15.

5.2.4. O situație în care orientarea spre unul dintre sensurile termenului slavon este favorizată și de nuanțele celui de-al doilea sens al respectivului cuvînt se întîlnește la redarea unui conținut precum *Et lingua ignis est, universitas iniquitatis* (Iac. III, 6), ceea ce apare redat în CB prin „Și limba și focul *frumsețea* nedereptății", în CV prin „Și limba este focu, *frumseațea* nedereptății", iar în CP prin „Și limba *frumseței* dereptății". Elementul subliniat, punct comun al celor trei traduceri, are drept corespondent în textul slavon abstractul **лѣпота** 'ὡραιότης, pulchritudo', dar și 'κόσμος', element folosit în acest loc în textul grecesc. Mai este de remarcat intervenția, în mod greșit, a autorului CP în text, foarte probabil fără a consulta o versiune de control, intervenție prin care *nedereptății* este înlocuit cu *dereptății*, într–un efort de înțelegere și armonizare a segmentului tradus.

5.2.5. Interesant ca greșeală este „limba niminilea nu poate din oameni *a cunteni*" (CB— Iac. III, 8), pentru care în CV apare verbul *a munci*, iar în CP *a muia*. Verbul notat în versiunea slavă din CB este

---

[1265] V. Miklosich p. 370a, b.

ѹмѫчити 'τυρανίζειν, tyrannice tratare', dar şi 'δαμάζειν, domare'. Acest din urmă sens îl are şi verbul ѹмѫчѧти. Dar verbul care apare în CB mai are şi sensul 'ταπεινοῦν, humiliare', τιμωρεῖν, castigare'. Eroarea din versiunile CV şi CP provine din aceea că aici s-a acordat importanţă acestei din urmă direcţii[1266].

5.2.6. Coresi confundă чинь 'ordo' dar şi 'temporis momentum' şi traduce „al său *început*" (*Sp. la Iuda* 210/14) pentru „al său *cinu*", cum apare în CB (379/20).

5.2.7. În „umbra mărturiei" (CB, CP— FA VII, 44), redarea vsl. сѣньсвѣнїа produce o traducere în care, în mod greşit, se lasă deoparte primul sens al vsl. сѣнь ''Η σκηνή, tabernaculum, tentorium' întrebuinţîndu-se cel de-al doilea, 'umbra'[1267]. Echivalarea aceasta nu este singulară în vechile texte româneşti.

5.2.8. Datorită unei confuzii se înregistrează, atît în CB, cît şi în CP, termenul *mutare*, în „*mutarea* Zeului" (CB— FA VII, 46), „*mutare* Dumnezeului" (CP), redînd substantivul vsl. селение 'habitatio, tentorium, migratio': greşeala constă în traducerea celui de-al treilea sens, în loc de cel de-al doilea (cf. *Vulgata*, unde apar σκήνωμα respectiv *tabernaculum*).

5.2.9. Traducerea din Iuda, 6: „a sa viaţă" (CP) are la bază o confuzie între vsl. свое жилище, corect tradus în CB: „a sa lăcuită", cu житие.

5.2.10. În contextul „hitleani voi şi alţii şi netăiaţi cu inimile şi cu urechile" (CB— FA VII, 51), „iuţi voi şi alţii şi netăiate inimi şi urechi" (CP), încercarea de a reda conţinutul *dure cervice et incircumcisis*, în textul slavon жестоко ви и ны и неѡбрѣзани сръдьце и ѹшисы, în CP este însoţită de o greşeală, frecventă în textele vechi, de tipul celei în urma căreia se confundă cele două sensuri ale vsl. бити ('a bate' şi 'a ucide'). Un element al compusului gr. σκληροτράχηλοι, şi anume τραχύς avea sensul 'rude, âpre, hérissé', de unde 'piquant'. Dar vsl. жестоко avea doar sensul 'σκληρός' 'durus', adică nu se referea decît la prima parte a compusului.

[1266] Variatele soluţii ale diferitelor traduceri, în asemenea cazuri, reprezintă, în sine, şi opţiuni, mai ales în măsura în care traducătorul sau revizorul încearcă să lămurească un sens recurgînd la perifraze, metafore etc.

[1267] V. Miklosich sv.

Traducătorul (sau revizorul) pare din nou să demonstreze că a consultat versiunea greacă şi, în acest punct, chiar a mers pe urmele ei. Greşeala constă în aceea că a tradus printr-un sens derivat, care îmbogăţeşte versiunea grecească, dar alături de sensul de bază. Nesatisfăcut de îngustimea termenului din slavă, traducătorul (sau, mai degrabă, revizorul) nu s-a oprit la sensul de bază al compusului grecesc, ci a exagerat traducînd printr-un sens figurat al acelei părţi a compusului, care lipsea din versiunea slavonă.

5.2.11. O traducere ce poate fi considerată ca model ce permite urmărirea felului în care se desfăşoară procesul echivalării sensurilor, sugerînd transformările cărora le este supusă o limbă în devenirea ei ca limbă literară, traducere ce are la bază utilizarea, în textul slavon, a unui cuvînt cu mai multe sensuri, apare sub Gal. IV, 4: „E cîndu veni sfirşitul anului" (AI), faţă de „Iar deaca se împlu vreamea", din CP. În acest caz, vsl. лѣто, aici utilizat şi care avea sensurile 'aestas, annus', dar şi 'tempus', avea, în context, ultima dintre cele trei valori, conform textului grecesc: gr. τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. În alt, loc, însă, (Gal. IV, 1) Coresi insistă, exagerînd puţin, în aceeaşi direcţie şi traduce вънелико лѣт prin „atîta de mult", pentru 'cîtă vreme, atît timp cît'.

5.2.12. Unele situaţii permit mai greu o explicaţie, datorită unor date care lipsesc astăzi. Astfel, în „ce era spre toată gaza aceaia" (CB— FA VIII, 27), „ce era spre toate gazele acealea" (CP), redîndu-se vsl. газа 'γάζα, thesaurus', se pare că, datorită faptului că toponimul *Gaza* apare în versetul anterior (*Gaza*, în CP şi *Gazăt* în CB — aici scris întocmai ca în versiunea slavă, ceea ce ar putea indica necunoaşterea acestui nume de către traducător sau de către copist), s-a făcut confuzia cu acesta datorită omonimiei. Mai puţin probabil ar fi ca, înţelegînd ambii termeni, neavînd unul pentru 'tezaur' şi nevrînd să folosească un sinonim aproximativ precum *comoară*, traducătorii să împrumute termenul din slavă.

5.3.1. După cum obscuritatea versiunii copiate poate duce la apelul la versiunea slavonă, tot astfel neînţelegerea versiunii slavone poate duce la apelul la versiunea românească copiată sau la încercarea unor soluţii care înseamnă fie redarea cuvînt cu cuvînt a structurii din textul slavon, fie potrivirea traducerii în funcţie de ceea ce sugerează alte versiuni româneşti sau străine ori chiar contextul şi experienţa anterioară a scriptorului. Deosebirile care apar între traducerea românească şi versiunea intercalată pot sprijini ipoteza că CB este

copie deoarece copistul se putea orienta către o altă versiune românească, ceea ce, este de presupus, traducătorul ar fi acceptat mai greu. Astfel se petrec lucrurile în: „zise lu Pavel Duhul" (CB— FA XIX, 21), „dzise lu Pavelu Duhul" (CV), „băgă-se în duhul lu Pavel" (CP)[1268]. Greşeala, comună CB şi CV, provine din redarea necorespunzătoare a formei verbale възложи 'imponere'. În *Vulgata* apar *proposuit* şi ἔθετο. Cauzele pentru care se întîmplă acestea par a sta în practica traducătorilor şi a revizorilor (poate mai caracteristică acestora din urmă) de a lămuri textul, fapt uşor de constatat şi în alte ocazii. Astfel s–ar putea motiva cauza pentru care substantivul corespunzător, възложеніе 'ἐπίθεσις, imponere' apare redat în CB prin *prepusul* (FA VIII, 19), calc de semnificant, şi prin *punerea*, în CP, calc de semnificat.

5.3.2. Aceste texte apar ca neunitare sub aspectul în discuţie, ceea ce sugerează că nu se copiau mecanic decît unele fragmente, altele erau lăsate ca atare în mod voit, mai ales cînd nici una dintre versiunile copiate sau consultate nu ofereau soluţii acolo unde revizorul avea nevoie datorită obscurităţii textului slavon. De aceea apar pasaje obscure precum: „pre urmă-i mearseră mulţi din ovreai şi curaţi prişleţi lu Pavel şi Varnaveei, ce era grăindu credea ei a fi întru bunătatea lu Dumnezeu" (CB— FA XIII, 43), „pre urmă-i mearseră mulţi den iudei şi cinstiţii nemearnici lu Pavel şi Varnaveei, cei ce grăiia încredinţară-se lor a fi întru bunătatea lu Dumnezeu" (CP), adică *secuti sunt multi Iudaeorum et colentium proselytorum Paulum et Barnabam, qui loquentes suadebant eis ut permanerunt in gratia Dei*, în vsl. послѣдоваше мнозы ѿ іѹдеи и чьстихь пришлець павлѹ и варнавѣ иже глешти ѹвѣрѣахѫ их прѣбити въ благодарѣть божіи. Dincolo de o remarcă de ordin general, asupra uneia dintre caracteristicile celor două traduceri, şi anume că, în CB, se foloseşte adjectivul *curat*, chiar în poziţia lat. *colentium*, iar, în CP, se utilizează elementul de origine slavă *cinstit*, o parte a greşelii stă în

---

[1268] Întrucît, în CB, *zise* este adăugat ulterior, pe un spaţiu insuficient, după ce mai înainte fusese notată o cruce, semnul obişnuit pentru situaţiile în care copistul avea să introducă ulterior un termen sau un fragment. Faptul că, în versiunea tradusă, verbul slavon apare notat corect, poate indica necunoaşterea sa de către cel care a scris. Dacă acest text este o copie, înseamnă că traducătorul fie nu a cunoscut nici el termenul, fie l-a tradus într-un fel de care Bratul nu a fost mulţumit.

neînțelegerea corectă a textului, care a determinat traducerea doar a unor cuvinte, și acestea înțelese greșit, după cum se vede în confuzia făcută între verbele **ѹвѣрити** 'fidem facere', dar și 'persuadere' și **ѹвѣрити** 'fidem facere'.

5.3.3. În „miiașul *zborului*" (CB— FA XXI, 31), „miiașul gloateei" (CV), „miiariul spirea" (CP) probabil că ultimul text face o confuzie. Se încearcă astfel traducerea vsl. **тишникъ спирѣ**, adică χιλιᾶρχῳ τῆς σπείρης, 'tribuno cohortis', unde σπεῖρα, semnificînd 'cohors' este redat în slavonă prin **спира**. Opțiunea din CP este, poate, motivată de impresia că acesta este un nume propriu. Ipoteza este întărită de comportamentul celor care au lucrat la CV, deoarece aici, după secvența susmențională, se transliterează și **спирѣ**, ceea ce înseamnă că, fie s-a subînțeles că „miiașul" nu poate fi decît al „gloatei", adică sintagma concepută ca unitară a fost declanșată doar de primul termen al ei, ceea ce este mai puțin probabil, fie traducerea copiată (poate una intercalată) a fost revizuită, proces în cadrul căruia s-a observat că **спирѣ**, necunoscut revizorului, nu apare, motiv pentru care a fost considerat nume propriu. Este de menționat că acest termen nu apare în textul slavon, *gloată*, *pîlc* și *zbor* fiind termenii care acoperă noțiunea 'cohors'. În aceste situații, probabil că termenul ar trebui transcris ca atare, adică cu majusculă. La fel par a sta lucrurile și în sub FA XIII, 8, din versiunea coresiană, unde apare *Elima Vîlhva*, întocmai precum în textul slavon. Vsl. **блъхъ** avea sensul 'μάντις, vates; magus, incantator'[1269].

5.3.4. Sub FA XIX, 13 apare un context precum: „unii de ceia ce *schitociia-se* ovreai decîntători" (CB)[1270], termen pentru care CV prezintă *se nevoiia*, iar CP *se ticăiia*. Acest termen redă vsl. **скытати сѧ** 'περιφέρεσθα, vagari'. Analiza acestor traduceri, dar și a unora moderne, arată că redarea acestuia a constituit mereu o mică problemă datorită posibilităților de interpretare pe care acesta le

---

[1269] V. Miklosich sv.

[1270] Nu se pot spune prea multe asupra etimologiei în limba română a acestui cuvînt. DLR consemnează forma adjectivală *schitoci*[1], cu circulație în Transilvania și Banat, utilizată cu referire la ființe umane și avînd valori precum 'vioi, sprințar, iute; flușturatic, zvînturatic'; 'isteț, deștept'. După cum se observă, sensurile acestea pot fi considerate, în general, pozitive. Sursa lexicografică citată derivă cuvîntul din srb. *skitač*.

oferea[1271]. Împrumutarea termenului în CB arată fie că traducătorul nu a înțeles termenul slav și, prin împrumut, a evitat o greșeală, fie că acesta nu a găsit în limbă un termen propriu, care să redea respectivul sens[1272]. Soluțiile de traducere date în CV și, probabil pe urmele ei, în CP indică o interpretare, o deducție bazată pe context, greșită de data aceasta[1273].

5.3.5. Un fragment precum *Virtutesque non quaslibet Deus faciebat per manus Pauli, ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore eius sudaria vel semicinctia, et recederent ab eis languores* (FA XIX, 11-12) este greșit redat în cele trei versiuni datorită unor confuzii între anumite forme din textul slavon. Cele trei versiuni redau fragmentul de mai sus după cum urmează: „sile nu proaste făcea Zeul cu mîna lu Pavel, ca și spre lîngezi a purta **de sudoare lui de a capului greață cu pomesealnice** și a se vindeca ei de lîngori" (CB), „sile nu proaste făcea Dumnedzeu cu mîrule lu Pavelu, cum și spre lîngedzi a purrta **mîrești tergurra de sudorile greațeei capului** și a se vendeca ei de lîngori" (CV), „sile nu proaste feace Dumnezeu cu mîinile lu Pavel, că și spre lîngezi ducea **de sudorile lor de cap ce** ștergea-**și cu mîneștergura** și vindeca-se ei de nevoi" (CP). După cum se vede, partea evidențiată a fiecărui fragment citat constituie un non-sens, atît în sine[1274], cît și în context. Fragmentele care interesează discuția de față sînt, așadar: *de sudoare lui de a capului greață cu pomesealnice* (CB), *mîreștergurra de sudorile greațeei*

[1271] Cf. Segond și B. Jer., unde se redă prin „quelques exorcistes juifs ambulants", B. magh., unde se traduce prin „A vándorlo zsido ördögűzők", B. Ort. unde se traduce prin „Și au început unii dintre iudeii care cutreerau lumea" sau N.T. Cath., unde, probabil, se pun la contribuție unele manuscrise care nu s-au utilizat în celelalte texte, ceea ce rezultă fiind o traducere plauzibilă dar neconformă cu *Vulgata* sixtină Nestele-Aland: „cîțiva exorciști iudei în treacăt au încercat".

[1272] Dacă se are în vedere copistul-revizor, atunci se poate considera că acesta, neavînd suficiente cunoștințe, a preferat să lase termenul împrumutat la locul său.

[1273] Greșeala din CP este sesizată și considerată ca atare și în Densusianu *Istoria* II, p. 308 (v. și *ibid.* p. 339).

[1274] Această precizare este utilă întrucît, în cadrul unui text corect tradus integral, respectivul decupaj ar fi avut sens, chiar independent luat. Traducerea din Segond constituie un model în acest sens: „Et Dieu faisait des miracles extraordinaires par les mains de Paul, au point qu'on appliquait sur les malades des linges ou des mouchoirs qui avaient touché son corps et les maladies les quittaient" (în B. Jer. apare „des mouchoires ou des linges").

capului (CV), *de sudorile lor de cap ce ştergea-şi cu mîneştergura* (CP).

Ceea ce era de tradus, redînd 'sudaria vel semicinctia' apare în versiunea slavonă din CB sub forma ѡт пота его главотѣжце ѡбрѹсцѣ. Fragmentul este destul de obscur şi acolo, motiv pentru care traducătorii şi revizorii români au apelat la procedeul cel mai sigur (dar şi specios în unele situaţii, precum aceasta), acela de a traduce termen cu termen. Este ceea ce face autorul CB, care redă vsl. потъ 'ὕδρως, sudor' prin *de sudoare*, pronumele prin *lui*, fără a ţine seama de sintaxă şi de valorile contextuale ale termenilor traduşi. Cuvîntul următor, însă, este confundat (o confuzie pe care contextul o încuraja) întrucît în vsl. existau atît главотѧжание 'capitis dolor', cît şi главотѧжь 'sudarium'. Confuzia aceasta apare şi în CV. Ceea ce vine să amplifice apoi confuzia este faptul că termenul următor ѹбрѹсьць are acelaşi sens ca şi главотѣжь, adică 'sudarium'. Faptul acesta a putut întări convingerea traducătorilor şi revizorilor că termenul anterior nu este главотѣжь 'sudarium', ci главотѧжание 'capitis dolor'. În fapt cele trei texte scot la iveală trei tipuri de a acţiona în astfel de situaţii. În CB se traduce termen cu termen ѡт пота его „de sudoare lui"; главотѣжце „de a capului greaţă"; ѡбрѹсцѣ „cu pomesealnice". În CV se încearcă o corelare a termenului ultim cu primul, legate şi semantic între ele, ceea ce conduce la utilizarea compusului românesc *mîreştergurra* în legătură cu traducerea vsl. ѡт пота: *de sudorile*; ultimul loc revine aceleiaşi traduceri datorate confuziei *greaţeei capului*. Nu se poate şti dacă cele două texte s-au servit de versiuni diferite, ordinea în care ar fi trebuit să apară elementele care au pus probleme de traducere 'sudaria vel semicinctia' nefiind clară datorită textului slavon. Mai probabil este ca neînţelegerea textului să fi condus la reacţii diferite: în CB urmarea îndeaproape a acestuia, în CV o mică rearanjare a termenilor traduşi, care ar fi avut scopul de a da sens în română unei fraze construite într-o altă limbă. Mai mult decît în alte locuri, cu această ocazie autorul CP îşi dezvăluie procedeele. Alături de textul slavon, confuz, acesta avea la dispoziţie, foarte probabil, versiuni care prezentau unele deosebiri şi nici o clarificare folositoare. Coresi optează pentru topica din CB şi traduce его prin *lor*, renunţă la partea a doua a compusului slav şi, considerînd că este vorba despre 'capitis sudor', traduce prin *de sudorile lor de cap*, ceea

ce nu diferă de traducerea ambiguă din CB, renunţînd la a mai explica şi cauza. Apoi se adaugă de la sine verbul *a şterge*, cerut de logica acestei interpretări, după care se traduce, în ultimul rînd **ѹбрѹсьць**, dar cu termenul luat din CV. Rămîne în discuţie termenul utilizat pe acest loc în CB, *pomesealnice*. Ca şi în alte împrejurări, probabil că se utilizează pentru un termen slav, inexistent în limba română, sau care nu poate fi împrumutat, un alt termen, de aceeaşi origine, care, în optica autorului, redă cu o mai mare adecvare conceptul[1275]. Termenul acesta mai apare la p. 440 a manuscrisului CB, într-o glosă care cuprinde **сѹдарь • помисѣлникъ • прокажень • гѹбавѹ**[1276].

5.3.6. Sintagma *lupi grei*, prezentă în toate versiunile cercetate (FA XX, 29) pare a fi o greşeală generată de o prea fidelă urmare a textului tradus. Textul grecesc conţine termenii λύκοι βαρεῖς, adică 'lupi rapaces', vsl. **тѫжькъ** redînd acest sens. Traducătorii şi revizorii români nu au sesizat că nu despre o greutate fizică era vorba, ci despre dificultatea de a învinge acei duşmani, de unde şi traducerea literală, fără nuanţări de sens.

5.4.1. Intenţia lui Coresi pare a fi aceea de a reda textul biblic fără pierderi, lămurindu-l, dar şi de a se conforma versiunii slavone, într-un anumit sens, ceea ce conduce la mari apropieri faţă de aceasta în ceea ce priveşte lexicul şi, uneori, chiar structurile profunde ale limbii. Multe dintre exemplele care se referă la nivelul gramatical al limbii arată că autorul CP este oarecum înclinat spre analiză, demontînd uneori structurile, încercînd a le reda cititorului pe înţeles. Dincolo de alte situaţii pe care se sprijină această afirmaţie, merită luate în atenţie două exemple: „fu de viermi mîncat şi muri" (CB— FA XII, 23), „fură viermi şi-l mîncară el şi muri" (CP). În acest caz, deşi sensul lexical este aproximativ acelaşi în ambele versiuni ('consumptus a vermibus expiravit'), traducerea din CP pare a se datora inexistenţei în versiunea slavonă a unei prepoziţii între verb şi complementul de agent.

[1275] V. CADE sv *pomeselnic*, localizat în Transilvania şi explicat prin „'văl de pînză albă ce poartă femeile pe cap şi al cărui unul din capete e trecut pe sub pieptar'".

[1276] Primul termen slavon are sensul 'σουδάριον, sudarium', celălalt însemnînd 'λεπρός, leprosus' (v. Miklosich sv). Pentru *gubav* 'aussätzig' v. TRDW sv, v. şi Miklosich sv **гѹба, гѹбитель, гѹбительнъ, гѹбити**.

Ca și în alte cazuri, în care se ajunge la greșeli uneori, cauza pare a fi tendința de a revizui, pe fondul descifrării aproximative a prescurtărilor din versiunea slavonă. Cu toate acestea, soluția rămîne la nivel mulțumitor.

5.4.2. Un alt caz îl constituie „de elu amu viem" (CB— FA XVII, 28) „de la el amu viem" (CP), adică *in ipso enim vivimus*, în vsl. **w немь бо живем**. Prepoziția vsl. **o** era redată, în mod obișnuit, prin *de*. În acest fragment, însă, corespunzînd lat. *in* (cu Abl.) și gr. ἐν (cu Dat.) avea o valoare de locativ și nu una de genitiv al originii, așadar 'în, întru'. Prin *de la*, CP lămurește și nuanțează sensul dat în CB prin *de*.

5.4.3. Comparativ cu ceea ce se întîmplă în CB, greșelile CP aparțin unui alt nivel de cunoaștere, au anvergura dată de complexitatea lucrului la această revizie. În „scoală-te dintru așternutul său" (CB— FA IX, 34), „scoală-te și te întinde" (CP) adică *surge et sterne tibi*, pentru Bratul, confuzia pleacă de la vsl. **постелю**, care era un substantiv cu sensul 'στρωμνή, lectus', 'στρῶμα, stratum'. Revizorul CP, însă, pare a fi fost nemulțumit cu această traducere și, înțelegînd că este vorba despre un verb, a tradus astfel gr. στρῶσις, însă cu reflexivul în acuzativ, textul grecesc conținînd pronumele în dativ σεαυτῷ. Cu toate acestea, greșeala se datorește neînțelegerii sensului frazei.

5.4.4. Pentru *contra decreta Caesaris faciunt* (FA XVII, 7), CB prezintă „drăceștile ziceri ale lu Chesaru facu", iar CP „împrotivă zisei lu Chesar". Dacă traducerea ultimă poate fi acceptată[1277], de asemenea redarea vsl. **вѣлѣниемь** 'δόγμα' prin *zicere*, cea dintîi ar pune o problemă interesantă: felul în care a fost tradus adverbul **противно**. Trebuie presupuse anumite cunoștințe la traducătorul CB, dacă acesta a putut confunda respectivul adverb cu un adjectiv, care avea sensul 'oppositus, ἐναντίος' și, pe această bază, să facă asocierea cu un substantiv slavon, **противьство** 'adversarium'. În felul acesta se ajunge la conceptul 'diabolos'[1278], care a putut fi redat în limba română așa cum apare el în CB.

În CB, un rol important l-a avut felul intercalat în care a fost redactat manuscrisul. Deosebirea principală dintre Coresi și Bratul pare a sta în faptul că primul avea ceva de demonstrat cititorilor și mai ales Bisericii în legătură

[1277] Rămîne de semnalat doar forma de adverb a prepoziției de dativ.

[1278] V., spre exemplu, A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, p. 348-349.

cu caracterul ortodox al muncii sale[1279], în vreme ce al doilea, lipsit de asemenea complexe, traduce fragment după fragment, ceea ce îl obligă la a urma îndeaproape topica versiunii slavone. Cu toate că este foarte probabil ca CB, CV, precum şi o versiune slavonă şi chiar grecească să fi stat la dispoziţia diaconului, soluţiile pe care acesta le promovează merg în direcţia redării textului biblic în aşa fel încît, la o eventuală verificare, să fie uşor sesizată influenţa exercitată de textul slavon asupra sa. De asemenea, este semnificativ faptul că diferenţele lexicale din CP faţă de celelalte două texte, în general, merg în direcţia introducerii în limba română de împrumuturi din slavonă renunţîndu-se la termeni moşteniţi sau chiar la alţi termeni de origine slavă, sinonime, dar care nu figurează în acel punct în textul slavon. Astfel, Coresi se prezintă ca unul care încearcă să fie fidel textului slavon la nivel lexical făcînd munca unui agent care introduce termeni de origine slavă în limba română[1280].

5.4.5. Majoritatea greşelilor localizabile la nivel lexical vin să confirme această afirmaţie: „fu spr-insul clevetu de la ovreai" (CB—FA XX, 3), „fu spre elu sfadă de la iudei" (CV), „fu spr-ins fărecare de iudei" (CP), adică *factae sunt illi insidiae a iudaeis*, traduce vsl. бившоу на нь словоу ѡ іоудеи. Diferenţa de traducere care apare la Coresi pare a se datora faptului că acesta ia gr. ἐπιβουλῆς strict în sensul 'machination'[1281]. Chiar dacă se consideră că traducătorul a vrut să facă o metaforă, se pare că a forţat puţin limba română, cu atît mai mult cu cît, chiar în greacă era vorba despre două sensuri care, în vremea lui Coresi, pierduseră legătura. Mai este de notat la Coresi utilizarea unui termen moştenit, urmaşul lat. *fabricare*[1282].

5.4.6. Diferite forme de neînţelegere a textului generează în actul traducerii dorinţa de a–l urma pe acesta îndeaproape sau, uneori, urmarea prea fidelă a texului tradus generează o anume obscuritate la nivel semantic. În unele cazuri, scrupulozitatea poate conduce la apariţia unor modalităţi de exprimare ce nu puteau fi viabile ca modele pentru limba română. Rezultatul (uneori şi cauza) acestor calcuri de sintaxă şi de topică poate fi neînţelegerea textului, care

---

[1279] În acest sens, pare a fi semnificativ şi faptul că, la Coresi, numele divinităţii apare în mod consecvent sub forma *Dumnezeu*, în vreme ce la preotul (N.B.) Bratul nenumăratele ocurenţe ale formei *Zeu* copleşesc pe celelalte.

[1280] O explicaţie, deloc neglijabilă, pentru această stare ar putea fi şi aceea că diaconul utiliza termeni literari din punctul de vedere al epocii sale, eliminînd elemente curente în limba română, dar care nu ţineau de aspectul literar.

[1281] V. Bailly sv ἐπιβουλή, Liddell & Scott sv ἐπιβούλευμα.

[1282] V. PEW, sv *ferec*, CDDE, DER, TRDW sv.

devine obscur pentru cititor. În „Fă noao Dumnezei *de ceia ce mearge-vor naintea noastră*" (CB— FA VII, 40), în CP: „(...) *cei ce nainte mearge-vor înaintea noastră*", unde ideea de redat era 'qui praecedant nos", în textul grecesc este redat prin: οἳ προπορεύσανται ἡμῶν, iar în cel slavon: **иже прѣд идет прѣд намы**. Conceptul 'antemergător' este înțeles, probabil, de ambii traducători numai că autorul CP, mai scrupulos, traduce cuvînt cu cuvînt ceea ce apare în textul slavon (poate direct de acolo, poate preluînd dintr-o versiune anterioară, cum ar fi CV), ceea ce, în esență, generează o traducere greșită.

5.4.7. Încercarea de a calchia în limba română un calc operat de traducătorul slav poate genera diferențe de ordin semantic, în sensul apariției unor forme de exprimare vagi. O astfel de situație se identifică în CB— FA X, 28: „*Nu fromos iaste* a bărbatu ovreescu a se lipi (...)". Segmentul subliniat ar fi avut, de fapt, rolul de a transmite conținutul 'illicitum est'. În textul grecesc, acesta apare sub aceeași formă negată printr-o particulă restrictivă: ἀθέμιτόν ἐστιν. Slavona a tradus prin **нелѣпо**, operînd un calc destul de util înțelegerii, în această limbă, a textului biblic. Româna, însă, neavînd un termen pentru conceptul 'licitus', a apelat la un termen general, iar urmarea atentă a versiunii traduse a condus la utilizarea aceluiași mod de a reda un concept negativ, prin negarea calității pozitive.

5.4.8. Tot ca un calc de semnificat trebuie tratat și rezultatul unei traduceri precum cea din CB— FA VI, 21: „tremeaseră întru *legături* se aducă ei", elementul subliniat traducînd vsl. **мзылиште** care, la rîndul său, redă gr. δεσμωτήριον. Precum în limba greacă, termenul slav este construit pe o bază avînd sensul 'vinculum'[1283], ceea ce pare să genereze confuzie în traducerea românească, o confuzie potențată și de sensul general, care duce și la utilizarea greșită a prepoziției cuvîntului.

5.4.9. În Gal. V, 26, AI prezintă *unul la alaltu chemîndu*, în vreme ce din CP lipsește un corespondent pentru verbul *a chema*: *unul către alalt*. În textul slav apare verbul **призвати**, care avea sensul 'προκαλέω' (termenul utilizat în textul grecesc), apoi 'ἐπι~, μετα~, συν~', dar și 'καλεῖν', sensul cel mai accesibil și, poate, cel mai

[1283] V. Miklosich sv **жзл** și urm., de asemenea Bailly sv δεσμός și urm.

pregnant în mintea traducătorului. Este puţin probabil să fie vorba, în AI, despre un soi de calc semantic, mai degrabă fiind vorba despre o confuzie a sensurilor[1284], adică o echivalare cu unul dintre sensurile cuvîntului de tradus, dar nu cu cel pentru care acesta a fost utilizat. Întrucît versetul de tradus era acesta *Non efficiamur inanis gloriae cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes*, se pare că diaconul a segmenat greşit textul, adică „Şi noi nu pentru cinste să fim, lacomi unul cătră alalt şi unul cătră alalt să nu ne urîm" în loc de „Şi noi nu pentru cinste să fim lacomi, unul cătră alalt şi unul cătră alalt să nu ne urîm". Dacă nu se acceptă confuzia diaconului rămîne dificil de explicat omisiunea acestuia. În cazul în care, însă, se consideră că prima segmentare este cea la care s–a gîndit Coresi, aşadar că prima lecţiune este cea conformă traducerii din CP, rămîne de explicat cum s–a produs confuzia.

5.4.10. Una dintre cele mai interesante probleme apare la traducerea versetului de sub 1P II, 2: „Ca de nou–născuţi tinerii cuvintescul şi nespurcatul lapte iubiţi se de elu creaşteţi" (CB), „Ca de nou–născuţi tirerei laptele cuvîntului acela nespurrcatul iubiţi cum de elu se creaşteţi" (CV), „Ca de nou–născuţi tinerii cuvîntului şi nespurcaţi lapte iubind de derept el să creaşteţi" (CP), ıако новорождеНіи младенци словесеное и нескврьное ма҃ѣковъ заюбите.

Răspunzătoare de confuzia care apare în CP pare a fi sintagma din ıако новорождеНіи младенци, redînd ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, în textul latin *sicut modo geniti infantes*. Nu este sigur că diaconul a înţeles sensul acestui verset[1285]. Cu toate acestea, ceea ce urmează sintagmei arată că aceasta a provocat un şir de greşeli, care deformează întreg conţinutul versetului. Este probabil ca alăturarea dintre *nou–născut* şi *tînăr* să fie răspunzătoare de felul în care s–a tradus ceea ce urmează. Astfel, următoarele două cuvinte se acordă, în mod greşit, cu *tînăr*, *lapte* rămîne singur, urmînd unei juxtapuneri, întregul verset banalizîndu–se, datorită ruperii relaţiei dintre *rationale sine dolo* şi *lac*. Celelalte două texte traduc corect în acest loc, CV

[1284] De altfel, acest verset prezintă defecţiuni de traducere în ambele versiuni studiate.
[1285] Dacă, şi această posibilitate trebuie avută în vedere, sub aspect teoretic, cel puţin, aproape în fiecare asemenea situaţie, versetul a fost înţeles, atunci nu doar posibilităţile limbii române, ci şi cele ale traducătorului şi, apoi, ale revizorului, trebuie considerate a fi sub nivelul cerut de o asemenea întreprindere.

meritînd chiar o mențiune datorită diminutivului, deoarece termenul nu se referea propriu-zis la 'tineri', nici măcar la 'adolescenți', ci la 'copii'.

Privind versetul în integralitatea sa, traducerile CB și CV trebuie considerate a fi corecte, în special CB. Din acest motiv, trebuie luat în seamă adjectivul din CB datorat dificultății ridicate de redare a primului element al sintagmei **словесноє и нескрьноє млѣковъ**, traducere a gr. τὸ λογικόν ἄσολον γάλα, în textul latin *rationale sine dolo lac*. După cum se vede din textul grecesc, principala problemă a traducătorului slav a fost aceea a redării în slavonă a gr. τὸ λογικόν. Elementul acesta lexical, conform limbii și filosofiei grecești, avea o sferă care se referea la Cuvînt, și o alta care se referea la Rațiune[1286]. Probabil pe model grecesc, slavona avea un adjectiv, **словесьнъ**, cel utilizat aici, care avea sensurile 'λόγου, sermonis', 'λογικός, rationalis'. Traducătorul slav, așadar, își face datoria, oferind posibilitatea înțelegerii acestui loc, oricui ar fi încercat să traducă din slavonă. Limba română, în schimb, nu avea un asemenea termen. Cu toate acestea, autorul CB, a cărui traducere îl arată ca pe o persoană care a înțeles versetul, pare a încerca o astfel de creație. Pe baza rădăcinii *cuvînt*, el creează un adjectiv, *cuvintesc*, pentru care sîntem obligați să presupunem ambele sensuri ale cuvîntului tradus. Obligația aceasta derivă și din actul de a nu opta pentru o redare ca aceea din CV[1287] — care, chiar dacă derivă din înțelegerea textului de către traducător, nu poate fi considerată ca avînd același efect la destinatarul textului.

5.4.11. Rezultat al unor procese de traducere mai complexe, sintagma *cu cimpoi glăsirea*, din AI, necesită unele explicații. Deși această traducere poate părea „greșită"[1288], pe baza comparării termenilor utilizați în limba greacă și în textul slavon, ea își poate găsi explicații. În ceea ce privește termenul grecesc aici utilizat, κῶμοι, nu

---

[1286] V., spre exemplu, A. Cornea, *Scriere și oralitate în cultura antică*, Cartea românească, București, 1988, p. 74–94.

[1287] Probabil că ar fi simplist să se considere că, în acest caz, traducătorul CB nu a făcut altceva decît să redea cu fidelitate maximă, pînă la imitarea clasei lexic-gramaticale, termenul din textul tradus.

[1288] V. G. Mihăilă, *Fragmentul de Apostol slavo-român din colecția N. Iorga*, în *vol.cit.*, p. 259.

este cazul să se insiste asupra semnificaţiilor cunoscute ale acestuia, asupra relaţiei sale cu unele practici populare şi păgîne, primitive, fiind o chestiune care ţine de morfologiă unei culturi, de caracterul său etnic. Termenul utilizat în textul slavon este un compus care semnifică 'κῶμος, τραγῳδία'[1289]. Acest compus are la baza sa vsl. коза 'αἶξ, capra', козьлъ 'τράγος, hircus, κάπρος, caper'. Apariţia unor forme apropiate în mai multe texte româneşti poate indica faptul că acestea au cunoscut o relaţie de filiaţie între ele[1290]. Traducerea prin calchiere ar aparţine unei persoane, următoarele doar preluînd compusul, în acest caz, fără discernămînt, ori cunoştinţele necesare. Calcul a avut în vedere nu neapărat faptul că banchetele păgîne se petreceau în sunete lascive de cimpoaie, ci doar asocierea între cei doi termeni cu interpretarea relaţiei dintre ei, cimpoiul fiind un instrument care se făcea din piele de caprine. În ceea ce priveşte CP, se poate crede că avem a face cu acea formă de manifestare a unui proces denominativ, prin care se merge într-o anumită direcţie restrictivă lămurind sensul unei metonimii. Mai probabil, însă, este că diaconul cunoştea sensul compusului, motiv pentru care nu a apelat la analiza părţilor componente ale acestuia.

6.1. Concluzii. Apariţia, în secolul al XVII-lea românesc, a unui stil religios este precedată de un anevoios proces dominat de cazne şi ezitări prin care numeroase cuvinte şi forme se adună succesiv într-un ansamblu terminologic produs pe mai multe căi. Textele secolului al XVI-lea oferă un bogat material lexical rezultat din interacţiunea limbii române cu slavona şi cu limbile slave vii, precum şi cu maghiara. În cadrul acestui proces amplu în care neologismele apărute prin împrumutare, calchiere sau alte mijloace de creare internă pătrund în limbă, doar o anumită separaţie regională a normelor literare va împiedica o bună circulaţie şi cunoaştere a lor de către toţi traducătorii, revizorii şi copiştii români, prevenind o aglomerare în lexicul limbii române literare. Cu toate acestea, în comparaţie cu ceea ce se poate constata pentru secolul următor, secolul din perspectiva căruia se poartă discuţia de faţă prezintă o situaţie mult mai complexă, uneori dominată de obscuritate şi a cărei

[1289] V. Miklosich sv.
[1290] V. cs, p. 104–105.

analiză se cere a fi făcută în mod nuanțat. Probabil că o statistică ar arăta că, în ansamblu, numărul neologismelor obținute prin împrumutare este sensibil mai mare pentru secolul al XVII-lea, comparativ cu secolul anterior, decît cel al calcurilor ori al derivatelor și compuselor. Dar o statistică nu ar fi prea relevantă deoarece atît formele derivate, cît și celelalte ar trebui discutate după prealabile distincții operate în interiorul acestor categorii.

6.2. Fără a presupune la traducător, și cu atît mai puțin la revizor, un nivel prea ridicat de cultură, se poate accepta că, trecînd prin centrele de cultură slavonă, aceștia dobîndeau bune cunoștințe de limbă, dar, mai ales, se dezvoltau, pentru o vreme, într-un mediu care favoriza lecturile textelor religioase în slavonă și în limbile slave contemporane, familiarizîndu-i cu termenii și conceptele de aici. Apariția unor termeni neologici, inexistenți în textul slavon tradus, sinonimi cu cei de acolo, reflectă o circulație a acelor neologisme în mediul cult de influență slavă, dar și o evidentă tendință în a slaviza lexicul religios al limbii române ortodoxe. Fără a fi foarte numeroase, astfel de forme apar, de cele mai multe ori permițînd o deducere din context a valorilor lor. În ceea ce privește măsura în care destinatarul era avizat, aceasta este dificil de aflat, însă, păstrarea — masivă, dacă se au în vedere anumiți factori —, și în secolul al XX-lea, a multor astfel de termeni în graiuri este de natură să indice exact ponderea însemnată și rolul pe care preotul comunității îl juca în acest sens. Cu toate acestea, forma predilectă de translare a unor conținuturi, abstracte sau concrete, este cea a calcului lexical. În legătură cu această chestiune se cer lămurite două aspecte. Primul se leagă de necesitatea unor operații de îmbogățire lexicală a limbii române. Studiul textelor secolului al XVI-lea nu permite decît formularea unei opinii nuanțate. Existența derivatelor și, în parte, a calcurilor semantice pare a indica faptul că limba populară și cea vorbită constituia un sprijin serios pentru norma în constituire cu ajutorul modelului slavon. Suprapunerea dintre norma scrisă și cea vorbită la nivel cult, pe de o parte, precum și existența unor largi suprafețe de contact cu limba vie a graiurilor era, în mare măsură, un impediment în calea tendințelor de edificare a unei norme literare bazate pe un model străin.

6.3. O categorie importantă, dar nu prea numeroasă, de termeni întîlniţi în aceste texte apare, foarte probabil, prin ceea ce s-ar putea numi „împrumut cult", adică în urma unei operaţii în cadrul căreia traducătorii sau revizorii au fost conştienţi de superioritatea mijloacelor de exprimare a limbii din care se traducea, de lipsa unor posibilităţi comparabile ale limbii române, motiv pentru care s-a optat, în mod deliberat, pentru o îmbogăţire la nivel lexical a limbii române. Alte situaţii, însă, trădează mai degrabă un transfer de formă bazat pe neînţelegerea textului tradus. Această a doua subcategorie trebuie să sufere o rafinare. Uneori, se pare că acţiona teama de a nu sminti textul sacru, alteori se pare că se instituia un soi de neputinţă de a depăşi presiunea unui original superior faţă de o limbă insuficient exersată. Ambele efecte, însă, aveau drept cauze fie o înţelegere greşită a textului, fie neînţelegerea sa. Neputinţele traducătorului vin nu doar din pregătirea acestuia, din exerciţiul precar în actul unor traduceri atît de complexe ori din lipsa unei teorii a traducerii. Mai degrabă se poate afirma că acestea provin dintr-o limbă maternă lipsită de varianta cultă. Neputinţa este mai curînd a limbii, dar nu ca sistem, ci ca „norma" şi „habla". O dată procurat acest exerciţiu, după fundamentarea unor principii empirice, secolul următor va putea genera personalităţi avînd deja concepţii asupra actului de traducere şi urmînd diferite căi de translare a conceptelor şi a formelor dintr-o limbă în alta. În plus, opţiunile sporadice de pînă acum, prin care elemente lexicale ale limbilor slave vii pătrundeau în texte ca soluţii extreme vor putea deveni căi stabile de echivalare a unor concepte şi de redare a lor în limba română.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE DE CUVINTE[1291]

a 143
a bărbatu 93
a cincizeciei 110
a doa 111
a doa oară 111
a doao 111
a doară 111
a doi domni 94
a dooara 111
a lu Hristos 109
a mulţi oamini 94
a patra 111
a patrusprăzeace 111
a treia 111
aburu 272
Acheldamului 100
achiescul 105
acicea 142, 186
aciia 142
acira 185
acmu 141 153, 169
acmu amu 154
acoapere 33
se vor acoperi 33
acoperimîntu 33
a adauge 123, 272
va adauge 123
adaugere 272
adauge-vrem 123
adause 312
adăpostul 232, 245
adăugea 123
adăugea-se 272
a adăugi 273
adesu 142
adevăr 170
să se adevăreaze 306, 307
adică 168, 169, 170
adică amu acmu 169
adîncatul 263
adîncătura 263
ado! 138
adramidească 105
aducea 129
aducere aminte 29
adunatu 279
adunături 91, 279
adurmi 33
aduse 113, 313
afară 319
ziseră 319
aflăm 319
agonisirea-ş 39
agrele 185
Agripa 97
Agripa împăratul 99
Agripe! 97
Agripo! 97
ağutoriu 73
Ahaiă 102
Ahaie 102
Ahaiia 102
ahîndós 83
ahundusescu 83
ai doii 111
aiave 209
se aibă 127
să aibi 127
aibîndă 127
aibîndu 36, 127
se aibu 127
aiurea 142, 186
a ajuna 73
a ajunge 73
fuiu ajunîndu 134
ajunsele 238, 264
ajunul 186
a ajuta 73
ajutaţi! 138
ajutor 73
ajutoriu 73
al doile 111
al lu Iacov 95
al lu Iacovl 95
al lui Alfeu 95
al noole 111
al noolea 111
al şaptele 111
al şaselea 111
al treile 111
al treilea 111
al unsprăzeacele 111
a-l vinde 112
alalt 120
alaltu 120
alalţi 120
alăltor 120
alăltoru 120
alcamure 258
aldui 241
alduită 241
să se aleagă 324
a aleage 323
într-aleanu 311
aleanu 311
alease 324
aleasemu 317, 324
aleaseră 324
a alege 324

[1291] Prezentul *Indice* semnalează acele forme care, în mod direct sau indirect, au constituit obiectul unor discuţii de ordin fonetic, gramatical sau lexical. Din acest motiv, trimiterile se fac doar spre acele locuri în care se discută formele semnalate. *Indicele* nu conţine toate ocurenţele tuturor formelor care apar în lucrare.

Zilele de azimite 250
Azotu 100
ba 183
ba decum 183
a bate 291
batgiocură 289
batjocură 289, 290
batjocuritorii 257
batut 16
băgă-se 333
băjocuritoriu 227
*băr 63
băsădui 54, 312
băsăduiia 54
băsăduiră 54
băsearecă 44
bătea joc 227
era bătîndu 230
bătrin 12
băum 134
băut-am 134
vrem bea 136
beaţi 25
Beră 102
bereanul 104
Beru 102
besădui 54, 311
beseadă 54
beseareca 44, 187
besearecă 23, 187, 290
beseareciei 44, 92
a besedui 44, 54
pînă la destul besedui 311
beseduind 218, 308
beseduiră 54
biserică 187, 291
de biu 312
a bîjbîi 11
a se bîlbîi 11
bîr 63
a bîrîi 63
blagodori 207
blagosloveşte 275
să (o) blagosloveşte! 25
Blasto 95
blazmă 232, 242
blăguită 210
blăstăm 15
cu blăstăm jură-se lu Dumnezău 294
blăstem 15, 196
blăstemă 56
blăstemămu 15, 56
blăstemămu-vă 196
blăsteme-mă 56
blăstemu 15
blăstemul 56
blăstimămu 56, 57
blăzneaşte 232
blăznire 235
nu vă blăznireţi 232
a blestema 56, 57
Blizneţ 210
boala 327
boiereasele 198
bolnavul 197
bolovan 192
boteğurea 73
botejune 74
botez 75
botezat-au 74
br (brr, bîr) 11
br 63
brînul 76
bucăţea 109
bucoră-să 34
a se bucura! 139
a vă bucura! 139, 170
bucuraţi-vă! 170
să se bucure! 139, 170
se bucure-se! 138, 170
bună bunătate dă 294
bunru e acela ce dă bunătate 294
buraţi 211
bură 211
să burzuluiră 257
bzz 11
кумѣлъ 38
ca 157–162, 310
ca la 144
nu se cade 215
cade-se 127
cade-vă-se 15, 46
Caiafa 96
Caiafeei 96
calarii 16
calea de spăsenie 93
cananit 105
Canul Galileiului 100
cap 334, 335
caporu 253, 254
capului 336
capuru 253, 254
cară 65, 91
care 118
carea 118
careaş 121
carevare 41, 120
casă 187
casă sus 214
case 187
caută 274
să caute 274
se cază 128
că 157
căci 254
a se cădea 274
cădea-se 112
era (...) să cădem 127
cădemu (se) 127
căici 92
călarii 16
călcătoriu-Legiei 268
călţunii 187
cămaşă 44, 50
cămăşile 44, 50
cămeaşa 44, 50
cămeşile 44, 50
căpic 88
căpică 88
căpicii 87
căpină 88
căpinu 88, 211
căporu 253, 254
Căprioara 64
Căprioara 99
cărămida 211
cărămu-ne 284
cărtular 250

a căsca 251
cătățeani 72
cătățeanii 72
cătăției 72
cătățile 72
cătelinru 246
cătiră 72
cătiții 72
către 145, 324
cătuși 274
a căuta 274
căutatul 274, 275
căută 274
căutătură 275
căzu 274
căzură 274
ce 118, 119, 161, 162, 166–168
ce lu Zeul învise 112
ce mă părea mie 113
ce trebuiia 199
ceaia ce e acmu 321
ceaia Dereaptă 107
ceaia marea 107
ceaia ocărîta 107
cealău 243
cealăului 243
cealea ce 119
cealea linele 107
a ceare 123
să am ceare avăm 137
ceare-l-voru 123
ceareți 123
ceare-vrem 137
cearta 275
ceartă 245, 275–276
cearrtă 227
ceata 286
cei ce nainte mearge-vor înaintea noastră 340
cei ce vă teameți 314
ce-i e numele 112
cei veniți 107
ceia ce 118
ceia ce mearge-vor naintea noastră 340
ceia fără leage 107
ceia tremeșii 108
ceindu 129
cel ce 118
cel ce mărturisească 109
ce-l chema 112
cel de la Zeul 107
cela ce dă 109
cela ce veni-va 109
cela ce-l voi răstignitu 112
cela dinrainte 323
cela smeritul 107
cela vindecatul 107
celor ce iubesc 109
celora ce iubescu 109
celui 243
celuia ce poate 267
celuia ce-au chematu 109
celuitor 231
celuitori 243
celuitoriu 243
cene 30
cene face dereptate 109
cenecu 121
ceode 213
cerbicea 188
cercetătoriul 265
cerea 129
ceri 39
ceriu 39
cerîndu 129
cemeală 212
cerșitu 123
cerșură la Pilat 93
să cerșuret 123
a certa 188
cestoro 34
cestoru 34
cetatea Colonia 95
cetației 92
cetățean 103
Cezar 99
chealfedul 253
Chehreih 100
să chemaret 139, 140
se chemareți 139, 140
chemariei 16
chema-se 111
chematului 109
se cheme 25
chemîndu 37
Chenhreihu 100
Chesaru 98
se chiemați 140
Chilichie 102
chilichiiască 105
chin 201
se chinuiască 201
chinuiaște 25
chinuiescu-se 25
chinuiește 200
chinului 200
chinurele 91
chinurile 91
chip 323
chipreanul 104
chiprinesc 105
Chipru 100
chipu 36, 243
în totu chipul 243
în chipul 243
chipure 91, 243
chipurele 265, 323
în toate chipurile 243
chireianul 104
chirineisca 105
Chirinia 102
Chirinie 102
chivot 212
Chilichiă 102
ci 166
ciaia ce era ainte 321
cicea 142
cimpoi 88
cimpoilor 31, 88
cin 213
cinci 110
cinci întunearece 110
cinci mie 110
cincisprezeace 110
Zua a Cincizeciei 204
cine 29, 30, 118, 120
cine face voia 109

cine teame-se 314
cinescu 121
cineş 121
cineşcu 117, 120, 121
cineşcu de voişi 39
cineşi 121
cineşicu 121
cineva 120
cinre 118
cinrescuşi 121
cinste 341
cu multă cinste cinstiia 292
cu multă cinste cinstiră 293
cu multe cinsti cinstiră 293
cinstit 333
cinstitul rodul 106
cinu 213, 331
cirescu 121
Ciubotaru 99
ciudat 213
ciudata 213
ciudă 212, 213
ciude 197, 212, 213
a se ciudi 213
ciudia-se 129
nu ciudireţi-vă! 138
ciudiţi-vă 197, 213
cîine 11
cîmiturea 109
cînd 157
cîndu 10, 36, 37
cîniloru 13
cîrciumariţe 16
a cîrîi 11, 63
cîrmiţă 109
cîrrma 61
cîrrmitoare 109
Clavdie 41
să nu mă clătescu 213
clevetă 213
clevetescu 239
a cleveti 214
clevetirea 214
clevetnicii 239
clevetu 213, 339
Cnedu 100
coapere 33
cocon 310, 326
luo coconiia 310
codru 255, 256
codru de mămăligă, de slănină, de pădure 256
codru de pîine 256
codrul 255
colibă 310
a colibi 311
colibind 311
colonia 94
comarnic 214
comărnicel 214
comînd 226
comîndare 189
comoară 332
conlucra 188
contenemîntu 21, 32, 188, 293
se cuntenim 293
a conteni 21, 32
contenimu-vă 196
contenire 32
continimîntu 21
continimîntu 32
coperemînt 277
coperemîntul 277
coperemîntul 33
coperi-va 33
corabie 214
corabnicii 214
corabnicilor 214
corăbiiarii 214
corinteani 104
Corintu 100
Cornilie Sutatul 99
coşniţă 215
covăseală 215
covăseaşte 215
covintează 32
cramole 256
crapă 62
a crăpa 62
de vreţi creade 140
creadem 134
nu (...) să creadem! 139
nu creadereţi! 139
se creadeţ 140
nu (...) să creadeţ! 139
creapă 62
credenţa 29
credincioşilor 108
credinţa 29
credinţe 50, 91
credzuşi 75
crepă 62
crescutul 291
creştenul 29
*creştiin 11
creştinri 220
creteani 104
crezătoriu 108
crezu 128
crezum 134
Critul 100
crovul 33, 277
cu 326
cugetariei 16
cugete 311
culucrare 189
culucrariei 188
cum 149, 150, 162
cum (să) se 162
cumenecaiu-me 30
cuminecă 279
cumînecă 280
cumîndari 189
cumîndariei 189
cumîndă 189
cumpli-se-va 189
cumu 10
cumu se 162
cunoaştem 134
cunoscum 134
nu-l cunoscură 317
cunoscumu-ne 134
a cunteni 31, 330
se cuntenim 21, 31, 188
cuntenindu-se 188
cuntenire 21
cuntenire 31

cunteni-se 188
se cuntine 188
cuntinim 21
cuntinimîntul 21
cuntinură 21
cuntirură-se 32
cuntiri-se 188
cununa viaţeei 93
cunună de viaţă 93
cupereminte 33
cuperemîntul 33
cuperi-va 33
cuprinse-l 112
curat 333
curăre 67, 123
curărea 273
a curăţa 122
curăţeaşte! 138
curăţie 270
curăţindu-vă-le 15
curăţitoriu 242
curăţiţi-vă! 122
cură-va 67, 123
curelari 39
curere 273
fu curere 272
fură curînd 123, 273
în curmezişu 277
fu currere 123
currere 67, 123
currerea 273
currvie 216
curse 272
curseră 52
curură de viaţă 93
curvarii 215
curvă 215
curvia 216
acela ce face curvie cu mîna 290
curvie 216
cutează! 138
cutez 315
cutezaţi 315
cuvente 29
cuventele 29
cuventezu 29, 32
cuventul 29
cuvinte 28, 29
cuvintescul 341
cuvînt 28, 32
cuvîntului 341
a da 57, 130, 230
dar 164
dator 26
datori 26, 57, 58
datoriu 57
datoriul 57
datornici 26
daţi şi mie 112
dă! 138
dănovara 41
dărui tine 112
dătătoriul 109
de (î)nsu 145
de 58, 148–151, 338
de aciia 160
de aici 161, 159
de aici(a) 160
de biu 144
de ca 160
de carele-mi părea eu 113
de după 144
de(a)ci 157, 161
deaca 157–160
deaci 159–162
dealele 316
deatori 26
deatoriu 26
deca 157–162
decătruo 42
de–ci 160
deci 162
decît 150, 163
dedesuptu 106
dedesuptul 315
delontrul 42
delucreaze–mi 317
delungare 190, 230
se delungaţi-vă 190
demîneaţa 15
demîneaţă 191
demînreaţă 15
den 30
dentîniu 111
dentru 30
deoarece 254
Deopetului 96
deplină 14
deregătoriu 307
dereptatea 22
dereptăţie 330
dereptăţiei 22
dereptea(d)ză-se 22
dereptu 22, 150, 151
Dereptului 107
derveanul 104
Dervie 102
desăvîrşit 82
descărcămu-nă 312
deschide 79
se descoapere 306
descoperitul 33
descuperemîntul 33
descuperise 33
descuperi-se 33
descuperitul 33
desfîrşit 82
desfîrşitu 82
despărţiţi–mi 317
despre 147
Despuietoare! 190
Despuietoriul (ΛΕΣΠΟΥΕΤΟΡΙΑ) 76
a despune 190
nu–ş despune 76
despunetoriul 95
Despunetoriule! 76, 190
despus 190
despusul 241
destoinic 216
destoinicu 35, 216
desuptu 106
desuptul 106
desvîrşit 82
deşarrtă 49
deşarrte! 49
deşarta 190
deşartă 49
deşartelor 49, 190

se deşchidzi 79
deşchise sînt 313
deşchisul 33
să deşchizi 79
se deşchizi 79
deşederatul 22, 191
deşerrtu 49
se deşerta 49
deşerta-se 49, 326
deşertaţi 322
deşerta-va 48
se deşertă 48, 190
deşertu 49, 190
în deşertu 37
deşerţi 190
deşerţie 49
deşerţii 49
deşideraiu 22, 191
deşideră 191, 324
deştens-au 29
deştense 22, 29
deştenseră 29
deştingătoare 191
de sus deştingătoare 261
deştinge 191
deştinse 22
deştinseră-l 112, 283
deştinsului 191
detori 26, 58
detoriu 57
a dezlega 328
dezlegămu-ne 312
di aciia 160
Diavolul 191
Diă 103
dimineaţă 15, 191
din 29
din voeiu 319
dinăoară 58, 142
dinrăoară 58
dins(u) 145
di–nşii 117
dinşii 58
dintîniu 75
dintre rrîure 101
dintru 337
Diopetovi 96
direptămu-ne 22
direptăţiei 22
Direptul 22
diştinge 22
diştinse 29
a dîrdîi 63
do 144
doa 107
doao 110
doaosprădzeace 70
doaosprăzeace 70
doaosprezeace 70, 110
dobîndă 216
nu va dobîndi 217
dobînditori 270
depreură-dobînditori 270
dobînitorii 270
doi 110
doile 107
doisprăzeace 70
doisprezeace 70, 110
doisprezece 70, 110
nu se domiria 32
nu domiria-se 32
domni 191
domnii 191
dooara 41
dopă 35
dosadă 194, 217
dosadî 217
dosădeşti 217
dosădire 217
dosădirea 217
dospiră 210, 232
dospiţi 143
nu dostoiaşte-se 216
dostoiaşte-se 35
două 42
a dowapa 41
Dracul 191, 192
drăceştile 192
drăceştile ziceri 337
ducă-se (se) 111
ducere-vedeare 210
să duceţi 22
se duceţi-vă 22
duceţi-vă! 138
duciţi-vă 22
duhovnic 304
duhul blîndeaţelor 304
Duhul Svîntu 106
Duhulu 37
duhurele 91
duhurile 91
dulce–govitoriu 219
dulceţiei 92
dulce-ură 207
dumăi 217
dumăindu 217, 308
dumesticu 321
Dumnedzeu 75
Dumnezău 55
dumnezeaia 97
Dumnezei 192
dumnezeţia 97
Dumnezeu 52
Dumnezeu 55
Dumnezeu 55, 75
după 35, 147, 148
după aceaia 169
durerea morţii 328
era durmindu 131
durmindu 33
duseră-se 207
mă duşi 134
du-te! 138
dzace 75
dzăcîndu 75
Dzeului 75
dzise 75, 333
dzisemu 133
a dzisu 75
dzua 75
e 163–166, 168
ee 163, 170, 183
Efes 100
efeseani 104
efeseanul 104
efeseasca 105
efesescul 105
Eghipet 100
eghipteanul 104
ei 117, 183, 184

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

eiş 114
Eladă 102
elamiţi 105
Eleon 100
Elima 335
elinilor 103
elu 26
elu-l învise 112
eluş 114
Eneia 97
Eneiule 97
epicurii 94
episcup 265
era 129
eres 218
eresu 218
eresul 218
ѥсте 26
etă 168
Etiop 105
etiop[ia]scă 205
etiopi[a]scă 105
Etiopia 105
etiopiiască 105
etiopscă 105
ѳѣцѣле 24
ѳѣцеен 24
dulce fac 319
fac 134
să facă 134, 315
nu face! 139
nu facereţi 139
face-voi 134
nemică să faci! 139
să faci-o! 314
fală 83
famănul 46
famen 46, 192
au fapt 135
fapt-aiu 36
fapt-au 135
fapt-au fapţi 126
fapte 307
ai faptu 134
fi–va faptu 137
faptul 234
su fapţi 126
vor fi fapţi 126
fariseiu 291
farmăcul 226
farmec 251
fata 24
fată 208
fată bătrînă 208
fată fecioară 208
fată mare 208
faţa 24
faţarnice 16
fă! 138
făcătorii dereptate 109
făcătoriul-Legiei 262
făcătoriul-voia 109
făcea 129, 131, 134
făcînd 134
era făcîndu 131
făcu 135
făcuse 135
au făcut 134
a făgădui 244
făgăduiră 283
făgăduiteei 244
fără de măsură 262
fărecare 214, 339
făt 258
făţăriă 103
feace 134, 135, 313
feaceră 134, 135
feacese 135
feate 208
feaţeei 92
feceş 134
fecioară 208
fecioară mare 208
fecioare viergureale 208
fecior 310
feciorul 258
feciu 134
feleluit 312
fereastră 312
fereşti (să) 204
ferindu 204
să vă feriţi 190
feriţi 203
feţi 310
feţii! 94
a fi 278
ară fi 140
pînă cînd zio va fi 137
s–ară fi fi 141
va vrea ziua a fi 137
ară fi bine 140
fiară 65, 91, 218
fiarăle 91
fiare 26
să fie 278
se putinţă fie 141
se fie 168, 278
vrea dzuo se fie 137
fieri 91
fierile 91
fieş 121
fieşcarele 121
fieşcăruia 117
fieşcui 121
fii 309
fii! 138
de s–ară fi şi nedereptate fiind 131
fiindu 36, 37
fiire 310
Filipusie 102
*fil'în 11
Finichiia 102
Finichiiă 102
se fir-ară 140
fir-ară se fie 140
fire 326
nu fireţi! 138
nu fireţi! 138
firiei 92
Fiste 97
Fistu 97
nu fiţi! 138
fiţi! 138, 278
fi-va 277
se nu fi-vrea 278
se fîrşescu 82
fîrşescu 36
fu lîngă flămîndu 131, 261
mă flămînzesc 124

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

flămînziră-se 126, 193
fu-i foame 261
foarrte 141
foarte 108, 141
focuri 91
fost-au 278
framîntatu 18
frate 89
fraţie 16
fraţie-dragă 262
fraţie-iubitoare 262
a frămînta 18, 320
frămîntă 321
frăţîne 89
frica 251
frică 251
fricei 90
fricoase 321
Frighiia 102
Frighiiă 102
Frighiie 102
frîu 76
fromos 34
фромос 34
nu fromos iaste 341
frumos 34
frumseaţea 331
frumseţea 331
frumseţei 331
frumuseaţe 34
frumuseţe 34
frumuşăl 34
fsate 204
fuglii 282
fum 278
fumu 134
fundurele 91
fune 90
funea 90
funi 90
funile 90, 282
funrile 90
fură 133, 278
să nu fure 278
să fure 140
furioase 321
fusease 134
ceia cu fuşti 268
voinici cu fuşti 268
gadine 90, 218
gadineloru 90
galatiiască 105
galbed 255
gâlfezi 255
galileeşti 105
galileianinul 105
galileiaşte 105
galileii 103
Galileiu 100
Galionu 98
gaza 332
Gaza 332
Gază 101
Gazăt 101, 332
gazele 332
găvozd 219
găvozdi 219
găvozditu-l 219
geleluirea 244
genrunchiele 88
genrurea 263
genunchi 88
Ghemon 98
Ghiemonu 98
gicea 83
gîlăluiţi! 244
gint 193
gintu 193
gintul 193, 224
gintulu 94
ginture 91
ginturile 91, 193
giudeţu 88
nu vă giurareţi! 138
giurămîntu 196
giure 195
giurui 244
gîmbosea 256
gîmbositoriu 256
gîndure 311
gl'înde 11
glasu grăindu mie 112
glasure 91
glasurele 91
glăsi 122
glăsiia 122
cu cimpoi glăsirea 341
gloata 80, 224
gloată 278, 279, 334
gloate 279
gloateei 334
glotaş 279
ğoi 73
goli 108, 225
gomoreşte 105
Gomorul 103
goni-i 198
gonoiul 34
gornişă 214
ğosu 73
buni-govitori 219
bunru-govitoriu 219
govitoriu 220
graiure 91
graiurele 91
graiurile 91
grazde 235, 252
grăeşti 285
ară fi a grăi 141
fură a grăi 131
grăia 130
grăiaşte 139
grăiia 63 130
era grăind 125
grăind graiure 293
era grăindu 131
grăindu graiure 293
grăindu-şi 39, 125
vă grăit 317
greaţă 82, 193, 194, 335, 336
greaţeei 335, 336
greceşti 105
greci 103
greşală 256
greşale 49
greşalele 49
greşaşte 48
greşeală 49
greşescu 36
greşimu 48

greşi-va 48
grijaşte 48
grijaşte-se 48
grijă 50, 91
grijea 50
nu vă grijereţi 19
grijescu-se 48
nu vă grijirieţi 19
grijiţi 48
griu 12
grînu 76
grîu 76
gros 279
гȣвав 337
ĝudecă 73
ĝudecătoare 73
ĝudeci 73
ĝudecu 73
ĝunci 73
ĝunelui 74
se–i ĝunghe 73
ĝungheriei 73
ĝungheriei 74
ĝunghetoriul 74
ĝunii 74
gunoiul 34
ĝurareţi (nu vă) 73
gură 194
ĝurămîntu 73
ĝure 73
haldeiască 105
hananei 103
hananeiască 105
Haraan 101
hasnă 244
hasnă-luotoriu 244
hiclean 78
hicleşigul 256
hicleşugul 78, 256
hitioanelor 244
hition 244
hitlean 244
hitleane 78
hitleani 332
hitleanul 78
hitleni 78
hitleniia 78
hitlenşugurile 78
hitlenu 78
hîrtie 220
a hlipi 220
hlipindu 78, 220
holteiaşte 25, 245
hor 99
хорȣ 99
horu 99
hotar 245
hotară 91, 245
hotarăle 91, 245
hotarul 245
hraneşte 16
hrăboriţi-vă 315
hreamăt 82, 83
[hri]stian 220
hristoseani 220
hristoseanu 109, 220
hulpe 83
hviindu 261
i 166
iacă 170
iacătă 170
iacătă-te 170
Iacov 95
Iacovl 95
iadrina 240
să iai! 139
iar 164
iartă 26
să iasă 26
se iasă 26
vrea se iasă 315
iască 26
iase 26
se iaste 141
de iaşi 116
iată 168, 170
iată-l 112
să te iau 127
iau-te 127
Iconia 102
Iconiă 102
Iconie 102
idoliia 310
idolului 243
ieftin 252
să ierneze 26
iertarea 26
vreare–aş să ies 315
a ieşi 26
ieşi 26
ieşiia 26
să ieşimu 26
se ieşire 26
Ighemon 98
a nu ilui 245
nu se pot ţinea 140
inema 22
inima 13, 22
cu ascunsă inimă 261
furişul inimiei 261
Ioan 31
Ion 31
Iop 102
Iopiă 102
Iopiia 102
iopiiască 105
іѡпиискѫ 105
Ipiă 102
ipsos 220
Isaia 96
Isaieei 96
iscoditorii 215, 316
iscodnicii 215, 316
ispăsiţi 305
ispăsiţi 306
ispitiia–se 185
ispobeadnicii 215, 316
ispovedia 316
Israil 101
israileşti 105
israilteani 104
israilteneani 105
Isus Nazoreiul 99
Italia 95
Italiă 95, 102
Italie 102
italiiască 105
să se iubească 187
iubeaşte! 25
iubi–facerile 216
iubi–lucrarea 216, 262

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

să nu ne iubim 139
se ne iubim 187
să nu vă iubire 140
să ne iubirem 140
se iubirem 140
nu iubiremu-ne 139
nu iubiremu-ne! 23
nu iubireţi 138
nu iubiriţ! 138
nu iubiriţ! 23
iubitorii 216
iubitoriloru 109
iuboste 216
iuboste–lucrătoriloru 216
iuboste-lucrătoriloru 262
iubov 215
Iuda 95, 96
Iudeei 96
iudeeşti 105
al Iudei 96
iudei 103
iudeiască 105
a se iuţi 227
iuo 142
pîră iuşoară 244
iuşoru 142
iute 221
iuţi 332
a izbavi 16
izbăvirea 16
izbăvit 306
izbăvitoriu 16
izraileşti 105
izraili 103
izvăvi-vă-vreţi 16
izveseleaşte–se 316
izvoare 92
să izvorască 67, 123
izvorî 61
izvorri-va 67, 123
începutu 266
ічепорѫ 35
s–ară îmbla 140
îmblai 207
îmblaiu 14
se îmblare–amu 140
se îmblaremu 140
îmblă în Domnul 314
îmblă! 14
îmblătorii 14
îmblătorii 265
îmbletele 14
vreţi îmbraca 16
a (se) îmbrăca 195
îmflară-se 14
împarte 16
să împarţă-se 324
împărate 315
Împăratu 106
Împăratul 315
Împărăţieei 93
Împărăţiei 93
a împărţi 16
împărţiia 130
împenge 311
împenge 311
împense 29
împlea-se 129
a împleti 283
împletiturile 283
împlîndu-se 14
se împlu 14
împlundu-se 14
împlură 14
împlu-se 14
împlută 14
împlute! 14
împreĝurul 73
împrejuru 36
împrejuru 37
împreunare 266
împreunare 266
împreunare 308
împroor 257
împrotivă 83, 192
împrotivă zisei 338
a împruora 257
împruorară-se 257
împutare 217
împutarea 194
nu împutîndu 194
a îmvie 122
îmvincerea ce îmvincut–au 293
în 148, 152, 326
înălţă 313
înăuntru 42
a încări 195
încătruo 42
începător 266
începători 266
începătoriul-viaţeei 262
început 332
începutu 266
nu înceta 209
încetiră-se 257
încetit 279
nu înceţi 209
închipişiră-se 266
închiporate 34, 266
închipurîndu-vă 34, 266
a se încinde 195
încindere 195
a înconjura 73
încunĝura 73
încunĝurăm 73
încunĝurămu 73
a încunĝurîndu 73
înde 161
îndemnarea 238
îndemnătorilor 265
a îndrăzni 315
îndrăznire 315
înflori 62
înfrîmseţat 198
înfrînse 317
înfrunta 194
înfruntaţi-i 326
îngerii mei 27
a se îngloti 279
îngoţitură 266
îngrupară-l 33
îngrupat fu 33
îngrupătorii 33
înima 13, 22
înimile 13
înlontru 42
înputa 194
înrapoi 143

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

înrema 13, 22
înrostiră 267
ins 58
însa 114
însă 58, 164
însoţeaşte-se 279
însoţit 280
însoţitul 279 280
însu 115
însul 114
însumi 114, 115
însuş(i) 115
însuşi 39, 115
însuţi sine 115
însuţi tine 115
înşală 314
se nu înşale
nu înşălareţi-vă 232
nu înşălareţi-vă 48
înşălăciune 48
înşălăciuni 48
înşălători 48
înşălătoriu 48, 256
a înşela 48
înşelatu-vă 48, 317
înşelă 48, 314
înşelăciuni 48, 258
înşelătoarele 48
înşelător 232
înşelătorii 48, 255
înşelătoriu 48, 243
înşielucini 48
înşine 115
înşivă voao 115
a întări 65
întăriia 63
întărită-se 65
a întărîta 65
să întărîtarem 65
întărîtă-se 65
întărrîtările 65
înteiul 57
te întinde 337
întineri 57
întîi 75, 111
întîia 75, 111
întîiu 75
întîiul preut 288 289
întîiulu 75
întînia 111
întînia 75
întînii 75
se întoarcă 31
a se întoarce 125
a întoarce 196
întoarsa 280
întoarsără-se 125
întoarse 31, 280
întoarseră 125
întoarseră-să 280
întoarseră-se 52
întoarse-se 31
se întorcă-se 30
mă întorşi 134
întortu 195
într– 151
fură a întra 131
întrariei 16
între rîuri 101
întrebare 280, 312
întreba-se 281
întru 151
întrucît 254
întunearec 198
întunearec untunecat 15
întunearece 15, 281
întunearecu 15, 281
întunecatului untunearec 15
înţeleasără 52
nu–l înţeleaseră 52, 318
înţelepciune 281
înţelepciunea 275
înţelept 281
învălire 46
a învăţa 190
învăţaţi 306
învăţă 276
învăţătură 226
învăţînd 330
învenge-vreţi 29
a (se) înveşti 195
a învie 122
învierei 93
învieriei 93
învie-voru 123
învitară 267
jale 222
jelania 191, 221
jelanie 221
jeli 221
a jelui 191, 221
jeluiaşte 324
jeluiescu 221
jeluirea 221
jidov 103
vremi jirure aducînd 262
jiunii 74
jîrtvă 189
jîrtve 189
jude 73
judeaţe 88
judeaţelor 88
judec 73
judecară mie 112
judecată 73
nu vă judecaţi! 138
nu judecaţi-vă! 138
judecătoare 73
judeci! 88, 94
judeţ 73, 88
jumătate 73
junac 73
junaci 88, 195, 208
junaci! 94
junacilor! 94
juncă 73
june 74, 195
june 74
junghe 134
a nu junghea 74, 134
junghearea 74
junghere 74
junghetoriu 74
junghiere 74
a (se) jura 196
a jura 73, 244
nu vă jurareţi! 138
nu jurareţi-vă! 138
jurămînt 73
jurămînte 45

jurământu 196
cu jurământu jură-se 294
jurământului 244
jurămu-vă 196
Kis 95
Ko 101
a la 196
la 143, 144–146
lacom 244
lacomi 341
lapte 341
latură 282
laturile 282
laţure 283
laudă 304
lă 15, 113
lăcrămaţi 78
lăcueşte 25, 278
să lăcueşti 278
a lăcui 245
lăcuia 15
lăcuiaşte 15, 245. 278
era de lăcuiia 131
lăcuim 278
lăcuimu 15
lăcuind 272
era lăcuindu 131
se nu lăcuire 278
lăcuită 331
lăcuitori 15
lăcuitoriul 15
a lăsa 323
lăsară 323
lăsarea 16, 282
lăsarile 16, 282
lăsaţi 16
lăsăciune 16
lăsăciuni 282
lăsămu 52
lăsemu 52
se lăsemu-ne 52
lăudare 307
nu vă lăudareţi! 138
nu lăudareţi-vă! 138
nu vă lăudaţi! 138
lăuntrulu 42
le 113
leac 88
ceia fără leage 240
leage 23
leage-călcătoriu 262
leage-dătătoriul 262
leage-învăţătoriu 262
leage-păzitoriul 265
leage-păzitoriul 55
legare 283
legaţii 282
legături 283, 341
legăturile 282
lege 240
fără de legiuitorii 240
să nu se lenească 126
lenească-se 126
a lepăda 196
lepeaşte-te! 22, 25
li 15, 113
licaoneaşte 105
licaoneşti 105
lichiiasca 105
Lidia 95
limba 283
limbă 214, 283
limbi 283
limbile 225
să lipeşti 22
Listra 102
Listră 102
liva 99
liviiteşti 105
lîngĕd 13
lîngedu 13
lîngedul 13, 197
lîngedzeaşte 14
a lîngezi 13, 197
lîngezii 14
lîngoare 13
lîngori 13, 197
loc 88
loc de răspuns 328
loc de verdeaţă 109
locu de răspunsu 328
a locui 15
logoditoriu 309
lootrulu 42
lor 33, 117
-lor voştri 117
loru 33, 117
de ai loruş 114, 117
lountru 42
lu Alfeov 95
lu Alfeu 95
lu Avraam 106
lu Diopetu 96
lu Dumnezeu 106
lu Hristos 106
lu Iosif 95
lu Israil 95
lu Molohov 95
a lua (a) 194, 283
lua aminte 283
luară 283
luară-lu 112, 283
asupră-luarea 258
să-l luaret aminte 127
lua-se-va 32
luat 134
lua-te-voiu 127
luatu 134
să luaţi 32
lua-vreţi 136
Luca Evanghelist 99
lucoarea 315
să lucrăm 309
lucru 307
lucrul 307
lucrure 326
lucrurele 316
lucrurelor 188
lui 117
lui Isus 95
ai luişi 114, 117
luîndu aminte 127
lume 330
lumineei 93
luminiei 93
luminînd 315
luo 32, 283
se luom 32, 127
luom 32
luomu 127

BCU CLUJ CENTRU UNIVERSITAR LIBRARY

luomu-ne 284
luontrulu 42
luo-se 32
lupi grei 337
lur 33
luru 33
luva 41
m(e)inciuri 90
machedonean 104
machedoneanii 104
Machedoniă 102
Machedonie 102
Machedoniia 102
mai-marele preotu 288
mare dă–se bunătate 294
Marea Mohorîtă 70
se margă 44
să margă 44
Maria 97
Mariă 103
Marie! 97
Mariei 77
marii preoţi 288
Marineei 77
masline 16
Matei 96
Matei Vameşul 99
Mateiei 96
Matia 96
Matiă 103
maţe 284
maţele 23, 90, 259, 284, 285
maţelor 284
maţili 23, 90, 284
–mă 112
mă 113
-mă- 113
mădularele 90
mădularile 90
mădulariu 109
măestri 322
măhăi 221
măi 12
mărgători 271
mărgători 44
mărgătorii 44
mărgînd 44
a mări 64, 65
măritură 263
mărrgîndu 44
mărturiilor 313
mărturisitorilor 313
mărturisitoriu 109
mărunt 284
măruntaie 284
măruntaiul 284
măsărătatea 45
fără de măsură 262
mătăhăi 221
me 45, 113
mearsără 52
measelor 285
measerii 45
Meletie 102
menciună 30
menciuri 30
mene 30
meneaşte-se 112
meniia 63
se nu vrea fi menindu 141
se nu fie menit 141
menitul 107
ainte meniţilor 313
menre 30
mente 29
nu menţireţi! 30, 138
mereit 237
mereu 237
a merge 44
mergea 129
eram mergînd 134
fu mergîndu 134
mergîndu 36, 44
merşterşugu 83
mesereare 45
meu 27, 28
mey 12
-mi- 113
miare 26
miariul 111
miaţă 237
miazănoapte 30
micä 109
micu 109
mideani 104
o mie 110
mie 115
mieu 26–28
miiaşul 110
miiaşul zborului 288
mijiloc 74
mijloacele 284
milcuiră-se 221
milcuire 221
Milit 101
a fi mincinos 137
fi–va mincinos 137
minciune 90
minciuni 90
minciuri 30
mine 30
minre 30
minte 29
a minţi 30
nu minţireţi! 138
minţiş 133
minţişi 133
minuna 197
minuna-se 197
minuni 197
mio 27
*mio 28
a se mira 197, 126
se mira 197
nu vă mirareţi! 138
mira-se 129, 197
miraţi–vă 197
Miră 102
Misiă 102
mişel 197
mită 222, 250
Mitilinu 101
mitiutelu 109
mitutea 109
miu 27, 28
mîine 191
mîinile 13, 89
mînară 198
mînă 89, 198

nu mîncă 127
mîndreaşte 282
mîndreşti 281
mîndrie 281, 282
mîndriile 281
mîndriţi 282
mîndru 282
mîne 13
mîneştergura 336
a mîngîia 285
mîngîia 76
mîngîiară-se 285
fu mîngîiare 285
mîngîiarea 25, 76
mîngîie 76
mîngîie-i 285
mîngîieriei 25, 92
mîngînia 76
mîngînia-i 76
mîngîniari 76
mîni 13
mîniac 252, 253
mînie 252, 304
mîniecie 252
mîniiac 252
mîniiaci 252
mîniiaţi 252
mîniiciile 235, 252
mînile 13, 89
mînînc 11
mînră 89
mînre 13
mînrule 13, 89
mîntu 30
mîntuit 305
mîreştergurra 336, 337
a mîrîi 63
mîşcoiul 257
mîzdă 222
moartea 328
Mohoreta Mare 70
Mohoriţii 70
monarh 89
mormîntul 33
morrţi 61
morţi 39
moştean 217, 271, 326
vor moşteni 216
mpărat 11
a-mputa 194
mučică 72
мѹєрє 26
мѹєри 26
a muia 330
muiáre 26
muiari 26
muieáre 26
muiere 198
muiére 26
*mul'iare 26
mult 108, 142
multu 108
muncă 201
munceaşte 200
a munci 200, 330
muncile 314
*mura 62
murea 62
murguire 246
murguitorii 246
muri 61
murminte 33
murmîntul 33
mustu 36, 38
muşcă 72
mutare 331
mutarea 331
mutase-să 52
se mută 247
mutămu-nă 312
n- 181
nafticii 224
naşte 125
nă 113
mă nădăiesc 223
nădăiescu-me 223
nădăiia-se 224
nădăindu-se 224
nădeajdea 58
năpastă 273
năpaste 17
năpasti 17
năpădi 274
năpădiră 274
năpăsti 17
năpăstile 17
năpăstui 274
năpăstuiaşte 17
năpăstuiaşte-se 17
năpăstuitoriu 17
năpăstuitu 17
năpăşti 17
de năprasnă 142, 224
nărav 224
năravure 91
năravureloru 91
năroade 91
nărocită 15, 224, 225
nărociţii 15
nărocul 224
nărod 15, 223
nărodure 91
nărodurele 234
născu 125, 313
născuiu-te 125
născumu-ne 125
am născut 125
de năsip 109
năsip 14, 225
cu năsipu 109
năsipu 14, 225
năzări 62
are a-nceape 137
au a-nceape 137
e-nde 161
ne 113
-ne 117
ne 174, 175
ne- 177
neagozi 108, 225
Neapol 101
necăirea 142
necăiure 142
necătură 198
nece 19, 181, 183
nece unuia 181
nece unul 181
nece ură 178
nece uruia 181
neclevetitu 238
necum 179

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

nedeatori 26, 57
nederept 22
nedereptăţie 330
nedestoinic 35
nediriptăţiei 22
nedomirit 32
se fie nedireptate fiindu 131
negînditoriu 262
negura-ntunearecului 198
negură 198
neiuşoru 142
neîmputătoriu 194
nemearnici 233, 333
nemerii 270
nemernic 233
nemica 179
nemică 21, 179, 181, 183
nemunui 178
nepărut 262
neponosluindu 194
neprieznitoriului 192
nepriitoriu 192
Nepriitoriul 192
nepritoriului 192
neputincios 235
neroginita 34
nerugină 34
neruginoasă 34
nesçui 42, 120
nesemnîndu–vă 266
nespurcatul 340
nespurcaţi 340
nespurrcatul 340
nestătut 262
neşchit 42
neşchiţel 141
neşte 120
neştine 120
neştine 42
neştinii 120
neştinre 120
netăiate 332
netăiaţi 332
ceia ce–s neţiindu 131
neugodinţă 32, 238
nevoi (subst.) 197
nevoi (vb.) 312
nevoia 194
nevoie 194
se nevoiia 334
nevoiia–se 231
(ne)volnic 241
nevolnicescu 236
ni 113, 170
nicăieri 183
nice 19, 181, 183
nice unul 181
nici 19, 181, 183, 184
nici unu 19
nici (-unul, –odată) 178
nici(o)dinioară 19
nimărui 178
nimeni 178, 179
nimic 21, 178, 181, 184
nimică 21, 179
nisip 14
■◆ 35
noaole 107
noiriei 262
noita 262
noitului 263
noor(u) 31
nooru 31
noptea 30
nor 31
norod 224
notare 198
nouă 42
nouitu 263
nou–născut 285, 342
nou–născuţi 285, 342
novi 263
ntîiu 75
ntru 151
ntru 151
aveţi a–nţeleage 137
nu 174–179, 181, 183
nu- 181
*nueru 31
nu jurareţi-vă! 183
nu menţireţi! 183
nu vorovireţi! 183
nuăru 31
număr 286
numărat 279, 280
numără 287
număru 248
numărul 286
nume 286
numele 286
numere 286
nuor 31
nuor(u) 31
nuorii 31
nusa 114
nusul 114
o 109, 110
oaia 26
oaie 26
oame! 94
oameni 95
oamini 95
oaminii 21
oaminilor 21
oamini-ucigătoriu 262
oare ? 155
oarecare 120
oarecare 42
oarecarea 120
oarecarele 42, 120
oarecărui 120
oarecine 120
obideaşte 122
obidit 122
obiditului 122
obiduluitul 122
obiduluitului 122
obiduluiţi 122
oblicia 194
oblicindu 326
oborî 61
obraz 88, 243, 226
obraze 88, 225
obreazanie 290
obrezui 290
să se obrezuiască 290
ocăriia 64
a ocărî 64

ocărîia 64
ocărîtu 64
să ocărîţi 243
ocărritu 64
ocnă 311
ocolu 99
Oghilie 101
ogoadă 32, 238, 239
ogod 239
voru ogodi 32
ogodinţă 32, 238
ogodu 239
a ogoi 225
ogor 32, 186
oile 26
olog 202
om 94
omăţitorii 258
se-i omestească 242
omesti 242
firea omînească 21
fiiul ominescu 21
om-iubire 262
omorască 64
a omorî 32, 61, 64, 70
om-ucigătoriu 262
omu-iubire 262
Opie 102
să oprească 188
Bunu-Opreaşte 101
nu-ş opreaşte 262
să oprim 188
oprim 32
oprire 32, 188
cu oprire să oprim 188, 293
opu 198, 199
orăşa 65
orăşani 65
orăşeni 65
orice 119
oricine 119
Oriş 65
Orîş 65
orîşa 65
ospătă 32
ospăţu 32
oştean 103
otrăvirile 226
ovreai 103
ѡєрѣи 25
ovreaică 103
ovreaiu 103
ѡєрѣю 25
ovreeşti 105
Pa[m]filiia 102
pacele 90
pacile 90
Pafa 101
se nu paie 129
paisprezece 70
pamete 226
pamfileenească 105
Pamfilia 102
pamfiliiasca 105
paminte 225
parasima 226
parasimul 226
să nu-i pare 129
se nu i se pare 129
se pare-i 140
se pare-i-se 140
pare-ţi 39
Parmen 97
Parmena 97
parteani 104
pasă! 138
pasările 16
a paşte 200
paşterea 199, 200
Patară 102
patriarh 89
patriarşi 89
patrierşi 89
patru 110
cu patru picioare 218
patru sute şi cincizece 110
patrusprăzeace 110
patrusprăzeace 24
patrusprăzeace 70
patrusprezeace 70
patruzeci 110
Pavel 97, 98
Pavel! 98
Pavle! 97
Pavlu 98
pază 203
paze 91
păgîni 291
păgînii 240
păharul 18
pămenteşte 45
pămenteşti 30
păminteasca 30, 45
pămînt 45
pămîntulu 36
păminturile 185
pănătări 201
pănătăriei 200
pănătează 200
pănătînd 200
s-ară părea-i 140
părea-lă 112
păreate 15
părisima 226
păru-le 112
păsaţi! 138
păscîndu-se 199
păşaşte 48, 54
Pătru 98
păzeaşte 54
a păzi 54, 203, 204
păziia 204
păzindu 204
păzindu 55
păzitor 307
păzîţi 55
pe 58
cărare de pedestru 202
pedestru 201
pedestru de picioare 202
peliţeei 93
peliţieei 93
Perghia 102
Perghiă 102
perireei 93
periri 93
pesteală 246
a pesti 246
pestind 246

pestitu 246
Petre! 98
petrecătorii 203
Petru! 98
a piarde 25
piardere 25
piare 25
se piarză 25
piatră 26, 322
Picuriia 94
a pierde 25
pierdu 25
a pieri 25
pietriei 92, 323
piiarde 25
piiare 25
piscupii 265
pisideiască 105
pîtliv 321
pizmă 234
pîine 11, 13
pîlc 279, 334
pînă la destul 144
pînă la voie 143, 144
pînă la voieș 143
pîne 13
pînre 13
pîntece 260, 284
în pîră 277
pîră 63, 227
pîre 63
pîresc 63
a se pîri 63
pîri 63
pîriia 63, 227
pîrindu-se 63
a pîrî 63, 227
a pîrîi 63
pîrîia 63, 227
pîrîia-se 281
pîrîră-se 63
pîrîuriia 228
pîrîuritoriu 228
pîrrîle 63
va plăcea 239
se-au plătit 126
pletiturile 282
plinul 14
plod 193, 234
plodul 234
plodul de sufletu 300
plodure 234
po 144
po[s]tîmpire 230
poamă 300
celuia ce poate 267
pocăiaște-te! 25
să pociu 128
pociu 128
podmi 227
podmiră 227
podnojiia 315
în podoaba 243
a fi în podoabă 243
în podoabă 243
podobescu 228
a podobi 266
podobindu-se 266
podobnici 228
podu 33
poftă 77
pogorî 61
pohta 77
pohterile 20
pohtirea 77
pohtiri 20
pohtitura 314
pohtiturile 314
poi 31
poilă 142
poiu 31, 35
Polie 96
pomeană 226
pomesealnice 335, 336
pomeselnic 337
a-l pone 31
ponia 77
ponoslui 194
ponteanul 104
pontiiscul 105
popă 286, 287
Popliia 96
Porfiropolea 101
a se porni 289
porta elu 35
poru 253
poseră 31
poseră-i 31
se poslediți 270
post 300
postelnicul 95
nu postescu 127
se postescu 127
era postindu 134
postindu-se 126
postiră-se 126, 193
postîmpeaște 228
a postîmpi 229
postîmpire 190, 230
postul 269
posture 186
poticneală 230
a poticni 230
Potiol 101
Potolemaidea 101
potrejune 34
potropop 83
potropopii 287
*poț 128
povinuiți-vă 316
prah 272
praznicele 91
praznicile 23, 91
a prăda 321
prădat 321
prădatu 321
prămîndi 71
de prăpăd 323
prăsărîndu 71
prăvăli 71
prăvește 71
prăvindu 22, 71
prăvire 71, 289
prăviți 22
să prăznuiți 54
pre 147, 148, 152
pre Zău 169
pre Zeu 169
prea 278
prea fi 272
preablîndiia 231

preacurvie 215
preacurvie-făcători 216
preacuviosului 228
preafiți! 277
preafi-va 278
preamîndrie 260
preapîri 63, 227, 230
preapîriia 63, 227
preapîriia-se 63
preapîrînd 63
preapîrri 63
preapodobitului 228
preaticăescu-se 230
preaticăirei 230
prebîndi 245, 278
prebîndimu 278
a preceape 23
preemitu 134
pren 30
prentre 30
preot 35, 287–289
preoțescu 36
prepunașii 258
prepunonși 258
prepusul 333
prespre 146, 148
prestîmpire 190, 230
preurmi 122
preurmitorii 270
preut 35
preuții 35, 288
a preveghea 203
prevegheare 23, 203
prevegheată 203
prevegheați 203
a previ 22, 71
previ 274
previia 22
previndu 71
previndu era 131
previndu-l 22
previre 71, 289
previți 22
a pridădi 231
pridădiia 57
pridădit 57
pridăditu 231
pridediia-se 57
priimăscu 44
să nu priimească 245
priimește 25
priimi 283
priimit 134
priimitoare 262
nu-l priimiți! 138
priiubire 23
prilăsteaște 232
ceia ce prilăstescu 231–232
nu vă prilăstireți 232
prilăstitori 232, 243
prilăstuitioriu 232
prilăstuitu 231
prilej 142
cu priliju 19
prinde-ni-se 127
pripiia-se 231
Bunră Pristaniște 101
pristaniștea 232, 245
pristăpiși 268
pristoi 232
pristuite 209, 232
prișleț 233
prișleți 233, 334
prișleție 233
a priveghea 204
privesc 71
a privi 22, 71
privire 71
priviți 22, 71
proaspăt 251
pronciul 34, 258
proncul 34
proor 256
propaste 34
proslaviți 18
proslăviți 18
prostu 233
proștii 233
de protivă 312
protivă 142
protivă 312
se protivimu-ne 111
protivnicu 85
protopopa 289
prozelit 233
prunc 259
prunciul 106
pruncul 34, 258
prundu 323
puiu 31, 129
a pune 31, 129
a-i pune 31
punea-le 112
punerea 333
să puni 76
puniu 76
a purta 35
purta-l 35
purtatu 36
purtămu-ne 312
puru 253
pus-am 124
puseră 31, 52
puseră-i 31
puseră-l 112
puseră-lu 112
puseră-ș 31
pustie 76, 88, 89
pustiia 89
pustine 76, 88
pustini 89
pustinie 76
pustiu 76, 88
pusu-ne-am 124
mă puși 134
să ară putea să fie el 308
putea voru 140
putear-ară 140
se puteare easte 141
să ară puteare fi 141
se are puteare fi lui 308
se puteare fure lui 308
putearea 190
putearnică 190
putearnicu 190
Putinciosului 267
putredesc 79
putredi 79
putredire 79
putrediriei 79

a putrezi 79
puţin 141
puţinel 141
puţinelu 141
puţinu 141
rabdă 67
rane 90, 207
rani 17, 90
*rani 90
se lu rapă 127
se nu rapă 127
se rapă 127
rape 127
rastignit 16
răbd 67
era de răbda 131
răbda 67
răbdare 67, 269
răbdătoreşte 67
era răbdîndu 131
răbdîndu 36
Răbiia 11
răceală 321
răcori 321
rădică 66, 313
rădică 66
a răi 68
răirea 235
răpaosul 245
se nu răpască 127
Bunul Răpaus 101
răpausul 232
să-l răpească 127
răpit 289
răpitori 246
răposăm 245
răsfirară-se 82
răsipiia 63
răsipirea 14
răsipiriei 14
răsipi-se 14
voiu a răspunde 136
răspuns 311
răspunse-mi 112
fără tot răspunsul 329
răspunşi 134
răspunşu 133
voiu să răspunz 136
răstigniră 314
răsviraţi 82
eraţi rătăcindu 131
erai rătăcite 131
răteaze 290
a se răteza 290
rătezare 67, 290
rătează 67
rău 12, 61, 68, 69, 71
*rȏu 12
răure 68
răurele 68
răzlăbi-se 197
răzveasteaşte 316
răzveastiră 316
a răzvrăti 280
răzvrătit 280
re(i)u 71
ρεϙ 68
rea 69
reale 69
realele 25
redică 66
resurile 217
retez 67, 290
a reteza 67, 290
reu 12, 53, 68, 69
reurele 68
ridică 12, 66
Righia 102
Righiă 102
riie 12
Rim 101
rimileani 104
Rimul 101
ripi 12
a risipi 14, 66
ritarol 234
riu 12, 53, 68
riurele 68
rînjiră 257
rîs 61
rîsul 69
rîu 12, 61, 68
ϭπϙ 68
rîul 68
rîure 68
rîurele 68
rîvne 234, 325
rîvnile 235
rîvnitori 235
rîvnitul 314
să robim 309
a roboti 309
Rod 101
rod 234
Rodi 94
roditoare 262
vremi rodu-purtătoare 262
rogu-ţi-mă 137
rost 194, 204
rostu 204
rostul 204
rosturele 91
rrăsipiriei 14
rrăspundzu 136
rrăspunşu 133
rrău 69, 311
rrăure 68
rrăzvretitu 279
rrealele 69
a rrebda 67
rrebdare 67
rrebdătorii 67
rreu 68, 69
rreul 213
Rrimul 101
rrisul 69
rriu 68
rrostul 204
rruga 61
se rrugă cu rrugăciunri 293
se va rruşira 81
rrutesu 142
ruda 193, 234
rudă 193
rude 193
rug 211
a (se) ruga 125, 126
rugarile 16
ruga-te-voiu 137

ne–am rugatu 125
rugăciune 284
rugăciune rugă–se 293
cu rugăciune se rugă 293
rugăciuni face 284
ne rugămu 125
ruginiei 34
era rugîndu-mă 131
rumâni 215
ruptu 290
Rur 101
Rusalii 204
Rusalim 104
rusalimleani 104
ruşaţă 33
nu ne vrem ruşina 136
nu se va ruşina 81
să nu ruşinămu-ne 136
rutes(u) 142
rutesu 142
Lonka Rywly 41
Rywsor 41
sa 117
сдор 43
sadochei 33
saduchei 33
Salamin 101
de ale sale 117
sale 117
ale saleş 117
Salmon 100
samarieşti 105
samarii 103
samariiască 105
samănă 53
Samonu 101
sarazin 206
sarcina 249
Samu 101
sat 204, 205
Satrac 101
satu 205
satul 205
saţiu 205
sau 43, 155–157
сдѳ 43
Saul 97
Saula 97
Savel 97
Savl 98
Savle! 98
Savlu 98
сдѡ 43
să 116, 162
să fac 54
să îmble 54
să mă spăsesc 54
să meargă 54
să nu faceţ! 183
să nu vă pomiţ! 183
să strejuiască 54
să treacă 54
săblazmă 235
săboară 80
săbor 80, 278
săborul 80
săborului 80
alelor săi 117
săi 117
să-i bată 54
alor săiş 117
întru ai săişi 117
să-l scoaţă 112
sălăşui 247, 325
sălăşuiaşte 325
sălăşuise 318
sămănătură 53
sămănînd 53
sămînţa 53, 193
sămînţă 193, 205
sănătos 53
sănătoşaţi! 138
sănătoşi! 138
sărăcin 205
sărăcină 205
se sărbaţi 54
se sărbămu 54
sărbez 54
a sări 64
sări 61, 63
săriia 130
sărire 317
nu sărireţi 317
sărutară 135
sărutămu 135
său 117
a scălda 196
scărmăna 12
schitociia-se 335
scîrbă 235
scîrbi 235
scîrbiia 235
scîrbiile 235
scîrnave 291
scîrnăvie 235, 252
scoală-te 338
scoaseră 198
se scoaţă 128
a scopi 193
scopit 192
scriia 130
Scripturiei 92
scriş 133
scrişu 133
scrîcicare 72
scrîciniia 72
scrîşniia 72
scrricică 72
voru scumpăra 137
scumpăra-vor 137
băgă-se 54
svîrşiră-se 54
se 116, 162
se ascultaţi mine 112
se cade 54
se descoapere 54
se facu 54
se meargă 54
se născu 54
se nu fim 54
se păzească 54
se sfîrşiră 54
se spăsescu-me 54
seamă 248
seamănă-se 53
seamără-se 53
seamne 197
seară 52
secă 53

Secundu 99
semănatu-se-au 52
sembete 52
semenţe 29, 53
seminţeei 53
semînţe 53
semînţe 53
semne 197
sene 115, 116, 30
seneşivă 121
senge 52
sengele 52
senu 206
sfadă 214, 339
sfade 81
sfare 81, 316
sfat 81
sfătuiră 81
sfereape 321
a se sfii 81
sfintitorii 287
sfinţiă 103
sfinţiei sfîntă 295
sfinţiia 81
sfinţi-se-va 81
sfinţitoare 81
sfînt 81, 82
sfîntu 81
sfîntutoare 291
a sfîrîi 63
sfîrşenia 82
sfîrşenie 82
să sfîrşesc 82
se sfîrşescu 82
sfîrşi 82
sfîrşiră 48
sfîrşire 82
sfîrşit 82
sfîrşite sîntu 313
sfîrşitul 82
sfîrşiţi 82
-si 116
Sicului 95
Sidon 101
sila 53, 96
Sila 53, 96
silă 236
sile 96, 236
sileei 96
Sileei 96
silescu 236
siliţii 236
silnic 236
silnicu 236
simbătă 12, 52
Simon Bătuşariul 99
Simon Ciubotaru 99
Simon Curelariu 99
Simon Zilot 99
de sine 317
sine 29, 30, 115, 116, 121
sine însuţi 115
sinea 116
sinele 116
sineleş 116
sineleşe 116
sineloruş 116
sineş 116, 117
de sineşi 115, 116
sineşi 116
sineşi-vă 116, 121
singe 12, 51, 52
de sinre 115, 318
sinre 115, 121
sinteţi 52
sintu 52
sinu 206
Siriă 102
Sirie 102
si-ş ispitească 54
sîmbătă 52
sîmbete 52
sînge 52
sînru 206
sîntu 52
sînu 206
sîrg 237
sîrguită 237
Sîrna 64
skermena 12
slab 244
se slediţi 270
slobod 309
slobodă 108
slobodzit-au 75
a se slobozi 227
slugă 108, 308
se slujaşte 48
slujindu 48
slujiriei 92
ale dracului slujirile 107, 310
slujitu 37, 48
smîrenie 24
smîritul 24
sminteală 82
smintesc 82
smintescu 82
soarte 90
soartea 30
soaţă 90
soaţele 90
socotiia 284
socotiră 275
socotitoriu 265
sodomeşti 105
sodomleanilor 104
Sodomul 103
Solun 101
somn 35
sora 90
sortea 30
sorţile 30
soru 89
soţ 90, 279
soţie 279, 308
soţu a soţu 120
spaimă 290
să nu se spare 43
a sparge 290
sparge-se-vor 290
sparsără 52
sparseră 290
spartu 290
spasenie 16
a spăla 196
se spămîntară 206
spămîntară-se 206
se spăreară 44
spăsenie 16

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

a vă spăsi 16
spăsia-se 130
spăsi-te-veri 16, 137
spăsitor 16
spăsitoriul 16
sperіa 44
sperii 44
spirea 334
spirituali 305
a se spodobi 229
spodobiiu-mă 229
spodobimu-ne 229
spoitu 237
spr– 146
spre 145–147
se n–au vrutu spregice 141
sprenţar 70
sprinten 69
sprînţar 259
sprînţarilor 69, 258
spuetoriu 265
spuindu 128, 315
spuiu 128
spunere 318
spunetoriu 262
spuneţi! 39
nu spurca 236
spurcate 291
spurcatu 236
spurcăciune 252, 253, 290
spurcăciunea 252
spurcătorii 252, 290
стѣwа 42
stă 228
stă! 138
stăi! 138
stăjită 237
stătutele 264
stătutul 322
stealele 25
stejesc 237
stihiile 237, 264
stîndu 36
din stocu filosof 94
stoic filosof 94
straje 91
stranicii 238
straste 201
strat 266
strature 267
a străjui 204
străjuiia 69
strătăitori 267
strătire 267
strejuiia 69, 204
strigare 277
striină priimitoare 262
strimtă 69
strimte 69
sudoare 335, 336
sudorile 336, 337
suflete 311
sufleteaşte 305
sînteţi 52
suptu 36, 37
supuindu-se 128
supuneţi–vă 316
supunreţi–vă 316
supureţi–vă 316
suroriei 92
surţii 30
suspinaţi 220
sutaşul 110
Sutatu 99
sutatul 110
svade 81, 316
sveat 312
sveatu 81, 312
sveature 312
sveştnicu 82
svetuiră 81
nu svii-se-va 81
svintire sfîntă 295
să svinţeşti 81
svinţie 81
svinţitoare 291
svinţitoare 81
svîntu 81
svîntul 106
svîrşaşte 48
svîrşenia 82
svîrşitu 82
svîrşitul 82
-ş 117
şa 49
şale 49
şapte 49
şaptezeci şi cinci 110
şarba 94
şarbă 50, 94
şarbele 50
şarpe 49
şarrpele 61
şase 49
şaselea 107
se şază 48
şchiuop 43
-şe 116
şeauă 48
şerb 49, 309
şerbii 50
şerbiţi 50
şerbu 37, 49
şerbul 50
era şezîndu 131
şezu 48
-şi 117
şi 150, 163–166
şie 115
*şieuă 48
şirbii 50
şoptiră-se 257
a şterge 337
ştia 130
nu ştiuiu 134
se ştiuretu 140
n–am ştiut 134
nu taci! 139
să nu taci! 139
taică-miu 28
tale 117
talpă 248, 249
talpele 16, 90, 248
tarseaninul 105
Tarsu 101
tarul 249
tarului 249
tată 89
tatăl meu 28

Tatăle! 94
Tatălui 89
tatului 89
Tavita 97, 99
Tavito! 97
a se tăgădui 249
a tăgădui 249
tăgădui 249
nu tăgăduiiu 249
tăi 117
tăietură 290
tărie 236
tătine 57
tătine! 89
tătini-său 57
Tătîne 89
tătîne 89
tătîni 57, 89
tătîni! 89
tătîniloru-lă 57
tătîni-său 89
tăţi 12
tău 117
tăuş 114
teamătu 325
teamere 325
vă teameţi 128
temei 310
temeiul 310
tęmniţeei 93
temniţei 93
temniţiei 93
Teofilii! 97
teţi 12
tiatirească 105
se ticăiia 335
ticălos 236
timpinat-au 64
timpinatul 57
timpină 57
tinerelul 325
tineri 208
tinerii 341
tinre însuţi 115
tireani 104
tirerei 341
Tiru 101
tiştirea 238
tîlhăriia 326
tîmpinarea 57
tîmpirul 57
mi se-au tîmplat 308
mi se-au tîmplatu 308
tîmplatu-mi-se-au 308
tînăr 310, 341
tîrăru 77
tîrgul Apieei 101
tîrgul de Apia 101
tîrgure 91
a tîrî 63
tocmeală 323
vei să tocmeşte 135
a tocmi 323, 324
tocmirea 323
tocmi-veri 135
toiage 91
toegari 268
toegarii 268
topăscu-se 43
topi 43
tot 119
totu 36, 37
toţi 34
ТОѠАТѫ 42
trăgătoriu 262
a trăi 130
trebuinţă 199
trebuitorii-lumea aceasta 262
trebuitu 199
trecătorii 268
trecătoriu-Legiei 268
trei 110
Trei Cîrcimari 101
Trei Cîrciumariţe 101
trei ierarhi 89
trei miie 110
treile 107
treilea 107
treiraş 89
treizeci 110
tremease 20
tremeatere 20
tremeş 20
tremeşii 20
am tremis 20
eu tremiş 20
tremişii 20
voiu tremite 20
tremitea 20
tremiţătoare 20, 262
tremiţu 20
treviţi-vă! 80
trezesc 80
a trezi 80
trezvă 80
trezvindu-vă 80
trezvitului 80
triierark' 89
triierarşî 89
trimease 20
trimeaterea 20
trimesul 20
trimeşii 20
trimit 20
a trimite 20
trimitem 20
trimiţi 20
tristătură 221
trînd 238
trîndu 238
Troadă 102
Troghiliia 101
Tronghilii 101
Tronghilii 101
trufă 251
Truoghilie 101
trupulu 37
tunzătoriul 262
turbară-se 207
turcu 291
Turghia 102
turrbură-se 207
tutindinea 142
tutindirea 142
tuţi 34
Ţara 207
ţara 24
Ţara Madiiamului 106
ţără 24
*ţăără 24

ţările 70, 207
ţeapă 72
ţeapeei 72
Ţeara 207
ţeara 207
ţeară 24
ţeără 24
-ţi- 112
ţie însuţi 115
ţiindu-ş 125
ţiitor 269
ţiitori 269
ceia ce nu ţin 131
ţinea 122
ţineare 269, 300
ţinearea 269
ţinea-se 125
ţinere 269
ţinetoriule 269
ţinietoare 269
se nu ţinure-se 140
ţinutul 269
*uă 40
ucesetu-l 19
a ucide 291
ucidea 291
ucide-mă-veri 137
uciderea 326
uciderі 327
ucigătoriu 291
bărbatul-ucigătoriu 261
ucise 321
uciseşi 133
ucisetu 19
veri tu să mă ucizi 137
ugoadă 238
va ugodi 32, 238
ugodire 32
a uita 79
uitare 79
uitat 79
ultare 79
ultătoriu 79, 261
umbra mărturici 331
cu umbra să umbrească 293
cu umbră să umbrească 293
un 109
un 120
una 40, 109
undă 207
unde 161, 162, 207, 321
undele 207, 239, 321
undelor 207
undeloru 207
unii 119, 120
uniia (cîte) 120
unseşi 52
unsprăzeace 70, 110
unsprezeace 70
unsprezece 70
untunearec 15, 198, 281
untunearec întunecat 198
untunecat 198
unuiă 103
unul 110
unul 120
upovăiesc 239
upovăinţă 239
upovăiţi 239
ură 207
urăciurile 65
urdina 207
urdinu 207
uriciuni 234
urii 119, 120
se urire 140
urit-am 61
se va uriţi fie 141
a urî 64
să ne-ară urî 141
urî 62
urîciuni 234
să ne urîm 241
vă urîţi! 244
urîţi-vă 65, 244
a urma 269
mearseră pre urma 122
urmat 269
spre urmă 142
urmă 269
urmire 270
urmitoriloru 270
urmitoriu 271, 326
urmuiră 122
urri-va 61, 65
urrîciunile 65
cîte urul 120
urul 120
urul alaltu 120
urzdită 75
urzituri 310
usebi 319
uspătă 32
uspăţu 32
uspeaţe 32
ustenindu-nă 313
ustenindu-ne 313
uşa 50
uşă 91
uşe 50, 91
uteşaşte 285
uteşind 285
ѫѣаѣѡ 41
vac 46
vadnicii 239
vai 170
vaide 170
val 207
valuri 321
valurile 207, 239, 321
vamă 221, 222, 250
vameşul 96
vare- 42
vare... vare 41
varecarele 41
varecine 41, 120
Varnava 96
Varnaveei 96
Varnavului 97
varvarii 240
vas 291
vas alesu-mi iaste 112
Vasarabul 97
vasu 36, 291
vasul 291
vasului 291
Vavilonul 103
vă 15, 113

vă să pare voao 46
a văcui 46
vădiră 239
văduele 40
văduo 40, 41
văduole 40
văduvă 40, 41
văm vie 45
vănură 45
vănită 45
vărruitu 236
vărsa-voiu 136
văşmînt 45
vătaf 83
vătah 83
vătaş 265
vătav 83
vătămături 208
vătumăturile 33, 208
văzătoare 263
văzîndu 330
văzum 135
văzuş 133
văzut-amu 135
veac 88
veaci 88
în veacii veacilor 88
în veacii veacului 88
veatrila 240
aveţi a vedea 137
vedearea 275
veghe 204
a veghea 204
venătă 45
vendecară-se 30
vendecatul 30
vendecatu-vă 207
vendecă 29
venge 29
vengerea 29
vengerea ce venge 29, 294
a veni 21
veniia 207
venimu 21
veniş 134
ai venit 134
venitelor 233
venitu 36
venitul 106
Venitul 233
venitul 233
venremu 21
venreră 133
venriră 21
vergură 208
verrgureale 208
vă veselească 127
veselea-se 317
veseleaşte-se 315
veseleşte 25
a se veseli 317
vesti-se 126
veşmente 29
veşminte 29, 45
a via 272
viaţa veacului 109
viaţă 130, 332
viaţeei 26
viă 103
viclean 78
a vie 122
să vie 127
va se vie 130
vie (vb.) 130
vie (adj.) 322
viermi 209, 338
vietori 271
vietorii 130, 271
vietorilor 130
vietoriul după el 109
vieţeasca 130, 271
vieţeei 26
vieţi 123
vieţiei 93
vieţuiaşte 130
vie-vrem 123
vihorrîţi 211
vii! 276
a viia 130
viiaţă vecuitoare 109
viiaţeei 93
viiaţiei 93
se viie 130
viindu 127, 128, 130
vina 240
a vindeca 29
vindecatu-vă 208
vindecaţi-vă 29, 30
vindecă-ne 208
vinè 135
vinem 21
vinemu 21
vineră 133
vineră 21, 135
vinticel 46
visam 130
vise 91
se viserem 128
viserem 123
vişu 133
vite 219
viteaziul 234
viteazul 234
viu (vb.) 130
viu (adj.) 322
Vilhva 335
a vîna 320
vînratu 320
vînslămu 284
vînslămu-ne 313
era vînzîndu 131
vîr 63
vîra 62
vîrea 62
vîrf 77, 83
vîrh 77
vîrghie 241
vîrghiia 241
vîriră-se 64
a vîrî 63
vîrî 62
vîrriră-se 319
vîrsta 292
vîrtosu 36
vîsla[şii] 223
vlaste 241
vlădică 35, 87
vlădicia 241
vlădicii 87, 289
vlădicilor 288

vlădicul 87
vlăditoriul 190, 262
a voi 124
pînă la voie 311
voinic 241
voinicesc 241
voinicii ceriului 241
voişi 114
voiu 124
voivodă 88
voivozii beseareciei 288
voivozii besearecii 288
volnicesc 241
vorovindu–se 227
nu vorovireţi! 138
nu voroviţi! 138
era vrăjindu 131
vrăjindu 36
vrăm mînca 70
vrăţi să facă 70
s–ară vrea 140
vrea 129
vrea să-l scoată el 112
vrea se lu scoaţă elu 112
vreamăt 83
vreame 224
vreamea 331
vrear-aş 128
vreare-aş 140
vreare-aşu 140
fi–vrem 136
vrem bea 70
vreme 83, 90
vremi 90
vremu 136
vreţi 39
cîte vreunul 120
vreunul 120
vru elu se-l scoaţă 112
vrun 120
se vrure 140
vulpe 83
ceia ce zac 268
zace 75
zavist 234, 325
zavistu 325
a zavistui 234
zavisture 234
zăbleală 313
zăritori 258
Zăul 55
zăvidindu 37, 241
zbor 289, 334
zborrişte 80, 289
zborru 279
zborrului 80
zborul 80
zborului 80, 334
zece 24
zelele 19
zeminteaşte 82, 316
zemintiră 82, 316
Zeu 52, 55
Zeul 55, 75
Zeulu 37
zgarburele 187
zgău 259, 284
zgăul 259
a zgîi 259
zi 56
zicătorii 265
bărbatu-zicătoriu 261
s–am zice 140
zicea 134
zicere 339
se zicerem 140
zidăriei 58
zideriei 58
a zidi 272
zidindu 308
zile 93
zilile 19
zimintesc 82
zimintiră-se 82
zio 56, 93
zioa 56
de ainte ce e zis 313
zisa 276
zisără 52
zise 333
zise-mi 112
zisemu 133
ziseră 133, 134
zişi 134
zişu 134
ziua 56
ꙁꙗꙗ 42
ꙁꙗѡ 42
ꙁꙗꙗꙁꙗѡ 43
zua 56
zuo 56
zuoa 56

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1. Ediţii ale *Bibliei*

B. Jer. = *La Bible* de Jérusalem traduite des textes originaux (...) par B. et L. Hurault, J. Van Der Meer, Paris, 1994

B. magh. = *Biblia* (...), Budapest, 1976

B. Ort. = *Biblia* (...), Bucureşti, 1968

N.T. Cath. = *Noul Testament*, tradus şi adnotat de Pr. Dr. Emil Pascal, Paris, 1975

N.T. engl. = *The New English Bible New Testament*, Oxford, Cambridge, 1961

Segond = *La Sainte Bible* traduite sur les originaux hébreu et grec par Louis Segond, avec les parallèles chaînes de références, notes explicatives et commentaires de C.I. Scofield, Paris, 1989

Vulgata = *Novum Testamentum Graece et Latine*. Textum graecum post E. Nestle et E. Nestle (...), Stuttgart, 1984

2. Publicaţii periodice

AA = „Analele Academiei Române", Bucureşti, 1880 ş.u.

ALIL = „Anuarul de lingvistică şi istorie literară", Iaşi, 1966 ş.u.

AUB = „Analele Universităţii Bucureşti. Limba şi literatura română", Bucureşti, 1978 ş.u.

AUI = „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", secţ. III., 1957 ş.u.

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iaşi, 1934-1945

BL = *Bulletin linguistique*, publié par A. Rosetti, Bucureşti, 1933-1948

BSL = „Bulletin de la Société de Linguistique", Paris, 1880 ş.u.

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj, 1956 ş.u.

DR = „Dacoromania", Buletinul Muzeului Limbii române, Cluj, 1920-1949

FD = „Fonetică şi dialectologie", Bucureşti, 1958 ş.u.

GS = „Grai şi suflet", revista Institutului de Filologie şi Folclor, Bucureşti, 1923-1937

LL = „Limbă şi literatură", Bucureşti, 1955 ş.u.

LR = „Limba română", Bucureşti, 1955 ş.u.

PLG = „Probleme de lingvistică generală", Bucureşti, 1959 ş.u.

Rosetti *Mélanges* = Alexandru Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague-Bucureşti, 1947

RRL = „Revue roumaine de linguistique", Bucureşti, 1956 ş.u.

RS = „Romanoslavica", Bucureşti, 1958 ş.u.

SCL = „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, 1955 ş.u.

SCŞt = „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, 1950 ş.u.
SLLF = „Studii de limbă literară şi filologie", Bucureşti, vol. I, 1969, vol. II, 1972, vol. III, 1974
SMFC = *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, I–VI (1959–1972), Bucureşti
TCLP = „Travaux du Cercle Linguistique de Prague", 1-8, Prague, 1929-1939

3. Ediţii de texte

AI = ***Apostolul** Iorga*, în Nicolae Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească. (Sec. al XV-lea şi al XVI-lea)*, în AA, XXVIII (1905-1906), p. 99-115
BB = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I *Genesis*, Iaşi, 1988, vol. II *Exodus*, Iaşi, 1991, vol. III *Leviticus*, Iaşi, 1993, vol. IV *Numerii*, Iaşi, 1995, vol. V *Deuteronomium*, Iaşi, 1997
CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Braşov în anul 1563*, Bucureşti, 1930
Cipariu *Elemente* = Timotei Cipariu, *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*, în Timotei Cipariu, *Opere I*, ediţie de Carmen Gabriela Pamfil, Editura Academiei, Bucureşti, 1987
Colinde = *Colinde din Ardeal*, culegere cu adnotaţiuni şi glosar de A. Viciu, Blaj, 1914
Crestomaţia limbii române vechi, Volumul I (1521—1639), alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareş (coordonator), Florentina Zgraon, Editura Academiei, Bucureşti, 1994
CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gh. Chivu, Editura Academiei, Bucureşti, 1993
CV = *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1981
DÎ = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indici de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniţă, Al. Mareş, Alexandra Roman-Moraru, Editura Academiei, Bucureşti, 1979
DRB = *Documente româneşti reproduse după originale sau după fotografii*, I. Bianu, p. I, tomul I, fasc 1-2 (1576-1632), Ediţiunea Academiei, Bucureşti, 1907
EV.SIB = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*, studiu introductiv filologic de academicianul Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Deméni. Editura Academiei, Bucureşti, 1971
GN = *Graiul nostru*, culegere de I.A. Candrea, O. Densusianu, Th. Sperantia, vol. I, Bucureşti, 1906

Hasdeu Bogdan Petriceicu, *Cuvente din bătrîni*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, I-III, București, 1983-1984

LEGI = *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, ***Pravila Moldovei** din vremea lui Vasile Lupu însoțită de izvoarele sale, de varianta muntenească întrupată în **Îndreptarea legii** lui Mateiu Basarab*, Longinescu M.S., București, 1912

LIT.COR. = *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969

MOXA = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989

PO = *Palia de la Orăștie 1581-1582*, text-facsimile-indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei, București, 1968

PS.H = *Psaltirea Hurmuzaki*, transliterație, prefață și note de C. Ciuchindel, București, 1979

PS.S = ***Psaltirea scheiană** comparată cu celelalte **Psaltiri** din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, edițiune critică de I.-A. Candrea, București, 1916 (s-a consultat și ed. I. Bianu, t. I, *Textul în facsimile și transcriere*, Bucuresci, 1889)

CB = *Codicele Bratul* (manuscris)

4. Atlase lingvistice și dicționare

ALR I_1= *Atlasul linguistic român*, de Muzeul Limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, (ALR I) vol. I, *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938

ALR I_2= *Atlasul linguistic român*, de Muzeul Limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, (ALR I), vol II, *Familia, Nașterea, Botezul, Copilăria, Nunta, Moartea*, de Sever Pop, Sibiu-Leipzig, 1942

ALR II = *Atlasul linguistic român*, de Muzeul Limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea II, (ALR II), vol. I: *A. Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți) B. Familia, Nașterea, Copilăria, Nunta, Moartea, Viața Religioasă, Sărbători C. Casa, Acareturile, Curtea, Focul, Mobilierul, Vase, Scule*, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940

Bailly = A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, 1996

CADE = I.-Aurel Candrea, Gheorghe Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea Românească", București, 1931

CDDE = I.A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914

Chantraine = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, 1983

Cihac I = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roumain. Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfort s/M, 1870
Cihac II = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s/M, 1879
Constantinescu N.A. *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei, București, 1963
DA = *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1949
Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374–1600) (red. responsabil Gh. Bolocan), Editura Academiei, București, 1981
DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei, București, 1965 ş. u.
DER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano* Laguna, 1958
Ernout-Meillet = A. Ernout, A Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1932
Etymologicum = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor*, t. I–IV, București, 1887, 1889, 1893
Gesenius W. *Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, von ~, Leipzig, 1825
Liddell & Scott = *A Greek–English Lexicon* compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, revised and augmented throughout by sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick Mckenzie (...) Oxford, 1996
Mihăilă *Dicționar* = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X-începutul sec. XVI)*, Editura Enciclopedică română, București, 1974
Miklosich = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum-graeco-latinum*, emendatum et auctum, Vindobonae, 1862-1865
Pașca = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, București, 1928
PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905
Scriban = August Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939
Tamás = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*, Budapest, 1966
TRDW = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, 1985 (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte)
Viciu Alexiu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, în AA, XXIX, (1906-1907), p. 59-163

5. Lucrări teoretice și aplicate

Arvinte, *Român* = Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983

Arvinte *St.lingv. **Deut.*** = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea (**A doua lege**) din **Biblia de la Bucureşti** (1688), în comparație cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* V, p. 1-69
Arvinte *St.lingv. **Ex.*** = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (**Ieşirea**) din **Biblia de la Bucureşti** (1688), în comparație cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* II, p. 1-51
Arvinte *St.lingv. **Gen.*** = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (**Facerea**) din **Biblia de la Bucureşti** (1688), în comparație cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* I, p. 47-119
Arvinte *St.lingv. **Lev.*** = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (**Preoția**) din **Biblia de la Bucureşti** (1688), în comparație cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* III, p. 1-41
Arvinte *St.lingv. **Num.*** = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (**Numerii**) din **Biblia de la Bucureşti** (1688), în comparație cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* IV, p. 1-44
Avram Andrei, *Asupra clasificării vocalelor româneşti*, în SCL, VI (1955), p. 209-220
Avram Andrei, *Constituirea corelației consonantice de timbru palatal în limba română*, în SCL, VIII (1957), p. 55-61
Avram Andrei, *Contribuții la studiul fonologiei limbii române*, în SCL, VII (1956), p. 193-204
Avram Andrei, *Cu privire la tendința limbii române de a evita vocalele neutre în poziții inițial accentuate*, în SCL, XIX (1968), p. 585-587
Avram Andrei, *Despre dialectologia structurală*, în LR, XI (1963), p. 617-627
Avram Andrei, *La diphtongaison de* [é], [ó] *et le passage de* [ă] *à* [î] *en daco-roumain*, în RRL, XIII (1968), p. 397-400
Avram Andrei, *La voyelle* [u] *dans **umbla, umfla, umple (a)** et quelques questions connexes*, în RRL, XIII (1968), p. 73-82
Avram Andrei, *Observații asupra sistemului vocalic al dacoromânei din epoca începuturilor scrisului*, în SCL, XIX (1968) p. 97-101
Avram Andrei, *Principiul continuității în fonologia diacronică*, în PLG, V (1967), p. 191-199
Avram Andrei, *Sur la notion de voyelle indéterminée*, în *Scritti linguistici in onore di Giovan Battista Pellegrini*, Pisa, 1983, p. 1065-1072
Avram Andrei, *Sur le rapport entre les voyelles neutres et la nasalité*, în RRL, XIII (1968), p. 567-573
Avram Andrei, *Syntagme et paradigme, synchronie et diachronie*, în „Philologica Pragensia", 1965, caiet 2-3, 120-124

Avram *Evoluția* = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Editura Academiei, București, 1960
Avram *Nazalitatea* = Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, Editura Academiei, București, 1990
Bărbulescu *Fonetica* = Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sîrbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904
Bărbulescu *Individualitatea* = Ilie Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929
BDLR = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București, 1975
Bogdan Ioan, *Scrieri alese*, prefață de Emil Petrovici, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, Editura Academiei, București, 1968
Byck Jacques, Alexandru Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, București, 1933, în BL I, p. 14-57
Candrea I.-A., *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907
Candrea *Le Consonantisme* = I-A Candrea *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris, 1902
Capidan Teodor, *Originea vocativului în -le*, în DR, I (1920–1921), p. 185–209
Carabulea *Acordul* = Elena Carabulea, *Acordul după înțeles și prin atracție în limba română veche*, în LR, XIV (1965), p. 593-608
Carabulea *Repetarea* = Elena Carabulea, *Repetarea și reluarea subiectului în limba română din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, în „*Omagiu Rosetti*", p. 103-109
Cazacu Boris, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în FD, V (1963), p. 27—39
Cazacu Boris, *Studii de dialectologie română*, București, 1966
Chivu Gheorghe, *Alternanța ѫ ~ а în textele vechi românești*, în LR, XXV (1976), p. 181-185
CIG = Avram Andrei, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în SCL, XV (1964), fasc. 1-5, București, 1964 (extras)
Ciompec Georgeta, *Observații asupra exprimării negației în limba română din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, în SCL, XX (1969), p. 197-209
Cipariu Timotei, *Opere II*, ediție de Carmen Gabriela Pamfil, Editura Academiei, București, 1992
Costinescu Mariana, *Biblia lui Luther, unul din izvoarele Apostolului coresian*, în LR XXVIV 1980, p. 127–138
Coteanu Ion, *Cînd apar fricativele moldovenești ŝ și ẑ*, în LR, XV (1966), p. 306-308

Dauzat Albert, *La géographie linguistique*, Paris, 1922
Dauzat Albert, *Les patois. Évolution, classification, étude*, Paris, 1927
Densusianu *Istoria* = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, ediție de J. Byck, Editura Științifică, București, 1961, vol. I-II
Densusianu Ovid, *Limba română în veacul al XVI-lea*, ediție de Al. Rosetti, după notițe de curs, 1919-1920
Diaconescu Ion, *Infinitivul lung în sec. al XVI-lea*, în SCL, XVIII (1967), p. 435-446
Diaconescu Ion, *Unele aspecte ale înlocuirii infinitivului cu conjunctivul în limba română din sec. al XVI-lea*, în *Omagiu Rosetti*, p. 167-170
Diaconescu Paula, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei, București, 1970
Diculescu Constantin, *Originile limbii române. Studii critice — Rezultate nouă*, în AA, XXIX (1906-1907), p. 513-673
Dimitrescu Florica, *Despre „pre" la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în sec. al XVI-lea*, în SCL, XI (1960), p. 219-224
Dimitrescu Florica, *Observații asupra articolului în „Palia de la Orăștie"*, în *Palia de la Orăștie, Studii și cercetări de istorie a limbii și literaturii române 1582–1982*, Editura Minerva, București, 1984, p. 152–194
Djamo-Diaconiță Lucia, *Construcții prepoziționale slave calchiate în limba română (în documente de cancelarie din Țara Românească, secolul al XVI-lea)*, în SCL, XXIV (1973), p. 389-406
Drăganu *Conjuncțiile* = Nicolae Drăganu, *Conjuncțiile de și dacă (un capitol de sintaxă românească)*, în DR, III (1924–1926), p. 251-284
Drăganu Nicolae, *Iarăși de și dacă*, în DR, III (1924-1926), p. 916-922
Drăganu Nicolae, *Istoria sintaxei*, București, 1945
Drăganu Nicolae, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București, 1943
ELR = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1973
Frâncu „ULB" = Constantin Frîncu, *Cu privire la uniunea lingvistică balcanică. Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în ALIL, XX (1969), p. 69-116
Frâncu *Conjunctivul* = Constantin Frâncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în SCL, XXI (1970), p. 205-230
Frâncu Constantin, *Din istoria demonstrativelor românești: formele (a)celei(a), aceleiași, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în SLLF III, p. 25–52
Frâncu Constantin, *Din istoria „genului personal": vechimea posesivelor scurtate în limba română*, în LR, XXVI (1977), p. 233-237
Frâncu Constantin, *Din istoria genului personal*, în LR, XXIII (1974), p. 409-418

Frâncu Constantin, *Din istoria numeralului românesc: vechimea formelor **paisprezece, şaisprezece, şaizeci***, în LR, XXVII (1978), p. 599-606
Frâncu Constantin, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul **-ră-***, în ALIL, XVIII (1967) p. 175-190
Frâncu Constantin, *Formele de persoana a II-a. sg. de la imperativul negativ*, în LR, XXIX (1980), p. 27-31
Frâncu Constantin, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCŞt, XX (1969), p. 299-320
Frâncu Constantin, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ şi conjunctiv cu **ră***, în LR, XXXI (1982), p. 281-293
Frâncu Constantin, *Vechimea formelor **paisprezece, şaisprezece, şaizeci***, în LR, XXVII (1978), p. 599-606
Frâncu Constantin, *Vechimea perfectului simplu de tipul **zisei***, în LR, XXXIII (1984), p. 426-436
Frâncu Constantin, *Vechimea şi răspîndirea numeralului articulat în construcţii de tipul **partea întîia***, în SCL, XXXI (1980), p. 213-216
Frâncu Constantin, *Vechimea şi răspîndirea unei inovaţii morfologice: verbul **a curge***, în LL, XXI (1981), p. 331-340
Frâncu Constantin, *Vechimea unei particularităţi comune dialectelor limbii române*, în AUI, XXVIII–XXIX (1982–1983), p. 63-66
Frâncu *Formele* = Constantin Frâncu, *Formele verbale şi pronominale cu î- protetic în limba română*, din „Dacoromania für Östliche Latinität", 5, 1979-1980, (extras)
Frâncu *Geneza* = Constantin Frâncu, *Geneza limbii şi a poporului român*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 1999
Frâncu *Limba* = Constantin Frâncu, *Limba **Cazaniei** lui Varlaam în comparaţie cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea*, SLLF, III (1974), p. 47-80
Frâncu *Supracompuse* = Constantin Frâncu, *Formarea şi dezvoltarea timpurilor verbale supra-compuse în limba română: mai mult ca perfectul condiţional, mai mult ca perfectul conjunctiv, viitorul III*, în ALIL, XXIX (1984), p. 23-62
Frăţilă = Vasile Frăţilă, *Lexicologie şi toponimie românească*, Editura Facla, Timişoara, 1987
GD = Ion Gheţie, Alexandru Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974
Gheţie Ion, *Contribuţii la istoria trecerii lui **ea** la **e** (**leage** > **lege**). Prezenţa lui **ea** în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în LR, XVII (1968), p. 501-508

Gheţie Ion, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XV (1964), p. 317-346
Gheţie Ion, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974
Gheţie Ion, Mareş Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1985
Gheţie Ion, *Textele rotacizante şi originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în SLLF I, p. 189-241
Grammont = Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, 1933
Graur Alexandru, *Cu privire la ă >a în româneşte*, în SCL, IX (1958), p. 263-264
Graur Alexandru, Rosetti Alexandru, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL, VI (1938), p. 5-29
Haudricourt André, *Quelques principes de phonologie historique*, în TCLP, 8 (1939), p. 270-272
ILRL = *Istoria limbii române literare Epoca veche (1532–1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu, coordonator Ion Gheţie, Editura Academiei, Bucureşti, 1997
Ionaşcu Al., *Cu privire la problema „diftongării" lui e şi o accentuaţi în poziţia a, e*, în *Omagiu Iordan*, p. 671-675
Iordan Iorgu, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, 1962
Iordan Iorgu, *Un fenomen fonetic românesc: ă neaccentuat > a*, „Revista filologică", I (1927), p. 117-154
Iordan *Limba* = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor*, Bucureşti, 1943
Ivănescu *Constituirea* = Gheorghe Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*, în BIFR V (1938), p. 55-139, republicat în LGR, p. 219-319
Ivănescu *Fonetica* = Gheorghe Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii române cu cîteva discuţii de fonetică generală*, în LGR, p. 144-176
Ivănescu *Istoria* = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 1980
Ivănescu *Închideri* = Gheorghe Ivănescu, *Închideri şi deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române*, în LGR, p. 97-143
Ivănescu *Problemele* = Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII (1944-1945), p. 1-412
Ivănescu *Storia* = Gheorghe Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, 1972, p. 5-25

Ivănescu *Studii* = Gheorghe Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Editura Junimea, Iași, 1989
Kelemen Béla, *Asupra trecerii lui ea la ę în Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *Omagiu Rosetti*, p. 441-442
Kelemen Béla, *Contribuții la fonologia graiurilor dacoromâne. Aspectul fonetic și fonologic al unui text din 1768*, în CL, VII (1962), p. 225-248
Kelemen Béla, *Cu privire la valoarea fonologică a literelor chirilice*, în CL, IX (1964), p. 183-186
Kiraly = Francisc Kiraly, *Contacte lingvistice*, Editura Facla, Timișoara, 1990
Lambrior *Studii* = Alexandru Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție de I. Nuță, Editura Junimea, Iași, 1976
LDR = George Millardet *Linguistique et dialectologie romanes: problèmes et méthodes*, Montpellier, Paris, 1923
LGR = Gheorghe Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, Editura Facla, Timișoara, 1983
Lombard = Alf Lombard, *Le verbe roumain. Etude morphologique*, Lund, vol. I, 1954, vol. II 1955
Macrea Dimitrie, *Probleme de fonetică*, București, 1953
Macrea Dimitrie, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961
Marinescu–Himu Maria, Felicia Vanț, *Manual de limba elină*, București, 1959
Martinet André, *Économie des changements phonétiques*, Berna, 1970
Martinet André, *Elemente de lingvistică generală*, (trad. P. Miclău), București, 1970
Meillet Antoine, *Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, vol. I, II, Paris 1902–1905
Meillet Antoine, *Le slave commun*, Paris, 1934
Meillet *Introduction* = Antoine Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européenes*, Paris, 1924
Mihăescu = Haralambie Mihăescu, *La Romanité dans le sud-est de l'Europe*, Editura Academiei, București, 1993
Mihăilă *Împrumuturi* = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Editura Academiei, București, 1960, în „Materiale și cercetări lingvistice", VII
Morfonemul = Sextil Pușcariu, *Morfonemul și economia limbei*, în DR VI, p. 211-243
Munteanu *Studii* = Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universității „Al. I. Cuza" Iași, 1995

Munteanu Ştefan, Ţâra Vasile, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983
Nandriş = Octave Nandriş, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963
Neiescu Petre, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final" în limba română*, CL, II (1957), p. 159-175
Neiescu Petre, *Schiţă a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului*, în CL, VIII (1963) p. 207-215
Nestorescu Virgil, *Elemente de frazeologie românească veche în documente slavo–române*, în SCL, XXXI (1980) p. 253–256
Nestorescu Virgil, *Structuri sintactice româneşti în limba documentelor slavone*, în SCL, XXX (1979), p. 229–237
Olteanu Pandele (coord.), *Slava veche şi slavona românească*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1975
Olteanu Pandele, *Contribuţii la studiul elementelor slave din cele mai vechi traduceri româneşti*, în LL, VIII (1964), p. 67-97
Omagiu Iordan = *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1958
Omagiu Rosetti = *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, 1965
OR = Alexandru Philippide, *Originea Romînilor*, Iaşi, vol. I 1925, vol. II 1927
Pârvan = Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, în Vasile Pârvan, *Studii de istoria culturii antice*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992, p. 147-284
Pascu Ştefan, *Istoriea literaturii şi limbii române din secolul XVI*, Bucureşti, 1921
Pătruţ Ioan, *Despre delabializarea consoanelor finale în limba română*, în RS, VI (1962), p. 19-25
Pătruţ Ioan, *Probleme de fonologie şi ortografie*. II. *În legătură cu u şi i în limba română*, CL, III (1958), p. 225-258
Pătruţ Ioan, *Velarele, labialele şi dentalele palatalizate*, în DR, X (1943), p. 298-308
Petrovici Emil, *„Monoftongarea" ea>a după labiale în elementele slave ale dacoromânei*, în RS, VIII (1964), p. 87-92
Petrovici Emil, *Contribuţii la studiul fonemelor limbii române*, în SCL, VI (1955), p. 29-40
Petrovici *Corelaţia* 1950 = Emil Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba română*, în SCL, I, fasc. 2 (1950), p. 172-220

Petrovici *Corelația* 1952 = Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III (1952), p. 127-185
Petrovici Emil, *Fonemele limbii române*, în LR, V (1956), p. 26-37
Petrovici Emil, *Prefixul slav meridional prě- în elementele slave ale limbii române*, în SCL, XI (1960), p. 621-624
Petrovici Emil, *Probleme de fonologie*, în SCL, VIII (1957), p. 63-74
Petrovici Emil, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza ALR*, în LR, II (1954), p. 5-17
Petrovici *Influența* = Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, 1956
Petrovici *Nasalité* = Emil Petrovici, *De la nasalité en Roumain*, Cluj, 1930
Petrovici *Sinarmonism* = Emil Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL, II (1957), p. 97-124
Petrovici *Sistemul* = Emil Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, VII (1956), 1-2, p. 7-20
Petrovici *Trăsăturile* = Emil Petrovici, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor românești*, în CL VII, (1962), p. 209-217
Petrovici *Unitatea* = Emil Petrovici, *Unitatea dialectală a limbii române*, în SDT, p. 90-103
Philippide *Principii* = Alexandru Philippide, *Principii de istorie a limbii*, în Alexandru Philippide, *Opere alese*, Ediție îngrijită de Gheorghe Ivănescu și Carmen Gabriela Pamfil, Editura Academiei, București, 1984
Philippide Alexandru, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1909
Pop Sever, *Recueil posthume de dialectologie*, Milano, 1966
Popovici *Fiziologia* = Iosif Popovici, *Fiziologia vocalelor românești Ă și Î*, Cluj, 1921
Popovici *Vocalele* = Iosif Popovici, *Vocalele românești*, Cluj, 1927
Pottier Bernard, *Plan phonématique et plan morphémique dans la structure du mot*, în *Omagiu Iordan*, p. 701-705
Procopovici = Alexie Procopovici, *Despre nazalitate și rotacism*, în AA, XXX (1907-1908), p. 265-306
Pușcariu *Considerațiuni* = Sextil Pușcariu, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, în DR VII, p. 1-54
Pușcariu LR = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, Editura Academiei, București, 1994
Pușcariu Sextil, *Contribuțiuni fonologice*, în DR, III (1922-1923), p. 379-397
Pușcariu Sextil, recenzie la Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile e, ă*, în DR, I (1920-1921), p. 377-396
Pușchilă = *Molitvenicul lui Dosoftei*, studiu de D. Pușchilă, în AA, XXXVI (1913) (extras)

Reguş Aspazia, *Genitiv–dativul feminin românesc in documentele istorice slavo–române (sec. XV–XVI)*, în SCL, XXX (1979), p. 427–432
Rosetti *Consideraţii* = Alexandru Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL, XV (1964), p. 127-133
Rosetti *Istoria* = Alexandru Rosseti, *Istoria limbii române I De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ediţie definitivă, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986
Rosetti *Les changements* = Alexandru Rosetti, *Les changements phonétiques. Aperçu général*, Copenhague-Bucarest, 1984
Rosetti *Recherches* = Alexandru Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926
Rusu *Evoluţia* = Grigore Rusu, *Evoluţia în limba română a lui iod precedat de consoanele labiale şi consecinţele pe plan fonologic*, în FD, IV (1962), p. 75-90
Rusu *Structura* = Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983
Sala *Contributions* = Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Editions Klincksieck, Paris, 1976
Sala Marius, *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, 1999
Sala Marius, *În legătură cu originea sufixului romînesc –şug*, în *Omagiu Iordan*, p. 763-764.
Scorpan Gr., *O problemă de fonetică veche romînească: Diftongul ĕá urmat de e*, în BIFR II (1935), p. 26–45
Scurtu = Vasile Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1966
SDT = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Editura Academiei, Bucureşti, 1970
Simenschy Theofil *Gramatica limbii greceşti, partea I–a: Fonetica şi Morfologia*, „Cartea Românească", Bucureşti, 1935
Stan I. *Observaţii asupra evoluţiei ŕ > i în limba romînă*, în CL, 1959, p. 49–57
Strungaru *Contribuţii* = Diomid Strungaru, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice*. III. *Problema „dispariţiei" lui* **u** *final în limba română*, în LR, XI (1962), p. 582-594
Strungaru *Problema* = Diomid Strungaru, *Problema „dispariţiei" lui* **i** *final în limba română*, în LR, X (1961), p. 606-610
Sufixele = Giorge Pascu, *Sufixele româneşti*, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, Leipzig, Viena, 1916
Şăineanu *Încercare* = Lazăr Şăineanu *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Bucureşti, 1887

Ştef Ana Felicia, *Manual de greacă veche*, Humanitas, Bucureşti, 1996
Şuteu Valeriu, *Cu privire la i final în limba română*, în FD, II (1960), p. 71-84
Tiktin Heimann, *Studien zur rumänischen Philologie*, erster teil, Leipzig, 1884
TILR I, II = *Istoria limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, vol. I 1965, vol. II 1969
Todoran Romulus, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne*, în LR, V, (1956), p. 38-50
Todoran Romulus, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal:* ă *protonic* > a, în SCL, V (1954), p. 63-85
Troubetzkoy N.S., *Principes de phonologie*, traduites par J. Cantineau, Paris, 1957
Turculeţ Adrian, *Introducere în fonetica generală şi romînească*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 1999
Vasiliu 1965 = Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965
Vasiliu 1968 = Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Editura Academiei, Bucureşti, 1968
Verdiani C., *Manuale di slavo antico*, Roma 1956
Vasiliu *Observaţii* = Emanuel Vasiliu, *Observaţii asupra sistemului fonologic al limbii române*, SCL, VII (1956), 1-2, p. 27-35
Zacordoneţ Alexandru, *Curs de limba slavă veche*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1962
Zdrenghea Maria, *Slavona „Legendei Duminicii" din Codicele de la Ieud*, în CL, III (1958), p. 109–117

Sigle referitoare la cărţile biblice din textele editate:
FA = *Faptele Apostolilor*
Sp.la... = *Spunerea la...*
Iac. = *Epistola lui Iacov*
1P = *Prima epistolă a lui Petru*
2P = *A doua epistolă a lui Petru*
1Ioan = *Prima epistolă a lui Ioan*
2Ioan = *A doua epistolă a lui Ioan*
Iuda = *Epistola lui Iuda*
1Cor. = *Prima epistolă către corintieni*
Mat. = *Evanghelia după Matei*
Ioan = *Evanghelia după Ioan*
Gal. = *Epistola către galateni*

S U M A R

Introducere.....5
Fonetică.....7
Vocalism.....7
Consonantism.....43
Morfologie.....85
Substantivul.....88
Articolul.....107
Adjectivul.....109
Numeralul.....110
Pronumele.....112
Verbul.....123
Adverbul.....142
Prepoziția.....144
Conjuncția.....154
Interjecția.....169
Negația.....171
Lexicul.....186
Cuvinte proprii limbii române vechi. Cuvinte puțin cunoscute sau păstrate doar în anumite arii dialectale. Cuvinte întîlnite cu valori etimologice.....186
Elemente latine din fondul moștenit.....186
Elemente de origine slavă.....210
Elemente de origine maghiară.....242
Elemente de origine grecească.....251
Elemente a căror origine este nesigură sau necunoscută...254
Cuvinte cu sens diferit de cel actual. Calcuri lingvistice.....261
Calcuri lexicale de expresie.....262
Calcuri lexicale de semnificat.....273
Ebraisme.....293
Traducerea.....297
Indice.....348
Sigle și Bibliografie.....373
Cuprins.....387

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
6600 – Iași, Păcurari 9, tel./fax (032) 114 947

Format: 61×86/16
Coli tipo: 24,25
Apărut: 2001
Comanda: 1201

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

50 000

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISBN 973-9312-84-5

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY